

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Переяслав–Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 25/1

Заснований у 2006 році
Видається два рази на рік

Переяслав–Хмельницький
2015

ББК 65.9(4)
УДК 330.658.114
18Е

У збірнику опубліковані наукові статті з актуальних питань національної економіки України, розвитку підприємництва, аграрної економіки, функціонування фінансової системи та соціальної сфери.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур.

Редакційна рада: Боголіб Т.М., докт. екон. наук (головний редактор);

Алексєєв І.В., докт. екон. наук; Захарін С.В., докт. екон. наук; Калюга Є.В., докт. екон. наук; Кириленко О.П., докт. екон. наук; Лисецький А.С., докт. екон. наук; Мех О.А., докт. екон. наук; Навальна М.І., докт. філол. наук; Оболенська Т.Є., докт. екон. наук; Петрук О.М., докт. екон. наук; Федулова Л.І., докт. екон. наук; Череп А.В., докт. екон. наук; Макарчук І.М., канд. екон. наук, Чабан Г.В., канд. екон. наук, Кучеренко С.Ю., канд. екон. наук (відп. секретар).

Міжнародна редакційна рада: В. Косєдовскі докт. екон. наук (Польща); В. Воронов докт. екон. наук (Латвія); І. Бойко докт. екон. наук (Росія); О. Ванкевич докт. екон. наук (Республіка Білорусь); О. Доріна докт. екон. наук (Республіка Білорусь); А. Левітська докт. екон. наук (Республіка Молдова); Р. Нурсєєв докт. екон. наук (Росія); М. Шефер докт. екон. наук (Німеччина); С. Полоник докт. екон. наук (Республіка Білорусь), М. Хітов докт. економіки (Болгарія); Т.Сорокіна докт. екон. наук (Республіка Білорусь); Т. Тетеринець канд. екон. наук (Республіка Білорусь).

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди». Протокол № 7 від 20 березня 2015 року.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Адреса редакційної колегії:

08400, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30, к. 107.

Засновник та видавець: Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди».

Художник обкладинки: Попенко О.В.

Коректор: Навальна М.І.

Верстка: Сердюк А.В.

Підписано до друку 25 березня, 2015 року. Формат 60х84/8.

Папір офсет. №1.

Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Ум. др. арк. 25.11

Обл.–вид. арк. 26,88. Наклад 300 примірників.

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

08400, обл. Київська, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи

(серія KB, №12268-1152 Р від 01.02.2007.

Тел./факс +38 (04567) 5–66–71; 5–63–94; e-mail: ekon.dek@mail.ru

Сайт збірника наукових праць: www.economik.phdpu.edu.ua

Періодичне наукове видання «Економічний вісник університету»

зарєєстроване в міжнародній базі даних періодичних видань:

ISSN 2306-546X

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Індексування і реферування: Україніка Наукова, Джерело, Наукова електронна бібліотека eLIBRARY.ru

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Російський індекс наукового цитування (PINЦ), Всеросійський інститут наукової і технічної інформації Російської академії наук (BIHITI РАН), Ulrich's Periodicals Directory (CША), International Scientific Indexing (ISI, UAE), Universal Impact Factor (UIF), CiteFactor, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

© ПХДПУ, 2015.

Министерство образования и науки Украины
ГВУЗ «Переяслав–Хмельницкий государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды»

Экономический вестник университета

Сборник научных трудов
ученых и аспирантов

Выпуск 25/1

Основан в 2006 году
Издается два раза в год

Переяслав–Хмельницкий
2015

ББК 65.9 (4)
УДК 330.658.114
18Е

В сборнике опубликованы научные статьи по актуальным вопросам национальной экономики Украины, развития предпринимательства, аграрной экономики, функционирования финансовой системы и социальной сферы.

Для научных работников, преподавателей, студентов экономических специальностей, работников финансово-кредитных учреждений и предпринимательских структур.

Редакционный совет: Боголиб Т.М., докт. экон. наук (главный редактор);

Алексеев И.В., докт. экон. наук; Захарин С.В., докт. экон. наук; Калюга Е.В., докт. экон. наук; Кириленко О.П., докт. экон. наук; Лисецкий А.С., докт. экон. наук; Мех О.А., докт. экон. наук; Навальная М.И., докт. филол. наук; Оболенская Т.Е., докт. экон. наук; Петрук А.М., докт. экон. наук; Федулова Л.И., докт. экон. наук; Череп А.В., докт. экон. наук; Макарчук И.Н., канд. экон. наук, Чабан Г.В., канд. экон. наук, Кучеренко С.Ю., канд. экон. наук (отв. секретарь).

Международный редакционный совет: В. Коседовски докт. экон. наук (Польша), В. Воронов докт. экон. наук (Латвия), И. Бойко докт. экон. наук (Россия), Е. Ванкевич докт. экон. наук (Республика Беларусь), Е. Дорина докт. экон. наук (Республика Беларусь); А. Левитская докт. экон. наук (Республика Молдова), Р. Нуреев докт. экон. наук (Россия), М. Шефер докт. экон. наук (Германия), С. Полоник докт. экон. наук (Республика Беларусь), М. Хитов докт. экон. наук (Болгария), Т. Сорокина докт. экон. наук (Республика Беларусь), Т. Тетеринец канд. экон. наук (Республика Беларусь).

Рекомендован к печати Ученым советом ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды». Протокол №7 от 20 марта 2015 г.

Постановлением президиума ВАК Украины от 10 февраля 2010 № 1-05/1 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в новый перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Адрес редакционной коллегии:

08401, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 30, к. 107.

Учредитель и издатель: Государственное высшее учебное заведение "Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды».

Художник обложки: Попенко А.В.

Корректор: Навальная М.И.

Верстка: Сердюк А.В.

Подписан к печати 25 марта 2015. Формат 60х84/8.

Бумага офсет. № 1.

Гарнитура тип Arial. Печать офсетная. Ум. п.л. 25.11

Обл.-изд. л. 26,88. Тираж 300 экземпляров.

Государственное высшее учебное заведение "Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды.

08400, Киевская обл., г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 30.

Свидетельство о внесении в Государственный реестр субъектов издательского дела

(Серия KB, № 12268-1152 Р от 01.02.2007.

Тел. / Факс +38 (04567) 5-66-71; 5-63-94, e-mail: ekon.dek@mail.ru

Сайт сборника научных трудов: www.economik.phdpu.edu.ua

Периодическое научное издание «Экономический вестник университета»
зарегистрировано в международной базе данных периодических изданий:
ISSN 2306-546X

Key title: Ekonomičnij vîsnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Индексирование и реферирование: «Украиника Наукова», «Джерело», Научная электронная библиотека eLIBRARY.ru

Международные информационные и наукометрические базы данных: Российский индекс научного цитирования (РИНЦ), Всероссийский институт научной и технической информации Российской академии наук (ВИНИТИ РАН), Ulrich's Periodicals Directory (США), International Scientific Indexing (ISI, UAE), Universal Impact Factor (UIF), CiteFactor, Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского

©ПХДПУ, 2015.

Ministry of Education and Science of Ukraine
SHEE «Pereyaslav–Khmelnyskiy State
Pedagogical University after Grygoriy Skovoroda»

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post–graduate students

ISSUE 25/1

Established in 2006
Issued twice per year

Pereyaslav–Khmelnyskiy
2015

ББК 65.9(4)
УДК 330.658.114
18Е

The collection contains the scientific articles on the actual issues of the national economy of Ukraine, development of entrepreneurship, agricultural economy, functioning of financial system and social sphere.

For scientists, teachers, students of economic specialties, employees of financial and credit institutions and entrepreneurs.

Editorial Board: **T.M. Bogolib**, Doctor of Economics (chief editor);

I.V. Alekseyev, Doctor of Economics; **S.V. Zakharin**, Doctor of Economics; **Y.V. Kaliuga**, Doctor of Economics; **O.P. Kyrylenko**, Doctor of Economics; **A.S. Lisetsky**, Doctor of Economics; **O.A. Mekh**, Doctor of Economics; **M.I. Navalna**, Doctor of Philology; **T.Y. Obolenska**, Doctor of Economics; **O.M. Petruk**, Doctor of Economics; **L.I. Fedulova**, Doctor of Economics; **A.V. Cherep**, Doctor of Economics; **I.M. Makarchuk**, Candidate of Economics, **G.V. Chaban**, Candidate of Economics, **S.Y. Kucherenko**, Candidate of Economics (Secretary).

International Editorial Board: **V. Kosedovskiy**, Doctor of Economics (Poland); **V. Voronov**, Doctor of Economics (Latvia); **I. Boyko**, Doctor of Economics (Russia); **O. Vankevych**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **O. Dorina**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **A. Levitska**, Doctor of Economics (Republic of Moldova); **R. Nyreyev**, Doctor of Economics (Russia); **M. Shefer**, Doctor of Economics (Germany); **S. Polonyk**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **M. Khitov**, Doctor of Economics (Bulgaria); **T. Sorokina**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **T. Teterynets**, Candidate of Economics (Republic of Belarus).

Recommended by the Academic Council of SHEE "Pereyaslav-Khmelnytskyi SPU after Grygoriy Skovoroda". Protocol No 7 dated March 20, 2015.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles "University Economic Bulletin" was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

Address of Editorial Board:

08400, Pereyaslav-Khmelnytskyi, Sukhomlynskogo Str., 30, office 107.

Founder and issuer: State Higher Educational Establishment "Pereyaslav-Khmelnytskyi SPU after Grygoriy Skovoroda".

Cover page designer: O.V. Popenko

Corrector: M.I. Navalna

Layout: A.V. Serdyuk

Signed for print on March 25, 2015. Format 60x84/8.

Offset paper №1.

Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet. 25.11

Issued sheets 26,88. 300 copies.

State Higher Educational Establishment "Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogic University after Grygoriy Skovoroda".

08400, Kyiv Region, Pereyaslav-Khmelnytskyi, Sukhomlynskogo Str., 30.

Certificate on inclusion to the State Publisher Register

(series KB, No 12268-1152 P dated 01.02.2007).

Tel./fax +38 (04567) 5-66-71; 5-63-94; e-mail: ekon.dek@mail.ru

Website of scientific bulletin: www.economik.phdpu.edu.ua

Serial publication "University Economic Bulletin",

Registered in the international database of serial publications:

ISSN 2306-546X

Key title: *Ekonomičnij visnik universitetu*

Abbreviated key title: *Ekon. visn. univ.*

Indexing and reviewing: Ukrainika Naukova, Dzherelo, Scientific Electronic Library eLIBRARY.ru

International information and scientometric data base: Russian Science Citation Index (RISC), Russian Institute for Scientific and Technical Information of Russian Academy of Sciences (VINITI), Ulrich's Periodicals Directory (USA), International Scientific Indexing (ISI, UAE), Universal Impact Factor (UIF), CiteFactor, National Library of Ukraine after V.I. Vernadskiy

©ПХДПУ, 2015.

ЕКОНОМІКА ЗНАНЬ, ІННОВАЦІЙНА ЕКОНОМІКА

УДК 001.895:336.1

ІННОВАЦІЇ В ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ: СВІТОВА ПРАКТИКА ТА ЗАВДАННЯ БІЛОРУСІ

Богдан Н.І.

У статті розглянуто особливості інновацій в державному секторі економіки. Мета роботи - дослідження необхідності і можливості оцінки інновацій у державному секторі економіки Білорусі з урахуванням світової практики. У роботі зроблено аналіз сучасної зарубіжної літератури з проблеми вимірювання та оцінки інновацій у державному секторі економіки, досліджені європейські методики оцінки інноваційних процесів у державному секторі, доведено доцільність використання міжнародних стандартів у практиці інституційного будівництва національної інноваційної системи. Розглянуті можливі шляхи формування методичних основ оцінки інновацій у державному секторі економіки Білорусі.

Ключові слова: державний сектор, інновації, соціальні процеси, оцінка, аналіз.

ИННОВАЦИИ В ГОСУДАРСТВЕННОМ СЕКТОРЕ: МИРОВАЯ ПРАКТИКА И ЗАДАЧИ БЕЛАРУСИ

Богдан Н.И.

В статье рассмотрены особенности инноваций в государственном секторе экономики. Цель работы – исследование необходимости и возможности оценки инноваций в государственном секторе экономики Беларуси с учетом мировой практики. В работе сделан анализ современной зарубежной литературы по проблеме измерения и оценки инноваций в государственном секторе экономики, исследованы европейские методики оценки инновационных процессов в государственном секторе, доказана целесообразность использования международных стандартов в практике институционального строительства национальной инновационной системы. Рассмотрены возможные пути формирования методических основ оценки инноваций в государственном секторе экономики Беларуси.

Ключевые слова: государственный сектор, инновации, социальные процессы, оценка, анализ.

INNOVATION IN THE PUBLIC SECTOR: INTERNATIONAL PRACTICE AND CHALLENGES FOR BELARUS

Bohdan N.I.

The article describes the features of innovation in the public sector. Purpose of the article is to explore the need for and the possibility of assessing innovation in the public sector of Belarus according to the international practice. In this paper we made an analysis of contemporary foreign literature on the measurement and evaluation of innovations in the public sector, studied European methodology for assessing innovation processes in the public sector, we have proved the feasibility of the use of international standards in the practice of the institution-building of the national innovation system. The possible ways of forming methodological framework for assessing innovation in the public sector in Belarus identified.

Key words: the public sector, innovation, social processes, assessment, analysis.

Введение. В рыночной экономике общепризнанно, что инновации внедряются, главным образом, на уровне частных организаций, а роль государства состоит в создании условий, благоприятных для инновационной деятельности. Однако в последние годы растет понимание того, что государственный сектор и оказываемые им услуги населению также являются объектами для внедрения инноваций. Причем, если бизнес может позволить себе быть или не быть инновационным, то государственный сектор обязан повышать эффективность работы своих учреждений и улучшать качество услуг, что имеет особое значение в период экономического кризиса.

В системе национальных счетов государственный сектор определен как всякая деятельность (как рыночная, так и внерыночная), которая контролируется и финансируется государственными органами на различных уровнях администрации, включая (1) сектор государственных учреждений и (2) сектор государственных предприятий. Сектор государственных учреждений включает все правительственные подразделения, фонды социального обеспечения, некоммерческие и внерыночные государственные и частные учреждения. Сектор государственных предприятий составляют все институциональные единицы, работающие на рынок.

Актуальность. Современная стратегия государственного управления основана на концепции активного участия не только государства-регулятора, но и государства-собственника в рыночной экономике. В связи с тем, что государство выполняет множество различных функций, возрастает значение эффективности государственного сектора. С целью повышения его

ефективності, скорочення расходов и увеличения благосостояния населения необходимо стимулировать инновации в государственном секторе экономики.

В современных условиях все более изощренный общественный спрос и новые вызовы, связанные с налоговым бременем, требуют инновационных подходов в государственном секторе. Тем не менее, знание об инновациях в государственном секторе, результаты, затраты и создание благоприятных условий для их реализации носят фрагментарный характер. Инновации в государственном секторе редко организационно представлены в государственных бюджетах, имеются ограниченные знания об их роли и процессах реализации, низка осведомленность о полном ассортименте инструментов для политиков в целях ускорения инновационных процессов.

Обзор литературы. Определение и характеристика инноваций государственного сектора

Начало изучению инноваций в государственном секторе было положено в 1970-х годах с исследованием Рознера (1977)[1], который, возможно, был первым исследователем, непосредственно занявшимся изучением инноваций в государственном секторе. Несмотря на то органы государственного управления всегда осуществляли определенную инновационную деятельность, серьезное изучение инноваций в государственном секторе началось совсем недавно. Это обусловлено традицией, согласно которой учёные рассматривали инновации и технологические изменения в частном секторе. Соотношение усилий изменилось в пользу государственного сектора в последнее десятилетие, но исследований, посвящённых вопросам инноваций в частном секторе в несколько раз больше по сравнению с числом работ по вопросам инновационной деятельности в государственном секторе. Таким образом, теории, инструменты и данные по инновациям государственного сектора не столь совершенны, как для частного сектора. Эта область по-прежнему находится на стадии развития.

Вплоть до начала 2000-х годов, большинство научных исследований исходили с позиций менеджмента и предпринимательства и представляли собой, главным образом, тематические исследования, в которых сравнивались организационные характеристики частного и государственного секторов. Исследование в области менеджмента в 1980-х и 1990-х годах было сосредоточено на внедрении нового публичного менеджмента (НПМ) (New Public Management (NPM)), способствующего реализации крупных организационных изменений, направленных на сокращение иерархических структур и применение практик, используемых в частном секторе (Arundel, 2012)[2]. Новое направление менеджмента рассматривало проблему нехватки инноваций в государственном секторе, возникшей вследствие избегания риска и анти-инновационной культуры государственного сектора (Windrum, 2008)[3] и было направлена на то, чтобы сосредоточить государственное управление на достижении результатов, внедряя элементы конкуренции для повышения эффективности т.н. «маркетингизация» (развитие «рыночной стороны») государственного сектора.

С 1990-х годов количество исследований в области инноваций в государственном секторе быстро растёт. Так, новый публичный менеджмент является организационной реформой, направленной на повышение эффективности действий, постоянно выполняемых органами государственного управления (с точки зрения цены и качества). Со временем можно наблюдать повышение эффективности и увеличение числа инициатив в области инноваций, охватывающих не только ключевые административные функции, но и полный комплекс государственных услуг (в том числе оказываемых совместно с частным сектором, посредством ГЧП). С расширением области применения расширяется и само понятие инноваций, охватывающее как совершенно новые способы работы правительства и оказания государственных услуг (например, совместное оказание услуг), так возникновение новых услуг и функций (электронное правительство).

В результате появилось несколько определений инноваций в государственном секторе, от более общих, охватывающих изменение идей и поведения (Mulgan and Albury, 2003, NAO, 2006) [4,5], до дефиниций, которые делают акцент на создании стоимости новых продуктов, процессов и бизнес-практик, результатом которых являются улучшения, с точки зрения производительности, эффективности или качества (WALKER, 2006)[6]. Инновации могут быть связаны со способами разработки политических мер, а также инструментами их определения, осуществления и применения (например, поиск новых правил, новых путей реализации программ и проектов). Инновации могут также способствовать переменам в области предоставления государственных услуг, посредством повышения уровня подотчётности и прозрачности, результативности услуг, или вовлеченности пользователя и степени его удовлетворённости.

Недавнее определение, сформулированное Кристианом Басоном (Christian Bason), главой Инновационной лаборатории (Innovation of MindLab) Датского агентства по инновациям в государственном секторе (Denmark's public sector innovation agency), гласит «инновации в государственном секторе – это процесс создания новых идей и превращение их в значимые для общества» (Bason, 2010) [7]. По его мнению, создание экосистемы инноваций в государственном секторе проходит посредством «четырёх одновременных изменений в том, как государственный сектор создаёт новые социальные решения: переход от случайных инноваций к осознанному и системному подходу к обновлению государственного сектора; переход от управления человеческими ресурсами к созданию инновационного потенциала на всех уровнях государственного управления; переход от текущих задач и проектов к «дирижированию» процессами сотворчества, принятию новых решений совместно с людьми, а не для них; и наконец, переход от просто управляющих государственных органов к решительно внедряющим инновации, как внутри, так и за пределами государственного сектора».

Таким образом, до настоящего времени в научной литературе не существует согласованной и последовательной точки зрения относительно того, что представляют собой инновации в государственном секторе. Инновации в государственном секторе можно рассматривать как феномен привнесения новизны и изменений функций и/или способов функционирования государственных органов, будь то министерства, центральные или местные органы власти или любая государственная организация, участвующая в реализации государственной политики. Наиболее общее определение инновациям в государственном секторе дано в ОЭСР (2012)[8]: «выполнение государственным органом новых или существенно улучшенных операций или создание новых или существенно улучшенных продуктов», охватывающее как содержание услуг и продуктов, так и инструменты, используемые для их предоставления.

Предмет, цель и задачи исследования. В статье исследуется современная трактовка инноваций и особенности их реализации в государственном секторе экономики. Доказывается, что для Беларуси актуальной проблемой инновационного развития является расширение сферы инновационной политики на социальные процессы, в которых роль государственного сектора остается чрезвычайно важной. Показан опыт европейских стран в использовании инструментов инноваций в государственном секторе экономике.

Методы исследования и постановка проблемы. В работе сделан анализ современной зарубежной литературы по проблеме измерения и оценки инноваций в государственном секторе экономики, рассмотрены документы ЕС по развитию механизмов инновационной политики в государственном секторе экономики и на основе статистики Беларуси доказывается необходимость расширения инструментария оценки инноваций для формирования современной национальной инновационной системы.

Различия между инновациями в государственном и частном секторах

Важно отметить, что небольшое внимание к инновациям в государственном секторе напрямую связано со значением понятия «инновация» и его эволюцией. Исходно эксперты и политики, главным образом, были сосредоточены на технологических инновациях и производстве товаров - при таком подходе частный сектор действительно имеет большее преимущество. Идея инноваций в государственном секторе развивалась наряду с более тонким пониманием инноваций, как понятия, охватывающего нетехнологические процессы и сферу услуг, в дополнении к его более традиционному значению. Государственные организации часто имеют несколько целей, которые могут быть более расплывчатыми по сравнению с четкими целями бизнеса (клиентская база, прибыль и т.д.) Часто проблемы, с которыми сталкиваются органы государственной власти, являются сложными, и использование неверного сочетания политических мер при их решении может иметь неблагоприятные последствия. Кроме того, когда органы государственной власти решают социальные и экологические проблемы, их цели зависят не только от непосредственных политических действий, но и от общества в целом. Инновационная деятельность в государственном секторе тесно связана с отношением общества к инновациям и изменениям.

Естественно, что инновации не должны рассматриваться исключительно как способ оптимизации затрат или повышения эффективности. Поэтому мы должны определить, какие критерии будут оптимальными для оценки инновационной деятельности в государственном секторе.

Риски. Риски в государственном секторе особенно опасны, потому что во многих областях (безопасность, здравоохранение) их наступление может оказать пагубное воздействие. В этом случае, «созидательное разрушение» является крайне нежелательным для некоторых видов деятельности государственного сектора.

Политические проблемы. Внутреннее политическое измерение государственного сектора поднимает вопрос временного горизонта. Электоральные циклы могут быть недостаточно длинными для выполнения целей инновационного проекта и получения выгоды от его реализации. Таким образом, краткосрочные политические горизонты в совокупности с опросами общественного мнения могут препятствовать инновационным процессам, которые могут длиться довольно долго.

Организационная структура. Государственный сектор состоит из сложной открытой системы организаций с разными задачами. Как следствие, процесс принятия решений может быть медленнее, чем в частном секторе из-за длинной цепочки полномочий. Инновации, в данном случае, будут оказывать влияние на эту сложную организационную структуру, и, следовательно, должны быть подкреплены надёжной стратегией.

Мотивация. Одним из важных аспектов инновационного менеджмента является обоснование или мотивация для инноваций. Неоднократно утверждалось, что отсутствие (для управления организациями) и ограниченные финансовые стимулы (для управления людьми) будут препятствовать инновациям в государственном секторе. Однако было показано, что в государственном секторе существует много источников мотивации для инновационной деятельности. Таблица 1, приведённая ниже, показывает различия (и сходства) в вопросе важности мотивации между двумя секторами.

Таблица 1. Мотивация в государственном и частном секторах экономики

Мотивация для инновационной деятельности в государственном секторе/Люди • Карьера • Идеализм • Профессиональное признание • Власть • Самореализация • Деньги (зарплата) • Престиж • Возможность получения дополнительного дохода	Мотивация для инновационной деятельности в частном секторе/Люди • Деньги (зарплата, прибыль, бонусы) • Карьера • Самореализация • Престиж • Власть • Гарантия занятости (через повышение прибыльности или предъявление требований) • Идеализм
Мотивация для инновационной деятельности в государственном секторе/Организации • Распространение политики, идеи или обоснования • Увеличение финансирования • Решение проблем (для достижения целей) • Увеличение числа сотрудников • Связи с общественностью	Мотивация для инновационной деятельности в частном секторе/Организации • Прибыль • Решение проблем (для достижения целей) • Сокращение числа конкурентов • Доля на рынке • Рост (в размере) • Связи с общественностью

Источник [9, p.7 based on Miles & Røste,].

Кроме того, важным фактором дифференциации двух секторов является управление взаимоотношениями с клиентами. Обычно отношения с конечными пользователями в государственном секторе были односторонними – политики, а не граждане управляли и оценивали государственных служащих – в то время как инновационная деятельность в частном секторе больше зависит от обратной связи со стороны рынка. Тем не менее, подходы, ориентированные на пользователя, постепенно сокращают разрыв между двумя секторами. Частные компании стали рассматривать своих клиентов не только как потребителей, но и как пользователей, способствующих внедрению инноваций, также и государственный сектор становится всё более открытым для сотрудничества с гражданским обществом, граждане действительно стали рассматриваться как «потребители» государственных услуг.

Источники знаний. Государственный сектор является одним из наиболее наукоёмких среди всех секторов экономики и играет важную роль в инновационных процессах как закупщик и распространитель. Приобретение технологий имеет большое значение для государственного сектора, так как позволяет внедрить лучшие технологии в производство государственных услуг и товаров. Но государственный сектор, в отличие от частного, имеет более широкий круг источников технологий и знаний, некоторые из которых являются более открытыми, чем в частном секторе, и не требуют процедуры закупки. Сотрудничество с другими государственными организациями, университетами, союзами, общественными организациями является основной движущей силой инновационной деятельности и является хорошим дополнением к источникам знаний частного сектора.

Типология инноваций государственного сектора

В широко используемой стандартной классификационной схеме, охватывающей главные типы инноваций, имеются технологические инновации, к которым относятся инновации в сфере создания новых продуктов (и услуг) (продуктовые инновации), процессные инновации, и нетехнологические инновации к которым относятся организационные и маркетинговые инновации (Oslo Manual, Community Innovation Surveys). Исторически сложилось, что большее внимание уделялось

технологическим инновациям. Рассмотрение нетехнологических инноваций с акцентом на государственный сектор уменьшает разницу между продуктом и процессом, усиливает роль организационных инноваций.

В отчете EPSIS-2013 [10] предложена следующая классификация инноваций в государственном секторе, включающая:

- сервисные инновации (введение новой услуги или улучшение качества существующей услуги);
- процессные инновации (новые или измененные способы предоставления государственных услуг);
- административные и организационные инновации (изменения организационных структур и процедур);
- коммуникационные инновации (реализация нового метода продвижения организации или ее услуг и товаров, или новые методы влияния на поведение отдельных лиц);
- концептуальные инновации (развитие новых взглядов, изменение в мировоззрении участников, сопровождающиеся использованием новых концепций);
- политические инновации (изменения мышления или поведенческих намерений);
- системные инновации (новые или усовершенствованные способы взаимодействия с другими организациями и источниками знаний).

Первые четыре типа инноваций похожи на классификацию в частном секторе, но три последних относятся к государственному сектору. Данное концептуальное расширение также можно найти в определении, используемом в рамках проекта MERIP, который затем был использован в Innobarometer 2010. В этом более формальном определении процессные и организационные инновации остаются в основном одинаковыми для частного и государственного сектора, но продуктовые инновации заменяются сервисными, а маркетинговые заменяются коммуникационными инновациями (табл.2).

Таблица 2. Классификация инноваций в частном и государственном секторах

Частный сектор	Государственный сектор
продуктовые инновации	сервисные инновации
процессные инновации	процессные инновации
организационные инновации	организационные инновации
маркетинговые инновации	коммуникационные инновации

Примечание – Источник: [10, с. 9, таблица 2].

Кроме того инновации могут быть классифицированы по способу реализации:

- инновации «сверху-вниз»/инновации «снизу-вверх» (указывающие на орган, инициировавший процесс, приведший к поведенческим изменениям; «верхний» - означает менеджмент или организации/институты, находящиеся выше в иерархии – или «нижний» - означает «работники цеха», в данном случае - сотрудники общественных, государственных организаций или политики среднего уровня).

- инновации для удовлетворения потребностей и инновации для повышения эффективности (указывающие на то, был ли инновационный процесс инициирован для решения конкретной проблемы или для того чтобы повысить эффективность уже существующих продуктов, услуг или процедур).

Факторы, определяющие возрастание роли инноваций в государственном секторе Важнейшими фактором, определяющими возрастающую роль инноваций в государственном секторе является *рост информатизации*. Государственный сектор является очень инновационным в части информационных технологий (ИКТ). Многие решения в области ИКТ были разработаны государственными учреждениями. Однако предоставление государственных услуг в режиме онлайн в различных странах было крайне неравномерным и являлось предметом многочисленных дискуссий. Системы ИКТ в правительстве являются большими и дорогостоящими. Чем выше уровень разработки, тем больше вероятность того, что она будет неудачной. Утверждалось, что 20-30 процентов всех разработок являются полным провалом, среди них проекты, от реализации которых отказались, а 30-60 процентов разработок являются частичным провалом, при их реализации имеет место перерасход средств или другие проблемы (Goldfinch, 2007).

Помимо исключительно технологических аспектов инноваций, информационные технологии следует рассматривать как движущую силу инноваций, а не как инновации. ИКТ включают в себя множество конкретных технологий (программное и аппаратное обеспечение), альтернативные модели и разработку этих технологий. Новые информационные системы могут стимулировать создание новых организационных моделей, межсекторальное институциональное сотрудничество и обмен знаниями. Появление электронного правительства и онлайн услуг (правительство для граждан) значительно упростило расширение прав и возможностей для продвижения инноваций. Как следует из доклада «Информационное общество», опубликованного Международным союзом электросвязи в октябре 2013 года, Республика Беларусь заняла 41 место в итоговом рейтинге по индексу развития ИКТ и поднялась на 5 позиций вверх по сравнению с предыдущим годом, активно приближаясь к ведущим странам. Для сравнения: Российская Федерация сегодня занимает в рейтинге 40-е место, Республика Казахстан – 48. Выводы международных экспертов свидетельствуют о достойном месте, занимаемом Республикой Беларусь в глобальном информационном пространстве, а также подтверждают правильность выбранных направлений развития информационно-коммуникационных технологий в стране.

Другим фактором является *роль государственного сектора* в экономике стран. Государственные услуги и государственное управление являются значительной частью европейской социально-экономической деятельности. В Европе доля государственного сектора в ВВП варьируется в пределах 40-55%, по сравнению с 32 % - в США, 26 % - в Японии, 16 % - в Китае и 17 % - в Индии. Занятость в отраслях, связанных с государственным сектором, составляет 1/4-1/3 всего трудоспособного населения Европейского союза, и более 15 % от общей численности занятых в ЕС приходится непосредственно на государственный сектор (государственные служащие) [9, с.3].

Учитывая экономическую модель Республики Беларусь, в которой ведущую роль играет государство, значительная часть ВВП традиционно распределяется через бюджет и ФСЗН (фонд социальной защиты населения). Особенно в период до кризиса 2008 года оживленный рост доходов подпитывал увеличение расходов консолидированного бюджета – с 45,9 процентов ВВП в 2004 году до 49 процентов в 2008 году, в результате чего в Республике Беларусь отношение расходов бюджета к ВВП было самым высоким среди стран ЕЦА (Европы и центральной Азии)[12]. За период с 2008 года – под влиянием двух макроэкономических кризисов – Республика Беларусь продемонстрировала одно из самых значительных в регионе сокращений перераспределяемого через бюджет ВВП. Совокупный объем расходов бюджета сократился на 13 процентных пунктов по отношению к ВВП за последние годы и составил около 36 процентов ВВП по состоянию на конец 2011 года. Размер и состав расходов является отражением экономической модели Беларуси, которая предусматривает ведущую роль государства и основана на незавершенной реструктуризации сектора предприятий и широком перераспределении доходов. Это проявляется в значительных расходах бюджета на различные виды государственной поддержки, что смягчает бюджетные ограничения.

Расходы бюджета на государственную поддержку сектора предприятий неуклонно росли, начиная с 2004 года. Общий объем расходов на государственную поддержку увеличился с 7,6 процентов ВВП в 2004 году до 10,4 процента ВВП в 2008 году, что было преимущественно вызвано ростом субсидий (с 3 до 4,3 процента ВВП за этот период). Общая сумма государственной поддержки, включая налоговые льготы, сократилась в 2009 году в период мирового кризиса, но оставалась при этом на высоком уровне, составив практически 9 процентов ВВП. Помимо больших расходов бюджета, действующая система, по мнению специалистов Всемирного банка, искажает условия ведения бизнеса и снижает конкуренцию[12]. Все предприятия работают в условиях высокого уровня налогообложения, в то время как государственная поддержка распределяется неравномерно и произвольно. По данным, которые содержатся на базе данных Министерства экономики (Минэкономки), свыше 3000 предприятий ежегодно пользуются государственной поддержкой.

Для анализа эффективности госуправления используют индикаторы Всемирного банка. В рейтинге качества государственного управления (Worldwide Governance Indicators)¹ Всемирного банка участвует более 200 стран. Все индексы оценки имеют числовое значение от 0 до 100. Где 0 – это «очень плохо», а 100 – «очень хорошо». Это авторитетное сравнительное исследование систем госуправления в мире проводится с 1996 г. Данные рейтинга качества государственного управления однозначно указывают на глубину белорусских проблем. Эффективность работы правительства отражена в табл. 3.

Таблица 3. Динамика индекса «Эффективность работы правительства» Беларуси за период 1996-2011 гг.

Год	1996	1998	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Индекс	40	25	28	14	14	10	12	10	12	12	11	12	13

Как видно, данные Всемирного банка отражают нисходящую тенденцию. Беларусь по показателю «Эффективность работы правительства» имеет один из худших в мире результатов. Беларуси необходимы полноценные реформы, которые затронут причины, а не следствия проблем системы госуправления. В первую очередь такие реформы должны быть нацелены на функции органов государственной власти, которые в настоящее время крайне избыточны, часто дублируют друг друга, а также создают многочисленные конфликты интересов.

Таким образом, краткий анализ позволяет сделать вывод о необходимости и возможности реализации инноваций в государственном секторе экономики Беларуси.

Государственный сектор в экономике Беларуси и задачи его инновационного развития

Важная отличительная особенность белорусского госсектора — высокая занятость. На госпредприятиях, а также в организациях с долей госсобственности трудилось в 2013 году порядка 1,85 млн. человек. Это 40,6 % от списочной численности работников всех белорусских организаций (рисунок 1).

В системе государственного управления, согласно статистике, в 2011г было занято 70,6 тыс. чел., в том числе государственных служащих-56,2 тыс. чел. В 2013г. соответственно: 68,8 тыс. чел. и 49,3 тыс. чел.[13]. Таким образом, совокупная численность персонала государственного сектора составляет в Беларуси более 2,5 млн. чел.

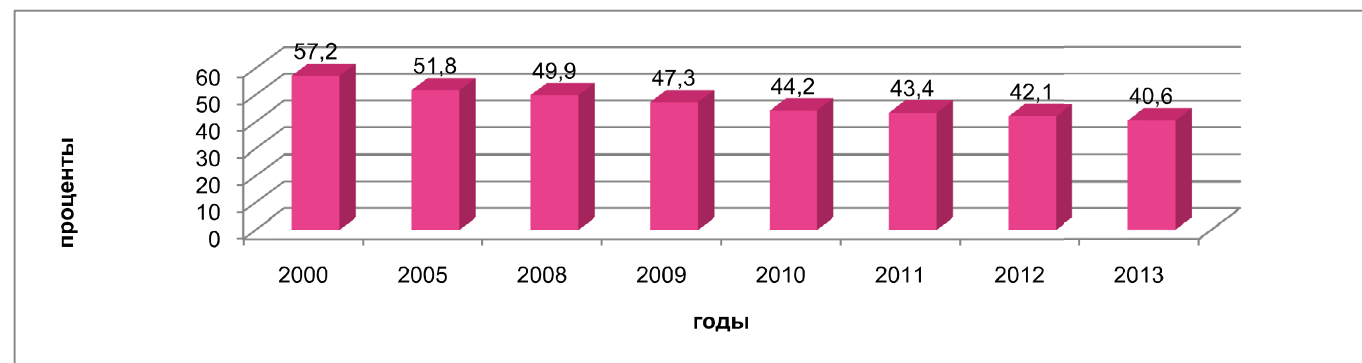

Рисунок 1. Доля занятого населения на предприятиях государственного сектора, %

Источник: составлено по [13, с. 101].

На общегосударственную деятельность, включающую: деятельность государственных органов общего назначения; международная деятельность; обеспечение проведения выборов и референдумов; обслуживание государственного долга; государственный материальный резерв; фундаментальные и прикладные научные исследования в области общегосударственной деятельности; резервные фонды; другая общегосударственная деятельность; межбюджетные трансферты, расходы устойчиво растут (рис.2).

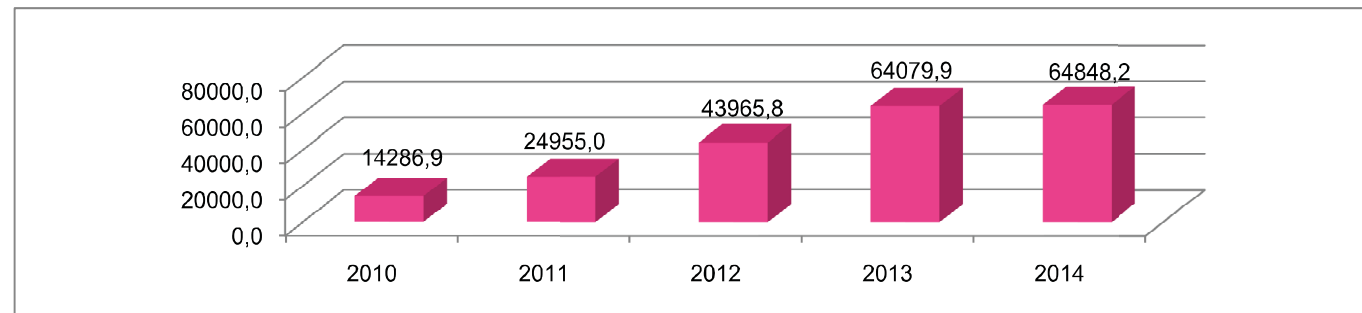

Рисунок 2. Расходы республиканского бюджета Республики Беларусь на общегосударственную деятельность, млрд. руб.

Источник: составлено по [14].

¹ <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>

Доля расходов республиканского бюджета на общегосударственную деятельность составляет более 50 % всех расходов и с каждым годом увеличивается (в 2010г.-41,7% в 2014-план-50,4%). Государственный сектор занимает большой удельный вес в научно-технической и инновационной деятельности. В 2013 году на научные исследования и разработки из бюджета было потрачено более 2 трлн. руб., что составляет 51,2% всех источников.

Таким образом, рассмотренные выше показатели доказывают, что, несмотря на некоторое сокращение в последние годы, госсектор в белорусской экономике занимает доминирующее положение. Однако, вопреки масштабам, сегодня госсектор является малоэффективным. Во-первых, потому, что представляет собой бюрократический тип предприятий со всеми особенностями такого типа (высокая политизированность, коррупция и т. д.). Во-вторых, предприятия государственного сектора в большинстве своем являются производителями неконкурентоспособной продукции, к тому же с высокими ценами. Это объясняется весомой статьей трудовых затрат в себестоимости, а так же устареванием основных производственных фондов. Беларусь нуждается в инновациях в государственном секторе, которые будут способствовать повышению эффективности данного сектора, обеспечивая качество услуг и их доступность.

Исследователи в Беларуси отмечают, что административно- бюрократическая система управления не способна к развитию, что является ее органическим пороком, формирующим механизм торможения [15]. Многие проекты и программы, в том числе инновационные, принимаются без учета особенностей изменений в социальной структуре общества, институциональной политики. Одним из перспективных механизмов внедрения инноваций в государственный сектор может стать *государственно-частное партнерство* (ГЧП).

В 2011 г. секретариат ЕЭК ООН получил формальный запрос от Беларуси, оказать стране содействие в последующем развитии ГЧП. Содействие заключалось в проведении Оценки национальной готовности ГЧП, включая предоставление ряда рекомендаций, которые сформировали бы основу для разработки стратегического плана действий по развитию ГЧП в Беларуси. Подготовлен проект Закона Республики Беларусь «О государственно-частном партнерстве», он направлен на регулирование общественных отношений, складывающихся в рамках государственно-частного партнерства, обеспечение стабильных условий развития всех форм государственно-частного партнерства и привлечение инвестиций в экономику Республики Беларусь.

Эксперты ЕЭК ООН отметили необходимость *обучения* в рамках государственного сектора. Но обучение необходимо не только в области ГЧП, а также по оценке проектов, возможности осуществления бизнес-операций, по правовым вопросам, вопросам разумного вложения денег, доступности и бюджетному управлению. Как и в случае с государственным сектором все представители частного единогласно высказались о необходимости обучения и тренинга в рамках ГЧП. Одним из слабых положений проекта закона является положение *об общественных объединениях*, уполномоченных участвовать в развитии ГЧП и концессионных проектах. Отмечено, что отсутствует механизм реализации их полномочий, положение носит лишь описательный характер, использование общественных объединений может рассматриваться инвесторами и кредиторами как дополнительный риск, несмотря на тот факт, что общественное восприятие любых проектов ГЧП всегда является положительным фактором.

Опыт оценки инноваций в государственном секторе Европейские страны предприняли ряд инструментов для оценки уровня и качества инноваций в государственном секторе экономики. К ним относятся такие инициативы как «Европейский барометр» (Flash Eurobarometer 343)[16] в котором проводился опрос 9500 компаний в 27 странах Европы. Важным инструментом явилась пилотная оценка уровня инновационной активности в государственном (публичном) секторе экономики по странам ЕС (EPSIS)[10].

В рамках «Иннобарометра 2013» всем респондентам был задан вопрос, пользовались ли их компании общественными/государственными услугами с января 2009 года. Более чем 3 из 10 респондентов ответили, что их компания использовала общественные услуги медицинского характера и услуги безопасности (32 %). Из них 24 % сказали, что компания пользовалась ими более 5 раз, 8 % - более 5 раз. Относительно программ-тренингов для сотрудников, 22% респондентов отметили, что их компания пользовалась таким сервисом менее 5 раз и 8% - более 5 раз с января 2009 года. Примерно 10 % респондентов отметили, что их компания использовала другие четыре типа государственных услуг, такие как сертификация новых продуктов (8%), услуг по заявкам для предоставления субсидий в области науки и инноваций (7%), услуги по предоставлению патентов (7%), услуги по получению разрешения на работу иностранным сотрудникам (6%). Респонденты еврозоны отмечают, что их компания использовала общественные услуги в области здравоохранения и обеспечения безопасности значительно чаще других европейских стран (соответственно, 38% к 31%), а также существенна разница между ними в использовании сертификации новых товаров (12% и 7%).

Анализ результатов опроса представителей различных компаний, выявил факт, что большинство респондентов не считают, что государственный сектор помогает бизнесу в создании надлежащих условий для инноваций и предоставлении обучающих систем, мотивирующим к инновациям. Более половины (51%) респондентов согласны, что информация и советы в сфере инноваций доступны, но немного респондентов удовлетворены качеством консультаций (40%) и простотой получения финансовой поддержки для использования (20%). Подавляющее большинство (87%) думают, что государственные услуги должны становиться все более инновационными.

Оценка роли государственных закупок в инновационном процессе показала, что более чем две трети (70%) всех опрошенных не имели интереса к государственному закупкам в течение последних трех лет, и только (14%) респондентов отметили, что их компания выиграла контракт в государственных закупках. Только четверть (24%) государственных закупок включали возможности продажи инноваций по запросам правительства. Половина всех опрошенных считают, цена будет более важным преимуществом, чем инновации в тендерах для товаров, так и услуг[16, с.4].

Проект EPSIS (European Public Sector Innovation Scoreboard 2013) как часть европейской системы оценки инновационного развития направлен на сравнение стран ЕС по уровню развития инноваций в государственном/ публичном секторе, основан на использовании опросов в сфере инноваций и включает ряд индикаторов:

человеческие ресурсы (доля занятых «творческих профессий», доля сотрудников в сфере государственного управления с высшим образованием);

качество государственных услуг (качество регулирования, повышение эффективности государственных услуг за счет использования ИКТ, онлайн-доступность государственных услуг, индекс развития электронного правительства (e-government-EGDI);

потенциал инновационного развития (уровень инновационной активности в секторе услуг, доля процессных инноваций в инновационной активности);

движители и барьеры инноваций (внутренние барьеры инноваций, внешние барьеры инноваций, активное участие руководства в сфере инноваций, значение внешнего знания, доля работников, занятых в группах, которые регулярно встречаются для развития инноваций);

результаты (доля организаций в сфере государственного управления с сервисными, коммуникационными, процессными или организационными инновациями, доля «новых» услуг из всех сервисных инноваций, производительность в государственном секторе,

улучшения в государственных услугах для бизнеса, государственные закупки в качестве движущей силы инновационного бизнеса, государственные закупки высокотехнологичной продукции, значение инноваций в сфере закупок).

Лидерами ЕС в инновациях государственного сектора по данным EPSIS являются: Швеция, Швейцария, Мальта, Нидерланды, Дания. Среди стран с переходной экономикой успехов добились: Чехия, Словакия, Польша и Венгрия. Эти страны могут быть использованы для получения передового опыта в сфере организации инноваций в государственном секторе экономики.

Выводы

Анализ показывает, что среди положительных мотивов, побуждающих государственный сектор к инновационной деятельности, можно отметить серьезное положительное влияние на экономику, учитывая объем государственного сектора в большинстве стран. Кроме того, новые разработки в сфере информационно-коммуникационных технологий открывают новые возможности для формирования и предоставления государственных услуг.

Существует ряд проблем, которые побуждают государства заниматься инновационной деятельностью: нехватка бюджетных средств, приводящая к необходимости повышать эффективность с целью добиться больших результатов при меньших ресурсах; спрос деловых кругов на более качественные государственные услуги в связи с острой конкуренцией как внутри страны, так и за рубежом; а также новые социальные факторы (старение населения, экология), требующие либо разработки новых, либо модификации уже существующих государственных услуг.

Государственному сектору необходимо осуществлять инновационную деятельность для адаптации к изменению общественных установок и ценностей. Граждане все больше стремятся к активному участию в определении и разработке того, что им предлагает государственный сектор, в то время как раньше они были лишь пассивными получателями государственных услуг.

Одним из основных отличий инновационной деятельности в частном секторе от инновационной деятельности в государственном секторе является то, что инновации в частном секторе представляют собой предпринимательскую деятельность, которая связана с повышенными рисками и большой вероятностью неудач, а успешные инновации отбираются через рыночную конкуренцию. Новаторы в государственном секторе, сталкиваются с юридическими и политическими ограничениями, административной жесткостью, которые снижают их готовность и способность брать на себя риски и мириться с неудачами.

В оценке инноваций в государственном секторе действующая практика основывается на совокупности достоверных данных, результатов обследований и тематических исследований. Были приведены такие примеры, как разработанная Европейской комиссией пилотная Европейская матрица показателей инновационной деятельности в государственном секторе, которая позволяет использовать бенчмаркинг для распространения передового опыта.

В большинстве стран, также как в Беларуси, до сих пор отмечается нехватка данных по многим видам инновационной деятельности в государственном секторе, а существующие данные зачастую несопоставимы между странами. С особыми трудностями в плане доступности и сопоставимости данных сталкиваются страны с переходной экономикой, прежде всего в связи с различиями в методологии сбора данных. Необходим процесс принятия международных стандартов в сфере оценки инноваций в государственном секторе экономики.

Список использованных источников

1. ROESSNER, J.D. 1977. *Incentives to Innovate in Public and Private Organizations*. *Administration & Society*, 9, 341-365
2. ARUNDEL, A. 2012. *Literature review on public sector innovation*
3. WINDRUM, P. 2008. *Innovation and entrepreneurship in public services*. In: WINDRUM, P. & KOCH, P. (eds.) *Innovation in Public Sector Services*. Edward Elgar, Cheltenham.
4. MULGAN, G. & ALBURY, D. 2003. *Innovation in the Public Sector*.
5. NAO 2006. *Achieving innovation in central government organisations*. National Audit Office.
6. WALKER, R. M. 2006. *Innovation Type and Diffusion: An Empirical Analysis of Local Government*. *Public Administration*, 84, 311-335.
7. BASON, C. 2010. *Leading public sector innovation: co-creating for a better society*. Bristol: Polity Press.
8. OECD 2012, forthcoming. *Innovation in Public Services: Context, Solutions and Challenges*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
9. Thenint H., *Global Review of Innovation Intelligence and Policy Studies*. *Innovation in the public sector*. INNOGRIPS. 2010.
10. *European Public Sector Innovation Scoreboard 2013* / H. Hollanders, A. Arundel, V. Peter, et al. / European Commission. — Brussels, 2013. — 80 p.
11. Goldfinch S. (2007) "Pessimism, Computer Failure, and Information Systems Development in the Public Sector", *Public Administration Review*, September-October 2007.
12. Обзор государственных расходов в Республике Беларусь "Повышение качества предоставляемых государством услуг в условиях жестких бюджетных ограничений". Всемирный банк. 2013.
13. Статистический ежегодник: стат. сборник / Белстат; редкол.: В.И. Зиновский [и др.]. — Минск: Белстат, 2014. — 534 с.
14. Расходы республиканского бюджета Республики Беларусь / Открытые данные [Электронный ресурс]. — Минск, 2014. — Режим доступа: <http://opendata.livejournal.com/91650.html>. — Дата доступа: 23.12.2014.
15. Шимов В.Н., Крюков Л.М. *Инновационное развитие экономики Беларуси: движущие силы и национальные приоритеты*. Минск БГЭУ. 2014.-199с.
16. Flash Eurobarometer 343 «Innovation in the public sector: its perception in and impact on business» Survey coordinated by the European Commission, Directorate-General for Communication. 2013.

References

1. ROESSNER, J.D. 1977. *Incentives to Innovate in Public and Private Organizations*. *Administration & Society*, 9, 341-365
2. ARUNDEL, A. 2012. *Literature review on public sector innovation*
3. WINDRUM, P. 2008. *Innovation and entrepreneurship in public services*. In: WINDRUM, P. & KOCH, P. (eds.) *Innovation in Public Sector Services*. Edward Elgar, Cheltenham.
4. MULGAN, G. & ALBURY, D. 2003. *Innovation in the Public Sector*.
5. NAO 2006. *Achieving innovation in central government organisations*. National Audit Office.
6. WALKER, R. M. 2006. *Innovation Type and Diffusion: An Empirical Analysis of Local Government*. *Public Administration*, 84, 311-335.
7. BASON, C. 2010. *Leading public sector innovation: co-creating for a better society*. Bristol: Polity Press.
8. OECD 2012, forthcoming. *Innovation in Public Services: Context, Solutions and Challenges*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
9. Thenint H., *Global Review of Innovation Intelligence and Policy Studies*. *Innovation in the public sector*. INNOGRIPS. 2010.
10. *European Public Sector Innovation Scoreboard 2013* / H. Hollanders, A. Arundel, V. Peter, et al. / European Commission. — Brussels, 2013. — 80 p.

11. Goldfinch S. (2007) "Pessimism, Computer Failure, and Information Systems Development in the Public Sector", *Public Administration Review*, September-October 2007.
12. Obzor gosudarstvennykh raskhodov v Respublike Belarus "Povysheniye kachestva predostavlyaemykh gosudarstvom uslug v usloviyakh zhestkikh byudzhetykh ogranicheniy". Bsemirny bank. 2013.
13. Statistichesky ezhegodnik: stat. sbornik / Belstat; redkol.: V.I. Zinovskiy [i dr.]. Minsk: Belstat, 2014. 534 s.
14. Raskhody respublikanskogo byudzheta Respubliki Belarus / Otkrytye dannye Minsk, 2014. <http://opendata.livejournal.com/91650.html>.
15. Shimov V.N., Kryukov L.M. Innovatsionnoye razvitiye ekonomiki Belarusi: dvizhushchiye sily i natsionalnye priority. Minsk BGEU. 2014. 199s.
16. Flash Eurobarometer 343 «Innovation in the public sector: its perception in and impact on business» Survey coordinated by the European Commission, Directorate-General for Communication. 2013.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ:

Богдан Нина Ивановна, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры национальной экономики и государственного регулирования Белорусского государственного экономического университета.
пр.Партизанский 26, БГЭУ, Минск 220070, Беларусь.
bohdannina@gmail.com

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR:

Bogdan Nina, Doctor of Economics, professor, professor of the Department of National Economy and Public Administration of the Belarusian State Economic University.
Partizansky av.26, Belarusian State Economic University, Minsk 220070, Belarus.
bohdannina@gmail.com

УДК 330.332

**РОЗВИТОК ТРАДИЦІЙНИХ ПРОМИСЛІВ В РЕГІОНАХ
ЯК ФАКТОР ІМПОРТОЗАМІННОЇ МОДЕЛІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ РОСІЇ**

Павлов К.В.

Ключові слова: регіональні особливості, територіальні чинники, імпортозаміщуюча модель модернізації, традиційні промисли в російських республіках, Удмуртська Республіка, стадії росту конкурентоспроможності, регіональна економіка.

**РАЗВИТИЕ ТРАДИЦИОННЫХ ПРОМЫСЛОВ В РЕГИОНАХ
КАК ФАКТОР ИМПОРТОЗАМЕЩАЮЩЕЙ МОДЕЛИ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РОССИИ**

Павлов К.В.

Предмет. В связи с кризисными явлениями в мировой экономике и введением экономических санкций против России со стороны развитых западных государств особую актуальность приобрела импортозамещающая модель модернизации российской экономики, одним из важнейших направлений которой на региональном уровне (особенно в российских республиках – а их насчитывается 22, т.е. приблизительно четверть от всего количества субъектов Российской Федерации) является возобновление и развитие традиционных промыслов, которыми с давних времен занимались титульные нации и народности, в них проживающие.

Целью работы является определение региональных факторов и особенностей осуществления структурной перестройки, технического перевооружения и модернизации (особенно импортозамещающей модели модернизации) российской экономики на основе анализа и изучения позитивного зарубежного и отечественного опыта инновационного развития воспроизводственных систем. В работе использованы **методы** сравнительного статистического анализа, стратегического анализа и наблюдений.

Результаты работы свидетельствуют о том, что при осуществлении модернизации большое значение также имеет учет региональных и отраслевых особенностей. Так, например, в республиках, одной из важнейших форм модернизации будет являться возрождение народных промыслов, некогда развиваемых титульными нациями этих республик, что также будет способствовать процессу импортозамещения. В Удмуртской Республике к таким промыслам относится льноводство, которое здесь интенсивно развивалось и в царский период развития страны (конец XIX - начало XX веков), и на первых этапах (20-е – 30-е годы XX века) существования советской власти. В эти периоды времени Удмуртия входила в тройку регионов, являющихся крупнейшими в стране производителями льна и изделий из него. В настоящее время лен выращивается в 15 районах Удмуртии, в основном в северной ее части и площади, занятые посевом льна, в последнее время составляют около 15 тыс. га. С 2007 года реализуется республиканская программа «Развитие льняного комплекса Удмуртской Республики», мероприятия которой направлены на увеличение производства льняной продукции и повышение эффективности производства на предприятиях льняного комплекса республики. Значительную роль здесь могут сыграть районные общества потребительской кооперации, которые в свое время оказали существенное влияние в процессе культивирования льна.

Общества потребкооперации могли бы увеличить объемы производства также и таких традиционных для удмуртов народных промыслов, как пчеловодство, лесные промыслы, отхожие промыслы (выделка рогов, циновок, кулей, крашение шерстяных, бумажных, холщевых тканей и пряжи). В других республиках России похожая ситуация – в них можно развивать другие виды полузабытых народных промыслов, нередко называемых этноэкономикой. У башкир, например, традиционными народными промыслами были коневодство и кумысоделание, которые в последнее время также интенсивно возрождаются. В Республике Башкортостан общества потребкооперации также могли бы существенно разнообразить свою деятельность, участвуя в развитии этих традиционных промыслов.

Выводы. Таким образом, процесс модернизации экономики кроме технологического аспекта включает также этнический, социальный, экологический, этический, эстетический и иные аспекты. Развитие народных промыслов у титульных наций республик в составе России будет способствовать реализации эффективной экономической

политики импортозамещения в целом по стране и ее отдельным регионам, а также развитию импортозамещающей модели модернизации экономики страны в целом.

Ключевые слова: региональные особенности, территориальные факторы, импортозамещающая модель модернизации, традиционные промыслы в российских республиках, Удмуртская Республика, стадии роста конкурентоспособности, региональная экономика.

TRADITIONAL ACTIVITIES IN THE REGION AS IMPORT-SUBSTITUTION MODEL OF MODERNIZATION RUSSIAN ECONOMY

Pavlov K.V.

Thing. In connection with the crisis in the global economy and the imposition of economic sanctions against Russia on the part of developed Western countries has acquired special urgency import substitution model of modernization of the Russian economy, one of the most important areas where the regional level (especially in the Russian republics - and they number 22, ie. approximately a quarter of the total number of subjects of the Russian Federation) is the renewal and development of traditional crafts, which has long been engaged in the titular nations and nationalities living in them.

The aim is to determine the regional factors and features of the restructuring, modernization and upgrading (especially import-substitution model of modernization) of the Russian economy on the basis of the analysis and the study of positive foreign and domestic experience of innovative development of the reproductive systems. We used **the methods** of comparative statistical analysis, strategic analysis and observations.

Work showed that the implementation of the modernization of great importance also is taking into account regional and sectoral characteristics. For example, in the republics, one of the most important forms of modernization will be a revival of folk art, once developed by the titular nationalities of these republics, which will also contribute to the process of import substitution. In the Udmurt Republic to such fisheries include flax, which are extensively developed in the royal period of development (late XIX - early XX centuries), and in the early stages (20th - 30th years of XX century) of the Soviet regime. Then Udmurtia was part of the three regions, the country's largest producers of flax and its products. Currently, flax is grown in 15 districts of Udmurtia, mainly in the northern part and the area occupied by planting flax, recently up about 15 thousand. Hectares. Since 2007, implemented a national program «Development of flax complex of the Udmurt Republic,» whose activities are aimed at increasing the production of linen products and increase production efficiency in the enterprises of the republic of flaxseed. Significant role can play a district community of consumer cooperatives, which at one time had a significant impact in the course of cultivation of flax.

Society of Consumer could increase production and also its traditional Udmurt folk crafts like beekeeping, forest crafts, seasonal work (tanning mat, mats, sacks, wool dyeing, paper, a linen fabric and yarn). In other republics of Russia a similar situation - they can develop other types of half-forgotten crafts, often called *ethnoekonomikoy*. Bashkirs, for example, traditional crafts were horse breeding and kumysodelanie who recently also vigorously revived. In the Republic of Bashkortostan and the consumers' society could significantly diversify its activities by participating in the development of traditional crafts.

Conclusions. Thus, the process of modernization of the economy apart from the technological aspect includes ethnic, social, environmental, ethical, aesthetic and other aspects. Development of handicrafts in the titular nations of republics within Russia will contribute to the implementation of effective economic policy of import substitution in the whole country and its regions, as well as the development of import-substitution model of economic modernization of the country as a whole.

Key words: regional features, territorial factors, import substitution model of modernization, traditional crafts in the Russian republics, Udmurtia, stage of growth competitiveness, regional economy.

Модернизация, техническое перевооружение и прогрессивная структурная перестройка российской экономики на основе использования новейших инновационных технологий (в т.ч. нанотехнологий, биотехнологий и т.п.) являются важнейшими условиями эффективного инновационного развития страны и роста конкурентоспособности отечественной продукции. Все это позволит уменьшить зависимость уровня и темпов социально-экономического развития страны от получаемых доходов вследствие экспорта сырьевых ресурсов и действительно осуществить структурную перестройку отечественной экономики, о необходимости которой говорится уже очень давно. Важно также и то, что в результате этого улучшится имидж России, которую пока еще нередко отождествляют с сырьевым придатком развитого мира. Таким образом, в целом мировой опыт действительно свидетельствует о том, что рост инвестиций в инновационные сферы экономики способствуют ускоренному развитию народно-хозяйственного комплекса страны и повышению среднего уровня жизни населения.

Учитывая, что США, Канада, Япония, страны ЕС в связи с событиями на Украине применяют против России так называемые экономические санкции, что негативно сказывается на темпах роста отечественной экономики, по мнению автора, не любая модель модернизации эффективна в этих условиях хозяйствования. Очевидно, что особенно эффективным вариантом будет являться импортозамещающая модель модернизации, о чем в последнее время неоднократно говорил в своих выступлениях Президент России В.В. Путин. Поскольку процесс модернизации включает множество факторов и направлений, импортозамещение следует рассматривать не только в общем, но и в различных аспектах и отношениях, в том числе и с позиции эффективного развития отдельных отраслей и регионов.

Таким образом, при осуществлении модернизации большое значение имеет также учет региональных и отраслевых особенностей. Так, например, в республиках, которых в РФ насчитывается 22 (т.е. практически четвертая часть всех субъектов РФ), одной из важнейших форм модернизации будет являться возрождение народных промыслов, некогда развиваемых титульными нациями этих республик, что также будет способствовать процессу импортозамещения. В Удмуртской Республике к таким промыслам относится льноводство, которое здесь интенсивно развивалось и в царский период развития страны (конец XIX - начало XX веков), и на первых этапах (20-е – 30-е годы XX века) существования советской власти. В эти периоды времени Удмуртия входила в тройку регионов, являющихся крупнейшими в стране производителями льна и изделий из него.

Лен в условиях Удмуртии является традиционной технической культурой и возделывание его на территории республики началось еще в глубокой древности [2]. В Удмуртии еще в первой половине 19 века широкое развитие имела домашняя промышленность. Женщины пряли, ткали шерстяные ткани и холсты, шили одежду, вязали, вышивали. Крестьянские ткани вывозились за пределы края. В 1837 г. вятский губернатор отмечал, что из льна в уездах выделялось 2,5 млн аршин холста, который отправлялся в Архангельск, где его охотно покупали иностранные торговцы. В середине 19 века из губернии уже вывозилось около 15 млн. аршин, в том числе в Казань для мешков – около 800 тыс. аршин холста. В это же время предпринимались меры по усовершенствованию крестьянского ткачества, в связи с чем палата государственных имуществ выписала самопрялки и усиленно внедряла их среди крестьянок.

После социалистической революции выращивание льна – долгунца в республике продолжилось. В отдельные годы площади под посевами льна достигали 60 тыс. га. В послевоенный период посевные площади под лен в Удмуртии резко

сократились. В настоящее время руководством республики ставится задача возрождения льноводства и постепенное доведение его объемов производства до прежних параметров. Для этих целей выделяются определенные финансовые ресурсы, в связи с чем достаточно быстрыми темпами идет возрождение этой отрасли производства.

В настоящее время лен выращивается в 15 районах Удмуртии, в основном в северной ее части и площади, занятые посевом льна, в последнее время составляют около 15 тыс. га. По этому показателю республика находится на втором месте в России после Тверской области, а по сбору льна – на третьем месте. Удельный вес, который занимает Удмуртская Республика, в общей площади посевов льна по России, составляет 12%, а удельный вес валового сбора льноволокна – около 10%. В целом льняной комплекс Удмуртии включает около 45 коллективных и фермерских хозяйств, 2 льносеменоводческие станции и 15 льноперерабатывающих заводов. Общее представление о развитии льняного комплекса региона в последнее время дает представление таблица 1 [4].

Таблица 1. Развитие льняного комплекса в Удмуртской Республике

Показатель	1990г.	2007г.	2008г.	2009г.	2010г.	2011г.	2012г.
Посевные площади, всего, тыс. га,	18,2	12,5	11,4	9,1	10,3	12,6	14,8
Производство льноволокна, всего, т.	5648	5549	5897	5692	5832	5974	6126
Урожайность льноволокна, ц/га	4,1	5,1	6,1	6,7	6,9	7,1	7,4

Из табл.1 видно, что во второй половине двухтысячных годов показатели, характеризующие общую площадь посевов льна в регионе, существенно снизились. Это объясняется рядом причин, в т.ч. мировым финансово-экономическим кризисом 2008-2010 г.г., а также тем обстоятельством, что льнокомбинаты России резко снизили закупочные цены в это время, делая ставку на более дешевое привозное волокно, в основном из Китая. По этой причине у льнозаводов страны в тот период накопились значительные долги перед фермерско-крестьянскими хозяйствами, занимающимися выращиванием льна. Еще одной причиной сложного положения в отрасли явилось неполное финансирование целевой программы из бюджета Удмуртской Республики (около 60% от запланированного). Из местных муниципальных бюджетов вообще было выделено всего лишь около 3-х % от планируемой суммы. Лишь из федерального бюджета деньги были выделены практически в полном объеме.

Для преодоления сложившейся ситуации в регионе в последнее время стали осваивать новые инновационные технологии производства продукции глубокой переработки льна, т.е. конечного продукта, позволяющего перерабатывать волокно, производимое льнозаводами Удмуртии и выпускать востребованную конкурентоспособную на российском и мировом рынках продукцию. С 2007 г. реализуется республиканская программа «Развитие льняного комплекса Удмуртской Республики», мероприятия которой направлены на увеличение производства льняной продукции и повышение эффективности производства на предприятиях льняного комплекса республики [7]. Значительную роль здесь могут сыграть районные общества потребительской кооперации, которые в свое время оказали существенное влияние в процессе культивирования льна.

В результате принятых мер ситуация в льняном комплексе региона стала существенно улучшаться и, начиная с 2010 г., общие площади посевов льна-долгунца в республике стали существенно увеличиваться (см. табл.1). Особенно в Удмуртии есть опыт более глубокой переработки короткого волокна, доля которого составляет здесь около 80% (предприятия первичной переработки льна производят и короткое, и длинное волокно). Так, например, в ОАО «Можгинский льнозавод» выпускается нетканое иглопробивное полотно (ватин), в ООО «Шарканский льнозавод» и в ООО «Мичуринский льнозавод» Кизнерского района Удмуртии выпускается нетканое иглопробивное полотно. В ООО «Лен-Сервис» налажено производство крученых изделий: каната, веревки, шпагата.

Возрождение льняной отрасли региона требует комплексного подхода [10]. В связи с диспаритетом цен на промышленные средства производства и сельскохозяйственную продукцию, а также в связи с необходимостью государственной поддержки льняного производства, предполагающего возмещение затрат на приобретение минеральных удобрений и топливно-смазочных материалов, в рамках республиканской комплексно-целевой программы «Развитие льняного комплекса Удмуртской Республики» предоставляется субсидия на производство льна в размере 1200 руб. на тонну льноволокна, а из федерального бюджета дополнительно выделяется еще 3000 руб. субсидии на каждую тонну льноволокна.

Целенаправленное и комплексное решение проблемы программным методом должно привести к выполнению задач о системном развитии льняного комплекса региона, что будет способствовать:

- повышению производственного потенциала, в т.ч. технической и технологической оснащенности предприятий в области льноводства;
- внедрению новых интенсивных технологий возделывания льна с целью дальнейшего увеличения его производства;
- внедрению льноперерабатывающими предприятиями высокопроизводительного, ресурсосберегающего оборудования с целью увеличения выработки и повышения качества льноволокна;
- обеспечению занятости на селе и развитию кадрового потенциала на предприятиях льняного комплекса региона.

Общества потребкооперации могли бы увеличить объемы производства также и таких традиционных для удмуртов народных промыслов, как пчеловодство, лесные промыслы, отхожие промыслы (выделка рогов, циновок, кулей, крашение шерстяных, бумажных, холщевых тканей и пряжи). В других республиках России похожая ситуация – в них можно развивать другие виды полузабытых народных промыслов, нередко называемых этноэкономикой. У башкир, например, традиционными народными промыслами были коневодство и кумысоделние, которые в последнее время также интенсивно возрождаются. В Республике Башкортостан общества потребкооперации также могли бы существенно разнообразить свою деятельность, участвуя в развитии этих традиционных промыслов [6]. Таким образом, процесс модернизации экономики кроме технологического аспекта включает также этнический, социальный, экологический, этический, эстетический и иные аспекты, а развитие народных промыслов у титульных наций республик в составе России будет способствовать реализации экономической политики импортозамещения в целом по стране и ее отдельным регионам, а также развитию импортозамещающей модели модернизации экономики страны.

Однако, несмотря на то, что о необходимости модернизации как основы роста конкурентоспособности российской экономики говорится давно, реальные результаты этого процесса еще очень далеки от требуемых стандартов. Недостаточно высокие темпы этого процесса связаны с рядом факторов, в том числе с ограниченными ресурсами и резервами модернизации [8]. Как известно, для осуществления структурной перестройки и технического перевооружения экономики требуются значительные ресурсы: финансовые, материальные, инновационные, трудовые. Откуда их взять?

Опыт государств, эффективно модернизировавших свою экономику, свидетельствует о том, что нередко важнейшим условием успешной модернизации являются иностранные инвестиции. Так, например, в коммунистический Китай уже не одно десятилетие вкладываются значительные средства из-за рубежа (только из США в общей сложности туда в последнее время поступили десятки млрд долларов). В Чили, реформирующую свою экономику на основе монетарных принципов еще со времен правления генерала Пиночета, также поступили значительные объемы иностранных инвестиций.

В этой связи можно вспомнить о достаточно быстром послевоенном восстановлении разрушенной войной экономики ряда европейских стран вследствие финансовой помощи на основе реализации плана Маршалла. Однако в России, несмотря на предпринимаемые усилия, к сожалению, иностранные инвестиции не сыграли той роли, которую от них ожидали. В условиях мирового финансово-экономического кризиса возможности использования зарубежных инвестиций как одного из важнейших источников осуществления модернизации и структурной перестройки российской экономики еще более сократились, так как значительно уменьшились объемы имеющихся на международном финансовом рынке свободных денежных средств. Кроме того, следует иметь в виду, что использование зарубежных источников как основы модернизации народно-хозяйственного комплекса наряду с очевидными позитивными последствиями имеют и негативные.

Так, например, новые индустриальные страны – Аргентина, Бразилия и Мексика для осуществления индустриализации и технического перевооружения своих экономик преимущественно в 70-е годы XX века осуществили займы огромных финансово-кредитных средств – в итоге каждая страна в общей сложности оказалась должна более 100 млрд долларов, а вместе эти три государства оказались должны развитым странам более 330 млрд долларов. Вследствие этого данные страны на протяжении последних десятилетий являлись крупнейшими в мире должниками (а в недалеком прошлом подобная ситуация имела место и в Южной Корее), из-за чего в них нередко наблюдалась высокая инфляция, значительная девальвация национальной валюты, социально-экономическая и политическая нестабильность.

Для повышения уровня конкурентоспособности продукции и экономической эффективности российской экономики большое значение имеет также разработка теоретических проблем изучения влияния структурной перестройки и технического перевооружения производства на рост его эффективности при рыночных отношениях. В этой связи заметим, что проблемами экономического роста, выявления различных стадий, этапов экономического развития занимались многие крупные отечественные и зарубежные ученые. Наряду с широко известными у нас в стране формационным и цивилизационным подходами за рубежом много внимания уделяется и другим научным концепциям, например процессу движения экономики от аграрной к индустриальной и постиндустриальной стадиям. Одной из самых новых и известных теорий экономического развития, развиваемой, в частности, крупнейшим в мире специалистом в области анализа явления конкурентоспособности продукции Майклом Портером, является следующая.

Экономический рост представляет собой движение в сторону усложнения источников конкурентных преимуществ и укрепления позиций в высокоэффективных отраслях и сегментах народнохозяйственного комплекса. Данный процесс сопровождается быстрым ростом эффективности всей экономики. Уровни экономического развития различных стран можно представить в виде некоторого ряда стадий развития конкуренции. Эти стадии различаются по специфическим источникам достижения конкурентоспособности на мировом рынке, а также по видам и степени развития успешно функционирующих отраслей. Учитывая, что вопросам повышения уровня конкурентоспособности российских предприятий как основе решения экономических, социальных и демографических проблем страны уделяется в настоящее время первостепенное значение, имеет смысл стадии конкурентоспособности рассмотреть подробнее.

Выделяют четыре особые стадии конкурентоспособности национальной экономики, соответствующие четырем основным движущим силам, или стимулам, определяющим ее развитие в отдельные периоды времени:

- 1) факторы производства;
- 2) инвестиции;
- 3) нововведения;
- 4) богатство.

На трех первых стадиях происходит рост конкурентоспособности национальной экономики, что, как правило, сочетается с ростом благосостояния. Четвертая стадия означает постепенное замедление роста и, в конечном счете, спад. В соответствии с данным подходом осуществляют классификацию отдельных стран по уровню конкурентоспособности их индустрии в мировом хозяйстве.

Ни одна страна, по существу, не миновала первую из перечисленных четырех стадий развития экономики, т.е. стадии развития конкурентоспособности на основе факторов производства. В настоящее время на этой стадии находятся почти все развивающиеся страны, а также постсоциалистические страны (в том числе и Россия) [5]. То же самое можно сказать о некоторых странах (Канада, Австралия) с высоким уровнем благосостояния, обладающих значительными природными богатствами.

Поскольку Россия находится в настоящее время на первой стадии, охарактеризуем ее подробнее. На данной стадии практически все национальные отрасли, успешно действующие на мировом рынке, достигают своих преимуществ в конкурентной борьбе почти исключительно благодаря основным факторам производства: природным ресурсам или избыточной и дешевой рабочей силе. Экономика на этой стадии весьма чувствительна к мировым экономическим кризисам и изменению валютных курсов, которые приводят к колебаниям спроса и относительных цен. Она также оказывается чрезвычайно уязвимой в случае потери имеющихся факторов и быстро меняющегося лидерства отраслей (достаточно вспомнить августовский кризис 1998 г.). Как свидетельствует мировой опыт, обладание большими запасами природных ресурсов хотя и может обеспечить высокий доход на душу населения в течение довольно продолжительного периода, однако оно не является достаточным основанием для устойчивого роста эффективности экономики, о необходимости которого в своих выступлениях постоянно упоминает Президент России В.В. Путин. Поэтому лишь немногие страны сумели преодолеть эту первую стадию факторов производства.

На второй стадии конкурентное преимущество экономики базируется на готовности и способности национальных фирм к агрессивному инвестированию. Фирмы вкладывают средства в современное, эффективное оборудование и технологию, которое можно приобрести на мировом рынке. Инвестиции также направляются на покупку лицензий и создание совместных предприятий. Причем, нередко приобретаемые техника и технология на поколения отстают от лучших мировых образцов, так как лидеры международной конкуренции стараются не продавать технику последнего поколения. В послевоенный период на вторую стадию удалось перейти Японии и позже – Южной Корее. В экономике Тайваня, Сингапура, Испании и в меньшей степени Бразилии присутствуют лишь некоторые признаки достижения стадии инвестиций, причем не все страны, развивающиеся в этом направлении, преуспевают [14].

Россия тоже пошла по этому пути, однако пока больших успехов добиться ей не удалось. Приведем некоторые факты. Хотя еще во времена горбачевской перестройки впервые стали создаваться совместные предприятия (СП) на территории нашей страны, в настоящее время в России в сравнительном аспекте создано относительно немного совместных предприятий. Нет и того притока иностранных инвестиций, на который первое время рассчитывали российские теоретики (Егор Гайдар, Евгений Ясин и пр.) в начале затеваемой ими монетарной реформы (в начале 90-х годов прошлого, XX века). И дело не только в сравнительно небольших объемах иностранных инвестиций. Поступающие из-за рубежа инвестиции в основном вкладываются не в ключевые отрасли экономики (машиностроение, сельское хозяйство, отрасли производственной

инфраструктуры) и даже не в отрасли, являющиеся «полюсами» роста, а преимущественно в сырьевые отрасли и пищевые. Важно и то, что процесс привлечения иностранных инвестиций в регионы России осуществляется неравномерно. Зарубежный капитал преимущественно концентрируется в Центральном районе, и, прежде всего в Москве и Московской области, в Западной Сибири и на Дальнем Востоке [13]. В этой связи возникает вопрос, а так ли уж нам надо было выбирать этот вариант развития, тем более что наряду с определенными плюсами ему присущи и существенные недостатки. Прежде всего, это возможная высокая внешняя государственная задолженность России вследствие этого. Особенно очевидны недостатки этого варианта развития в условиях экономических санкций, которые применяют развитые страны Запада в отношении России в настоящее время и действие которых по существу нацелено на ослабление российской экономики в обозримом будущем.

По мнению автора, гораздо эффективнее для России выбрать иной путь – перейти с первой сразу на третью стадию, тем более что такой опыт в мировой практике уже имеется. Хороший пример тому – Италия, где потерпели неудачу все попытки следовать инвестиционной модели развития. В 60-е годы XX века Италия совершила скачок от первой стадии факторов сразу к третьей стадии нововведений. По темпам роста экономики она уступала только Японии [1]. Способность экономики избежать второй стадии инвестирования и, тем не менее, успешно развиваться требует наличия в историческом прошлом страны длительных периодов индустриальной активности, оставивших след в национальной системе образования, производственных навыках и т.п.

Но все это имело место в истории не только Италии, но и России. Достаточно сказать, что только в регионах Урала еще совсем недавно успешно развивались инновационные отрасли. Таким образом, российская экономика, опираясь на основные факторы, через определенный период может непосредственно перейти к третьей стадии нововведений, минуя вторую стадию инвестирования. У нас для этого есть все основания. Действительно, одной из особенностей третьей стадии нововведений является то, что национальные фирмы не только применяют и улучшают иностранную технику и технологию, но и создают новые. Напомним в этой связи, что в России еще в социалистический период было немало отраслей и видов производств, занимающих ведущие позиции в мире по уровню технической оснащенности. Таким образом, Россия по некоторым параметрам уже находится на третьей стадии (здесь нелишне добавить, что рассматриваемая здесь теория о стадиях экономического развития, как и любая другая теория, отражает действительность лишь с некоторой степенью условности – в реальности обычно в экономике любой достаточно развитой страны одновременно можно найти элементы, характерные для различных стадий, поэтому рассматриваемая нами теория применима лишь в целом, при выявлении сущности процесса).

Завершая рассмотрение проблемы о выборе возможных путей дальнейшего развития России, необходимо еще раз констатировать, что естественный, обычный для многих стран вариант перехода от первой стадии факторов ко второй стадии инвестирования у нас, как уже было показано, по большому счету не осуществляется. Главной причиной этого является, скорее всего, боязнь западных бизнесменов вкладывать крупные капиталы в нестабильную российскую экономику. К тому же не следует забывать, что вливания в больших масштабах инвестиций из-за рубежа обычно наряду с позитивными приводят и к негативным последствиям, прежде всего к росту внешней задолженности, бремя которой, как правило, ложится на население. В этой связи более предпочтительным является путь перехода от первой стадии факторов сразу к третьей стадии нововведений, минуя вторую стадию инвестирования (точнее, используя лишь некоторые элементы, присущие этой стадии, т.к. полностью ее «перепрыгнуть» не удастся), тем более что уже похожий скачок России приходилось преодолевать – процесс индустриализации в послереволюционный период, а в настоящее время в России к тому же имеется немало новейших наукоемких производств. От предложенного варианта развития особенно выиграют регионы с традиционно высоким наукоемким потенциалом. Особенно это актуально, как уже отмечалось нами, в настоящее время в связи с действием экономических санкций против России.

Как бы то ни было, в Россию вряд ли в обозримом будущем из-за рубежа потекут значительные инвестиции. Еще меньше надежды на то, что в страну придут качественные инвестиции в виде новых технологий и инноваций – известно, что многие ведущие страны и, прежде всего, США, опасаясь усиления России, препятствуют проникновению в нее инвестиций инновационного характера. Сказанное, однако, вовсе не означает, что вообще следует отказаться от зарубежных инвестиций – разумеется, нет, но, во-первых, всегда следует учитывать их эффективность и инновационную новизну и, во-вторых, основную ставку в любом случае придется делать на внутренние резервы и источники. Следует добавить, что в отечественной истории известны случаи осуществления технического перевооружения экономики на основе преимущественно собственных источников – это всесоюзные сталинские лотереи и выпуски облигационных займов, а также индустриализация советской экономики 30-х годов XX века, осуществленная в значительной мере за счет перекачки финансовых ресурсов из сельского хозяйства в промышленность [3].

В настоящее время внутренние ресурсы для осуществления модернизации российской экономики следует искать, по мнению автора, в большем использовании получаемых доходов в сырьевых секторах на общеэкономические цели за счет увеличения рентных платежей, во введении прогрессивной шкалы налогообложения на доходы, во всемерной экономии государственных средств, а также в более активном привлечении в реальный сектор экономики финансовых ресурсов, имеющихся у населения. Все это потребует радикального изменения системы хозяйственного права, налогообложения, а также введения усиленного государственного регулирования общественного развития. Очень важно также увеличить государственное финансирование фундаментальных и прикладных научных исследований, а также опытно-конструкторских разработок (следует учитывать, что наукоемкие технологии и производства, также как и вся сфера НТП, постоянно дорожают, что является объективной мировой тенденцией).

В этой связи нелишним будет напомнить и о том, что ведущие в технологическом плане современные государства, такие как Япония и Южная Корея, еще в середине XX века были весьма отсталыми (южнокорейская экономика вообще была разрушена после окончания корейской войны и раздела единой Кореи на два государства – Северной и Южной Кореи, а ВВП Японии 1950 году было меньше ВВП США более чем в 30 раз, тогда как уже в середине 80-х годов отставание было всего в 2 раза). Успехи и Японии, и Южной Кореи (начиная с 80-х годов XX века эта страна демонстрировала самые высокие темпы роста ВВП в мире) в значительной мере связаны с высокой нормой накопления капитала, особенно начиная с 60-х годов (эта норма достигала 25 % от объема национального дохода, что очень много).

Такая высокая норма накопления капитала в значительной мере была обусловлена политикой всемерной экономии, которая проводилась правительствами этих стран в тот период времени. Подобный вариант хозяйственной политики следует проводить и в России в настоящее время (к сожалению это не вяжется с той гламурной роскошью, которую демонстрируют наши бизнесмены, особенно олигархи – напомним, что, несмотря на финансово-экономические проблемы, число долларовых миллиардеров в России увеличилось почти вдвое).

Рост нормы накопления капитала, необходимой для осуществления модернизации и технического перевооружения российской экономики, можно достигнуть также и путем создания разветвленной системы государственного стимулирования системы НИОКР, в том числе на основе введения на предприятиях обязательных нормативов внедрения новых и новейших

технологій (напомним, что в последнее время коэффициенты выбытия и обновления основных фондов существенно снизились по сравнению с социалистическим периодом) [9].

При определении факторов и условий осуществления модернизации следует учесть ее многовариантный характер. Так, варианты технического перевооружения экономики прежде всего могут отличаться сроком, временем реализации. В этой связи можно вспомнить разные варианты технического перевооружения, связанные с процессом индустриализации. Как известно, выделяют три варианта индустриализации: 1) когда ставка делается на развитие легкой и пищевой промышленности (так называемый капиталистический вариант индустриализации); 2) ставка делается на развитие тяжелой промышленности (социалистический вариант индустриализации); 3) вариант индустриализации, когда нет четкой направленности на развитие какой-то одной группы отраслей промышленности. Как правило, ставка на капиталистический вариант индустриализации приводит к более длинному сроку технического перевооружения экономики по сравнению с социалистическим вариантом индустриализации. Кроме выделения разновидностей индустриализации, связанных с внутренними факторами, выделяют два типа – экспортоориентированный и импортозамещающий варианты индустриализации, связанные с внешними факторами. Импортозамещающая модель модернизации, которую нередко называют также неоиндустриализацией, особенно актуальна в России в настоящее время в связи с введенными экономическими санкциями со стороны западных развитых государств [12].

В России также можно предложить рассмотреть разные варианты модернизации экономики. В виде двух крайних вариантов предлагаются следующие: от ставки на высокие технологии и преимущественное инвестирование в наукоемкие производства, прежде всего на основе ВПК, до другого сценария, где акцент делается на первоочередное развитие гражданских отраслей, потребительского сектора, ресурсосберегающих технологий преимущественно традиционного типа. В последнем случае развитие потребительского сектора становится мощным стимулятором для развития инвестиционного сектора, однако этот путь более длительный с точки зрения вхождения в постиндустриальную эпоху. На наш взгляд, в России должен быть реализован некий средний вариант в виде своеобразной смеси элементов этих двух крайних вариантов модернизации, то есть в виде рационального сочетания элементов разных технологических укладов.

Выбор того или иного варианта модернизации экономики зависит от многих факторов: потенциала страны, степени его технологического развития, внешнеэкономической ситуации, в том числе действия экономических санкций против России в настоящее время и многих других. Так, вспомним, что в связи со сложной внешнеполитической ситуацией, сложившейся в 30-е годы XX века, в СССР как необходимый и единственно возможный в то тяжелое время был выбран ускоренный вариант индустриализации, когда ставка была сделана на преимущественное развитие тяжелой промышленности и ВПК.

Учитывая, что в настоящее время Россия относится к группе так называемых «догоняющих» стран отечественным предприятиям, по мнению автора, также целесообразно выбрать модель модернизации со сравнительно небольшим сроком ее осуществления, так как в противном случае развитые страны в своем технико-экономическом развитии снова уйдут далеко вперед, а Россия вновь окажется на периферии развитого мира. Причем поскольку особых инвестиций из-за рубежа в ближайшее время ждать не приходится, ставку придется сделать преимущественно на внутренние резервы и факторы. В этих условиях сырьевой сектор должен сыграть роль точек роста, ядра [11], локомотива развития всей российской экономики (в противном случае мы рискуем получить очередное – после Венесуэлы и Нигерии теперь уже российское «нефтяное проклятие», когда полученные от нефтяного бизнеса доходы просто проедаются, причем преимущественно классом имущих).

Для этого периода характерно действие так называемого структурного парадокса, так как улучшение отраслевой структуры экономики в будущем можно будет достигнуть лишь при временном ухудшении ее в настоящее время в связи с неизбежным увеличением доли ВВП, приходящейся на добывающие отрасли и производства. При этом ставка должна быть сделана на жесткие меры государственного регулирования экономики, ибо классические либеральные методы монетарного типа в условиях «догоняющей» экономики еще более отдаляют в целом уровень развития российского НТП от мирового уровня.

Выбору оптимальной модели модернизации российской экономики может также помочь разработка общей теории модернизации экономики, в которой на основе изучения международного и отечественного опыта осуществления технического перевооружения и структурной перестройки экономики будут выявлены типы и модели модернизации, предложены подходы к классификации различных инноваций (в частности, помимо всего прочего, на наш взгляд целесообразно выделять также инновации экстенсивного и интенсивного типа [6]), а также определены условия, особенности и факторы выбора оптимальной модели модернизации в разных странах. В частности, ретроспективный анализ развития российской экономики свидетельствует о том, что крупные реформы, проводимые в стране (реформы Петра I, реформы Александра I и Александра II, Столыпинская реформа, периоды социалистической индустриализации и коллективизации страны), завершались позитивным образом лишь при условии их поддержки не только «снизу», но и «сверху». В настоящее время руководство страны прекрасно понимает, что без реализации серьезных экономических реформ, целью которых является модернизация экономики (особенно ее импортозамещающая модель) просто не обойтись. По существу с этим связана проблема выживания России как великого государства. Все это также следует учесть при разработке общей теории модернизации экономики. Скорейшее развитие основных положений и закономерностей общей теории модернизации позволит создать методологическую основу для разработки эффективного варианта технического перевооружения и структурной перестройки отечественной экономики.

Список использованных источников

1. Государственное финансирование научно-технического прогресса в развитых капиталистических странах/ А.В. Жемчужникова, А.В. Толкушкин, И.А. Кравченко и др.: монография. М.: Финансы и статистика, 1989. 239 с.
2. Гришкина М.В. История Удмуртии. Первая половина XIX века: учебник. Ижевск: Удмуртия, 2010. 80 с.
3. Засухин А.Т. Интенсификация производства: монография. М.: Экономика, 1975. 183 с.
4. Капитанова О.А. Экология Удмуртской республики: учебное пособие. Ижевск: Изд-во «Удмуртский университет», 2013. 381 с.
5. Павлов К.В. Интенсификация экономики в условиях неопределенности рыночной среды: монография. М.: Магистр, 2007. 271 с.
6. Павлов К.В. Модернизация и инновационное развитие экономики на разных уровнях управленческой иерархии: монография. Ижевск: Институт компьютерных исследований, 2014. 344 с.
7. Павлов К.В. Особенности модернизации старопромышленных регионов // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2014. №28. С. 11-24.
8. Павлов К.В. Патоконституты, патоконституционализм и модернизация российской экономики // Проблемы теории и практики управления. 2013. №7. С. 126-134.
9. Павлов К.В. Патологические процессы в экономике: монография. М.: Магистр, 2009. 461 с.
10. Павлов К.В. Старопромышленные регионы: социально-экономические и экологические особенности функционирования и развития: монография. Ижевск: Институт компьютерных исследований, 2014. 344 с.

11. Павлов К.В. Ядро экономических систем и эффективная хозяйственная политика: монография. М.: Магистр, 2009. 191 с.
12. Прокофьев К.Ю. Инновационный потенциал региона: сущность, структура // Региональная экономика: теория и практика. 2013. №30. С. 12-19.
13. Строева О.А. Развитие инновационной деятельности в регионе: теория, методология и практика: монография. Тамбов: ТГУ, 2013. 142 с.
14. Халевинская Е.Д. Мировая экономика и международные экономические отношения: учебник. М.: Экономистъ, 2004. 303 с.

References

1. Public funding of scientific and technical progress in the developed capitalist countries / A.V. Zhemchuzhnikova, A.V. Tolkushkin, I.A. Kravchenko et al. : monograph. M. : Finance and Statistics, 1989. 239 p.
2. Grishkina M.V. History of Udmurtia. The first half of the nineteenth century: the textbook. Izhevsk, Udmurtia, 2010. 80 p.
3. Zasukhin A.T. Intensification of production: monograph. M. : Economics, 1975. 183 p.
4. Kapitonova O.A. Ecology of the Udmurt Republic: a tutorial. Izhevsk: Publishing house «Udmurtia State University», 2013. 381 p.
5. Pavlov K.V. Intensification of the economy in the face of uncertainty of the market environment: monograph. M. : Master, 2007. 271 p.
6. Pavlov K.V. Modernization and innovative development of the economy at different levels of the management hierarchy: monograph. Izhevsk: Institute of Computer Science, 2014. 344 p.
7. Pavlov K.V. Features modernization of old industrial regions // National interests: priorities and safety. 2014. №28. P. 11-24.
8. Pavlov K.V. Patoinstituty, patoinstitutsionalizm and modernization of the Russian economy // Problems of the theory and practice of management. 2013. №7. P. 126-134.
9. Pavlov K.V. Pathological processes in the economy: a monograph. M. : Master, 2009. 461 p.
10. Pavlov K.V. Old industrial regions: the socio-economic and environmental characteristics of the operation and development: a monograph. Izhevsk: Institute of Computer Science, 2014. 344 p.
11. Pavlov K.V. The core of economic systems and the efficiency of economic policy: a monograph. M. : Master, 2009. 191 p.
12. Prokofiev K.Y. The innovative potential of the region: the nature, structure // Regional economy: theory and practice. 2013. №30. P. 12-19.
13. Stroeve O.A. Development of innovative activity in the region: the theory, methodology and practice: a monograph. Tambov: TSU, 2013. 142 p.
14. Khalevinski E.D. The world economy and international economic relations: the textbook. M. : Economist, 2004. 303 p.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Павлов Константин Викторович, доктор экономических наук, профессор, зав. кафедрой экономики и управления, Камский институт гуманитарных и инженерных технологий, 426003, Россия, г. Ижевск, ул. Вадима Сивкова, д. 12А
e-mail: kvp_ruk@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Pavlov K.V., doctor of economic sciences, professor, head. Department of Economics and Management, Institute of Humanitarian Kamsky and engineering technologies. Izhevsk, Udmurt Republic, Russian Federation
e-mail: kvp_ruk@mail.ru

УДК: 658.5:005.32-026.15:330.341.1

БІХЕВІОРИСТИЧНА ПРИРОДА ПРОАКТИВНОСТІ ЯК ПЕРЕДУМОВА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Смирнов Є.В.

В статті розглянуто основи проактивної поведінки та політики підприємства, які ґрунтуються на поведінкових аспектах діяльності людини як основного носія ресурсів суб'єктів підприємницької діяльності. Предметом статті є сукупність теоретичних, методичних і прикладних аспектів щодо розвитку ресурсної теорії, ефективності управління ресурсами підприємств в поєднанні з психофізіологічними здатностями особистості, які є запорукою інноваційного розвитку суб'єктів господарювання задля досягнення ними стратегічних конкурентних переваг. Основна мета статті полягає у визначенні взаємозв'язку проактивної поведінки компанії з її біхевіористичною природою, а також встановленні певної кореляції інтервальної сутності проактивності як передумови інноваційного розвитку підприємства в умовах інформаційно-інноваційної економіки з загальним прогресивним розвитком суб'єктів господарювання, а також комплексному обґрунтуванні процесів управління проактивністю підприємств на основі дослідження сучасних тенденцій їх діяльності та моделювання розвитку на майбутнє. Аргументація цього взаємозв'язку буде побудована на методах дедукції і індукції – для встановлення емпіричних залежностей між властивостями об'єктів і явищами проактивності, інтервальної, інноваційності та поведінкою людини та навпаки, від розуміння психології особистості та поведінкою і мотивацією людини в процесі діяльності до виявлення часткових взаємозв'язків і впливу людських ресурсів на розвиток підприємства; наукового порівняння – для дослідження тенденцій розвитку підприємств в Україні та світі з високремленням можливих напрямків застосування зарубіжного досвіду щодо управління проактивністю; аналізу і синтезу та абстрагування – для вивчення окремих сторін об'єкта дослідження та поєднання його в єдине ціле з метою зробити низку наукових абстракцій і виявлення певних понять. Основні результати детального аналізу принципів інноваційного розвитку підприємства та їх вплив на навички особистості в процесі діяльності дозволили запропонувати тлумачення інтуїції як чуттєвого передбачення майбутніх явищ чи подій, забезпечуючи тим самим зміщення акцентів у формуванні бізнес-моделей сучасних підприємств у бік випереджального розвитку інновацій. Загальні результати статті носять науковий і прикладний характер. Оцінку та ідентифікацію ресурсів в економіці нової формации необхідно здійснювати з позиції їх трактування як оцінених можливостей використання внутрішнього і зовнішнього середовища для його розвитку. Також прикладний характер результатів дослідження доводить те, що був знайдений та доведений взаємозв'язок між проактивністю у діяльності компанії з біхевіористичними аспектами людської поведінки. В результаті дослідження взаємозв'язку у ряді проактивності – можливості – динамічні здатності – ресурси – інновації – стратегічні конкурентні переваги саме «проактивність» була визначена як основна рушійна сила інноваційного процесу розвитку підприємства.

Таким чином, автор статті стоїть на позиціях, що інноваційний розвиток підприємства – є процес реагування суб'єкта господарювання на зміни у внутрішньому і зовнішньому середовищі через удосконалення бізнес-процесів на основі креативності, мотивації, організації, моніторингу і результативності персоналу, які ґрунтуються на поведінкових аспектах світосприйняття та світовідчуття людини, забезпечуючи ефективне і стійке функціонування компанії.

Ключові слова: проактивність, поведінковий потенціал, динамічні здатності, ресурси підприємства, інтернальність, інноваційний розвиток.

БИХЕВИОРИСТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ПРОАКТИВНОСТИ КАК ЗАЛОГ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Смирнов Е.В.

В статье рассмотрены основы проактивного поведения и политики предприятия, которые базируются на поведенческих аспектах деятельности человека как основного носителя ресурсов субъектов предпринимательской деятельности. Предметом статьи является совокупность теоретических, методических и прикладных аспектов развития ресурсной теории, эффективности управления ресурсами предприятий в сочетании с психофизиологическими способностями личности, которые являются залогом инновационного развития субъектов хозяйствования для достижения ими стратегических конкурентных преимуществ. Основная цель статьи состоит в определении взаимосвязи проактивного поведения компании с ее бихевиористской природой, а также установлении определенной корреляции интернальной сущности проактивности как предпосылки инновационного развития предприятия в условиях информационно-инновационной экономики с общим прогрессивным развитием субъектов хозяйствования, а также комплексном обоснования процессов управления проактивностью предприятий на основе исследования современных тенденций их деятельности и моделирования развития на будущее. Аргументация этой взаимосвязи будет построена на методах дедукции и индукции - для установления эмпирических зависимостей между свойствами объектов, явлениями проактивности, интернальности, инновационности и поведением человека и наоборот, от понимания психологии личности и поведением, мотивацией человека в процессе деятельности к выявлению частных взаимосвязей и влияния человеческих ресурсов на развитие предприятия; научного сравнения - для исследования тенденций развития предприятий в Украине и мире с выделением возможных направлений применения зарубежного опыта управления проактивностью; анализа и синтеза и абстрагирования - для изучения отдельных сторон объекта исследования и сочетания его в единое целое с целью сделать ряд научных абстракций и выявления определенных понятий. Основные результаты детального анализа принципов инновационного развития предприятия и их влияние на навыки личности в процессе деятельности позволили предложить толкование интуиции как чувственного предсказания будущих явлений или событий, обеспечивая тем самым смещение акцентов в формировании бизнес-моделей современных предприятий в сторону опережающего развития инноваций. Общие результаты статьи носят научный и прикладной характер. Оценку и идентификацию ресурсов в экономике новой формации необходимо осуществлять с позиции их трактовки как оцененных возможностей использования внутренней и внешней среды для его развития. Также прикладной характер результатов исследования показывает, что была найдена и доказана взаимосвязь между проактивностью в деятельности компании с бихевиористскими аспектами человеческого поведения. В результате исследования взаимосвязи в ряде проактивность - возможности - динамические способности - ресурсы - инновации - стратегические конкурентные преимущества именно «проактивность» была определена как основная движущая сила инновационного процесса развития предприятия.

Таким образом, автор статьи стоит на позициях, что инновационное развитие предприятия - есть процессом реагирования компании на изменения во внутренней и внешней среде через совершенствование бизнес-процессов на основе креативности, мотивации, организации, мониторинга и результативности персонала, основанные на поведенческих аспектах мировосприятия и мироощущения человека, и обеспечивающие эффективное и устойчивое функционирование компании.

Ключевые слова: проактивность, поведенческий потенциал, динамические способности, ресурсы предприятия, интернальность, инновационное развитие.

BEHAVIORAL NATURE OF PROACTIVITY AS A PRECONDITION FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT COMPANY

Smyrnov I.V.

In the article the basics of proactive behavior and policies of the enterprise based on the behavioral aspects of human resources as the main carrier businesses. The subject of the article is the set of theoretical, methodological and applied aspects for the development of resource theory, the efficiency of enterprise resources in combination with psycho-physiological abilities of the individual, which is the key to the development of innovative businesses to achieve their strategic competitive advantage. The main purpose of the article is to determine the relationship proactive behavior of its behavioral nature, as well as establishing some correlation internalitive essence of proactivity as a prerequisite for the development of innovative enterprises in terms of information and innovation economy with a common progressive development entities and complex processes of justification proactive management companies based on research of current trends and their modeling activities for the future. The argument of this relationship will be based on the methods of deduction and induction - to establish empirical relationships between the properties of objects and phenomena proactivity, internality, innovation and human behavior, and otherwise, from understanding the psychology of personality and behavior and motivation in the process of human activity to detect partial relationships and the impact on human resources development; scientific comparison - to study trends of enterprises in Ukraine and in the world of distinguishing potential areas of application of international experience on proactive management; analysis and synthesis and abstraction - to study the individual aspects of the research object and combine it into a coherent whole to make a number of scientific abstractions and identify some concepts. The main results of a detailed analysis of the principles of innovative enterprises and their impact on individual skills in the process of interpretation allowed to offer sensuous intuition as predictions of future events or developments, thus providing a shift in business models shaping modern enterprises towards advancing innovation. The overall results are scientific articles and applied character. Assessment and identification of resources in the economy of the new formation is necessary to take their positions as measured interpretation possibilities of using internal and external environment for its development. Also applied character of research results prove that was found and proven relationship between proactivity in the company of the behavioral aspects of human behavior. The study of the relationship in a line of proactivity - opportunities - dynamic ability - resources - innovation - strategic competitive advantage is «proactivity» has been identified as the main driving force of the innovation process of the company.

Thus, the author stands for that innovative development company - is the process of responding entity to changes in the internal and external environment by improving business processes based on creativity, motivation, organization, monitoring and staff performance, based on behavioral aspects outlook and attitude person providing efficient and stable operation of the company.

Key words: proactivity, behavioral potential, dynamic abilities, the company's resources, internality, innovative development.

Актуальність. Подальша трансформація інформаційної економіки змінює світосприйняття за рахунок радикальних інновацій, які прийшли в буття людини і формують її новітній та прогресивний світогляд. Закономірна рефлексія наукової думки викликала появу концепцій інформаційного суспільства та економіки знань як спроб осмислення глибини змін, що відбуваються сьогодні, і розробки методології моделювання майбутнього розвитку людства. Водночас спостерігається і певна інерція теорії управління бізнесом, розвиток її скоріше «навздогін» практики та спрямованість на пояснення тих процесів, які в умовах зростаючої інформатизації життя дуже швидко стають атрибутами минулого. Одним із шляхів вирішення цієї диспропорції є самостійна зміна і формування нової структури зовнішнього середовища суб'єктами господарювання та використання в своїй діяльності управлінської моделі випереджального інноваційного розвитку, де функціонування підприємства ґрунтується за принципом «від цілей» і передбачає пріоритетний розвиток динамічних здатностей (компетенцій) компанії, що може бути забезпечено тільки за умови проактивної стратегічної поведінки. В свою чергу поняття проактивності, з нашої точки зору, є похідною від категорії інтернальності, яка характеризує рівень суб'єктивного контролю людини в процесі здійснення нею продуктивної діяльності. Відповідно, для підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання потребують додаткового вивчення та обґрунтування процеси ефективного управління людськими ресурсами як одним з основних видів інтелектуальних ресурсів і, як наслідок, однією з ключових засад інноваційного розвитку підприємств в сучасних ринкових умовах.

Постановка проблеми. Відзначаючи подальшу тенденцію інтелектуалізації економіки як науки та її симбіозу з пов'язаними теоріями соціального навчання та психології, дослідники в повній мірі не розкривають суті теорії проактивності та поведінкового потенціалу на рівні першоджерела діяльності підприємств – його людських ресурсів. Тому важливо прослідкувати нові напрями трансформації сутності трудових ресурсів, виявлення основних джерел, умов, основ та напрямків їх подальшого розвитку та гуманізації. Особливо важливим, нам здається, виявлення залежностей в діяльності суб'єктів господарювання у мікро- та макросередовищі від поведінкових аспектів життєдіяльності основної одиниці трудових ресурсів – безпосередньо, людини. Відповідно, наша подальша аргументація цього взаємозв'язку буде побудована на методах дедукції і індукції – для встановлення емпіричних залежностей між властивостями об'єктів і явищами проактивності, інтернальності, інноваційності та поведінкою людини та навпаки, від розуміння психології особистості та поведінкою і мотивацією людини в процесі діяльності до виявлення часткових взаємозв'язків і впливу людських ресурсів на розвиток підприємства, наукового порівняння – для дослідження тенденцій розвитку підприємств в Україні та світі з виокремленням можливих напрямків застосування зарубіжного досвіду щодо управління проактивністю, аналізу і синтезу та абстрагування – для вивчення окремих сторін об'єкта дослідження та поєднання його в єдине ціле з метою зробити низку наукових абстракцій і виявлення певних понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження понять проактивності і інтернальності знаходяться в фокусі уваги вчених-психологів з середини ХХ сторіччя. Цьому присвячені праці Дж. Роттера, Д. Майерса, Д. Скотта, П. Друкера, І. Ансофа, Ф. Котлера, В. Франкла, В. Планкета, С. Кові, Г. Олпорта, Е. Бажина, Е. Голінкіної, А. Еткінда, В. Бодрова, В. Семиченка, Н. Коломінського та інших. Опрацюванню взаємозв'язку понять інновації, динамічні здатності та стратегічного розвитку підприємств присвятили свої наукові роботи Т. Андреева, О. Гребешкова, Н. Гуржий, І. Ільченко, В. Катькало, Д. Дж. Пізано, Д. Дж. Тіз, А.Шуен, В.Чайка та багато інших. У працях названих авторів досліджуються переважно базові категорії кожного з аспектів та наукової проблематики – мотивація, проактивність, стратегія, динамічні здатності тощо, розширюється їх класифікація, удосконалюються методичні основи їх оцінювання, розробляються організаційні механізми ресурсного та інноваційного забезпечення діяльності підприємств. Водночас з цим питання первинної природи та походження інноваційного аспекту в діяльності та розвитку підприємств, який ґрунтується по поведінкових зрізах людського потенціалу компаній, не достатньо вивчені та розглядаються лише фрагментарно. Окрім того, зважаючи на те, що основою інформаційно-інноваційної економіки є діяльність з виробництва, обробки, зберігання та розповсюдження інформації та знань, доцільно вдосконалити і підпорядкувати зміні пріоритетів у виборі ресурсів у бік людського капіталу для досягнення максимального результату діяльності суб'єкта господарювання. Актуальність окреслених питань, недостатній рівень їх теоретичної та прикладної розробки обумовили вибір теми, визначили мету та завдання цієї статті.

Мета статті. Основна мета статті полягає у визначенні взаємозв'язку проактивної поведінки компанії з її біхевіористичною природою, а також встановленні певної кореляції інтернальної сутності проактивності як запоруки інноваційного розвитку підприємства в умовах інформаційно-інноваційної економіки з загальним прогресивним розвитком суб'єктів господарювання, а також комплексному обґрунтуванні процесів управління проактивністю підприємств на основі дослідження сучасних тенденцій їх діяльності та моделювання розвитку на майбутнє. Відповідно до зазначеної мети в ході дослідження буде поставлено такі завдання:

- дослідити процес трансформації ресурсів підприємства в умовах інформаційно-інноваційної економіки та висвітлити основні тенденції процесу їх інтелектуалізації;
- провести аналіз категоріального апарату дослідження задля уточнення базових дефініцій психології особистості та її впливу на проактивність як персонал, так і підприємства в цілому;
- ідентифікувати основні принципи забезпечення інноваційного розвитку підприємства з точки зору часового лагу, а також пов'язати їх з основними здатностями особистості, які формують навик проактивності;
- запропонувати тлумачення інтуїції як основоположної здатності людини до проактивної поведінки і, як наслідок, подальшої трансформації бізнес-моделей підприємництва у бік випереджального розвитку інновацій.

Основні результати дослідження.

З появою інформаційних технологій в житті людини та соціально-економічних системах, інформація починає розглядатися як основа для отримання ресурсів більш високого порядку – знань. Знання є невіддільними від людини і вони визначають можливості використання будь-яких матеріальних та інтелектуальних ресурсів в цілях розвитку бізнесу [3]. Жоден матеріальний ресурс не є ресурсом, поки не існує знань (не визначено можливостей) його продуктивного використання, що пояснюється особливою роллю людини в системі інформаційно-інноваційної економіки, що є результатом її інтелектуалізації. Поняття «можливості» значно ширше поняття «ресурси», а отже і ширше від зон впливу як самого підприємства (внутрішня сфера – зона прямого впливу), так і зони його залежності від зовнішнього середовища (зовнішня сфера – зона опосередкованого впливу або зона залежності) (унаочнено на рис.1).

Як вже зазначалося, основним ресурсом інноваційної економіки є інформація і знання, які тісно пов'язані з людиною як носієм цих ресурсів. В процесі еволюції економічної науки поняття ресурси все більше наповнюється нематеріальними характеристиками, для опису яких використовуються нефізичні величини [2]. Ресурси є результатом минулої і потенціалом майбутньої діяльності підприємства. Зміщення акценту з «використання результатів» на «розвиток потенціалу» є свідченням зміни самої ідеології менеджменту: з орієнтації на коротко-середньострокову перспективу – на стратегічно орієнтоване управління. Така переорієнтація менеджменту на рівні підприємства корелюється з глобальними змінами в світовій економіці ХХ-ХХІ століть: вичерпанням ресурсів, що є «втлінням минулого» (здебільшого результатами природних процесів) і пошуком «ресурсів майбутнього» [14]. Звичайно, «ресурси минулого» є обмеженими, мають конкретні матеріальні виміри, піддаються вимірюванню та обліку; і економічна наука накопичила вагомий доробок щодо управління ними, яке часто отожднюється з оптимізацією їх витрат та

контролем за використанням. «Ресурси майбутнього», натомість, слабо піддаються вимірюванню з причини багатоваріантності самого майбутнього. Такі ресурси генерують потенційні можливості, управління якими передбачає їх прирощення (збільшення) з одночасним підвищенням вірогідності настання цільового (бажаного) сполучення таких можливостей. Система ресурсів внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства набагато інерційніша від множини загальних можливостей, тому що ресурси – це усвідомлені, вимірні та оцінені можливості. До речі, Вікіпедія тлумачить поняття ресурс як засіб або можливість, якими можна скористатися у разі необхідності [http://uk.wikipedia.org/wiki/ресурс]. Сам процес осмислення та оцінювання можливостей потребує часу. Відповідно і знання, і інформація, яку ми маємо на теперішній час, завжди буде відставати від множини загальних можливостей. Для розвитку бізнесу та для забезпечення його ефективного функціонування вкрай важливо скорочення такого відставання. Але з іншої сторони, існування певного інтервалу між можливостями і ресурсами є передумовою появи інновацій. І першопрохідцями інноваційного розвитку стають ті підприємці або люди, які оцінили (до них неоцінені) можливості, перетворивши їх тим самим на власні ресурси, тобто ті, які можуть бути використані підприємством для власного розвитку. Зі швидкістю зміни можливостей пов'язані поширені сучасні терміни «динамічне зовнішнє середовище», «динамічна економіка», «динамічна економічна система». Логічно, що поняття динамічної системи є відносним, адже всі економічні системи, оскільки вони є можливими лише в просторово-часовому континуумі, не є статичними. Термін «динамічні», на наш погляд, характеризує швидкість зміни можливостей по відношенню до швидкості оцінювання даних можливостей. Таким чином, необхідно говорити про вимогу щодо *динамічності ресурсів* підприємств, яка у XXI столітті дедалі посилюватиметься [4]. Динамічні здатності підприємства опосередковують перетворення можливостей на його ресурси. Тому, власне, *динамічні здатності або здатність організації до навчання – це здатність усвідомлювати (оцінювати) можливості, перетворюючи їх на ресурси підприємства*. Виходячи з низки вищенаведених аргументів, ми розумітимемо ресурси як оцінені можливості використання внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства для його розвитку [14].

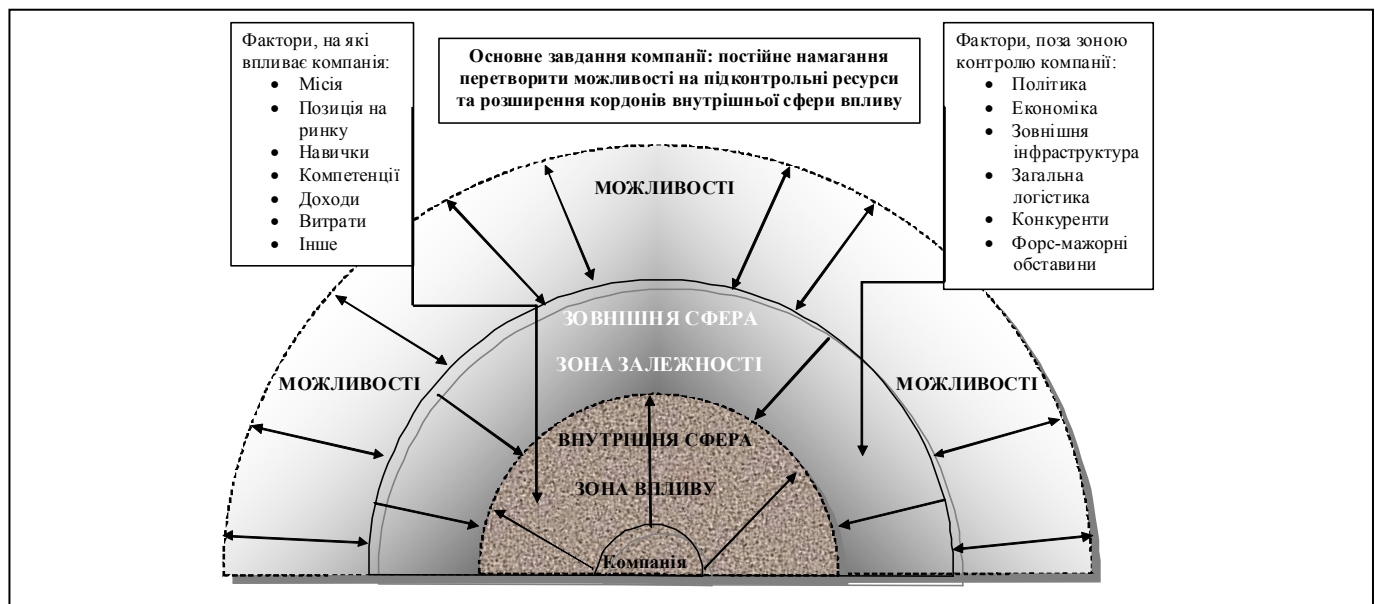

Рисунок 1. Співвідношення внутрішньої і зовнішньої сфери підприємства та зони загальних можливостей
[Розробка автора].

Таким чином, парадигма менеджменту та стратегічної поведінки у XXI столітті полягає в перенесенні акцентів на управління, яке орієнтоване на стратегічну перспективу, що може бути забезпечено відповідно проактивною стратегічною поведінкою, яка базується на умовах пріоритетного розвитку динамічних здатностей [1]. Виходячи з вищенаведеного, можемо стверджувати, що головною метою управління проактивною поведінкою компанії є забезпечення її функціонування шляхом створення динамічних здатностей (компетенцій) компанії, що в свою чергу дозволить підтримувати лідерство на обраних сегментах ринку або окремих явищ [10]. Спираючись на основні завдання при реалізації мети стратегічного управління компанією та принципи проактивності, можна виділити такі основні складові проактивною поведінкою підприємства [11]:

- 1) управління проактивним персоналом;
- 2) управління взаємодією із суб'єктами зовнішнього середовища, особливу увагу приділивши взаємодії із клієнтами (виявлення неявних запитів), інноваційними інституціями (отримання доступу до найновіших розробок та ідей) і постачальниками ресурсів (безперебійне і вчасне забезпечення ресурсами компанії);
- 3) побудова вискоелективної системи управління інформацією і знаннями.

Як бачимо, усі компоненти проактивної поведінки пов'язані з людиною як основною ланкою і рушійною силою розвитку підприємств, а отже і інноваційного розвитку в цілому. Тобто, можна з високою вірогідністю стверджувати, що проактивність, як ознака сучасної стратегічної поведінки компанії, притаманна саме людині - максимально інтелектуалізованій ресурсній одиниці (п'ятифакторна ресурсна модель передбачає, що саме людина є інструментом використання всіх ресурсів та їх носієм, перетворюючи класичні ресурси на можливості щодо їх ефективного використання). Для виявлення взаємозв'язку проактивності і поведінкових (біхевіористичних) аспектів людини потрібно дослідити етимологію поняття «проактивність». Вперше, це слово ввів в обіг В.Франкл [16] для позначення особи, яка бере відповідальність за себе і своє життя, а не шукає обставин та причини для подій, що відбуваються з нею. Це слово в розумінні Франкла дуже близько до поняття інтернальності – механізму соціального контролю особистості за своїм життям. Питанням інтернальності та його місцем в сучасній психологічній науці займався Дж. Роттер [5, 6].

Згідно його теорії, більша частина досліджень зосереджувалася на особистісній змінній, яка отримала назву *локус контролю* (Роттер, 1966, 1975) [5, 6]. Люди – *екстернали* вірять в те, що вони є заручниками долі. Навпроти, люди з *інтернальним* локусом контролю вірять в те, що удачі і невдачі визначаються їх власними діями та здібностями (внутрішні, або особистісні фактори).

Але одним з перших, хто поставив на перше місце особистості її активність [<http://uk.wikipedia.org/wiki/проактивність>], давши спеціальну назву - проактивність, на протипагу постулату реактивності, на якому будується весь біхевіоризм, був Г. Олпорт [9]. Для нього людина – істота, що прагне до встановлення і збереження певного рівня напруги або контролю за обставинами внутрішнього та зовнішнього середовища.

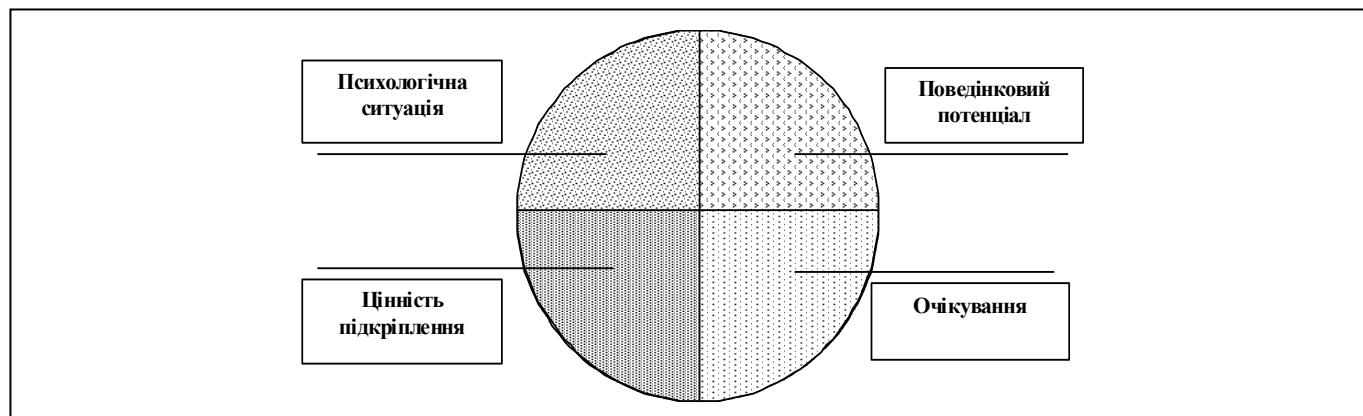

Рисунок 2. Складові змінні моделі прогнозування поведінки людини
[Складено за 6].

Таким чином, поведінковий потенціал або рівень суб'єктивного контролю особистості є основоположними поняттями в теорії біхевіоризму, а отже тими, що лежать в основі формування та розуміння категорії проактивності як запоруки інноваційного розвитку підприємств [6, 13].

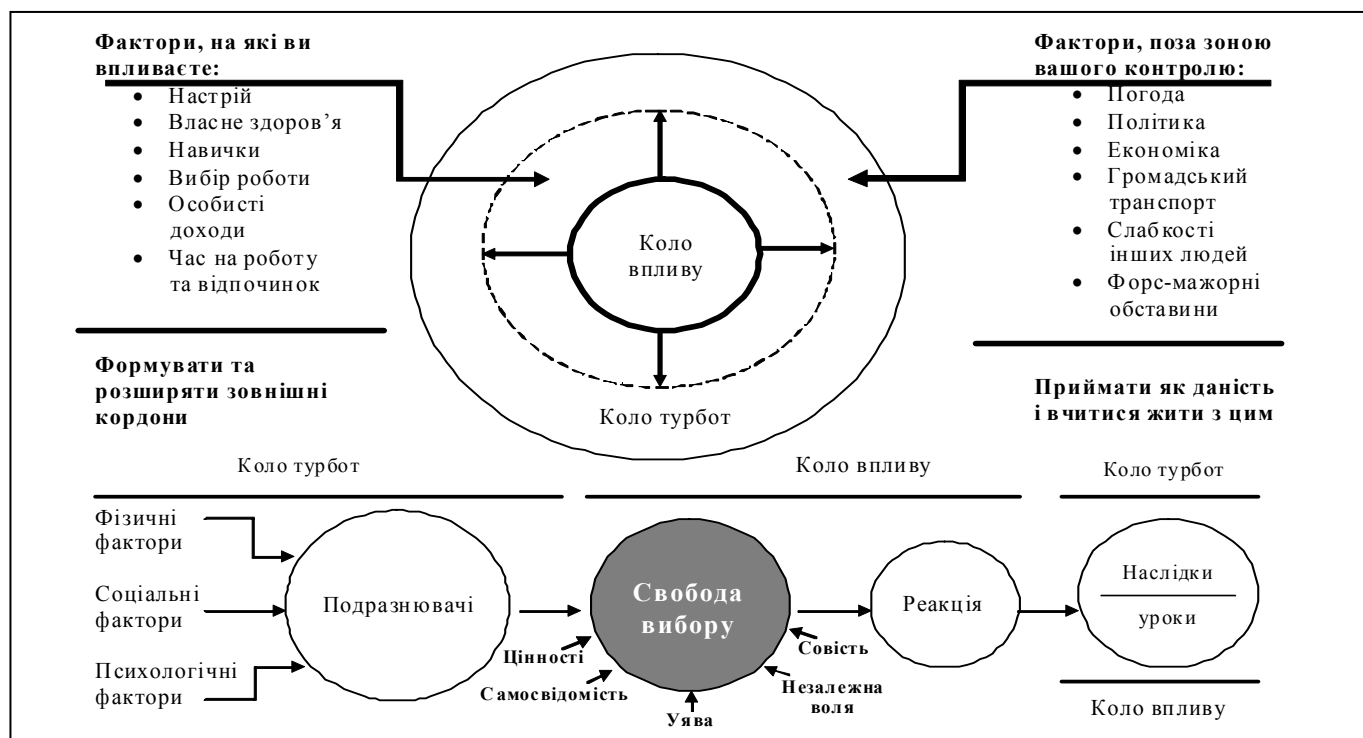

Рисунок 3. Сутність навичку проактивності у залежності від кола впливу та кола турбот особистості
[Складено за 15].

На рис.3 схематично зображено навик проактивності, який полягає в тому, що поведінка особистості залежить від її рішень (коло впливу), а не від зовнішнього середовища (коло турбот). Якщо порівняти рис.3 з рис.1, можна побачити в них багато спільного, але єдина суттєва відмінність – це об'єкт проактивності чи інноваційності: компанія чи особистість. Отже, ми можемо зробити висновок, що інтернальність особистості або здатність людини аналізувати, формувати і трансформувати під свої потреби зовнішнє середовище, розширюючи зону власного впливу, є первісною ланкою у кінцевому процесі мотивації, генерації (креативності), впровадження та результативності інновації персоналом підприємства. Спираючись на рис.2 та рис.3 та наукові добутки Дж. Роттера [5, 6] можемо визначити, що:

- внутрішній (інтернальний) локус контролю (цінність підкріплення): події, що відбуваються з людьми, обумовлені їх власною поведінкою і атитудами – установками (інтернально);

- зовнішній (екстернальний) локус контролю (цінність підкріплення): події, що відбуваються з людьми, визначаються везінням, долею, випадком або волею інших людей (екстернально).

Спираючись на викладені вище аспекти та враховуючи співвідношення і ланцюговий зв'язок понять проактивність – можливості – динамічні здатності – ресурси – інновації – стратегічні конкурентні переваги, можемо унаочнити принципи безперервності інноваційного процесу, в основу яких покладену основну рушійну силу – проактивність (рис.4).

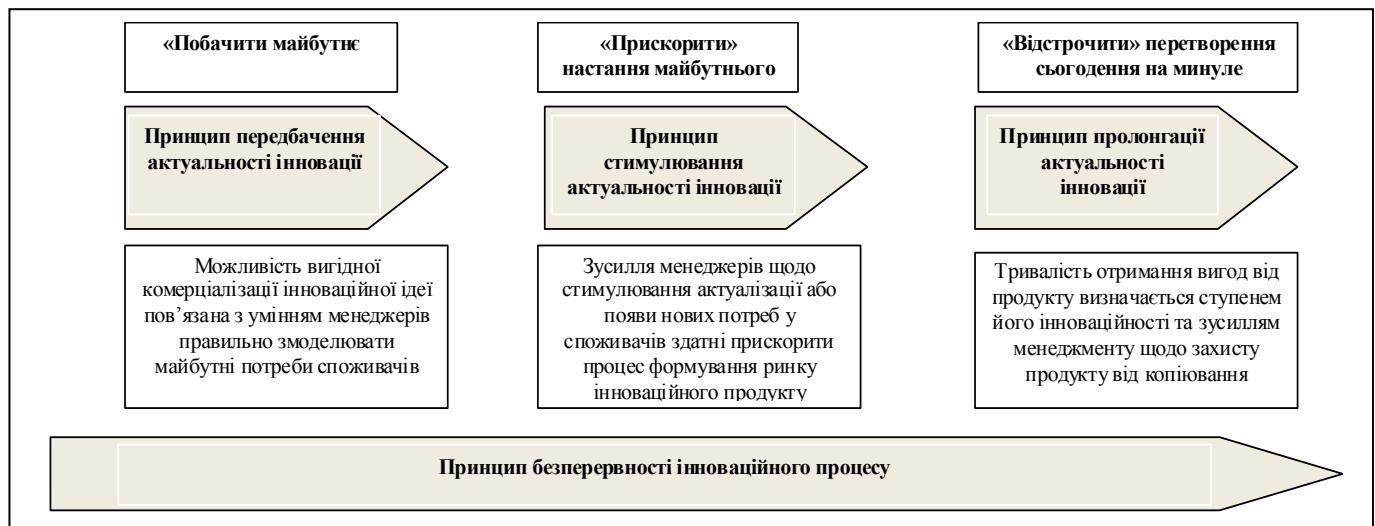

Рисунок 4. Принципи забезпечення інноваційного розвитку підприємства із врахуванням фактора часу [Складено за 17].

Підбиваючи підсумки, можемо відмітити, що кожному з принципів забезпечення інноваційного розвитку відповідають певні біхевіористичні аспекти та здатності людини:

- принципу передбачення актуальності інновацій відповідає *креативність* персоналу підприємства, тобто його здатність до новаторства і до продукування нових ідей, продуктів, стратегій;
- принципу стимулювання актуальності інновацій відповідає *мотивація* – здатність персоналу вирішувати завдання та здійснення цілей компанії опосередковано через задоволення власних потреб;
- принцип пролонгації актуальності інновацій відповідає навичку *результативності* – тобто здатності досягати найефективнішого результату, яким в нашому випадку є забезпечення ринкової стійкості підприємства та підтримання стратегічних конкурентних переваг якомога довший період часу.

Таким чином, інноваційний розвиток підприємства - є процес реагування суб'єкта господарювання на зміни у внутрішньому і зовнішньому середовищі через удосконалення бізнес-процесів на основі креативності, мотивації, організації, моніторингу і результативності персоналу, які ґрунтуються на поведінкових аспектах світосприйняття та світовідчуття людини, і забезпечують ефективне і стійке функціонування компанії [12].

Порівнюючи та співвідносячи вказані вище здатності людини між собою та визначаючи вирішальну роль проактивності персоналу, як інструменту інноваційного розвитку підприємства, можемо визначити ту спільну синергетичну складову, яка знаходиться на перетині цих навичок (див. рис.5).

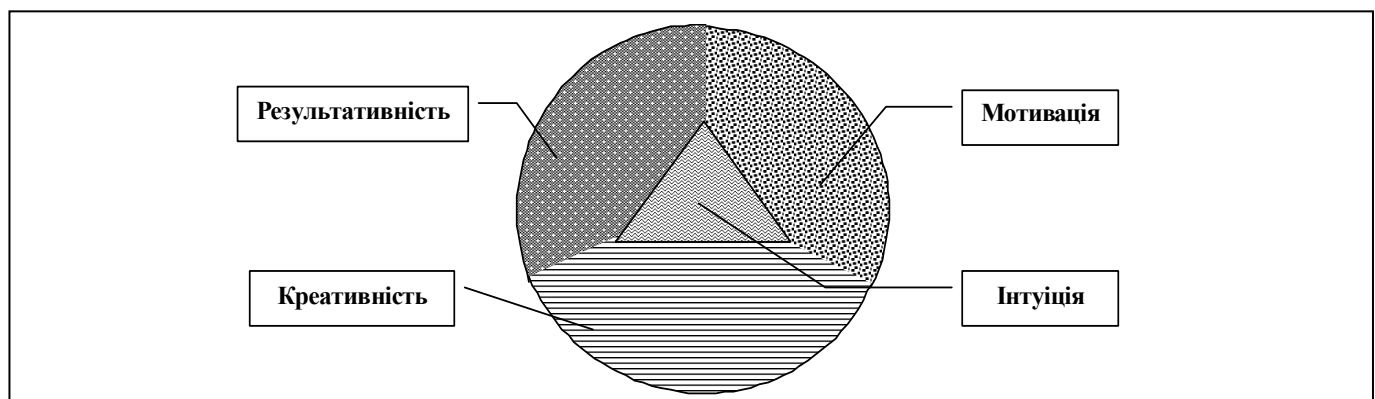

Рисунок 5. Основні рушійні сили забезпечення інновацій [Розробка автора].

Інтуїція – це несвідоме, чуттєве передбачення людиною певних подій, які можуть статися, спираюсь на власний досвід, навички, компетенції і знання. Трансформація бізнес-моделей сучасного підприємництва в залежності від існуючих цілей та враховуючі наявні ресурси у ракурсі випереджального розвитку інновацій, який передбачає пріоритетний розвиток динамічних здатностей, дозволить компаніям піднятися на наступну більше прогресивну та конкурентноздатну сходинку бізнесу сьогодення та майбутнього.

Висновки.

У статті було проведено теоритико-методичне і запропоновано прикладне вирішення науково-практичного завдання щодо визначення природи проактивності з точки зору поведінкових аспектів діяльності людини. Основні результати дослідження дозволили зробити такі висновки:

1. В інформаційно-інноваційній економіці відбувається зміна управлінських пріоритетів: від володіння ресурсами до розвитку динамічних здатностей та посилення контролю над ресурсами. Було запропоновано розглядати процес трансформації сутності ресурсів підприємства як поступову їх інтелектуалізацію, все зростаючу невіддільність матеріальної складової ресурсу від знань та від самої людини. Ідентифікацію ресурсів в економіці нової формації необхідно здійснювати з позицій їх трактування як оцінених можливостей використання внутрішнього і зовнішнього середовища для його розвитку.

2. Аналіз наукових поглядів щодо визначення сутності ключових категорій з проблематики психології особистості засвідчив поширеність часткових дефініцій у науковому вжитку з часів до інформаційної епохи. Результати аналізу довели необхідність

уточнити ряд термінів: проактивність, біхевіоризм, інтернальність, поведінковий потенціал, модель прогнозування поведінки людини. Це дало змогу знайти взаємозв'язок між проактивністю у діяльності компанії з біхевіористичними аспектами людської поведінки.

3. Ефективність управління інноваційним розвитком підприємства, виходячи з основних принципів забезпечення впровадження інновацій, доцільно визначати з точки зору певного проміжку часу, пов'язуючи його з здатностями людини, які мають вплив на навик проактивності. В результаті дослідження ланцюгового взаємозв'язку у ряді проактивність - можливості - динамічні здатності - ресурси - інновації - стратегічні конкурентні переваги саме «проактивність» була визначена як основна рушійна сила інноваційного процесу розвитку підприємства.

4. Результати більш детального аналізу принципів інноваційного розвитку підприємства та їх вплив на навички особистості в процесі діяльності дозволили запропонувати тлумачення інтуїції як чуттєвого передбачення майбутніх явищ чи подій, забезпечуючи тим самим зміщення акцентів у формуванні бізнес-моделей сучасних підприємств у бік випереджального розвитку інновацій.

Список використаних джерел

1. Ансофф, Игорь. Новая корпоративная стратегия [Текст] : [Пер. с англ.] / И. Ансофф, Э. Дж. Макдоннелл; Пер. С. Жильцов. СПб. : Питер Ком, 1999. 414 с.
2. Бодров В.А. Психология профессиональной деятельности / В.А.Бодров // Сучасна психологія. Керівництво під ред. В.Н. Дружиніна. М.: Изд-во «інфа-М», 1999. - С. 668.
3. Гуржій Н.М. Механізм проактивного управління стратегічною маркетинговою стійкістю / Н.М. Гуржій, Запорізький національний університет, Вісник ОНУ імені І.І.Мечникова, 2013, т.18, вип.2.
4. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке / Питер Фердинанд Друкер; [пер. с англ. и ред. Н.М. Макаровой]. М.: Издат. Дом «Вильямс», 2007. - 276 с. - (СПб.: Печатный двор им. А. М. Горького).
5. Джулиан Роттер Ожидания и действия: модели ожидаемой ценности в психологии / Роттер Джулиан, Feather, 1981.
6. Julian B. Rotter Social Learning and Clinical Psychology / Rotter Julian; Johnson Reprint Corporation, NY, 1954 - с. 466.
7. Коломійський Н. Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект). - К.: МАУП, 2000. - 286 с.
8. Вища освіта України і Болонський процес. (За ред. В. Г. Кременя). - Тернопіль, Богдан, 2004. - 384 с.
9. Олпорт Г. Становление личности / Гордон Олпорт, Дмитрий Леонтьев - Becoming: Basic Considerations for a Psychology of Personality. - М.: Смысл, 2002. - С. 464.
10. Паздрій В.Я. Модель проактивної поведінки компанії / Віталій Паздрій. - Стратегія економічного розвитку України, Київ, КНЕУ, №32, 2013.
11. Паздрій В.Я. Концептуальні положення управління проактивною поведінкою підприємства / Віталій Паздрій // Економіка підприємства: теорія та практика. Збірник матеріалів IV Міжнародної науково - практичної конференції; 12 жовтня 2012 р. - К.: КНЕУ, 2012. - 174-177 с.
12. Планкетт Л. Выработка и принятие управленческих решений / Л.Планкетт, Г.Хейл. - М.: Экономика, 1984. - 168 с.
13. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека / В.А. Семиченко. - Модульный курс психологии. Модуль «Направленность». (Лекции, практические задания для самостоятельной работы). - К.: Миллениум, 2004. - 521 с.
14. Смирнов Є.В. Управління ресурсами підприємства: дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / Євген Валерійович Смирнов; [наук. кер. Н.В. Шевчук]; ДВНЗ «Київ. нац. екон. у-т імені Вадима Гетьмана». - К., 2014. - 204 с.
15. Стивен Р. Кови Семь навыков высокоэффективных людей: Мощные инструменты развития личности / Кови Стивен. - The 7 Habits of Highly Effective People: Restoring the Character Ethic. - М.: «Альпина Паблицер», 2012. - С. 374.
16. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Пер. с англ. и нем. Д. А. Леонтьева, М. П. Папуша, Е. В. Эйсмана. - М.: Прогресс, 1990. - 368 с.
17. Чухраєва Н.М. Забезпечення інноваційного розвитку підприємств: автореф. дис. канд. екон. наук 08.00.04 / Наталія Миколаївна Чухраєва; [наук. кер. Г.О. Швиданенко]; ДВНЗ «Київ. нац. екон. у-т імені Вадима Гетьмана». - К., 2015. - 20с.

References

1. Ansoff, Igor'. Novaja korporativnaja strategija [Tekst] : [Per. s angl.] / I. Ansoff, Je. Dzh. Makdonnell; Per. S. Zhil'cov. SPb. : Piter Kom, 1999. 414 s.
2. Bodrov V.A. Psihologija profesijnoj dijal'nosti. // Suchasna psihologija. Kerivnictvo pid red. V.N. Druzhynina. M.: Izd-vo «infam», 1999. S. 668.
3. Gurzhij N.M. Mehanizm proaktivnogo upravlinnja strategichnoju marketingovuju stijkistju. Zaporiz'kij nacional'nij universitet, Visnik ONU imeni I.I.Mechnikova, 2013, t.18, vyp.2.
4. Druker P. Zadachi menedzhmenta v XXI veke / Piter Ferdinand Druker; [per. s angl. i red. N.M. Makarovo]. M.: Izdat. Dom «Vil'jams», 2007. 276 s.
5. Dzhulian R. Ozhidaniya i dejstvija: modeli ozhidaemoj cennosti v psihologii / Rotter Dzhulian, Feather, 1981.
6. Julian B. Rotter Social Learning and Clinical Psychology / Rotter Julian; Johnson Reprint Corporation, NY, 1954 - s. 466.
7. Kolominskij N.L. Psihologija menedzhmentu v osviti (social'no-psihologichnij aspekt). - K.: MAUP, 2000. - 286 s.
8. Vishcha osvita Ukrainy i Bolons'kij proces. (Za red. V.G. Kremenja). Ternopil', Bogdan, 2004. 384 s.
9. Olport G. Stanovlenie lichnosti / Gordon Olport, Dmitrij Leont'ev - Becoming: Basic Considerations for a Psychology of Personality. M.: Smysl, 2002. S. 464. 1
10. Pazdrij V.Ja. Model' proaktivnoj povedinki kompanii / Vitalij Pazdrij. Strategija ekonomichnogo rozvitku Ukraini, Kyiv, KNEU, №32, 2013.
11. Pazdrij V.Ja. Konceptual'ni polozhennja upravlinnja proaktivnoju povedinkoju pidpryemstva. // Ekonomika pidpryemstva: teorija ta praktika. Zbirnyk materialiv IV Mizhnarodnoy naukovy - praktichnoy konferenciy; 12 zhovtnja 2012 r. K.: KNEU, 2012. 174-177 s.
12. Plankett L., Hejl G. Vyrabotka i prinjatje upravlencheskih reshenij. M.: Jekonomika, 1984. 168 s.
13. Semichenko V. A. Problemy motivacii povedenija i dejatel'nosti cheloveka / V.A. Semichenko. Modul'nyj kurs psihologii. Modul' «Napravlennost'. (Lekcii, prakticheskie zadaniya dlja samostojatel'noj raboty). K.: Millenium, 2004. 521 s.
14. Smyrnov I.V. Upravlinnja resursami pidpryemstva: dis. kand. ekon. nauk: 08.00.04 / levgen Valerijovich Smyrnov; [nauk. ker. N.V. Shevchuk]; DVNZ «Kyiv. nac. ekon. u-t imeni Vadima Get'mana». K., 2014. 204 s.
15. Stiven R. Kovi Sem' navykov vysokoeffektivnyh ljudej: Moshhnye instrumenty razvitija lichnost. The 7 Habits of Highly Effective People: Restoring the Character Ethic. M.: «Al'pina Pablisher», 2012. S. 374
16. Frankl V. Chelovek v poiskah smysla: Sbornik / Per. s angl. i nem. D.A. Leont'eva, M.P. Papusha, E.V. Jejdmanna. M.: Progress, 1990. 368 S.

17. Chuhrayeva N.M. Zabezpechennja innovacijnogo rozvitku pidpriemstv: avtoref. dis. kand. ekon. nauk 08.00.04 / Natalija Mikolajivna Chuhrayeva; [nauk. ker. G.O. Shvidanenko]; DVNZ «Kyiv. nac. ekon. u-t imeni Vadima Get'mana». K., 2015. 20 s.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Смирнов Євген Валерійович, кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки підприємств ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна
03068, м.Київ, пр-т Перемоги, 54/1,
e-mail: s@edim.ua

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Смирнов Евгений Валерьевич, кандидат экономических наук,
старший преподаватель кафедры экономики предприятий
ГБУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана», Украина
03068, г.Киев, пр-т Победы, 54/1,
e-mail: s@edim.ua

DATA ABOUT THE AUTHOR

Smyrnov Ievgen Valeriyovytch, PhD in Economics,
senior lecturer of department of Economy enterprises of
SHEE "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman", Ukraine
03068, Kyiv, Peremogy avenue, 54/1,
e-mail: s@edim.ua

УДК 631.158:331(476)

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ТА ЙОГО МОТИВАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ В СУЧАСНІЙ БІЛОРУСІ

Базилева М.М.

Ключеві слова: зайнятість, заробітна плата, мотивація праці, нова економіка, організація праці, професійне навчання, власність, соціальний капітал, суб'єкт трудових відносин, технологічний базис, трудові відносини, капітал.

СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ И ЕГО МОТИВАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ БЕЛАРУСИ

Базылева М.Н.

Предметом исследования является социальный капитал и его мотивационные особенности в Республике Беларусь. Цель исследования заключается в выявлении основных характеристик социального капитала и определении его мотивирующих факторов. Задачи исследования: определить сущность социального капитала, охарактеризовать место мотивационной компоненты в его системе, определить факторы, мотивирующие персонал к высокопродуктивному труду. Методы исследования – это система общемировоззренческих, общих научных и частных методов познания. Результаты: определение сущности социального капитала на основе системного анализа позволило охарактеризовать мотивацию трудовой деятельности как сущностного элемента социального капитала и рассмотреть роль материальных мотивов в его формировании. Область применения результатов – деятельность органов управления в сфере регулирования трудовых отношений. Выводы: с целью увеличения мотивационной компоненты социального капитала необходимо обратить внимание на рост ВВП, повышение доли заработной платы в производимом ВВП, увеличение доли минимальной заработной платы в ВВП, совершенствование механизма регулирования рынка труда в части безработицы и совершенствовании пенсионной системы.

Ключевые слова: занятость, заработная плата, мотивация труда, нестандартные формы занятости, новая экономика, организация труда, профессиональное обучение, собственность, социальный капитал, субъект трудовых отношений, технологический базис, трудовые отношения, капитал.

SOCIAL CAPITAL AND MOTIVATIONAL FEATURES IN MODERN BELARUS

Bazyleva M.N.

The subject of analysis is social capital and motivation factors in the Republic of Belarus. The purpose of the study is to determine the nature of social capital and the determination of his motivating factors. PURPOSE: To determine the nature of social capital, to characterize the place of motivational components in his system, to identify the factors that motivate staff to highly productive labor. Research methods - a system obshchirovozzrencheskih, common scientific and private methods of cognition. Results: The definition of the essence of social capital characterize the motivation to work as an essential element of human capital and to consider the role of material motives in its formation. The factors were considered such as GDP per capita, the share of wages in the produced GDP, the share of minimum wages in GDP, unemployment, unemployment benefits, especially pension system. Scope results - activities of management in the field of labor relations. Conclusions: In order to increase the motivational components of human capital necessary to pay attention to the GDP growth, increasing the share of wages in the produced GDP, increase of minimum wages in GDP, improving the mechanism of regulation of the labor market in terms of unemployment and improving the pension system.

Key words: employment, wages, labor motivation, precarious employment, the new economy, labor, vocational training, property, social capital, the subjects of labor relations, technological base, labor, human capital.

Введение. В современных условиях социальный капитал является весьма важным и значимым образованием, как для работника, так и для нанимателя. Контакты и связи работника, принадлежность к социальным группам, делают его очень существенным с точки зрения работодателя, который может рассчитывать на рост эффективности трудовой деятельности через повышение отдачи от социального капитала работника и группы. Накопление социального капитала на уровне отдельного субъекта хозяйствования и трансформация в субъекте трудовых отношений позволяет делегировать ряд полномочий по принятию решений на низовой уровень, происходит более быстрый обмен управленческой информацией между отдельными подразделениями, улучшается атмосфера сотрудничества, что способствует развитию творческого отношения к труду. Трансформация элементов социального капитала в его субъектном носителе способствует снижению рисков, которые связаны с дополнительными вложениями в обучение и профессиональный рост работников, т.к. человек будет заинтересован работать на конкретном производстве, в рамках определенного микроклимата.

Актуальность выбранного исследования предопределяется следующими моментами. Мотивация действий людей является объектом изучения многих наук, но наибольшее внимание ей уделяли и уделяют в психологии, социальной психологии и социологии. Экономисты долгое время не придавали ей должного внимания и только относительно недавно занялись ею. Понятие мотивации используется для обозначения динамической или волевой стороны человеческого

поведення. В основі її лежать мотиви – побудження к дієвості. Побудження бувають наслідково закріплені і придбані на основі досвіду. Їх можна розділити на внутрішні побудження (мотиви) і зовнішні (стимули). Внутрішні мотиви породжаються самим організмом, а зовнішні є наслідком чогось-то впливу. Соціальний капітал, отже, має внутрішню і зовнішню логіку розвитку, а мотиваційний механізм його накоплення і використання складається під впливом поведінкових прагнень особистості і атрибутів зовнішнього впливу на особистість з боку організації і держави.

Степень исследования проблемы. Економісти розглядають проблеми соціального капіталу і трудових відносин з різних аспектів. Так економіко-правові аспекти охарактеризовані в роботах Анисимова Л.Н., Іванової Ю.І., Лопухина В.Ю., Малашенко В.П. і др. Соціальний контекст при аналізі переважає в роботах Азарової Н.Б., Гейца І.В., Горелова Н.А., Малашенко В.П., Федченко А.А., Чепуренко А.Ю. і др. Феномен нової економіки в загальному трактуванні визначений в роботах Белолипецького В.Г., Гапоненко А.Л., Зотової Е.С., Ігнацької М.А., Іноземцева В.Л., Корнейчука Б.В., Лазарева І.А., Макарова В.Л., Пороховського А.А. Економічне дослідження проблем соціального партнерства знашло своє відображення в працях Беляєвої І., Верхана П.Х., Генкіна Б.М., Ермоленко Т., Кирилушкиної І.А., Кубицького С.І., Переверзева М.П., Садовой Е.І. др. Розвиток теорії соціального капіталу знашло відображення в роботах Вильховченко Э., Монусовой Г., Стрельниковой Л.В., Сысоева С.А. і др.

Предметом исследования виступають мотиваційні аспекти соціального капіталу.

Цель исследования заключається в визначенні сутності соціального капіталу і визначенні його мотивуючих факторів.

Задачи исследования: визначити сутність соціального капіталу, охарактеризувати місце мотиваційної компоненти в його системі, визначити фактори, мотивуючі персонал к високопродуктивному труду.

Методы исследования – це система загальнонаукових, загальних наукових і частинних методів пізнання.

Постановка проблемы. Концепція соціального капіталу розроблялась в початку-середині 90-х років ХХ століття незалежно один від одного двома дослідниками: П.Бурдьє (1983) і Дж. Коулменом (1988), і відображає новий підхід к визначенню місця і ролі людини на постіндустріальній інформаційній стадії розвитку суспільства. Еволюція економічної науки чітко відображає зміну пріоритетів в дослідженні представлень о людині як суб'єкті економічного життя. В якості передумов обраної теорії можна виділити ідеї Е.Дюркгейма і М.Вебера, які розглядали інститут довіри і вказували, що він, при певних обставинах, може перестати бути індивідуальним якостю і виступити в якості суттєвої характеристики суспільства. Перше згадування терміна стосується к 1919 р., коли Л.Д.Хеніфен став використовувати це поняття для реальних цінностей (сім'я, громада), які мали значення в щоденному житті людей. Сам же термін в близькому к сучасному трактуванню був введений Г.Лоурі і розглядався як соціальні відносини між людьми, які допомагають розвитку певних навичок і характеристик, оцінюваних ринком [1, с. 14].

Основоположники теорії соціального капіталу трактували його наступним чином. Так П.Бурдьє вважав соціальний капітал продуктом суспільного виробництва, трактує його як суспільний ресурс, який неможливо оцінити на індивідуальному рівні. Дослідник визначив його як «сукупність існуючих або потенційних ресурсів, зв'язаних з наявністю стійкої мережі більш або менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства або визнання, т.е. членством в групах» [2, с. 248]. Достатньо показовим є розгляд підходу П.Бурдьє к співвідношенню понять об'єкта і суб'єкта суспільних відносин, бо воно відрізняється від традиційного своєю об'єктивістською логікою. Специфіка його концепції полягає в тому, що крім понять суб'єкта і індивіда в визначенні суб'єктивного початку він вводить поняття агента. Тут же розуміється те, що традиційне поняття «суб'єкт» звичайно застосовується для викладу представлень о моделях, структурах, правилах, де досліджується як би стоїть на об'єктивістському розумінні предмету і об'єкту пізнання. В цьому випадку, як підкреслює П.Бурдьє, в якості суб'єкта виступає той, хто реалізує об'єктивну реальність – практику, при цьому він підпорядковується певним правилам гри, в своїх діях він не вільний. Агенти ж у нього ніяким чином не є, подібно суб'єктам, отриманим, згідно з законами механіки механізмами, рухомими цілями розвитку об'єкта. Вони самі об'єктивні, незалежні від практики (об'єкта), розробляють і самостійно здійснюють стратегії на основі свого сприйняття оточуючої реальності. Висновок такого підходу є науковим, об'єктивним розумінням і оцінкою ходу розвитку досліджуваного об'єкта. При цьому, як підкреслює П.Бурдьє, формується подвійне сприйняття об'єкта: в очах аналітика він як би «веде подвійне життя», знаходиться в двох іпостасях. Згідно з цим представленням, об'єкт, з однієї сторони, виступає як «реальність першого порядку» і виражається в матеріалізованому вигляді як використовувані ресурси, функціонуючі засоби виробництва і споживані блага і послуги; з іншої сторони, об'єкт (практика) – це «реальність другого порядку», котра, завдяки діяльності агента-аналітика, існує в представленнях людей в вигляді символічної матриці практичної діяльності, поведінки, образу мислення, емоційних оцінок і т.д. Завдяки такій аналітичній функції по П.Бурдьє соціальний світ можна представити в «формі багатовимірного простору, побудованого за принципами диференціації і розподілу, сформованих сукупністю діючих властивостей в розглянутому універсумі, то є властивостей, здатних надавати йому володарю силу і владу в цьому універсумі. Агенти і групи агентів, таким чином, визначаються по їх відносинним позиціям в цьому просторі. Кожен з них розміщений в позиції і класі, певним чином по відношенню к сусіднім позиціям (т.е. в певній області даного простору), і не можна займати дві протилежні області в просторі, навіть якщо мислено це можливо». Дві позначені іпостасі об'єкта дослідження не можна розглядати ізольовано один від одного – тільки як фізичне (матеріальне) або соціальне простору. Вони функціонують одночасно і нерозривно, як єдине ціле.

Дж.Коулмен в своїй роботі «Основи соціальної теорії» визначає його як «потенціал взаємного довіри і взаємодопомоги, цілеспрямовано формований в міжособистісних відносинах: обов'язку і очікування, інформаційні канали і соціальні норми» [3, с. 90]. Аналіз поняття «соціальний капітал» і його впливу на суспільне життя представлений в роботі Ф.Фукуяма «Соціальний капітал і громадянське суспільство», де розглядається категорія визначається як «підтверджені неформальні норми, які сприяють співпраці між двома або більшим числом індивідів» [4, с. 10]. Ще один дослідник соціального капіталу, Р.Патнем, в своїй роботі «Проквітаюче суспільство» відзначає, що «по аналогії з поняттями фізичного і людського капіталу – засоби і навички, покращують індивідуальну виробничу продуктивність – «соціальний капітал» стосується к характеристикам соціальної організації, в частині соціальних зв'язків, норм і довіри. Останні сприяють координації і співпраці для взаємної вигоди» [5, с. 1].

Довіра виступає як певний соціально-психологічний феномен, який пронизує всі сторони економічного життя. Найбільш значущою в розглянутому контексті є концепція «радіуса довіри» Ф.Фукуяма. Він вважав, що «всі групи, що втілюють соціальний капітал, мають певний радіус довіри, то є колом

людей, среди которых действуют совместные кооперативные нормы». В современной экономике доверие выступает существенным компонентом деловых отношений. Чем важнее и долгосрочнее контракт, тем важнее институт доверия. В современном понимании к факторам межличностного доверия можно отнести: лояльность, доброжелательность по отношению к партнеру; открытость, доступность, готовность свободно делиться информацией; компетентность, обладание специальными знаниями и умениями; порядочность, репутация честного человека.

Социальный капитал развивается и реализуется в особых формах, в соответствии с идеями Дж.Коулмена к ним могут быть отнесены:

1. Обязательства и ожидания. Человек всегда имеет определенные обязательства и осуществляет определенную деятельность по их выполнению. Центральной составляющей успеха в этом плане выступает доверие к людям, которое определяется культурными традициями общества, открытостью его социальной структуры, уровнем доходов.

2. Информационные каналы. В экономическом аспекте это предполагает возможность в полной мере использовать образовательный и квалификационный потенциал современной рабочей силы за счет гибкости коммуникационных контактов и информации сотрудников.

3. Социальные нормы. Они вырабатываются социальным образованием и способны оказывать на поведение индивида определенное воздействие, как позитивное, так и негативное.

4. Отношения к власти и социальной зависимости.

В начале XXI века скопился достаточный материал, позволивший структурировать взгляды представителей теории социального капитала по нескольким направлениям. Так, Стрельникова Л.В. считает необходимым выделить их четыре: социо-антропологический подход, при котором социальный капитал рассматривался в качестве объективного инстинктивного фактора человеческого существования; социологический подход, в основу которого заложено взаимодействие и источники поведения индивидов в рамках существующих норм, санкций и социальных сетей; экономико-институциональный, который определяет социальный капитал в качестве ресурса для достижения максимальной полезности при осуществлении различных типов деятельности, при этом ресурсы социального капитала используются индивидами для получения дополнительных конкурентных преимуществ; политологический подход, который подчеркивает важность использования социального капитала в функционировании институтов для достижения экономического процветания и устойчивого развития [6, с.39-40]. Можно выделить и иную трактовку подходов в исследовании социального капитала [7, с. 68-69]: с позиции подхода, анализирующего общину, при котором социальный капитал связывается с ассоциациями людей и рассматриваются их возможности по генерированию социального капитала; сетевой подход, который анализирует важность вертикальных и горизонтальных связей внутри социальных общностей; институциональный подход определяет влияние формальных институтов на накопление социального капитала внутри конкретных групп; синергетический подход интегрирует сетевой и институциональный, который выступает за партнерство бизнеса, общества и государства в контексте накопления и развития социального капитала.

Какой бы подход не был использован, наиболее важными в трактовке социального капитала выступают социальные сети. В науке используются разные подходы к их определению. «Социальные сети – это стабильные модели непосредственного взаимодействия между людьми» [8, с. 396-411], т.е. это набор определенных взаимосвязей между индивидами и сами эти индивиды. В настоящее время при анализе социальных сетей выделяют четыре подхода: *структурный* – она акцентирует внимание на геометрической форме сети и интенсивности взаимодействия; *ресурсный* – рассматривает возможности привлечения ресурсов для достижения определенных целей; *нормативный* – изучает уровень доверия, а также нормы, правила и санкции, которые влияют на процесс взаимодействия субъектов; *динамический* – анализирует изменения в сетевой структуре с течением времени. Все сетевые модели рассматривают различные структуры как устойчивое взаимодействие между его субъектами, которое позволяет достичь хозяйствующим субъектам поставленных ими целей. Так, Солодовников С.Ю. считает, что «Социальный капитал приносит информацию об экономических ресурсах» [9, с. 211].

Наиболее универсальное определение социального капитала представлено в трактовке Всемирного банка, как институтов, отношений и норм, которые формируют, качественно и количественно социальные взаимодействия в обществе. В последнее время возникает все больше доказательств того, что социальное взаимодействие служит важным фактором социально-экономического развития. Социальный капитал это не просто сумма составляющих институтов. Социальный капитал складывается, прежде всего из горизонтальных связей между субъектами и включает социальные сети (совокупность общественных и неформальных объединений, интерперсональные связи – личные, семейные, деловые) и соответствующие нормы, которые оказывают воздействие на продуктивность и благосостояние различных сообществ. Можно выделить две основные характеристики социального капитала: во-первых, это прежде всего результат организованного взаимодействия, поэтому его общественная природа является первичной, а индивидуальная составляющая – вторична. Во-вторых, социальный капитал как элемент функционирования организованной общественной системы, не может находиться в частной собственности, поскольку он представляет собой общественное благо. Социальный капитал, не будучи собственностью отдельной фирмы, входит в структуру активов фирмы, но используется каждым в меру возможности.

Результаты исследования. По мнению автора, применительно к сфере трудовых отношений необходимо трактовать социальный капитал как социально-экономический институт, который включает элементы общения, сотрудничества, взаимодействия, взаимного доверия и взаимопомощи, формируемых в пространстве интерперсональных экономических отношений, направлен на создание материальных благ и услуг посредством использования механизма социальных связей. Таким образом, в своем наиболее общем виде социальный капитал представляет качество и количество социальных связей, которые являются ресурсами для получения выгод индивидами и сообществами. При этом необходимо учитывать два уровня его анализа: структурный и институциональный. В первом случае социальный капитал реализуется как совокупность сетевых контактов; а во втором – он реализуется посредством накопленного доверия, которое сложилось и развивается в обществе на основе ценностей, традиций и обычаев.

Рассмотрение социального капитала в контексте его трансформации в носителя – субъекта трудовых отношений предполагает его анализ как основы для развития рыночной экономики, т.е. его экономическое содержание с позиции предмета и объекта исследования связывается с уменьшением трансакционных издержек за счет координации совместной деятельности, замены формальных правил и бюрократических процедур отношениями взаимного доверия, позитивными неформальными общественными нормами. В качестве одного из основных компонентов в структуре трансакционных издержек выделяют издержки поиска информации. Получение информации представляется достаточно дорогостоящим делом. Экономический субъект, который включен в группу, характеризующуюся наличием социального капитала, будет нести более низкие издержки на доступ к информации, чем не входящий в подобную группу. Дело в том, что ему легче будет оценить ситуацию на рынке, попросив членов группы сообщить ему о любых изменениях на рынке. Здесь возникает одна проблема. Не все субъекты обладают достаточными знаниями и умениями, чтобы качественно перерабатывать поступающую информацию о трудовом процессе. Социальный капитал позволяет человеку сэкономить время и ресурсы на поиск требуемой информации, общаясь с теми людьми, которые являются специалистами в своей

области и могут отбирать для хранения наиболее важную информацию. Неформальное общение приобретает ряд преимуществ по сравнению с движением информации через формальные каналы: это отсутствие издержек на поиск необходимого информатора, на ведение переговоров, на заключение контракта и т.д.

Проследить уровень развития социального капитала можно при помощи определенной системы индикаторов. Так, например, Р. Патнем предлагал использовать количество общественных объединений, распространение и чтение гражданами местной и национальной общественно-политической прессы, электоральная активность, уважение к закону, межличностное доверие и способность к сотрудничеству граждан. Можно использовать более широкое толкование индикаторов, включая доверие населения к большинству социальных институтов (законодательной, исполнительной, судебной власти, правоохранительным органам); меры социальной поддержки населения (материальной, информационной, эмоциональной); принадлежность граждан к социальным группам и реализация себя в них. В качестве методов оценки социального капитала могут использоваться опросы населения и материалы различных переписей: могут запрашиваться материалы относительно доверия к различным институтам, участие в различных добровольческих организациях. Представляется, что более тщательной будет оценка социального капитала через включенность индивида в ту или иную социальную сеть, через измерение размера и плотности этих сетей, их силу и интенсивность.

Характер и особенности воздействия социального капитала на увеличение объемов производства фирмой (и в конечном итоге будет способствовать экономическому росту национальной экономики в целом), по нашему мнению, можно сформулировать следующим образом:

во-первых, высокая экономическая эффективность и стремительный экономический рост в странах с высоким уровнем развития социального капитала обусловлен существенным сокращением затрат на контроль за соблюдением соглашений и контрактов, т.е. снижением транзакционных издержек;

во-вторых, сотрудничество и кооперация углубляют взаимное доверие и способствуют распространению информации о партнерах, заслуживающих доверия. Этот процесс можно рассматривать как формирование деловой репутации партнера;

в-третьих, процесс кооперации людей в совместной трудовой деятельности приводит к формированию и развитию неформальной организации, которая может позитивно воздействовать на развитие хозяйствующего субъекта в целом;

в-четвертых, социальный капитал обладает кумулятивным эффектом, т.е. аккумулированный социальный капитал постоянно воспроизводит общественную стабильность и устойчивое развитие благодаря наличию взаимного доверия и лояльности друг к другу.

Характер воздействия государства на социальный капитал можно проследить на основе идей Ф. Фукуямы, который утверждал, что если государство обладает высоким уровнем развития социального капитала, то общество более эффективно развивается и воспроизводит более высокий уровень благосостояния. Правительство может как положительно, так и негативно воздействовать на эти процессы. Исследователь формулирует несколько выводов относительно участия государства в процессах накопления социального капитала: во-первых, государства не обладают очевидными рычагами для создания социального капитала. Этот феномен является побочным продуктом религии, традиций, частью исторического развития. Во-вторых, область, где правительства имеют непосредственную возможность производить социальный капитал, – образование. В-третьих, правительства косвенно способствуют созданию социального капитала, когда обеспечивают общества товарами и услугами, гарантируют общественные права и безопасность. В-четвертых, можно действовать во вред социальному капиталу, когда правительство начинает подменять частный сектор.

Формы существования социального капитала являются весьма актуальными именно при анализе трудовых отношений, ибо именно в производственной деятельности люди вступают в определенные взаимоотношения друг с другом, которые могут как способствовать, так и тормозить их продуктивную деятельность. В трудовой деятельности взаимодействуют характеры, привычки, идеалы, ценности работников. Результатом становится формирование определенного микроклимата коллектива, способствующего или нет деятельности группы, основной функцией которого становится удовлетворение потребностей людей в социальной принадлежности, комфортности, безопасности, уверенности в завтрашнем дне, бесконфликтности существования.

Как известно, в общественных науках анализируется несколько группировок людей. Прежде всего, скопление людей. В этом случае речь идет о совокупности индивидов, которые в конкретный момент времени оказались вблизи друг от друга; их ничего не связывает, кроме местонахождения. Следующий вариант группового образования – статистическая группа, которая конструируется учеными по тому или иному признаку (уровень доходов, образования, квалификации и т.п.). Выделяемый такой вид социальной группы, предопределяет деление на две составляющие: группа-в-себе и группа-для-себя. В первом случае мы имеем в виду механическую группу, которая состоит из статусных позиций, занимающих определенную часть социального пространства, имеющих объективные интересы, взаимосвязанных друг с другом. Примерами могут быть классы, профессиональные группы, возрастные группы и т.п. Во втором случае подразумевается органическая социальная группа, состоящая из индивидов, которые осознали общность своих интересов, сформулировали, и осуществляют деятельности по их реализации.

По степени организованности группы делятся на формальные и неформальные. Первые состоят из статусных позиций и занимающих их людей, имеют жесткую структурную организацию с формальным определением статуса каждого члена. Неформальные – это чаще всего первичные группы, для которых характерна нечеткая структура, отсутствие формальных статусов.

Очень важным с позиции теории социального капитала является анализ воздействия группы на поведение индивидов. Следует констатировать, что социальная группа обладает свойством своего рода силового поля, которое оказывает более или менее сильное воздействие на поведение попавших в него людей. Подобное воздействие проявляется в двух основных формах: во-первых, через формирование границ, то есть обеспечивается контроль входа и выхода из группы, поэтому желающий попасть в группу стремится соответствовать ее стандартам и требованиям; во-вторых, силовое поле навязывает всем попавшим в него определенные модели поведения. Именно потребность в социальной принадлежности, боязнь одиночества и изоляции, является инструментом поддержания групповой сплоченности, в том числе и посредством следования групповым нормам.

Отсутствие связи с социальной группой многие люди оценивают как признание своей некомпетентности, никчемности, личное поражение и даже трагедию. Каждый стремится выйти из подобной ситуации по-разному. Кто-то активно действует, стремясь найти новое место работы; некоторые ничего не делают, а занимают выжидательную позицию, надеясь, что соответствующие государственные органы займутся трудоустройством; иные используют негативную саморазрушающую стратегию. Выбор этот предопределяется личными качествами человека. Если попытаться проанализировать динамику развития эмоциональной реакции на стрессовую ситуацию потери работы, то можно выделить следующие этапы: стадия тревоги, сопротивления, истощения и безразличия [10, с. 60]. Стадия тревоги наступает вслед за увольнением и может длиться несколько недель. Она характеризуется как состояние неопределенности и шока. Этой стадии свойственно тяжелое субъективное переживание, сопровождающееся снижением сопротивляемости организма. Стадия сопротивления наступает примерно через три-четыре месяца после потери работы, когда организм приспосабливается к сложившейся ситуации. В первые недели многие безработные испытывают облегчение и даже радость от наличия большого количества свободного

времени, появляется удовлетворенность жизнью, улучшается здоровье. Начинается активный поиск нового места работы. Стадия истощения наступает, обычно, через шесть месяцев после потери работы. Стадия безразличия характеризуется смирением и апатией к происходящему.

Группа имеет над своими членами определенную власть, то есть навязывает им определенные решения, которые обязательны к исполнению. Можно выделить следующие ее формы: власть вознаграждения, принуждения, самоидентификации и легитимную.

Власть вознаграждения реализуется в том, что воздействие на поведение другого лица осуществляется посредством обещаемого или молча предполагаемого вознаграждения в обмен на подчинение требованиям (денежного подарка, премии, продвижения по службе). Власть принуждения имеет место в том случае, если воздействие оказывается путем использования наказания или лишения вознаграждения. Под легитимной властью понимают способность оказывать воздействие на деятельность людей посредством принятия членами группы мысли, что именно это образование имеет законное или легитимное право требовать от входящих в нее индивидов определенного поведения. В этом случае не используется ни кнут, ни пряник; индивид без колебания подчиняется требованиям, поскольку признает право группы решать определенного рода вопросы. Власть самоидентификации - это способность оказывать влияние на поведение людей, используя их стремление стать членом какой-то группы или теснее с ней сблизиться.

Основным атрибутом группы выступает групповое сознание, под которым понимают неписаную совокупность традиций, нравов, устоев, привычек, норм, которым обязаны подчиняться все члены группы. Если человек не может существовать в таких условиях, то группа будет отторгать его и ему лучше покинуть ее. В рабочей группе наряду с формальными были выделены неформальные отношения, на основании которых появляются неофициальные лидеры и устанавливаются определенные нормы поведения, которых придерживаются все члены группы. Поэтому администрация должна учитывать психологию малых групп и найти «ключ» к неформальному лидеру, чтобы через него воздействовать на членов социального образования.

Теория социального капитала исторически имманентна японской модели трудовых отношений в контексте формирования корпоративного духа предприятия на основе системы «пожизненного найма». Групповая ориентация порождает чувство включенности в деятельность того предприятия, куда она входит. Группа как мелкое социальное образование тяготеет к более высокой форме социальной общности, более того она начинает идентифицировать себя с ней. Понятие «корпоративного духа» указывает на принятие группами целей и идеалов своей организации и на преданность им. Что касается самого термина «корпоративный дух», он был введен в начале XIX века К.Клаузевицем. Он называл его средством, создающим боевой дух армии, ее воинскую доблесть. Характерной чертой «корпоративного духа» Клаузевиц считал «профессиональное своеобразие» того дела, которым занимаются люди. Сегодня понятие «корпоративный дух» воспринимается как показатель единства и преданности идеалам компании. Приверженность фирме проявляется через ряд ступеней: преданность группе, секции, отделу, предприятию, и, наконец, фирме.

Отождествление индивида с фирмой реализуется посредством «пожизненного найма» и системы трудового стажа, а также активного общения. Действительно, чем дольше человек работает в организации, тем более он отождествляет себя с ней, тем выше у него заработная плата и должность. В случае перемены фирмы, работник лишается стажа и начинает все с нуля. Продвижение по службе зависит от продолжительности работы в данной организации, способностей и умения выполнять свои обязанности. Другим методом укрепления связи работников с компанией является поощрение прямых и частных связей. Многие японские фирмы проводят официальные встречи: утренние митинги, цеховые собрания и собрания малых групп.

Выводы. В контексте развития государств по пути формирования новой экономики субъект трудовых отношений на макроуровне выступает концентрированным воплощением социального капитала общества. По мнению автора, необходимо трактовать социальный капитал как социально-экономический институт, который включает элементы общения, сотрудничества, взаимодействия, взаимного доверия и взаимопомощи, формируемых в пространстве интерперсональных экономических отношений, направлен на достижение целей развития общества посредством механизма использования социальных связей. Таким образом, социальный капитал представляет качество и количество социальных связей, которые являются ресурсами для получения выгод индивидами и сообществами. При этом необходимо учитывать два уровня его анализа: структурный и институциональный. В первом случае социальный капитал реализуется как совокупность сетевых контактов; а во втором – он реализуется посредством накопленного доверия, которое сложилось и развивается в обществе на основе ценностей, традиций и обычаев. Рассмотрение социального капитала в плане его трансформации в носителя – субъекта трудовых отношений предполагает его анализ как основы для развития рыночной экономики, т.е. его экономическое содержание с позиции предмета и объекта исследования связывается с уменьшением транзакционных издержек за счет координации совместной деятельности, замены формальных правил и бюрократических процедур отношениями взаимного доверия, позитивными неформальными общественными нормами.

Список использованных источников

1. Loury, G.A. *Dinamic Theory of Racial Income Differences* / G.A. Loury // *Women, Minorities, and Employment Discrimination*. – 2008. - № 4. - P. 15- 26.
2. Bourdieu, P. *Forms of social capital*/ P. Bourdieu. - New York: Greenwood Press, 2003. - 65 p.
3. Coleman, J. *Social capital in the creation of human capital* / J. Coleman// *American Journal of Sociology*. - 2008. - p. 94
4. Fukuyama, F. *Social capital and Civil Society* / F. Fukuyama. - *The Institute of Public Policy: George Mason University*. - October 1, 2009. – p. 15 – 24.
5. Putnam R. *The Prosperous Community. Social capital and Public Life*// *The American prospect*. – 2003. – Vol. – 4. - № 13. – P. 1-8.
6. Стрельникова, Л.В. Социальный капитал: типология зарубежных подходов / Л.В. Стрельникова // *Общественные науки и современность*. – 2003. - № 2. – С. 33 – 41.
7. Сысоев, С.А. Социальный капитал: институциональный аспект исследований / С.А. Сысоев // *Новая экономика*. – 2007. - № 3 – 4. – С. 68 – 81.
8. Рона-Тас, А. Устойчивость социальных сетей в посткоммунистической трансформации Восточной Европы / А. Рона-Тас // *Неформальная экономика. Россия и мир* / Т. Шанин [и др.]; под ред. Т. Шанина. – М. : «Логос», 2009. – С. 396-411.
9. Демографическая ситуация, человеческий и социальный капитал Республики Беларусь: системный анализ и оценка / С.Ю. Солодовников [и др.]; под общ. ред. П.Г. Никитенко. – Минск : Белорус. наука, 2008. – 424 с.
10. Базыленко, Т. Психологическая помощь безработным / Т. Базыленко // *Человек и труд*. - 2012. - № 3. - С. 60 – 61.

References

1. Loury, G.A. *Dinamic Theory of Racial Income Differences* // *Women, Minorities, and Employment Discrimination*. 2008. №4. P. 15-26.
2. Bourdieu, P. *Forms of social capital*. New York: Greenwood Press, 2003. 65 p.
3. Coleman, J. *Social capital in the creation of human capital*. // *American Journal of Sociology*. 2008. p. 94.
4. Fukuyama, F. *Social capital and Civil Society*. *The Institute of Public Policy: George Mason University*. October 1, 2009. p. 15–24.

5. Putnam R. *The Prosperous Community. Social capital and Public Life* // *The American prospect*. 2003. Vol.4. №13. P. 1-8.
6. Strel'nikova, L.V. *Sotsial'nyy kapital: tipologiya zarubezhnykh podkhodov* // *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*. 2003. №2. S. 33-41.
7. Sysoev, S.A. *Sotsial'nyy kapital: institutsional'nyy aspekt issledovaniy* // *Novaya ekonomika*. 2007. №3-4. S. 68-81.
8. Rona-Tas, A. *Ustoychivost' sotsial'nykh setey v postkommunisticheskoy transformatsii Vostochnoy Evropy* // *Neformal'naya ekonomika. Rossiya i mir*; pod red. T. Shanina. M.: «Logos», 2009. S. 396-411.
9. *Demograficheskaya situatsiya, chelovecheskiy i sotsial'nyy kapital Respubliki Belarus: sistemnyy analiz i otsenka* / S.Yu. Solodovnikov [i dr.]; pod obshch. red. P.G. Nikitenko. Minsk: Belarus. nauka, 2008. 424 s.
10. Bazylenko, T. *Psikhologicheskaya pomoshch' bezrobotnym* // *Chelovek i trud*. 2012. №3. S. 60-61.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ:

Базылева Марина Николаевна, кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической политики Белорусского государственного экономического университета;
220037, г. Минск, 2-й переулок Багратиона 17-195.
E-mail basyleva@mail.ru

ABOUT THE AUTHOR:

Bazyleva Marina, PhD, associate professor; Assistant professor of economic policy of the Belarusian State University of Economics;
220037, Minsk, 2nd lane Bagration 17-195.
E-mail basyleva@mail.ru

УДК 336.02

КЛАСТЕРНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ВІЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН

Волосович С.В.

Предметом дослідження є теоретичні питання функціонування вільних економічних зон кластерного типу.

Мета статті полягає у розробці кластерної стратегії розвитку вільних економічних зон.

Методи дослідження. У статті застосовано методи теоретичного узагальнення і порівняння, системного аналізу.

Результати роботи. Активізація розвитку вільних економічних зон кластерного типу є важливим інструментом залучення іноземних інвестицій, зростання обсягів експорту, впровадження нових технологій. Грунтуючись на результатах swot-аналізу, зазначено, що на початковому етапі формування кластерних вільних економічних зон в Україні було б доцільно проводити каталітичну кластерну політику, враховуючи обмежені можливості держави щодо фінансування проектів. У подальшому цілком можлива трансформація каталітичної політики у підтримуючу. Стратегія розвитку кластерної вільної економічної зони є комплексним поняттям, в межах якої виокремлюють чотири складові – об'єктну, процесну, проектну стратегії та стратегію середовища.

Галузь застосування результатів. Отримані результати створюють теоретичне підґрунтя для активізації функціонування кластерних вільних економічних зон в Україні.

Висновки. Функціонування вільних економічних зон кластерного типу в Україні сприятиме інтеграції національної економіки у світове господарство та її інноваційному розвитку. При ефективній реалізації проектів створення кластерних зон вони стануть підґрунтям для розвитку наукоємних виробництв, які здійснюють випуск конкурентоспроможної на світових ринках продукції, в першу чергу, в стратегічно важливих для України галузях.

Ключові слова: кластер, вільна економічна зона, кластерна політика, типи кластерної політики, кластерна стратегія.

КЛАСТЕРНАЯ СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН

Волосович С.В.

Предметом исследования являются теоретические вопросы функционирования свободных экономических зон кластерного типа.

Цель статьи заключается в разработке кластерной стратегии развития свободных экономических зон.

Методы исследования. В статье применены методы теоретического обобщения и сравнения, системного анализа.

Результаты работы. Активизация развития свободных экономических зон кластерного типа является важным инструментом привлечения иностранных инвестиций, рост объемов экспорта, внедрения новых технологий. Основываясь на результатах swot-анализа, отмечено, что на начальном этапе формирования кластерных свободных экономических зон в Украине было бы целесообразно проводить каталитическую кластерную политику, учитывая ограниченные возможности государства по финансированию проектов. В дальнейшем вполне возможна трансформация каталитической кластерной политики в поддерживающую. Стратегия развития кластерной свободной экономической зоны является комплексным понятием, в рамках которой выделяют четыре составляющие – объектную, процессную, проектную стратегии и стратегию среды.

Область применения результатов. Полученные результаты создают теоретическую основу для активизации функционирования кластерных свободных экономических зон в Украине.

Выводы. Функционирования свободных экономических зон кластерного типа в Украине будет способствовать интеграции национальной экономики в мировое хозяйство и ее инновационному развитию. При эффективной реализации проектов создание кластерных зон станет основой для развития наукоемкого производства, осуществляющего выпуск конкурентоспособной на мировых рынках продукции, в первую очередь, в стратегически важных для Украины отраслях.

Ключевые слова: кластер, свободная экономическая зона, кластерная политика, типы кластерной политики, кластерная стратегия.

CLUSTER DEVELOPMENT STRATEGY FOR FREE ECONOMIC ZONES

Volosovich S.V.

Theoretical issues of free economic zones of cluster type functioning are the subject of the research.

The purpose of the article is to design a cluster strategy of free economic zones development.

Methods of research. The article applies methods of theoretical generalization, comparison and system analysis.

Results. Activation of the development of free economic zones of cluster type is an important instrument for foreign investments attraction, growth of export volumes, and introduction of new technologies. Based on the swot-analysis results it was indicated that at the initial stage of the formation of cluster free economic zones would be appropriate to carry out the catalytic cluster policies, taking into account the limited state capacity concerning projects financing in Ukraine. Subsequently it is quite possible to transform the catalytic policies into supportive ones. The development strategy of cluster free economic zone is a complex concept within which four components are distinguished - object, process, project strategies and strategy of the environment.

Area of the results application. The obtained results provide the theoretical basis for the activation of cluster free economic zones functioning in Ukraine.

Conclusions. The functioning of free economic zones of cluster type in Ukraine will facilitate the integration of national economy into the world economy and its innovative development. The effective implementation of projects on the cluster zones creation will form the basis for the development of high-tech industries, which perform globally competitive products release, primarily in the strategically important sectors of Ukraine.

Key words: cluster, free economic zone, cluster policy, types of cluster policy, cluster strategy.

Актуальність теми. Упродовж XX століття у світовому господарстві спостерігається поглиблення господарських зв'язків, що пов'язано із посиленням інтеграційних процесів. Це сприяє, з одного боку, взаємопроникненню та зближенню національних господарств, а з іншого боку, регіональному розвитку. Вагоме місце у зазначених процесах займають вільні економічні зони, активізація запровадження яких відбулася з другої половини минулого століття. Нині функціонує 3,5 тисячі вільних економічних зон у понад 135 країнах світу із загальним річним торговельним оборотом понад 500 млрд. доларів США та загальною чисельністю працівників понад 70 млн. чоловік [6]. Враховуючи важливість вільних економічних зон для залучення іноземних інвестицій, активізації експорту, впровадження нових технологій, розвиваються підходи до їх створення та функціонування, серед яких варто виокремити кластерний підхід.

Ступінь дослідження даної проблематики вченими. У науковій літературі значну увагу проблематиці формуванню кластерної політики та розвитку вільних економічних зон приділили Ю.М. Бібенко, С.С. Єспаєв, А.А. Кіреєва, Б.Г. Кнейлер, Н.М. Краус, З.Г. Кудратов, С.Ф. Пятинкин та інші. Незважаючи на досягнення зарубіжних та вітчизняних учених у цьому напрямі, актуальними залишаються дослідження ролі кластерної політики у розвитку вільних економічних зон.

Предметом дослідження є теоретичні питання функціонування вільних економічних зон кластерного типу.

Метою статті полягає у розробці кластерної стратегії розвитку вільних економічних зон.

Завдання дослідження. На основі вказаної мети у статті обґрунтовується роль кластерної вільної економічної зони в інноваційному розвитку регіону, здійснюється оцінка можливостей застосування типу кластерної політики у розвитку вільних економічних зон, визначаються складові стратегії розвитку вільних економічних зон кластерного типу.

Методи дослідження. У статті застосовано методи теоретичного узагальнення і порівняння, системного аналізу.

Постановка проблеми. Незважаючи на значні здобутки вітчизняних та зарубіжних вчених щодо аналізу проблем функціонування вільних економічних зон, у сучасних умовах господарювання, важливим є поглиблення досліджень, пов'язаних не лише із з реформуванням вже існуючих їх типів, але й із створенням цих господарсько-територіальних утворень кластерного типу.

Результати дослідження. Відповідно до статті 1 Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13.10.1992 № 2673-XII спеціальна (вільна) економічна зона — це частина території України, на якій запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб [10]. При цьому зазначається, що метою створення спеціальних (вільних) економічних зон є залучення іноземних інвестицій та сприяння їм; активізація спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності для нарощування експорту товарів і послуг, поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції та послуг; залучення і впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання; розвитку інфраструктури ринку; поліпшення використання природних і трудових ресурсів; прискорення соціально-економічного розвитку України [10]. Ці завдання можна виконати шляхом впровадження кластерного підходу при створенні вільних економічних зон, який використовується високорозвиненими країнами для пришвидшення економічного зростання як у промисловості, так і у фінансово-кредитній сфері. М. Портер визначав кластер як географічно сусідні взаємопов'язані компанії та пов'язаних з ними організацій, функціонуючих у певній сфері і які характеризуються спільністю діяльністю та взаємодоповненістю [9, с. 258], оскільки функціонування окремої галузі чи сектору, на відміну від кластеру, має схильність до деформації конкуренції [11, с. 26]. Нині кластер визначають як групу географічно локалізованих взаємозалежних компаній, постачальників обладнання, комплектуючих, спеціалізованих послуг, інфраструктури, науково-дослідних інститутів, вузів та інших організацій, що взаємодоповнюють один одного і підсилюють конкурентні переваги окремих компаній і кластера в цілому. Іншими словами, кластер — група організацій (компаній, підприємств, об'єктів інфраструктури, науково-дослідних інститутів, вузів тощо), пов'язаних відносинами територіальної близькості й функціональної залежності сфері виробництва продукції, її реалізації й споживання ресурсів [5, с. 278].

За деякими оцінками нині кластерізацією охоплено біля 50% економік провідних країн світу [3, с. 19]. При цьому у США функціонує 380 кластерів, в Італії — 206, у Великобританії — 168, в Індії — 106, у Франції — 96 [3, с. 19]. Водночас у США у межах кластерів працює понад половини підприємств, а частка ВВП, що створюється в них, перевищує 60%. В ЄС у кластерах зайнято 38% його робочої сили [3, с. 19]. Завдяки потужній кластерній політиці нині Фінляндія забезпечує 30% світового експорту обладнання мобільного зв'язку, 10% - продукції дерево переробки, 25% - паперу; Італія — 30% національного експорту [3, с. 19].

Метою кластерної політики є підтримка розвитку кластерів на певних територіях за рахунок створення додаткових умов підвищення конкурентоспроможності та ефективної взаємодії учасників кластера. Кластерна політика пов'язана з використанням непрямих інструментів підтримки, які, як правило, сприяють розвитку співробітництва та зростанню інноваційного потенціалу учасників кластерів. Значну роль у реалізації кластерної політики високорозвинених країн відіграють вільні економічні зони. Це особливо важливо для проведення ефективної регіональної політики, оскільки при цьому функціонуванню кластерних вільних економічних зон притаманна цілісність. Водночас спільною метою їх учасників є створення конкурентоспроможної продукції. Разом з тим вільним економічним зонам кластерного типу у більшій мірі притаманна організованість, тобто наявність стійких взаємозв'язків між її учасниками. Вільні економічні зони кластерного типу мають високу здатність до інноваційного розвитку, що посилюється процесами централізації, внаслідок чого спостерігається синергетичний ефект. У її межах формуються нові якості, якими не володіють окремі елементи системи — учасники кластерів та органи державного регулювання. Слід підкреслити нерозривну єдність кластерної вільної економічної зони із зовнішнім середовищем, внаслідок чого зростає конкурентоспроможність національної економіки країни.

Кластерна вільна економічна зона — це територія, створена для повного циклу виробництва високотехнологічної готової продукції стратегічно важливих галузей національної економіки, розділена на кілька кластерних утворень, на якій використовується диференційований підхід до розподілу пільг [2, с. 152]. Аналіз переваг та недоліків її функціонування, а також можливостей та загроз її діяльності представлено у табл. 1.

Таблиця 1. СВОТ - аналіз функціонування кластерної вільної економічної зони*

Переваги	Можливості
- Зростання обсягів реалізації товарів та послуг. - Прискорення реалізації товарів. - Прискорення оцінки кредитоспроможності позичальника. - Здешевлення товарів та послуг, що реалізуються у межах кластера. - Підвищення суспільного добробуту. - Повніше розкриття потенціалу учасників кластеру. - Підвищення інноваційності продукції, що виготовляється. - Підтримка високих стандартів якості продукції. - Поєднання інтенсивної конкуренції та співпраці між учасниками. - Підвищення мобільності та кваліфікації персоналу.	- Стимулювання розвитку взаємопов'язаних галузей. - Здійснення мережевого співробітництва між її учасниками. - Спільне планування діяльності учасниками протягом часу, на який створено кластер. - Пришвидшення розповсюдження інновацій. - Взаємодії з органами державної та місцевої влади. - Залучення іноземних інвестицій. - Розвитку соціального капіталу. - Реалізації навчальних програм. - Врахування інтересів всіх учасників кластеру. - Широкої інформаційної підтримки учасників кластеру.
Недоліки	Загрози
- Недостатність навичок партнерства для збалансованого розвитку та розробки спільних стратегічних дій. - Низька результативність інноваційної діяльності. - Низький рівень інформованості про методологію становлення кластерів. - Відсутність сучасних технологій фінансового забезпечення.	- Низький рівень довіри громадськості. - Нестабільне середовище функціонування бізнесу. - Низька мотивація щодо спільних дій учасників кластерів. - Низької ймовірності впровадження науково-технічних результатів у господарську діяльність. - Зростання мобільності персоналу із однієї компанії в іншу.

* Складено автором на основі: [1, 7, 11] та власних досліджень

За роллю держави при проведенні кластерної політики виділяють чотири її типи: каталітичну, підтримуючу, директивну, інтервенційську. Їх характеристику представлено у табл. 2.

Таблиця 2. Типи кластерної політики*

Тип політики	Участь держави	Форма участі
1.Каталітична	Обмежена, що полягає у сприянні співпраці зацікавлених сторін (наприклад, приватних компаній та дослідницьких організацій).	Обмежена фінансова підтримка реалізації проекту.
2.Підтримуюча	Мінімальна, при якій каталітична функція держави доповнюється її інвестиціями для стимулювання розвитку кластерів.	Здійснення інвестицій в інфраструктуру регіонів, освіту, тренінг і маркетинг.
3.Директивна	Помірна, при якій підтримуюча функція держави доповнюється проведенням спеціальних програм, націлених на трансформацію спеціалізації регіонів через розвиток кластерів.	
4.Інтервенційська	Посилена, при якій держава поряд з виконанням своєї директивної функції переймає у приватного сектора відповідальність за прийняття рішення про подальший розвиток кластерів.	За допомогою трансфертів, субсидій, регулювання, а також активного контролю над фірмами кластеру, формує його спеціалізацію.

*Складено автором на основі: [8]

На початковому етапі формування кластерних вільних економічних зон в Україні було б доцільно проводити каталітичну політику, враховуючи обмежені можливості держави щодо фінансування проектів за рахунок коштів державного бюджету. Водночас місцеві та регіональні органи влади проводять підтримуючу кластерну політику в 40% з 160 регіональних існуючих в світі кластерів, каталітичну політику – приблизно в 20%, директивну політику – до 5% кластерів, а інтервенційську політику – у 2-3% кластерів [8]. У подальшому в Україні цілком можлива трансформація каталітичної політики у підтримуючу.

Для ефективного функціонування вільної економічної зони кластерного типу необхідна ефективна стратегія її розвитку. Стратегія розвитку кластерної вільної економічної зони є комплексним поняттям, в межах якої виокремлюють чотири складові – об'єктну, процесну, проектну стратегії та стратегію середовища (табл. 3).

Таблиця 3. Характеристика стратегії розвитку фінансового кластера*

Вид стратегії	Зміст	Склад	Завдання	Реалізація
Об'єктна стратегія	Побудова плану учасників з урахуванням їх взаємодії.	Ресурсно-продуктова стратегія Технологічна стратегія	Створення високого рівня менеджмента, взаємної довіри, готовності учасників до компромісу.	Взаємодія між учасниками.
Стратегія процесів	Побудова планів розвитку та взаємозв'язку процесів.	Інтеграційна стратегія Фінансово-інвестиційна стратегія	Пов'язання учасників кластера спільною діяльністю.	Побудова наскрізних бізнес-процесів
Проектна стратегія	Опис цільових програм, що мають реалізуватися у межах кластера.	Соціальна стратегія Управлінська стратегія	Залучення до кластеру учасників та їх забезпечення потенційними клієнтами.	Побудова безперервного проектного планування.
Стратегія середовища	Побудова планів функціонування і розвитку співтовариств, сформованих із учасників кластера.	Культурна стратегія Інституційна стратегія Когнітивна стратегія	Формування внутрішньо кластерного середовища.	Створення інституційного середовища.

* Побудовано автором на основі джерела [4] та власних досліджень

Цікавим для формування вільних економічних зон кластерного типу в Україні є зарубіжний досвід. Так, в Китайській Народній Республіці це відбувалося еволюційним шляхом. Основою таких кластерів ставали міста, які тривалий час мали спеціалізацію певного

сектора промисловості на відповідних товарах. Підґрунтям утворення кластерів були наявні висококваліфікована робоча сила та відповідні технології виробництва. У подальшому держава розробляла програму розвитку кластера, яка передбачала створення інфраструктури, стандартів якості продукції, науково-дослідних центрів; підтримку інноваційних підприємств.

Модель створення і функціонування зон в Об'єднаних Арабських Еміратах демонструє чітку спрямованість на забезпечення корінного населення одним з найвищих рівнів життя у світі. В Об'єднаних Арабських Еміратах забезпечують зростання експорту, відхід від сировинної спрямованості до наукоємного промислового виробництва шляхом об'єднання територіальних кластерів у зони і навпаки, розподіляючи вільні економічні зони на кластерні утворення. Так, у цій країні існує кластер «Technology & COMmunications», який складається із вільних економічних зон «DubaiMediaCity», «DubaiInternetCity», «InternationalMediaProductionZone», «DubaiOutsource», «Empower», «KnowledgeVillage», «DubaiStudioCity» і «Dubiotech».

З метою розвитку регіону базування зони та сусідніх територій функціонування кластерної вільної економічної зони в Україні повинно передбачати її поділ на кілька кластерних утворень, що сприятиме диверсифікації потенційних ризиків. Диференційований підхід до розподілу пільг усередині вільної економічної зони дозволить стимулювати різні напрямки діяльності залежно від їх пріоритетності. Це визначатиметься потребами соціально-економічного розвитку у певний період часу. Водночас цікавим проектом для України можуть стати комплексні прикордонні вільні економічні зони кластерного типу із суміжними державами.

Висновки. Функціонування вільних економічних зон кластерного типу в Україні сприятиме інтеграції національної економіки у світове господарство та її інноваційному розвитку. При ефективній реалізації проектів створення кластерних зон вони стануть підґрунтям для розвитку наукоємних виробництв, які здійснюють випуск конкурентоспроможної на світових ринках продукції, в першу чергу, в стратегічно важливих для України галузях.

Список використаних джерел

1. Громыко Ю.В. Что такое кластеры и как их создавать? [Електронний ресурс] / Ю.В. Громыко. – Режим доступу: http://www.situation.ru/app/j_art_1178.htm
2. Еспаев С.С. Ұлттық кластерлерді қалыптастыру және дамыту тұжырымдамасы / С.С. Еспаев, А.А. Киреева. – Алматы, 2013. – 234 б.
3. Инновационно-технологические кластеры стран – членов МЦНТИ. – М.: МЦНТИ. – 2013. – 46 с.
4. Клейнер Г.Б. Синтез стратегии кластера на основе системно-интеграционной теории / Г.Б. Клейнер, Р.М. Качалов, Н.Б. Нагрудная // Отраслевые рынки. – 2008. – № 5-6 (18). – Режим доступу: <http://www.kleiner.ru/arpab/klaster.html>
5. Краус Н. М. Кластерна стратегія інноваційного розвитку економіки на мікрорівні: регіональний аспект / Н. М. Краус, Ю. М. Бібенко // Вісн. Хмельниць. нац. ун-ту. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 1. – С. 277-280
6. Кудратов З.Г. Роль свободных экономических зон в развитии экономики Узбекистана / Кудратов, Б.Б. Тошбоев, Ш.Т. Йулдошев // Молодой ученый. – 2014. – №4. [Електронний ресурс] / З. Г. Кудратов, Б.Б. Тошбоев, Ш.Т. Йулдошев. – Режим доступу: <http://hghltd.yandex.net/yandbmt?mode=inject&url=http%3A%2F%2Fwww.moluch.ru%2Farchive%2F63%2F9677%2F&tid=ua&lang=ru&la=&text=развитие%20свободных%20экономических%20зон&l10n=ru&mime=html&sign=469cde979d19a9cef027a15a9b4de83c&keyno=0>
7. Куценко Е.С. Кластерный подход к развитию инновационной экономики: спец. 08.00.05 / Е.С. Куценко. – Автореф. дис. ...канд. эконом. наук. – М., 2012. – 24 с.
8. Пилипенко И.В. Проведение кластерной политики в России [Електронний ресурс] / И.В. Пилипенко. – Режим доступу: http://www.biblio-globus.ru/docs/Annex_6.pdf
9. Портер М. Конкуренция. Пер. с англ. / М. Портер. – М.: ИД «Вильямс». – 2003. – 496 с.
10. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон: Закон України від 13.10.1992 № 2673-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2673-12>
11. Пятинкин С.Ф. Развитие кластеров: сущность, актуальные подходы, зарубежный опыт / С.Ф. Пятинкин, Т.П. Быкова. – Минск: Тесей, 2008. – 72 с.

References

1. Gromy'ko Ju.V. Chto takoe klaster y` I kak y`h sozdavat`? [What are clusters and how to create them?]: http://www.situation.ru/app/j_art_1178.htm
2. Yespaev S.S., Kireeva A.A. Ul'ty`k klaserlerdi kaly`ptasty`ru zhsene damy`tu tuzhsy`ry`masy` [The concept of national development and the formation of clusters]. – Almaty, 2013. – 234 b.
3. Innovatsionno-tehnologicheskie klasteri` stran – chlenov MTSNTI [Innovation and technology cluster of countries - members of the ICSTI]. M.: MTSNTI. 2013. 46 s.
4. Klejner G.B., Kachalov R.M., Nagrudnaya N.B. Sintez strategii klastera na osnove sistemno-integratsionnoj teorii [Synthesis of a cluster strategy based on system-integration theory] // Otrasleye`y` ry`nki. 2008. №5-6 (18): <http://www.kleiner.ru/arpab/klaster.html>
5. Kraus N.M., Bibenko Yu.M. Klasterna strategiya innovatsiy'nogo rozvytku ekonomiky na mikrorivni: regional`nyy aspekt [Cluster Strategy innovative economic development at the micro level: a regional perspective] // Visnyk Khmelnyts`koho natsional`noho universytetu. Seriya «Ekonomiczni nauky». 2012. № 1. S. 277-280
6. Kudratov Z.G., Toshbaev B.B., Sh. T. Yuldoshev Sh. T. Rol` svobodny`h e`konomicheskikh zon v razvitiy e`konomiki Uzbekistana [The role of free economic zones in the economic development of Uzbekistan] // MoLodoy ucheny`y. 2014. №4. <http://hghltd.yandex.net/yandbmt?mode=inject&url=http%3A%2F%2Fwww.moluch.ru%2Farchive%2F63%2F9677%2F&tid=ua&lang=ru&la=&text=развитие%20свободных%20экономических%20зон&l10n=ru&mime=html&sign=469cde979d19a9cef027a15a9b4de83c&keyno=0>
7. Kutsenko E.S. Klasterny`y podhod k razvitiyu innovatsionnoy e`konomiki [The cluster approach to the development of an innovative economy]: spets. 08.00.05. Avtoref. dis. ...kand. e`konom. nauk. M., 2012. 24 s.
8. Pilipenko I.V. Provedenie klasternoy politiki v Rossii [Conducting cluster policy in Russia] : http://www.biblio-globus.ru/docs/Annex_6.pdf
9. Porter M. Konkurentsia. Per. s angl. / [The competition]. M. : ID «Vil`yams». 2003. 496 s.
10. Pro zagal`ni zasady stvorenniya i funktsionuvanya spetsial`nykh (vil`nykh) e`konomichnykh zon: Zakon Ukrayiny vid 13.10.1992 № 2673-XII [On general principles of creation and functioning of special (free) economic zones]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2673-12>
11. Pyatinkin S.F., Bykova T.P. Pazvitie klasterov: sushchnost`, aktual`ny`e podhody`, zarubezhshy`y opy`t [Development of clusters: the nature, current approaches, international experience]. Minsk: Tesey, 2008. 72 s.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Волосович Світлана Василівна, д.е.н., професор кафедри фінансів
Київський національний торговельно-економічний університет

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Волосович Светлана Васильевна, д.э.н., профессор кафедры финансов
Киевский национальный торгово-экономический университет
ул. Кіото, 19, г. Киев, Украина, 02156
e-mail: volosovich_sv@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Volosovich Svetlana Vasil'evna
Kiev National University of Trade and Economics
Kioto street, 19, Kiev, Ukraine, 02156
e-mail: volosovich_sv@ukr.net

УДК 332.14 (476)

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ
МАЛИХ І СЕРЕДНІХ МІСТ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ**

**Герасенко В.П.,
Русак І.М.**

У статті розглянуто теоретичні основи формування системи індикаторів оцінки конкурентоспроможності малих і середніх міст на основі вивчення зарубіжного досвіду, а також запропоновані фактори та критерії оцінки конкурентоспроможності малих і середніх міст Республіки Білорусь, які адаптовані до умов розвитку Республіки Білорусь і використання яких в оцінці регіонального розвитку буде сприяти підвищенню інтеграційного потенціалу малих і середніх міст Білорусі.

Ключеві слова: конкурентоспроможність, малі та середні міста, Республіка Білорусь, індикатори оцінки, фактори конкурентоспроможності малих і середніх міст.

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ
МАЛЫХ И СРЕДНИХ ГОРОДОВ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ**

**Герасенко В.П.,
Русак И.М.**

В статье рассмотрены теоретические основы формирования системы индикаторов оценки конкурентоспособности малых и средних городов на основе изучения зарубежного опыта, а также предложены факторы и критерии оценки конкурентоспособности малых и средних городов Республики Беларусь, которые адаптированы к условиям развития Республики Беларусь и использование которых в оценке регионального развития будет способствовать повышению интеграционного потенциала малых и средних городов Беларуси.

Ключевые слова: конкурентоспособность, малые и средние города, Республика Беларусь, индикаторы оценки, факторы конкурентоспособности малых и средних городов.

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS OF THE EVALUATION
COMPETITIVENESS OF SMALL AND MEDIUM-SIZED CITIES OF BELARUS**

**Gerasenko V.P.,
Rusak I.N.**

The article describes the theoretical foundations of a system of indicators for assessing the competitiveness of small and medium-sized cities based on the study of foreign experience, proposed factors and criteria for evaluating the competitiveness of small and medium-sized cities of Belarus, which are adapted to the conditions of development of the Republic of Belarus, that will increase the integration potential of small and medium-sized towns.

Key words: competitiveness, small and medium-sized city, Republic of Belarus, indicators, factors of competitiveness of small and medium-sized cities.

В настоящее время существует большое количество методик оценки конкурентоспособности региона. При этом в основе большинства методик, описанных различными авторами, лежит оценка *инвестиционной привлекательности региона, уровня жизни населения и эффективности использования ресурсов*. Основным отличием существующих методик оценки конкурентоспособности региона является количество факторов, по которым рассчитывается рейтинг и сама формула расчета: некоторые формулы используют интегральные индексы, некоторые основаны на балльных оценках, некоторые – на группировке регионов по тому или иному показателю.

В основу разработки методических рекомендаций, включающих систему индикаторов для оценки интеграционного потенциала малых и средних городов, положены основные теории и подходы к оценке международной и региональной конкурентоспособности, которые были адаптированы для уровня малых и средних городов. Выбор основных критериев и показателей конкурентоспособности в качестве основы для индикаторов интеграционного потенциала городов обусловлен прямо пропорциональной зависимостью между наличием конкурентных преимуществ и уровнем конкурентоспособности города и его возможностью развивать социально-экономическое сотрудничество с другими городами, в том числе в форме образования интеграционных объединений. Чем выше уровень конкурентоспособности городов, тем выше вероятность налаживания между ними тесного сотрудничества и развития интеграционных отношений, и, соответственно, выше их интеграционный потенциал.

Конкурентоспособность региона определяется во многих странах мира как на уровне национальном, так и на региональном уровне внутри страны. Так существует европейский индекс глобальной конкурентоспособности стран, индекс конкурентоспособности штатов США, индекс конкурентоспособности регионов Российской Федерации. Такого рода индексы региональной конкурентоспособности позволяют составить рейтинг регионов, которые в дальнейшем используются

агентствами регіонального розвитку, міжнародними організаціями, органами місцевого самоуправління, засобами масової інформації, ученими-дослідниками для розробки напрямлений розвитку територій.

При аналізі методологічних підходів к оцінці конкурентоспособності регіонів можна виділити наступні аспекти:

- формування **системи різнопланових показателів**, всестороннє відображають конкурентні переваги регіону, об'єднуються в **общий итоговий индекс** конкурентоспособності шляхом ранжирования і експертних оцінок;
- виділення **ключевих показателів** конкурентоспособності (якості і ціни продукції, інвестиційної привабливості і рівня життя населення) і **расчёт комплексного индекса** на основі логічного їх об'єднання по характеру впливу на конкурентоспособність;
- виявлення **характерних позицій** регіонів в залежності від їх положення в матрицях оцінки по характерним для конкурентоспособності показателям.

В числі основних методологічних підходів к оцінці рівня конкурентоспособності регіонів можна виділити наступні:

1) метод активного чотирьохуровневого позиціонування (визначення місця і ролі регіону в різних системах со наступними рівнями, зміцнюючими його позиції: внутрішній, міжрегіональний (макрорегіональний), національний і міжнародний);

2) ранговий метод (визначення місця регіону в системі порівнюваних регіонів);

3) індексний метод (виділення груп факторів, визначення коефіцієнтів значимості кожного фактора);

4) оцінка потенціалів регіону – ресурсного, експортного, якості життя, фінансового, екологічного і організаційного;

5) оцінка величини і динаміки основного соціально-економічного показателя, що відображає рівень розвитку регіону [5].

Обзор научной литературы, в которой дается характеристика основных методологических подходов к оценке конкурентоспособности регионов, позволил выделить несколько наиболее распространенных методик, краткое описание которых представлено в таблице 1.

Таблица 1. Основные методики оценки конкурентоспособности региона

№ п/п	Описание методики	Автор
1	Оценка конкурентоспособности региона на основании оценки потенциала кластеризации региона	Ермишина А.В.
2	Расчет рейтинга развития регионов	Группа продвижения канала ТРК «Петербург» в регионах
3	Оценка уровня конкурентоспособности региона на основании определения значения интегральной оценки конкурентоспособности исследуемого региона, сопоставленного с интегральной оценкой конкурентоспособности региона-эталона	Меркушов В.В.
4	Расчет интегрального индекса конкурентоспособности на основе многофакторного корреляционно-регрессионного анализа групп показателей	Печаткин В.В., Салихов С.У., Саблина В.А.
5	Оценка по четырем основным показателям в расчете на душу населения: по размеру ВРП, по величине производственных ресурсов (основные фонды и т.д.), по величине природных ресурсов, по величине человеческих ресурсов (уровень образованности)	Всемирный банк
6	Рейтинги конкурентоспособности основываются на комбинации общедоступных статистических данных и результатов опроса руководителей компаний — обширного ежегодного исследования, которое проводится Всемирным экономическим форумом совместно с сетью партнерских организаций — ведущих исследовательских институтов и компаний в странах, анализируемых в отчете.	Всемирный экономический форум

Примечание – Источник: собственная разработка на основе [2, 4, 6, 7, 9, 10].

Рассмотрим каждую методику более подробно. Методика А. Ермишиной основывается на оценке потенциала кластеризации региона, которая включает:

- количественный анализ конкурентной устойчивости, предполагающий определение рыночной позиции отраслей региона;
- качественный анализ наличия и состава ресурсной базы, необходимой для обеспечения конкурентоспособности предприятий региона в определенных областях, т.е. условий конкурентной устойчивости;
- выявление тех конкретных секторов экономики, в которых возможно достижение конкурентных преимуществ предприятий региона, т.е. анализ кластеров [2].

Группа продвижения канала ТРК «Петербург» рассчитывает рейтинг развития регионов по следующей методике: на протяжении месяца осуществляется мониторинг главных региональных событий; авторитетные эксперты, которые являются ведущими специалистами в регионологии, оценивают их с точки зрения влияния на развитие региона; в конце месяца проводится итоговый опрос. Каждое событие, которое потенциально может повлиять на развитие региона, получает оценку у каждого эксперта от -5 (крайне негативное влияние на развитие) до +5 (крайне позитивное влияние на развитие). Если эксперт не может оценить влияние события на развитие региона, он не участвует в его оценке.

Затем оценки экспертов по каждому событию усредняются, итоговая оценка определяет движение регионов в рейтинге. Если средняя оценка данного события от 4 до 5, то регион повышается в рейтинге на три места; если его оценка от 3 до 3.99, то его место повышается на две позиции; от 2 до 2.99 — повышается на одну позицию. Если средняя оценка данного события от - 4 до - 5, то регион понижается в рейтинге на три места; если его оценка от - 3 до - 3.99, то его место понижается на две позиции; от -2 до -2.99 — понижается на одну позицию. Порядок передвижения регионов: вначале повышаются места тех регионов, в которых произошли события, имеющие положительный эффект. Движение осуществляется следующим образом: сначала передвигаются регионы, которые должны быть повышены на три места в рейтинге, затем — на два места, затем — на одно. Далее изменяются места регионов, в которых произошли события, имеющие отрицательный эффект. В рейтинге участвует 79 регионов России [6].

Исследователь Меркушов В.В. в своей методике предлагает в качестве эталонного региона использовать регион (реально существующий или условный), обладающий наилучшими характеристиками конкурентоспособности. Интегральная оценка дается на основании трех частных систем показателей: система показателей экономического потенциала региона, система показателей региональной эффективности, система показателей конкурентных преимуществ [4].

В методике всемирного экономического форума представлены два индекса, на основании которых составляются рейтинги стран: Индекс глобальной конкурентоспособности (Global Competitiveness Index, GCI) и Индекс конкурентоспособности бизнеса (Business Competitiveness Index, BCI). Основным индикатором обобщенной оценки конкурентоспособности стран является Индекс глобальной конкурентоспособности (GCI), созданный для Всемирного экономического форума профессором

Колумбийского университета Ксавье Сала-и-Мартином (Xavier Sala-i-Martin, Columbia University) и впервые опубликованный в 2004 году. Как уверяют представители ВЭФ, GCI постоянно совершенствуется на основании тестирования и консультаций с ведущими экспертами. GCI состоит из 12 слагаемых конкурентоспособности, которые детально характеризуют конкурентоспособность стран мира, находящихся на разных уровнях экономического развития. Этими слагаемыми являются: «Качество институтов», «Инфраструктура», «Макроэкономическая стабильность», «Здоровье и начальное образование», «Высшее образование и профессиональная подготовка», «Эффективность рынка товаров и услуг», «Эффективность рынка труда», «Развитость финансового рынка», «Технологический уровень», «Размер внутреннего рынка», «Конкурентоспособность компаний» и «Инновационный потенциал» [9].

Приведенные методики не исчерпывают весь перечень предлагаемых в современной научной литературе методик оценки конкурентоспособности регионов. Проведенный анализ литературы позволяет систематизировать и выделить более 15-ти общепризнанных методик оценки конкурентоспособности региона по разным признакам. Большинство из них основываются на расчете индексов конкурентоспособности, в числе которых можно выделить следующие:

- индекс оценки общей конкурентоспособности страны или региона;
- индекс оценки частичной конкурентоспособности страны или региона;
- индекс экономической свободы;
- индекс роста, предпринимательства и мировой конкурентоспособности Всемирного экономического форума;
- индекс экономической свободы «Heritage Foundation»;
- международный индекс восприятия коррупции и др. [8].

Помимо этого, довольно часто для оценки межстрановой, межотраслевой, отраслевой и кластерной конкурентоспособности региона используются методические подходы, основанные на оценке различных потенциалов региона, в числе которых: 1) экономический; 2) потенциал взаимодействия с внутренними и внешними рынками; 3) инвестиционный; 4) инновационно-технологический; 5) ресурсный; 6) кадровый; 7) инфраструктурный; 8) управленческий. В таблице 2 приведены основные индикаторы, которые необходимо использовать при оценке потенциалов региона на разных уровнях анализа.

Таблица 2. Индикаторы, характеризующие потенциалы регионов для оценки региональной конкурентоспособности на разных уровнях иерархии

Уровень оценки конкурентоспособности	Индикаторы, характеризующие потенциалы регионов							
	Экономический	Связь с внешними внутренними рынками	Инвестиционный	Инновационно-технологический	Ресурсный	Кадровый	инфраструктурный	Управленческий
Межстрановой	ВВП	Доля на мировых рынках и доля импорта	Уровень развития кредитно-финансовой системы	Уровень научно-технического потенциала	Запасы основных видов ресурсов	Объем и уровень кадрового потенциала	Соответствие инфраструктуры уровню развития экономики	Уровень управляемости экономики
Межстрановых комплексов	ВДС	Доля экспорта и доля импорта	Объем инвестиций	Инновационная активность	-	Численность занятых	-	-
Отраслей	ВДС	Доля экспорта и доля импорта	Объем инвестиций	Инновационная активность	-	Численность занятых	-	-
Кластеров	Перспективы роста ВДС	Доля экспорта и доля импорта	Объем инвестиций	Инновационная активность	Обеспеченность отечественными ресурсами	Численность занятых	Соответствие инфраструктуры уровню развития кластера	Уровень управляемости предприятий

Примечание – Источник: [1].

Следует отметить, что в последние 10-15 лет при оценке уровня конкурентоспособности регионов предпочтение отдается расчету индексов региональной конкурентоспособности и составлению на их основе рейтингов. Растущая популярность сводных индексов региональной конкурентоспособности связана с тем, что они могут служить инструментом выработки экономической политики, поскольку позволяют проранжировать регионы исходя из их конкурентных характеристик (факторов) и выявить существующие различия между территориальными единицами, основываясь на складывающейся в них экономической ситуации (таблица 3) [3].

Таблица 3. Обзор сводных индексов региональной конкурентоспособности

Название индекса	Автор / организация, рассчитывающая его	Год начала расчета/ частота расчета	Страна	Кол-во регионов (объектов анализа)	Кол-во исп. пок-лей
Annual Zaobao-NTU Competitiveness Ranking (ежегодный рейтинг конкурентоспособности Zaobao-NTU)	Kang/Giap/Yam 2006	2006-ежег.	Китай	31 провинция и регион	101
Bundeslander ranking(Рейтинг федеральных земель)	INSM- Initiative Neue Soziale Marktwirtschaft (Инициатива новой социальной рыночной экономики)	2003 - ежег.	Германия	16	87
Die Bundeslanderim Standortwettbewerb-BISW) (Рейтинг федеральных земель)	Bertelsmann Foundation	2001- (два раза в год)	ФРГ	16	50
EU Regional competitiveness Index	European Commission Joint Research Centre	2010- ежег..	Европейский союз	271	69
Index of regional competitiveness for Finland	Huovari/ Kanga- sharju/ Alanen 2001	2001	Финляндия	85	15
Index of Regional Competitiveness in the UK (Индекс региональной конкурентоспособности Соединенного Королевства)	Cooke 2004	2004	Соединенное Королевство	12	6
Regional ranking (Рейтинг регионов)	INSM-Initiative Neue Soziale Marktwirtschaft (Initiative for a new social market economy)	2006 - (каждые три года)	ФРГ	409	39
Standort radar (Location radar) (Радар местоположения)	Management- club Austria	2006- ежег.	Австрия	9	29
State Competitiveness Report (Отчет о конкурентоспособности штатов)	Beacon Hill Institute	2001- ежег.	США	50	44
The Vietnam Provincial Competitiveness Index (Индекс конкурентоспособности провинций Вьетнама)	US AID / VCC	2005- ежег.	Вьетнам	63	64
Top localities (Топовые местоположения)	Elsevier (Journal) and Bureau Louter	2002 - ежег.	Нидерланды	421	25
UK Competitiveness Index (Индекс конкурентоспособности Соединенного Королевства)	Robert Huggins	2000- ежег.	Соединенное Королевство	12	15

Примечание – Источник: [3].

Для целей настоящего исследования особый интерес представляют предлагаемые в современной литературе сводные индексы, используемые для оценки конкурентоспособности городов, которые представлены в таблице 4.

Таблица 4. Обзор сводных индексов конкурентоспособности городов

№	Название индекса	Автор или организация, рассчитывающая его	Время появления / частота расчета	Страна	Основной акцент	Кол-во регионов (объектов анализ)	Кол-во исп. пок-лей
1	Competitive Alternatives (Выделение конкурентных альтернатив)	KPMG	2002 / раз в два года	Повсеместно	издержки ведения бизнеса	137	26
2	Improving City competitiveness in 23 Chinese cities through a better investment climate (Повышение городской конкурентоспособности в 23 китайских городах за счет улучшения инвестиционного климата)	David Dollar et al 2004	2004/ ежег.	Китай	не указан	23	17
3	Pinoy Cities on the Rise- The Philippine Cities Competitiveness Ranking Project (Рейтинг конкурентоспособности городов Филиппин)	Asian Institute of Management	1999 / ежег.	Филиппины	комплексная оценка региональной конкурентоспособности	65	68
4	Stadte ranking (City ranking) (Рейтинг городов)	INSM- Initiative for a new social market economy	2004/ ежег.	ФРГ	комплексная оценка региональной конкурентоспособности	100	92
5	Top 25 Cities for doing business in America (Топ 25 городов для ведения бизнеса в Америке)	Inc (Journal)	2004/ ежег.	США	барьеры для развития предпринимательства	393	4

Примечание – Источник: составлено автором на основании [11].

Рассмотрим более подробно некоторые методики расчета индексов конкурентоспособности городов.

Методика выделения конкурентных альтернатив подразумевает оценку анализа затрат различных видов организаций, которая основана на бухгалтерских отчетах о деятельности данных организаций и сравнении затрат на ведение бизнеса. Таким образом, развитие города в данной методике прямо пропорционально уровню развития организаций, действующих на территории города (таблица 5).

Таблица 5. Факторы и индикаторы, применяемые при расчете рейтинга на основании методики выделения конкурентных альтернатив

Название фактора	Используемые документы и показатели для анализа
Дизайн конкурентной альтернативы модели затрат (Design of the Competitive Alternatives Cost Model)	Отчет о прибылях и убытках за 10 лет. Бухгалтерские балансы за 10 лет. Отчет о движении денежных средств за 10 лет. Чистая приведенная стоимость денежных потоков. Отчеты о выплатах корпоративного и подоходного налогов.
Выявление ключевых наиболее чувствительных элементов затрат (Identification of the key location-sensitive cost components)	
Определение стандартных бизнес-операций (Definition of the standard business operations)	
Спецификация общих положений бизнес-модели (Specification of common business model assumptions)	
Методология оценки затрат труда (Methodology for estimating labor costs)	Затраты на оплату труда включают: 1. Ставки заработной платы по 42 вакансиям. 2. Государственные пенсионные выплаты. 3. Государственные медицинские выплаты. 4. Страхование на случай безработицы. 5. Компенсации работникам. 6. Другие выплаты работникам (оплачиваемое время работы по праздничным дням, отпускные, частное медицинское страхование; другие выплаты).
Методология оценки транспортировки / распределения затрат для каждой операции (Methodology for estimating transportation / costs for each operation)	Основные затраты: стоимость покупки офиса, зданий, производства в лизинг. Транспортные затраты: расходы на перевозку грузов, коммунальные платежи, платежи за газ и электроэнергию. Капитальные затраты: выплата банковских процентов, амортизационные отчисления.
Методология оценки налоговой нагрузки организации (Methodology for estimating taxes)	Налоги: налог на имущество, прочие местные налоги на бизнес, налог на капитал, налог с продажи, налог на прибыль (федеральный, региональный, местный).

Примечание - Источник: составлено автором на основании [12].

Методика расчета второго индекса «Повышение городской конкурентоспособности в 23 китайских городах за счет улучшения инвестиционного климата» подразумевает анкетирование более трех тысяч фирм различной формы собственности в 23 китайских городах по различным направлениям (уровень развития инфраструктуры, определение внутренних и внешних барьеров для продажи товаров, уровень развития бюрократии, качество рабочей силы и используемых технологий в производстве, возможность получения кредита на развитие бизнеса и другие). Более подробно факторы и индикаторы отражены в таблице 6. Согласно данной методике конкурентоспособность и развитие города напрямую зависят только от предприятий, которые производят товары или оказывают услуги в данном городе.

Таблица 6. Факторы, критерии и индикаторы, применяемые при расчете рейтинга городов Китая

Название фактора	Индикаторы
Инфраструктура (Infrastructure)	Доля простоев из-за отсутствия энергии в общем объеме производства (share of losses (in total sales) from electricity outage). Потери во время транспортировки (breakage during transportation).
Внутренние и внешние барьеры (domestic entry and exit barriers)	Доля товаров, продающихся в других провинциях в общем объеме производства (the share of a firm's products that are sold to other provinces). Избыточная производственная мощность (издержки с наймом и увольнением рабочей силы, привлечением инвестиций и т.п.).
Уровень квалификации работников и затрат на исследования (skills and technology endowment)	Доля работников с базовым (средним) образованием. Доля работников с высшим образованием. Доля затрат на научные исследования и разработки на одного занятого.
Гибкость рынка труда (labor flexibility)	Доля работников на непостоянной основе (сезонных) в общем объеме сотрудников фирмы. Индекс рынка труда, учитывающий отношение числа штатных сотрудников к нештатным с определенным удельным весом каждой категории.
Международная интеграция (international integration)	Доля предприятий иностранной формы собственности. Доля фирм в каждом городе, имеющих иностранного партнера.
Участие частного сектора (private sector participation)	Доля предприятий частной формы собственности в общем количестве предприятий с разбивкой на собственных и иностранных.
Налоговая нагрузка (tax burdens)	Расчет эффективной ставки налога на прибыль, которая измеряется как общая сумма всех налогов, уплачиваемых фирмой (налог с продаж, налог на добавленную стоимость, налоги на прибыль, ресурсы, и т.д.) и сборов за продажи.
Доступ к финансированию (Access to Finance)	Доступность получения кредита на общих основаниях. Возможность получения товарного кредита и его погашения в течение трех лет. Возможность получения кредита без взятки.
Эффективность государственного управления (Government effectiveness)	Уровень неформальной платы (взятки, подарки чиновникам). Количество времени, затраченного судом для разрешения коммерческих конфликтов.

Примечание – Источник: составлено авторами на основании [13].

При расчете рейтинга городов Филиппин (третий индекс в таблице 4), который используется для оценки конкурентоспособности как метрополий, так и средних и малых городов, учитываются такие факторы, как стоимость ведения бизнеса (cost competitiveness),

показатели развития местной экономики (dynamism of local economy), возможность развития сотрудничества и доступность ресурсов (linkages and accessibility), человеческие ресурсы и обучение (human resources and training), развитие инфраструктуры (infrastructure), ответственность местных органов власти (responsiveness of local government), качество жизни (quality of life). Первый фактор характеризует стоимость ведения бизнеса в городе по сравнению с другими городами, второй – дает представление об экономической ситуации в городе, третий – показывает близость сырьевых источников и характеризует потенциал для развития делового сотрудничества, четвертый – позволяет оценить человеческий потенциал и наличие возможностей для обучения и развития трудовых ресурсов, пятый – характеризует состояние основных объектов производственной и социальной инфраструктуры, шестой – позволяет оценить насколько эффективно работают органы местной власти в направлении содействия бизнесу, седьмой – характеризует основные параметры уровня жизни местного населения. Каждому фактору соответствует ряд критериев и показателей конкурентоспособности, которые приведены в таблице 7.

Таблица 7. Факторы, критерии и индикаторы, применяемые при расчете рейтинга городов Филиппин

Название фактора	Индикаторы
Стоимость ведения бизнеса (cost competitiveness)	Средняя стоимость аренды коммерческих площадей. Средняя стоимость телефонных услуг. Минимальный уровень заработной платы. Общая рентабельность ведения бизнеса. Неформальные платежи в городе.
Показатели развития местной экономики (dynamism of local economy)	Средний доход домохозяйств. Уровень инфляции. Удельный вес 200 лучших корпораций. Емкость рынка. Индекс потребительских цен. Динамичное развитие индустрии туризма. Прогнозируется увеличение доходов бизнеса. Предприниматели имеют доступ к основным источникам финансирования. Благоприятная нормативно-правовая среда для ведения бизнеса.
Возможность развития сотрудничества и доступность ресурсов (linkages and accessibility)	Сырье расположено недалеко от города. Транспортировка сырья от источников занимает короткое время. Близость к международным рынкам. Наличие услуг по поддержке бизнеса. Преимущества делового сотрудничества в городе. На высоком уровне находится сфера оказания государственных услуг.
Человеческие ресурсы и обучение (human resources and training)	Количество высших учебных заведений. Количество профессионально-технических заведений. Наличие квалифицированной рабочей силы. Обучаемость рабочей силы. Наличие соответствующих учебных программ для местной промышленности. Наличие соответствующих программ в области ИТ-обучения. Стремление работников к повышению квалификации. Важность инвестирования в развитие навыков. Наличие учебных программ, организованных школами и промышленными партнерами. Предполагается высокая производительность труда работников. Конструктивные отношения между работниками и администрацией. Развитие видов деятельности, позволяющих обучаться на рабочем месте. Эффективное управление рабочими. Связь между удовлетворенностью работой и производительностью труда. В городе не принято применять неэффективные методы работы. Приветствуется инициатива работников в области бизнес-процессов.
Развитие инфраструктуры (infrastructure)	Количество банков. Плотность дорожной сети. Состояние транспортных средств. Количество интернет-провайдеров. Хорошо организованное дорожное движение. Легкость передвижения в часы пик.
Развитие инфраструктуры (infrastructure)	Стабильное и надежное электроснабжение. Достаточное водоснабжение. Проста подключения телефонной сети от различных поставщиков. Надлежащее функционирование сотовой связи. Надежность провайдеров. Надлежащее управление отходами.
Ответственность местных органов власти (responsiveness of local government)	Уровень доходов местных бюджетов. Обеспечивается простота и эффективность ведения бизнеса. Прозрачность деятельности городских властей. Честное и справедливое правосудие. Политика городских властей соответствует интересам бизнеса. Местные власти регулярно проводят форумы с целью выяснения мнения граждан. Эффективность экологической политики. Обоснованность и целесообразность налогов на ведение бизнеса. Генеральный план развития города соответствует потребностям развития бизнеса. Правила использования земельных ресурсов являются разумными и гибкими. Местные органы власти участвуют в развитии человеческих ресурсов. Проводятся эффективные программы местных органов власти по оказанию помощи переехавшим работникам.
Качество жизни (quality of life)	Преступность на 100 тысяч населения. Количество убийств на 100 тысяч населения. Заболеваемость на 100 тысяч населения. Количество койко-мест на 100 тысяч населения. Ожидаемая продолжительность жизни. Количество водоемов. Качество окружающей среды. Количество мест для отдыха. Условия безопасного ведения бизнеса.

Примечание – Источник: составлено авторами на основании [14].

При расчете индекса Top 25 Cities for doing business in America (Топ 25 городов для ведения бизнеса в Америке) за основу были взяты такие показатели, как рост ВВП на одного занятого, увеличение количества рабочих мест, рост численности населения и увеличение реальных доходов на душу населения.

Особый интерес в области оценки конкурентоспособности городов представляют также исследования, представленные в Докладе Совета по конкурентоспособности, подготовленного Всемирным экономическим Форумом в 2014 году, в котором выделены следующие составляющие конкурентоспособности города:

1. Институциональная составляющая (institutions) – характеризует возможность органов власти принимать управленческие решения по повышению конкурентоспособности города, ориентированные на формирование человеческого капитала, организацию взаимодействия между организациями, содействие формированию рабочих мест, привлечению инвестиций и т.п. В качестве основных факторов данной составляющей можно выделить следующие:

- политическая и правовая системы городского самоуправления;
- отношения между национальным и региональным уровнями управления;
- отношения в сфере бизнес-структур;
- государственно-частное партнерство;
- развитие института стратификации;
- роль бренда города;
- проведение крупных реформ, в том числе в период трансформации и кризиса.

2. Управление и регулирование (policies and regulation) включает следующие основные факторы:

- макроэкономическая политика государства, связанная с городской налогово-бюджетной политикой (политика доходов и расходов);

- грамотное управление бизнес-средой и регулирование отношений на рынках товаров и услуг, труда, капитала, многие из которых входят в состав расчета индекса Всемирного банка «Doing Business»;

- политическое регулирование международных отношений, определяющее позицию города в глобальной экономике через международные отношения в сфере торговли, финансов, привлечение прямых иностранных инвестиций, движение рабочей силы, развитие сферы туризма.

3. Инфраструктура базовая (тесное взаимодействие / hard connectivity), которая является одним из важных составляющих городской конкурентоспособности и включает следующие основные элементы:

- уровень развития транспортной инфраструктуры (качество автомобильных и железных дорог, инфраструктура воздушного транспорта);

- уровень развития коммуникаций;
- энергетическая инфраструктура;
- уровень развития логистической системы (наличие региональных кластеров и т.п.).

4. Инфраструктура вспомогательная (слабое взаимодействие / soft connectivity). Данный вид инфраструктуры является на данный момент преобладающим, так как отражает уровень развития информационного общества, открытость экономики, инновационное развитие и условия, созданные в городе для развития предпринимательства. Основными элементами являются:

- технологические инновации и их распространение (в государственных и бизнес-структурах, а также в рамках государственно-частного партнерства);
- системы образования и обучения;
- инновационные экосистемы с участием малых и средних предприятий;
- предпринимательская культура;
- отношения и законодательство в области охраны интеллектуальной собственности;
- открытость общества и другие [15].

Таким образом, на основании обзора, обобщения и систематизации основных существующих подходов и методик оценки региональной и городской конкурентоспособности, можно заключить, что конкурентоспособность на уровне средних и малых городов необходимо рассматривать и оценивать с точки зрения наличия условий для эффективного и устойчивого развития малого и среднего бизнеса, который в последнее время является основным катализатором экономического развития города. Состояние нормативно-правовой базы для развития бизнеса в городе, экономическая ситуация и наличие эффективных производств, уровень развития трудового потенциала, производственной и социальной инфраструктуры, а также наличие возможности налаживать международные связи и отношения определяют на современном этапе основные конкурентные преимущества города и уровень его интеграционного потенциала, характеризующего возможности города налаживать тесное сотрудничество с другими городами.

Учитывая сказанное, можно предложить следующие факторы для оценки уровня конкурентоспособности средних и малых городов:

1. Институциональный – характеризует формирование нормативно-правовой базы для развития в городе малого и среднего предпринимательства, уровень взаимодействия органов местного управления и самоуправления с представителями бизнеса (в том числе посредством применения механизмов государственно-частного партнерства), особенности формирования бюджетно-налоговой политики в городе, а также регулирование международных отношений между организациями и т.п.

2. Производственный (экономический) – характеризует уровень развития производства в городе, наличие производственных предприятий и их характеристики, технологический уровень производства, объемы производства продукции, в том числе в расчете на одного занятого и т.д.

3. Инфраструктурный – показывает как уровень развития базовой инфраструктуры (дороги, аэропорты, коммуникации), так и уровень развития информационно-коммуникационного потенциала города (доступ в интернет, электронное правительство, доступность образовательных услуг и т.д.).

4. Трудовой – характеризует количественные и качественные показатели трудовых ресурсов в городе, а также наличие условий и возможностей для создания новых рабочих мест, привлечения высококвалифицированной рабочей силы.

5. Международные интеграционные процессы – один из главных факторов развития города, поскольку на данном этапе развития участие бизнес-структур города в международных интеграционных процессах является гарантом создания конкурентоспособной экономики, особенно в век информационного общества.

Каждый фактор необходимо оценивать с применением комплекса ключевых показателей, позволяющих дать достоверную и полную оценку всех факторов и рассчитать на их основе индекс итоговой конкурентоспособности города, служащий основной для оценки его интеграционного потенциала (таблица 8).

Таблица 8. Факторы и группы показателей, на основании которых предлагается оценивать уровень конкурентоспособности и интеграционного потенциала малых и средних городов

№	Название фактора	Составляющие
1	Институциональный	Нормативно-правовая база Бюджетно-налоговая политика Государственно-частное партнерство Эффективность государственного управления
2	Производственный (экономический)	Количество малых и средних предприятий Состояние производственных мощностей Уровень и качество жизни населения
3	Трудовой	Наличие трудовых ресурсов Занятость населения
4	Инфраструктурный	Дорожная инфраструктура Коммунальная инфраструктура Информационная инфраструктура
5	Международные интеграционные процессы	Платежный и торговый балансы Международные интеграционные объединения Развитие финансового рынка

Примечание – Источник: разработка авторов.

Таким образом, предлагаемые выше факторы и показатели оценки интеграционного потенциала малых и средних городов будут способствовать повышению их конкурентоспособности и инвестиционной привлекательности.

Библиография

1. Беленов, О.Н., Анучин, А.А. Конкурентоспособность стран и регионов. КноРус, 2014г.
2. Ермишина, А.В. Конкурентоспособность региона: [электрон.ресурс] / Режим доступа: <http://www.cfin.ru/management/strategy/competitiveness.htm>.
3. Конкурентоспособность регионов Беларуси: общий обзор Ирина Тоцицкая, Игорь Пелипась <http://www.research.by/webroot/delivery/files/wp2013r03.pdf>.
4. Меркушов, В.В. Интегральная оценка конкурентоспособности регионов: [электрон.ресурс] /Режим доступа: <http://sopssecretary.narod.ru/Konferencya/Doclad/Merkushov.doc>.
5. Молочников, Н.Р. Региональная конкурентоспособность: предметы конкуренции и методы оценки // Российское предпринимательство. — 2005. — № 1 (61). — с. 19-24. — <http://www.creativeconomy.ru/articles/6865/>
6. Официальный сайт группы продвижения канала ТРК «Петербург» в регионах. http://www.5-tv.ru/rating/rait_2008_04.html.
7. Печаткин, В.В., Салихов, С.У., Саблина, В.А. Рейтинговая оценка конкурентоспособности регионов России. — Уфа, 2004.
8. Русак, И.Н. Оценка уровня конкурентоспособности регионов Республики Беларусь /И.Н.Русак// Монография. - Минск. Энциклопедикс, 2014. – 170 с.
9. WEF (2013). Global Competitiveness Report 2012–2013, World Economic Forum.
10. EC (2000). European Competitiveness Report, European Commission.
11. Review of Economics & Finance Submitted on 25/Nov./2010 Article ID: 1923-7529-2011-02-17-17 Thomas Berger An Overview and Analysis on Indices of Regional Competitiveness Prof. Dr. Thomas Berger School of Business Administration, Riedlingen University.
12. Competitive Alternatives : KPMG's Guide to International Business Location Costs 2014 Edition. – 70 P.
13. David Dollar, Shuilin Wang, Lixin Colin Xu, Anqing Shi. Improving City Competitiveness through the Investment Climate: Ranking 23 Chinese Cities. Published in Chinese by The Finance and Economics Publishing House. 2004. 91 P.
14. Faustino Jerome Babate etc. Pinoy Cities on the Rise the 50 Competitive Cities in the Philippines.
15. A report of the Global Agenda Council on Competitiveness. The Competitiveness of Cities. World Economic Forum, 2014, 60 P.

References

1. Belenov, O.N., Anuchin, A.A. Konkurentosposobnost' stran i regionov. KnoRus, 2014g.
2. Ermishina, A.V. Konkurentosposobnost' regiona : <http://www.cfin.ru/management/strategy/competitiveness.htm>.
3. Konkurentosposobnost' regionov Belarusi: obshnij obzor Irina Tochickaja, Igor' Pelipas' <http://www.research.by/webroot/delivery/files/wp2013r03.pdf>.
4. Merkushov, V.V. Integral'naja ocenka konkurentosposobnosti regionov : <http://sopssecretary.narod.ru/Konferencya/Doclad/Merkushov.doc>.
5. Molochnikov, N.R. Regional'naja konkurentosposobnost': predmety konkurencii i metody ocenki // Rossijskoe predprinimatel'stvo. 2005. №1 (61). S. 19-24. <http://www.creativeconomy.ru/articles/6865/>
6. Oficial'nyj sajт gruppy prodvizhenija kanala TRK «Peterburg» v regionah. http://www.5-tv.ru/rating/rait_2008_04.html.
7. Pechatkin, V.V., Salihov, S.U., Sablina, V.A. Rejtingovaja ocenka konkurentosposobnosti regionov Rossii. Ufa, 2004.
8. Rusak, I.N. Ocenka urovnja konkurentosposobnosti regionov Respubliki Belarus' // Monografija. Minsk. Jenciklopediks, 2014. 170 s.
9. WEF (2013). Global Competitiveness Report 2012–2013, World Economic Forum.
10. EC (2000). European Competitiveness Report, European Commission.
11. Русак И.М. Competitive Alternatives : KPMG's Guide to International Business Location Costs 2014 Edition. 70 P.
12. David Dollar, Shuilin Wang, Lixin Colin Xu, Anqing Shi. Improving City Competitiveness through the Investment Climate: Ranking 23 Chinese Cities. Published in Chinese by The Finance and Economics Publishing House. 2004. 91 P.
13. Faustino Jerome Babate etc. Pinoy Cities on the Rise the 50 Competitive Cities in the Philippines.
14. A report of the Global Agenda Council on Competitiveness. The Competitiveness of Cities. World Economic Forum, 2014, 60 P.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Герасенко Владимир Петрович, доктор экономических наук, доцент

УО «Белорусский государственный экономический университет»

пр. Партизанский 26, г. Минск, 220070

gerasenko_v@mail.ru

Русак Ирина Николаевна, магистр экономических наук,

УО «Белорусский государственный экономический университет»
пр. Партизанский 26, г. Минск, 220070
Rusakin@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHORS

Vladimir Gerasenko, Doctor of economics,
Belarus State Economic University
6, Partizanski Av, Minsk, 220070, Republic of Belarus
gerasenko_v@mail.ru
Irina Rusak, MA in Economics
Belarus State Economic University
6, Partizanski Av, Minsk, 220070, Republic of Belarus
Rusakin@mail.ru

УДК 338.43

**ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ
УКРАЇНИ ТА ЗБАЛАНСОВАНOSTІ УЧАСНИКІВ АГРАРНОГО РИНКУ**

Кірдан О.П.

Предмет дослідження – розвиток аграрного сектора економіки України.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей забезпечення ефективного розвитку аграрного сектора економіки України та збалансованості учасників аграрного ринку.

Завдання дослідження: з'ясувати особливості забезпечення ефективного розвитку аграрного сектора економіки України та окреслити основні шляхи гармонізації та збалансованості інтересів учасників аграрного ринку (власників, виробників, держави).

Методи та методологія дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання. У межах даного методу використано принцип суперечності. Структурно-функціональний метод було використано для вивчення функціональних зв'язків у процесі гармонізації та збалансованості інтересів учасників аграрного ринку (власників, виробників, держави).

Результати роботи. У статті розглядаються шляхи забезпечення ефективного розвитку аграрного сектора економіки України. З'ясовано, що аграрний сектор України є системоутворюючим у національній економіці, він формує продовольчу та економічну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки, утворює ринок сільськогосподарської продукції та продовольства. Доведено, що аграрний сектор є ланкою, яка на даному етапі може стати локомотивом розвитку національної економіки й дати імпульс інвестиційному, технологічному та соціальному піднесенню в державі. Особливу увагу приділено окремим аспектам процесів, пов'язаних з удосконаленням земельних відносин, розвитку окремих форм господарювання та розвитку підприємництва та кооперації.

Галузь застосування результатів: теорія і практика розвитку аграрного сектора економіки України.

Висновки. З метою підвищення ефективності та конкурентоспроможності різних форм господарювання на селі за участю держави необхідно: стимулювати запровадження різними формами господарювання на селі інноваційних технологій; надавати державну інвестиційну підтримку при реалізації інноваційно-інвестиційних проектів, запровадити часткову компенсацію вартості придбання високопродуктивного поголів'я тварин, технічних засобів, новітнього обладнання тощо усім малим і середнім формам господарювання на селі; розвивати кредитну кооперацію для надання короткострокових і довгострокових мікрокредитів; стимулювати розвиток обслуговуючої кооперації для надання господарствам населення агротехнічних послуг; забезпечувати розвиток інфраструктури місцевих ринків збуту сільськогосподарської продукції; сприяти пошуку перспективних ринків збуту та захисту інтересів великотоварного агробізнесу на міжнародних ринках; надавати субсидії за вироблену сільськогосподарську продукцію малим і середнім суб'єктам господарювання на селі; забезпечити пільгове отримання професійної сільськогосподарської освіти членами особистих селянських господарств і приватними підприємствами у сільській місцевості.

Ключові слова: інноваційна модель, конкурентоспроможність, продовольча безпека, земельні відносини, гармонізація інтересів учасників аграрного ринку, власники, виробники, держава, стратегія розвитку, форми господарювання, кооперація, розвиток підприємництва.

**ОСОБЕННОСТИ ЭФФЕКТИВНОГО РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ
И СБАЛАНСИРОВАННОСТИ УЧАСТНИКОВ АГРАРНОГО РЫНКА**

Кирдан А.П.

Предмет исследования – развитие аграрного сектора экономики Украины.

Цель статьи заключается в выяснении особенностей обеспечения эффективного развития аграрного сектора экономики Украины и сбалансированности участников аграрного рынка.

Задачи исследования: выяснить особенности обеспечения эффективного развития аграрного сектора экономики Украины и определить основные пути гармонизации и сбалансированности интересов участников аграрного рынка (владельцев, производителей, государства).

Методы и методология исследования. Методологической основой исследования является диалектический метод познания. В рамках данного метода использован принцип противоречия. Структурно-функциональный метод был использован для изучения функциональных связей в процессе гармонизации и сбалансированности интересов участников аграрного рынка (владельцев, производителей, государства).

Результаты работы. В статье рассматриваются пути обеспечения эффективного развития аграрного сектора экономики Украины. Выяснено, что аграрный сектор Украины является системообразующим в национальной экономике, он формирует продовольственную и экономическую безопасность, обеспечивает развитие технологически связанных отраслей национальной экономики, образует рынок сельскохозяйственной продукции и продовольствия. Доказано, что аграрный сектор является звеном, которое на данном этапе может стать локомотивом развития национальной экономики и дать импульс инвестиционному, технологическому и социальному подъему в стране. Особое внимание

уделено отдельным аспектам процессов, связанных с совершенствованием земельных отношений, развития отдельных форм хозяйствования и развития предпринимательства и кооперации.

Область применения результатов: теория и практика развития аграрного сектора экономики Украины.

Выводы. С целью повышения эффективности и конкурентоспособности различных форм хозяйствования на селе с участием государства необходимо: стимулировать внедрение различными формами хозяйствования на селе инновационных технологий; оказывать государственную инвестиционную поддержку при реализации инновационно-инвестиционных проектов, ввести частичную компенсацию стоимости приобретения высокопроизводительного поголовья животных, технических средств, новейшего оборудования и т.д. всем, малым и средним формам хозяйствования на селе; развивать кредитную кооперацию для предоставления краткосрочных и долгосрочных микрокредитов; стимулировать развитие обслуживающей кооперации для предоставления хозяйствам населения агротехнических услуг; обеспечивать развитие инфраструктуры местных рынков сбыта сельскохозяйственной продукции; способствовать поиску перспективных рынков сбыта и защиты интересов крупнотоварного агробизнеса на международных рынках; предоставлять субсидии за произведенную сельскохозяйственную продукцию малым и средним субъектам хозяйствования на селе; обеспечить льготное получение профессиональной сельскохозяйственного образования членами личных крестьянских хозяйств и частными предпринимателями в сельской местности.

Ключевые слова: инновационная модель, конкурентоспособность, продовольственная безопасность, земельные отношения, гармонизация интересов участников аграрного рынка, владельцы, производители, государство, стратегия развития, формы хозяйствования, кооперация, развитие предпринимательства.

FEATURES ENSURE THE EFFECTIVE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY AND BALANCE OF PARTICIPANTS IN THE AGRICULTURAL MARKET

Kirdan O.P.

The subject of the research is the development of agrarian sector of economy of Ukraine.

The purpose of this article is to clarify the characteristics of effective development of the agricultural sector of Ukraine's economy and balance of participants in the agricultural market.

Objectives of the study: to find out the specifics ensure the effective development of the agricultural sector of Ukraine's economy and to identify the main ways to harmonize and balance the interests of participants in the agricultural market (owners, manufacturers, States).

Methods and methodology of research. Methodological basis of research is the dialectical method of cognition. Under this method uses the principle of contradiction. Structural-functional method was used to study the functional relationships in the process of harmonization and balance of interests of participants of the agricultural market (owners, manufacturers, States).

The results of the work. The article discusses ways to ensure effective development of agrarian sector of economy of Ukraine. It was found that the agricultural sector of Ukraine is the backbone of the national economy, it also creates a food and economic security, ensures the development of technologically related sectors of the national economy, forming the market of agricultural products and food. It is proved that the agricultural sector is a link, which at this stage could become an engine of national economic development and to give impetus to investment, technological and social recovery in the state. Special attention is paid to specific aspects of the processes associated with the improvement of land relations, the development of individual forms of management and enterprise development and cooperation.

The scope of the results: the theory and practice of development of agrarian sector of economy of Ukraine.

The conclusions. For the purpose of increasing the efficiency and competitiveness of rural businesses with the participation of the state should: encourage the implementation of various rural businesses of innovative technologies; to provide state investment support in the implementation of innovation and investment projects, to enter a partial compensation of the cost of acquisition of highly productive livestock, equipment, new equipment, etc., all, both small and medium-sized businesses in rural areas; to develop credit co-operatives to provide short-term and long-term micro-loans; to stimulate the development of service cooperatives to provide households agronomic services; to provide for the infrastructure development of local markets for agricultural products; to promote the search for promising markets and protecting the interests of large agribusiness in the international markets; to provide subsidies for agricultural products to small and medium business entities in rural areas; to provide vocational agricultural education by members of private households and private entrepreneurs in rural areas.

Key words: innovation model, competitiveness, food security and land relations, harmonization of interests of participants of the agricultural market, owners, manufacturers, government, strategy development, business forms, cooperation, development of entrepreneurship.

Постановка проблеми. Сільське господарство останніми роками демонструє позитивну динаміку, що характеризується збільшенням виробництва сільськогосподарської продукції. Однак, подальший розвиток однієї з найперспективніших галузей економіки країни потребує перетворень спрямованих на досягнення стратегічних цілей. Цьому сприятиме визначення комплексу заходів як на макроекономічному, так і на галузевому рівнях. Основні з них окреслені у «Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» основними з яких є: забезпечення системності дії економічних механізмів державного та ринкового цінового регулювання, належне фінансування державних інституцій, що забезпечить вищу ефективність аграрного ринку; забезпечення раціонального державного регулювання експортно-імпортних операцій; збереження попереднього рівня та підвищення купівельної спроможності населення; запровадження моніторингу виробничих витрат і цін на продукцію сільського господарства та продовольства; регулювання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції шляхом квотування з метою оптимізації попиту і пропозиції, а відповідно і цінової стабілізації; забезпечення раціональної структури виробництва, що знижує собівартість і ресурсоемність продукції і забезпечить підвищення її конкурентоспроможності; адаптація нормативно-правової бази та системи державного регулювання аграрного ринку до вимог Європейського Союзу; поліпшення організації зовнішньоекономічної діяльності з метою зменшення імпортозалежності на ринку продовольства; поліпшення організації експортної діяльності на аграрному ринку, значно знизити зусилля зарубіжних компаній в цьому секторі економіки за рахунок протекціоністської політики держави по відношенню до вітчизняних товаровиробників на світовому ринку; забезпечити розбудову мережі та ефективну діяльність оптових сільськогосподарських ринків як підприємств, що продовжують технологічний ланцюг виробництва і збуту сільськогосподарської продукції [6]. Таким чином, дослідження особливостей забезпечення ефективного розвитку аграрного сектору економіки України та збалансованості учасників аграрного ринку в особі власників, виробників та держави є актуальними для економічної науки та практики господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку аграрного сектору економіки України завжди були у полі зору вітчизняних учених-аграрників. Важливий внесок щодо їх вирішення зробили С.М. Кваша, М.І. Малік [2; 3; 4], Ю.О. Лупенко [2; 3; 8], П.Т. Саблук [1; 7], М.М. Федоров [11] та інші вчені. Проведені ними наукові дослідження стали підґрунтям для здійснення аграрних трансформацій та формування системи сталого розвитку сільського господарства України.

Сьогодні ряд вітчизняних учених виокремлює основні шляхи забезпечення ефективного розвитку аграрного сектора економіки України. Так, у науково-аналітичному виданні за ред. М.Ф. Кропивка [9] обґрунтовані заходи щодо розвитку інтеграційних процесів у агропромисловому виробництві з використанням механізмів корпоратизації, кластеризації та контрактації, реалізація яких сприятиме підвищенню конкурентоспроможності, інноваційної та соціальної спрямованості діяльності підприємств і господарств галузі. Авторами видання досліджено систему управління сільським господарством, як похідну від організації агропромислового виробництва, що має бути органічно вбудована в загальну систему державного управління, висвітлені також рекомендації щодо удосконалення організаційної структури управління розвитком галузі в умовах децентралізації владних повноважень, євроінтеграції, розвитку міжгосподарського і громадського самоуправління [9].

У монографії «Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства в Україні: проблеми та перспективи» викладено результати наукових досліджень з висвітленням сутності та функціональних ознак інноваційної діяльності в економіці; теоретико-методологічних аспектів формування і функціонування інтелектуального капіталу в агросфері; рольових характеристик інституту підприємницької діяльності, ринку як детермінаторів інновацій; організаційних форм упровадження інновацій; концептуальних положень інноваційного забезпечення розвитку сільського господарства [2].

У виданні «Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року» виокремлено основні стратегічні напрями розвитку сільськогосподарського виробництва та сільських територій, удосконалення земельних відносин, організації та техніко-технологічного забезпечення виробництва, підприємництва, формування інфраструктури ринку і цінового механізму, удосконалення міжгалузевих і внутрігалузевих економічних відносин, фінансово-кредитного забезпечення, управління галуззю, інформатизації, інноваційного забезпечення розвитку сільського господарства [8].

Однак, складність і багатогранність питань, пов'язаних з реалізацією на практиці шляхів забезпечення ефективного розвитку аграрного сектора економіки України зумовлюють необхідність проведення подальших наукових досліджень. У першу чергу, це пов'язано з тим, що на сучасному етапі виокремилась низка чинників, які раніше не враховувались українськими дослідниками.

Предмет дослідження – розвиток аграрного сектора економіки України.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей забезпечення ефективного розвитку аграрного сектора економіки України та збалансованості учасників аграрного ринку.

Завдання дослідження: з'ясувати особливості забезпечення ефективного розвитку аграрного сектора економіки України та окреслити основні шляхи гармонізації та збалансованості інтересів учасників аграрного ринку (власників, виробників, держави).

Методи та методологія дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання. У межах даного методу використано принцип суперечності. Структурно-функціональний метод було використано для вивчення функціональних зв'язків у процесі гармонізації та збалансованості інтересів учасників аграрного ринку (власників, виробників, держави).

Виклад основного матеріалу. Ресурсний потенціал сільського господарства, в основі якого знаходяться високопродуктивні землі сільськогосподарського призначення та сприятливі агрокліматичні умови, має значні можливості для подальшого свого розвитку. Існують додаткові можливості щодо збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, внеску галузі в підвищення рівня продовольчої та енергетичної безпеки, зростання експортного потенціалу держави.

З метою більш повного використання потенціалу сільського господарства, на наш погляд, доцільно створити сприятливі умови, насамперед, для функціонування на рівноправній економічній основі різних організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі; гармонізації інтересів власників, найманих працівників та сільських громад; формування конкурентоспроможних на внутрішньому та зовнішніх ринках виробничих структур; забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств на рівні 15-відсоткової норми, необхідної для забезпечення розширеного відтворення виробництва.

На наше переконання, досягати цього цілком реально за рахунок продовження реформ в економіці країни та її аграрному секторі в напрямі оптимального поєднання промислового і аграрного виробництва, підпорядкування їх діяльності потребам внутрішнього і зовнішнього ринків сільськогосподарської продукції та продовольства, соціально-економічного розвитку села, переходу від галузевої до територіально-самоврядної системи управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій, формування ефективної науково-технологічної, бюджетної, податкової, фінансово-кредитної та цінової політики держави.

Не менш важливим є здійснення аналізу поточної кон'юнктури і прогноз ринків сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні з метою визначення рівня ціни на відповідні види продукції на півріччя та рік, а стосовно тваринницької продукції по кварталах. За дослідженнями сучасних учених, про що йде мова у науковій доповіді «Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація», очікується, що здійснення аналізу і прогнозу кон'юнктури ринків сільськогосподарської продукції та продовольства призведе до економічного ефекту, розмір якого досягне 0,5 млн грн у 2015 р. та 0,8 млн грн у 2020 р. [10, с. 24].

У цілому, можемо констатувати, що метою стратегії [6] є розвиток сільського господарства як високоефективної конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішньому ринках галузі економіки, що забезпечує продовольчу безпеку держави, виробництво високоякісної сільськогосподарської продукції в обсягах, достатніх для задоволення потреб населення і переробних галузей та надійну економічну основу соціально-економічного розвитку українського села.

В Україні налічується 41,6 млн га сільськогосподарських угідь. У ході земельної реформи було проведено роздержавлення земель на площі 27,5 млн га. Близько 7 млн громадян отримали сертифікати на право на земельну частку (пай), 96% сертифікатів замінені Державними актами на право приватної власності на земельну ділянку. Формуються принципово нові земельні відносини, в основі яких знаходиться приватна власність на землю.

Однак, більшість сільськогосподарських товаровиробників не дотримуються науково обґрунтованих сівозмін та ґрунтозахисних технологій. Для вирощування сільськогосподарських культур не вноситься потрібна кількість органічних і мінеральних добрив, що призводить до виснаження ґрунтів, зниження їх родючості та посилення деградації.

Сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно обґрунтовані норми. За даними Держземагенства розораність сільськогосподарських угідь в Україні на початок 2014 р. становила 78 %, а в окремих областях – до 90%, що є небезпечним явищем, особливо з огляду на наявність значних площ еродованих земель. Надмірна розораність території призводить до щорічного збільшення еродованих площ на 80-90 тис. гектарів. Частка сільськогосподарських угідь, які зазнають згубного впливу водної ерозії складає понад 30%, дефляційно-небезпечними є половина орних земель країни. Екологічний стан значних площ сільськогосподарських земель – незадовільний, зокрема площі кислих ґрунтів займають 10,4 млн га (25,0%), солонцюватих (середньо- і сильно-) та засолених – 4,7 млн га (11,3%), перезволожених і заболочених – 3,9 млн га (9,4%), кам'янистих – 5,4 млн га (13,0%).

Важливим завданням у сфері оптимізації земельного фонду України мають стати заходи щодо вилучення з інтенсивного обробітку деградованих та малопродуктивних земель і переведення їх у природні кормові угіддя та під заліснення.

На основі проведеного теоретичного аналізу, основними причинами, що стримують розвиток земельних відносин у країні, можемо вважати:

- відсутність комплексної програми подальшого розвитку земельних відносин у державі, яка б сприяла запровадженню ринку земель та підвищенню інвестиційної привабливості землекористування, організації раціонального використання сільськогосподарських земель, забезпечувала ефективне впровадження автоматизованої системи ведення державного земельного кадастру, гарантування прав на землю, визначала першочергові заходи з охорони земель та землеустрою;
- відсутність законодавчого урегулювання формування розмірів агрохолдингових компаній, які на даний час орендують необґрунтовано великі площі сільськогосподарських земель;
- неврегульованість проблем щодо невитребуваних земельних часток (паїв), відумерлої спадщини, черезсмулля, дрібноконтурності, вкраплення контурів земельних ділянок, управління землями сільськогосподарського призначення державної форми власності, що перебувають у запасі та резерві за межами населених пунктів;
- зміни в економіці країни в цілому і сільськогосподарській галузі зокрема, які вимагають удосконалення методичних підходів щодо нормативної грошової оцінки земель;
- відсутність з боку органів виконавчої влади дієвого контролю за дотриманням земельного законодавства в частині раціонального використання та охорони земель; значне скорочення еколого-агрохімічних ґрунтових обстежень;
- відсутність науково обґрунтованої моделі сільськогосподарського землекористування за природно-економічними зонами України, яка б урахувала спеціалізацію господарств та була адаптованою до конкретних регіональних особливостей;
- незавершеність землевпорядкування новостворених господарських структур.

У процесі реформування колективних сільськогосподарських підприємств та радгоспів, запровадження приватної власності на землю, паювання сільськогосподарських угідь, виникли нові форми господарювання на селі. На сьогодні в сільському господарстві функціонують близько 14,8 тис. підприємств різних організаційно-правових форм, 41,7 тис. фермерських та понад 4,5 млн особистих селянських господарств. Ці форми є різними за розмірами землекористування і спеціалізацією, способами організації виробництва та праці, пріоритетами розвитку та ефективністю сільськогосподарського виробництва. Водночас вони формують єдину структуру цього виробництва і виконують свою роль у наповненні продовольчого кошика держави.

Усі форми господарювання є вагомою складовою сучасного сільського господарства, а співвідношення між ними визначають модель його розвитку. Перспективи розвитку тієї чи іншої форми визначаються змістом державної політики у сфері сільського господарства. В свою чергу, ця політика формується з урахуванням стратегічних пріоритетів та поточних завдань розвитку суспільства і економіки, традицій і уподобань населення, можливостей внутрішнього та зовнішнього середовища.

Досягнення стратегічних цілей у сфері розвитку форм господарювання та інтеграції виробництва, на наше переконання, можна здійснити шляхом формування виробничих структур, які за своєю організаційною формою і розміром відповідають аналогам світового ведення сільського господарства: сільськогосподарські підприємства.

Їх пропорції й розміри формуватимуться залежно від спеціалізації регіонів і місцевих умов, наявності трудових ресурсів, кваліфікованих кадрів, місцевих традицій тощо на основі створення рівних економічних умов розвитку для усіх форм господарювання, забезпечення прибуткового ведення сільського господарства, спроможного розвиватися на принципах розширеного відтворення.

На основі проведеного теоретичного аналізу та узагальнення напрацювань сучасних учених-аграрників [2; 3; 4; 5; 8; 9; 10; 11] розвиток сільськогосподарських підприємств спрямовуватиметься на:

- формування великотоварного виробництва у регіонах, сприятливих для виробництва найдохідніших видів сільськогосподарської продукції, зокрема: зернових і зернобобових, технічних культур, а в південних регіонах вирощування овочевих та баштанних культур, шляхом формування великих землекористувачів на базі орендних відносин, створення агрохолдингів, районних і міжрайонних об'єднань свинарства та птицевництва;
- досягнення раціональних розмірів виробництва за рахунок кооперування сільськогосподарських підприємств щодо спільного використання машинно-тракторного парку та транспортних засобів;
- створення умов для конкуренції на ринку оренди землі через обмеження розмірів землекористування великих господарських структур у межах адміністративних районів та в цілому в Україні, обов'язкової державної реєстрації землекористувачів за місцем знаходження земельних ділянок;
- запровадження виробничих стандартів щодо структури посівних площ та щільності поголів'я тварин на регіональному рівні та на рівні суб'єктів господарювання;
- стимулювання розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів із закупівлі, зберігання, переробки і збуту продукції тваринництва та рослинництва як альтернативи посередницьким комерційним структурам.

Розвиток фермерських господарств, визначених Законом України «Про фермерське господарство», відбуватиметься на основі дотримання виробничих стандартів ведення сільськогосподарського виробництва. Фермерські господарства будуть формуватися переважно на сімейній основі, у напрямі забезпечення раціональних їх розмірів – 350-400 га, за обов'язкового розвитку тваринництва, крім вузькоспеціалізованих.

Особисті селянські господарства (господарства населення) розвиватимуться на ділянках, переданих фізичним особам у власність або користування розміром до 2 гектарів, в порядку, встановленому законом. Розмір земельної ділянки може збільшуватись у разі виділення в натурі (на місцевості) земельного паю та його спадкування.

У сфері виробництва тваринницької продукції вони будуть формуватися в обсягах, які може забезпечити селянська сім'я.

Висновки. Таким чином, з'ясовано, що з метою підвищення ефективності та конкурентоспроможності різних форм господарювання на селі за участю держави необхідно:

- стимулювати запровадження різними формами господарювання на селі інноваційних технологій;
- надавати державну інвестиційну підтримку при реалізації інноваційно-інвестиційних проектів сільськогосподарських підприємств, спеціалізованих сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, а також об'єднань цих товаровиробників відповідно до виконання завдань місцевих, регіональних, галузевих та державної програм розвитку сільського господарства;
- запровадити часткову компенсацію вартості придбання високопродуктивного поголів'я тварин, технічних засобів, новітнього обладнання тощо усім малим і середнім формам господарювання на селі;
- забезпечити кредитування будівництва елеваторів, молочнотоварних ферм, а також об'єктів виробничої інфраструктури на поворотній основі усіма малими і середніми формами господарювання на селі та їх об'єднаннями;
- запровадити державні гарантії і поручительства за кредитування, а також компенсації банківських ставок за наданий кредит усім малим і середнім формам господарювання на селі;
- розвивати кредитну кооперацію для надання короткострокових і довгострокових мікрокредитів;
- стимулювати розвиток обслуговуючої кооперації для надання господарствам населення агротехнічних послуг;

- розвивати споживчу кооперацію для забезпечення збуту лишків вирощеної продукції городницькими й садівницькими господарствами, а також присадибними господарствами сільського населення;
- створити умови для збуту виробленої сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами та їх об'єднаннями продукції на оптових ринках сільськогосподарської продукції, а також форвардні закупівлі цієї продукції для потреб Аграрного фонду;
- забезпечувати розвиток інфраструктури місцевих ринків збуту сільськогосподарської продукції, розбудову інженерної інфраструктури для створення сприятливих умов ведення господарської діяльності, а також запровадження сільськогосподарської контрактиції для гарантованого збуту виготовленої продукції особистих селянських господарств і задоволення потреб місцевих державних установ та закладів освіти, охорони здоров'я тощо;
- сприяти пошуку перспективних ринків збуту та захисту інтересів великотоварного агробізнесу на міжнародних ринках;
- надавати субсидії за вироблену сільськогосподарську продукцію малим і середнім суб'єктам господарювання на селі;
- забезпечити довгострокову підтримку (на 5-10 років) розвитку тваринницької продукції, зокрема скотарства;
- забезпечити пільгове отримання професійної сільськогосподарської освіти членами особистих селянських господарств і приватними підприємствами у сільській місцевості.

Список використаних джерел

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 5) / за ред. П.Т. Саблука та ін. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 647 с.
2. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г та ін.] – К. : ННЦ «ІАЕ», 2014. – 516 с.
3. Малік М.Й., Лузан Ю.Я. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М.Й. Малік, Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2010. – №3. – С.3-8.
4. Малік М.Й., Лупенко Ю.О., Пулім В.А. Кооперація та інтеграція в аграрній сфері економіки. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наукова доповідь / За заг. ред. акад. НААН П.Т.Саблука. К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 342 с. – Розд. 6., підрозд. 6.3. – С. 172-180.
5. Поточна кон'юнктура і прогноз ринків сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні на 2014/2015 маркетинговий рік / [О.М.Шпичак, О.В.Боднар, Є.В.Гевеца та ін.]; за ред. О.М.Шпичака. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2014. – Вип. 21. – 232 с.
6. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p>
7. Саблук П.Т. Стратегічні напрями аграрних реформ – перехід на інноваційну модель розвитку / П.Т.Саблук // Економіка АПК. – 2002. – № 12. – С. 7-13.
8. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.
9. Удосконалення організації та управління сільським господарством в умовах децентралізації влади / науково-аналітичне видання [За ред. М.Ф.Кропивка]. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2014. – 48 с.
10. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. / [О.М.Бородіна, В.М.Гець, А.О.Гуторов та ін.]; за ред. В.М.Гейця, О.М.Бородіної, І.В.Прокопи ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 56 с.
11. Федоров М.М. Земельна реформа і розвиток земельних відносин / М.М.Федоров // Економіка АПК. – Київ. 2011. – №7 (201). – С. 55-60.

References

1. Agropromy'slovy'j kompleks Ukrayiny': stan, tendenci'yi ta perspekt'y'vy` rozvy'tku. Informacijno-anality`chny'j zbirny'k (vy'pusk 5) / za red. P.T. Sabluka ta in. K. : IAE UAAAN, 2002. 647 s.
2. Innovacijne zabezpechennya rozvy'tku sil's'kogo gospodarstva Ukrayiny': problemy` ta perspekt'y'vy` / [Lupenko Yu.O., Malik M.J., Shpy'kulyak O.G ta in.] K. : NNCz «IAE», 2014. 516 s.
3. Malik M.J., Luzan Yu.Ya. Problemni py'tannya rozvy'tku kooperaciyi ta integracijny'x vidnosy'n v APK. // Ekonomika APK. 2010. No 3. S.3-8.
4. Malik M.J., Lupenko Yu.O., Pulim V.A. Kooperaciya ta integraciya v agrarnij sferi ekonomiky`. Organizacijno-ekonomichna modernizaciya agrarnoyi sfery`: naukova dopovid` / Za zag. red. akad. NAAN P.T. Sabluka. K. : NNCz IAE, 2011. 342 s. – Rozd. 6., pidrozd. 6.3. S. 172-180.
5. Potochna kon'yunktura i prognoz ry'nkiv sil's'kogospodars'koyi produkciyi ta prodovol'stva v Ukraini na 2014/2015 markety`ngovy'j rik / [O.M.Shpy'chak, O.V.Bodnar, Ye.V.Gevaza ta in.]; za red. O.M.Shpy'chaka. K. : NNCz «IAE», 2014. Vy'p. 21. 232 s.
6. Pro sxvalennya Strategiyi rozvy'tku agrarnogo sektoru ekonomiky` na period do 2020 roku. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-r>
7. Sabluk P.T. Strategichni napryamy` agrarny'x reform – perexid na innovacijnu model` rozvy'tku. // Ekonomika APK. 2002. No 12. S. 7-13.
8. Strategichni napryamy` rozvy'tku sil's'kogo gospodarstva Ukrayiny` na period do 2020 roku /za red. Yu.O. Lupenka, V.Ya. Mesel'-Veselyaka. K. : NNCz «IAE», 2012. 182s.
9. Udoshkonalennya organizaciyi ta upravlinnya sil's'ky'm gospodarstvom v umovax decentralizaciyi vlady` / naukovu-anality`chne vy'dannya [Za red. M.F.Kropy'vka]. K. : NNCz «IAE», 2014. 48 s.
10. Ukrayins'ka model` agrarnogo rozvy'tku ta yiyi socioekonomichna pereoriyentaciya : nauk. dop. / [O.M.Borodina, V.M.Geyecz`, A.O.Gutorov ta in.]; za red. V.M.Gejcya, O.M.Borodinoyi, I.V.Prokopy` ; NAN Ukrainy`, In-t ekon. ta prognosuv. K., 2012. 56 s.
11. Fedorov M.M. Zemel'na reforma i rozvy'tok zemel'ny'x vidnosy'n. // Ekonomika APK. Ky'yiv. 2011. №7 (201). S. 55-60.

ДАНІ ПРО АВТОРА:

Кірдан Олександр Петрович, доцент кафедри економічної теорії та комерційного і трудового права, кандидат економічних наук, доцент,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,

Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2;

e-mail kirdan_alex@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ:

Кирдан Александр Петрович, доцент кафедры экономической теории и коммерческого и трудового права, кандидат экономических наук, доцент,

Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины, Черкасская обл., г. Умань, ул. Садовая, 2;
e-mail kirdan_alex@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR:

Kirdan Alexander, associate Professor of economic theory and business and labor law, candidate of economic Sciences, associate Professor,
Uman state pedagogical University named after Pavlo Tychyna,
Cherkasy region., M. Uman, st. Sadova 2;
e-mail kirdan_alex@ukr.net

УДК 331.45

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ПРАЦІ В РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ

Кляуззе В.П.,
Сечко Л.К.

Ключові слова: охорона і умови праці, державна політика у сфері охорони праці, Республіка Білорусь.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМ УПРАВЛЕНИЯ ОХРАНОЙ ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Кляуззе В.П.,
Сечко Л.К.

В статье анализируется состояние охраны и условий труда в Республике Беларусь. Описываются проблемы современного периода управления охраной труда.

Цель: Исследовать проблемы управления охраной труда в Республике Беларусь.

Методология: В статье анализируются основные экономические показатели, характеризующие данную сферу управления охраной труда. Используются математические методы анализа и обработки данных.

Результаты работы: Рассмотрены общие проблемы функционирования государственной системы управления охраной труда за последние годы.

Область применения результатов: Государственная система управления охраной труда, организации всех отраслей экономики независимо от форм собственности и видов экономической деятельности.

Выводы: Предложены подходы по совершенствованию управления охраной труда в Республике Беларусь.

Ключевые слова: охрана и условия труда, государственная политика в сфере охраны труда, Республика Беларусь.

THE INVESTIGATION OF ISSUES OF OCCUPATIONAL SAFETY AND HEALTH MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF BELARUS

Kliauze V.P.,
Sechko L.K.

Occupational safety and working conditions in the Republic of Belarus are examined in the article. Contemporary issues of the occupational safety and health management are described herein.

Purpose: Issues of occupational safety and health management in the Republic of Belarus are investigated in the article.

Methodology: The article analyses the main economic indicators of the scope of occupational health and safety management. Mathematical methods of data analysis and processing are used.

Results: The general issues of the state occupational safety and health management system are considered.

Application areas: State occupational safety and health management system, organizations of all sectors of economy regardless of the form of ownership and kinds of economic activities.

Practical implications: Approaches to improve the occupational safety and health management in the Republic of Belarus.

Key words: occupational safety and working conditions, the state policy in the sphere of occupational safety.

Введение. Реализация конституционных прав граждан на здоровые и безопасные условия труда является одной из важнейших задач социальной политики любого государства. Отечественный и зарубежный опыт свидетельствует, что значительное влияние на уровень производственного травматизма оказывает уровень развития производительных сил. Охрана труда как система обеспечения жизни и здоровья работников в процессе трудовой деятельности не может рассматриваться в отрыве от социально-экономического положения страны. Хорошо известно, что страны с развитой культурой охраны труда обладают, как правило, высокой конкурентоспособностью своей экономики на мировом рынке. Вследствие тесной связи между различными элементами условий труда можно выделить совокупность факторов, вызывающих несчастные случаи или заболевания на производстве, и соответственно предложить экономические меры воздействия на них с целью снижения травматизма и заболеваемости.

Постановка проблемы. В Республике Беларусь постоянно проводится работа по выработке мер, обеспечивающих реализацию государственной политики в области охраны труда, которые должны соответствовать современному уровню развития производства и производственных отношений. Для разумного и рационального управления охраной труда требуется соответствующим образом разработанная стратегия, обеспечивающая правильную расстановку приоритетов и определение последовательности шагов. Исследование процессов, происходящих в государственной системе управления охраной труда является основой для построения такой стратегии.

Методология проведения работы. Анализ состояния условий труда и основных экономических показателей, характеризующих деятельность государственной системы управления охраной труда, позволяет выявить необходимые взаимосвязи и выработать подходы к совершенствованию производительных сил. Для этого используются математические методы анализа и обработки данных, а также способы систематизации и классифицирования.

Изложение основного материала исследования. Анализ состояния производственного травматизма за период с 1990 по 2013 годы позволяет сделать вывод, что в стране сохраняется устойчивая тенденция снижения показателей, характеризующих травматизм на производстве. Общее количество пострадавших от несчастных случаев на производстве с утратой трудоспособности на 1 рабочий день и более и со смертельным исходом уменьшилось с 21624 человек в 1990 году до 2001 человек в 2013 году, то есть более чем в 10 раз (рисунок 1).

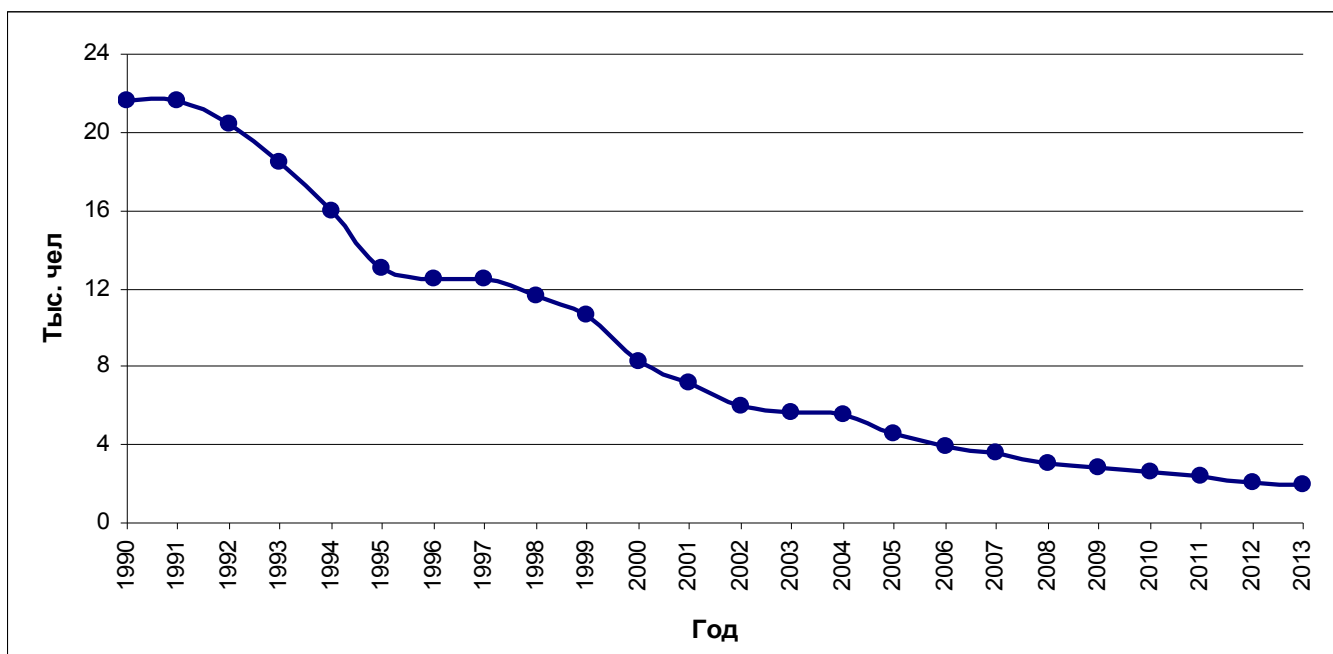

Рисунок 1. Численность работников, потерпевших при несчастных случаях на производстве с утратой трудоспособности на 1 рабочий день и более и со смертельным исходом

Источник: Построено по данным: Труд и занятость в Республике Беларусь, 2014 : статистический сборник. Национальный статистический комитет Республики Беларусь, Минск, 2014.

Общее количество пострадавших от несчастных случаев на производстве со смертельным исходом уменьшилось с 1990 года (445 человек) в 3 раза и составило в 2013 году 141 человек.

Промышленность, сельское хозяйство, а также строительство относятся к видам экономической деятельности, в которых риски производственного травматизма и профессиональной заболеваемости традиционно высоки (рисунок 2). Эти же виды деятельности характеризуются наибольшим удельным весом работников, занятых в условиях, не отвечающих санитарно-гигиеническим нормативам (Ракевич, Карчевский, 2013. С. 14-23).

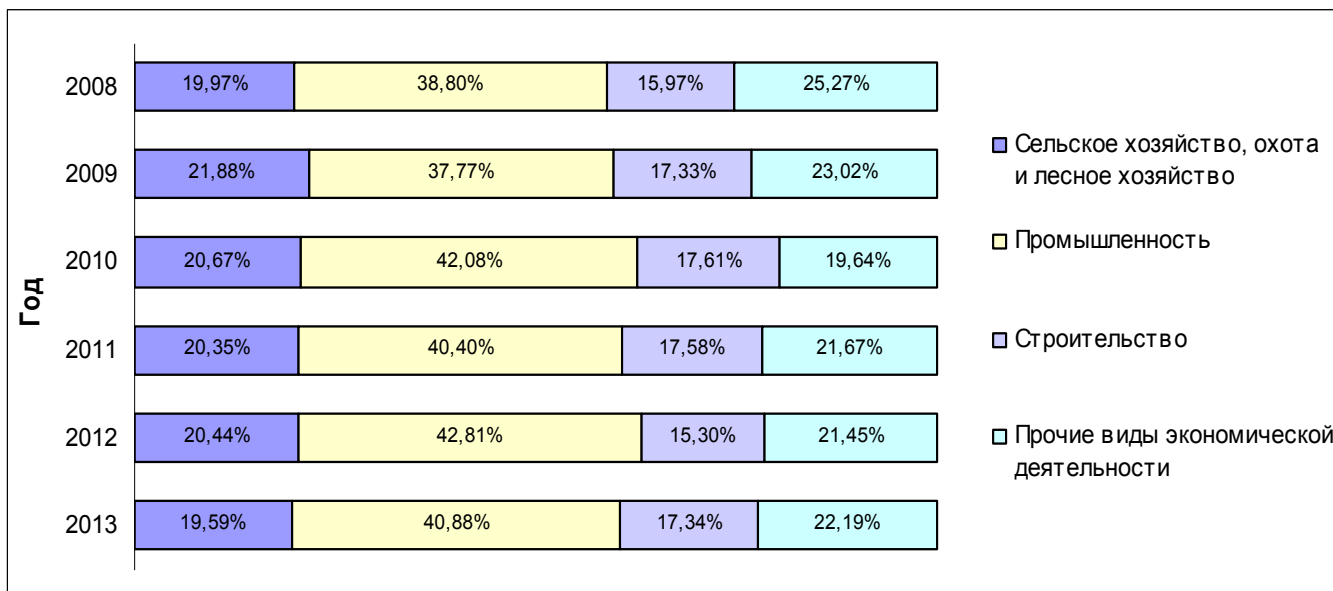

Рисунок 2. Доля работников, потерпевших при несчастных случаях на производстве с утратой трудоспособности на 1 рабочий день и более и со смертельным исходом, в разрезе видов экономической деятельности

Источник: Построено по данным: Основные показатели по исполнению требований Директивы Президента Республики Беларусь от 11 марта 2004 г. № 1 «О мерах по укреплению общественной безопасности и дисциплины», 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014. Национальный статистический комитет Республики Беларусь, Минск, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014.

Основываясь на результатах материалов специальных расследований несчастных случаев на производстве, можно сказать, что чаще всего случаи производственного травматизма с тяжелым и смертельным исходами обусловлены причинами организационного характера (около 70 % в общем числе всех причин), что во многом объясняется так называемым «человеческим фактором», это: невыполнение руководителями и специалистами обязанностей по охране труда, нарушение потерпевшим трудовой и производственной дисциплины, инструкций по охране труда, недостатки в обучении и инструктировании потерпевшего по охране труда (рисунок 3).

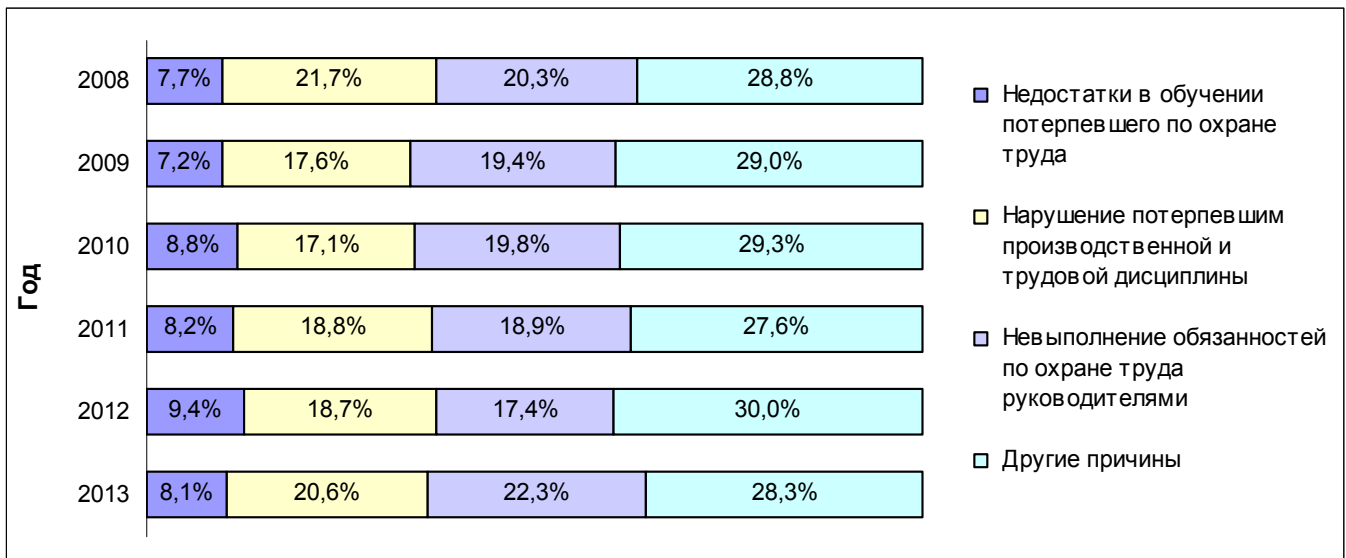

Рисунок 3. Доля несчастных случаев на производстве с тяжелым и смертельным исходами по отдельным причинам в общем числе несчастных случаев.

Источник: Построено по данным Департамента государственной инспекции труда Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь.

Доля работников, занятых с вредными и (или) опасными условиями труда, остается довольно высокой на протяжении последних пяти лет (рисунок 4).

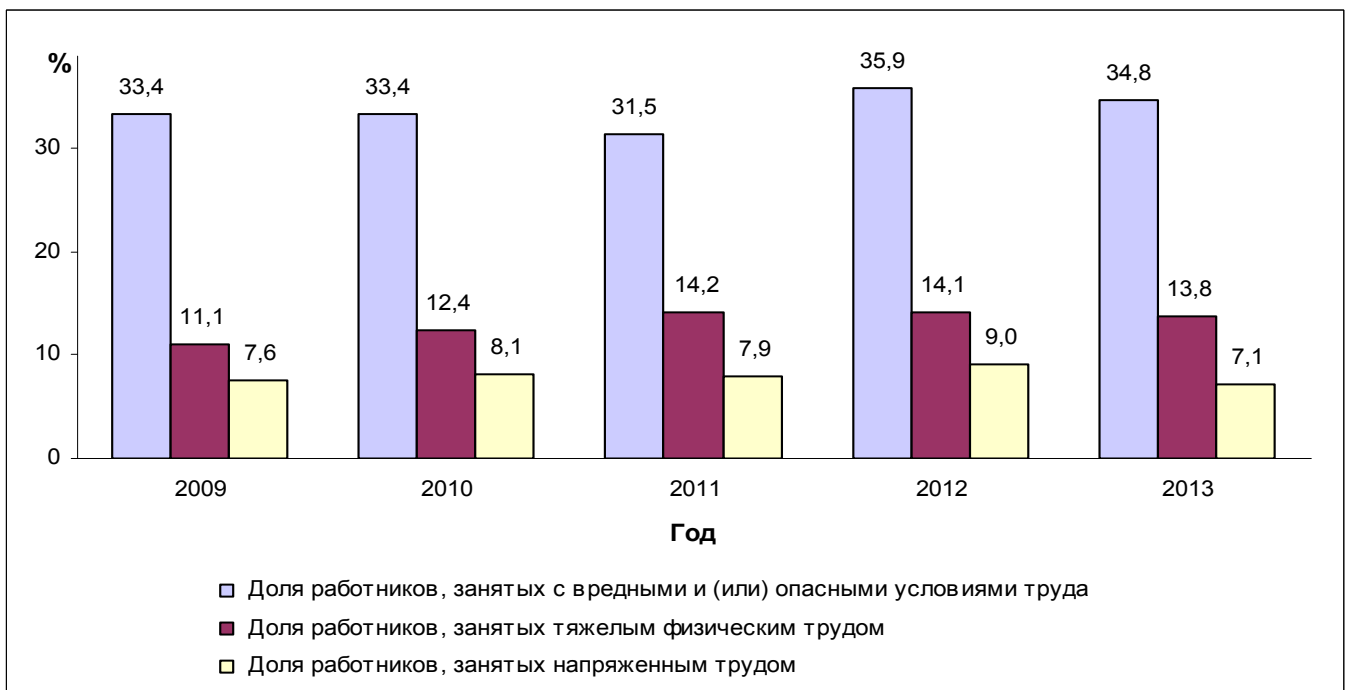

Рисунок 4. Доли работников, занятых во вредных и (или) опасных условиях труда, тяжелым физическим и напряженным трудом

Источник: Построено по данным: государственной статистической отчетности 4-охрана труда (Минтруда и соцзащиты) «Отчет о выполнении мероприятий действующих республиканской, отраслевых и территориальных целевых программ по улучшению условий и охраны труда», 2010, 2011, 2012, 2013, 2014.

Наибольший удельный вес рабочих мест (от 50 до 60 %), не отвечающих гигиеническим нормативам по шуму, приходится на организации по производству машин и оборудования, по обработке древесины и производству изделий из дерева, металлургическое производство и производство готовых металлических изделий; по вибрации (свыше 30 % рабочих мест) – на организации по производству машин и оборудования; по парам и газам (около 10 % рабочих мест) – в организациях химического производства, по производству машин и оборудования, по производству кожи, изделий из кожи и производству обуви (Ракевич, Карчевский, 2013. С. 14-23).

В случаях, когда по экономическим, техническим и другим причинам невозможно улучшить условия труда, в соответствии с законодательством Республики Беларусь работникам устанавливаются компенсации за работу во вредных и (или) опасных условиях труда: самую большую группу составляют работники, получающие дополнительные дни к основному отпуску, за ней следует группа работников, которым установлена повышенная оплата труда (рисунок 5).

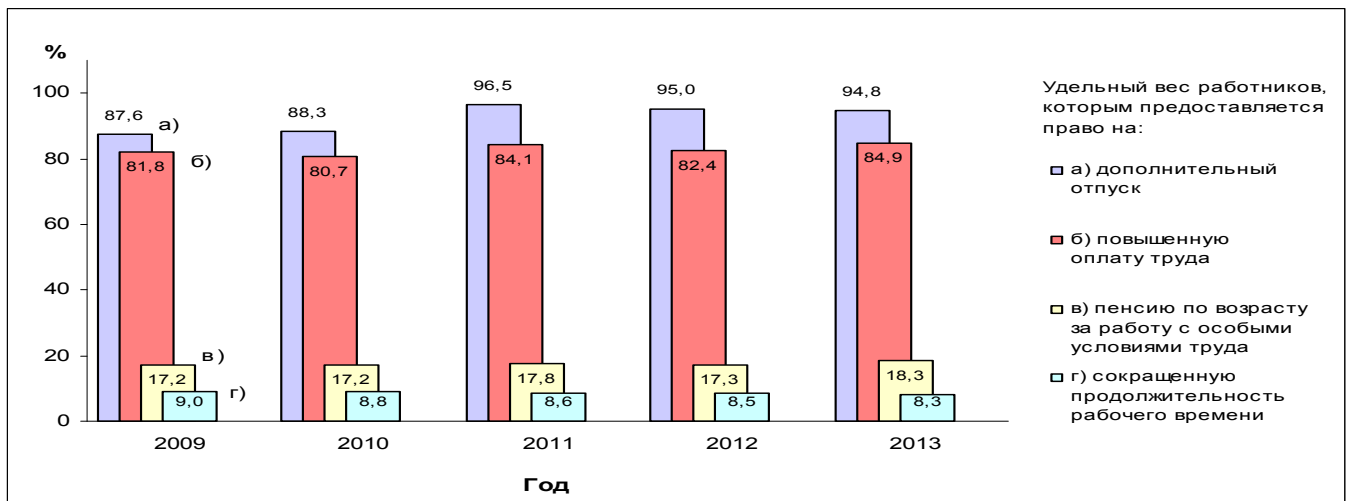

Рисунок 5. Доля различных видов компенсаций в структуре предоставляемых компенсаций за работу с вредными и (или) опасными условиями труда.

Источник: Построено по данным государственной статистической отчетности 4-охрана труда (Минтруда и соцзащиты) «Отчет о выполнении мероприятий действующих республиканской, отраслевых и территориальных целевых программ по улучшению условий и охраны труда», 2010, 2011, 2012, 2013, 2014.

Комплексное воздействие неблагоприятных факторов производственной среды является основной причиной возникновения профессиональных заболеваний у работающих. По оценке Международной организации труда, ежегодное количество связанных с работой заболеваний без летального исхода в мире оценивается на уровне 160 млн.¹

Структура профессиональных заболеваний по этиологическим факторам за 2010-2013 годы представлена на рисунке 6.

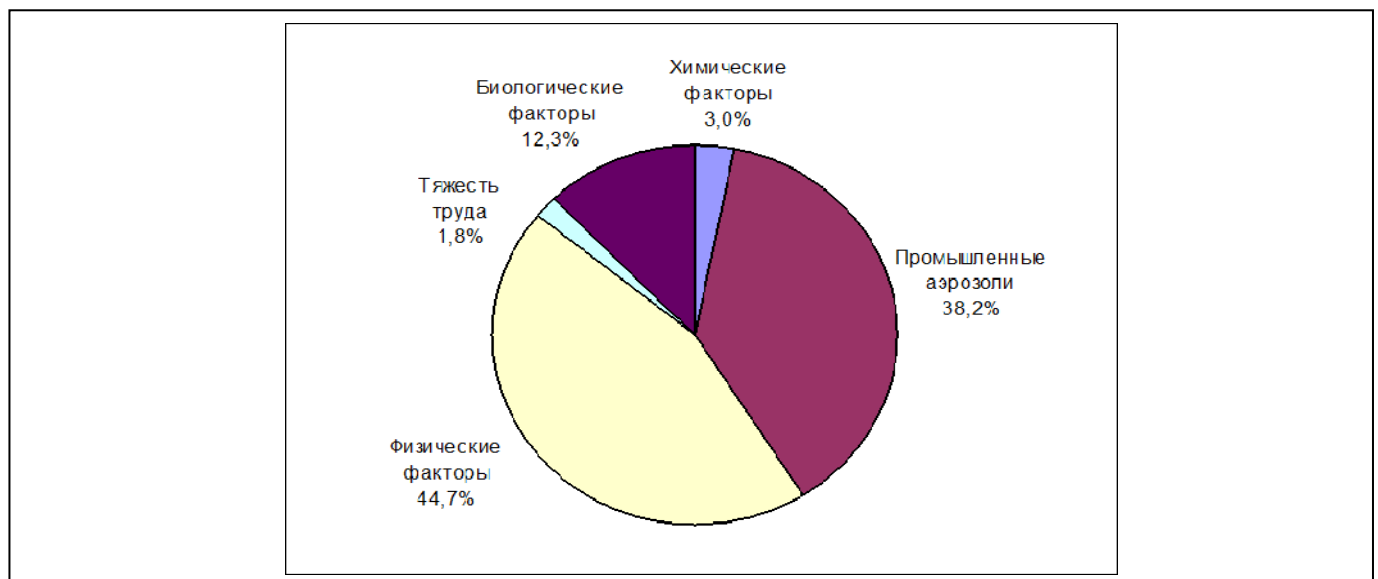

Рисунок 6. Структура профессиональной заболеваемости в Республике Беларусь по этиологической классификации (в среднем за 2010-2013 гг.).

Источник: Построено по данным: Ракевич А.В., Карчевский И.А. (2013. С. 21); Ракевич А.В. (2014. С. 21).

В нозологической структуре профессиональной заболеваемости значительное место занимают нейросенсорная тугоухость (38 %), профессиональный бронхит (32 %), туберкулез (13 %).

Состояние вредных факторов производственной среды на момент расследования профессиональных заболеваний являлись: несовершенство технологических процессов (свыше 60 % случаев), несовершенство рабочих мест (около 50 %), неисправность и неприменение средств индивидуальной защиты (около 10 %), конструктивные недостатки машин и оборудования (свыше 2%) (Ракевич, Карчевский, 2013. С. 14-23).

Анализ состояния охраны и условий труда в Республике Беларусь позволяет указать на наиболее проблемные вопросы в данной области, которые должны найти свое отражение в перспективных направлениях трудовоохранной политики:

- в стране остается ряд видов экономической деятельности: промышленность, сельское хозяйство, строительство, – где производственный травматизм характеризуется высоким уровнем. Там же отмечается наибольший удельный вес работников, занятых в условиях, не отвечающих санитарно-гигиеническим нормативам. Их следует рассматривать как приоритетные виды деятельности при разработке мероприятий по улучшению условий и охраны труда;

¹ Доклад МОТ к Всемирному дню охраны труда, 2013 (http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---safework/documents/publication/wcms_211589.pdf).

- примерно половина всех несчастных случаев происходит по организационным причинам, таким как: нарушение потерпевшим требований нормативных правовых актов (далее – НПА) по охране труда; неудовлетворительное содержание и недостатки в организации рабочих мест; недостатки в обучении и инструктаже потерпевшего по охране труда; невыполнение руководителями и специалистами обязанностей по охране труда и т.п. Это говорит о том, что на производстве больше всего пренебрегают организационными аспектами;

- наличие рабочих мест с вредными и (или) опасными условиями труда является одним из факторов, сдерживающих развитие экономики, снижающих качество трудового потенциала и производительность труда. Совершенствование методов стимулирования работодателей и работников к обеспечению здоровых и безопасных условий труда является насущной задачей;

- в течение последних лет удельный вес численности работников, занятых на работах во вредных условиях труда, которым установлен хотя бы один вид компенсаций, в целом по Республике Беларусь постоянно увеличивался. Сложившийся механизм компенсаций является одним из серьезнейших препятствий к улучшению ситуации с безопасностью труда, так как предоставление тех или иных компенсаций работникам за работу с вредными и (или) опасными условиями труда заменяет в организациях системную работу по улучшению условий и охраны труда. Необходимо продолжить реформирование механизмов предоставления компенсаций за работу во вредных и (или) опасных условиях труда.

В Республике Беларусь постоянно проводится работа по выработке мер, обеспечивающих реализацию государственной политики в области охраны труда, которые должны соответствовать современному уровню развития производства и производственных отношений. Выделим основные направления деятельности государственной системы управления охраной труда.

Совершенствование законодательства в области охраны труда должно учитывать тот факт, что многие действующие документы морально устарели. Кроме того, нормативно-правовая база в сфере охраны труда требует разработки новых и совершенствования действующих НПА, имеющих отраслевую специфику, с учетом опасностей, связанных с человеческим фактором². В части продолжения работ по данному направлению следует:

- осуществить переход государственной системы управления охраной труда на принципы управления профессиональными рисками;

- в связи со структурными изменениями в экономике, ведущими к постоянно расширяющейся доли сферы услуг, принять соответствующие документы, регламентирующие охрану труда в данных видах деятельности.

Внедрение систем управления охраной труда в организациях означает переход в управлении охраной труда от реагирования на результаты воздействия опасных и (или) вредных производственных факторов на здоровье работников к профилактике этого воздействия путем управления профессиональными рисками на рабочих местах.

Данный стандарт вносит новые элементы в сложившуюся практику обеспечения охраны труда, основывающиеся на принципах управления профессиональными рисками. В тоже время продолжают функционировать все ранее действовавшие методы планирования, осуществления текущей деятельности по охране труда и способы контроля этой деятельности. Требуется взаимоувязка этих процедур с системой управления рисками. В части продолжения работ по данному направлению следует:

- обеспечить единую методологию идентификации, оценки и выработки мер управления профессиональными рисками на рабочих местах;

- для лучшего понимания процессов внедрения систем управления охраной труда следует производить сбор статистических сведений не только по количеству организаций, сертифицировавшим свою систему управления охраной труда, но и прошедшим повторную сертификацию и проводящим инспекционный аудит;

- проанализировать действующие НПА по организации обеспечения охраны труда с целью включения в них элементов управления профессиональными рисками.

Осуществление комплекса мероприятий по техническому перевооружению и модернизации производств, улучшению условий труда работников подразумевает приобретение машин, оборудования, внедрение новой технологии, архитектурно-планировочных решений, позволяющих выполнить требования санитарно-гигиенических нормативов; установление средств коллективной защиты от воздействия вредных факторов производственной среды.

Из общей суммы средств, израсходованных на выполнение предусмотренных Республиканской программой мероприятий, в 2011-2013 годах в среднем на техническое перевооружение и модернизацию производств было израсходовано 16,4 трлн. руб., на улучшение условий труда работников – 3,2 трлн. руб. Соотношение этих показателей остается практически неизменным на протяжении последних трех лет (рисунок 7).

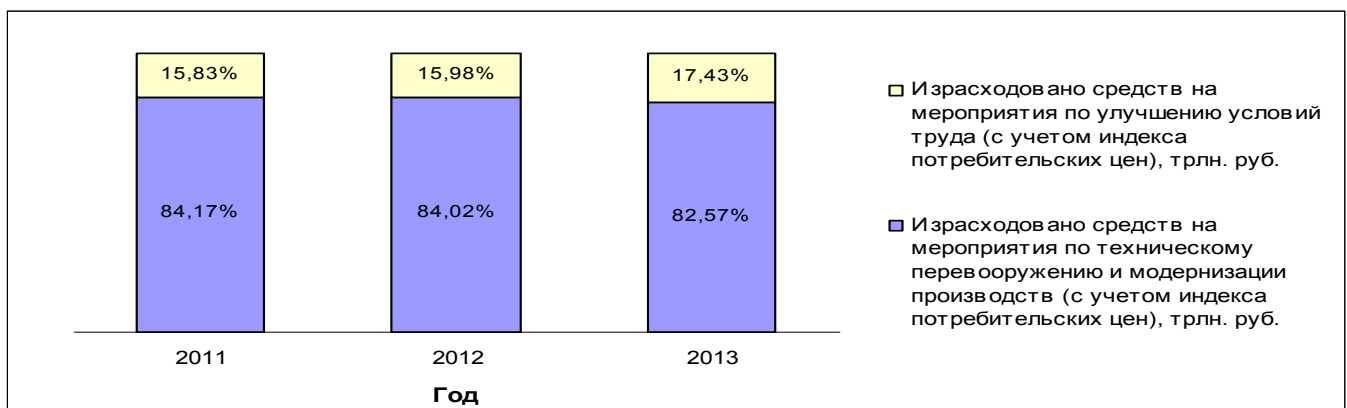

Рисунок 7. Доля финансовых средств, израсходованных на техническое перевооружение и модернизацию производств и на улучшение условий труда работников, в общей сумме средств, израсходованных на выполнение предусмотренных Республиканской программой мероприятий

Источник: Построено по данным: государственной статистической отчетности 4-охрана труда (Минтруда и соцзащиты) «Отчет о выполнении мероприятий действующих республиканской, отраслевых и территориальных целевых программ по улучшению условий и охраны труда», 2012, 2013, 2014.

² Согласно проведенным ранее научно-исследовательским институтом труда Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь исследованиям примерно 95 % случаев производственного травматизма вызваны недостаточным учетом человеческого фактора.

На мероприятия по улучшению условий труда работников в 2011 году было освоено 2,7 трлн. руб., в результате были улучшены условия труда на 46166 рабочих мест, в 2012 году соответственно – 2,95 трлн. руб. и 28201 рабочих мест, в 2013 году соответственно – 4,1 трлн. руб. и 27431 рабочих мест.

Несмотря на то, что реализация задач по оптимизации и улучшению условий труд способствует снижению числа рабочих мест с вредными и (или) опасными условиями труда, обстановка с условиями труда остается напряженной. В части продолжения работ по данному направлению следует:

- расширить осуществления экспертиз проектной документации на соответствие НПА, содержащим требования по охране труда, на стадии строительства и реконструкции объектов производственного назначения;
- в затратах на финансирование мероприятий по улучшению условий труда целесообразно учитывать только затраты на конкретные меры по управлению профессиональными рисками на рабочих местах.

Совершенствование обучения, переподготовки и повышения квалификации работников по вопросам охраны труда. В настоящее время в организациях страны работает около 22,5 тыс. освобожденных специалистов по охране труда. При отсутствии специалиста по охране труда соответствующие обязанности выполняются лицами, имеющими соответствующую подготовку (прошедшими обучение), либо одним из руководителей. Уровень их подготовки и компетентности напрямую зависит от их образования и стажа работы. За 2011-2013 годы в целом по стране 419 специалистов прошли переподготовку по специальности «Охрана труда», 821360 человек повысили квалификацию в данной области. В части продолжения работ по данному направлению следует:

- интенсифицировать процессы обучения, переподготовки и повышения квалификации работников, занятых в наиболее травмоопасных видах деятельности – промышленности, строительстве, сельском хозяйстве, сфере услуг;
- для целей развития профессионального обучения, переобучения, повышения квалификации по вопросам охраны труда в большей степени привлекать средства фонда предупредительных (превентивных) мероприятий по обязательному страхованию от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний³, для чего должен быть разработан соответствующий механизм;
- в целях повышения качества проведения всех видов инструктирования организовать централизованную разработку типовых программ инструктажей;
- для развития кадрового потенциала в сфере охраны труда продолжить разработку профессиональных образовательных стандартов по наиболее актуальным специальностям.

Проведение научных исследований и разработок в области охраны труда в последние годы было в основном связано с вопросами оценки и управления профессиональными рисками. В 2011-2013 годах проводилась работа по созданию программного обеспечения учета рабочих мест с вредными и (или) опасными условиями труда. Результатом этой работы явилась разработка программного обеспечения по учету рабочих мест с вредными и (или) опасными условиями труда (АИС «Мониторинг условий труда»), которое предназначено для автоматизации процесса аттестации рабочих мест по условиям труда в организациях. В части продолжения работ по данному направлению следует продолжить исследования в части:

- развития методов управления профессиональными рисками на рабочих местах;
- развития АИС «Мониторинг условий труда»;
- разработки методических пособий по характеристике условий труда в зависимости от технологических процессов на рабочих местах различных видов экономической деятельности, и, в первую очередь, видов деятельности, характеризующихся высокими уровнями производственного травматизма и профессиональной заболеваемости.

Внедрение современных технологий информационного обеспечения организаций по вопросам охраны труда, совершенствование пропаганды охраны труда в основном осуществляется путем подготовки и издания методических, справочных пособий, кино-, видеофильмов, плакатов по охране труда. Так, например, только в 2013 в целом по стране было издано 3664 методических и справочных пособий, 68 кино-видеофильмов, 15455 плакатов по охране труда. В части продолжения работ по данному направлению следует:

- проводить и в дальнейшем мероприятия по пропаганде передовых достижений в области охраны труда, вести информационно-разъяснительную работу по предотвращению несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний с участием заинтересованных организаций и освещением этих мероприятий в средствах массовой информации и Интернет;
- использовать современные информационные технологии для информирования организаций по вопросам охраны труда.

Совершенствование механизма экономической заинтересованности организаций в улучшении условий и повышении безопасности труда. В последние годы значительное распространение получило установление в контрактах, трудовых договорах, коллективных договорах, положениях о премировании и других локальных НПА организаций конкретных мер стимулирования работающих к соблюдению требований по охране труда. К таким мерам, например, относится право на получение годового бонуса руководителем организации, закрепленное в заключенном с ним контракте. В числе условий начисления и выплаты такого годового бонуса – принятие мер по соблюдению производственной, трудовой и исполнительской дисциплины и обеспечению безопасного труда, в том числе недопущению случаев производственного травматизма и профессиональной заболеваемости. В части продолжения работ по данному направлению следует:

- в целях совершенствования механизма экономической заинтересованности организаций в улучшении условий и повышении безопасности труда разработать предложения по налоговому и кредитному регулированию деятельности в области охраны труда, упрощению процедуры финансирования мероприятий из фонда предупредительных (превентивных) мероприятий по обязательному страхованию от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний;
- расширить применение инструментов системы обязательного страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний в целях стимулирования работодателей к обеспечению здоровых и безопасных условий труда;
- разработать предложения о реформировании механизмов предоставления компенсаций за работу во вредных и (или) опасных условиях труда.

Выводы. Несмотря на определенные достижения в сфере обеспечения здоровых и безопасных условий труда, существует ряд проблем, связанных с:

- совершенствованием законодательства в области охраны труда;
- внедрением в организациях систем управления охраной труда, действующих на принципах управления профессиональными рисками;
- техническим переоснащением и модернизацией производства;

³ О фондах предупредительных (превентивных) мероприятий по отдельным видам страхования. Указ Президента Респ. Беларусь, 10 июня 2009 г., № 302 // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2009. – № 146. – 1/10765.

- совершенствованием обучения, переподготовки и повышения квалификации работников по вопросам охраны труда;
 - внедрением современных технологий информационного обеспечения организаций по вопросам охраны труда;
 - совершенствованием механизма экономической заинтересованности субъектов правоотношений в улучшении условий и повышении безопасности труда;
 - модернизацией правоотношений при обеспечении здоровых и безопасных условий труда в современной экономике.
- В среднесрочной перспективе именно решению этих проблем должно быть посвящено планирование деятельности государственной системы управления охраной труда.

Список использованных источников

1. Ракевич А.В., Карчевский И.А. 2013. Профилактика профессиональных заболеваний. Охрана труда и социальная защита. № 5. С. 14-23.
2. Ракевич А.В. 2014. Сохранить здоровье работающего населения. Охрана труда и социальная защита. № 7. С. 12-13.

References

1. Rakevich A.V., Karchevskiy I. A. 2013. Profilaktika professionalnykh zabolevaniy. [Prevention of Occupational Diseases]. Okhrana truda i sotsialnaya zashchita. № 5. S.14-23.
2. Rakevich A.V. Sokhranit zdorovye rabotayushchego naseleniya [Keeping Working Population Health Preserved]. Okhrana truda i sotsialnaya zashchita. № 7. S. 12-13.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Кляуззе Венедикт Петрович, кандидат искусствоведения

Научно-исследовательский труда Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь
проспект Победителей, 23, корп. 2, 220004, Минск, Республика Беларусь

e-mail: dspl@mail.ru

Сечко Людмила Константиновна, кандидат биологических наук

Научно-исследовательский труда Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь
проспект Победителей, 23, корп. 2, 220004, Минск, Республика Беларусь

e-mail: dspl@mail.ru

DATE ABOUT THE AUTHORS

Kliauze Veniadzikt P., PhD

Scientifically Research Institute of Work, Ministry of Labour and Social Protection of Republic of Belarus
The Winners Prospect, 32/2

e-mail: dspl@mail.ru

Sechko Liudmila K., PhD

Scientifically Research Institute of Work, Ministry of Labour and Social Protection of Republic of Belarus
The Winners Prospect, 32/2

e-mail: dspl@mail.ru

УДК 33.08

МАРКЕТИНГ ПЕРСОНАЛУ ЯК КОМПЛЕКС РЕАЛІЗАЦІЇ КАДРОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

**Коваленко О.В.,
Єрьоменко Г.С.**

Предметом роботи є аналіз питань з реалізації процесу контролю маркетингу персоналу. Метою статті є уточнення місця контролю маркетингу персоналу, визначення змісту етапів його реалізації. Методологія проведення роботи. На прикладі компанії Інтерпайп досліджено лояльність та залученість працівників та надано рекомендації щодо підвищення рівня їх залученості. Результати роботи. У статті розроблено рекомендації для функціонування ефективної системи управління персоналом підприємства. Виділено основні елементи системи управління персоналом. Охарактеризовані основні принципи маркетингу персоналу, облік яких допомагає суб'єктам господарювання у реалізації кадрової стратегії. Запропоновано класифікацію співробітників. У статті обговорюються сучасні підходи щодо побудови процесу контролю маркетингу персоналу; визначаються критерії, яким він має відповідати, щоб забезпечити ефективну та успішну реалізацію маркетингу персоналу на підприємстві. Висновки. Показано склад і зміст вимог до персоналу, які пред'являються працедавцем.

Ключові слова: лояльність, управління, персонал, кваліфіковані кадри, спеціалісти, технологія, система управління персоналом, добір персоналу, управління персоналом, вимоги до персоналу, напрями маркетингу персоналу.

МАРКЕТИНГ ПЕРСОНАЛА КАК КОМПЛЕКС РЕАЛИЗАЦИИ КАДРОВОЙ СТРАТЕГИИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

**Коваленко Е.В.,
Еременко А.С.**

Предметом работы является анализ вопросов реализации процесса контроля маркетинга персонала. Целью статьи является уточнение места контроля маркетинга персонала, определение содержания этапов его реализации. Методология проведения работы. На примере компании Интерпайп исследованы лояльность и вовлеченность сотрудников и даны рекомендации по повышению уровня их вовлеченности. Результаты работы. В статье разработаны рекомендации для функционирования эффективной системы управления персоналом предприятия. Выделены основные элементы системы управления персоналом. Охарактеризованы основные принципы маркетинга персонала, учет которых помогает субъектам хозяйствования в реализации кадровой стратегии. Предложена классификация сотрудников. В статье обсуждаются современные подходы к построению процесса контроля маркетинга персонала; определяются критерии, которым он должен соответствовать, чтобы обеспечить

эффективную и успешную реализацию маркетинга персонала на предприятии. Выводы. Показаны состав и содержание требований к персоналу, предъявляемые работодателем.

Ключевые слова: лояльность, управление, персонал, квалифицированные кадры, специалисты, технология, система управления персоналом, подбор персонала, управления персоналом, требования к персоналу, направления маркетинга персонала.

MARKETING STAFF AS A COMPLEX IN THE REALIZATION OF INDUSTRIAL ENTERPRISE STAFFING STRATEGY

Kovalenko E.V.,
Eremenko A.S.

The subject of the work is to analyze the issues related to the implementation of personnel marketing control process within enterprises. The main purpose is to clarify the place of personnel marketing control, to define phases of its implementation and their essence. The methodology of the work. The example of a study Interpipe loyalty and engagement of employees and provided recommendations to improve employee engagement. Results. The article propositions concerning the functioning of an efficient system of personnel management at an enterprise are carried out. External and internal factors which determine directions of marketing of personnel of enterprise are outlined. Accounting which help subject of economy in the realization of staffing strategy. The basic principles is learnt of the marketing staff. In this article the modern approaches as to the personnel marketing process development are discussed; the criteria that must meet the process in order to ensure the effective and successful implementation of personnel marketing within an enterprise are defined. Conclusions. It shows the composition and maintenance of requirements to the personnel, which are produced by an employer.

Key words: management, personnel, skilled shots, specialists, technology, personnel management system, staff recruitment, personnel management, personnel requirements, marketing, personnel.

Постановка проблеми. Українські промислові підприємства працюють в умовах, коли іноземні компанії посилюють конкурентну боротьбу на внутрішньому ринку, використовуючи багаторічний досвід управління та розвитку корпоративних торговельних марок та брендів. Розвиток науки, техніки, поява нових технологій, привели до корінної зміни ролі людини в усіх сферах діяльності народного господарства. Пояснюється це тим, що у виробництві нових товарів (послуг), особливо високотехнологічних, стала зростати роль інтелектуального потенціалу колективу. Під впливом науково-технічного прогресу неминуче змінюються кількісні пропорції в розподілі живої праці, професійно-кваліфікаційний склад працівників та їх структурі. Це положення особливо має відношення до природи промислових підприємств чорної металургії та зміни її технічного базису під впливом вдосконалення методів ведення виробничого процесу.

Маркетинг персоналу - відносно нова категорія, у світовій практиці управління людськими ресурсами, який знайшов своє застосування на початку 90-х років минулого століття. В Україні цей різновид маркетингу до цього часу не знайшов належного застосування. Лише небагато вітчизняних підприємств включають маркетинг персоналу до складу завдань, які вирішуються службами по роботі з кадрами. Найважливішим ресурсом підприємства є колектив людей, за допомогою яких здійснюється господарська діяльність фірми. Досягнення цілей фірми і успішне вирішення поставлених завдань можливе лише при грамотному управлінні цим колективом, тобто персоналом організації при використанні системного підходу, застосуванні сучасних досягнень науки і техніки [1, С. 50].

Нажаль, сучасне мислення керівників підприємств у більшості випадків залишається консервативним. Їхня діяльність орієнтована найчастіше не на стратегію розвитку, а на пошук шляхів виживання підприємства [2, С. 127].

Питання раціонального використання трудових ресурсів ще не знайшли свого місця в системі управління підприємством. Досі вся система обліку і звітності на підприємствах поставлена таким чином, що здійснюється суворий контроль за використанням матеріальних ресурсів, але не живої праці. Проблема формування трудових ресурсів промислових підприємств має безумовно самостійне значення. Виявлення оптимальної структури трудових ресурсів ускладнено ще й тому, що спроби вдосконалення аналізу зводяться до вдосконалення способів розрахунку деяких показників, але не самої методики аналізу. Такий шлях не дає відчутних результатів без зміни підходу до аналізу та його інформаційної бази.

Формування маркетингової стратегії підприємства, як правило, є прерогативою керівників вищої управлінської ланки і полягає у своєчасному прийнятті основоположних стратегічних рішень на основі даних про стан зовнішнього економічного середовища та результатів поточної діяльності підприємства. Ефективні рішення вищого менеджменту забезпечують досягнення ринкового успіху. При оцінці діяльності керівників з розробки стратегії основним є питання, чи відповідають ці рішення ринковим умовам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою вивчення та дослідження маркетингу персоналу займалися як зарубіжні так і вітчизняні науковці, було присвячено багато наукових праць. Вагомий внесок у дослідження маркетингу персоналу зробили такі науковці, як Л.Балабанова, Т.Оболєнська, А.Павленко, А.Павлуцький, А.Банчева, А.Старостіна, Т.Черниченко та ін. Серед російських вчених варто відмітити праці Е.Богданова, А.Железцова, А.Лапіна, Є.Маслова, Л.Гапошина, В.Дятлова, М.Маусова, Є.Пешкова, В.Рожкова, В.Травіна та ін. Фундаментальними з даної проблематики є праці І. Ансоффа, У.Бреддика, Р.Вундера, Е.Гроува, Г.Десслера, М.Мескона, Дж. Хаїта тощо.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз маркетингу персоналу, кадрової політики, структури управління персоналу на прикладі Інтерпайп Сталь. Обґрунтування науково-методичних основ формування системи управління персоналом промислового підприємства.

Зміни, що відбуваються у технічному базисі великої промисловості можна розглядати у відриві від тих економічних відносин, які є панівними на цьому етапі суспільного розвитку. Звідси, розгляд питань, пов'язаних з формуванням пропорцій живої праці в процесі виробництва, вимагає соціально-економічного підходу. Вдосконалення розрахунків потреби підприємств у чисельності трудових ресурсів вимагає насамперед наукового обґрунтування процесу формування функціональної структури промислово-виробничого персоналу, що базується на провідній ролі функціонального поділу праці в системі поділу праці на підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досягнення гармонії між роботодавцем та найманими працівниками при забезпеченні ринкової орієнтації промислового підприємства вимагає подальшого розвитку теоретичних і методологічних основ управління персоналом на засадах маркетингу через узгодження економічних інтересів суб'єктів соціально-трудових відносин [3, С. 146].

В умовах ринкової економіки управлінням персоналу надається важливе значення. Технологія управління персоналом припускає організацію найму, відбору, прийому персоналу, його ділову оцінку, профорієнтацію і адаптацію, навчання, управління його діловою кар'єрою і службово-професійним просуванням, мотивацію і організацію праці, управління конфліктами і стресами, забезпечення соціального розвитку підприємства, вивільнення персоналу з виробничого процесу тощо. Сюди ж потрібно віднести питання взаємодії керівників підприємства з профспілками і службами зайнятості, управління безпеки персоналу [4, С. 33].

Глумачення маркетингу персоналу, на думку деяких науковців, це забезпечення ефективної зайнятості і прагнення до максимального збігу інтересів працівників і роботодавців.

На рівні промислового підприємства вибір напрямів формування і функціонування внутрішнього ринку праці спрямовано на забезпечення збалансованості кількісно-якісної структури попиту та пропозиції робочої сили, соціальної захищеності працівників і надання гарантії зайнятості. В цьому випадку внутрішній ринок праці відіграє роль механізму управління персоналом підприємства, формування якого відбувається за рахунок оптимізації вихідних і вхідних потоків робочої сили. Це дозволяє застосувати новий підхід до формування внутрішнього ринку, заснований на сполученні мобільності й стабільності трудових колективів [3, С.147].

Підготовка кадрів, формування структури за професіями і кваліфікаціями на внутрішньому ринку праці проходить у відповідності із структурою робочих місць, перспективою їх розвитку і руху робочої сили [5, С. 63-70].

Загальну структуру промислового підприємства можна відобразити схематично (рисунк 1).

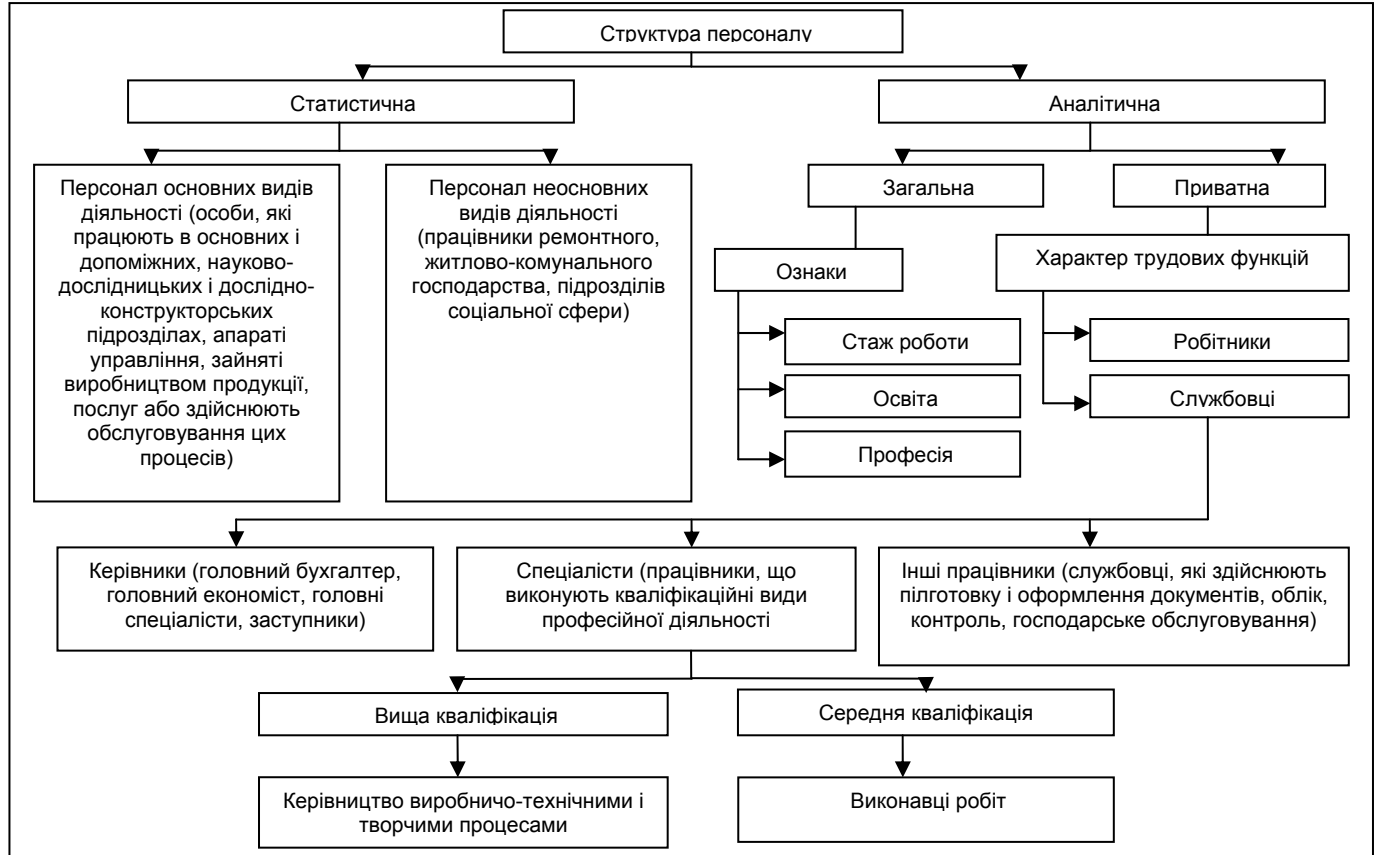

Рисунок 1. Загальна схема структури персоналу (авторська розробка).

Управління політикою розподілу робочої сили спрямовано на проведення аналізу можливих варіантів розподілу, перерозподілу кадрів і розробку заходів, що забезпечують найкраще задоволення попиту на здібності до праці та досягнення цілей підприємства [3, С. 150].

Потрібно також зазначити, що формування, підбір кваліфікованих кадрів тягне за собою певні трудові витрати (рисунк 2).

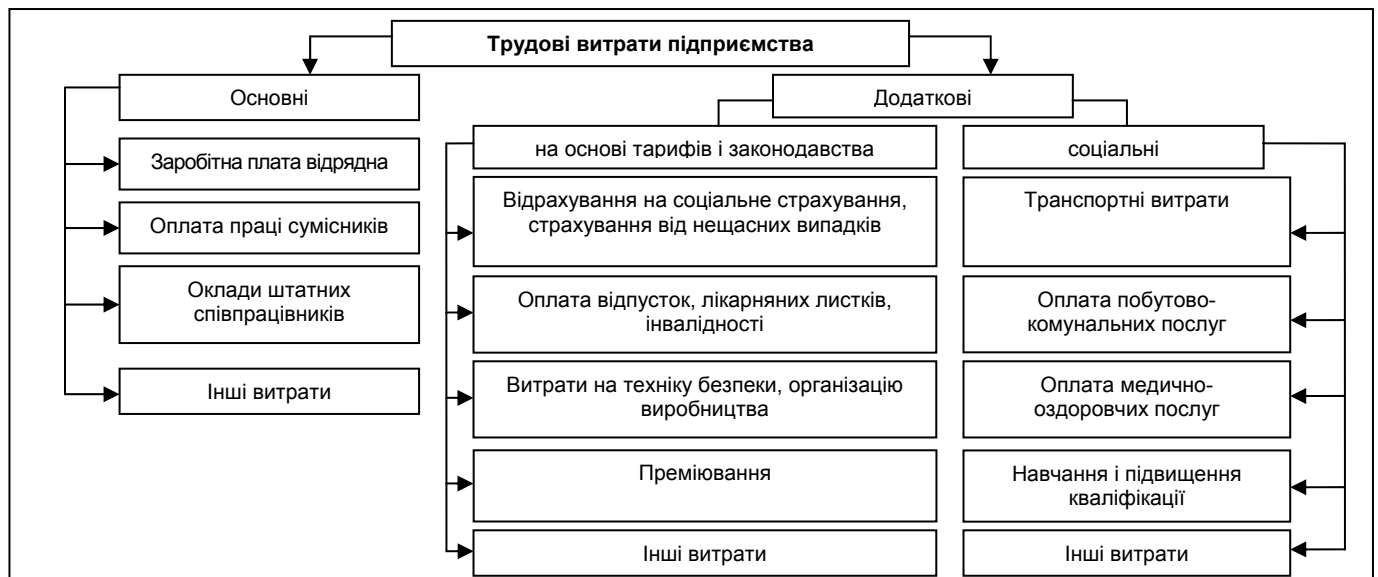

Рисунок 2. Трудові витрати підприємства (авторська розробка).

З поширенням концепції інтелектуального капіталу підприємств почали приділяти значну увагу персоналу, тому що будь-яка торговельна марка підприємства є результатом інтелектуальної праці людських ресурсів підприємства.

Основне завдання з формування маркетингу персоналу полягає в тому, щоб викликати інтерес кандидата на робоче місце, що цікавить підприємство, бажання залишитися на ньому працювати. При цьому взаємовідносини на самому підприємстві повинні виглядати так, щоб як наявні так і майбутні працівники щиро бажали не лише працювати на ньому, але і вносити свій посильний вклад щодо його вдосконалення [6, С. 55].

На прикладі металургійного підприємства Інтерпайп Сталь розглянемо кадрову політику та саму структуру підприємства. Інтерпайп Сталь - це найбільший електросталеплавильний комплекс з виробництва круглої сталеві заготовки у Східній Європі, завод об'єднує інноваційні сталеплавильні технології, новий підхід до виробничої культури. Інтерпайп Сталь - це завод, де людські цінності і потреби виходять на перше місце.

Кадрова політика Інтерпайп Сталь спрямована на досягнення кожним працівником підприємства максимальної ефективності.

Пріоритетні завдання:

- залучення кваліфікованої молоді;
- забезпечення наступності фахівців;
- удосконалення системи підготовки та перепідготовки кадрів;
- створення дієвого резерву керівників і фахівців;
- удосконалення системи мотивації персоналу та її методів;
- підвищення добробуту працівників, їх сімей, а також тих, що пішли на пенсію ветеранів комбінату;
- співробітники працюють в єдиній компанії Інтерпайп Сталь;
- компанія формує нову культуру і філософію виробництва (чистота робочих місць, новий чистий спецодежда, побутові приміщення, організація харчування, зміна ставлення до роботи);

- якість – основний пріоритет для співробітників;
- охорона і безпека праці – пріоритет для компанії;
- в компанії існує активне соціальне життя (підтримка дітей працівників, молоді, спортивні заходи);
- компанія заохочує працівників працювати краще.

Щоб робітники почували себе комфортно, на заводі впроваджена унікальна виробнича культура. Одні з складових якої:

- сучасний побутовий, робочий і адміністративний простір;
- комфортний спецодежда з індивідуальним дизайном для кожної спеціальності;
- власна їдальня заводу.

Компанія Інтерпайп Сталь надає студентам профільних вузів можливість проходження виробничої та переддипломної практики на заводах компанії [7].

З погляду брендингу, найбільше значення має показник залученості персоналу, який є індикатором умотивованості персоналу, відображає ступінь його отожднення з корпоративною торговельною маркою (брендом) Інтерпайп Сталь, переживання за успіх підприємства, готовності залишатися з брендом і докладати зусиль для його подальшого розвитку. щоб підвищити ефективність бренду як технології завоювання і утримання споживача, необхідно сконцентрувати зусилля і на внутрішніх факторах лояльності до бренду, а саме на підвищенні залученості та задоволеності працівників [8, С.51].

Аналіз системи управління персоналом Інтерпайп Сталь з точки зору найбільш повного описання основних напрямів її функціональної діяльності дозволяє детально досліджувати ці напрями з метою їх удосконалення, впровадження нових методик роботи з персоналом. У практичній діяльності металургійного комбінату використовуються всі функціональні підсистеми, на сучасному етапі є концентрація уваги не тільки на підсистемах обліку, кадрового діловодства, охорони праці, підвищення кваліфікації і перенавчання персоналу, але і на плануванні, прогнозуванні, маркетингу і комплексного розвитку персоналу. При формуванні структури служби управління персоналом Інтерпайп Сталь перелік підсистем устанавлювався таким чином, щоб кожна з них вирішувала визначені й конкретні задачі управління персоналом. Структура Інтерпайп Сталь представлена на рисунку 3.

Рисунок 3. Структура Interpipe (за даними <http://www.interpipe.biz/company/about>)

Висновки з проведеного дослідження. Розвиток техніки і технології обумовлюється помітними змінами характеру та змісту праці. Цей зовнішній фактор радикально змінює вимоги до рівня освітньої й професійної підготовки робочої сили, сприяє активізації роботи з розвитку персоналу. Фахівці служби управління персоналом організації повинні взаємодіяти у тісному контакті з працівниками технічних підрозділів, з тим щоб завчасно визначити вплив впровадження нової техніки і технології на потребу організації в персоналі, передбачити підготовку робітників і фахівців за новими професіями чи спеціальностями. Політичні та соціально-психологічні фактори впливають на потребу підприємств у робочій силі і на розвиток персоналу через формування структури мотиваційного ядра працівників організації, що визначається насамперед характером суспільних та виробничих відносин. Потенціал персоналу організації значною мірою визначає ефективність виконання плану персонал-маркетингу. Посилення конкуренції на ринку вимагає від працівників служби управління персоналом умінь та навичок щодо запозичення передового досвіду роботи з кадрами серед організацій-конкурентів, прогнозування тенденцій кон'юнктури ринку, їх впливу на потребу у робочій силі, особливо на професійно-кваліфікаційну структуру персоналу. Це дає змогу службі управління персоналом заздалегідь починати підбір нових висококваліфікованих працівників завдяки їхній вчасній підготовці в навчальних закладах, організації професійно-кваліфікаційного просування робітників та фахівців, плануванню їхньої трудової кар'єри [10].

Рекомендується на рівні Інтерпайп Сталь при формуванні внутрішнього ринку праці при управлінні політикою розподілу робочої сили таке: розробити ефективну систему переміщення робочої сили з метою більш раціонального її використання, розв'язання проблем надлишку і дефіциту персоналу; вдосконалити систему найму працівників, розробити кваліфікаційні вимоги до претендентів на вакантні робочі місця, розробити плани потреби в працівниках за спеціальностями і кваліфікаціями на перспективний період; забезпечити оптимізацію чисельності і структури робочої сили за рахунок вивільнення надлишкової чисельності, внутрішнього перерозподілу; розширити використання нетрадиційних гнучких форм зайнятості.

Компанія прагне створити таке робоче місце і такі умови праці, щоб їх можна було вигідно «продати», залучивши більш кваліфікованих фахівців. Тому маркетинг персоналу можна також трактувати як вид управлінської діяльності, спрямований на залучення, навчання, мотивацію, утримання й оптимізацію кадрів, які вміють, мають можливості і бажання якісно виконувати покладені на них функції [9, С.113].

Важливе значення має показник залученості персоналу, який є індикатором умотивованості персоналу, відображає ступінь його отождолення з корпоративною торговельною маркою (брендом), переживання за успіх підприємства, готовності залишатися з брендом і докладати зусиль для його подальшого розвитку.

Урахування лояльності персоналу та класифікації ставлення до торговельної марки за ступенем залученості та задоволеності, розроблення на їх основі власних практичних моделей управління торговельними марками дасть змогу підприємствам підвищити ефективність конкурентної боротьби та побудувати сильну корпоративну торговельну марку, що є предметом подальших наукових досліджень [8, С.55]. У сучасних умовах матеріальне стимулювання дозволяє утримати висококваліфікованих фахівців на робочому місці, однак не забезпечує їх творчого розвитку й постійної підтримки емоційної прихильності до виконуваних функцій і до підприємства в цілому. Тому такому персоналу необхідно запропонувати бачення, яке допоможе йому зрозуміти перспективні цілі організації, своє місце та майбутнє в даній структурі [9, С.116].

Список використаних джерел

1. М.Матвіїв. Персонал в комплексі маркетингу на ринку праці/ М.Матвіїв // Галицький економічний вісник. — 2010. — №3(28). — с.50-56 - (проблеми мікро та макроекономіки України).
2. Божидай І.І. Стратегічне управління промисловим підприємством в аспекті динамічних умов господарювання// Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: Збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 21 листопада 2014 р. — Харків: -132 с.
3. Калиниченко М.П. Управління персоналом промислового підприємства на засадах маркетингу // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. 2013. Т. 18. Вип. 1/1. С. 146-150.
4. Маслов Е.В. Управление персоналом предприятия: Учеб. пособие. - М. : Инфра-М, 2003.—410 с.
5. Кибанова А. Я. Управление персоналом организации: учебник / А.Я. Кибанова. — М.: ИНФРА-М, 2002. — 638 с.
6. Травин В.В., Дятлов В.А. Основы кадрового маркетинга. - М. : Дело, 2007. — С. 370
7. <http://www.interpipe.biz/company/about>
8. Мішустіна Т.С., Філіалі Ансарі Ю.С. Лояльність персоналу як основа управління корпоративною торговельною маркою промислового підприємства. С. 48-55, 2013 р.
9. М.П.Сагайдак. Внутрішній маркетинг і маркетинг персоналу: порівняльний аналіз. С. 110-117. ACTUAL PROBLEMS OF ECONOMICS № 7(145), 2013.
10. http://allref.com.ua/skachaty/Marketing_personalu_v_umovah_rinkovoyi_ekonomiki/

References

1. M.Matviiv. Personal v kompleksi marketingu na rynku praci. // Galickiy ekonomichnyy visnik. 2010. №3 (28). s.50-56. (problemi mikro ta makroekonomiki Ukraini).
2. Bogiday I.I. Strategichne upravlinnya promislivim pidpriemstvom v aspekti dinamichnih umov gospodaruvannya // Problemi i perspektivi rozvitku pidpriemnictva: Zbirnik materialiv VIII Mignarodnoi naukovopractichnoyi konferencii, 21 listopada 2014 r. Harkiv: 132 s.
3. Kalinichenko M.P. Upravlinnya personalom promislivogo pidpriemstva na zasadah marketingu // Visnik ONU im. I.I. Mechnikova. 2013. T.18. Vip.1/1. S.146-150.
4. Maslov E.V. Upravlenie personalom predpriyatiya: Ucheb. posobie. M. : Infra-M, 2003. 410 s.
5. Kibanova A.Y. Upravlenie personalom organizacii: uchebnik. M. : INFRA, 2002. 638 s.
6. Travin V.V., Dyatlov V.A. Osnovy kadrovogo marketinga. M. : Delo, 2007. S. 370.
7. <http://www.interpipe.biz/company/about>
8. Mishustina T.S., Filali Ansari U.S. Loyalnist personalu yak osnova upravlinnya korporativnou torgivelnou markou promislivogo pidpriemstva. S. 48—55, 2013 r.
9. Mihaylo P. Sagaydak. Vnutrishniy marketing I marketing personalu: porivnyalniy analiz. S. 110-117. ACTUAL PROBLEMS OF ECONOMICS № 7(145), 2013.
10. http://allref.com.ua/skachaty/Marketing_personalu_v_umovah_rinkovoyi_ekonomiki/

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Коваленко Олена Валеріївна, доктор економічних наук, професор

кафедри «Економіки підприємства» Запорізької державної інженерної академії

Срьоменко Ганна Сергіївна, аспірант Запорізької державної інженерної академії

кафедри «Економіки підприємства»
вул. Бородинська 22-13, м. Запоріжжя, 69096, Україна
interanna83@list.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Коваленко Елена Валерьевна, доктор экономических наук, профессор

Кафедры «Экономики предприятия» Запорожской государственной инженерной академии

Еременко Анна Сергеевна, аспирант Кафедры «Экономики предприятия» Запорожской государственной инженерной академии

Ул. Бородинская 22-13, г. Запорожье, 69096, Украина

interanna83@list.ru

DATA ABOUT THE AUTHORS

Kovalenko Elena Valerievna doctor of economic science, professor head of the Economy Enterprise department Zaporizhia State Engineering Academy

Eremenko Anna Sergeevna, post-graduate student The Zaporozhye state engineering academy

Borodinskaya 22-13, Zaporozhye, 69096, Ukraine

interanna83@list.ru

УДК 338.242

КОГНІТИВНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Кудрицька Н.В.

У статті розглянута проблема дослідження транспортної системи України, розвиток якої відбувається у економічних умовах, що характеризуються високим ступенем нестабільності та невизначеності. З цією метою запропоновано застосувати когнітивний підхід, що дозволяє проводити якісний аналіз слабоструктурованої складної економічної системи (якою є транспортна система України), у вигляді когнітивного графа або когнітивної карти.

Сформульована нечітка когнітивна карта функціонування транспортної системи, враховуючи основні напрями та проблеми її розвитку, що дозволить перевести об'єкт управління у цільовий стан – отримання максимального прибутку при достатньому рівні екологічності.

З метою реалізації карти автором розроблений комплекс економіко-математичних моделей, а саме: оцінки конкурентоспроможності транспортних підприємств за допомогою інтегрального показника з використанням імовірнісного підходу; визначення рейтингу регіонів України за рівнем транспортної забезпеченості та інноваційного розвитку за допомогою ієрархічного кластерного аналізу та функції бажаності Харінгтона; визначення собівартості перевезень вантажів автотранспортом з використанням інструментарію теорії нечітких множин; визначення тарифів на контейнерні перевезення вантажів залізничним транспортом; оцінки коефіцієнту дисконтування грошових потоків інвестиційних проектів у залежності від ставки дисконту та номеру року; вибору оптимальних інвестиційних проектів з використанням лінійного, нелінійного програмування та методу послідовного аналізу варіантів; оновлення транспортних засобів з використанням теорії марківських процесів.

Ключові слова: транспортна система, стратегічне управління, когнітивне моделювання

КОГНИТИВНАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Кудрицкая Н.В.

В статье рассмотрена проблема исследования транспортной системы Украины, развитие которой происходит в экономических условиях, характеризующихся высокой степенью нестабильности и неопределенности. С этой целью предложено применить когнитивный подход, позволяющий проводить качественный анализ слабоструктурированной сложной экономической системы (каковой является транспортная система Украины), в виде когнитивного графа или когнитивной карты.

Сформулирована нечеткая когнитивная карта функционирования транспортной системы, учитывая основные направления и проблемы ее развития, что позволит перевести объект управления в целевое состояние - получение максимальной прибыли при достаточном уровне экологичности.

С целью реализации карты автором разработан комплекс экономико-математических моделей, а именно: оценки конкурентоспособности транспортных предприятий с помощью интегрального показателя с использованием вероятностного подхода; определения рейтинга регионов Украины по уровню транспортной обеспеченности и инновационного развития с помощью иерархического кластерного анализа и функции желательности Харрингтона; определения себестоимости перевозок грузов автотранспортом с использованием инструментария теории нечетких множеств; определения тарифов на контейнерные перевозки грузов железнодорожным транспортом; оценки коэффициента дисконтирования денежных потоков инвестиционных проектов в зависимости от ставки дисконта и номера года; выбора оптимальных инвестиционных проектов с использованием линейного, нелинейного программирования и метода последовательного анализа вариантов; обновления транспортных средств с использованием теории марковских процессов.

Ключевые слова: транспортная система, стратегическое управление, когнитивное моделирование

A COGNITIVE MODEL OF UKRAINE'S TRANSPORT SYSTEM

Kudritskaya N.V.

The article deals with the problem of studying Ukraine's transport system, whose development is going on in an economic environment, characterized by a high degree of volatility and uncertainty. For this purpose, the author proposed to apply the cognitive approach, allowing to carry out a qualitative analysis of semistructured complex economic system (which is the transport system of Ukraine), in the form of a cognitive graph or cognitive map.

Formulated a fuzzy cognitive map of the functioning of the transport system, taking into account the major trends and problems of its development, which will translate the control object in the target state, i.e. maximizing profits at a sufficient level of environmental safety.

In order to implement the map, the author developed a set of mathematical-economic models, namely, those of evaluation of the competitiveness of the transport industry (with the help of the integral index and using the probabilistic approach); ranking Ukraine's regions in terms of transport provision and innovative development using hierarchical cluster analysis and Harrington's desirability function; determining the cost of transportation of goods by road, using the tools of the theory of fuzzy sets; determining tariffs for container transportation of goods by rail; estimating the coefficient of discounted cash flows of the investment projects, depending on the discount rate and the number of the year; selection of optimal investment projects using linear and non-linear programming and the method of sequential analysis of options; and renovation of vehicles using the theory of Markov processes.

Key words: transport system, strategic management, cognitive modeling

Перехід економіки України до ринкових відносин вимагає динамічного і збалансованого розвитку всіх її секторів, насамперед, транспортної системи, специфічні умови функціонування якої характеризуються високим рівнем невизначеності, що впливає на збільшення ризиків і втрат при прийнятті управлінських рішень. Складність економічних процесів ставить нові, більш високі вимоги до управління економічними системами всіх рівнів.

Актуальність дослідження розвитку транспортної системи України підтверджується наступними нормативно-правовими документами: Транспортна стратегія України на період до 2020 р.; Угода про асоціацію між Україною та ЄС; Стратегія сталого розвитку «Україна 2020».

Проблеми розвитку когнітивного підходу та застосування його до дослідження складних економічних систем розглянуті у наукових працях [1-8]. Проте наукових досліджень розвитку транспортної системи за допомогою когнітивного моделювання недостатньо.

Метою статті є розробка нечіткої когнітивної карти функціонування та розвитку транспортної системи України з метою отримання максимального прибутку при достатньому рівні екологічності.

У сучасних економічних умовах одним із напрямів наукових досліджень проблем розвитку складних економічних систем є застосування апарату економіко-математичного моделювання, яке реалізується за допомогою інформаційних технологій. Дослідження в економіці проявляють хаотичну динаміку, а також наслідки економічної кризи, різкі коливання змінних стану економічних систем, вплив невизначеностей і нерегулярності, що вагомо відбиваються на формуванні економічних умов, доводять, що застосування класичних методів й моделей у цій ситуації є малоефективним. Тому виникає необхідність переорієнтації методології моделювання з досліджень процесів стабілізації на вивчення особливостей функціонування за умов нестабільності й нерациональної поведінки, з детермінізму на урахування та оцінку невизначеностей.

Необхідність переходу до нової парадигми дослідження викликано корінними змінами наукового світогляду, пов'язаних з розвитком ринкових відносин, непередбачуваністю тенденцій економічних процесів в усіх сферах економіки. Усунення теоретичної роз'єднаності у сфері застосування кількісних та якісних методів аналізу економічних процесів повинно здійснюватися шляхом створення єдиного теоретичного інструментарію й визначення основних категорій з погляду нової еволюційної парадигми дослідження економіки.

На сьогоднішній день зовнішнє середовище для складних соціально-економічних об'єктів – геополітичне, економічне, соціальне, технологічне все більше набуває властивості нестабільності і невизначеності. У таких ситуаціях управління розвитком економічної системи ускладнюється, причому минулий досвід управління, навіть успішний, не завжди придатний для вирішення нових проблемних ситуацій. Це приводить до збільшення вірогідності прийняття невірних стратегічних рішень забезпечення цілеспрямованого розвитку соціально-економічних ситуацій.

Складнощі аналізу процесів прийняття управлінських рішень у соціально - економічних системах обумовлені низкою особливостей, а саме:

- багатоаспектністю процесів (економічних, соціальних), що відбуваються в них;
- відсутністю достатньої кількісної інформації про динаміку процесів, що примушує переходити до їх якісного аналізу;
- мінливістю характеру процесів у часі тощо.

Тому виникає необхідність переходу від управління на основі минулого досвіду до стратегічного управління, що виявляє зовнішні тенденції, ризики, небезпеки і шанси, які здатні не тільки змінити ситуацію, що склалася в теперішній час, але і знайти нові напрями розвитку у майбутньому.

При аналізі слабоструктурованих систем утруднений традиційний економетричний підхід до аналізу процесів для вироблення комплексних рішень. Пропонований когнітивний підхід орієнтований на якісний аналіз складних ситуацій, що інтерпретуються як слабоструктуровані системи, які характеризуються відсутністю точної кількісної інформації щодо процесів, що відбуваються в них. Число змінних у таких ситуаціях може вимірюватися десятками, і всі вони вплетені в павутину причин і наслідків. Побачити й усвідомити логіку розвитку подій на полі такого багаточинника украй важко, і в той же час безперервно доводиться приймати рішення про вибір тих або інших заходів, які сприяють розвитку ситуації у потрібному напрямі.

Дослідження розвитку транспортної системи України доцільно проводити шляхом розробки та реалізації когнітивної моделі, яка дає можливість їй вистояти в конкурентних умовах глобалізації. Когнітивна модель дає уявлення про те, яким чином повинна функціонувати та розвиватися транспортна система, які ідеї та механізми повинні бути сформульовані та задіяні в управлінні нею.

Методологія когнітивного моделювання — це множина методів отримання та аналізу суб'єктивних уявлень експерта (особи, яка приймає рішення) стосовно процесів функціонування слабоструктурованих систем і методів розробки стратегій щодо керування такими системами.

Когнітивний підхід до підтримки прийняття рішень зорієнтований на те, щоб активізувати інтелектуальний потенціал експерта і допомогти йому зафіксувати своє уявлення проблемної ситуації у вигляді формальної моделі. В якості останньої застосовується когнітивна карта, яка представляє основні закони і закономірності у вигляді зорієнтованого знакового графа, у якому верхівки графа — це фактори (ознаки, характеристики), а зважені дуги між ними — причинно-наслідкові зв'язки лінійного чи нелінійного характеру.

Важливим для когнітивних моделей є вимога їх стабільності стосовно разового імпульсного впливу. Такі властивості процесів і явищ забезпечуються наявністю як негативних, так і позитивних, стимулюючих зростання, зворотних зв'язків, а також налагодженням параметрів зворотних зв'язків, що гарантують виконання вказаної вище умови. При позитивному когнітивному зв'язку збільшення фактора-причини приводить до збільшення фактора-наслідку, при негативному — збільшення значення фактора-причини приводить до зменшення фактора-наслідку.

Когнітивний граф є спрощеною суб'єктивною моделлю організації системи і служить матеріалом для подальших досліджень - когнітивного моделювання, мета якого полягає у генерації й перевірці гіпотез про функціональну структуру ситуації, що спостерігається, до отримання структури, здатної з'ясувати поведінку ситуації через обґрунтування і пояснення якісних прогнозів її розвитку (рішення прямої задачі «Що буде, якщо?»), отримання порад і рекомендацій з управління ситуацією (рішення зворотної задачі «Що потрібно, щоб?»).

Слід відмітити, що для розробки та прийняття обґрунтованих рішень у динамічних ситуаціях створено програмне забезпечення з моделювання когнітивних карт: *Decision Explorer*, *FCMapper*, «Канва», «Ситуація», «Компас», «Космос» та ін.

Так, у системі моделювання когнітивних карт «Канва», розробленій науковцями Інституту проблем управління Російської Академії наук, для визначення сили взаємовпливу факторів вбудована підсистема вилучення переваг експерта, у якій в якості вихідної інформації використовується інформація про числові або лінгвістичні значення факторів ситуації і знаковий граф ситуації. Вихідна інформація використовується системою для розробки питань експерту, з відповідей на які отримується інформація про силу причинних зв'язків факторів ситуації.

Система забезпечує генерацію питань експерту і визначення сили причинних зв'язків між факторами в трьох режимах:

- Прямого оцінювання. У цьому режимі сила причинного зв'язку визначається як передавальний коефіцієнт, який вираховується за відомим відхиленням фактора причини і фактора слідства. Завдання відхилення значень факторів виконується в двох режимах:

- точне завдання значень відхилень чинників причини і наслідків;

- завдання відхилення значень факторів причини або слідства у вигляді нечіткої множини - функції приналежності, заданої на множині значень факторів.

- Парного порівняння. У цьому режимі за допомогою процедури парного порівняння здійснюється упорядкування факторів причин за силою впливу на фактор слідства. У режимі парного порівняння здійснюється автоматичне виявлення помилок експерта та їх автоматичне або ручне коректування.

- Завдання функціональної залежності. У цьому режимі значення фактора слідства визначається як функція від значень факторів причин. Цей режим використовується у випадку, якщо всі значення факторів причин мають числові значення і відома їх функціональна залежність.

При прийнятті рішень в неструктурованих ситуаціях у експерта виникає модель проблемної області, на основі якої він намагається пояснити, які процеси відбуваються в реальності. Ситуаційний аналіз проблемної області відбувається за допомогою SWOT-аналізу. Автором проводились дослідження, присвячені стратегічному плануванню функціонування транспортної системи України з використанням SWOT-аналізу [9], що дозволило сформулювати чотири типи стратегій:

1. стратегія максимізації сильних сторін і можливостей обумовлена наявністю розвинутої транспортної мережі України, її вигідним географічним положенням, що дозволяє збільшити обсяги транзитних перевезень, і, відповідно, доходів; розвитком системи логістичних і сервісних центрів, пунктів пропуску вантажів і пасажирів через кордони країни;

2. стратегія, що мінімізує слабкі сторони та максимізує можливості повинна бути спрямована:

- реформування системи управління;
- розробку нових, економічно обґрунтованих тарифів на перевезення пасажирів і вантажів;
- поповнення і оновлення рухомого складу;

3. стратегія, що максимізує сильні сторони і мінімізує загрози передбачає розвиток за такими напрямками:

- приведення законодавства України у сфері транспорту у відповідність до вимог Європейського Союзу;
- впровадження екологічних і енергозберігаючих технологій;

4. стратегія, що мінімізує слабкі сторони і загрози передбачає подальшу роботу з усунення таких недоліків як:

- недостатньо розвинена інфраструктура;
- низька якість і кількість транспортних послуг;
- високий рівень енерго- та теплоспоживання;
- низька частка підприємств, що здійснюють інновації;
- погіршення екологічного стану навколишнього природного середовища [9].

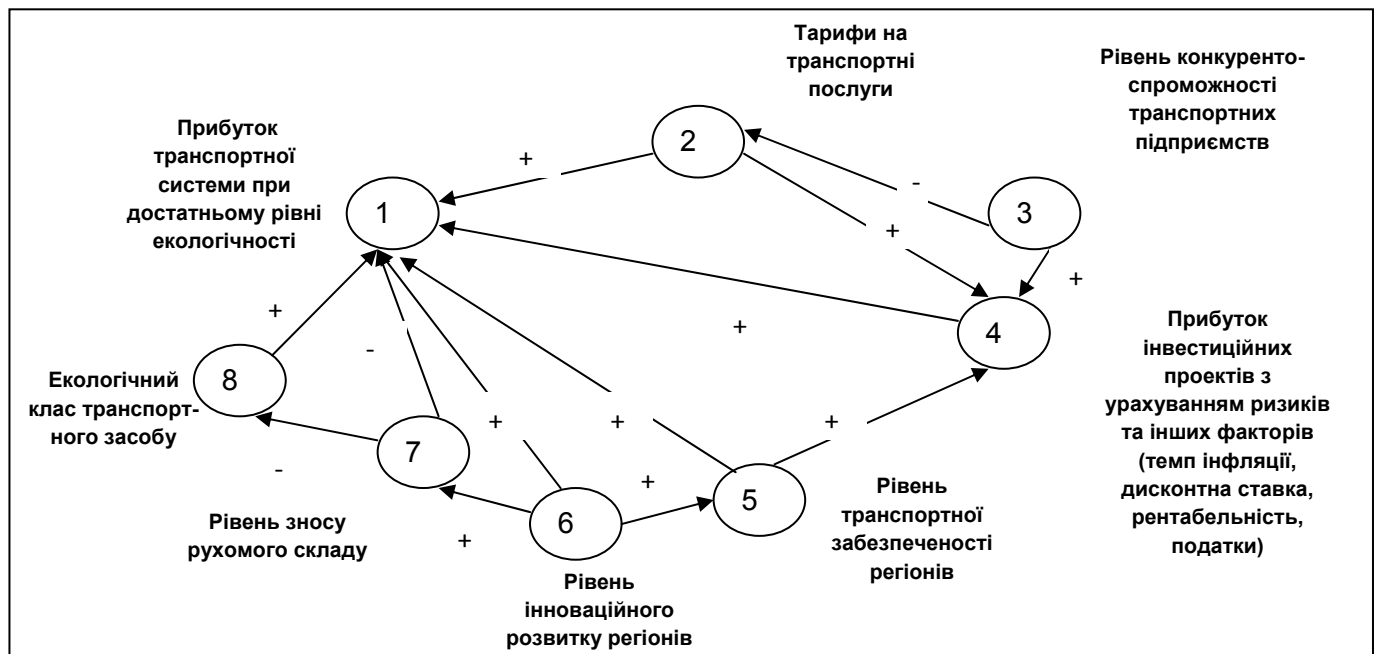

Рисунок. Нечітка когнітивна карта розвитку транспортної системи України

На рис. представлена нечітка когнітивна карта транспортної системи України з урахуванням основних факторів її розвитку, дослідженню яких присвячені напрацювання автора (див. таблицю). Проте складність представляє визначення ступеню впливу та взаємозв'язку між цими факторами. Для рішення даної проблеми доцільно застосування когнітивного моделювання.

Висновки. У результаті проведених досліджень удосконалені методологічні аспекти моделювання розвитку транспортної системи з використанням когнітивного підходу. Напрямами подальших досліджень у цьому контексті є розширення кількості

факторів та визначення сили причинних зв'язків між факторами та наслідками розвитку транспортної системи України з метою о переводу об'єкта управління (транспортної системи) у цільовий стан – отримання максимального прибутку при достатньому рівні екологічності.

Таблиця. Економіко-математичні моделі динамічного розвитку транспортної системи України

Назва моделі	Сутність моделі та отриманий результат
1	2
Модель оцінки рівня конкурентоспроможності транспортної організації з використанням імовірнісного підходу	Інтегральний показник конкурентоспроможності: $K_{in} = \frac{K_{nn} + K_{я} + K_{д} + K_{кв} + K_{р}}{n}$, де K_{nn} - коефіцієнт визначення попиту та пропозиції транспортних послуг та оцінка їх співвідношення; $K_{я}$ - коефіцієнт якості транспортного обслуговування; $K_{д}$ - коефіцієнт співвідношення доходів і витрат на перевезення; $K_{кв}$ - коефіцієнт кількості видів перевезень; $K_{р}$ - коефіцієнт забезпеченості ресурсами
Моделі визначення рейтингу транспортної забезпеченості регіонів за допомогою: а) ієрархічного кластерного аналізу	Складові інтегрального показника транспортної забезпеченості регіонів вантажним автотранспортом: - наявна кількість населення, тис. осіб; площа території, тис. км²; - перевезено вантажів автомобільним транспортом, млн. т; - довжина автомобільних доріг загального користування, тис. км; - середня відстань перевезення 1-ї тонни вантажів автотранспортом, км; - загальний пробіг вантажних автомобілів, тис. км; - щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, (км на 1 тис. км² території). У результаті моделювання визначені 3 кластери: 1) <i>високий рівень</i>: Дніпропетровська, Донецька, Київська, Львівська, Харківська області; 2) <i>середній</i>: Вінницька, Запорізька, Луганська, Одеська, Полтавська і Черкаська; 3) <i>низький</i>: Крим, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська
б) функції бажаності Харінгтона	Інтегральний показник транспортної забезпеченості: $D = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n d_i}$, де d_i - частинна функція, n - кількість показників. $d_i = \exp(-\exp(-y_i))$, де y_i - значення показника у стандартизованому вигляді.
Модель визначення тарифів на перевезення вантажів: а) визначення собівартості перевезень вантажів з урахуванням ризику	Дослідження економічних ризиків на транспорті показали, що допустимий рівень ризику складе 0,338, тоді при розрахунку тарифів на перевезення вантажів автотранспортом собівартість перевезень дорівнює: $S_2 = S_1 + 0,338 S_1$.
б) визначення собівартості перевезень вантажів автотранспортом за допомогою теорії нечітких множин	
в) кусочно-лінійні моделі визначення тарифів на контейнерні перевезення вантажів залізничним транспортом	Моделі визначення базових ставок тарифів на перевезення вантажів у внутрішньому сполученні у 10-ти, 20-ти та 30-ти футових контейнерах: $T_{ен}^{10\phi} = 0,52664 \cdot l + 117,27; T_{ен}^{20\phi} = 1,0492 \cdot l + 228,73; T_{ен}^{30\phi} = 2,0526 \cdot l + 453,01$ Моделі визначення тарифів на контейнерні перевезення вантажів у транзитному сполученні: $T_{к}^{10\phi} = \begin{cases} 0,12 \cdot l + 320,0 & \text{якщо } 100 \leq l < 200 \\ 1,74 \cdot l - 4,6667 & \text{якщо } 200 \leq l < 400 \\ -2,6 \cdot l + 1732 & \text{якщо } 400 \leq l < 500 \\ 0,88 \cdot l - 8,0 & \text{якщо } 500 \leq l < 1000 \\ 0,095 \cdot l + 770,8 & \text{якщо } 1000 \leq l < 2000 \\ 4,0 \cdot l - 7032,0 & \text{якщо } l > 2000. \end{cases}$

	$T_K^{20\phi} = \begin{cases} 0,2 \cdot l + 644 & \text{якщо } 100 \leq l < 200 \\ 3,5 \cdot l - 16,667 & \text{якщо } 200 \leq l < 400 \\ 5,16 \cdot l + 3446 & \text{якщо } 400 \leq l < 500 \\ 1,748 \cdot l - 7,486 & \text{якщо } 500 \leq l < 1000 \\ 0,19018 \cdot l + 1558 & \text{якщо } 1000 \leq l < 2000 \\ 8,0 \cdot l - 14064 & \text{якщо } l > 2000 \end{cases}$ $T_K^{30\phi} = \begin{cases} 0,32 \cdot l + 1164,0 & \text{якщо } 100 \leq l < 200 \\ 6,30 \cdot l - 31,333 & \text{якщо } 200 \leq l < 400 \\ -9,28 \cdot l + 6200 & \text{якщо } 400 \leq l < 500 \\ 3,151 \cdot l - 15,81 & \text{якщо } 500 \leq l < 1000 \\ 0,34036 \cdot l + 2806,5 & \text{якщо } 1000 \leq l < 2000 \\ 14,4 \cdot l - 25316 & \text{якщо } l > 2000 \end{cases}$ де l – відстань перевезень, км
Модель оцінки рівня інноваційного розвитку регіонів України за допомогою кластерного аналізу	Складові інтегрального показника інноваційного розвитку регіонів України : ~ сумарна кількість працівників, зайнятих у науково-дослідних і дослідно-конструкторських роботах (НДДКР), на 1000 осіб; ~ кількість аспірантів на 10000 осіб; ~ витрати на НДДКР, на одну особу, грн.; ~ інноваційні витрати на одну особу, грн.; ~ кількість отриманих охоронних документів на винаходи на 1 млн. осіб; ~ кількість студентів вузів 3–4 рівнів акредитації на 1000 осіб У результаті моделювання отримано, що найвищий рівень інноваційного розвитку спостерігається у Київській, Харківській і Донецькій області, середній – в Одеській, Вінницькій, Кримській і Херсонській областях
Модель оцінки ризику інвестиційного проекту з використанням термінів теорії нечіткої логіки [10]	Модель оцінки ризику інвестиційного проекту на основі трикутної функції приналежності терм-множини лінгвістичної змінної «чиста приведена вартість», що дозволяє інвестору сформулювати повний спектр можливих сценаріїв інвестиційного процесу. При цьому очікувана ефективність проекту не є точковою оцінкою, а полем інтервальних значень зі своїм розподілом очікувань
Комплекс моделей вибору інвестиційних проектів за допомогою: а) нелінійного програмування	Вперше побудована білінійна задача математичного програмування дискретно-неперервного типу вибору оптимальних проектів з урахуванням факторів, які впливають на прибутковість (ризик, дисконт, темп інфляції, податки, рентабельність). У результаті моделювання визначаються терміни інвестування проектів, обсяги їх фінансування та отриманий прибуток наприкінці впровадження.
б) лінійного програмування	У випадку, коли терміни початку інвестування проектів задані жорстко, без варіації, задача математичного програмування дискретно-неперервного типу вибору оптимальних проектів зводиться до задачі лінійного програмування, яка розв'язана з використанням програмного забезпечення <i>Microsoft Excel</i> .
в) методу послідовного аналізу варіантів	Модель дискретних змінних, яка дозволяє при обмеженнях на витрати максимізувати прибуток і рентабельність, використовуючи зовнішні інвестиції, власні кошти та кредити. Метод послідовного аналізу варіантів дає можливість поряд з оптимальним отримати рішення близькі до нього, що розширює діапазон прийнятих рішень
Ймовірнісна модель оновлення транспортних засобів з використанням теорії марківських процесів	Кількість транспортних засобів $TЗ$ оновлюється таким чином, що загальна їх кількість N за роками на перспективу залишається незмінною: $D_n = D_0 P$, де: D_n - розподіл чисельності $TЗ$ за віком в n -й період часу; D_0 - вихідний розподіл чисельності $TЗ$ в за віком в початковий момент часу $D_0 = (v_0, v_1, \dots, v_{T-2})$; P - матриця перехідних ймовірностей.
Модель лінійного програмування розподільчої задачі знаходження оптимальних потужностей підприємств по виробництву біологічних видів палива	Обмеження : 1) Кожний постачальник повинен дати споживачам біопалива не більше, ніж у нього є: $a_i \geq \sum_{j=1}^n x_{ij}$ ($i=1,2,\dots,m$) 2) кожний споживач повинен отримати стільки біопалива, скільки йому потрібно $b_j \geq \sum_{i=1}^m x_{ij} \lambda_{ij}$ ($j=1,2,\dots,n$) 3) поставки і перевідні коефіцієнти не повинні бути від'ємними: $x_{ij} \geq 0$, $\lambda_{ij} \geq 0$ 4) варіант поставок повинен бути самим вигідним, тобто забезпечувати мінімум загальних витрат: $F = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n x_{ij} c_{ij} = \min$; де a_i – ресурси постачальника; b_j – потреба споживача; c_{ij} – витрати на постачання одиниці продукції від i-го постачальника до j-го споживача; x_{ij} – розмір поставки від i-го постачальника до j-го споживача; λ_{ij} – перевідний коефіцієнт, який пов'язує a_i та b_j.

Список використаних джерел

1. Richard L. Oliver. A Cognitive Model of the Antecedent and Consequences of Satisfaction Decisions.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cob.calpoly.edu/~eli/Class/p19.pdf>.
2. Herbert Gintis. Educations, Tecnology and the Characteristics of Worker Productivity. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.umass.edu/preferen/gintis/Gintis%20AER%201971.pdf>.

3. Максимов В.И. Технологии информационного общества в действии: применение когнитивных методов в управлении бизнесом/ В.И. Максимов, С.В. Качаев.- [Электронный ресурс]. – Режим доступа :http://w3.rubr.ru/default.asp?doc_id=5222.
4. Кулинич А.А. Компьютерные системы моделирования когнитивных карт: подходы и методы/ А.А.Кулинич //Проблемы управления.- 2010.- №3.- С.2-16.
5. Корноушенко Е.К. Целенаправленное управление состоянием когнитивной линейной модели с ограниченным множеством состояний/ Е.К. Корноушенко// Управление большими системами.- 2014, выпуск 51.- С. 6–25.
6. Корноушенко Е.К. Управление равновесными состояниями в положительных нелинейных нормированных моделях слабоформализованных систем/ Е.К. Корноушенко// Проблемы управления.- 2014.- выпуск 2.- С. 18-25.
7. Горелова Г.В. Когнитивное моделирование для интеллектуальной системы поддержки принятия решений управления транзитной торговлей/ Г.В.Горелова, А.И. Хлебникова //Штучний інтелект,-2010.- №3.- С.473-482.
8. Глазунов С.В. Когнитивные модели народной экономики/ С.В. Глазунов, В.В. Смирнов.- [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://president-fond-narod.ru/media/files/GSKE-OVW-2008-06-V2.0\(Architecture_and_Strategy\).pdf](http://president-fond-narod.ru/media/files/GSKE-OVW-2008-06-V2.0(Architecture_and_Strategy).pdf)
9. Кудрицька Н.В. Транспортно-дорожній комплекс України: сучасний стан, проблеми та шляхи розвитку: монографія / Н.В.Кудрицька. – К.: НТУ, 2010.– 338 с.
10. Кудрицкая Н.В. Моделирование оценки рисков инвестиционных проектов/ Н.В.Кудрицкая//Економічний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди. –2014. – Вип. 22/2. – С. 30–35.

References

1. Richard L. Oliver. A Cognitive Model of the Antecedent and Consequences of Satisfaction Decisions. <http://www.cob.calpoly.edu/~eli/Class/p19.pdf>.
2. Herbert Gints. Educations, Tecnology and the Characteristics of Worker Productivity. <http://www.umass.edu/preferen/gintis/Gintis%20AER%201971.pdf>.
3. Maksimov V.I., Kachaev S.V. Tehnologii informatsionnogo obschestva v deystvii: primenenie kognitivnykh metodov v upravlenii biznesom. : http://w3.rubr.ru/default.asp?doc_id=5222.
4. Kulnich A.A. Kompyuternyye sistemy modelirovaniya kognitivnykh kart: podhody i metody. //Problemy upravleniya. 2010. No3. S.2-16.
5. Kornoushenko E.K. Tselenapavlennoe upravlenie sostoyaniem kognitivnoy lineynoy modeli s ogranichennyim mnozhestvom sostoyaniy. // Upravlenie bolshimi sistemami. 2014, vyipusk 51. S. 6–25.
6. Kornoushenko E.K. Upravlenie ravnoesnyimi sostoyaniyami v polozhitelnykh nelineynykh normirovannykh modelyakh slaboformalizovannykh sistem. // Problemy upravleniya. 2014. vyipusk 2. S. 18-25.
7. Gorelova G.V., Hlebnikova A.I. Kognitivnoe modelirovanie dlya intellektualnoy sistemy podderzhki prinyatiya resheniy upravleniya tranzitnoy trgovley. //Shtuchniy Intelekt, 2010. No3. S.473-482.
8. Glazunov S.V., Smirnov V.V. Kognitivnyie modeli narodnoy ekonomiki. [http://president-fond-narod.ru/media/files/GSKE-OVW-2008-06-V2.0\(Architecture_and_Strategy\).pdf](http://president-fond-narod.ru/media/files/GSKE-OVW-2008-06-V2.0(Architecture_and_Strategy).pdf)
9. Kudrytska N.V. Transportno-dorozhniy kompleks Ukrayiny: suchasnyy stan, problemy ta shlyakhy rozvytku: monohrafiya. K. : NTU, 2010. 338 s.
10. Kudritskaya N.V. Modelirovanie otsenki riskov investitsionnykh projektov. // Ekonomichnyy visnik Pereyaslav-Hmel'nitskogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu im. G. Skovorodi. 2014. Vip. 22/2. S. 30–35.

ДАНІ ПРО АВТОРА:

Кудрицька Наталія Василівна, старший науковий співробітник відділу розвитку виробничої інфраструктури, старший науковий співробітник, кандидат економічних наук,
Інститут економіки та прогнозування НАН України,
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, Україна,
[e-mail: natalyust@ukr.net](mailto:natalyust@ukr.net)

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ:

Кудрицкая Наталья Васильевна, старший научный сотрудник отдела развития производственной инфраструктуры, старший научный сотрудник, кандидат экономических наук,
Институт экономики и прогнозирования НАН Украины,
ул. Панаса Мирного, 26, г. Киев, 01011, Украина,
[e-mail: natalyust@ukr.net](mailto:natalyust@ukr.net)

DATA ABOUT THE AUTHOR:

Kudrytska Natalia, senior fellow for development of industrial infrastructure, Senior Researcher, PhD,
Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine
st. Panasa Myrnoho, 26, Kyiv, 01011, Ukraine,
[e-mail: natalyust@ukr.net](mailto:natalyust@ukr.net),

УДК 659.4

ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ІНСТРУМЕНТАМИ ВНУТРІШНЬОГО PR

Мірошніченко Д.А.

У даній статті розглянуто сутність і типи корпоративних культур, проаналізовано внутрішній PR як фактор формування корпоративної культури та визначено методи для роботи із внутрішньою громадськістю.

Статтю присвячено аналізу впливу зв'язків з громадськістю на формування корпоративної культури

Предметом дослідження є корпоративна культура та інструментарій внутрішнього піару.

Мета статті – визначити та проаналізувати особливості формування корпоративної культури засобами внутрішнього PR.

Результати роботи можуть знайти практичне застосування на будь-якому підприємстві, організації чи установі де керівництво дбає про розвиток корпоративної культури, що об'єднує працівників компанії в єдину команду, формує єдине розуміння місії та цілей, поставлених перед компанією, а також мотивує працівників до їх досягнення.

Сучасна теорія і практика управління визначає корпоративну культуру як систему цінностей, переконань, вірувань, уявлень, очікувань, символів, а також ділових принципів, норм поведінки, традицій, ритуалів і т.д., які склалися в організації або її підрозділах за час діяльності та які приймаються більшістю співробітників.

В роботі з підтримки корпоративної культури одним із найважливіших моментів є PR – як зовнішній, так і внутрішній. Внутрішній PR має підвищувати рівень лояльності та вмотивованості персоналу, а значить, і ефективність його діяльності. Крім того, створення позитивного іміджу компанії в очах власних співробітників впливає на імідж компанії ззовні, позаяк персонал є одним із каналів трансляції інформації назовні.

Всередині компанії PR виконує цілий ряд життєво важливих для сучасного бізнесу функцій: допомога працівникам і фахівцям в ознайомленні із цілями, можливостями й традиціями фірми; роз'яснення загальної політики керівництва й принципів його роботи з персоналом; задоволення потреби персоналу в інформації про події у фірмі й навколо неї; забезпечення й стимулювання двосторонньої комунікації між керівництвом і її працівниками; сприяння розвитку позитивної мотивації в кожного працівника стосовно компанії й щодо високої якості роботи; формування організаційної культури й фірмового стилю; виховання працівників як представників компанії, носіїв її іміджу й культури.

Отже, для будь-якої бізнес-структури, що діє в сучасних умовах ринку необхідно створення системи внутрішньо-фірмових комунікацій між співробітниками компанії, оскільки ці взаємодії формують її організаційну культуру. І якщо подібний механізм внутрішнього спілкування налагоджено, то між учасниками комунікацій виникає симпатія, гармонізується психологічний клімат, у роботі підвищується рівень взаємовиручки й взаємодопомоги, підвищується відповідальність, знижуються рівень і гострота конфліктів. Розвиток корпоративних відносин сприяє поліпшенню економічних показників діяльності організації. Контроль за ними допомагають здійснювати так звані «інструменти внутрішнього PR».

Ключові слова: корпоративна культура, PR, персонал, компанія, система цінностей, традиції, фірмовий стиль, імідж.

ФОРМИРОВАНИЕ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ ИНСТРУМЕНТАМИ ВНУТРЕННЕГО PR

Мирошніченко Д.А.

В данной статье рассмотрены сущность и типы корпоративных культур, проанализированы внутренний PR как фактор формирования корпоративной культуры и определены методы для работы с внутренней общественностью.

Статья посвящена анализу влияния связей с общественностью на формирование корпоративной культуры

Предметом исследования является корпоративная культура и инструментальный внутренний пиар.

Цель статьи – определить и проанализировать особенности формирования корпоративной культуры средствами внутреннего PR.

Результаты работы могут найти практическое применение на любом предприятии, организации или учреждении, где руководство заботится о развитии корпоративной культуры, объединяющей работников компании в единую команду, формирует единое понимание миссии и целей, поставленных перед компанией, а также мотивирует работников к их достижению.

Современная теория и практика управления определяет корпоративную культуру как систему ценностей, убеждений, верований, представлений, ожиданий, символов, а также деловых принципов, норм поведения, традиций, ритуалов и т.д., которые сложились в организации или ее подразделениях за время деятельности и которые принимаются большинством сотрудников.

В работе по поддержке корпоративной культуры одним из важнейших моментов является PR – как внешний, так и внутренний. Внутренний PR должен повышать уровень лояльности и мотивированности персонала, а значит, и эффективность его деятельности. Кроме того, создание позитивного имиджа компании в глазах собственных сотрудников влияет на имидж компании извне, поскольку персонал является одним из каналов трансляции информации наружу.

Внутри компании PR выполняет целый ряд жизненно важных для современного бизнеса функций: помощь работникам и специалистам в ознакомлении с целями, возможностями и традициями фирмы; разъяснение общей политики руководства и принципов его работы с персоналом; удовлетворение потребности персонала в информации о событиях в фирме и вокруг нее; обеспечение и стимулирование двусторонней коммуникации между руководством и ее работниками; способствование развитию положительной мотивации у каждого работника по отношению к компании и относительно высокому качеству работы; формирование организационной культуры и фирменного стиля; воспитание работников как представителей компании, носителей ее имиджа и культуры.

Следовательно, для любой бизнес-структуры, действующей в современных условиях рынка необходимо создание системы внутри-фирменных коммуникаций между сотрудниками компании, поскольку эти взаимодействия формируют ее организационную культуру. И если подобный механизм внутреннего общения налажено, то между участниками коммуникаций возникает симпатия, гармонизируется психологический климат, в работе повышается уровень взаимовыручки и взаимопомощи, повышается ответственность, снижаются уровень и острота конфликтов. Развитие корпоративных отношений способствует улучшению экономических показателей деятельности организации. Контроль за ними помогают осуществлять так называемые «инструменты внутреннего PR».

Ключевые слова: корпоративная культура, PR, персонал, компания, система ценностей, традиции, фирменный стиль, имидж.

FORMATION OF CORPORATE CULTURE VIA INTERNAL PR

Miroshnichenko D.A.

This article examines the nature and types of corporate culture, analyzes internal PR as a factor of corporate culture formation and sets the methods of dealing with domestic public.

This article examines the impact of public relations on the corporate culture reformation.

The subject of the research is corporate culture and internal PR tools.

The purpose of the article is to identify and analyze the features of corporate culture formation via internal PR.

The results of the research can be applied at any enterprise, organization or institution where the management cares about the development of a corporate culture that unites employees in one team, creates a common understanding of the mission and goals of the company and motivates employees to their achievement.

The modern theory and practice of the corporate culture defines it as a system of values, beliefs, perceptions, expectations, characters, and business principles, norms of behavior, traditions, rituals, etc., which have emerged in the organization or its subsidiaries during the activity and are adopted by most employees.

Both external and internal PR is one of the most important things in this paper supporting the corporate culture. Internal PR is to raise the level of loyalty and motivation of the staff, and hence its effectiveness. In addition, a positive image on behalf of its employees affects the image of the company, as the staff is one of the channels broadcasting the information out.

Inside a company PR performs a number of vital functions for the modern business: specialists and staff assistance to familiarize with the objectives, opportunities and traditions of the company; the clarification of the administration's overall policy and how it works

with the staff; meeting the needs of the personnel in information about the events in the company and beyond; providing and encouraging bilateral communication between management and its employees; promoting positive motivation and respect of each employee and of high quality work; the formation of organizational culture and corporate identity; employees training as the company representatives who bear its image and culture.

Thus for any business structure operating in today's market conditions it is necessary to create a system of intra-firm communication between employees, since these interactions shape its organizational culture. If such a mechanism of internal communication is established, sympathy arises in the communication between the parties and psychological climate harmonizes, increases the level of reciprocity and mutual responsibility, reduces the level and intensity of the conflicts. Development of corporate relations contributes to improving the economic activity of the organization. So-called "internal tools of PR" control them.

Key words: corporate culture, PR, staff, company, values, traditions, corporate identity and image.

Актуальність дослідження. Сучасна теорія і практика управління визначає корпоративну культуру як систему цінностей, переконань, вірувань, уявлень, очікувань, символів, а також ділових принципів, норм поведінки, традицій, ритуалів і т.д., які склалися в організації або її підрозділах за час діяльності та які приймаються більшістю співробітників.

Корпоративна культура — це цілісність, але вона є багатогранною. В загальному вигляді вона складається з елементів двох видів: матеріальні елементи — представлені структурою об'єктів (як виробничих, так й інфраструктури); системою технологічних та управлінських процесів; знаково-символьною системою; духовні елементи — представлені системою поглядів, думок, еталонів поведінки, цілей, міфів, історією, обрядами, кадровою політикою тощо. До основних характеристик організаційної культури відносять цінності, які поділяють всі співробітники організації та норми, якими регламентуються дії працівників.

Корпоративна культура є продуктом тісної взаємодії зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства. Для того, щоб запропонувати реальні напрямки формування корпоративної культури та забезпечити ефективний механізм її функціонування, необхідно систематизувати фактори впливу на корпоративну культуру із подальшим дослідженням тенденцій такого впливу. Під факторами впливу розуміємо ті рушійні сили, які впливають на формування корпоративної культури і забезпечують її найбільшу ефективність. Одним із основних факторів впливу на корпоративну культуру є внутрішні зв'язки з громадськістю.

Ступінь дослідження проблеми. Проблемам формування, оцінювання та розвитку корпоративної культури значна увага приділена у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як Діл Т.Е., Геллергер Р.С., Кевин М Томпсон, Виханский О. С., Гавкалова Н.Л., Наумов А. І., Камерон К.С., Куїнн Р.І., Спивак В. А., Воронкова А.Е., Зіновьев І.Ф., Баб'як М. М., Коренев Е. Н., Мажура І. В., Кузьмін О.Є., Хаєт Г.Л. та інші. У дослідженнях цих авторів розкрито сутність корпоративної культури, підходи до оцінювання (з позиції типології), фактори впливу на корпоративну культуру (їх особливості), досліджено окремі складові корпоративної культури тощо.

Мета статті — визначити та проаналізувати особливості формування корпоративної культури засобами внутрішнього PR.

Виклад основного матеріалу. Поряд з такими популярними напрямками, як просування товарів і брендів, останнім часом все більшого значення набувають PR-проекти, пов'язані зі створенням і керуванням репутацією, формуванням корпоративної культури, філософії й місії компанії.

Ступінь ефективності корпоративної культури визначають наступні фактори: злагодженість, взаємодія (командний дух); задоволеність роботою та її результатами; відданість організації і готовність відповідати її високим стандартам; високий рівень якості праці і продукції; готовність до змін, які обумовлені вимогами прогресу та конкурентної боротьби.

Залежно від основних завдань компанії у менеджменті виділяють кілька типів корпоративних культур, кожна з яких має певний потенціал для розвитку компанії і по-особливому впливає на задоволення потреб і кар'єру працівників.

«Командна» культура формується в компаніях, що працюють у динамічних галузях, рівень ризику в яких великий (реклама, розроблення програмного забезпечення) і майбутнє яких визначається рівнем новизни продукту, проекту. Цінуються (і винагороджуються) талант, новаторство і продуктивна праця.

«Клубна» культура характеризується вірністю, відданістю і бажанням працівників належати до певної групи. Співробітники з великим стажем роботи в компанії одержують більшу винагороду, ніж «новачки». Як правило, індивіди стають фахівцями загального профілю і здобувають досвід у різних функціональних сферах. За принципами цієї культури працює переважна більшість японських фірм.

«Академічна» культура передбачає довгострокове співробітництво і повільне, стабільне просування по службі. Але, на відміну від «клубної», працівники рідко переходять з одного підрозділу в інший. Кожен стає фахівцем у своїй сфері. Основою для винагороди і просування по службі є працьовитість і професіоналізм. «Академічні» культури характерні для багатьох «вікових» компаній: університетів, державних установ. Однак така культура обмежує розвиток працівників і взаємодію між відділами і підрозділами фірми. Ефективна вона у стабільних середовищах.

Культура «фортеці» формується переважно в кризовій для організації ситуації, коли йдеться про виживання компанії. «Фортеця» не може гарантувати співробітникам збереження робочих місць чи професійного зростання у періоди реструктуризації і скорочення компанії, коли вона пристосовується до умов зовнішнього середовища. Така культура небезпечна для рядових працівників, але відкриває хороші можливості впевненим у собі менеджерам. Ті, хто досягає успіху в таких ситуаціях, стають відомими особистостями [7].

В роботі з підтримки корпоративної культури одним із найважливіших моментів є PR — як зовнішній, так і внутрішній. Передусім необхідно відстежувати відповідність зовнішнього PR-у нормам і стандартам, що існують в компанії і офіційно декларуються: «Це інформаційне поле повинно бути єдиним і максимально відповідати одне одному».

Внутрішній PR має підвищувати рівень лояльності та вмотивованості персоналу, а значить, і ефективність його діяльності. Крім того, створення позитивного іміджу компанії в очах власних співробітників впливає на імідж компанії ззовні, позаяк персонал є одним із каналів трансляції інформації назовні [3].

Внутрішній PR має максимально тісно перетинатися з політикою управління персоналом і політикою компанії. В деяких компаніях цим питанням займається окремих структурний підрозділ, у деяких він входить в HR-департамент (дирекцію). Проте оптимальним для цього завдання є створення робочої групи із PR-менеджера, менеджера з управління персоналом, а також представника від колективу.

Напрями діяльності внутрішнього PR сьогодні помітно актуалізувалися. Однак, на сьогоднішній день відслідковується наступна статистика: «не більше 15% українських компаній послідовно й успішно займаються внутрішнім PR — вибудовуванням комунікацій між співробітниками, пропагандою цінностей компанії. У більшості середніх і великих компаній внутрішній PR зводиться до проведення святкових вечірок. Головний прорахунок топ-менеджерів — небажання підтримувати зворотний зв'язок зі співробітниками, невміння використовувати вигоди налагодженого контакту з ними. При цьому, керівники фірм неохоче звертаються до зовнішнього PR-агентства з пропозицією розробки PR-стратегії внутрішніх комунікацій. Це відбувається лише у випадку виникнення серйозних проблем (відсутність мотивації персоналу, почуття команди й, як наслідок, — зниження ефективності роботи компанії). Хоча саме PR-агентства, залежно від розміру компанії, стадії її життєвого циклу й стратегічних цілей можуть розробляти й впроваджувати різні

алгоритми внутрішніх корпоративних зв'язків: консультації та програми керування корпоративною культурою (формування, зміцнення, зміна); розробка й впровадження програм підтримки змін у компанії (зміна топ-менеджменту, структури, злиття й поглинання), подолання опору співробітників змін; підвищення ефективності каналів комунікацій (або створення нових); поліпшення іміджу. Інструментарій підбирається тільки після проведення комунікаційного аудиту, а для нових компаній після аудиту цілей і бачення: внутрішній комунікаційний аудит; глибинні інтерв'ю, анкетування, фокус-групи; корпоративні ЗМІ, інформаційні стенди; зустрічі з топ-менеджментом, збори, наради; корпоративний кодекс (Кодекс корпоративної етики), корпоративні стандарти; тренінги зі створення команди; корпоративні заходи й акції.

Всередині компанії PR виконує цілий ряд життєво важливих для сучасного бізнесу функцій: допомога працівникам і фахівцям в ознайомленні із цілями, можливостями й традиціями фірми; роз'яснення загальної політики керівництва й принципів його роботи з персоналом; задоволення потреби персоналу в інформації про події у фірмі й навколо неї; забезпечення й стимулювання двосторонньої комунікації між керівництвом і її працівниками; сприяння розвитку позитивної мотивації в кожного працівника стосовно компанії й щодо високої якості роботи; формування організаційної культури й фірмового стилю; виховання працівників як представників компанії, носіїв її іміджу й культури [1].

Правильна реалізація перерахованих функцій можлива лише в тому випадку, якщо керівництвом передбачені різні види забезпечення процесу керування зв'язками із громадськістю: ідеологічний, кадровий, матеріально-технічний, фінансовий, нормативно-правовий, технологічний, інформаційний тощо.

Найголовнішим завданням внутрішньої PR-роботи є забезпечення двох потоків інформації: «зверху» і «знизу». У першому випадку мова йде про інформацію, що надходить від перших осіб компанії, яка повинна систематично доводитися до персоналу. У кожного співробітника є потреба у «відчутті керівника», у знанні про наміри керівництва, підсумках і перспективах діяльності фірми, стані справ, обґрунтованості чутток. Не менш важливий і зустрічний потік – від персоналу до керівника. Настрої, думки, рішення, оцінки, відносини, можливі пропозиції для поліпшення справ – про все це керівник може довідатися тільки безпосередньо від працівників. Тому керівництву компанії надзвичайно важливо мати «відчуття кожного підпорядкованого». Якщо перші особи фірми не вибудують цей потік інформації, вона починає складатися стихійно й також аж ніяк не на користь справі. Обидва ці потоки інформації, яка як створює «почуття керівника» у підлеглих, так і «почуття підпорядкованого» у керівництва, в кінцевому результаті, спрямовані на досягнення єдиної мети – формуванні «почуття Ми», причетності до спільної справи. І тут важливу роль у формуванні позитивної мотивації грає правильно вибудовані підбір і розташування кадрів, ретельне налагодження технології з орієнтацією на інформацію [5].

Слід також пам'ятати, що до внутрішнього PR має непряме відношення буквально все в компанії – і те, як співробітники вітаються одне з одним, і те, як оформлені їхні робочі місця, і навіть те, у який колір пофарбовані стіни офісу.

На практиці існує цілий ряд методів для роботи із внутрішньою громадськістю – колегіальні зустрічі між співробітниками фірми, (бажано) за участю керівництва компанії, збори, наради, семінари, конференції, збір і аналіз пропозицій, книги побажань, бюлетені, щорічні доповіді, оформлення стендів, стінгазет, дощок оголошень, постійних і тимчасових виставок, статті й листи в ЗМІ, використання фото-, кіно- і відеоматеріалів, друкованих матеріалів (довідників, пам'яток для новачків і початківців), проведення спільних уїк-ендів, святкування професійних, національних свят, а також Дня народження фірми.

Для будь-якої бізнес-структури, що діє в сучасних умовах ринку необхідно створення системи внутрішньо-фірмових комунікацій між співробітниками компанії, оскільки ці взаємодії формують її організаційну культуру. І якщо подібний механізм внутрішнього спілкування налагоджено, то між учасниками комунікацій виникає симпатія, гармонізується психологічний клімат, у роботі підвищується рівень взаємовиручки й взаємодопомоги, підвищується відповідальність, знижуються рівень і гострота конфліктів. Розвиток корпоративних відносин сприяє поліпшенню економічних показників діяльності організації. Контроль за ними допомагають здійснювати так звані «інструменти внутрішнього PR».

Для реалізації завдань внутрішнього PR у фахівців зі зв'язків із громадськістю є в розпорядженні ряд інструментів. Ці інструменти можна умовно підрозділити на інформаційні, аналітичні, комунікаційні, організаційні й інструменти кризового (посткризового) реагування [4].

Інформаційні інструменти – це засоби односторонньої комунікації, що призначені для інформування працівників підприємства про поточні події в рамках зв'язків із громадськістю.

До основних інформаційних інструментів внутрішнього PR відносяться: внутрішні видання – інформаційний (корпоративний) бюлетень; інша друкована продукція, призначена для внутрішнього поширення: поздоровлення, співчуття, індивідуальна переписка, копії й виписки з офіційних документів, звіти тощо; корпоративний web-ресурс (сторінка, сайт, портал); кабельний зв'язок (радіо, телебачення, внутрішня комп'ютерна мережа).

Аналітичні інструменти внутрішніх зв'язків із громадськістю являють собою засіб односторонньої (зворотної) комунікації, призначений для вивчення думок, настроїв і відповідної реакції працівників підприємства.

Основними інструментами внутрішньо-корпоративного PR даного типу є: моніторинг відгуків працівників підприємства на розповсюджену серед них раніше інформацію; комплексний аналіз проведених серед працівників підприємства підсумків опитувань, результатів анкетування тощо.

Комунікаційні інструменти внутрішніх зв'язків із громадськістю ґрунтуються на безпосередніх контактах, особистій комунікації між працівниками й керівництвом.

Основними заходами тут є: виступи керівництва; відкриті інтерв'ю; відкриті листи; вечори запитань і відповідей; усні повідомлення керівництва; оголошення наказів керівництва.

Інструменти кризового й посткризового реагування – це засоби підвищення ефективності застосування PR-засобів і прийомів. Цьому сприяє: підкреслене обмірковане й виважене відношення до кожного слова, зверненого до працівників підприємства; робота «на випередження», інтенсифікація інформаційного обміну в обох напрямках; особлива увага до відповідної реакції, проявів думок і настроїв працівників, максимальна гнучкість у питаннях зв'язків із громадськістю.

Організаційні інструменти внутрішнього PR представлені набором спеціальних заходів, проведених для працівників підприємства за особистої участі керівництва. Серед цих заходів відзначимо: збори й засідання (як правило, присвячених до днів загальнодержавних пам'ятних і урочистих дат); вечори відпочинку; змагання; внутрішньо-корпоративні свята (День народження підприємства, День відкритих дверей, День молодих фахівців, День ветеранів).

Основне призначення перерахованих заходів – зміцнення корпоративного духу серед працівників підприємства в умовах неформальної, святкової обстановки.

Висновки. Отже, необхідною складовою внутрішнього PR є розвиток корпоративної культури, що об'єднує працівників компанії в єдину команду, формує єдине розуміння місії та цілей, поставлених перед компанією, а також мотивує працівників до їх досягнення. Налагоджені внутрішні комунікації, багата корпоративна культура, прозорі системи мотивації – все це працює на підвищення ефективності бізнесу. Тому розвиток внутрішніх комунікацій – це інвестиції в сьогодишню стабільність і майбутню перспективу, інвестиції у зростання нематеріальних активів.

Список використаних джерел

1. Бала О.І. Фактори впливу на корпоративну культуру: сутність та класифікація / О.Є. Кузьмін, О.І. Бала, Р.Д. Бала // *Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць*. – Випуск 222: в 5 т. – Т. V. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – С. 1078-1083.
2. Воронкова А.Э. Система факторов, определяющих состояние корпоративного управления в акционерном обществе / А.Э. Воронкова, Э.Н. Коренев // *Актуальні проблеми економіки*. – 2004. – №3. – С. 158-198.
3. Грицак Н. Корпоративна культура: палиця з двома кінцями / Н.Грицак // *Агробізнес Сьогодні* – №19(242) жовтень – 2012. – Режим доступу: agro-business.com.ua.
4. Зеркаль А.В. Факторы, определяющие состояние корпоративной культуры / А.В. Зеркаль // *Корпоративная культура организаций XXI века: сборник научных трудов*. – Краматорск: ДДМА, 2011. – С. 68-74.
5. Задихайло Д. В. Корпоративне управління: Навч. посіб. / Д.В. Задихайло, О.Р. Кібенко, Г.В. Назарова – Х.: Ескада, 2003. – 688 с.
6. Петрушенко Ю.М. Вплив національних особливостей корпоративної культури на розвиток економічних відносин / Ю.М. Петрушенко, Т.А. Голец // *Вісник СумДУ. Серія Економіка*. – № 1. – 2007. – С. 75–84.
7. Хаєт Г.Л. Корпоративна культура: Навч. посібник / Заг. ред. Хаєт Г. Л., Єськов О. Л., Ковалевський С. В. та ін. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 403 с.

References

1. Kuzmin O.Ye., Bala O.I., Bala R.D. Faktory vplyvu na korporatyvnu kulturu: sutnist ta klasyfikaciya. // *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky: Zbirnyk naukovykh pracz. Vypusk 222: v 5 t. T.V. Dnipropetrovsk: DNU, 2007. S. 1078-1083.*
2. Voronkova A.E., Korenev E.N. Sistema faktorov, opredelyayushhyyh sostoyanye korporativnogo upravleniyya v akcyonernom obshchestve. // *Aktualni problemy ekonomiky. 2004. №3. S. 158-198.*
3. Gryczak N. Korporativna kultura: palycya z dvoma kincyamy. // *Agrobiznes S'ogodni №19(242) zhovten 2012. : agro-business.com.ua.*
4. Zerkal A.V. Faktory, opredelyayushhyye sostoyanye korporativnoy kultury. // *Korporativnaya kultura organizatsiy XXI veka: sbornik nauchnykh trudov. Kramatorsk: DDMA, 2011. S. 68-74.*
5. Zadyxajlo D.V., Kibenko O.R., Nazarova G.V. Korporativne upravlinnya: Navch. posib. X. : Eskada, 2003. 688 s.
6. Petrushenko Yu.M., Golecz T.A. Vplyv nacionalnykh osoblyvostej korporativnoy kultury na rozvytok ekonomichnykh vidnosyn. // *Visnyk SumDU. Seriya Ekonomika. №1. 2007. S. 75–84.*
7. Xayet G.L., Yeskov O.L., Kovalevskiy S.V. ta in. Korporativna kultura: Navch. posibnyk. K. : Centr navchalnoyi literatury, 2003. 403 s.

ДАНІ ПРО АВТОРА:

Мірошніченко Денис Анатолійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри професійної освіти ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського 34, кім. 908, м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл., Україна, 08401
e-mail: mirosh88@i.ua

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ:

Мирошніченко Денис Анатольевич, кандидат исторических наук, доцент кафедры профессионального образования ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»
ул. Сухомлинского 34, ком. 908, г. Переяслав-Хмельницкий, Киевская обл., Украина, 08401
e-mail: mirosh88@i.ua

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR:

Miroshnichenko Denys Anatoliyovych, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of Department of Vocational Education Pereyaslav-Khmelnitsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University
Sukhomlynskiy str., r. 908, Pereyaslav-Khmelnitsky, Kiev region, Ukraine, 08401
e-mail: mirosh88@i.ua

УДК 339.137

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПРОДУКЦІЇ ЯК ФАКТОР ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Балашевич М.Й.,
Хіневич Л.М.

Предмет дослідження: вплив конкурентоспроможності товарів на ефективність зовнішньоекономічної діяльності.

Мета дослідження: виявити вплив конкурентоспроможності товарів на зовнішньоекономічну безпеку.

Методи дослідження: порівняльного аналізу, синтезу, узагальнення, опису, логічний метод.

Результати роботи: узагальнено досвід вступу країн до СОТ та ЄС; виявлено, що лібералізація зовнішньої торгівлі для країн з початково низьким рівнем конкурентоспроможності товарів призводить, як правило, до зростання негативного сальдо поточного рахунку і його відношення до ВВП, зростання зовнішнього боргу, зниження ВВП.

Галузь застосування: результати аналізу важливо враховувати при прийнятті зважених рішень у державній зовнішньоекономічній політиці, в тому числі щодо інтеграції країни.

Висновки: вступ країни до СОТ або інтеграційне об'єднання сприяє ефективному розвитку зовнішнього сектора економіки при наявності конкурентоспроможних товарів. Основним драйвером зростання сальдо зовнішньої торгівлі є проведення структурних реформ, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності товарів на зовнішньому ринку, а не сам факт підвищення рівня відкритості торгівлі.

Ключові слова: зовнішня торгівля, зовнішньоекономічна безпека, відкритість, сальдо зовнішньої торгівлі товарами, конкурентоспроможність товарів.

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРОДУКЦИИ КАК ФАКТОР ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Балашевич М.И.,
Хиневич Л.М.

Предмет исследования: влияние конкурентоспособности товаров на эффективность внешнеэкономической деятельности.

Цель исследования: выявить влияние конкурентоспособности товаров на внешнеэкономическую безопасность.

Методы исследования: сравнительного анализа, синтеза, обобщения, описания, логический метод.

Результаты работы: обобщен опыт вступления стран в ВТО и ЕС; выявлено, что либерализация внешней торговли для стран с изначально низким уровнем конкурентоспособности товаров приводит, как правило, к росту отрицательного сальдо текущего счета и его отношения к ВВП, росту внешнего долга, снижению ВВП.

Область применения: результаты анализа важно учитывать при принятии взвешенных решений в государственной внешнеэкономической политике, в том числе в отношении интеграции страны.

Выводы: вступление страны в ВТО либо интеграционное объединение способствует эффективному развитию внешнего сектора экономики при наличии конкурентоспособных товаров. Основным драйвером роста сальдо внешней торговли является проведение структурных реформ, направленных на повышение конкурентоспособности товаров на внешнем рынке, а не сам факт повышения уровня открытости торговли.

Ключевые слова: внешняя торговля, внешнеэкономическая безопасность, открытость, сальдо внешней торговли товарами, конкурентоспособность товаров.

COMPETITIVENESS OF GOODS AS A FACTOR OF EXTERNAL ECONOMIC SECURITY

Balashovich M.I.,
Khinevich L.M.

The subject of the research: the impact of the goods competitiveness on the effectiveness of foreign economic activity.

The aim of the research: to identify the impact of goods competitiveness on the external economic security.

Methods applied: comparative analysis, synthesis, generalization, description, logical method.

The results of the research: the experience of the countries' accession to the WTO and EU has been generalized; it is revealed that trade liberalization in the countries with initially low goods competitiveness leads, as a rule, to the increase in the current account deficit and its ratio to the GDP, to the growth of external debt and GDP reduction.

Area of application: the results of the analysis are recommended to be taken into account while making balanced decisions in the state foreign economic policy, including the aspect of integration of the country.

Conclusions: the country's entry into the WTO or to the integration association contributes to the effective development of the external sector of the country's economy in case the products of the country are competitive enough. The main driver of foreign trade growth of the country is the structural reforms aimed at improving the competitiveness of the country's goods in the foreign markets, and not the fact itself of increasing the level of trade openness.

Key words: foreign trade, external economic security, openness, external balance of goods, competitiveness of goods.

Введение. В условиях глобализации мировой экономики все больше возрастает взаимозависимость стран в социально-экономическом развитии. На макроэкономическом уровне глобализация означает общее стремление стран и отдельных

регионов к экономической активности вне своих границ [1,с.24]. Каждая страна стремится извлечь максимальную выгоду из внешнеэкономических отношений. Вместе с тем, чем глубже страна интегрирована в мировую экономику, тем выше ее внешнеэкономическая зависимость, которая оказывает как позитивное, так и негативное влияние на национальную экономику. Отсюда возникает проблема внешнеэкономической безопасности.

Внешеэкономическую безопасность страны определяют многие факторы, комплексное влияние которых возможно учесть с помощью интегрирующего моделирования. В представленной статье предпринята попытка исследования динамики показателя, достаточно убедительно отражающего характер взаимодействия страны с внешней средой. По мнению авторов, такая оценка может быть осуществлена посредством анализа сальдо счета текущих операций, которое свидетельствует о конкурентоспособности товаров, является одним из основных показателей эффективности деятельности страны на внешнем рынке и в значительной мере влияет на ее внешнеэкономическую безопасность.

В качестве объектов исследования были избраны восточноевропейские страны – соседи Республики Беларусь, а также ряд западноевропейских стран Европейского Союза, на опыте которых рассматривается фактическое влияние вступления в ВТО или интеграционные объединения на их экономику на основе анализа динамики сальдо счета текущих операций и сальдо торговли товарами и услугами, характеризующих, по сути, конкурентоспособность товаров страны на внешних рынках.

Степень исследования. В научной литературе, исследованиях и СМИ повышенная активность высказывания мнений о влиянии членства страны в том или ином интеграционном объединении или ВТО на экономику наблюдается накануне вступления той или иной страны в какое-либо интеграционное объединение. При этом наибольшую долю в исследованиях занимают именно прогнозы влияния решений о членстве еще до вступления страны в соответствующий интеграционный блок. В то же время аналитические статьи об итогах вступления и результатах нахождения в ВТО встречаются реже, что может быть связано с отсутствием единого мнения о сроках, когда проявление влияния на экономику страны (позитивное либо негативное) становится очевидным.

Среди экспертов и исследователей накануне вступления страны в ЕС или ВТО формируются, как правило, две противоположных точки зрения, которые в обобщенном виде сводятся к следующим позициям. Одни полагают, что уровень конкурентоспособности национальных предприятий недостаточно высок, не соответствует мировому и, следовательно, страна после вступления будет проигрывать в конкурентной борьбе как на внешнем, так и внутреннем рынке, что приведет к росту импорта, снижению доли национальных товаров в структуре внутреннего и внешнего товарооборота, росту отрицательного сальдо, снижению объемов производства, потере внутреннего рынка.

Другие убеждены, что открытие границ приведет к росту внутренней конкурентоспособности в перспективе, даже если уровень текущей конкурентоспособности предприятий национальной экономики ниже мирового, что в итоге придаст импульс экспорту, увеличит доходы и повысит рост уровня и качества жизни населения.

Столкновение данных мнений наблюдается каждый раз, когда какая-либо из стран пытается стать новым членом ВТО либо интеграционного объединения. Данные подходы объединяет субъективность оценки имеющейся конкурентоспособности предприятий накануне вступления, что в итоге приводит к проблематичности дальнейших оценок последствий вступления в ВТО либо интеграционный блок.

Для объективного анализа влияния ВТО и членства в экономических союзах на развитие экономики и уровень конкурентоспособности ее товаров авторами данной статьи предлагается анализ итогов пребывания стран в ЕС и ВТО, взяв за основу исследование динамики показателей сальдо счета текущих операций, которые, по сути, отражают эффективность взаимодействия страны с внешней средой, а не перспективы такого пребывания.

Международная статистика (статистика международных организаций – Международного валютного фонда и Всемирного банка), предоставляет возможность на значительных промежутках времени (иногда более 50 лет) понаблюдать за движением счета текущих операций и внешнеторгового баланса товаров и услуг, отражающих изменения в результативности внешней торговли страны до и после вступления ее в интеграционный блок либо в ВТО. Также счет текущих операций в западной литературе рассматривается в качестве одного из показателей внешней конкурентоспособности страны, так как свидетельствует о востребованности ее товаров на внешнем рынке [2]. В макроэкономических моделях сальдо счета текущих операций характеризует чистый экспорт [3], [4].

В целях сопоставимости абсолютных значений сальдо счета текущих операций разных стран (выраженных в млрд. долларов США) и косвенной оценки структурных изменений в экономике целесообразно использовать в анализе показатель доли сальдо текущих операций страны от ВВП (выраженный в процентах от ВВП), а сальдо экспорта и импорта товаров и услуг помогает «проследить» исключительно динамику товаров и услуг, «очищенную» от доходов от инвестиций и трансфертов.

В данном исследовании авторы исходят из предпосылки, что страны являются членами ВТО и ЕС не первый год и у многих в «багаже» накопились уже десятилетия опыта их экономической жизни в составе данных структур. Существующие позитивные перспективы либо угрозы негативных последствий уже имели возможность наступить и реализоваться в случае наличия таковых.

Результаты исследования. Для начала рассмотрим итоги вступления в ВТО и ЕС ближайших стран-соседей Республики Беларусь.

Литовская Республика

Дата вступления в ВТО – 31 мая 2001 г.[5], в ЕС – 1 мая 2004 г.[6] (по состоянию на 2014 год нахождение в ВТО – 13 лет, в ЕС – 10 лет).

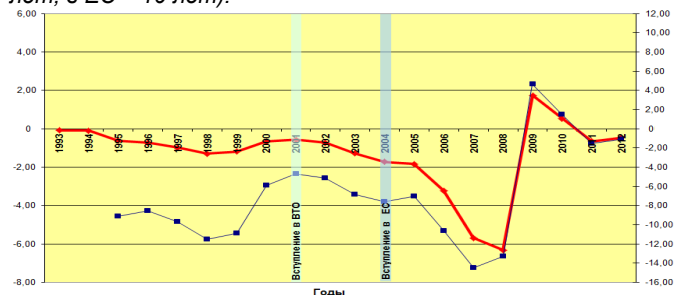

Рисунок 1. Баланс счета текущих операций Литвы

Примечание: красный график «Сальдо счета текущих операций» – левая шкала (млрд. долларов США), синий график «Доля счета текущих операций в ВВП» – правая шкала (процент).

Собственная разработка авторов на основе данных Международного валютного фонда [7].

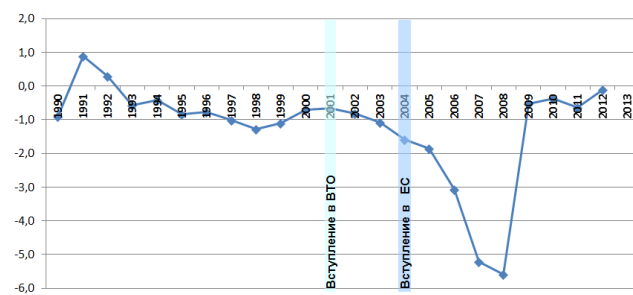

Рисунок 2. График сальдо внешней торговли товарами и услугами Литвы

Примечание: График сальдо внешней торговли товарами и услугами Литвы (млрд. долларов США).

Собственная разработка авторов на основе данных Всемирного банка [8].

Латвийская Республика

Дата вступления в ВТО – 10 февраля 1999 г. [5], в ЕС – 1 мая 2004 г. [6] (по состоянию на 2014 год нахождение в ВТО – 15 лет, в ЕС – 10 лет).

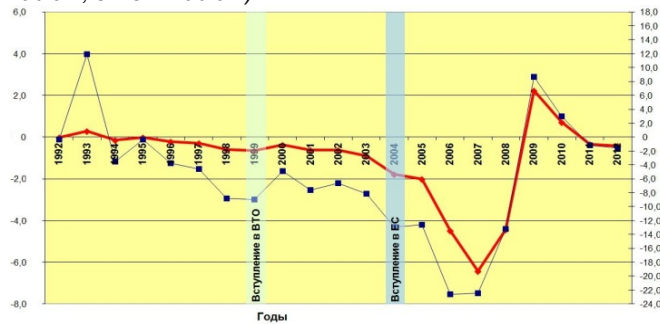

Рисунок 3. Баланс счета текущих операций Латвии

Примечание: Красный график «Сальдо счета текущих операций» – левая шкала (млрд. долларов США), синий график «Доля счета текущих операций в ВВП» – правая шкала (процент).

Собственная разработка авторов на основе данных Международного валютного фонда [7].

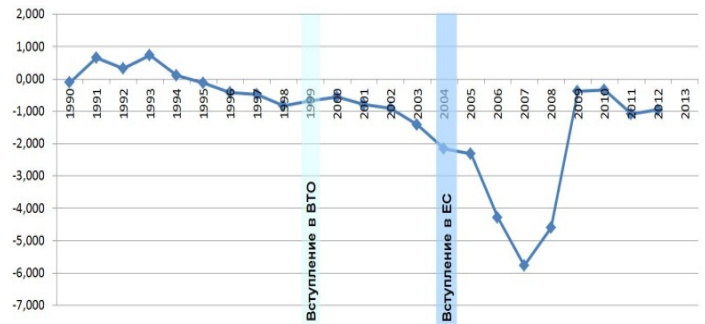

Рисунок 4. График сальдо внешней торговли товарами и услугами Латвии

Примечание: График сальдо внешней торговли товарами и услугами Латвии (млрд. долларов США).

Собственная разработка авторов на основе данных Всемирного банка [8].

Эстонская Республика

Дата вступления в ВТО – 13 ноября 1999 г. [4,5], в ЕС – 1 мая 2004 г. [6] (по состоянию на 2014 год, нахождение в ВТО – 15 лет, в ЕС – 10 лет)

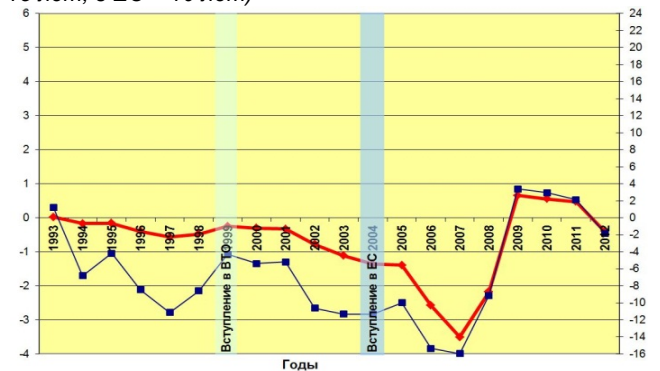

Рисунок 5. Баланс счета текущих операций Эстонии

Примечание: Красный график «Сальдо счета текущих операций» – левая шкала (млрд. долларов США), синий график «Доля счета текущих операций в ВВП» – правая шкала (процент).

Собственная разработка авторов на основе данных Международного валютного фонда [7].

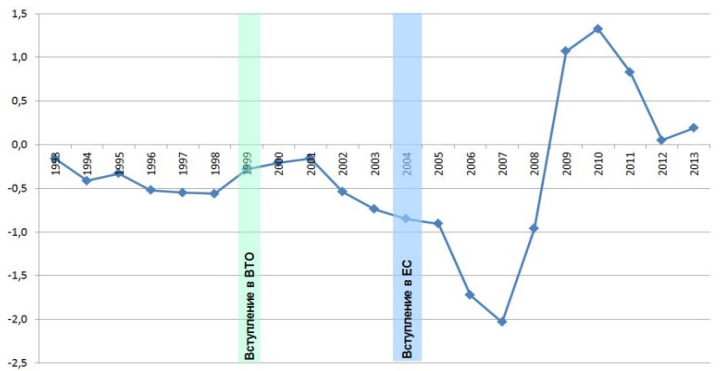

Рисунок 6. График сальдо внешней торговли товарами и услугами Эстонии

Примечание: График сальдо внешней торговли товарами и услугами Эстонии (млрд. долларов США).

Собственная разработка авторов на основе данных Всемирного банка [8].

Как видно из представленной информации, у стран Балтии в 1990-х годах сальдо счета текущих операций находилось преимущественно в отрицательной зоне, что указывает на изначально более низкий уровень конкурентоспособности товаров и производств в сравнении с зарубежными. Также у перечисленных стран наблюдалась высокая доля текущего счета в ВВП, что говорит о значительной зависимости экономики от внешнего сектора.

После вступления в ВТО у всех трех стран по истечении нескольких лет наблюдается резкий рост отрицательного сальдо, что объяснимо, так как имеющаяся производственная база была вынуждена столкнуться с усилившейся конкуренцией как внутри страны, так и на внешних рынках.

Доли сальдо в ВВП также продолжили свой отрицательный рост и в отдельные годы достигали следующих критических значений: Литва – минус 14,5% от ВВП в 2007 году (8 лет после вступления в ВТО и 3 года после вступления в ЕС), Латвия – минус 22,6% в 2006 году (7 лет после вступления в ВТО и 2 года после вступления в ЕС), Эстония – минус 15,9% в 2007 году (8 лет после вступления в ВТО и 3 года после вступления в ЕС).

Хроническое отрицательное сальдо счета текущих операций не может не сказываться на экономике, так как дисбалансы требуют финансирования, если не из внутренних источников, то из внешних. Такая ситуация привела к росту внешнего долга названных стран.

Пики падения также предшествовали годам мирового финансового кризиса. Тем не менее, начиная с 2009 года в динамике счета текущих операций названных стран наблюдаются положительные значения, что может указывать на определенную перестройку экономик.

Несмотря на некоторую стабилизацию внешней торговли после 2008 года, характерную для трех балтийских стран, лишь эстонская экономика смогла достичь положительных значений во внешнеторговом балансе товаров и услуг.

Таким образом, на основании имеющейся информации, можно сделать вывод, что мгновенных изменений в структуре внешней торговли указанных стран не произошло ни после вступления в ВТО, ни после вступления в ЕС (как интеграционное объединение, присоединение к которому часто афишируется как потенциальный импульс для дальнейшего развития стран). Однако отрицать возможность приспособления экономик к новым условиям некорректно, так как позитивные сдвиги в сторону профицита счета текущих операций произошли. Вместе с тем, вывод о позитивном эффекте вступления стран в ВТО и ЕС можно будет сделать в случае подтверждения закрепления данной тенденции в будущем.

Україна

Дата вступлення в ВТО – 16 мая 2008 г.[5] (по состоянию на 2014 год, нахождение в ВТО – 6 лет).

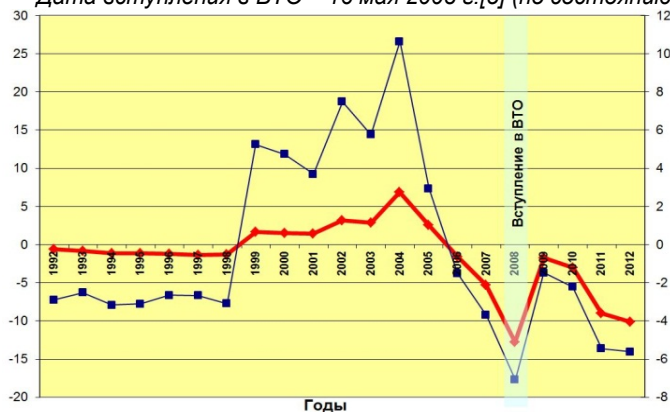

Рисунок 7. Баланс счета текущих операций Украины

Примечание: Красный график «Сальдо счета текущих операций» – левая шкала (млрд. долларов США), синий график «Доля счета текущих операций в ВВП» – правая шкала (процент).

Собственная разработка авторов на основе данных Международного валютного фонда [7].

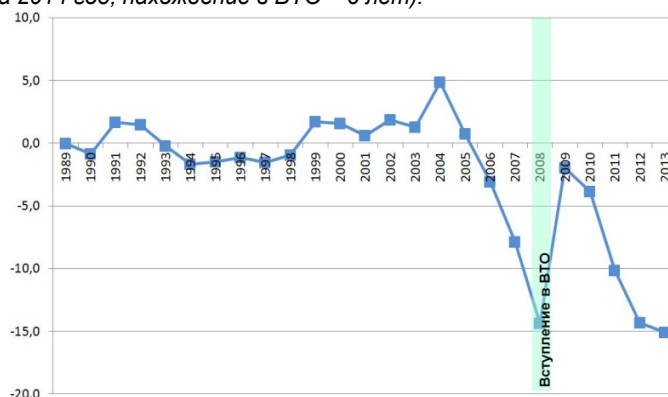

Рисунок 8. График сальдо внешней торговли товарами и услугами Украины

Примечание: График сальдо внешней торговли товарами и услугами Украины (млрд. долларов США).

Собственная разработка авторов на основе данных Всемирного банка [8].

Показательно, что до вступления Украины в указанную организацию сальдо торговли товарами и услугами длительное время незначительно колебалось возле «нулевого» равновесного уровня, а в некоторые периоды находилось в положительной зоне (с 1991 по 1992 год и с 1999 по 2005 год), что говорит об относительной сбалансированности экономики. С 1992 по 1998 год счет текущих операций находился в отрицательной зоне, однако сальдо торговли товарами и услугами в отдельные годы (с 1990 по 1993 годы) могло демонстрировать положительные значения, что говорит об имевшемся «запасе» конкурентоспособности товаров на внешнем рынке.

Судя по устойчивости динамики доли сальдо счета текущих операций в ВВП (доля не превышала 10%), ситуация в экономике характеризовалась относительной стабильностью, что могло быть обусловлено сложившейся стабильной структурой производства, экспорта и импорта, требовавшей некоторой реорганизации для дальнейшего повышения конкурентоспособности. С 1999 года графики сальдо счета текущих операций и внешнеторгового баланса сформировали восходящий позитивный тренд, свидетельствующий о поступательном росте экономики и ее конкурентоспособности, в том числе на внешних рынках, который, однако, резко перешел в отрицательную зону на подготовительном этапе (за 2 года до вступления страны в ВТО) и находится в нем до настоящего времени.

Отрицательное сальдо счета приводит к необходимости финансирования дефицита, в том числе, за счет внешних заимствований. В условиях усугубляющейся экономической ситуации Украина встала перед стратегическим выбором интеграционного экономического блока: вопросы выбора присоединения к ЕС или ЕЭП и оценка эффектов такого выбора приобрели повышенное экономическое и в значительной мере политическое значение.

Рост отрицательного сальдо Украины, указывающий на проигрывание конкурентной борьбы после вступления в ВТО, наряду с оценкой иных преимуществ и выгод от интеграционного выбора, вероятно, склонял политические элиты страны к необходимости задуматься о вхождении в интеграционную группировку, соответствующую уровню ее конкурентоспособности. Именно поэтому в Украине на определенном этапе увеличилось количество мнений о необходимости рассмотрения возможности вступления в Таможенный союз и ЕЭП. Колебания в стратегическом выборе направления интеграции можно рассматривать в качестве одной из причин, приведших к разделению общества.

Таким образом, влияние членства Украины в ВТО оказало в большей степени негативный эффект: в первые годы после вступление в ВТО (в 2008 году) дефицит текущего счета по отношению к ВВП несколько уменьшился, однако в дальнейшем тенденция увеличения данного показателя в отрицательную сторону определенно возобновилась.

Польша

Дата вступления в ВТО – 1 июля 1995 г.[5], в ЕС – 1 мая 2004 г.[6] (по состоянию на 2014 год нахождение в ВТО – 19 лет, в ЕС – 10 лет)

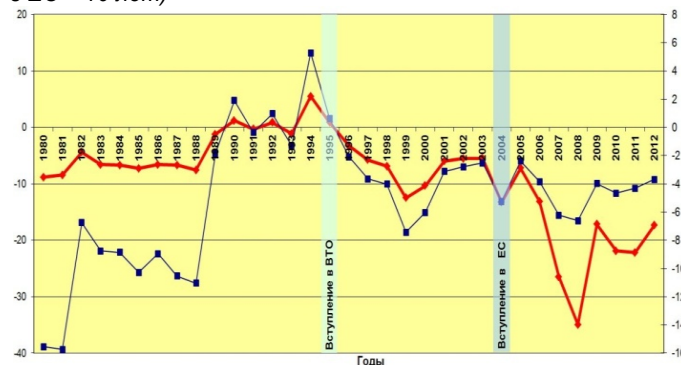

Рисунок 9. Баланс счета текущих операций Польши

Примечание: Красный график «Баланс счета текущих операций» – левая шкала (млрд. долларов США), синий график «Доля счета текущих операций в ВВП» – правая шкала (процент).

Собственная разработка авторов на основе данных Международного валютного фонда [7].

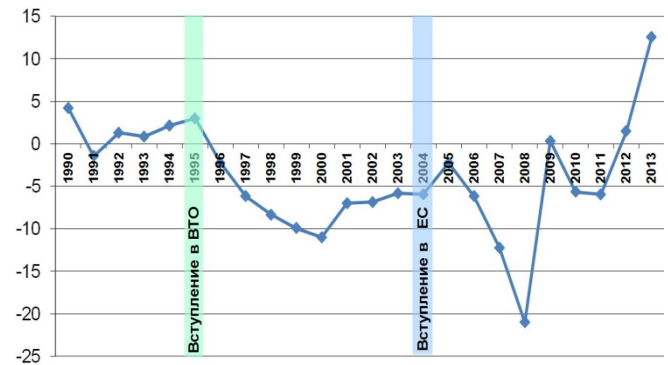

Рисунок 10. График сальдо внешней торговли товарами и услугами Польши

Примечание: График сальдо внешней торговли товарами и услугами Польши (млрд. долларов США).

Собственная разработка авторов на основе данных Всемирного банка [8].

Согласно статистическим данным, представленным на графике, сальдо счета текущих операций Польши изменило свой знак на следующий год после вступления страны в ВТО. Отрицательные значения текущего счета наблюдались также и в период до членства в ВТО (с 1980 по 1989 гг.), однако, как видно из графика, прослеживалась определенная стабильность абсолютных значений счета (не больше 10 млрд. долларов США). Резкие отрицательные колебания отсутствовали. При этом отношение текущего счета к ВВП было значительно хуже показателей, достигнутых в период членства страны в ВТО и ЕС. Это может указывать на определенный толчок росту ВВП, полученный экономикой после вхождения в ВТО и ЕС. Тем не менее, после вступления в ВТО и ЕС, абсолютные отрицательные значения счета текущих операций увеличились, однако относительные значения в соотношении с ВВП свидетельствуют об определенной стабилизации. Польше не удалось избавиться от дефицита счета текущих операций, абсолютные величины которого достигли максимума в кризисный 2008 год.

За время пребывания в составе ВТО (19 лет) и ЕС (10 лет), сальдо счета текущих операций стабильно находилось в отрицательной зоне. Баланс торговли товарами и услугами был выше «нуля» лишь трижды – в 2009, 2012 и 2013 годах. В случае закрепления данной тенденции можно говорить о повышении конкурентоспособности и востребованности польских товаров и услуг на внешних рынках. Однако констатировать системность таких успехов пока преждевременно.

Анализ ближайших стран-соседей показывает, что примеры быстрого и позитивного эффекта от вступления в ВТО и ЕС, как правило, отсутствуют. В краткосрочной и среднесрочной перспективе чаще наблюдается отрицательный эффект – ухудшение сальдо счета текущих операций и сальдо торговли товарами и услугами. Улучшение названных показателей, которое можно было бы оценить в качестве устойчивой тенденции, не выявлено, однако и катастрофического ухудшения также не произошло.

В ходе исследования закономерно возникает вопрос: были ли примеры краха экономик после вступления в ВТО и ЕС или наоборот – примеры позитивного взлета среди стран, ставших членами данных структур.

Яркими примерами проявления негативных эффектов могут служить европейские страны Греция и Португалия, имеющие хроническую тенденцию отрицательного сальдо счета текущих операций.

Греция

Дата вступления в ЕС – 1 января 1981 г.[6], в ВТО – 1 января 1995 г.[5] (по состоянию на 2014 год нахождение в ЕС – 33 года, в ВТО – 19 лет).

Судя по стабильности графика абсолютных значений сальдо счета текущих операций с 1981 года по 1994 год, вступление Греции в ЕС в 1981 году до последующего вступления страны в ВТО (в 1995 году) не оказывало заметного влияния на данный показатель. Однако уменьшение доли сальдо счета текущих операций в ВВП указывает на определенную стабилизацию, имевшую место до 1994 года за счет роста самого ВВП, компенсировавшего некоторый прирост отрицательного сальдо торговли товарами и услугами.

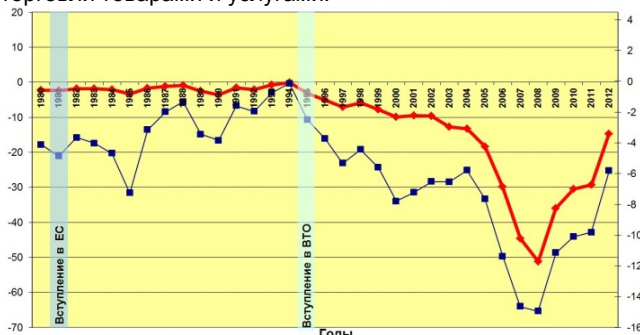

Рисунок 12. Баланс счета текущих операций Греции

Примечание: Красный график «Баланс счета текущих операций» – левая шкала (млрд. долларов США), синий график «Доля счета текущих операций в ВВП» – правая шкала (процент).

Собственная разработка авторов на основе данных Международного валютного фонда [7].

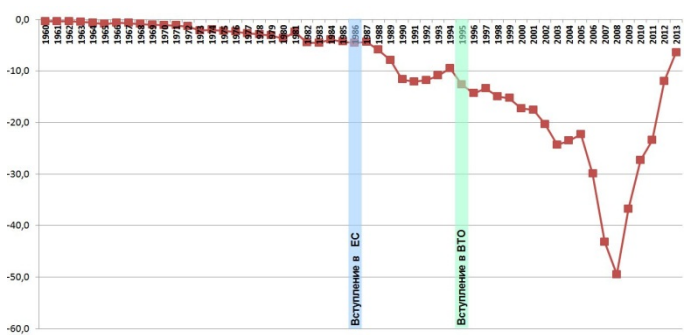

Рисунок 13. График сальдо внешней торговли товарами и услугами Греции

Примечание: График сальдо внешней торговли товарами и услугами Греции (млрд. долларов США).

Собственная разработка авторов на основе данных Всемирного банка [8].

Относительно стабильные цифры сальдо счета текущих операций на фоне роста ВВП приводили к уменьшению зависимости страны от внешнего сектора (что подтверждается снижением доли счета в ВВП на графике). Тем не менее, очевидный резкий рост отрицательного сальдо торговли товарами и услугами после вступления в ВТО определенно указывает на ухудшение конкурентоспособности товаров греческого производства в период после вступления страны в данную организацию.

После вступления Греции в ВТО в 1995 году наблюдается резкий рост отрицательного сальдо счета текущих операций. Растущая доля счета текущих операций в ВВП в период с 1995 по 2008 годы происходила на фоне роста абсолютных значений самого ВВП в этот же период, что указывает на еще больший рост отрицательного сальдо торговли товарами и услугами, который уже не мог компенсироваться приростом ВВП, как это происходило с 1981 по 1994 годы. Все это свидетельствует о росте отрицательных эффектов внешнеэкономической среды на экономику данной страны, в том числе, об очевидном эффекте проигрывания конкуренции иностранным товарам после вступления страны в ВТО, несмотря на определенный импульс росту ВВП, полученный Грецией в виде возможного расширения доступа на новые рынки сбыта.

Португалия

Дата вступления в ЕС – 1 января 1986 г.[6], в ВТО – 1 января 1995 г. [5] (по состоянию на 2014 год нахождение в ЕС – 28 лет, в ВТО – 19 лет).

На графике сальдо внешней торговли товарами и услугами Португалии отчетливо прослеживается тенденция роста отрицательных значений сальдо в период после вступления страны в ЕС (после 1986 года) и ВТО (после 1995 года).

В период с 1986 года по 1995 год баланс счета текущих операций не отражал роста отрицательного сальдо торговли товарами и услугами, так как в данный счет входят также чистый доход от инвестиций и чистые денежные переводы, значения которых, вероятно, повлияли на итоговый показатель счета текущих операций страны. Однако на графике сальдо внешней торговли товарами и услугами отчетливо виден эффект «проигрывания» товаров Португалии в конкурентной борьбе с товарами производства других стран.

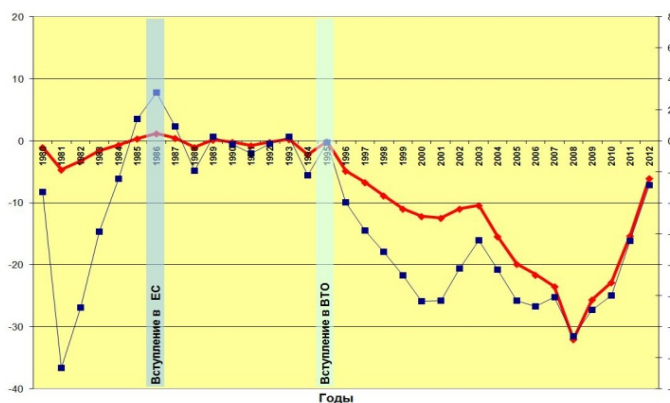

Рисунок 14. Баланс счета текущих операций Португалии

Примечание: Красный график «Баланс счета текущих операций» – левая шкала (млрд. долларов США), синий график «Доля счета текущих операций в ВВП» – правая шкала (процент). Собственная разработка авторов на основе данных Международного валютного фонда [7].

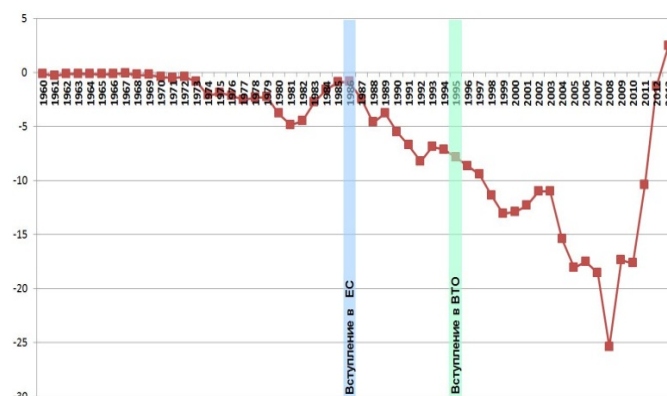

Рисунок 15. График сальдо внешней торговли товарами и услугами Португалии

Примечание: График сальдо внешней торговли товарами и услугами Португалии (млрд. долларов США). Собственная разработка авторов на основе данных Всемирного банка [8].

Хроническое отрицательное сальдо товарами и услугами, действующее на протяжении десятков лет, приводит к росту внешней задолженности стран, вынужденных искать внешние источники финансирования для покрытия дисбалансов.

Внешний долг Греции и Португалии стал рассматриваться как угроза экономической безопасности не только данных стран, но и всего европейского сообщества. Именно данные страны упоминаются чаще других в СМИ при освещении проблем ЕС, связанных с необходимостью погашения внешней задолженности.

Проблема отрицательного сальдо, приводящая к росту внешней задолженности, настолько серьезна, что может угрожать стране фактической потерей территориальной целостности – как это было в случае с Грецией, в адрес которой озвучивались предложения отдать свои отдельные острова в качестве оплаты внешнего долга [9], [10].

На примере Греции и Португалии видно, что вступление и нахождение данных стран в ВТО и ЕС само по себе не предопределяет структурных изменений, приводящих к положительному сальдо счета текущих операций. Наоборот, результатом в случае данных примеров стало наращивание отрицательного сальдо в силу недостаточной конкурентоспособности национальных товаров и услуг данных стран.

Следует отметить, что были случаи и очевидного позитивного эффекта для экономики после вступления страны в ЕС либо ВТО.

Показателен пример таких стран Европы, таких как Австрия (вступление в ЕС – 1 января 1995 г., в ВТО – 1 января 1995 г.), Чехия (вступление в ЕС – 1 мая 2004 г., в ВТО – 1 января 1995 г.), Дания (вступление в ЕС – 1 января 1973 г., в ВТО – 1 января 1995 г.) [5], [6].

Особо отчетливо заметен рост положительного сальдо внешней торговли товарами и услугами после вступления данных стран в ЕС (Дания – в 1973 году, Австрия – в 1995 году, Чехия – в 2004 году).

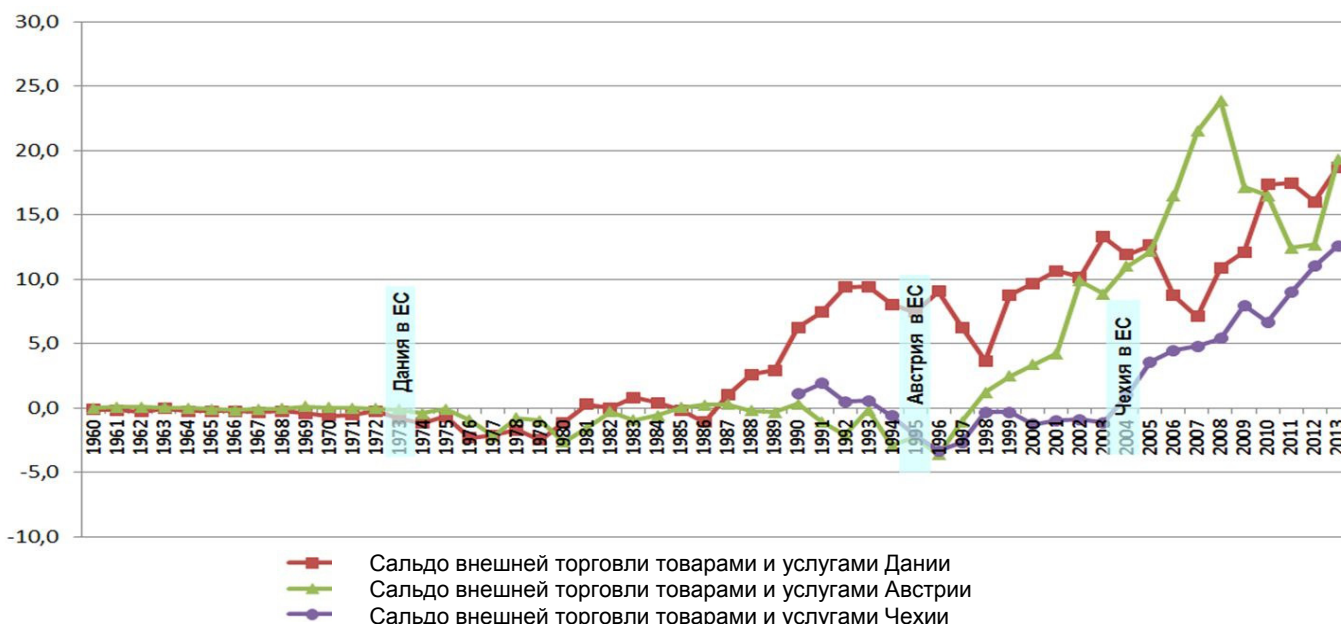

Рисунок 18. Сальдо внешней торговли товарами и услугами Австрии, Дании и Чехии

Примечание: График сальдо внешней торговли товарами и услугами Австрии, Дании и Чехии (млрд. долларов США). Собственная разработка авторов на основе данных Всемирного банка [8].

Примером позитивного влияния ВТО на экономику страны может служить вступление Китая в данную международную организацию (дата вступления – 11 декабря 2001 г.).

Уже на следующий год после вступления Китая в ВТО наблюдался скачок экспорта, устойчивая тенденция роста которого привела к рекордным показателям сальдо счета текущих операций Китая в 2008 году.

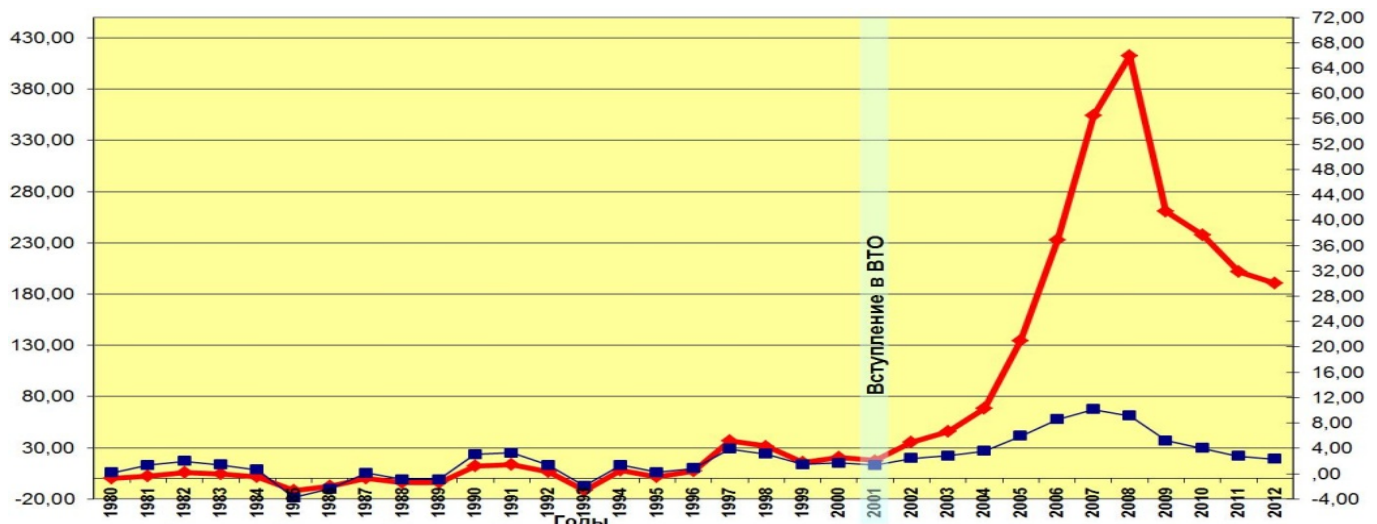

Рисунок 20. Баланс счета текущих операций Китая

Примечание: Красный график «Баланс счета текущих операций» – левая шкала (млрд. долларов США), синий график «Доля счета текущих операций в ВВП» – правая шкала (процент).

Примечание: Собственная разработка авторов на основе данных Всемирного банка [8].

На примере представленного анализа можно видеть, как расширение рынков сбыта, осуществляемое в форме присоединения новых стран к ЕС либо вступления в ВТО, оказывало эффект на развитие внешнего сектора экономики. Страны, располагающие конкурентоспособными товарами, извлекали выгоды из внешнеторгового обмена, укрепляя тем самым свою внешнеэкономическую безопасность. Из данного анализа также следует, что структурные изменения зависят главным образом не от самого факта вступления и нахождения страны в ВТО либо в интеграционном объединении, а от конкретной экономической политики, предусматривающей целенаправленные действия правительства по структурным изменениям и трансформациям экономики, способствующим повышению конкурентоспособности товаров, усилению влияния внешних факторов на ее развитие.

Выводы:

1. Предпосылка о том, что открытость внешней торговли страны сама собой повышает в конечном итоге уровень производительности предприятий внутри страны и конкурентоспособность ее товаров на внешних рынках, на практике не находит прямого подтверждения. Прямой зависимости между повышением степени открытости границ для торговли и ростом конкурентоспособности товаров на внешних рынках не выявлено, что подтверждается приведенными цифровыми данными и их анализом.

2. Проведенный анализ указывает на то, что либерализация внешней торговли для стран с изначально низким уровнем конкурентоспособности товаров и производственных мощностей, как правило, приводит к усугублению положения, что находит выражение в росте отрицательного сальдо текущего счета и его отношения к ВВП, а также проявляется в иных негативных последствиях, в частности – росте внешнего долга, снижении ВВП и т.п. В свою очередь, позитивный эффект от либерализации торговли наблюдается у стран, изначально имеющих преимущества в уровне развития производственных мощностей еще до периода значимого открытия границ.

Таким образом, либерализация торговли для экономики подобна процедуре «закаливания»: может привести к укреплению экономики и росту доходов (в случае изначально «здорового» ее состояния), а может стать причиной серьезных «осложнений» (при невысокой конкурентоспособности).

Конкретный эффект зависит от правильного выбора момента и степени открытия. А сама открытость не является «панацеей» и может принести как пользу, так и вред. Данные эффекты очень важно по возможности учитывать при принятии взвешенных решений в государственной внешнеэкономической политике.

Список источников (Refetences):

1. N. Bazylev, *The world economy* / N. Bazylev, M. Mishkevich, M. Bazyleva – Minsk: Knizhnydom, Misanta 2004, P.24.
2. European central bank [electronic resource] / directorate communications press and information division; «competitiveness of the euro area and within the euro area»; speech by mario draghi, president of the ecb, at the colloquium "les défis de la compétitivité", organised by le monde and l'association française des entreprises privées (afep), paris, 13 march 2012. – frankfurt am main, 2012. – mode of access: <http://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2012/html/sp120313.en.html>. – date of access: 16.07.2014.
3. Internet portal «vedomosti» [electronic resource] / business dictionary: encyclopedic dictionary of economics and law. – 2014. – mode of access: <http://www.vedomosti.ru/glossary/%d0%a1%d1%87%d0%b5%d1%82%20%d1%82%d0%b5%d0%ba%d1%83%d1%89%d0%b8%d1%85%20%d0%be%d0%bf%d0%b5%d1%80%d0%b0%d1%86%d0%b8%d0%b9>. – access date: 16.07.2014.
4. Portal world economy «ereport.ru» [electronic resource] / – 2014 – mode of access: <http://www.ereport.ru/articles/macro/macro27.htm>. – access date: 16.07.2014.
5. World trade organization» [electronic resource] / members and observers. – 2014. – mode of access: http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm. – date of access: 07.07.2014.
6. European union [electronic resource] / eu member countries. – 2014. – mode of access: http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/index_en.htm. – date of access: 07.07.2014
7. International monetary fund [electronic resource] / data and statistics. – 2014. – mode of access: <http://www.imf.org/external/data.htm>. – date of access: 10.01.2013.
8. The world bank [electronic resource] / world bank open data. – 2014. – mode of access: <http://data.worldbank.org/>. – date of access: 08.07.2014.
9. Information and news portal «lenta.ru» [electronic resource] / section «economy», the article «the germans have offered to greece to sell the island as a rescue from debt». – 2010. – mode of access : <http://lenta.ru/articles/2010/03/05/greek> – date of access: 18.07.2014.

10. Information and news agency «new sland» [electronic resource] / article «why anglo-saxons recipes did not suit to greece?» – 2010.– mode of access: <http://newsland.com/news/detail/id/565561/>. –access date: 18.07.2014.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Балашевич Михаил Иосифович, преподаватель, кандидат экономических наук, профессор, Белорусский государственный экономический университет
г. Минск, Республика Беларусь,
balashevich38@mail.ru;

Хиневич Леонид Михайлович, магистр экономических наук, Белорусский государственный экономический университет
г. Минск, Республика Беларусь,
leonidas792@gmail.com.

DATA ABOUT THE AUTHORS

Balashevich Mikhail, lecturer, PhD in Economics, professor, Belarus State Economic University
Minsk, Republic of Belarus,
balashevich38@mail.ru;

Khinevich Leonid, Master of Economic Sciences, Belarus State Economic University Minsk, Republic of Belarus,
leonidas792@gmail.com.

УДК 368

НОВІ ПАРАМЕТРИ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ В ХХІ СТОЛІТТІ

Баранник Л.Б.

Предметом розгляду в статті є глобальні соціальні проблеми, які в ХХІ столітті отримали особливо сильне значення в суспільному розвитку і стали визначати соціальну політику в багатьох країнах світу. Метою дослідження є з'ясування того, які саме соціальні проблеми домінують у сучасному глобалізованому світі, як вони впливають, можуть вплинути на економічний розвиток України, і як їх можна вирішити. Завданням дослідження є знаходження відповіді на вищезазначені питання. Відповідно до логіки наукового пошуку в статті використані такі методи дослідження, як теоретичний аналіз, що включає розгляд окремих рис і нових характеристик проблем, формулювання гіпотез, проведення аналогій та оцінку зібраних фактів, математичні та статистичні методи. Показано, що будь-які трансформації в суспільстві (в економіці, фінансах, політиці, виробничих відносинах) незмінно відбиваються на житті і діяльності людей, тягнуть за собою соціальні наслідки. Домінуючою тенденцією суспільного розвитку наприкінці ХХ століття визнана така глобальна демографічна проблема як старіння населення. Воно спричинило за собою ряд інших проблем - зниження рівня життя, збільшення навантаження на працюючу частину населення, зростання потреби в медичних і соціальних послугах, а також їх значне подорожчання. Багато країн провели реформи пенсійних систем та державної системи охорони здоров'я. Вишукування додаткових джерел фінансування соціальних проблем можливе за рахунок підвищення ефективності збору податків, зміни пріоритетів при розподілі бюджетних коштів, інноваційного фінансування і т.п. Підкреслюється, що Україні необхідно негайно вводити накопичувальну пенсійну систему і всіляко сприяти розвитку недержавного пенсійного забезпечення, а також здійснити реформу системи охорони здоров'я.

Ключові слова: соціальні проблеми, наслідки, бюджет, старіння населення, демографічне навантаження, глобалізація, страхування, пенсійне забезпечення, реформа, охорона здоров'я.

НОВЫЕ ПАРАМЕТРЫ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ В ХХІ ВЕКЕ

Баранник Л.Б.

Предметом рассмотрения в статье являются глобальные социальные проблемы, которые в ХХІ веке получили особенно сильное значение в общественном развитии и стали определять социальную политику во многих странах мира. Целью исследования является выяснение того, какие именно социальные проблемы доминируют в современном глобализованном мире, как они влияют, могут повлиять на экономическое развитие Украины, и как их можно решить. Задачей исследования является нахождение ответа на вышеобозначенные вопросы. В соответствии с логикой научного поиска в статье использованы такие методы исследования, как теоретический анализ, включающий рассмотрение отдельных черт и новых характеристик проблем, формулирование гипотез, проведение аналогий и оценку собранных фактов, математические и статистические методы. Показано, что любые трансформации в обществе (в экономике, финансах, политике, производственных отношениях) неизменно отражаются на жизни и деятельности людей, влекут за собой социальные последствия. Доминирующей тенденцией общественного развития в конце ХХ века определена такая глобальная демографическая проблема как старение населения. Оно повлекло за собой ряд других проблем – снижение уровня жизни, увеличение нагрузки на работающую часть населения, рост потребности в медицинских и социальных услугах, а также их значительное подорожание. Многие страны провели реформы пенсионных систем и государственной системы здравоохранения. Изыскание дополнительных источников финансирования социальных проблем возможно за счет повышения эффективности сбора налогов, изменения приоритетов при распределении бюджетных средств, инновационного финансирования и т.п. Подчеркивается, что Украине необходимо незамедлительно вводить накопительную пенсионную систему и всячески способствовать развитию негосударственного пенсионного обеспечения, а также осуществить реформу системы здравоохранения.

Ключевые слова: социальные проблемы, последствия, бюджет, старение населения, демографическая нагрузка, глобализация, страхование, пенсионное обеспечение, реформа, здравоохранение.

NEW PARAMETERS OF SOCIAL PROBLEMS IN THE XXI CENTURY

Barannik L.B.

Subject of the article is the global social problems that in the XXI century received a particularly strong value in social development and have come to define social policy in many countries of the world. The aim of the study is to find out what social problems dominate now in globalized world, how they influence may affect the economic development of Ukraine, and how they can be solved.

The objective of the study is to find the answer to these questions. According to the logic of scientific research such methods of research are used in the article: theoretical analysis including review of individual traits and characteristics of new problems, formulating hypotheses, drawing analogies and evaluation of collected facts, mathematical and statistical methods. It is shown that any social transformation (in economics, finance, politics, production relations) always affect the lives and activities of people, entail social consequences. The dominant trend of social development at the end of the twentieth century is such global demographic problem as the aging of the population. It resulted in a number of other problems - declining living standards, increasing pressure on the working population, increasing demand for health and social services, and a significant rise in price of them. Many countries have undertaken reforms of pension systems and public health. Finding additional sources of funding for social problems is possible by improving the efficiency of tax collection, changing priorities in the allocation of budgetary resources, innovative financing, etc. It is stresses that Ukraine should immediately introduce a funded pension system and foster the development of private pension provision, as well as to reform the health care system.

Keywords: social problems, the effects of the budget, an aging population, demographic pressure, globalization, insurance, pension reform, health care.

Актуальность. Мир живет в эпоху глобальных перемен, которые по своей масштабности и возможным последствиям превосходят и те, что произошли в результате Второй индустриальной революции в середине XIX века, и те, которые были порождены Великой экономической депрессией и Второй мировой войной. «При этом все более очевидным становится возросшее значение социальных последствий этих процессов и все чаще звучит мнение о том, что именно социальные проблемы будут определять облик нового века» [1, с. 7].

Степень исследования данной проблемы. Социальные проблемы как глобального, так и локального характера постоянно находятся в поле зрения научной общественности всего мира, которая пытается найти «золотую середину» в процессе их решения, то есть оптимальное сочетание проблем данной дихотомии. Среди ведущих украинских ученых, кто активно занимается исследованием этих вопросов, - Т.М. Боголиб, Н.П. Борецкая, И.Ф. Гнибиденко, Л.Я. Гончарук, М.И. Казнова, Т.М. Кирьян, Е.М. Либанова, С.В. Сиденко, В.Б. Тропина, Л.Н. Черенко, И.Я. Чугунов и многие другие.

Отдавая должное вкладу отечественных ученых в исследование социально-экономических проблем, следует отметить, что жизнь постоянно ставит все новые вопросы и выдвигает новые задачи относительно того, как лучше управлять общественной трансформацией. Она не может осуществляться «по одному сценарию». При принятии важнейших стратегических решений необходимо учитывать и глобальные тенденции развития, и внутренние особенности состояния экономики и общественных отношений той или иной страны.

Поэтому **предметом исследования** в данной статье являются новые, по нашему мнению, параметры (характеристики) социальных проблем, которые получили особенно сильное значение и стали определять социальную политику многих развитых стран.

Цель исследования заключается в выяснении того, какие именно социальные проблемы доминируют в современном глобальном мире и как они влияют или могут повлиять на экономическое развитие Украины. Исходя из этого, задачей исследования является нахождение ответа на вышеобозначенные проблемы. В соответствии с логикой научного поиска в статье использованы такие **методы исследования**, как теоретический анализ, включающий рассмотрение отдельных черт и характеристик проблем, формулирование гипотез, проведение аналогий и оценку собранных фактов. Для установления количественных зависимостей между изучаемыми явлениями использовались математические и статистические методы.

Постановка проблемы. XXI век вносит коррективы и качественные изменения в глобальные процессы, которые затрагивают и современную Украину. Поэтому она должна существенно скорректировать свои тактические установки, опираясь на реальные результаты прошлого периода и новые тенденции мирового развития, которые во многом отличаются от начала 90-х годов XX века. Прежде всего, это касается отношения государства к человеку, человеческому капиталу.

В мире происходит переоценка ценностей. В конце XX в. главной составляющей национального богатства и движущей силой экономического развития был признан человек, человеческий потенциал. Традиционная рыночная мотивация дополняется многими новыми целями, что обусловлено современными мировыми процессами и стремительной глобализацией развития. Последняя декада XX века отмечена сменой парадигмы развития и в Украине. И если общее направление движения - создание основ рыночной экономики и формирования демократического государства - казалось для многих в стране более-менее ясным и понятным, то конкретный механизм и промежуточные цели до сих пор не имеют однозначной оценки ни среди экономистов, ни среди политиков, ни в обществе. Нет единства и в оценке результатов, с которыми Украина вступила в XXI век. А выбранный стратегический курс развития на евроинтеграцию вызвал много вопросов, на которые пока нет четких ответов.

Результаты исследования. Все, что происходит в современном мире, делается людьми и для людей. Несмотря на мощное развитие науки и техники, человеческие ресурсы, интеллектуальный капитал - это основная сила, создающая общественное богатство. Любые трансформации в обществе, идет ли речь об экономике, финансах, политике, производственных отношениях, неизменно отражаются на жизни и деятельности людей. Другими словами, влекут за собой социальные последствия. Неизбежно возникают вопросы: какова социальная цена этих процессов для человека, приемлема ли она для людей, готовы ли они платить ее, отдавая свои силы и умение, и насколько они смогут пользоваться плодами этих трансформаций?

Наиболее успешно социальные проблемы решаются в европейских странах. Многие европейские государства, ведущие политические силы и бизнес-круги особое внимание обращают на разработку и реализацию социальной политики, которая соответствовала бы новым потребностям и возможностям общества. Наряду со способностью реагировать на новые веяния Европа демонстрирует приверженность демократическим традициям и уважению прав человека. Современная Европа - это регион высокого качества жизни, где существуют эффективные и надежные системы социальной защиты населения, обеспечено удовлетворение основных потребностей граждан в образовании, культуре, медицинском обслуживании и т.д. Здесь оказывают материальную поддержку всем тем, кто оказался в составе «уязвимых» социальных групп или в неблагоприятных жизненных обстоятельствах (безработным, инвалидам, пенсионерам, многодетным семьям, молодежи и т.п.). Более чем за полвека своего существования Европейский Союз накопил весьма показательный опыт в создании социально ориентированной рыночной экономики.

«По мере эволюции интеграционного процесса, которому не смог помешать глобальный финансово-экономический кризис и трудности посткризисного развития Европы, стало очевидно, что сегодня роль государства, в том числе и в социальной сфере, не уменьшается. Меняются лишь формы его деятельности, союзники в проведении государственной политики, хотя сокращаются финансовые возможности. Параллельно возрастает роль партнеров государства - бизнеса и гражданского общества, с которыми необходимо строить отношения на основе так называемого «социального контракта». Тем более что в многоликой Европе любое государство претендует на звание «социального», считая это неотъемлемым признаком цивилизованного государства [1, с. 159].

Нельзя не замечать, что в Европе постоянно растет безработица, ухудшается половозрастная структура населения, накоплен высокий потенциал различных социальных конфликтов, существует дифференциация доходов по странам и регионам. Тем не менее, опираясь на поддержку социальных партнеров, государство стремится обеспечить развитие общества в новых условиях. Поэтому преимущественно ЕС выбран в качестве примера решения социальных проблем.

«Самая характерная черта нашего времени, - справедливо считает известный американский ученый Питер Друкер, - это резкое снижение рождаемости в развитых странах. В Западной и Центральной Европе и в Японии коэффициент рождаемости давно уже упал ниже предела, необходимого для простого воспроизводства населения, точнее ниже 2,1 ребенка на одну женщину детородного возраста» [2, с.60].

Действительно, одна из важнейших глобальных тенденций последних десятилетий – старение населения – связана с фундаментальными изменениями в демографической динамике, что проявляется в снижении рождаемости и росте продолжительности жизни. Демографические процессы происходят неодинаковыми темпами. Численность населения мира составляла в 2000 г. 6,03 млрд. человек (что на 4,4 млрд. больше, чем в 1930 г. и на 2,5 млрд. больше, чем в 1950 г.), в 2010 г. - 6,7 млрд. человек. По оценкам специалистов, в 2050 г. количество населения планеты достигнет 9,3 млрд., а затем стабилизируется на уровне 10,5 -11,0 млрд. человек. Ожидается замедление темпов прироста населения планеты в среднем в год до 0,9%. В развитых странах средние годовые темпы прироста снизятся до 0,36% по сравнению с 0,6% за последние 25 лет. В развивающихся странах, население вырастет на 18%, в среднем на 1,1% в год [3, с. 16, 351; 4, с. 6]. Однако во многих этих странах низкий уровень жизни людей и отсутствие нормальной системы здравоохранения, высокая смертность и некоторые другие являются факторами, замедляющими их развитие. Но важна даже не численность населения сама по себе, а соотношение людей разных возрастов в рамках популяции. «К 2080 г. среди примерно 20 миллионов итальянцев будет очень мало людей в возрасте до 15 лет, зато очень много - как минимум одна треть - тех, кому за 70. В Японии соотношение между молодежью и людьми традиционного пенсионного возраста будет примерно таким же, если не хуже. В США количество молодежи уже сегодня увеличивается медленнее, чем количество пожилых людей, переваливших за пенсионный возраст» [2, с. 60-61].

Уровень рождаемости может измениться, что доказывает опыт США после Второй мировой войны. Но даже если в развитых странах он резко повысится, пройдет не меньше 20 лет, пока новорожденные достигнут трудоспособного возраста. «Нет ничего - за исключением беспрецедентно массовой иммиграции, - что могло бы предотвратить сильнейшую нехватку рабочей силы традиционного трудоспособного возраста (точнее, возраста ниже 60-65 лет) в развитых странах. В США эта нехватка станет остро ощущаться приблизительно после 2015 г., а в большинстве развитых стран - и того раньше. В истории не было случая, чтобы количество пожилых людей, достигших традиционного пенсионного возраста, превышало численность молодых людей, а именно такую картину мы наблюдаем сегодня в некоторых странах Европы; именно к этому неизбежно придут все развитые страны еще до середины XXI века» [там же, с. 61].

В странах с низкой рождаемостью рост численности пожилых людей означает рост нагрузки на работающую часть населения. Оказалось, что солидарная система пенсионного обеспечения очень зависима от демографических проблем и не в состоянии решить весь комплекс назревших социальных и экономических проблем. Изменения демографической структуры европейских стран в конце XX в. в сторону увеличения доли людей старше 65 лет в общей численности населения, заставили правительства этих стран увеличить расходы на пенсионное обеспечение (табл. 1).

Таблица 1. Динамика расходов на государственные пенсионные системы стран ЕС в 1980 и 1993 гг., в % к ВВП

Страны	Все расходы на пенсионное обеспечение всех типов		Пенсионные системы по возрасту		Пенсионные системы по инвалидности		Пенсионные системы на случай потери кормильца	
	1980	1993	1980	1993	1980	1993	1980	1993
Все страны ЕС (12)	12,2	14,7	8	10	2,1	2,5	2,1	2,2
У том числе								
ФРГ	14,4	14,7	8	9,1	2,5	2,6	3,9	3
Франция	12,0	14,2	8,5	10,7	1,5	3,1	2,1	0,3
Великобритания	10,0	14,0	8,4	10,0	1,8	3,1	0,5	0,3
Италия	11,3	17,2	8,3	12,8	1,4	1,7	1,7	2,7

*Источник: [7, с. 10]

Также были приняты меры по экономическому стимулированию рождаемости путем предоставления большей материальной помощи семьям при рождении ребенка; увеличения отпуска по беременности и родам; привлечения иностранной рабочей силы (только в одной Германии с 1960 по 1973 г. численность «гастарбайтеров» выросла с 686 тыс. чел. до 2,6 млн. чел. [5, с. 20]); введения национальных систем социальной защиты населения (далее - СЗН), социального обеспечения мигрантов, беженцев, инвалидов. Следующим шагом стали пенсионные реформы [6].

Те страны, которые вовремя заметили проблему и прощитали последствия для государственных бюджетов, начали пенсионные реформы по поиску новых источников финансирования. Основным принципом было замещение распределительной государственной солидарной системы системой индивидуальных накопительных счетов с обязательными и добровольными взносами. Последняя получила название накопительной пенсионной системы, она основывается на капитализации взносов на будущую пенсию. Реформирование пенсионных систем в большинстве развитых стран началось во второй половине 1990-х гг. Наиболее богатый опыт организации и совершенствования системы СЗН, характеризующийся многообразием моделей и подходов, накоплен ведущими странами ЕС. По данным Л. Яшник, в мире создано и функционирует более 250 различных пенсионных систем, сочетающих элементы распределительной и накопительной моделей [8]. Многие страны ввели трехуровневую пенсионную систему, для которой характерны три финансовые схемы или уровни: I уровень - финансирование пенсий из государственных пенсионных фондов; II уровень - из государственного накопительного пенсионного фонда; III уровень - негосударственное пенсионное обеспечение, предусматривающее финансирование из различных источников.

Так они сохранили государственную распределительную систему в усовершенствованном виде с одновременным стимулированием развития добровольных частных пенсионных программ. Все мероприятия по пенсионному реформированию были направлены на то, чтобы максимально поставить пенсию по возрасту в зависимость от личных достижений работника (страхового стажа, зарплаты, отчислений, других собственных предпочтений). Сегодня в большинстве европейских стран средства на пенсионное обеспечение граждан идут из трех источников: государственных пенсионных фондов, корпоративных отраслевых пенсий и индивидуальных пенсий, получаемых по договору добровольного пенсионного накопительного страхования лица. В процентном соотношении это примерно равные доли. Во многих странах Запады пенсионное обеспечение

большей частью осуществляется негосударственными пенсионными фондами (далее - НПФ) и страховыми компаниями по страхованию жизни. Итак, граждане предпочитают механизм пенсионного страхования для формирования пенсий. Правда, система пенсионного обеспечения в каждой стране имеет свои особенности, связанные со спецификой той модели СЗН, что формировалась на протяжении не одного десятилетия. Поэтому в некоторых странах предпочтение отдается НПФ, в других - страховым компаниям или индивидуальным программам сбережения на старость. Страховые компании являются основными поставщиками услуг, позволяющих накопить необходимые средства по достижении пенсионного возраста. Это объясняется в первую очередь особенностями налогообложения взносов и выплат по договорам страхования дополнительной пенсии, позволяющие полностью или частично исключать из базы вышеуказанные средства. А в силу того, что государства принимают все меньшее участие в предоставлении гарантий по сохранению дохода после выхода на пенсию, то по сути, страховые компании - безальтернативный механизм осуществления накоплений.

Несмотря на то, что сумма накопленных активов в НПФ и страховых компаниях в развитых странах ЕС значительна, для сохранения нынешних размеров государственных пенсий им необходимо в ближайшие 35 лет дополнительно выделить 456 млрд. евро. Уже сейчас уровень пенсионной нагрузки составляет 10,4% к ВВП пятнадцати стран ЕС. В 2040 г. он увеличится до 13,6%, в связи с этим Европейская Комиссия рекомендует странам-членам ЕС продолжить реформировать пенсионные системы, чтобы свести к минимуму негативные последствия старения и сокращения населения [9]. Ряд стран ЕС несколько лет назад пошли путем постепенного повышения пенсионного возраста. Так, во Франции в 2010 г. произошло повышение пенсионного возраста с 60 до 62 лет к 2018 г., а до 2030 г. - до 67 лет. В Германии пенсионный возраст увеличивается с 2012 с 65 до 67 лет. Это закономерно повлечет также и увеличение срока рабочего стажа для получения «полной пенсии». В 2013 г. в Великобритании принят закон о повышении пенсионного возраста до 66 лет к 2020 г. и до 67 лет к 2028 г. Планируется также повышение до 68 лет в 2035 и до 69 лет в 2048 г. Выходит, тем британцам, которым сейчас 18 лет, придется работать 52 года, чтобы получить государственную пенсию. Английские чиновники надеются, что увеличение пенсионного возраста до 70 лет поможет в течение следующих 50 лет сэкономить £ 500 млрд. (более 5 трлн. грн.) [10]. Как считают в МВФ, «пенсионная реформа, направленная на лучшие положительные долгосрочные экономические эффекты, это та, что продлевает трудоспособный возраст людей» [11, с. 9]. С этим можно поспорить, но для стран с большой продолжительностью жизни, наоборот, это может быть приемлемым. Кроме непопулярных мер европейские страны осуществляют и такие шаги, как разрешение пенсионерам на труд. Например, в Великобритании закон запрещает работодателю увольнять работника, достигшего пенсионного возраста, если последний не хочет этого и имеет надлежащую физическую и интеллектуальную форму для выполнения своих профессиональных обязанностей.

Беспрецедентным феноменом является такая мера, как унификация пенсионного законодательства для стран-членов ЕС, учитывающая глобальные тенденции и особенности национальных пенсионных практик. В соответствии с законодательством стран-членов ЕС наличие права на определенный вид СЗН и его предоставление зависит от размера и количества взносов, сделанных в соответствующие институты СЗН. Право на социальную защиту (пенсии или социальные пособия) может быть связано также с фактом проживания в одной из стран ЕС. Но каждая страна имеет собственное законодательство по СЗН. Эта проблема нашла свое отражение в статье 42 Договора о ЕС [12, с. 341], где говорится об адаптации систем СЗН к защите работников-мигрантов и их соответствии двум основным принципам: создании возможностей для получения и сохранения права на социальные выплаты путем учета всех периодов, предусмотренных в законах отдельных стран, и предоставлении выплат лицам, которые являются резидентами на территории стран-членов ЕС. Положения статьи 42 вышеназванного Договора нашли свое отражение в Регламенте Совета ЕС № 1408/71. Этот акт определяет, что целью создания европейского законодательства по СЗН является не адаптация законодательства стран-членов ЕС, а координация порядка обеспечения лиц, определенных статьей 51, и обеспечение того, что взносы в фонды социального страхования, сделанные лицом в одной из стран-членов ЕС, будут давать право на социальную защиту в любой другой стране-члене ЕС.

За годы после Второй мировой войны в западноевропейских странах образовались развитые системы социального страхования на случай болезни. Главные их особенности: участие трудящихся вместе с работодателями и государством в формировании страховых фондов; государственное управление этими фондами; распределение средств независимо от заработков получателей услуг и размера взносов. Так, в ФРГ государственное страхование в середине 1970-х годов распространилось на 90% населения страны и покрывало 78% совокупных расходов на лечение. Соответствующие показатели по другим странам такие: в Японии - 95 и 85%, Франции - 98 и 76%, Италии - 91 и 87%, Нидерландах - 76 и 70%, Швеции - 98 и 91%, Австрии - 92 и 66%, Швейцарии - 89 и 70%. По характеру финансирования здравоохранения сложились три группы систем. Первая - государственные системы медицинского обслуживания, финансируемые из общих бюджетных ассигнований. Они действуют в Великобритании, Ирландии, Дании, Италии. Вторая включает системы, построенные по принципу социального страхования. Они финансируются путем целевых взносов на трехсторонней основе, при этом участие государства незначительно, основная часть фондов формируется работодателями и самими застрахованными. Их взносы уплачиваются в виде определенного процента от фонда заработной платы. В Японии, например, этот процент составляет 8,4%, причем 4,2% приходится на предпринимателей и 4,2% - на наемных работников, в ФРГ - 11,8% также распределяется поровну; в Бельгии - 8,4; Австрии - 10,1; Франции и Нидерландах - по 19%. В последних 4 странах финансовое участие работодателей преобладает [13, с.105-106]. Третья группа систем - частные системы, основаны на непосредственном участии населения в оплате за лечение. Они действуют в США, Австралии. Уровень общественного здравоохранения здесь гораздо ниже, чем в других развитых странах. В последней трети XX века социальная политика в сфере здравоохранения приобрела новые черты.

Переориентация политики в сфере здравоохранения обусловлена комплексом социально-экономических факторов. Переплетение циклических и структурных кризисов, замедление темпов экономического роста, инфляция, безработица привели к тому, что системы медицинского страхования постоянно сталкивались с нехваткой средств. Положение осложнилось абсолютным и относительным ростом численности пожилых людей, чьи расходы на лечение в 1,5-2 раза превышают средние средства для всех возрастных групп. И если в первые послевоенные десятилетия «старения» получателей медицинской помощи не составляло особых проблем перед системами страхования, то во второй половине XX века оно стало одним из факторов финансового кризиса здравоохранения. На развитие сферы негативно повлиял и приход к власти в некоторых странах консервативных сил, которые взяли курс на ограничение государственного регулирования и свертывание социальных программ. Новые акценты в политике по охране здоровья связаны с действием и внутренними проблемами этой сферы. Основная из них - безудержный рост стоимости лечения. На рубеже 1960-1970-х годов здравоохранение ведущих стран вступило в новую фазу своего развития, связанного с большими сдвигами в техническом оборудовании, повышении стандартов обслуживания. Здравоохранение все больше насыщалось сложной и дорогой техникой, но это не повлияло на экономию ресурсов. Напротив, расходы на лечение больного быстро растут. Эта тенденция проявляется при любом типе организации здравоохранения. Вместе с тем, рост стоимости лечения в странах мира обусловлен не только объективными тенденциями развития медицинской науки и практики, а напрямую связан с действующими принципами

организации и финансирования систем, национальными особенностями функционирования рынка медицинских услуг. В докладе Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) 2008 г. отмечалось, что во всем мире ежегодные расходы правительств на здравоохранение варьируются от 20 долл. до более 6000 долл. на человека. 5,6 млрд. человек из стран с низким и средним уровнем дохода более половины всех расходов на здравоохранение оплачивают наличными. Ежегодно через личные расходы на здравоохранение в связи с растущей стоимостью медицинской помощи и дезорганизацией систем финансовой защиты более 100 млн. человек оказываются за чертой бедности [14]. Безудержная коммерциализация медицинской отрасли и невозможность значительной части населения платить в страховые фонды привели к тому, что многие системы здравоохранения перестали уделять должное внимание справедливому доступу к медицинской помощи, потеряли свои возможности в области разумного вложения средств и перестали удовлетворять потребности и ожидания людей, особенно в обедневших и маргинальных группах. Оказалось, что за счет только страховой медицины невозможно поддерживать уровень здоровья граждан и социальную безопасность. По данным МОТ, только один из пяти человек в мире имеет медико-социальную страховку, которая компенсирует потерю заработка в период временной нетрудоспособности, а у более половины населения нет никакой официальной социальной защиты.

ВОЗ призвала страны мира вернуться к первичной медико-санитарной помощи, которая предлагает лучший путь для борьбы с тремя негативными тенденциями в XXI в.: глобализацией нездорового образа жизни, быстрой незапланированной урбанизацией и старением населения. Доклад о состоянии здравоохранения в мире 2010 г. был посвящен теме «Финансирование систем здравоохранения: путь к всеобщему охвату населения медико-санитарной помощью» [15].

Глобальность многих проблем требует взаимодействия и международной солидарности. Взаимное переплетение экономик, изменение политической обстановки в мире, «интернационализация» заболеваний, динамика распространения различных эпидемий привели в целом не только к возникновению определенных сложностей, с которыми столкнулось человечество, но и к пониманию необходимости консолидации усилий по достижению всеобщего охвата населения медико-санитарной помощью и улучшению методов лечения. На пути к этому необходимо решить три взаимосвязанные проблемы: отсутствие нужных финансовых ресурсов, их нерациональное распределение и использование, оплата медицинских услуг из собственных средств. Многие государства (Бразилия, Китай, Чили, Мексика, Таиланд и некоторые другие) за последнее десятилетие показали, что всеобщий охват населения медико-санитарной помощью не является прерогативой высокоразвитых стран. Последние также осознают, что необходима постоянная переоценка эффективности здравоохранения. Например, Германия признала, что старение населения ведет к уменьшению доли работающих граждан и ограничивает возможности финансирования системы социального медицинского страхования из традиционных источников – страховых взносов. В результате чего правительство выделило для финансирования системы медицинского страхования дополнительные бюджетные средства.

Несмотря на то, что финансирование здравоохранения из собственных источников имеет первостепенное значение, большинство стран с низким уровнем дохода не смогут в короткие сроки решить проблему всеобщего охвата населения медико-санитарными услугами без помощи из-за рубежа. Международному сообществу необходимо будет финансово поддерживать усилия бедных стран для быстрого расширения доступа к услугам. Для этого важно знать примерный объем требуемых затрат. Последние оценки объема финансовых ресурсов, необходимых для достижения Целей развития тысячелетия в сфере здравоохранения и обеспечения гарантированного доступа к медицинским услугам в 49 странах с низким доходом, показывают, что эти страны в среднем должны будут потратить к 2015 г. немногим более 60 долл. США на человека, что значительно больше их фактических душевых расходов (32 долл. США) [15, с. xii - xiii].

Даже те страны, которые в настоящее время выделяют средства на систему здравоохранения больше необходимого минимума, в будущем вынуждены будут искать резервы для удовлетворения растущих запросов своего населения и для финансирования быстроразвивающихся технологий в отрасли. В каждой стране можно получить дополнительные средства на здравоохранение из собственных источников при условии, что правительство и население поддержат такие действия.

ВОЗ предлагает следующие возможные стратегии:

- повышение эффективности сбора налогов. Даже в странах с высоким уровнем доходов существует проблема уклонения от уплаты налогов и страховых взносов. Повышение эффективности их сбора увеличит объем денежных средств, которые правительство сможет направить на предоставление медицинских услуг или на страхование населения. Например, в Индонезии была проведена кардинальная реформа налоговой системы, в результате которой в бюджет стало поступать больше средств на государственные нужды, в том числе и на здравоохранение;

- изменение приоритетов при распределении бюджетных средств. Часто нужды здравоохранения не рассматриваются как приоритетные при формировании государственного бюджета. В 49 странах с низким уровнем дохода возможно дополнительно выделить из внутренних резервов 15 млрд. долл. на здравоохранение при условии увеличения доли этой отрасли в государственном бюджете до 15%;

- инновационное финансирование. Увеличение налогов на продажу авиабилетов, табачных изделий, на сделки с иностранной валютой — возможные источники для ежегодного получения 10 млрд. долл. в качестве дополнительного финансирования здравоохранения в глобальном масштабе. Другие варианты — введение налогов солидарности на ряд товаров и услуг, например на звонки по мобильному телефону, выпуск облигаций национальных диаспор для продажи эмигрантам. Страны должны рассматривать все предложенные варианты. Например, введение налога на операции с иностранной валютой в некоторых странах может принести значительный дополнительный доход. Так, в Индии ежедневный оборот операций с иностранной валютой оценивается в 34 млрд. долл. Налог в размере 0,005% при таком объеме оборота может принести в бюджет около 370 млн. долл. в год. Правительствам предстоит вводить такие налоги, которые наилучшим образом подходят для экономик их стран. Повышение на 50% акцизного сбора с табачных изделий позволит собрать дополнительно 1,42 млрд. долл. в 22 странах с низким уровнем дохода. Эти средства позволяют увеличить расходы на здравоохранение на 25%, а в некоторых странах и на 50%. Повышение налогов на спиртные напитки до 40% их розничной цены будет еще более эффективным. По данным ВОЗ, в 12 странах с низким уровнем дохода потребление алкоголя снизится более чем на 10%, в то время, как налоговые поступления увеличатся в три раза. Возможность повышения налогов на табачные изделия и спиртные напитки существует во многих странах. Это позволит значительно повысить доступность медицинских услуг, даже если на нужды здравоохранения будет направляться только часть этих средств. Некоторые страны рассматривают возможность введения налогов на продукты питания с высоким содержанием соли, трансжиров и напитки с высоким содержанием сахара;

- привлечение международной помощи для развития здравоохранения [там же].

Выводы. Нами рассмотрены только некоторые социальные проблемы, которые в глобальном масштабе в XXI веке получили особое значение в силу расширения пространства их действия и возрастания негативных последствий для общественного развития. Это - прежде всего снижение рождаемости, старение населения, возрастание демографической нагрузки на работающую часть населения, рост стоимости услуг здравоохранения. Все они требуют от стран, мирового сообщества в целом взвешенного осмысления относительно целесообразности их решения.

Предстоящие демографические изменения неизбежно будут иметь многочисленные социальные и экономические последствия [цит. по: 16, с. 55-56], среди которых:

- смещение структуры спроса из-за изменения возрастной структуры населения. Это коснется спроса на товары и услуги, особенно услуги, обеспечиваемые государством. С повышением возраста увеличивается потребность в услугах здравоохранения. Снижение рождаемости приводит к уменьшению числа учащихся средней школы, вызывает во многих странах мира нехватку рабочей силы;
- изменение объема и структуры сбережений. Поскольку периоды формирования и использования сбережений чередуются, сдвиги в возрастной структуре населения существенно влияют на их динамику. При этом рост численности старших групп создает дополнительную нагрузку на государственные финансы, увеличивая потребность в трансфертах из бюджета, как следствие, изменяются спрос на финансовые активы и их стоимость, а также рыночные процентные ставки;
- снижение предложения труда. При прочих равных условиях старение замедляет рост уровня жизни;
- значительное увеличение потребности в бюджетных ресурсах вследствие роста доли пожилых людей в структуре населения;
- существенное изменение потоков финансовых ресурсов и обязательств между поколениями. Следствием чего есть наращивание государственного долга и кризис распределительной пенсионной системы.

Украине следовало принять меры для решения обозначенных проблем еще лет десять назад. Однако этого не случилось. Косметические реформы привели к масштабному кризису. Единственным реформаторским шагом стало увеличение пенсионного возраста, целесообразность которого до сих пор вызывает серьезные споры, поскольку эта мера не дала ожидаемого финансового результата и не была подкреплена другими мерами. При осуществлении пенсионной реформы надо учитывать не только обеспеченность возникающих финансовых обстоятельств, но и политэкономический аспект: достаточный учет интересов всех поколений. Финансовая сбалансированность, поддерживаемая за счет ухудшения положения отдельных социальных групп (в Украине – пенсионеров), окажется не прочной. Необходимо незамедлительно вводить накопительную пенсионную систему и всячески способствовать развитию негосударственного пенсионного обеспечения. Рост общей продолжительности жизни происходит преимущественно за счет продления активной, здоровой жизни при минимальном увеличении периода нездоровья. Если правительство проявит политическую волю, осуществит наконец реформу системы здравоохранения, то увеличение продолжительности жизни станет источником роста благосостояния для всех.

Список использованных источников

1. Социальная Европа в XXI веке / Под ред. М.В. Каргаловой. – М.: Издательство «Весь мир», 2011. – 528 с.
2. Друкер Питер. Менеджмент. Вызовы XXI века. / Питер Друкер; перевод с англ. Натальи Макаровой – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2012. – 256с.
3. Мировая экономика: прогноз до 2020 года / Под ред. А.А. Дынкина / ИМЭМО РАН. – М.: Магистр, 2007. – 429 с.
4. Білорус О. Ми могли б бути серед лідерів / О. Білорус, Ю. Мацейко // Голос України. – 2002. – 1 березня. – С. 6.
5. Карачурина Л. Германия: как управлять мигрантами / Л. Карачурина // Современная Европа. – 2009. – № 2. – С. 18 -33.
6. Баранник, Л.Б. Пенсійне страхування у світі: пошуки оптимального шляху / Л.Б. Баранник // Дніпропетровськ: Вісник ДДФА. Серія «Економічні науки» – 2005. – № 1 (13). – С. 5 – 13.
7. Хижный, Э.К. Старение населения и пенсионные реформы в странах «Большой семерки»: научно-аналитический обзор / Э. К. Хижный. – М.: ИНИОН РАН, 2000. – 123 с.
8. Яшник, Г.Л. Зарубіжний досвід реформування системи пенсійного забезпечення / Г. Л. Яшник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Yashnyk.pdf>
9. Пенсионное обеспечение - проблема не только Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.1npf.com.ua/news/pensionnoe-obespechenie ---problema-ne-tolko-ukraini](http://www.1npf.com.ua/news/pensionnoe-obespechenie---problema-ne-tolko-ukraini)
10. Довічна праця // Закон-Бізнес. №50 (1140) 14.12-20.12.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/45870-angliya_zminyue_vik_vihodu_na_pensiyu.html
11. Melbourne Mercer Global Index, Australian Centre for Financial Studies. October 2013. – 76 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://globalpensionindex.com/2013/melbourne-mercerglobal-pension-index-2013-report.pdf>
12. Опришко, В.Ф. Право Європейського Союзу : підручник / В.Ф. Опришко, А.В. Омельченко, А.С. Фастовець. - К.: Книга, 2002. – 460 с.
13. Социальная политика буржуазного государства. [Текст] : общественно-политическая литература / С. Н. Надель (отв. ред.), Ф. Э. Бурджалов, М. Б. Кольчугина ; АН СССР, Ин-т мировой лит. - М. : Наука, 1987. – 207с.
14. Доклад о состоянии здравоохранения в мире 2008 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2008/pr38/ru/index.html>
15. Финансирование систем здравоохранения: путь к всеобщему охвату населения медико-санитарной помощью : Доклад ВОЗ о состоянии здравоохранения в мире, 2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.who.int/whr/2010/ru/>
16. Кудрин А. Старение населения и угроза бюджетного кризиса / А. Кудрин, Е. Гурвич // вопросы экономики. – 2012. - № 3. – С. 52-79.

References

1. Sotsialnaya Evropa v XXI veke / Pod red. M.V. Kargalovoy. – M. : Izdatelstvo «Ves mir», 2011. – 528 s.
2. Druker Piter. Menedzhment. Vyizovy XXI veka. ; perevod s angl. Natalii Makarovoy – M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2012. – 256s.
3. Mirovaya ekonomika: prognoz do 2020 goda / Pod red. A.A. Dynkina / IMEMO RAN. – M.: Magistr, 2007. – 429 s.
4. Bilorus O., Matseyko Yu. My mogly b buti sered lideriv. // Golos Ukraini. – 2002. – 1 bereznia. – S. 6.
5. Karachurina L. Germaniya: kak upravlyat migrantami. // Sovremennaya Evropa. – 2009. – № 2. – S. 18 -33.
6. Barannik, L.B. Pensiynne strahuvannya u svitl: poshuki optimalnogo shlyahu. // Dnipropetrovsk: Visnik DDFa. Seriya «Ekonomichni nauki» – 2005. – №1 (13). – S.5–13.
7. Hizhnyiy, E.K. Starenie naseleniya i pensionnye reformy v stranah «Bolshoy semerki»: nauchno-analiticheskii obzor. M.: INION RAN, 2000. – 123 s.
8. Yashnik, G.L. Zarubizhnyi dosvid reformuvannya sistemi pensynogo zabezpechennya : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Yashnyk.pdf>
9. Pensionnoe obespechenie - problema ne tolko Ukrainyi : <http://www.1npf.com.ua/news/pensionnoe-obespechenie---problema-ne-tolko-ukraini>
10. Dovichna pratsya // Zakon-Biznes. № 50 (1140) 14.12-20.12.2013 : http://zib.com.ua/ua/45870-angliya_zminyue_vik_vihodu_na_pensiyu.html
11. Melbourne Mercer Global Index, Australian Centre for Financial Studies. October 2013. – 76 p. : <http://globalpensionindex.com/2013/melbourne-mercerglobal-pension-index-2013-report.pdf>

12. Oprishko, V.F., Omelchenko, A.V., Fastovets, A.S. *Pravo Evropeyskogo Soyuzu : pidruchnyk*. - K.: Knyga, 2002. – 460с.
13. *Sotsialnaya politika burzhuaznogo gosudarstva. [Tekst] : obschestvenno-politicheskaya literatura / S. N. Nadel (otv. red.), F. E. Burdzhakov, M. B. Kolchugina ; AN SSSR, In-t mirovoy lit. - M. : Nauka, 1987. – 207s.*
14. *Doklad o sostoyanii zdorovoohraneniya v mire 2008 g.* : <http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2008/pr38/ru/index.html>
15. *Finansirovanie sistem zdorovoohraneniya: put k vseobschemu ohvatu naseleniya mediko-sanitarnoy pomoschyu : Doklad VOZ o sostoyanii zdorovoohraneniya v mire, 2010 g.* : <http://www.who.int/whr/2010/ru/>
16. Kudrin A., Gurchik E. Starenie naseleniya i ugroza byudzhetnogo krizisa. // *voprosy ekonomiki*. – 2012. - № 3. – S. 52-79.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Баранник Лілія Борисівна, доктор економічних наук, завідувач кафедри оподаткування
Дніпропетровська державна фінансова академія
вул. Аржанова, 12, м. Дніпропетровськ, 49083, Україна
e-mail: Barannik_LB@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Баранник Лилия Борисовна, доктор экономических наук, заведующий кафедрой налогообложения
Днепропетровская государственная финансовая академия
ул. Аржанова, 12, г. Днепропетровск, 49083, Украина
e-mail: Barannik_LB@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Barannik Liliya Borisovna, Doctor in Economical Science, Associate Professor, Chief of Tax Department
Dnepropetrovsk State Finance Academy
Arzhanov street, 12, Dnepropetrovsk, 49083, Ukraine
e-mail: Barannik_LB@mail.ru

УДК 336.025; 339; 338 (477)

МОНЕТАРНІ РЕЦЕПТИ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВА ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Біла С.О.

Предмет дослідження статті – теоретико-методологічні та прикладні аспекти розробки та впровадження монетарних рецептів антикризової політики в Україні як складової глобалізаційних процесів.

Мета статті – висвітлити сутність монетарних рецептів антикризової політики в Україні (що формуються під впливом зовнішнього кредитування МВФ), обґрунтувати переваги застосування монетарних рецептів антикризової політики та очікувані ризики, що виникають внаслідок їх запровадження з огляду на перспективи відродження економічного зростання національної економіки в умовах глобалізації.

Методологія. Використано загальнонаукові методи досліджень, у т.ч.: метод історичного та логічного – в процесі аналізу чинників, що впливають на дефіцит державного бюджету та обумовлюють дестабілізацію макроекономічної ситуації в Україні; абстрактного та конкретного – в процесі визначення впливу монетарних рецептів на стабілізацію національної грошової одиниці – гривні. Синергетичний підхід дозволяє висвітлити системний, комплексний взаємозв'язок між антикризовими заходами економічної політики та соціально-економічними наслідками їх застосування в Україні в умовах глобалізації.

Результати роботи. Монетарні рецепти антикризової політики в Україні запроваджуються в контексті реалізації програми кредитування МВФ – EFF (Extended Fund Facility). Особлива увага приділяється антикризовим заходам, зорієнтованим на мінімізацію дефіциту державного бюджету та поповнення золотовалютних резервів країни задля стабілізації фінансової системи та національної грошової одиниці – гривні. Серед позитивних очікуваних наслідків запровадження монетарних рецептів – структурна модифікація національного господарства, залучення іноземних інвесторів, активізація розвитку підприємництва, малого та середнього бізнесу, зростання самозайнятості населення. Серед першочергових реформ – стабілізація роботи банківського сектору. Розглянуто вплив «санації» банківської системи на підвищення її стійкості та пожевлення кредитування (у першу чергу – довгострокового), що має позитивно позначитись на виході національної економіки з кризового стану.

Серед ризиків, що виникають внаслідок запровадження монетарних рецептів антикризової політики – недооцінка негативного впливу на реформи в Україні такого явища як «бідність працюючого населення» та заморожування заробітної плати працівників бюджетної сфери. Ці процеси можуть спричинити збільшення бюджетних витрат (субсидії, виплати по безробіттю), обумовити «згорання» економічної активності малого та середнього бізнесу, що обслуговує внутрішній ринок України. «Бідність працюючого населення» може активізувати процеси трудової міграції, у т.ч. виїзд молоді з України, що у довгостроковому часовому періоді екстремально негативно позначиться на економічному розвитку країни. «Шоківі» заходи щодо зростання комунальних тарифів для населення (як складова монетарних рецептів антикризової політики) мають супроводжуватись реформуванням енергетичного сектору та сфери ЖКГ на засадах енергозаощадження та підвищення енергоефективності, розвитку відновлюваної енергетики. Такі реформи сприятимуть переходу національної економіки до моделі сталого економічного зростання.

Галузь застосування результатів. Міжнародні економічні відносини; державне регулювання економіки; макроекономіка.

Висновки. На короткостроковому часовому періоді першочергове запровадження в Україні монетарних рецептів антикризової політики є доцільним, оскільки в основі макроекономічної стабілізації має бути стабільна національна грошова одиниця (гривня) та збалансований державний бюджет. На довгостроковому часовому періоді монетарна політика має стати фінансовим підґрунтям для відродження економічної активності та розвитку підприємництва, залучення інвестицій (як національних, так і іноземних) до конкурентних сфер та галузей національного господарства, що стане підґрунтям зростання конкурентоспроможності України у глобальній світовій економіці.

Ключові слова: монетарні рецепти; антикризова політика; Україна; дефіцит державного бюджету; Міжнародний валютний фонд (МВФ); макроекономічна стабілізація; фінансова система; банківська система; національна грошова

одинаця; гривня; «бідність працюючого населення»; споживчий попит; внутрішній ринок; трудова міграція; реформування енергетичного сектору; комунальні тарифи; глобалізація.

МОНЕТАРНЫЕ РЕЦЕПТЫ АНТИКРИЗИСНОЙ ПОЛИТИКИ НА УКРАИНЕ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Белая С.А.

Предмет исследования статьи – теоретико-методологические и прикладные аспекты разработки и внедрения монетарных рецептов антикризисной политики на Украине как составляющей процессов глобализации.

Цель статьи – выявить сущность монетарных рецептов антикризисной политики на Украине (формирующихся под влиянием кредитования МВФ), обосновать преимущества внедрения монетарных рецептов антикризисной политики и ожидаемые риски, возникающие вследствие ее реализации с учетом перспектив возрождения экономического роста национальной экономики в условиях глобализации.

Методология. Использованы общенаучные методы исследований, в т.ч.: метод исторического и логического – в процессе анализа факторов, влияющих на дефицит государственного бюджета и обуславливающих дестабилизацию макроэкономической ситуации на Украине; абстрактного и конкретного – в процессе определения влияния монетарных рекомендаций на стабилизацию национальной денежной единицы – гривны. Синергетический подход позволяет выявить системную, комплексную взаимосвязь между антикризисными мерами экономической политики и социально-экономическими последствиями их применения на Украине в условиях глобализации.

Результаты работы. Монетарные рецепты антикризисной политики на Украине внедряются в контексте реализации программы кредитования МВФ – EFF (Extended Fund Facility). Особое внимание уделяется антикризисным мерам, ориентированным на минимизацию дефицита государственного бюджета и пополнение золотовалютных резервов страны для стабилизации финансовой системы и национальной денежной единицы – гривны. Среди позитивных ожидаемых последствий внедрения монетарных рецептов – структурная модернизация национальной экономики, привлечение иностранных инвесторов, активизация развития предпринимательства, малого и среднего бизнеса, увеличение самозанятости населения. Среди первоочередных реформ – стабилизация работы банковского сектора. Рассмотрено влияние «санации» банковской системы на повышение ее устойчивости и стимулирование кредитования (в первую очередь – долгосрочного), что позитивно отразится на выходе национальной экономики из кризисного состояния.

Среди рисков, возникающих вследствие реализации монетарных рецептов антикризисной политики – недооценка негативного влияния на украинские реформы такого явления как «бедность работающего населения» и «замораживание» заработной платы работников бюджетной сферы. Эти процессы могут привести к увеличению бюджетных расходов (субсидий, выплат по безработице), стать причиной «сворачивания» экономической активности малого и среднего бизнеса, обслуживающего внутренний рынок Украины. «Бедность работающего населения» активизирует процессы трудовой миграции, в т.ч. выезд молодежи за пределы Украины, что в долгосрочном периоде крайне негативно отразится на экономическом развитии страны. «Шоковые» меры, связанные с ростом коммунальных тарифов для населения (как составляющая монетарных рецептов антикризисной политики) должны сопровождаться реформированием энергетического сектора и сферы ЖКХ на принципах энергосбережения и повышения энергоэффективности, развития возобновляемой энергетики. Такие реформы содействуют переходу национальной экономики к модели устойчивого экономического роста.

Сфера использования результатов. Международные экономические отношения; государственное регулирование экономики; макроэкономика.

Выводы. В краткосрочном периоде первоочередная реализация на Украине монетарных рецептов антикризисной политики целесообразна, поскольку в основе макроэкономической стабилизации должна находиться стабильная национальная денежная единица (гривна) и сбалансированный государственный бюджет. В долгосрочном периоде монетарная политика может стать финансовой основой для возрождения экономической активности и развития предпринимательства, привлечения инвестиций (как национальных, так и иностранных) в конкурентные сферы и отрасли национального хозяйства, что сформирует фундамент для повышения конкурентоспособности Украины в глобальной мировой экономике.

Ключевые слова: монетарные рецепты; антикризисная политика; Украина; дефицит государственного бюджета; Международный валютный фонд (МВФ); макроэкономическая стабилизация; финансовая система; банковская система; национальная денежная единица; гривна; «бедность работающего населения»; потребительский спрос; внутренний рынок; трудовая миграция; реформирование энергетического сектора; коммунальные тарифы; глобализация.

MONETARY RECIPES FOR ANTI-CRISIS UKRAINIAN POLICY AS A COMPONENT OF GLOBALIZATION PROCESSES

Bila S.O.

Subject of this article investigation is theoretical, methodological and applied aspects of development and implementation of monetary recipes for anti-crisis Ukrainian policy as a component of globalization processes.

Object of the article is to highlight the essence of the monetary recipes for Ukrainian anti-crisis policy (forming under the influence of IMF's external lending), to ground the advantages of monetary recipes for anti-crisis policy application and expected risks occurred due to their implementation considering the prospects of national economy growth revival within the globalization.

Methodology. General scientific methods of investigation including historical and logical (while analyzing factors affecting the state budget deficit and setting conditions for Ukrainian macroeconomic situation destabilization), abstract and specific (while determining the influence of monetary recipes on stabilization of national currency (monetary unit) – hryvnia) are used. Synergetic approach has allowed to highlight the systematic and complex correlation between anti-crisis measures of economic policy and social and economic consequences of their application in Ukraine within globalization.

Results. Monetary recipes for anti-crisis Ukrainian policy are introduced in context of IMF credit program realization - EFF (Extended Fund Facility). The special attention is drawn to anti-crisis measures focused on minimization of state budget deficit and replenishment of country's gold and foreign currency reserves to stabilize the national currency (monetary unit) – hryvnia. Among positive expected consequences of monetary recipes implementation there are structural modification of national economy, mobilization of foreign investments, activation of entrepreneurship development, growth of self-employed people. Stabilization of banking sector work is among the priority reforms. The influence of banking system reorganization on its endurance growth and lending revitalization (especially, long-term) that should positively affect the crisis management of national economy is considered.

Underestimation of negative effect of such phenomena as "poverty of the employed" and civil servants' wage freeze should be mentioned among the risks occurred due to the implementation of monetary recipes for anti-crisis Ukrainian policy. These processes

can cause rise in budget expenses (subsidies, unemployment benefits), specify "turning" of small and medium business economic activity handling with internal Ukrainian market. "Poverty of the employed" may lead to labor migration process activation, that in long-term period negatively affects Ukrainian economic growth. «Shocking» measures, e.g. the growth of communal tariffs for the population as a component of monetary recipes for anti-crisis policy should be accompanied with energy sector and municipal and communal sector reformation on the ground of energy saving and energy efficiency growth, renewable energy development. Such reforms favor the national economy transition to the model of sustainable development.

Range of results application. International economic affairs; state economic regulation; macroeconomics.

Conclusions. In short-term period top priority implementation of monetary recipes for anti-crisis Ukrainian policy is reasonable, as stable national monetary unit (hryvnia) and balanced state budget underlie macroeconomic stabilization. In long-term period monetary policy has to be financial basis for economic activity revival and entrepreneurship development, mobilization of investment (both internal and foreign) to competitive spheres and industries of national economy, which will form the bottom of Ukrainian competitiveness growth in global world economy.

Key words: monetary recipes; Ukrainian anti-crisis policy; Ukraine; state budget deficit; International Monetary Fund (IMF); macroeconomic stabilization; financial system; banking system; national monetary unit; hryvnia; «poverty of the employed»; customer demand; internal market; labor migration; economic sector reformation; communal tariffs; globalisation.

Вступ. Актуальність. Станом на початок 2015 року соціально-економічна, макроекономічна ситуація в Україні характеризується як вкрай складна та непередбачувана. Внаслідок комплексної дії економічних та політичних ризиків, у національній економіці спостерігається закономірна «ланцюгова реакція» розкручування кризових явищ, що на поверхні проявляється через інфляційні сплески. Вкрай негативно впливає на макроекономічну ситуацію в Україні збройне протистояння на території Донецької та Луганської областей, яке продовжує антитерористичну операцію (АТО) що супроводжується людськими втратами, руйнуванням підприємств та об'єктів інфраструктури, збільшенням бюджетних витрат. Політична складова обумовлює й економічні наслідки: розрив усталених виробничих коопераційних зв'язків між підприємствами-суміжниками; стрімке падіння обсягів промислового виробництва, закриття (або ж тимчасова зупинка діяльності) низки промислових підприємств (насамперед, у сфері хімічної, вугільної та металургійної промисловості, машинобудування). Поряд з цим, поширюється практика роботи українських підприємств не повний робочий тиждень, зростає заборгованість по виплатах заробітної плати, збільшуються ризики настання кризи неплатежів, що обумовлює як падіння доходів бізнес структур, так і доходів працюючого населення, а отже – обумовлює зменшення податкових та валютних надходжень до державного бюджету. Натомість витрати держави (на проведення АТО, соціальні виплати та виконання інших бюджетних зобов'язань, на допомогу внутрішньо переміщеним особам) неухильно зростають. Це логічно призводить до збільшення дефіциту державного бюджету, «з'їдає» золотовалютні резерви країни, знецінює національну грошову одиницю – гривню, що потребує впровадження дієвих монетарних антикризових заходів.

Впровадження дієвих антикризових заходів в Україні у 2015 р., насамперед (на короткостроковому часовому періоді), тісно пов'язується із стабілізацією фінансово-грошової сфери та зміцненням національної грошової одиниці – гривні (що на початку 2015 р. порівняно з курсовими показниками 2013 р. знецінилась майже у 3 рази). Інфляційні коливання тривають і донині, що робить непередбачуваним ситуацію на фінансовому ринку України. Монетарні рецепти антикризових заходів були неодноразово апробовані як у розвинених країнах світу (зокрема, у 70-ті роки ХХ ст. у США та Великобританії), так і в Україні (у середині 90-х років ХХ ст.). Водночас, у економічному середовищі в Україні розгортаються дискусії щодо макроекономічних наслідків застосування монетарних рецептів антикризової політики (у тому числі – запропонованих МВФ). Адже їх застосування сприяє подальшому входженню національної економіки у глобалізаційні процеси, прискорює інтеграцію економіки країни у світовий економічний простір, що несе з собою як «плюси», так і ризики соціально-економічного розвитку. Саме тому доцільним є комплексне висвітлення цілей запровадження монетарних рецептів антикризової політики, надання прагматичної оцінки ризиків та очікуваних макроекономічних наслідків їх впровадження як з огляду на стабілізацію економічної ситуації в країні, так і з урахуванням активізації входження України у глобалізаційні процеси. Така постановка питання є практично-зорієнтованою та актуальною, оскільки впровадження монетарних антикризових заходів, стабілізація національної валюти – напряму пов'язані із стабілізацією макроекономічної ситуації в країні, що визначає на середньо та довгостроковий період перспективи виходу економіки України з кризового стану.

Ступінь дослідження проблеми. У сучасній українській економічній літературі досить широко висвітлюються питання, пов'язані із стабілізацією фінансово-кредитної системи, оцінкою результативності впровадження монетарних рецептів антикризової політики в умовах глобалізації, у т.ч. розглядаються системні заходи валютної та податкової (фіскальної) політики, визначаються переваги їх застосування та системні прорахунки у сфері «розкручування» інфляції. Так, інфляційні процеси в Україні, основні фактори, що впливали на «розкручування інфляційної спіралі» дослідили Л.І. Кузнецова та О.Г. Білоцерківець [1]. Українські вчені – М.І.Пілітич та В.А.Шинкара вірно зазначали, що інфляційні процеси мають прямий вплив на макроекономічну ситуацію в країні, оскільки деформують як сукупний попит, так і сукупну пропозицію, що, у свою чергу, модифікує пропорції розширеного відтворення суспільного продукту [2]. Ризики незбалансованої валютної політики та «ручного управління» валютним курсом розглянув Т.Т.Ковальчук, наголошуючи на необхідності врахування комплексного впливу рішень НБУ на стабілізацію національної валюти [3].

Національна валюта та її купівельна спроможність тісно пов'язані з реформуванням державних фінансів в цілому. Суттєвий вплив на ці процеси, як зазначає Герд Елерс, мають рекомендації міжнародних фінансових інституцій (МВФ, Світовий банк) та інтеграційних угруповань (ЄС). Отримуючи міжнародні кредити, країна-позичальник має виконувати певні вимоги (умови), що часто пов'язані з кардинальними соціально-економічними реформами, які напряму впливають на макроекономічну ситуацію, визначають купівельну спроможність національної валюти [4]. Поряд з цим, міжнародні кредити та модифікація кредитно-фінансової системи країни, у свою чергу, позначається на стабільності банківської системи, впливає на кредитну політику та інтенсивність банківського кредитування, що напряму пов'язано із стимулюванням підприємницької діяльності, розвитку бізнесу та відновлення економічного зростання національної економіки в умовах світової економіки [5]. Вкрай важливим для України, як зазначають С.С.Гасанов, В.П.Кудряшов, Р.Л.Балакін та інші вчені, є узагальнення досвіду розвинених країн світу (насамперед, країн ЄС) щодо запровадження механізмів антикризового управління державними фінансами, мінімізації дефіциту державного бюджету та спрямування інвестиційних потоків на стимулювання економічного зростання [6]. Поряд з цим, в сучасній науковій економічній літературі виникає виклик системного підходу та комплексного обґрунтування ризиків та переваг (оцінки можливостей) щодо економічного зростання національної економіки в умовах глобалізації, які відкриваються перед країною внаслідок запровадження монетарних рецептів антикризової політики.

Предмет дослідження статті – теоретико-методологічні та прикладні аспекти розробки та впровадження монетарних рецептів антикризової політики в Україні як складової процесів глобалізації, представити теоретичне дослідження сутності ризиків та можливих соціально-економічних наслідків їх настання, висвітлити інституційні переваги реалізації антикризової

політики в умовах ринкового реформування національної економіки (в контексті подальшого залучення України до глобалізаційних процесів).

Мета статті – висвітлити сутність монетарних рецептів антикризової політики в Україні (що формуються під впливом зовнішнього кредитування МВФ), обґрунтувати переваги застосування монетарних рецептів антикризової політики та очікувані ризики, що виникають внаслідок їх впровадження, з огляду на перспективи відродження економічного зростання національної економіки в умовах глобалізації.

Для досягнення означеної мети, у статті поставлені та розглядаються наступні завдання:

- дослідити вплив кредитування МВФ на стабілізацію системи державних фінансів, скорочення дефіциту державного бюджету та оптимізацію витрат державного бюджету України;
- визначити соціально-економічні ризики, що супроводжують застосування монетарних рецептів антикризової політики в Україні в умовах глобалізації;
- обґрунтувати переваги застосування монетарних рецептів антикризової політики в Україні на короткостроковому та довгостроковому часовому періоді з огляду на прискорену інтеграцію національної економіки у світовий економічний простір.

Методологія. Під час підготовки статті було використано загальнонаукові *методи досліджень*, у т.ч.: *історичного та логічного* – в процесі аналізу впливу чинників, що збільшують дефіцит державного бюджету та обумовлюють дестабілізацію макроекономічної ситуації в країні; *абстрактного та конкретного* – в процесі визначення впливу монетарних рецептів на стабілізацію національної грошової одиниці – гривні; *методи аналізу та синтезу*, які застосовано під час визначення впливу монетарних рецептів антикризової політики на зменшення дефіциту державного бюджету України. *Каузальний (причинно-наслідковий) метод* наукових досліджень використано в процесі висвітлення закономірностей формування ризиків та (або) позитивних соціально-економічних наслідків для національної економіки внаслідок застосування монетарних рецептів антикризової політики в умовах глобалізації. *Синергетичний підхід* дозволив висвітлити системний, комплексний взаємозв'язок між антикризовими заходами економічної політики та соціально-економічними наслідками їх застосування в Україні в умовах глобалізації.

Постановка проблеми. Монетарні рецепти антикризової політики, як свідчить сучасна практика господарювання в Україні, застосовуються, насамперед, на короткостроковому часовому періоді. Водночас, соціально-економічні наслідки їх впровадження можна спостерігати як впродовж середньострокового, так і на впродовж довгострокового часового періоду. Ці наслідки проявляються як через ризики (негативний вплив яких може з часом посилюватись – наприклад, зубожіння населення та падіння споживчого попиту на внутрішньому ринку), так і у вигляді переваг, що часто пов'язуються із оптимізацією державних витрат та мінімізацією дефіциту державного бюджету. Водночас, внаслідок відкритості національної економіки України, вплив монетарних рецептів антикризової політики на соціально-економічний розвиток нашої держави (у т.ч. ризики та переваги цього процесу) слід розглядати не тільки з огляду на тренди розвитку внутрішнього ринку та зміни макроекономічної ситуації в країні, а також з урахуванням подальших перспектив євроінтеграції країни та в контексті участі України у процесах глобалізації. Така постановка проблеми є не тільки теоретичною, але й практично-орієнтованою, оскільки пов'язана із пошуком економічної моделі виходу з кризи та відновлення економічного зростання.

Результати. Монетарні рецепти антикризової політики в наш час в Україні, насамперед, пов'язуються із рекомендаціями МВФ, за умови виконання яких наша держава отримає чергові кредитні транші. Станом на початок 2015 р., замість раніше задіяної в Україні програми *stand-by*, передбачено реалізувати домовленість з МВФ щодо чотирьохрічної програми кредитування EFF (Extended Fund Facility) із терміном погашення від 4,5 до 10 років. EFF, насамперед, спрямовується на підтримку державного бюджету, мінімізацію його дефіциту. У межах виконання програми кредитування EFF, впродовж чотирьох років Україна має отримати від МВФ щонайменше 17,5 млрд. дол. США (12,5 млрд. SDR) кредитної допомоги. Кредитування МВФ відкриває для України можливість щодо залучення до національної економіки, щонайменше – 40 млрд. дол. США [7]. Ці кошти плануються залучити від різних інституцій, як від міжнародних кредиторів (Світового банку, Європейського інвестиційного банку, інших міжнародних та європейських фінансових інституцій), так і за рахунок коштів приватних інвесторів (адже кредити МВФ є «сигналом» для інвесторів щодо гарантій та доцільності інвестування).

Перший транш кредиту МВФ Україні (березень – квітень 2015 р.) очікується у сумі 4,8 млрд. дол. США [7]. Кредитні кошти МВФ надає Україні за умови здійснення дієвих соціально-економічних реформ. Адже без реформ, без зміни фундаментальних засад формування та використання коштів державного бюджету неможливо здійснити інтенсифікацію виробництва, запровадити в Україні модель сталого економічного зростання (на засадах енергозаспокоєння, раціонального поводження з обмеженими природними, фінансовими ресурсами), вивести національне виробництво на новий, вищий рівень конкурентоспроможності.

Серед реформ, які має запровадити Україна задля виходу з кризи, першочергового значення набувають наступні. *Стабілізація системи державних фінансів, скорочення дефіциту державного бюджету, збільшення доходної частини та оптимізація витрат державного бюджету.* У руслі цього напрямку, пріоритетного значення набуває зменшення дефіциту НАК «Нафтогаз» та Пенсійного Фонду України, утримання яких вимагає постійних державних дотацій, «консервує» високі показники енергетичної залежності економіки України, робить «хронічним» процес непродуктивного витрачання бюджетних коштів. Зменшення дефіциту НАК «Нафтогаз» передбачається здійснити, застосувавши у тому числі і заходи «шокової терапії», а саме: теплом введення ринкових цін на енергоносії, підвищення цін на газ (в цілому, на 264 %, на 64 % – зростання тарифів на теплоенергетику для населення (домогосподарств). Такі «шокові» заходи, як передбачається ініціаторами реформ, стануть потужним стимулом щодо впровадження у кожному регіоні України заходів з енергозаспокоєння, відродження на рівні громад (село, селище, місто) місцевої ініціативи, пов'язаної з переходом до використання наявних на місцевому рівні ресурсів альтернативної енергетики та відновлюваних джерел енергії (сонячної, вітрової, енергії, виробленої з біомаси); збільшення внутрішнього видобутку газу та енергоносіїв, підвищення енергоефективності виробництва тощо [8]. Для промислових підприємств та суб'єктів господарювання запровадження заходів у сфері енергозаспокоєння та високої енергоефективності стає невід'ємною складовою підвищення конкурентоспроможності бізнесу. Такі тенденції розвитку відповідають глобальним трендам щодо підвищення енергоефективності виробництва, запровадження заходів з енергозаспокоєння та переходу до сталого (екологічно-безпечного) типу економічного зростання. Найбільш активно ці процеси відбуваються у розвинутих країнах світу (у т.ч. в країнах ЄС).

Стосовно зменшення дефіциту Пенсійного фонду як складової зменшення дефіциту державного бюджету. В Україні у 2015 р. розпочато пенсійну реформу без підвищення віку виходу на пенсію. Новаціями у цій сфері стають: обмеження розмірів низки спеціальних пенсій (народних депутатів, працівників судової системи); оподаткування пенсійних виплат для пенсіонерів, які продовжують працювати (передбачено виплачувати до 85 % пенсії, але не менше мінімальної пенсії (до кінця 2015 р. – 1074 грн. на місяць, що становить еквівалент біля 50 дол. США на місяць) [8]; відміна виплати пенсій для працюючих державних службовців, збільшення страхового стажу виходу на пенсію (для працівників, що працюють на шкідливому виробництві) тощо. Ці обмеження передбачено запровадити до кінця 2015 р. [8]. У середньостроковій перспективі (найближчі 3 – 5 років) передбачається запровадити три-рівневу систему пенсійного забезпечення: солідарне пенсійне забезпечення, систему

обов'язкового соціального (пенсійного) страхування та недержавне пенсійне забезпечення (недержавне пенсійне страхування). Пенсійна реформа дозволить зменшити навантаження на державний бюджет, дозволить запровадити дієві стимули щодо виводу заробітних плат «з тіні» та оптимізує ринок праці (внаслідок збільшення кількості вакантних посад після звільнення пенсіонерів, особливо – у сфері державної служби).

Натомість, ситуація, що сьогодні складається в Україні (втрата традиційних ринків збуту промислової продукції, повільне просування українських товарів на ринки ЄС внаслідок невідповідності технічних стандартів (у т.ч. щодо якості та безпеки), розрив усталених коопераційних зв'язків між українськими підприємствами тощо – обумовлює ризики зростання безробіття. Негативно на це впливає і тенденція щодо скорочення фінансування бюджетної сфери (освіта, сфера охорони здоров'я та культури), що може супроводжуватись вивільненням працівників у середньо та довгостроковій перспективі. За оцінками експертів МВФ у 2015 р. безробіття може становити 11,5 % працездатного населення, а за оцінками Міжнародної організації праці – до 25 % працездатного населення України. Такі тренди, у свою чергу, можуть викликати чергову «хвилю» трудової міграції з України, посилять участь українців у функціонуванні світового ринку праці. Трудова міграція з України, з одного боку, зменшить тиск на внутрішній ринок праці, а з іншого – може «знекровити» базові галузі економіки, і насамперед – промисловий потенціал країни. Можна припустити, що у короткостроковий часовий період виїжджатимуть, найскоріше, представники «синіх комірців» (технічна інтелігенція, фахівці інженерних спеціальностей та працівники реального сектору економіки). Такі тренди трудової міграції, як правило, мають незворотні процеси, що може вкрай негативно позначитись у середньо та довгостроковому періоді на розвитку індустріального потенціалу української економіки.

Наступний пріоритет запровадження монетарних рецептів антикризової політики в Україні – стабілізація кредитно-банкнської системи України. Мета реформ у банкнській сфері – оновити регуляторну структуру банкнського сектору, у тому числі – шляхом заборони на кредитування юридичних та фізичних осіб понад встановлені ліміти; посилити балансові показники банкнв після проведення пруденціальних перевірок; посилити здатність банкнв повертати активи та вирішувати питання проблемних кредитів, у т.ч. шляхом капіталізації активів, укрупнення банкнських установ. Банкнська система України має бути надійною, гарантувати безпеку вкладникам та забезпечити доступність середньострокового та довгострокового банкнського кредитування суб'єктам господарювання (насамперед – надавати кредити на потреби розвитку реального сектору економіки). Натомість, економічні дисбаланси, що супроводжували розвиток національної економіки впродовж 2014 – на початку 2015 років призвели до того, що за цей період з депозитних рахунків банкнв України було знято приблизно 126 млрд. грн., а 44 комерційні банки збанкрутували [7]. Загальна сума, яку Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд) має виплатити вкладникам неплатоспроможних фінансових установ становить біля 50 млрд. грн. [7]. Фонд зобов'язаний компенсувати роздрібним клієнтам вклади, сума яких не перевищує 200 тис. грн. Така практика відповідає трендам світової практики гарантування безпеки функціонування банкнських установ. Водночас, для того щоб знизити ризики банкрутства банкнв у майбутньому, серед вимог МВФ до НБУ (підтриманих Світовим банком) – провести стрес-тестування біля 20 найбільших українських банкнв (до кінця вересня 2015 р.) та за потреби (для тих банкнв, що не виконують 10 % - вий норматив достатності капіталу – здійснити процедуру докапіталізації банкнського капіталу. На потреби підтримки банкнського сектору, за експертними оцінками, впродовж 2015 р. уряду може знадобитись від 139 млрд. грн. – до 200 млрд. грн. Водночас, ці процеси не враховують ризики можливих подальшого знецінення гривні (що можуть спричинити погіршення якості кредитних портфелів, збільшити ризики кризи неплатежів та ризики подальшого банкрутства невеликих українських банкнв).

Серед ризиків, що супроводжують функціонування банкнської системи за означений період – спекулятивні прагнення отримати «швидкий прибуток» за рахунок банкнських валютних спекуляцій на знеціненні гривні. Саме спекулятивна поведінка окремих банкнських установ щодо «розхитування» ситуації на валютному ринку стала одним із чинників, що спричинив хаотичні коливання курсу гривні, дестабілізацію макроекономічної ситуації та сформував «психологічну схильність» власників депозитів до дочасного розриву угод з банками.

В цілому, на короткостроковому часовому періоді політика НБУ буде зорієнтована на боротьбу з інфляцією (у 2014 р. інфляція становила 26,7 %, а у 2015 р. інфляцію мають втримати на рівні 8,7 %). Впродовж 2015 р. слід очікувати зменшення активності НБУ на міжбанку (щодо продажу валюти), оскільки на порядок денний буде виходити ціль – збільшити офіційні золотовалютні резерви НБУ з 5,6 млрд. дол. США (2014 р.) до 18,3 млрд. дол. США (у 2015 р.) та, щонайменше, до 22,3 млрд. дол. США (2016 р.). На реалізацію цього завдання (частково) підуть кошти як МВФ так і інших кредиторів. Збільшення золотовалютних резервів країни має позитивно позначитись на стабілізації національної валюти, а також на стабілізації фінансово-кредитної системи України в цілому.

Слід зазначити, що монетарні рецепти антикризової політики, що започатковуються в Україні (і каталізатором впровадження яких є кредит МВФ), через досягнення збалансованості державного бюджету передбачають досягнення стабілізації грошово-кредитної системи, стабілізацію гривні як базової передумови виходу економіки з кризового стану (див. Таблицю).

Таблиця. Базові макроекономічні показники виконання державного бюджету України на 2015 р. (прогнозні оцінки окремих макроекономічних показників)

Макроекономічний показник (очікувані дані)	Державний бюджет України, чинний на 01.01.2015 р.	Державний бюджет України, зі змінами (2015 р., прогноз)
Доходи	475, 94 млрд. грн	498, 15 млрд. грн
Витрати	527, 89 млрд. грн	563, 24 млрд. грн
Дефіцит (у % до ВВП)	3,7	4,1
Граничний обсяг державного боргу	1,176 трлн. грн	1,394 трлн. грн
Субсидії/пільги на оплату послуг ЖКГ / житлово комунального господарства	11,6 млрд. грн	24,1 млрд. грн
Фінансування дефіциту НАК «Нафтогаз»	31,5 млрд. грн	21,7 млрд. грн
Курс гривні (прогноз)	17 грн / дол. США	21,7 грн / дол. США
Падіння ВВП (прогноз)	-4,3 %	-5,5 %
Інфляція (прогноз)	13,1 %	26 %

Джерело: [8].

Серед комплексу реформ, потреба у здійсненні яких стає сьогодні викликом для українського суспільства, першочергового значення набуває впровадження монетарних рекомендацій, що ставить за мету зменшення дефіциту державного бюджету, упорядкування державних фінансів та стабілізацію національної грошової одиниці – гривні. Очікувані результати реформ представлені у Таблиці 1. Водночас, слід об'єктивно оцінювати як очікувані позитивні наслідки реформ, так і ризики, які виникатимуть внаслідок недооцінки базових макроекономічних трендів, що можуть супроводжувати ці реформи.

Насамперед, внаслідок скорочення витрат на фінансування бюджетної сфери та політику щодо «заморожування» заробітних плат, в Україні може йти про ризик, пов'язаний із розповсюдженням такого явища як «бідність працюючого населення» та зростання прошарку бідних. Так, мінімальна заробітна плата в Україні на початок 2015 р. становила 1218 грн. (приблизно, це 56 дол. США при курсі – 21, 7 грн. / дол. США), а до кінця 2015 р. її зростання мінімальної заробітної плати заплановано до 1378 грн. (що еквівалентно 63,5 дол. США при курсі – 21, 7 грн.). Низький рівень оплати праці та стрімке зростання витрат (у т.ч. на утримання житла, зростання плати за ЖКГ/комунальних платежів) може призвести до ще більшого поширення бідності серед населення. Ризик збільшення прошарку бідних може призвести до збільшення субсидій та пільг (у т.ч. і адресних виплат) найбільш вразливим верствам населення, пільговим категоріям населення України. Тільки за попередніми оцінками, субсидії на ЖКГ в Україні (за незмінної ситуації) потребуватимуть понад 3 млн. домогосподарств. У свою чергу це обумовлює ризик зростання дефіциту державного бюджету, покриття якого може бути здійснено шляхом емісії (а отже – «розкручування» інфляційних сплесків та подальшого знецінення гривні).

Нарощування заборгованості населення за оплату послуг ЖКГ може загострити «кризу неплатежів», яка здатна розповсюдитися зі сфери ЖКГ на інші сфери та галузі національної економіки. Серед ризиків нарощування кризи неплатежів – ризики переходу до бартерних схем розрахунків, «натуралізація» господарства). Практика «бартерних розрахунків» широко застосовувалась в Україні у першій половині 90-х років XX ст. та призвела до великих макроекономічних втрат (знизились податкові надходження, активізувався «тіньовий ринок», зменшувались обсяги як внутрішньої, так і зовнішньої торгівлі).

Наступний ризик, пов'язаний із запровадженням монетарних рецептів антикризової політики – «оптимізація» державного бюджету шляхом «заморожування» заробітних плат працівників бюджетної сфери, пенсій та стипендій тощо. Це безпосередньо знижує купівельну спроможність біля третини населення країни – адже стрімко «звужується» споживчий попит домашніх господарств на внутрішньому ринку. У свою чергу, це «гальмує» розвиток сфери послуг (у т.ч. роздрібної торгівлі, надання платних послуг у сфері освіти, у сфері охорони здоров'я та культури тощо), «гальмує» розвиток самозайнятості населення, розвиток малого та середнього бізнесу, що зорієнтований на обслуговування домашніх господарств на внутрішньому ринку країни. Все це, у свою чергу, може вкрай негативно позначитись на зростанні безробіття (та зростанні бюджетних виплат по безробіттю), логічно може спричинити зменшення податкових надходжень до державного бюджету, а отже – збільшити дефіцит бюджету. У зоні ризику банкрутства можуть опинитися підприємства (харчової та легкої промисловості, сфери послуг), які працюють, переважно, на забезпечення внутрішнього попиту українського ринку.

Монетарні рецепти антикризової політики слід розглядати лише як *першочергові* заходи (зорієнтовані на впровадження впродовж короткострокового часового періоду), успіх яких залежатиме від впровадження інших реформ, пов'язаних із дерегуляцією бізнесу та створенням сприятливого інвестиційного середовища (у т.ч. шляхом подолання корупції, спрощення процедури реєстрації та зняття бар'єрів для вільного входження бізнес-структур на внутрішній ринок країни). Особливу увагу слід приділити пошуку нових ринків збуту традиційної української продукції (металургійного виробництва, хімічної промисловості, машинобудування). Особливу увагу слід приділити розвитку агропромислового виробництва та налагодженню переробки сільськогосподарської продукції в Україні. Це має забезпечити підтримку зайнятості та позитивно позначитись на збільшенні валютних надходжень до країни. Реформування потребує політика доходів працюючого населення (у бік їх зростання), що напряму пов'язано з детінізацією заробітних плат, та повсюдністю сплати податків до державного бюджету України. Реформування політики доходів в Україні передбачає кардинальні зміни щодо розвитку ринку цінних паперів (та сплати дивідендів їх власникам); дотриманням загальнозовизнаних у світі норм захисту інтелектуальної власності (та сплати роялті); дотримання права приватної власності на землю (та сплати рентних платежів). Такі реформи відповідатимуть світовій практиці функціонування цивілізованого ринку в умовах глобалізації.

Висновки. Монетарні рецепти антикризової політики в Україні (на сучасному етапі розвитку) запроваджуються в контексті реалізації програми кредитування МВФ – EFF (Extended Fund Facility). Особлива увага приділяється антикризовим заходам, зорієнтованим на мінімізацію дефіциту державного бюджету та поповнення золотовалютних резервів країни задля стабілізації фінансової системи країни та стабілізації національної грошової одиниці – гривні. Серед позитивних очікуваних наслідків очікують: структурну модифікацію національного господарства у бік оптимізації розвитку витратних для бюджету сфер господарювання на активізації розвитку підприємництва, малого та середнього бізнесу, самозайнятості населення.

Позитивні очікування внаслідок запровадження монетарних рецептів антикризової політики в Україні пов'язуються із залученням приватних інвесторів до національної економіки. «Шоківі» заходи щодо зростання комунальних тарифів для населення мають супроводжуватись заходами щодо реформування енергетичного сектору та сфери ЖКГ із запровадженням механізмів енергозаощадження, підвищення енергоефективності, розвитку відновлюваної енергетики тощо. Такі реформи відповідають світовим трендам щодо ефективного використання природних та енергетичних ресурсів, сприяють переходу національної економіки на модель сталого економічного зростання.

Вагому роль монетарні рецепти антикризової політики в Україні приділяють стабілізації роботи банківської системи. Зокрема, йдеться про вплив «санації» банківської системи на підвищення її стійкості на погашення кредитування (у першу чергу – довгострокового), що має позитивно позначитись на виході національної економіки з кризового стану. Стабільність національної банківської системи в умовах глобалізації є необхідною умовою щодо успішного залучення інвестицій та зростання конкурентоспроможності країни.

Серед ризиків, що виникають внаслідок запровадження монетарних рецептів антикризової політики в Україні – недооцінка впливу такого системного макроекономічного явища як «бідність працюючого населення» та заморожування заробітної плати працівників бюджетної сфери. Ці процеси спричинюють збільшення бюджетних витрат, у т.ч. на нарахування субсидій найбільш соціально-вразливим верствам населення; на виплати по безробіттю тощо, що у свою чергу впливає на зростання дефіциту державного бюджету. Поряд з цим, «бідність працюючого населення» в Україні зменшує споживчий попит на внутрішньому ринку, що спричинює «згорання» економічної активності малого та середнього бізнесу, самозайнятості населення, негативно позначатиметься на прибутках сфери послуг. У середньо та довгостроковій перспективі «бідність працюючого населення» може спричинити активізацію процесів трудової міграції та виїзд молоді з України, що відповідає світовим тенденціям трудової міграції та розвитку глобального ринку праці. Такі тренди у довгостроковому часовому періоді вкрай негативно позначаться на економічному розвитку економіки України.

Натомість, слід наголосити на доцільності *першочергового* запровадження в Україні монетарних рецептів антикризової політики, оскільки в основі макроекономічної стабілізації на короткостроковому часовому періоді має бути стабільна національна грошова одиниця (гривня) та збалансований державний бюджет.

Бібліографічні дані

1. Кузнєцова Л.І., Білоцерківець О.Г. Інфляційні процеси в Україні: основні тенденції та фактори впливу 2014 року / Л.І.Кузнєцова, О.Г.Білоцерківець // Економіка і прогнозування. – 2014. – № 1. – С. 25 – 36.

2. Пітюлич М.І., Шинкар В.А. Макроекономічні проблеми інфляції в умовах економічної трансформації / М.І.Пітюлич, В.А.Шинкар // *Регіональна економіка*. – 2013. – № 2. – С. 43 – 51.
3. Ковальчук Т.Т. SOS – в Україні неокolonіальна модель валютної політики / Т.Т. Ковальчук // *Економіка України*. – 2014. – № 10 (635). – С. 4 – 13.
4. Герд Елєрс. Стратегії реформ у сфері державних фінансів. Національні програми та міжнародні вимоги (МВФ, ЄС, Світовий банк) / Елєрс Герд // *Фінанси України*. – 2014. – № 7. – С. 7 – 16.
5. European Commission. A Roadmap towards a Banking Union: Communication to the European Parliament and the Council, COM (2012) 510 final. – Brussels. 12.9.2012. – 10 p.
6. С.С.Гасанов, В.П.Кудряшов, Р.Л.Балакін. Досвід ЄС з антикризового управління державними фінансами та його використання в Україні / Гасанов С.С., Кудряшов В.П., Балакін Р.Л. // *Фінанси України*. – 2014. – № 7. – С. 17 – 30.
7. Офіційний сайт Національного Банку України [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.nbu.gov.ua
8. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.rada.gov.ua

References:

1. Kuznyczova L.I., Bilocerkevich O.G. Inflacijni procesy v Ukraini: osnovni tendenciji ta faktory vplyvu 2014 roku. // *Ekonomika i prognozuvannya*. 2014. No1. S.25–36.
2. Pityulych M.I., Shynkar V.A. Makroekonomichni problemy inflacijy v umovakh ekonomichnoyi transformaciyi. // *Regional'na ekonomika*. 2013. No2. S. 43–51.
3. Koval'chuk T.T. SOS – v Ukraini neokolonial'na model' valyutnoyi polity'ky. // *Ekonomika Ukrainy*. 2014. - No10 (635). S. 4–13.
4. Gerd Elyers. Strategiyi reform u sferi derzhavny'x finansiv. Nacional'ni programy ta mizhnarodni vy'mogy' (MVF, YeS, Svitovy'j bank). // *Finansy' Ukrainy*. 2014. No 7. S.7–16.
5. European Commission. A Roadmap towards a Banking Union: Communication to the European Parliament and the Council, COM (2012) 510 final. Brussels. 12.9.2012. 10p.
6. Gasanov S.S., Kudryashov V.P., Balakin R.L. Dosvid YeS z anty'kry'zovogo upravlinnya derzhavny'my finansamy ta jogo vy'kory'stannya v Ukraini. // *Finansy' Ukrainy*. 2014. No7. S. 17–30.
7. Oficijny'j saj't Nacional'nogo Banku Ukrainy' : www.nbu.gov.ua
8. Oficijny'j saj't Verhovnoyi Rady' Ukrainy' : www.rada.gov.ua

ДАНІ ПРО АВТОРА:

Біла Світлана Олексіївна, професор, доктор наук з державного управління, заслужений економіст України, професор кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу ІМБ НАУ
Інститут міжнародних відносин (ІМВ), Національний авіаційний університет (НАУ),
03680, м. Київ, проспект Відрадиний, буд. 4
svbila_2012@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ:

Белая Светлана Алексеевна, профессор, доктор наук государственного управления, заслуженный экономист Украины, профессор кафедры международных экономических отношений и бизнеса ИМО НАУ
Институт международных отношений (ИМО), Национальный авиационный университет (НАУ),
03680, г. Киев, проспект Отрадный, дом. 4
svbila_2012@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR:

Bila Svitlana Oleksiivna, professor, Doctor of Public Administration, Professor of international economic affairs and business Department Institute of International Affairs (IIA), National Aviation University (NAU),
03680, Kyiv, 4, Vidradnyi Ave
svbila_2012@ukr.net

УДК 330.131:332.15:338.1

ІДЕЇ ФІЗИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Воробйова Л.В.

Анотація. Предметом дослідження є становлення і розвиток ідей фізичної економії, що відображають взаємозв'язок суспільних і природних факторів у господарському житті.

Методологічну основу дослідження складає загально цивілізаційний підхід до вивчення історії економічних ідей та розвитку економічної науки в цілому.

У статті системно досліджуються питання генезису та еволюції української школи фізичної економії. Проаналізовано внесок у її формування і розвиток українських дослідників С.А. Подолинського, В.І. Вернадського, М.Д. Руденка. Визначена нова парадигма цивілізаційного розвитку, яка розроблена українським ученим С.А. Подолинським і базується на енергетичній теорії. Прогрес суспільства С.А. Подолинський пов'язує зі зростанням енергетичного бюджету кожної людини і людства в цілому. Розкрито, як розвиваються ідеї фізичної економії іншими українськими та зарубіжними вченими. Дається аналіз практичного використання цих ідей.

Ключові слова: українська школа фізичної економії, ентропія, автотрофність, біосфера, ноосфера, явище фотосинтезу, синергетика, закони термодинаміки, парадигма Подолинського, «закон Подолинського», «принципи Подолинського».

ИДЕИ ФИЗИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИИ В ОРГАНИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЫ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Воробьева Л.В.

Аннотация. Предметом исследования есть становление и развитие идей физической экономики, что отражают взаимосвязь общественных и природных факторов в хозяйственной жизни.

Методологическую основу исследования составляет общецивилизационный подход к изучению истории экономических идей и развития экономической науки в целом.

В статье системно исследуются вопросы генезиса и эволюции украинской школы физической экономики. Проанализирован вклад в ее формирование и развитие украинских исследователей С.А. Подольского, В.И. Вернадского, Н.Д. Руденка. Определена новая парадигма цивилизационного развития, разработанная украинским ученым С.А. Подольским и базируется на энергетической теории. Прогресс общества он связывает с ростом энергетического бюджета каждого человека и человечества в целом. Раскрыто, как развиваются идеи физической экономики другими украинскими и зарубежными учеными. Дается анализ практического использования этих идей.

Ключевые слова: украинская школа физической экономики, энтропия, автотрофность, биосфера, ноосфера, явление фотосинтеза, синергетика, законы термодинамики, парадигма Подольского, «закон Подольского», «принципы Подольского».

IDEAS OF PHYSICAL ECONOMY IN THE ORGANIZATION OF THE MODERN ECONOMIC SYSTEM

Vorobiova L.V.

Abstract. The subject of the research is the formation and development of ideas of physical economy, which reflects the relationship of social and environmental factors in economic life.

The methodological basis of the research is the general civilization approach to the study of the history of economic ideas and economic development of the science as a whole.

The article systematically researches the question of Ukrainian School of Physical Economy genesis and evolution. Into its formation and development it has been analyzed the contribution of Ukrainian researchers S. Podolynsky, V. Vernadsky, N. Rudenko. A new paradigm of civilization development, which worked out by Ukrainian scientist S. Podolynsky and based on the energy theory, was defined. He connects the progress of society with the growth of the energy budget of each person and humanity as a whole. The article disclosed the development of physical economy ideas by other Ukrainian and foreign scientists. The practical usage analysis of these ideas is also given.

Key words: Ukrainian School of Physical Economy, entropy, autotrophy, biosphere, noosphere, the phenomenon of photosynthesis, synergetic, the thermodynamics laws, Podolynsky's paradigm, «Podolynsky's Law», «The principles of Podolynsky».

В історії економічної думки завжди були намагання відобразити вплив природних факторів на економічні процеси. Але ці чинники розглядалися як зовнішнє середовище, як один із факторів, що впливає на економічні процеси. В той же час посилення ролі таких факторів в економіці вимагало урахування їх дії на більш глибокому рівні. Виникає потреба обґрунтувати та ввести в науковий обіг ряд категорій, що відображають органічну єдність природних та суспільних чинників економічних процесів. Ці поняття і категорії повинні сприяти розв'язанню одного із фундаментальних протиріч розвитку життя – між його суспільною і природною засадами. Тому дослідження історії зародження й становлення ідей в галузі пояснення дії природних законів в економіці є безумовно актуальним.

Актуальність дослідження посилюється й тим, що зародилися ці ідеї й отримали розвиток на українському науковому ґрунті – у працях С.А.Подольського (1850-1891), В.І. Вернадського (1863-1945) та М.Д.Руденка (1920-2004). Ці видатні науковці здійснили піонерний внесок у формування енергетичної теорії суспільного розвитку. Більше того, цілий ряд дослідників дійшли подібних висновків цілком самостійно. Опанування набутків української школи сучасними економістами сприятиме не тільки більш глибокому пізнанню національного аспекту економічної культури, а й виходу економічної науки в Україні на світовий рівень.

Мається на увазі, по-перше, участь українських економістів формуванні сучасної, якісно нової економічної парадигми, в яку енергетична теорія повинна ввійти як одна з найважливіших органічних складових; перетворення її на філософську, системоутворюючу засаду.

Важливість історико-економічного дослідження синтезу ідей природознавства та економіки підтверджується увагою, яку приділяють його подальшому розвитку зарубіжні та вітчизняні вчені, формування на цій базі нової школи, що отримала назву фізичної економії.

Вперше термін «фізична економія» вжив відомий український письменник, правозахисник М. Руденко в своїй роботі «Енергія прогресу (Нариси з фізичної економії)» (1998 р.). Він протягнув ланцюжок формування цієї концепції від фізіократів, С. Подольського та В.Вернадського до сьогодення.

Теоретичні засади школи фізичної економії, зокрема її найважливіша складова - енергетична теорія, одержали значний розвиток як у працях зарубіжних, так і вітчизняних економістів. Предметом значного наукового інтересу вчених були погляди С. Подольського та В. Вернадського. Ще за життя С. Полонинського увагу зарубіжних науковців привернула його ідея про роль праці у нагромадженні сонячної енергії. Зокрема, рецензент одного з французьких наукових журналів Дебірре ще 1881 року назвав С.Подольського автором однієї з «найновіших теорій термодинаміки».

На початку XX століття інтерес до праць С. Подольського зростає і в галузі економічної теорії. Цьому сприяла публікація в 1924 році в Парижі геніальної роботи В. Вернадського про біосферу, в якій він згадує дві праці С. Подольського про сонячну енергію.

В українську історіографію С. Подольський увійшов як економіст та пропагандист соціалізму, яким його представив М.Грушевський. Дослідження М.Грушевського в 20-30-ті роки минулого століття продовжили С.Буда, Д.Бованенко, Ол.Оглоблін, Ф.Максименко, О.Мицюк та інші. 1958 року Л.Корнійчук та І.Мешко опублікували монографію «Економічні погляди С.Подольського». Цікаві праці про С.Подольського видали П.Кот, В.Жученко, С.Злупко. Досліджували наукову спадщину С.Подольського Л.Пашук, М.Рудько, В.Сокурченко та інші. Але ці праці були написані з офіційних марксистських позицій. Їх автори обмежувалися характеристикою С.Подольського як прихильника соціалізму і, головне, керувались оцінкою Ф.Енгельса, зводили нанівець його енергетичну теорію.

З 80-х років XX ст. в Україні починається новий етап у дослідженні наукової спадщини вченого. Погляди С.Подольського активно досліджують на нових методологічних засадах С.Злупко, М.Кратко, Л.Корнійчук, Р.Сербин (Канада). Ці ж автори підготували до друку цілий ряд праць С.Подольського. Унікальну наукову працю про С.Подольського «Листи та документи» підготували й опублікували 2002 року Р.Сербин (Канада) і Т.Слюдикова (Україна).

Питання розвитку ідей енергетичної теорії С.Подольського в роботах В.Вернадського вивчали К.Ситник, О.Апанович, Ф.Вольвач, С.Стойко та інші.

Економічні аспекти енергетичної теорії С.Подольського розкривають у своїх роботах Л.Гринів та Д.Колотило. Важливість ідей С.Подольського, В.Вернадського та М.Руденка для розробки проблеми сталого економічного розвитку розглядають Л.Мельник, І.Юхновський та інші. Значення енергетичної теорії С.Подольського в еволюції теорії цінності аналізує Ю.Ущатовський.

Ідеї С. Подольського та В.Вернадського активно вивчаються також російськими вченими П.Кузнєцовим, Б.Большаковим, Т.Муранівським, В.Чесноковим, Б.Кедровим, О.Огурцовим. Комісія з опрацювання наукової спадщини академіка В.І.Вернадського при Російській академії наук присвятила С.Подольському окремий номер бюлетеня, підготовлений

В.Чесноковим (1994 р.). Пізніше часом вийшла друком низка цікавих праць російських вчених П.Кузнєцова, О.Кузнєцова, Б.Большакова, М.Моїсєєва, присвячених сталому розвитку; науковим основам проектування в системі природа - суспільство - людина; проблемам синтезу природних і гуманітарних наук. Теоретичною базою дослідження проблем сталої еволюції життя як космопланетарного процесу, на думку цих вчених, є ідеї С. Подолінського та В. Вернадського [Див.: 13, 14].

Звертаються до наукової спадщини С.Подолінського зарубіжні вчені. Цілий ряд праць присвятили С. Подолінському каталонець Х.Мартінез-Аліє, німець К.Шлюпман. Вони, зокрема, цікавляться економічною спрямованістю праць С.Подолінського. В Італії його спадщиною займається М.Борромео, в Канаді - Р.Сербін.

Крім того, слід звернути увагу на те, що енергетична теорія, яку розробив С.Подолінський, досліджувалася багатьма вченими без посилання на нього. Серед них І.Пригожин, І.Стенгерс, Л.Ларуш, Ф.Содді, Н.Георгеску-Роуген, Т.Дейлі, Г.Одум та Е.Одум, А.Попсуєв, А.Тіліченко та багато інших.

У науковий обіг ввійшло не тільки поняття «фізична економія», запропоноване М. Руденком. У третьому томі «Економічної енциклопедії» за ред. С. Мочерного (2002 р.) В.Шевчук сформулював поняття «українська школа фізичної економії».

Разом із тим, незважаючи на досить широкий спектр підходів до вивчення наукової спадщини С.Подолінського та В.Вернадського, її впливу на сучасний розвиток як природничих наук, так і суспільствознавства, власне, історико-економічний аспект цієї проблеми потребує подальшої розробки. Передусім це стосується проблеми формування енергетичного напрямку в суспільствознавстві, започаткованого С. Подолінським, внеску у його розвиток В.Вернадського та М.Руденка, становлення української школи фізичної економії та її розвитку у світовій науці.

Важливість проблеми й нерідко її неадекватне сприйняття сучасними вченими потребують більш системного і комплексного її дослідження та висвітлення.

Засновником української школи фізичної економії був С.Подолінський. Заслуга вченого полягає в тому, що він заклав основи нового підходу до аналізу розвитку людства, пов'язавши його із збереженням і нагромадженням енергії.

С.Подолінський вперше поєднав поняття праці і розвиток зі зростанням потоку вільної енергії. Ми можемо стверджувати про пріоритет вітчизняної науки в постановці проблем. За минулі 135 років від дня виходу фундаментальної роботи С.Подолінського «Праця людини та її відношення до розподілу енергії» (1880) ідеї, які вперше висловив український учений, пройшли випробування часом і отримали розвиток у науці. В наш час є декілька сотень робіт, надрукованих різними авторами, де аналізується енергетична теорія.

С.Подолінський звернув увагу на невідповідність процесу фотосинтезу другому закону термодинаміки, а саме: сонячна енергія більшої ентропії перетворюється на енергію меншої ентропії. Ця невідповідність тривалий час лишалася не вирішеною. І тільки в кінці XX ст. бельгійський учений російського походження, лауреат Нобелівської премії (1977 р.) Ілля Пригожин сформулював теорему для нерівноважних процесів як четверте начало термодинаміки, що як зазначав П. Кузнєцов, С. Подолінський отримав понад сто років тому. Цей науковий результат він назвав «законом Подолінського».

С.Подолінський створив оригінальне вчення, що перевершило попередні надбання економічної наукової думки, випередило свій час.

Вчений дав нове наукове визначення праці. С. Подолінський показав, що праця - це діяльність, яка пов'язана з регулюванням потоків енергії та її нагромадження. Деякі види праці ефективні при безпосередньому використанні енергії Сонця в господарстві, інші - в її збереженні та переробці, а в сукупності людство може забезпечити потік негативної ентропії, достатній для сталого розвитку. За розрахунками Подолінського сталим розвитком суспільства треба вважати такий, за якого витрати однієї калорії людської праці втягують в обіг 20 калорій сонячної енергії (тепер це називають «принципом Подолінського»).

Можна дати визначення наукової парадигми С.Подолінського. Прогрес суспільства він пов'язує зі збільшенням енергетичного бюджету кожної людини і людства в цілому, зі збереженням і нагромадженням енергії. Вчений показав, що людина є єдиною відомою в науці силою природи, яка певними вольовими актами може: збільшувати частину енергії Сонця, що акумулюється на поверхні Землі; зменшувати кількість енергії, яка розсіюється в світовий простір. При цьому збереження і нагромадження енергії відбувається завдяки усвідомленій, творчій праці людини.

Ідеї С.Подолінського розвинув В.Вернадський. Свої дослідження Вернадський розпочав з вивчення біосфери. У монографії «Біосфера» (1926) він розкриває її сутність, визначає основні компоненти біосфери та її трансформацію, викликану діяльністю людей.

В.Вернадський, як і С.Подолінський, звертає увагу на поширення живих організмів на Землі та їхню роль у нагромадженні сонячної енергії. Цю роль Подолінський прирівнює до дії «термічної машини», тобто такої машини, у якій теплота переходить у роботу - принцип Саді Карно. Цю ідею проводить потім і В. Вернадський.

Вернадський розглядає біосферу як негентропійну систему, яка завдяки живій речовині здатна нагромаджувати сонячну енергію, компенсуючи тим самим її втрати на теплове випромінювання. Цю ідею досліджував і Подолінський.

Вернадський розкриває явища, пов'язані з соціальним рухом живої речовини і визначає поняття «ноосфера». У Подолінського немає формування цього поняття, але у нього чітко визначена роль людського інтелекту у процесі нагромадження енергії.

Подолінський і Вернадський порушують проблеми гармонійного розвитку природи та суспільства, автотрофності людства. С.А.Подолінський аналізує енергію Всесвіту, її розподіл, збереження та розсіювання. Планетарні процеси досліджує й В.Вернадський.

Український дослідник М.Д.Руденко на засадах нової економіко-філософської системи сформулював концепцію фізичної економії, яка є суттєвим внеском у розвиток світової економічної думки.

Теоретична концепція М.Руденка викладена ним у збірнику економічних праць «Енергія прогресу: нариси з фізичної економії», що складається з чотирьох нарисів та трьох статей (1998 р.), і знайшла продовження в філософсько-космологічній праці «Гносис і сучасність (Архітектура Всесвіту)» (2001). У своїх працях М.Руденко поглиблює і розвиває наукову парадигму С. Подолінського.

Свою економіко-філософську систему М.Руденко будує на засадах синтезу філософії, економіки, космології, математики, фізики та інших наук. Згадуючи про методи пізнання, він підкреслює, що вони повинні базуватися на метафізичних засадах, а пізнання потрібно розпочинати з визначення субстанції. М.Руденко заперечує Марксове визначення праці як субстанції вартості. Щодо субстанції, то у М.Руденка це космічна енергія, світова Монада.

Основну увагу вчений приділяє аналізу доданої вартості яку він називає «енергією прогресу». Енергією прогресу М.Руденко називає саме абсолютну додану вартість. Остання, за його визначенням, це додаткова енергія Сонця, яку людство використовує для власного прогресу. А відносна додана вартість утворюється працею людини.

М.Д.Руденко не заперечує права на існування політичної економії, але наголошує на пріоритетності ідей фізичної економії. Адже людям притаманна не тільки суспільно-духовна, а й фізична сутність. А політична економія не вирішує фізичні проблеми. Це спрощує економічні знання, робить їх однобокими й неефективними у вирішенні народногосподарських питань. Тому не політизація економічних знань, а підхід до аналізу з позицій природних законів може стати основою ефективного економічного розвитку.

Енергетична теорія знайшла свій розвиток у різних наукових напрямках.

Цікаві думки з приводу органічного зв'язку економіки з природою висловив видатний російський вчений, філософ, математик і богослов, учень Вернадського П.Флоренський. Енергетична теорія одержала розвиток у працях одного із перших російських фізиків-теоретиків М.Умова. На недосконалість другого закону термодинаміки вказував і інший російський вчений, один із засновників школи фізіології рослин К.Тімірязєв.

Ідеї енергетичної теорії, автотрофності людства, використання нетрадиційних видів енергії розглядали в своїх роботах і такі вчені, як Л.Больцман, Е.Шредингер, С.Герінг, А.Енгельгард, Ф.Ауербах, Буассо, Дж.Паломба, Д.Менделєєв, Ф.Содді, Георгеску-Роуген та інші.

Еволюцію живої речовини в тому розумінні, як писав про цей процес І.Вернадський, поклав в основу своєї роботи «Теоретична біологія» Е.С.Бауер. На засадах енергетичної теорії створив у 1935 році нову класифікацію корисних копалин Н.Федоровський. Така класифікація одержала високу оцінку російського фізико-хіміка А.Капустинського, географа Г.Бета та інших.

Ряд учених ставлять питання про можливість вимірювання вартості в енергетичних одиницях. Вони доводять, що використання для вимірювання вартості і ціни товару грошової одиниці не є об'єктивним. Пропонується вимірювати вартість у фізичних, а краще в енергетичних одиницях. Цікаве дослідження цієї проблеми було зроблене російськими вченими А.Попсуєвим та А.Тіліченком, які 1965 року опублікували працю «Енергетичний еквівалент вартості». Цієї ж точки зору дотримуються російські вчені В.Селюнін, Г.Ханін, А.Аганбегян, американські Г.Одум і Е.Одум та інші.

Існує зв'язок енергетичної теорії С.Подолінського з дослідженнями бельгійських вчених Іллі Пригожина та Ізабелли Стенгерс. Однією із проблем, яку піднімають ці вчені, є розвиток системного аналізу та синергетики.

Великий внесок у розвиток енергетичної теорії Подолінського зробили сучасні російські вчені П.Кузнєцов, О.Кузнєцов, Б.Большаков. Вони запропонували універсальну систему мір-систему просторово-часових величин для вимірювання всіх рухів, які включають природні, соціальні та економічні процеси.

Ідеї сучасного американського економіста і політика Ліндона Ларуша співзвучні з ідеями С.Подолінського. Ліндон Ларуш є засновником нового напрямку в економічній науці, який він називає фізичною економікою. Л.Ларуш розробив методику використання натуральних економічних показників для вимірювання наповнення «ринкового кошика» необхідними споживчими товарами, засобами виробництва і послугами. Цікаві ідеї Ліндона Ларуша і тим, що він ставить питання про міру визначення вартості енергетичними показниками. Він показує, що здатність людини інтенсифікувати енергетичні потоки тісно пов'язана з її духовним розвитком. Цю ідею пропагували і українські вчені С.Подолінський та В. Вернадський.

Ідеї фізичної економії мають практичне використання, починаючи з другої половини ХХІ століття у світовій енергетиці повинно статися суттєве підвищення ролі невичерпних та поновлюваних джерел енергії. Під поновлюваними потрібно розуміти енергію, яку отримують при спаленні біомаси: деревини, вугілля, яку отримують із дерева, торфу, промислових, міських та сільськогосподарських відходів. До невичерпних джерел енергії відносяться: первинна електроенергія, яка генерується із сонячної енергії, енергії вітру, енергії приливів, гідро-, геотермальна та ядерна енергія. Аналіз перспектив розвитку економіки України свідчить, що це питання є актуальним. Для України перспективними є розвиток технологій використання сонячної енергії; теплонасосних установок і станцій, які можуть використовуватись для вилучення тепла з довкілля; використання альтернативних видів палива; воднева енергетика на основі фотосинтетичних процесів.

Тобто залишається актуальним питання про ефективне використання різних видів енергії, яке в свій час піднімав С.Подолінський. Важливими є ідеї фізичної економії і при формуванні концепції сталого розвитку.

Сьогодні цивілізація перебуває у стані глибокої системної кризи, яка охопила соціальні, демографічні, економічні та екологічні аспекти. Саме екологічні та соціальні проблеми становлять найбільшу загрозу.

Розуміння небезпечних еволюційних, соціальних, екологічних та інших загроз для життєдіяльності нинішніх поколінь та існування нащадків привело світове співтовариство до необхідності зміни існуючої парадигми цивілізаційно-теоретичного обґрунтування суспільного розвитку, яка базується на поєднанні фізичного та економічного. Таку парадигму пропонує українська школа фізичної економії.

Українська школа фізичної економії – своєрідне явище в науці. Якщо виходити від найбільш загальних визначень наукової школи, то вони включають такі ознаки: школа виникає спонтанно, вона має лідера, який проголошує нову парадигму і має учнів, послідовників [10].

Якщо керуватися цим узагальненням поняття «школа», то засновником школи фізичної економії вважається С.Подолінський (1850-1891), який проголосив нову парадигму, поклавши в її основу енергетичну теорію та поєднавши «фізичне з економічним». Щодо наступної ознаки школи – наявності учнів і послідовників, то у С.Подолінського їх не було. Його ідеї випередили час.

Лише згодом ідеї фізичної економії розвивав В.Вернадський (1963-1945). А наш сучасник М.Руденко (1920-2004) формулює низку теоретичних положень, надає школі науково-організаційної форми та назву – фізична економія. В наш час ідеї С.Подолінського дістали розвиток у працях учених з різних галузей знань і з багатьох країн світу.

Ідеї фундаторів української школи фізичної економії мають прогностичний характер в організації сучасної системи господарювання.

Важливою проблемою в часи Подолінського стала проблема можливості збереження життя на Землі за наявності загрози теплової загибелі Всесвіту. Така загроза пролунала після відкриття другого закону термодинаміки Клаузіусом. «Одним із перших, хто дав відповідь на цей виклик і теоретично обґрунтував його безпідставність, був С.Подолінський» [11, с.42]. Він визнає існування другого закону термодинаміки, але заперечує загальний характер його дії. Він вважає, що дія закону ентропії гальмується процесом фотосинтезу, а також корисною людською працею, яка здатна збільшувати нагромадження енергії та її зберігання.

Отже, проблема життя на Землі була вирішена ще С.Подолінським. Проте його висновки на той час лишилися невідомими. Лише наприкінці другої половини ХХ ст. вченими, лауреатами Нобелівської премії І.Пригожином та І.Стенгерс сформульовано теорему для нерівноважних процесів як четверте начало термодинаміки, що протидіє її другому началу. «Але цей самий науковий результат, про який пише І.Пригожин», - зауважує П.Кузнєцов, - «було одержано С.А.Подолінським понад сто років тому» [12, с.8].

Ідеї С.Подолінського про енергетику життя, стали теоретико-методологічною основою концепції сталого розвитку. З цього приводу російські вчені зазначають: «Перші праці у цій галузі належать вітчизняному вченому С.Подолінському (1880), який зв'язав поняття праці і розвиток зі зростанням потоку вільної енергії. Ми маємо право говорити про пріоритети вітчизняної науки у постановці проблеми. За минулі сто років ідеї, які вперше висловлено С.А. Подолінським, пройшли випробування часом і дістали розвиток не тільки у вітчизняній науці, але й на Заході. У даний час є декілька сотень опублікованих різними авторами праць» [13, с.46].

Серед восьми авторів таких праць – видатні українські вчені С.Подолінський і В.Вернадський. Йдеться про прогностичну ідею, проголошену С.Подолінським понад «Сто двадцять років тому. На жаль, на той час ця концепція не була затребувана і залишилася мало відомою світовій науковій громадськості» [14, с.164]. Проте зараз – це одна із провідних прогностичних ідей.

Як пише дослідник творчості С.Подолінського В.С.Чесноков, «у наш час в публікаціях західних учених надається належне ідеям С.А.Подолінського, підкреслюється їх значення при вирішенні сучасних проблем економіки, енергетики і екології» [15, с.74].

А інший російський фізик П.Г.Кузнєцов писав: «Подолінський – фізик, математик і лікар за освітою, блискучий знавець історії, філософії – настільки випередив свій час своїм відкриттям, що подібно до М.І.Лобачевського не дожив до його визнання. У 1880 році йому було лише 30» [12, с.10].

Проте і за дуже короткий проміжок творчого часу Подолінський залишив вагому наукову спадщину. Він мріяв і намагався сформулювати природничо-наукове обґрунтування соціальної системи, за якої нагромадження і розподіл енергії здійснювалися б найбільш раціонально і забезпечували б максимальне задоволення людських потреб.

Таким сучасним ладом С.Подолінський вважав соціалізм, який, на його переконання, зможе вирішити всі проблеми. Як вважає відома дослідниця наукового доробку С.А.Подолінського Л.Я.Корнійчук, ця прогностична ідея «дістала втілення, однак не в такому форматі, як передбачав учений» [11, с.45].

Ідеї С.Подолінського розвинув В.Вернадський своїм вченням про ноосферу. Проголошена Вернадським ідея ноосферного суспільства міцним ланцюгом пов'язана з вченням С.Подолінського, який визначив і простежив обставини, за яких підтримується і розвивається життя. Подолінський виділяв такі фактори, як фотосинтез і праця. В.Вернадський ці обставини пов'язав з існуванням і розвитком живої речовини. І не випадково, російський учений П.Кузнєцов писав, що «В.Вернадський – блискучий знавець праць Подолінського – успішно завершив його справу» [12, с.10].

Видатні українські вчені С.Подолінський і В.Вернадський стали одними з провідних дослідників головної проблеми людства – проблеми життя на Землі. Їхні світоглядні ідеї лише наприкінці ХХ ст. були взяті на озброєння науковою громадськістю. Йдеться про підготовлену за ініціативою ООН, проголошену на Пленарному засіданні 24 сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1992 році на Конференції в Ріо «концепцію сталого розвитку». «Сталий розвиток» визначено як такий, що задовольняє потреби сучасного покоління і не ставить під загрозу можливість задовольнити свої потреби майбутнім поколінням.

Спроба об'єднати проблеми ноосферного і сталого розвитку вперше була здійснена А.Д.Урсулом в монографії «Шлях в ноосферу» (1993). І лише згодом ця ідея набула прибічників і стала загальноприйнятною. Поєднання ідей сталого розвитку і ноосферних є важливим надбанням наукової думки.

Реалізація «концепції сталого розвитку» - це провідна проблема сучасного і майбутнього. Вернадський, формулюючи ідеї ноосфери, сподівався, що наукова думка, набувши ознак планетарного явища, забезпечить становлення «сфери розуму». Реалізація цих ідей, як наголошують вчені, «буде здійснюватися через сталий розвиток як попередній етап ноосфери» [11, с.53].

Фундаментальну фізико-економічну основу бачення майбутнього закладає заголовна наукова праця «Енергія прогресу» українського письменника і правозахисника М.Д.Руденка.

Провідна теоретична ідея М.Руденка полягає в тому, що абсолютна додаткова вартість породжується природою як щорічний додаток сонячної енергії, який має місце лише в хліборобстві.

На відміну від політичної економії засади фізичної економії базуються на природничих законах – уловлюванні, збереженні і перетворенні сонячної енергії, а не експлуатації людської праці. Ще створює фізико-економічну, а не політико-економічну основу бачення майбутнього.

Новаторським здобутком М.Руденка, як вважає відомий дослідник його творчості В.Шевчук «є започатковані ним засади методології фізико-економічних передбачень майбутнього. В їх основі лежить поєднання методології фізичної економії з методологією прогностичних передбачень. Методологія фізичної економії охоплює природничі принципи господарського буття, закони природи і константи світобудови, на яких необхідно базувати економічне мислення і господарювання» [11, с.59].

Завдяки фізичній економії М.Руденко відкрив власному народові й людству глобальну місію України, досягнення якої має бути відправним пунктом його прогностичних ідей.

Вирішення, якою належить бути Україні (аграрно-промисловою чи промислово-аграрною?), означає, що ми вступаємо в економічну стратегію світового масштабу. Втілюючи індустріальні прогностичні проекти, належить зважувати потенційні можливості українських чорноземів. Бо не гіганти індустрії зроблять українців заможними, а найкращі в світі чорноземи [16, с.390].

Прогностичну лінію економічних досліджень М.Руденка увінчує есе «На шляху до Світової Монади». Стаття є останньою працею мислителя, якій судилося стати його космологічним заповітом.

Мислитель завершив її словами: «Хоч як далеко ми перебуваємо від Світової Монади, а рух нашої Галактики забезпечує саме Вона. І якщо їй в чомусь допомагають високі галактичні сутності, то це – так само, як ми, люди, допомагаємо Сонцю підтримувати життя на Землі» [16, с.403]. Завершення заповіту знаменує глибину бачення прогностичних підвалин національного та загальнолюдського прогресу.

Список використаних джерел

1. Вернадский В.И. Химическое строение биосферы Земли и её окружение / Вернадский В.И. - М.: Наука, 1965. - 324 с.
2. Вернадский В.И. Размышления натуралиста. Кн. 2: Научная мысль как планетарное явление / Вернадский В.И. - М.: Наука, 1997 - 150 с.
3. Вернадский В.И. Живое вещество / Вернадский В.И. - М.: Наука, 1978.-358 с.
4. Вернадский В.И. Автотрофность человечества / Вернадский В.И.// Химия и жизнь. - 1970. - № 8. - С. 17-22.
5. Шевчук В. Новітня парадигма світобудови / В. Шевчук // Урядовий кур'єр. - 15.12.2000. - № 234.
6. Воробйова Л.В. В.І. Вернадський і українська школа фізичної економії / Л.В. Воробйова // Регіональні перспективи. - 2002. - № 2 (21). - С. 85-86.
7. Воробйова Л.В. Фізична економія у сучасній парадигмі економічної науки / Л.В. Воробйова // Проблеми формування ринкової економіки: зб.наук. праць. - К.: КНЕУ, 2002. - Вип. 10. - С. 59-67.
8. Воробйова Л.В. Українська наукова школа фізичної економії як новітня економічна школа світового виміру / Л.В. Воробйова, В.О. Шевчук// Економіст. - 2002. - № 2. - С. 58-61.
9. Воробйова Л.В. Українська школа фізичної економії і національна доктрина освіти / Л.В. Воробйова // Регіональні перспективи. - 2004. - 1-2 (38-39).-С.26-29.
10. Воробйова Л.В. Формування наукових шкіл. Українська школа фізичної економії// Економіка України. №5. 2008. С.67-69.
11. Корнійчук Л.Я., Шевчук В.О. Футурологія і прогностичні ідеї фізичної економії. - К.: К.: КНЕУ: НАСОП, 2012. - 72 с.
12. Кузнєцов П.Г. Его действительное открытие. Подолінский С.А. С.8.
13. Кузнєцов О.Л., Большаков Б.Е. Устойчивое развитие: научные основы проектирования в системе природа – общество – человек. Учебник XXI века. Санкт-Петербург – Москва, Дубна. 2002.
14. Кузнєцов О.Л., Кузнєцов П.Г., Большаков Б.Е. Устойчивое развитие: синтез естественных гуманитарных наук. Дубна. 2001.
15. Чесноков В.С. Забытый научный новатор// Бюллетень комиссии по разработке научного наследия академика В.И. Вернадского №12. М. 1994. РАН.
16. Руденко М. Енергія прогресу. Нариси з фізичної економії. Видання друге, доповнене. - Тернопіль: Джура, 2005.

References

1. Vernadsky V.I. *Himicheskoe stroenie biosfery Zemli i ejo okruzhenie*. M. : Nauka, 1965. 324 s.
2. Vernadsky V.I. *Razmyshleniya naturalista*. Kn. 2: *Nauchnaya mysl' kak planetarnoe javlenie*. M. : Nauka, 1997. 150 s.
3. Vernadsky V.I. *Zhivoe veshchestvo*. M. : Nauka, 1978. 358 s.
4. Vernadsky V.I. *Avtotrofnost' chelovechestva // Himiya i zhizn'*. 1970. №8. S. 17-22.
5. Shevchuk V. *Novitnja paradigma svitobudovi // Urjadovij kur'er*. 15.12.2000. №234.
6. Vorobiova L.V. V.I. Vernadsky i ukrains'ka shkola fizichnoi ekonomii // *Regional'ni perspektivy*. 2002. № 2(21). S. 85-86.
7. Vorobiova L.V. *Fizichna ekonomija u suchasnij paradigmi ekonomichnoi nauki // Problemi formuvannja rinkovoi ekonomiki: zb.nauk. prac'*. K.: KNEU, 2002. Vip.10. S. 59-67.
8. Vorobiova L.V., Shevchuk V.O. *Ukrains'ka naukova shkola fizichnoi ekonomii jak novitnja ekonomichna shkola svitovogo vimiru // Ekonomist*. 2002. №2. S. 58-61.
9. Vorobiova L.V. *Ukrains'ka shkola fizichnoi ekonomii i nacional'na doktrina osvity // Regional'ni perspektivy*. 2004. 1-2 (38-39). S.26-29.
10. Vorobiova L.V. *Formuvannja naukovih shkil. Ukrains'ka shkola fizichnoi ekonomii // Ekonomika Ukrainy*. №5. 2008. S.67-69.
11. Kornijchuk L.Ja., Shevchuk V.O. *Futurologija i prognostichni idei fizichnoi ekonomii*. K.: K.: KNEU: NASOP, 2012. 72 s.
12. Kuznecov P.G. *Ego dejstvitel'noe otkrytie*. Podolynsky S.A. S.8.
13. Kuznecov O.L., Bol'shakov B.E. *Ustojchivoe razvitie: nauchnye osnovy proektirovanija v sisteme priroda – obshchestvo – chelovek. Uchebnik XXI veka*. Sankt-Peterburg – Moskva, Dubna. 2002.
14. Kuznecov O.L., Kuznecov P.G., Bol'shakov B.E. *Ustojchivoe razvitie: sintez estestvennyh gumanitarnyh nauk*. Dubna. 2001.
15. Chesnokov V.S. *Zabytyj nauchnyj novator// Bjulleten' komissii po razrabotke nauchnogo nasledija akademika V.I. Vernadskogo №12*. M. 1994. RAN.
16. Rudenko M. *Energija progresu. Narysy z fizichnoi ekonomii. Vydannja druge, dopovnene. Ternopil': Dzhura, 2005.*

ДАНІ ПРО АВТОРА:

Воробйова Людмила Василівна, к.е.н., доцент кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». 03680, м. Київ – 680, пр.-т Перемоги, 54/1, luda.Vorobiova@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ:

Воробьева Людмила Васильевна, к.э.н., доцент кафедры истории и теории хозяйства ГБУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана». 03680, г. Киев - 680, пр.-т Победы, 54/1, luda.Vorobiova@mail.ru

INFORMATION ABOUT AUTHOR:

Lyudmila Vorobiova, Ph.D., Assistant Professor of Department of History and Theory of Economy from «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman.» 03680, Kyiv - 680, Prospekt Pobedy, 54/1, luda.Vorobiova@mail.ru

УДК 330.146(476)

РОЛЬ ІНСТИТУЦІЙНОГО КАПІТАЛУ В ПРОЦЕСІ ЕВОЛЮЦІЇ СИСТЕМИ ВІДТВОРЕННЯ КАПІТАЛУ

Глеба Т.І.

Стаття присвячена аналізу стану системи відтворення капіталу на сучасному етапі переходу до постіндустріальної стадії розвитку суспільства. У дослідженні різноманітня видів і форм капіталу, обумовленого соціалізацією його субстанції, акцентується і обґрунтовується значення інституційного капіталу. Розглядаються проблеми та можливості використання інституційного капіталу в якості інструменту, здатного детермінувати взаємовигідні напрями та умови розвитку всіх рівнів і систем світового господарства.

Ключові слова: капітал, система функціонування капіталу, сфери відтворення капіталу, природний капітал, виробничо-технологічний капітал, інституційний капітал, соціальний капітал, виробничий капітал, людський капітал, потенціал.

РОЛЬ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО КАПИТАЛА В ПРОЦЕССЕ ЭВОЛЮЦИИ СИСТЕМЫ ВОСПРОИЗВОДСТВА КАПИТАЛА

Глеба Т.И.

Статья посвящена анализу состояния системы воспроизводства капитала на современном этапе перехода к постиндустриальной стадии развития общества. В исследовании многообразия видов и форм капитала, обусловленного социализацией его субстанции, акцентируется и обосновывается значение институционального капитала. Рассматриваются проблемы и возможности использования институционального капитала в качестве инструмента, способного детерминировать взаимовыгодные направления и условия развития всех уровней и систем мирового хозяйства.

Ключевые слова: капитал, система функционирования капитала, сферы воспроизводства капитала, природный капитал, производственно-технологический капитал, институциональный капитал, социальный капитал, производственный капитал, человеческий капитал, потенциал.

THE ROLE OF INSTITUTIONAL CAPITAL IN THE PROCESS OF THE EVOLUTION OF THE CAPITAL REPRODUCTION SYSTEM

Hleba T.I.

The article analyzes the state of the capital reproduction system at the present stage of transferring to a postindustrial stage of society development. The meaning of the institutional capital is emphasized and justified through the research of the variety of kinds and forms of

capital, caused by socialization of its substance. The author also studies the problems and possibilities of using institutional capital as a tool capable to determine mutual directions and conditions of the development of all levels and systems of the global economy.

Key words: *capital, capital functioning system, the spheres of reproducing the capital, resource capital, industrial-technologic capital, institutional capital, social capital, industrial capital, human capital, potential.*

Современные тектонические сдвиги в мировом хозяйстве выплеснули на поверхность проблемы, решать которые с помощью устоявшихся экономических теорий и концепций уже невозможно. Инерционность мышления, несогласованность целей, особенности политических циклов обуславливают поверхностное и точечное реагирование на них. Возникший на этапе смены формаций разрыв между экономической теорией и практикой, вынуждают последнюю спонтанно реагировать и приспосабливаться к текущей ситуации. Отсутствие механизма согласования тактических и стратегического взаимодействия целей и методов сегодня характерно для всех уровней и систем мирового хозяйства. Поэтому примитивное копирование опыта развитых стран, находящихся также в состоянии поиска, становится для нас бесперспективным.

На поверхности текущая ситуация в современном мировом хозяйстве напоминает стадию первоначального накопления капитала, но уже в мировом масштабе. Необходимым и обоснованным выглядит желание взять под контроль эти процессы на уровне экономических региональных систем, международных организаций с перспективой выхода на систему единого мирового регулятора.

Проблема заключается в том, кого будет представлять этот регулятор и какие цели преследовать.

Сегодня мы наблюдаем за использованием на уровне мирового хозяйства, опробованных и отработанных внутри отдельных государств, стратегий по захвату части национальных капиталов целых экономических систем, преследующих сугубо утилитарные цели концентрации капитала, обрекающих на обнищание уже целые регионы.

Традиционным методом противостояния, что является особенностью современной стадии развития мировой экономики, содействуют ее формационные изменения, ориентация общества на социально-экономическую эффективность. Однако новая социально-экономическая формация, находящаяся на стадии формирования, пока накапливает качественные характеристики и сама еще нуждается в поддержке. Разрушительная экспансия капитала сегодня не только выводит на мировой уровень противостояние экономических систем, но и тормозит формирование новой экономической формации, стремясь к созданию единого регулятора перераспределения и концентрации капитала.

Конструктивное решение проблем современной экономики кроется в поиске и разработке единого комплексного синергетического подхода, способного детерминировать взаимовыгодные направления и условия развития. Его разработка должна опираться на основу современных экономических систем – систему функционирования капитала. Отвечающая новым требованиям теория капитала должна, прежде всего, раскрыть и структурировать все виды и формы капитала, объединить в систему, показав место и роль каждого из них.

Четкое понимание структуры и особенностей функционирования современной системы капитала позволит оценить реальное положение в мировом воспроизводственном процессе, на всех его уровнях, выявить проблемные и опорные компоненты развития. Создание таких возможностей теории воспроизводства сегодня предполагает выход за рамки экономической сферы и пересмотр конечных целей.

Сегодня общепризнанным, наряду с экономической, является значение и влияние социальной сферы на процесс воспроизводства капитала. Проанализировав реальный процесс, мы обнаруживаем четкое проявление влияния еще, как минимум, природной и организационной сфер.

Таким образом, современный процесс воспроизводства капитала сегодня определяют, помимо традиционной производственно-технологической, природная, организационная и социальная сферы. Проблема экономического роста, традиционно рассматриваемая в рамках производственно-технологической сферы, трансформируется в проблему развития всего общества, всех его сфер. А это в свою очередь предлагает пересмотр понятий экстенсивного и интенсивного типов воспроизводства. В новых условиях использование достижений НТП преимущественно в производственно-технологической сфере и обеспечивающее соответственно преимущественно экономическую эффективность является экстенсивным типом развития современного общества. Интенсивным будет такой тип развития, который на основе имеющихся достижений НТП обеспечит преобразование всей системы капитала и как следствие, оптимальное развитие всех сфер общества.

Производственно-технологическая, природная, организационная и социальная сферы образуют расширенную основу современного процесса воспроизводства капитала. Каждой сфере, лежащей в его расширенной основе, соответствует особый функциональный вид производительного капитала, т.е. природный, производственно-технологический, институциональный и социальный капитал. Все названные виды капитала находятся в тесном взаимодействии, образуя прямые и обратные связи между собой и между отдельными элементами. Каждый из них в современных условиях является производительным и в свою очередь распадается на производственный, состоящий из материальных и нематериальных активов, используемых для производства товаров и услуг, и человеческий капитал.

Капиталы, функционирующие в природной, производственно-технологической, организационной и социальной сферах в их тесном взаимодействии образуют капитал социума. Накопленный социально-экономический результат воспроизводства капитала по всем сферам воспроизводства на протяжении его эволюции и имеющий место в настоящее время образует национальное богатство – важнейшую составную часть социально-экономического потенциала страны. Воспроизведенные в результате применения капитала природные ресурсы и природная среда восстанавливают природный потенциал страны. В производственно-технологической сфере интеллект людей, воплощенный в существующих материальных и нематериальных элементах производственного капитала образует технологический потенциал нации. Система форм и методов организации, управления и взаимодействия капиталов в обществе, сформировавшаяся на протяжении многих циклов и существующая в данный момент, представляет собой организационный, институциональный потенциал нации. Социальная сфера формирует человеческий потенциал страны.

Глобализация усилила взаимопроникновение и взаимозависимость национальных воспроизводственных процессов на мировом уровне и как следствие, влияние внешних факторов. Трансформация институциональных основ современных экономик, объединение действовавших ранее взаимосвязей между отдельными странами в общую глобальную сеть способствуют формированию единой воспроизводственной системы капитала на уровне мирового хозяйства, определяя, тем самым, дальнейшие направления общественного развития, общие принципы его управления и регулирования.

Теории расширенной основы функционирования капитала важна статистическая адаптация. Активно разрабатываемые в последние годы Всемирным банком экспериментальные методики оценки элементов национального богатства предоставляют такую возможность.

Исходные ресурсные возможности современного процесса воспроизводства определяют производственно-технологический, природный и человеческий капиталы. Представленные статистические данные свидетельствуют о значительных накопленных их объемах по странам и регионам мира. Однако при углублении анализа имеющихся

статистических данных обнаруживается, что страны со сходными объемами этих капиталов имеют разный уровень социально-экономического развития. Следовательно, темпы и качество экономического роста в современных условиях в решающей мере зависят не только от наличия, но и от качества и организации функционирования капиталов.

Таблица 1. Структура совокупного национального богатства и его распределение по группам из 152 стран на 2005 год

Страны	Население (чел.)	Богатство всего (млрд. долл.)	Нематериаль- ный капитал		Чистые иностранные активы		Произведен- ный капитал		Природный капитал	
			(млрд. долл.)	%	(млрддолл.)	%	(млрд. долл.)	%	(млрд. долл.)	%
Восточная Азия и Тихий океан	1 796 063 936	36 115	17 984	49,8	94	0,3	10 196	28,2	7 841	21,7
Европа и Центральная Азия	408 064 333	29 684	18 420	62,1	-442	-1,5	5 450	18,4	6 256	21,0
Латинская Америка и Карибский Бассейн	531 341 503	42 079	29 981	71,2	-826	-1,9	6 515	15,5	6 410	15,2
Ближний Восток и Северная Африка	239 764 358	6 951	2 869	41,3	47	0,7	1 663	23,9	2 372	34,1
Южная Азия	1 439 901 500	15 040	8 789	58,4	-178	-1,1	2 631	17,5	3 797	25,2
К югу от Сахары	700 684 434	9 709	5 831	60,0	-206	-2,1	1 351	13,9	2 733	28,2
С низким доходом	715 963 412	4 670	2 483	53,2	-148	-3,2	677	14,5	1 658	35,5
Доход ниже среднего	3 519 642 686	60 228	30 534	50,7	-177	-0,3	14 536	24,1	15 335	25,5
Доход выше среднего	880 213 965	74 681	50 856	68,1	-1 185	-1,6	12 595	16,9	12 415	16,6
Высокие доходы: ОЭСР	95 383 017	554 581	451 925	81,5	-1 795	-0,3	94 011	17,0	10 441	1,8
Высокие доходы: кроме ОЭСР	58 676 250	13 566	5 707	42,1	1 316	9,7	2 765	20,4	3 778	27,8
Мир	6 128 328 330	707 726	541 505	76,5	-1 989	-0,3	124 584	17,6	43 627	6,2

• *Примечание: Нематериальный капитал - включает человеческий, социальный и институциональный капитал.*

Источник: Составлено и рассчитано на основе The changing wealth of nations: measuring sustainable development in the new millennium // The World Bank – 2011.

Эффективное формирование, накопление и использование всех видов и форм капитала обеспечивает система институтов (формальных и неформальных), образующих «нервную систему» процесса воспроизводства. Возрастающий к ним научный интерес в экономических исследованиях в последние годы способствовал получению убедительных свидетельств значимости и ценности данного ресурса для экономики и общества. Именно благодаря этим исследованиям в составе национального богатства появились новые нематериальные компоненты в виде институционального и социального капиталов.

Исследование институционального и социального капиталов на сегодняшний день одно из наиболее разрабатываемых статистических направлений функционирования капитала и национального богатства. «Осязаемость» этих капиталов поможет продвинуться к возможности их конструктивного использования в социально-экономических процессах современного общества. Диагностика институциональной среды строится на анализе формальных и неформальных норм и правил, сложившихся при взаимодействии основных ключевых фигур общественного строя. Подробно исследуется деятельность отдельных социальных групп и органов государственного управления. На последних возлагается функция поиска таких форм сотрудничества, которые бы носили взаимовыгодный характер для всех участников контрактных отношений. Органы государственного управления осуществляют основные инвестиции в институциональный и социальный капитал страны, направляя изъятые налоги на цели развития необходимой институциональной инфраструктуры. Расходы на функционирование государственных институтов – сегодня наиболее важный стоимостной агрегат институционального и социального капитала страны. Для Республики Беларусь, если мы суммируем расходы на государственное управление и самоуправление, национальную оборону, правоохранительную деятельность и обеспечение безопасности, на судебную власть, получим институциональный капитал на уровне 3,5% от ВВП. Заметим, что включение перечисленных данных в состав национального богатства страны выглядит обоснованно, но не достаточно, поскольку эти расходы охватывают не все компоненты институционального и социального капиталов.

Многообразие проявлений и функций институционального и социального капиталов, междисциплинарное происхождение самих понятий затрудняют поиск адекватного их определения и, как следствие, методов измерения и подходов к оценке отдачи на эти виды капитала. Различие мнений и взглядов нередко становится источником недоразумений при их разграничении, а также в понимании сути капиталов и их результатов.

Мы придерживаемся, подчеркнем еще раз, разграничения институционального и социального капиталов по сферам общественного производства.

Институциональный капитал образуется в организационной сфере и представлен институтами, содействующими эффективному формированию, накоплению, воспроизводству и использованию всех видов капитала.

Социальный капитал функционирует в социальной сфере и представлен общественными институтами, ответственными за формирование человеческого потенциала страны, его качественных характеристик.

Следующим важным шагом в развитии теории институционального и социального капиталов является разграничение институциональной среды и четкая классификация институтов. Такая классификация будет способствовать решению ряда насущных теоретических и прикладных проблем функционирования капитала. Во-первых, позволит выделить группу институтов, организующих взаимодействие капиталов и на основе анализа наиболее эффективных институциональных сфер в мировой практике определить недостающие звенья в организационном механизме не только для отдельных стран, но и на уровне мирового хозяйства. Последнее особенно актуально в текущих условиях для стран бывшего СССР, стремящихся к созданию целостной самоорганизующейся системы воспроизводства, способной обеспечить реализацию имеющегося потенциала и эффективное взаимодействие всех видов и форм капитала. Это предполагает одновременное упрощение и усовершенствование организационного механизма воспроизводства, удаление из него ненужного бюрократического вмешательства, коррупционной составляющей.

Во-вторых, классификация институтов позволит оценить структуру и стоимость институционального и социального капиталов, обеспечив возможность представить их в качестве отдельно стоящих составных частей национального богатства. Заметим, что измерение институционального и социального капиталов представляет собой сложную задачу, поскольку речь идет о нематериальных и далеко не всегда доступных напрямую наблюдению характеристиках. Научные исследования на сегодняшний день оперируют, помимо вышеупомянутых государственных расходов, индикаторами норм поведения, доверия, сетевой деятельности и

пр., что сложно в принципе конвертировать в стоимостную форму, а, следовательно, включить в состав национального богатства. Источниками таких индикаторов являются данные о поведении индивидов, групп в обществе (членство в общественных организациях, участие в выборах, соблюдение установленных правил общежития и пр.), данные социологических опросов¹. Более того, частичное наложение друг на друга структур² институционального и социального капиталов приводит к дублированию в отдельных расчетах их величин. В силу этих обстоятельств, сегодня институциональный и социальный капитал, в соответствии с методологией Всемирного банка, объединены с человеческим капиталом и представлены как совокупность в виде нематериального капитала национального богатства. А сама величина нематериального капитала рассчитывается как остаточная (residual), т.е. как разность между общим объемом национального богатства и суммой природного и производственного капиталов³. Учитывая сложности в расчетах человеческого капитала, получить представление о величинах институционального и социального капиталов из такого подхода практически невозможно. В представленной Всемирным банком оценке речь идет скорее о подтверждении их значимости в составе интегрального показателя национального богатства.

Таким образом, исследования институционального и социального капиталов, в целом, и рассмотрение их в составе национального богатства, в частности, находятся в стадии концептуальной разработки, и реализуются одновременно с теоретической и практической сторон. Измерение институционального и социального капиталов на регулярной основе ведут статистические органы Великобритании, Канады, Австралии и других стран. Координацию национальных программ по измерению институционального и социального капиталов осуществляют Всемирный банк⁴, ЮНЕСКО и ОЭСР. На постсоветском пространстве, мы вынуждены это констатировать, измерение институционального и социального капиталов не институционализировано, отдельные опросы общественных организаций не позволяют судить об уровне доверия, нормах и ценностях граждан. А это в свою очередь затрудняет процесс реформирования всего общества в целом, и системы воспроизводства капитала в частности.

Из всего сказанного можно заключить, что современное мировое хозяйство при отсутствии системного подхода к воздействию на воспроизводственный процесс за неимением единой теории функционирования капитала, в особенности направляющего звена - институционального и социального капиталов, сегодня не в состоянии противостоять международному спекулятивному капиталу. Последний сам успешно использует слабое звено современной системы воспроизводства капитала, а именно способность институционального и социального капиталов к полярной трансформации целей, возможности стремительного перехода от созидательного к разрушительному поведению.

Развитые страны, продвигая свои экономические и политические интересы, активно совмещают и поддерживают использование спекулятивным капиталом деструктивных подходов к институциональной и социальной сферам за пределами своих систем. Уже в новейшей истории мы видим немало таких примеров. Наиболее успешным и значимым проектом Запада был развал социалистического блока. Противоборство двух мировых систем – социалистической и капиталистической – долгое время было стержнем всей системы международных экономических отношений. Удар по институциональной сфере социалистического блока вывел из ведущих игроков сам блок, и отбросил по-отдельности каждую страну в стадию формирования собственного институционального капитала.

Логическим продолжением такой глобальной трансформации и еще одним наглядным примером является складывающаяся текущая ситуация у наших ближайших соседей, затягивающая в опасный водоворот всех вовлеченных в этот процесс. Формирующийся, институционально не устоявшийся механизм воспроизводства капитала подвергся очередному резкому внешнему воздействию. В качестве объекта воздействия опять же используются институциональный и социальный капитал. За короткий период, при наличии значительных материально-вещественных и человеческих ресурсов, экономика Украины не просто замедляется, а начинает погружаться в хаос.

Подобная, успешная с точки зрения Запада, экспансия мирового капитала вскружила головы многим политикам и, к сожалению, экономистам. Внешнее продвижение отвлекло от внутренних трансформаций капитала. Сегодня мировое хозяйство, и в частности система развитых стран, оказались намного дальше от возможности реализации проекта единого регулятора, способного обеспечить взаимовыгодные направления и условия развития разных систем и уровней мировой экономики. Международный капитал закрепился повсеместно, является неуправляемым и, по сути, диктует и определяет поведение большинства институтов через подчинение себе институционального и социального капиталов. В мировом хозяйстве вырисовывается система единого регулятора перераспределения и концентрации капитала.

Судя по всему, западная политика в ближайшие годы будет осуществляться в намеченном капитализмом аннексионистском фарватере. Полем противодействия будут оставаться институциональная среда, институциональный и социальный капиталы. Именно их сегодня необходимо использовать в качестве инструмента решения проблем эффективного, с точки зрения всего общества, функционирования системы капитала, поддержки и продвижения позитивных глубинных формационных изменений.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Глеба Тамара Ивановна, кандидат экономических наук, доцент кафедры теоретической и институциональной экономики
Белорусский государственный университет
г. Минск, Республика Беларусь
e-mail: htamara@tut.by

DATA ABOUT THE AUTHOR

Hleba T.I., phd in economics, assistant professor of Institutional and theoretical economics,
Belarus State University
Minsk, Republic of Belarus,
e-mail: htamara@tut.by

¹ Среди международных ресурсов социологической информации для измерения институционального и социального капиталов наиболее известно Всемирное исследование ценностей (World Values Survey), которое проводится с 1981 г. (с 1990 г. - каждые пять лет); нынешняя шестая волна опроса должна охватить не менее 50 стран.

² Некоторые институты одновременно выполняют функции организации воспроизводственного процесса и формирования человеческого капитала.

³ Теоретически нематериальный капитал в проекте Всемирного Банка по оценке национального богатства включает следующие элементы:

- человеческий капитал (простой, квалифицированный труд);
- формальные (неформальные) институты (управление, социальный капитал);
- иностранные финансовые активы, приносящие стране доход или процентные вычеты;
- ошибки и упущения в оценке природного и производственного капитала.

⁴ Под эгидой Всемирного банка была создана система измерения социального капитала SOCAT (Social Capital Assessment Toolkit).

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ У КРИЗОВИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Гордей О.Д.

Предмет дослідження. Предметом дослідження виступають відносини, які виникають в процесі фінансового забезпечення рівня життя населення, враховуючи негативний вплив основних соціально-економічних чинників розвитку України.

Мета роботи – виділити визначальні соціально-економічні чинники, які знижують рівень життя населення з метою їх врахування при розробці довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку країни.

Методи та методологія дослідження. Методичну і теоретичну основу дослідження становлять фундаментальні праці зарубіжних і вітчизняних учених. Застосовано метод системного аналізу, індукції та дедукції, абстрагування і конкретизації тощо.

Результати роботи. Під час кризи загострюється прояв усіх глобальних чинників, що впливають на фінансове забезпечення рівня життя населення: геополітичних, фінансових, виробничих, соціальних і природних. Збільшується відсоток непрацевдатного населення, населення з високим рівнем очікувань відносно соціально-економічної політики держави та слабкими позиціями на ринку праці. Виокремлені основні фінансові, соціально-економічні чинники впливу на фінансове забезпечення рівня життя населення. Визначено, що вони мають конкретно-історичний, відкритий характер і не розглядаються як кінцеві та єдино можливі. У реальному житті названі чинники нерідко утворюють стійкі міжгрупові зв'язки, під час взаємодії один з одним, проявляються один в одному. Виділення соціально-економічних чинників дозволяє більш повно зрозуміти їх сутність, а також розкрити напрями вдосконалення методології, логіку вивчення і шляхи підвищення ефективності фінансового забезпечення рівня життя населення з метою зупинення стрімкого його зниження у кризові періоди розвитку економіки України.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в таких галузях наукових знань як фінанси, гроші та кредит, соціологія, галузь соціальної сфери, що дозволить зменшити негативний вплив на рівень життя населення основних соціально-економічних чинників розвитку України.

Висновки. Україні у цілому властиві як постійні (системні) чинники значної соціальної диференціації суспільства, пов'язані з об'єктивно існуючою нерівністю, які загострюються і стають більш вираженими, так і тимчасові (трансформаційні) чинники, пов'язані зі зміною фінансової політики в умовах економічної кризи. Практична актуальність аналізованої проблеми вимагає дослідження перш за все чинників стрімкого зростання бідності серед населення України. Будь-яка соціально-економічна система повинна завершуватися узагальнюючою державною політикою, яка б відповідала загальній фінансовій політиці, що впроваджується або діє в країні, що забезпечує методологічну єдність напрямів діяльності, що пов'язані з процесом фінансового забезпечення рівня життя населення. Саме у кризові періоди розвитку на перший план виступають загальні або системні чинники впливу на фінансове забезпечення рівня життя населення, постійні та характерні для будь-якої держави, що призводять до його зниження. Мінімізація негативного впливу виділених чинників приведе до гармонійного соціально-економічного розвитку держави та підвищення рівня життя населення у майбутньому.

Ключові слова: соціально-економічні чинники, системний аналіз, економічний розвиток, соціальна сфера, рівень життя населення, соціальна нерівність, бідність, сфери суспільного життя, фінансове забезпечення.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ СНИЖЕНИЯ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ В КРИЗИСНЫЙ ПЕРИОД РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

Гордей О.Д.

Предмет исследования. Предметом исследования выступают отношения, возникающие в процессе финансового обеспечения уровня жизни населения, учитывая негативное влияние основных социально-экономических факторов развития Украины.

Цель работы – выделить основные социально-экономические факторы, которые снижают уровень жизни населения с целью их учета при разработке долгосрочной стратегии социально-экономического развития страны.

Методы и методология исследования. Методическую и теоретическую основу исследования составляют фундаментальные труды зарубежных и отечественных ученых. Применен метод системного анализа, индукции и дедукции, абстрагирования и конкретизации и т.п.

Результаты работы. Во время кризиса обостряется проявление всех глобальных факторов, которые влияют на финансовое обеспечение уровня жизни населения: геополитических, финансовых, производственных, социальных и природных. Увеличивается процент нетрудоспособного населения, населения с высоким уровнем ожиданий относительно социально-экономической политики государства и слабыми позициями на рынке труда. Выделены основные финансовые, социально-экономические факторы влияния на финансовое обеспечение уровня жизни населения. Определено, что они имеют конкретно-исторический, открытый характер и не рассматриваются как конечные и единственно возможные. В реальной жизни эти факторы нередко образуют устойчивые между групповые связи – при взаимодействии друг с другом, проявляются друг в друге. Выделение социально-экономических факторов позволяет более полно понять их сущность, а также раскрыть направления совершенствования методологии, логику изучения и пути повышения эффективности финансового обеспечения уровня жизни населения с целью прекращения стремительного его снижения в кризисные периоды развития экономики Украины.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы в таких отраслях научных знаний как финансы, деньги и кредит, социология, отрасль социальной сферы, что позволит уменьшить негативное влияние на уровень жизни населения основных социально-экономических факторов развития Украины.

Выводы. Украина в целом свойственны как постоянные (системные) факторы значительной социальной дифференциации общества, связанные с объективно существующей неравенством, которые обостряются и становятся более выраженными, так и временные (трансформационные) факторы, связанные с изменением финансовой политики в условиях экономического кризиса. Практическая актуальность рассматриваемой проблемы требует исследования прежде всего факторов стремительного роста бедности среди населения Украины. Любая социально-экономическая система должна завершаться обобщающей государственной политикой, соответствующей общей финансовой политике, которая разрабатывается или действует в стране, обеспечивает методологическое единство направлений деятельности, связанных с процессом финансового обеспечения уровня жизни населения. Именно в кризисные периоды развития на первый план выходят общие или системные факторы влияния на финансовое

обеспечение уровня жизни населения, постоянные и характерные для любого государства, приводящие к его снижению. Минимизация негативного воздействия выделенных факторов приведет к гармоничному социально-экономическому развитию государства и повышению уровня жизни населения в будущем.

Ключевые слова: социально-экономические факторы, системный анализ, экономическое развитие, социальная сфера, уровень жизни населения, социальное неравенство, бедность, сферы общественной жизни, финансовое обеспечение.

THE SOCIAL AND ECONOMIC FACTORS DECLINE IN LIVING STANDARDS DURING THE CRISIS PERIOD OF DEVELOPMENT OF UKRAINE

Hordei O.D.

Purpose. The subject of the study are the relations that arise in the process of financial provision in the standards of living, given the negative impact of basic socio-economic factors in the development of Ukraine. Purpose – to identify the main socio-economic factors that reduce the standard of living in order to consider them in the development of long-term strategy of socio-economic development of the country.

Methodology. Methodological and theoretical basis of the study constitute the fundamental works of foreign and domestic scientists. The method of system analysis, induction and deduction, abstraction and concretization, etc. is applied.

Results. Manifestation of global factors that affect the financial security of living standards: geopolitical, financial, industrial, social and environmental exacerbated during the crisis. The percentage of the disabled population, the population with a high level of expectations about economic and social policy of the state and weak position in the labor market increases. Key financial, socio-economic factors impact on the financial support of the standard of living of the population identified. It is determined that they have a concrete historical, open and not considered as final and the only possibility. In real life, these factors often form a stable connection between the groups, - in interaction with each other, treat each other. Characteristic of socio-economic factors makes it possible to more fully understand their nature and reveal ways of improving the methodology and logic study ways to improve the financial security of living standards in order to stop the rapid decline in its times of crisis economic development of Ukraine.

Practical implications. The results can be used in industries such as finance scientific knowledge, money and credit, sociology, social sector, which will reduce the negative impact on the living standards of the main socio-economic factors in the development of Ukraine.

Conclusions. Ukraine generally characterized as constant (system) of a significant social differentiation associated with objectively existing inequalities, which are exacerbated and become more pronounced, and the time (transformation) factors related to changes in fiscal policy during the economic crisis. The practical relevance of this problem requires research primarily factors rapid growth of poverty among the population of Ukraine. Every social and economic systems must terminated generalizing public policy and relevant general financial policy, which is developed or is acting in the country; provide a methodological unity of activities related to the process of financial provision standard of living. Precisely in times of crisis development to the fore general or systemic factors, influence the financial support of the standard of living, and constant characteristic of any state, leading to its decline. Minimizing the negative impact of selected factors will lead to a harmonious socio-economic development of the state and the improvement of living standards in the future.

Key words: socio-economic factors, system analysis, economic development, social sphere, living standard of population, social inequality, poverty, spheres of public life, financial provision.

Вступ. Гармонійний соціально-економічний розвиток – це перш за все універсальна система узгоджених дій між усіма суб'єктами господарювання, заснована на дотриманні ними законодавчих принципів та норм і направлена на підвищення рівня життя населення. У процесі фінансового забезпечення рівня життя населення необхідно виділити основні соціально-економічні чинники негативного впливу на ступінь фінансового забезпечення рівня життя населення. А саме вплив: темпів економічного спадання; рівня – державного боргу, золотовалютних резервів, відповідності законодавчої бази міжнародним стандартам, дефіциту бюджету, інфляції, безробіття, доходів населення за основними групами або домогосподарствами тощо.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Вивченню впливу різноманітних чинників на рівень життя населення присвячені праці таких відомих вчених як Д. Белла [1], Дж. Вінера [2], Р. Канна [3], А. Шумпетера [4] та ін. Чинники, які впливають на соціальний розвиток розглядали Т. Кізіма [5], В. Тропіна [6], Г. Хезліт [7]. Однак залишається не вивченим вплив соціально-економічних чинників на зменшення рівня життя населення у кризові періоди розвитку країни.

Предмет дослідження. Відносини, які виникають в процесі фінансового забезпечення рівня життя населення, враховуючи негативний вплив основних соціально-економічних чинників розвитку України.

Мета дослідження – виділити соціально-економічні чинники, які знижують рівень життя населення з метою їх врахування при розробці довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку країни. Виходячи із зазначеної мети, слід сформулювати цілі, завдання і національні пріоритети соціально-економічного розвитку відносно параметрів економічного стану, мінімізуючи негативний вплив чинників у кризові періоди, що призведе до позитивного ефекту при вирішенні соціально-економічних завдань.

Завдання дослідження. Мета дослідження зумовила постановку і вирішення таких завдань:

- визначити історичні передумови кризових явищ в Україні;
- виокремити основні соціально-економічні чинники впливу на зниження рівня життя населення;
- охарактеризувати значні недоліки процесу фінансування соціальної сфери;
- виявити основні резерви призупинення зниження рівня життя населення в кризових умовах економічного розвитку України.

Методи та методологія дослідження. Методичну і теоретичну основу дослідження становлять фундаментальні праці зарубіжних і вітчизняних учених. Застосовано метод системного аналізу, індукції та дедукції, абстрагування і конкретизації тощо.

Постановка проблеми. Під час кризи загострюється прояв усіх глобальних чинників впливу на фінансове забезпечення рівня життя населення: геополітичних, фінансових, виробничих, соціальних і природних. Збільшується відсоток непрацездатного населення, населення з високим рівнем очікувань відносно держави та слабкими позиціями на ринку праці. Особливо слід виділити процес маргіналізації населення, збільшення кількості мігрантів із сільської місцевості в міста, що дезадаптувалися до нових кризових умов, легальних і нелегальних іммігрантів, які поповнюють групу безробітних. Ці процеси є посиленням характерної і для розвинених країн проблеми міграції як однієї із загальних причин бідності та загостренням соціальної нерівності. Різно негативно виявляється дія чинників регіональної нерівності. Як вже наголошувалося, ця проблема властива і розвиненим державам. Основний чинник диференціації регіонів в Україні – галузева структура, що склалася, переважання в окремих регіонах нерентабельних підприємств депресивних секторів економіки. Регіони України розділилися на два типи: «відкриті», пов'язані зі світовою економікою, сировинні регіони експортної орієнтації та найбільші міста, і «закриті» регіони внутрішньої економіки із спеціалізацією на машинобудуванні, галузях АПК, легкій і харчовій промисловості. Відповідно збільшилася і міжрегіональна диференціація оплати праці тому необхідно зупинитися детально на розгляді основної групи чинників, які негативно впливають на рівень життя населення, а також прослідкувати їх нерозривний взаємозв'язок з деякими основними причинами з інших сфер суспільного життя.

Результати дослідження. Визначення необхідної величини фінансового забезпечення рівня життя – складний і неоднозначний процес, оскільки він, з одного боку, залежить від складу і величини потреб суспільства, а з іншого – обмежується можливостями щодо їх задоволення. До них відносять ефективність виробництва і сфери послуг, стан науково-технічного прогресу, культурно-освітній рівень населення, національні особливості. Про рівень життя населення можна судити, оцінивши його матеріальне становище, соціально-економічні аспекти розвитку суспільства за досліджуваний період. Стабільність фінансового забезпечення рівня життя населення залежить від темпів науково-технічного прогресу, інновацій, що покладені в основу підприємницьких здібностей. Ці чинники виділяв ще Йозеф Алоїз Шумпетер (1883–1950) – австрійський і американський економіст, відзначаючи, що вони стають джерелом нестандартних рішень, які самостійно реструктуризують виробництво, коригуючи його напрям і масштаби відповідно до вимог ринку. «При стабільній системі господарства технічна новація, введена одним підприємцем, відкриває нові вигідні перспективи. Отже, чим більше підприємців, які задіяні в новації, тим більший прибуток господарства в цілому, що веде до зростання. Але як тільки новації чисельно скорочуються, капіталісти починають конкурувати один з одним на рівні існуючого прибутку. Прибуток зменшується, система господарства занепадає, скорочується матеріальне забезпечення працюючих. Проте поступове зменшення прибутку починає спонукати підприємців до новацій» [4, с. 114]. Тим самим підприємець виступає як новатор і прискорює економічний розвиток.

У продовження основних положень Й. Шумпетера виділимо основні концепції, засновані на методології технологічного детермінізму. Прихильниками її були американський вчений Д. Белл (1919–2011), англійський економіст Р.Ф. Канн (1905–1989), американський економіст Дж. Вінер (1892–1970), які визначали концепцію корисності в економіці добробуту, згідно з якою «рівень життя», включаючи якісні характеристики, може визначатися, виходячи не тільки з суб'єктивного ступеня задоволення, який отримує індивід від споживання блага чи набору благ, але й може формуватися в прямій залежності від збільшення фінансування науки і техніки. Техніка розглядалася ними як носій нових соціально-економічних і людських цінностей. Вони вважали, що зростання технічних потужностей як для людини, так і для суспільства в цілому – явище, що сприятиме підвищенню рівня життя населення. Питання впливу техніки на людину, сенсу людського життя та гідності людини розглядаються в контексті можливості адаптації окремої особи до її рівня життя в конкурентному суспільстві, яке функціонує за різними принципами господарювання [1–3].

Відповідно теоретики технологічного детермінізму «рівень життя» пов'язують з розвитком техніки і, як наслідок, змінами в соціально-економічних підсистемах суспільства – освіті, професійній кваліфікації, співвідношенні між виробництвом і сферою послуг, урбанізації, характері проведення вільного часу, ролі університетів і наукових центрів. Усі ці чинники при збереженні в соціально-економічних підсистемах суспільства і формують «рівень життя» [1, 3]. У зазначеній теорії невід'ємною складовою «рівня життя населення» є твердження про те, що наука і техніка самі по собі надають практично необмежені можливості для цілеспрямованого покращання рівня життя. Однак водночас знижують проблеми соціальних лих, які негативно впливають на рівень життя: перенаселеності, високого ступеня урбанізації, виснаження природних і незамінних природних ресурсів, расових конфліктів тощо.

Виходячи із зазначеного, необхідно в щоденній практиці соціально-економічних перетворень максимально в повному обсязі фінансувати і використовувати досягнення науки, техніки і технології. При цьому слід приділяти особливу увагу наявним негативним наслідкам технічного прогресу, зокрема стану навколишнього природного середовища, і для цих цілей створювати спеціальні технічні умови для їх подолання (наприклад, фінансове забезпечення процесу будівництва в необхідних розмірах і належної якості очисних споруд на підприємствах, що забруднюють навколишнє середовище). Однак варто звертати увагу на альтернативну вартість між власними досягненнями та існуючими, які можна запозичити, оскільки для підвищення рівня життя важливий не розвиток науки, а можливість використовувати її досягнення.

Отже, процес фінансового забезпечення рівня життя населення відбувається під дією двох груп чинників – внутрішніх і зовнішніх. Внутрішні чинники є ніщо інше, як самоорганізація, властива будь-якій економічній системі, а зовнішні чинники виступають як обмеження на можливість її конкретних проявів. Відповідно, у процесі фінансового забезпечення рівня життя населення важливо передбачити подолання умов і чинників, що дестабілізують соціальний розвиток і зменшують рівень життя населення. Ці негативні чинники впливають на всі основні сфери життєдіяльності: у соціально-економічній сфері (зменшення рівня життя індивідів, недостатня соціальна захищеність як працюючих верств, так і населення пенсійного віку, підвищення соціальної диференціації тощо); у сфері виробництва (застаріла матеріально-технічна база та ін.); у сфері розподілу (деформація системи оплати праці, підрив трудових стимулів, анархічність формування доходів населення та ін.).

Одним із основних чинників впливу на фінансове забезпечення рівня життя населення є соціальна диференціація населення. Вона як явище соціально-економічного життя поглиблюється у процесі нерівномірного розподілу фінансових ресурсів між різними верствами суспільства. Очевидно, що визначення заходів та інструментів дії, направлених на зменшення соціальної диференціації населення та на скорочення бідності, побудова комплексної стратегії її подолання повинна починатися з аналізу й виявлення причин їх виникнення, а в нашій країні – з причин значного збільшення її масштабів у період фінансово-економічної кризи.

Виділимо такі специфічні прояви загальних і особливих чинників негативного впливу на рівень життя населення в Україні:

1. Основним чинником став економічний колапс перехідного періоду, що пов'язаний з різкими змінами у фінансовій політиці і мав місце в усіх країнах постсоціалістичної групи. Перехід від адміністративно-командного методу управління до ринкової економіки та фактична відмова від державного регулювання призвели до критичного зниження виробництва і падіння ВВП, ініціювання зростання безробіття і зниження реальної заробітної плати. Усі ці процеси, включаючи лібералізацію цін, викликали зростання інфляції й катастрофічне падіння доходів населення під час фінансових криз, які виникали в Україні у 1993–1995, 1998–1999, 2008–2010, 2014 р. по т.ч. Криза є об'єктивною фінансовою основою поглиблення соціальної диференціації, крім того, вона загострює ті негативні прояви у суспільстві, що існують і викликає нові чинники їх розповсюдження.

2. Визначним чинником низького рівня життя в постсоціалістичних країнах є також різке зростання економічної нерівності та як прояв загальної причини бідності – нерівності. Основними чинниками її поглиблення були масова приватизація і перерозподіл власності, що реалізовувалися у перехідний період на користь обмеженого кола осіб. Специфічним проявом є різка, економічно необґрунтована диференціація заробітної плати за усіма напрямками. Названі причини роблять очевидним висновок про те, що перспективи щодо зменшення соціальної нерівності значною мірою пов'язані з відновленням зростання економіки.

3. Не менш важливу роль відіграє інституційна спадщина минулого періоду, низька якість управління змінами у зв'язку з відсутністю освічених кадрів, які ефективно приймають рішення в ринкових умовах господарювання, нерозвиненість інститутів демократичного суспільства і ринкової економіки. Дія цих чинників уповільнює вихід з кризи, загострює соціальну диференціацію суспільства.

4. Саме населення не було готове до нових ринкових відносин. Перехід до ринкової економіки виявився складним і травматичним процесом з поглядом адаптації громадян, негативно відбився на демографічних характеристиках і якості людського капіталу, що підтверджують показники індексу людського розвитку (Human Development Index trends – HDI) України, країн СНД і Європи, які значно перемістилися вниз у світовому рейтингу.

Вплив зазначених чинників у різних поєднаннях мав місце у всіх постсоціалістичних країнах. Проте ступінь цього впливу і глибина породжуваних наслідків була неоднаковою, що пояснюється початковими умовами, які відрізнялися, в яких знаходилися країни, що впроваджували економічні реформи.

В Україні після кризи 2008–2010 рр. та починаючи з 2014 року спостерігається процес, притаманний і іншим постсоціалістичним країнам (Росії, Білорусі тощо), що зменшує рівень життя населення. Відбувається поляризація суспільства, яка супроводжується стримуванням зростання питомої ваги середнього класу при зростанні бідності, безробіття, падінні рівня життя населення, зростанні тіньового сектора економіки тощо. При цьому немає такої державної програми, яка б перешкоджала подальшому збагаченню багатих і зниженню життєвого рівня основної маси населення. Боротьба з бідністю і надання соціальної допомоги населенню проводиться украй неефективно.

Для України проблема фінансового забезпечення рівня життя населення існувала ще в радянські часи. Але в радянський період серед причин низького рівня життя переважали загальні, або системні, в основному сімейно-демографічні чинники. Крім того, відносно повна зайнятість працездатного населення, безкоштовна система освіти і охорони здоров'я нівелювала глибину соціальної диференціації суспільства, оскільки багатих верств населення виокремити було досить складно. У результаті переходу до ринкової економіки проблеми фінансового забезпечення рівня життя населення актуалізувалися.

Реформування системи формування грошових доходів населення шляхом зростання заробітної плати найнятих робітників є необхідною умовою фінансового регулювання рівня життя. На підтвердження даної гіпотези згадаємо, що основні чинники зростання бідності працівників у процесі фінансового забезпечення у кризовий період кін. 2008–2010 рр. та у 2014–2015 рр. в Україні пов'язані з відсутністю фактичного захисту заробітної плати від інфляції; браком захисту на випадок безробіття та вимушеної відпустки; обмеженими можливостями працівників збільшувати заробітну плату шляхом підвищення трудової активності й ефективності їхньої праці. Кожен з цих механізмів заслуговує детальнішого аналізу.

Зрозуміло, що будь-яка фінансова система є інфляційна. Загальновідомо – ціни неухильно зростають і в найрозвиненіших країнах. Однак під час економічного піднесення відбуваються такі процеси: при незначному зростанні цін підвищується також реальна заробітна плата і реальні доходи населення. З іншого боку, під час кризових проявів зростання цін, як правило, випереджає підвищення заробітної плати й інших грошових доходів (пенсій, допомог), відбувається зниження купівельного попиту, що призводить до падіння прибутків та рівня життя населення. В Україні передбачено ряд законів України: «Про встановлення прожиткового мінімуму і мінімальної зарплати», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про Державний бюджет», якими встановлюються мінімальні соціальні стандарти на одну особу з розрахунку на місяць (див. таблиця 1). На жаль, нині розмір мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії визначаються лише фінансовими можливостями держави, а не об'єктивними показниками та функціональним її призначенням.

Сьогодні в Україні під час кризових проявів економічних процесів інструментом державного регулювання оплати праці, який використовується, є індексація заробітної плати. Індексація грошових доходів встановлена Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». Статтею 18 Закону передбачено, що індексації доходів населення проводяться з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їх грошових доходів в умовах зростання цін [8]. Індексація – не наслідок інфляції, а інструмент зменшення її негативного прояву, і чим оперативніше вона впроваджується, тим менші втрати працюючого населення та громадян пенсійного віку. Однак в Україні індексація не компенсує втрати громадянам від стрімкого знецінення грошової одиниці у 2014 році, в якому індекс споживчих цін за даними Державної служби статистики склав 24,9 % [9].

Таблиця 1. Розміри мінімальних соціальних стандартів з 01.11.2009 по 31.12.2015 рр. в Україні (на місяць), грн*

Дата	Прожитковий мінімум	Мінімальна заробітна плата	Мінімальна пенсія ¹⁻⁶
01.11.2009	701 ¹	744 ¹	573
01.01.2010	825 ¹	869 ¹	695
01.04.2010	839 ¹	884 ¹	706
01.07.2010	843 ¹	888 ¹	709
01.10.2010	861 ¹	907 ¹	723
01.12.2010	875 ¹	922 ¹	734
01.01.2011	894 ²	941 ²	750
01.04.2011	911 ²	960 ²	764
01.10.2011	934 ²	985 ²	784
01.12.2011	953 ²	1004 ²	800
01.01.2012	1017 ⁴	1073 ⁴	822
01.04.2012	1037 ⁴	1094 ⁴	838
01.07.2012	1044 ⁴	1102 ⁴	844
01.10.2012	1060 ⁴	1118 ⁴	856
01.12.2012	1095 ⁴	1134 ⁴	884
01.01.2013	1108 ⁵	1147 ⁵	894
01.12.2013	1176 ⁵	1218 ⁵	949
01.12.2015	1330 ⁶	1378 ⁶	1074

*Зведено автором:

¹Закон України «Про встановлення прожиткового мінімуму і мінімальної зарплати в 2010 році» прийнятий 20.10.2009 року № 1646-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/rada/control/publish/>; Закон України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» (стаття 53).

²Ст. 21-22 Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 23 грудня 2010 року № 2857-VI.

³Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV.

⁴Ст. 12 Закону України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» від 22 грудня 2011 року № 4282-VI.

⁵Ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» від 06 грудня 2012 року № 5515-VI.

⁶Ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» від 28 грудня 2014 року № 80-VIII.

Прийняті в багатьох країнах закони про індексацію зарплати передбачають досить низькі пороги індексацій (при зростанні цін навіть на 0,2 – 0,4 % на місяць. Індексація в подібних розмірах є обов'язковою для всіх підприємств і виключає накопичення негативних явищ. Проблема приведення до відповідності (збалансування) попиту і пропозиції вирішується досить оперативним.

Подолання бідності як соціального прояву диспропорцій економічної дійсності і регулювання рівня життя неможливе поза забезпеченням зростання заробітної плати. У процесі економічного зростання необхідна розробка державної політики, що призведе до підвищення заробітної плати. Як наслідок, розшириться купівельна спроможність і стимулює зростання виробництва продукції та послуг. Тобто це політика, яка сприятиме не скороченню, а збільшенню прибутковості підприємств. Її можна назвати політикою «розвиваючого зростання» заробітної плати. Зміст даної політики полягає в тому, що її підвищення викликає як ланцюгову реакцію розширення купівельного попиту і зростання виробництва, створюючи тим самим передумови для нового циклу підвищення оплати праці. Перша обов'язкова умова переходу до такої політики – припинення і блокування зниження реальної заробітної плати, пов'язаної із зростанням цін на споживчому ринку.

Ми виділяємо такі фінансові причини:

1. Прорахунки в фінансовій політиці держави на перехідному етапі реформування економіки на початку 90-х років минулого століття зумовили господарську і структурну кризу, яка певним чином була обумовлена успадкованою від СРСР застарілою структурою планової економіки з технічно відсталими підприємствами, низькою продуктивністю праці, надмірно високими нормами витрат матеріалів, енергії та людських ресурсів у процесі виробництва товарів та необґрунтованими ставками податків. Відсутність чіткої програми фінансово-економічного реформування, ідеологія і практика «шокової терапії» призвели до безсистемного демонтажу фінансової системи, швидкого руйнування існуючих економічних і соціальних відносин. Трансформаційні процеси мали некерований характер, не супроводжувались діяльністю з формування нових ефективних фінансових інститутів і механізмів, що відповідали вимогам ринкових відносин.

2. Непослідовна реалізація стратегії перехідного періоду призвела до різкого зниження рівня життя більшості населення, суттєво вплинула на розширення збільшення соціальної диференціації суспільства. На початку переходу до ринкової економіки були проведені реформи роздрібних цін, їх лібералізація, у результаті чого зменшилася купівельна спроможність споживачів, які отримували заробітну плату як основне джерело доходів. Інфляція, яка розглядається багатьма економістами як «податок на бідних» [7, с. 83], набула небачених масштабів. За період з 1993 року інфляція в Україні становила 10256 % (рис. 1) [9].

Заходи, що здійснювалися, не забезпечували підтримку купівельної спроможності грошових ресурсів населення, невідповідність зростання цін і заробітної плати стала одним з основних чинників зростання матеріальної бідності населення. Крім того, економічною основою збільшення соціальної диференціації став стрімкий спад виробництва, який був наслідком державної фінансової політики, що проводилася, в умовах фізичного і морального зносу всієї виробничої бази країни. Процеси переходу до ринку супроводжувалися розривом господарських зв'язків, зупинкою і закриттям підприємств. Порушення циклу виробництва призвело до найгострішої кризи, швидкого виснаження ресурсів і різкого збідніння населення. Причому типові помилки були повторені і під час фінансової кризи 1998–1999 років, і частково у 2008–2010 рр та у 2014–2015 роках.

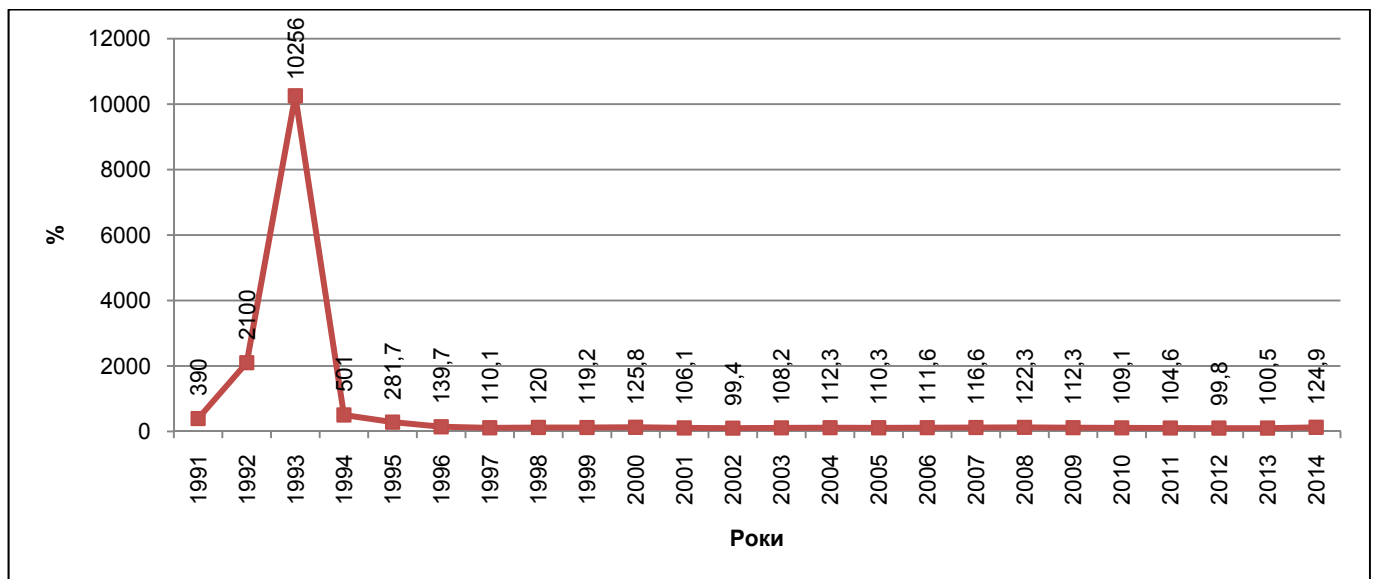

Рисунок 1. Індекси споживчих цін у 1993 – 2014 рр., у відсотках до грудня попереднього року [9].

3. Ліквідація робочих місць унаслідок тривалого спаду промислового і сільськогосподарського виробництва (під час фінансових криз) і, як наслідок, різке збільшення рівня безробіття. Враховуючи, що бідність серед безробітних у 1,5-2 рази вища, ніж у середньому в суспільстві. Процеси, пов'язані з край неадекватною ситуацією на ринку праці, низькою якістю робочих місць, є домінуючими серед причин диференціації сімей зі статусом бідності. У зв'язку з цим українську бідність можна визначити перш за все термінами «фінансової» або «ринкової бідності» – бідність, пов'язана з фінансовим становищем певних категорій економічно активного населення на ринку праці.

4. На скорочення виробництва у 2008–2010 та 2014–2015 роках ринок праці відреагував не тільки збільшенням безробіття, але і значним зниженням розмірів оплати праці, що стало основною причиною значної соціальної диференціації й низького рівня життя населення в країні. Зниження рівня оплати праці стало однією з основних причин майже двохразового падіння середнього рівня реальних доходів населення. Для економіки країни, у якій більше половини населення є найнятими робітниками, а заробітна плата – основним джерелом доходу, це свідчить про те, що частина працівників перебуває в стані між бідністю і убогістю (неможливість задовольнити базові потреби). Структура грошових доходів у сукупності з даними про розподіл чисельності працівників за розмірами нарахованої заробітної плати достатньо переконаливо, на наш погляд, характеризує вплив заробітної плати на формування рівня життя населення. Сформована абсолютна нова, невласлива для характеристики соціальної нерівності група – «працюючі бідні», специфічний стан, при якому працююча людина не може забезпечити собі соціально прийнятний рівень життя, є неприпустимим у розвинених країнах.

5. Важливе місце в групі фінансових чинників, що спонукали поглиблення соціальної диференціації як масштабного явища, займають помилки і порушення при проведенні приватизації та реприватизації, які були особливо широко розповсюджені в Україні. Це, на нашу думку, є неприпустимим у ринкових умовах господарювання та негативним у процесі заохочення

інвесторів. У результаті проведення приватизації на неконкурентній основі значна частина національного багатства, а отже, і джерела майбутніх доходів опинилися в руках українського прошарку суспільства. Майнова нерівність є основною причиною соціальної диференціації населення.

Крім того, важливе значення має державна фінансова політика, що проводиться. У країнах Центральної і Південно-Східної Європи, а також в прибалтійських державах, де успішно проходили реформи, країни розвивалися за різними напрямками, щоб утримати показники соціальної диференціації у допустимих межах. За допомогою податкової політики і соціальних виплат у країнах цих регіонів здійснювався значний вплив на нерівність у розподілі доходів, які досить ефективно перерозподілялися на користь бідних. У результаті трансформація в цих країнах не призвела до такого істотного зростання бідності та соціального розшарування суспільства. В Україні, навпаки, загальний вплив державної податкової і соціальної політики впродовж майже всіх 90-х років збільшував зростання нерівності та зменшував рівень життя населення більшості громадян.

Висновки. Отже, Україні у цілому властиві як постійні (системні) чинники значної соціальної диференціації суспільства, пов'язані з об'єктивно існуючою нерівністю, які загострюються і стають більш вираженими, так і тимчасові (трансформаційні) чинники, пов'язані зі зміною фінансової політики в умовах економічної кризи. Практична актуальність аналізованої проблеми вимагає дослідження перш за все чинників стрімкого зростання бідності серед населення України. Будь-яка соціально-економічна система повинна завершуватися узагальнюючою державною політикою, яка б відповідала загальній фінансовій політиці, що впроваджується або діє в країні, що забезпечує методологічну єдність напрямів діяльності системи фінансового забезпечення рівня життя населення. Отже, можна підсумувати, що в розвинених країнах, суспільне життя яких не пов'язане з будь-якими фінансовими, економічними і соціальними катаклізмами, на перший план виступають загальні або системні чинники впливу на фінансове забезпечення рівня життя населення, постійні та характерні для будь-якої держави.

Список використаних джерел

1. Bell D. *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting* / Daniel Bell. – New York: Basic Books, 1973. – 508 p.
2. J. Viner *The Utility Concept in Value Theory and its Critics* / J. Viner // *Journal of Political Economy*. – 1925. – Vol. XXXIII. – № 4. – P. 369-387; № 6. – P. 638-659.
3. R. F. Kahn *The Relation of Home Investment to Unemployment* / R. F. Kahn // *The Economic Journal*. – Vol. 41. – № 162 (Jun., 1931). – P. 173-198.
4. Шумпетер Й. *Теория экономического развития* / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с. – (Исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры).
5. Кізима Т.О. *Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку: [монографія]* / Т. О. Кізима. – К., 2010. – 431 с.
6. Тропіна В. Б. *Фіскальне регулювання соціального розвитку суспільства: [монографія]* / В. Б. Тропіна; Акад. фін. упр., Н.-д. фін. ін.-т. – К.: НДФІ, 2008. – 368 с.
7. Хэзлит Г. *Типичные ошибки государственного регулирования экономики* / Г. Хэзлит; [пер. с англ.] – М.: Серебряные нити, 2000. – Глава XXIII. – 160 с.
8. *Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України № 2017-III від 5 жовтня 2000 року [Електронний ресурс]* / Офіційна Інтернет-сторінка Верховної ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>
9. *Основні показники соціально-економічного розвитку України [Електронний ресурс]* / Офіційна сторінка Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

References

1. Bell D. *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting* / Daniel Bell. – New York: Basic Books, 1973. – 508 p.
2. J. Viner *The Utility Concept in Value Theory and its Critics*. // *Journal of Political Economy*. – 1925. – Vol. XXXIII. – № 4. – P. 369-387; № 6. – P. 638-659.
3. R. F. Kahn *The Relation of Home Investment to Unemployment*. // *The Economic Journal*. – Vol. 41. – № 162 (Jun., 1931). – P. 173-198.
4. Shumpeter Y. *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya*. – M.: Progress, 1982. – 455 s. – (Issledovaniya predprinimatelskoy pribyli, kapitala, kredita, protsenta i tsikla kon'yunktury).
5. Kizyma T O. *Finansy domohospodarstv: suchasna paradyhma ta dominanty roz-vytku: [monohrafiia]*. – K., 2010. – 431 s.
6. Tropina V.B. *Fiskalne rehuliuвання sotsialnoho rozvytku suspilstva: [mo-nohrafiia]*. ; Akad. fin. upr., N.-d. fin. in-t. – K.: NDFI, 2008. – 368 s.
7. Hezlit G. *Tipichnyie oshibki gosudarstvennogo regulirovaniya ekonomiki*. ; [per. s angl.] – M.: Serebryanyie niti, 2000. – Glava XXIII. – 160 s.
8. *Pro derzhavni sotsialni standarty ta derzhavni sotsialni harantii: Zakon Ukra-yiny № 2017-III vid 5 zhovtnia 2000 roku / Ofitsiina Internet-storinka Verkhovnoi rady Ukrainy*. –: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>
9. *Osnovni pokaznyky sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy / Ofitsiina storinka Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy*. : <http://ukrstat.gov.ua/>

ДАНІ ПРО АВТОРА

Гордей Оксана Дмитрівна, доктор економічних наук, професор кафедри фінансів
Національний університет державної податкової служби України
вул. Університетська, 31, м. Ірпін Київська обл., 08201, Україна
E-mail: oksana @ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Гордей Оксана Дмитриевна, доктор экономических наук, профессор кафедры финансов
Национальный университет государственной налоговой службы Украины
ул. Университетская, 31, м. Ирпень Киевская обл., 08201, Украина
E-mail: oksana @ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Hordei Oksana, Doctor of Economics, Professor Department of the Finance
National STS university of Ukraine
Universytetska Street, 31, Irpin, Kyiv region, 08201, Ukraine
E-mail: oksana @ukr.net

ВЛАДНА РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ПРОВЕДЕННІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН**Жаворонков В.О.**

Метою статті є дослідження владної ролі держави в проведенні інституціональних змін для модернізації економіки як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. Зроблено порівняльний аналіз контрактної та експлуататорської моделі держави щодо можливості проведення економічних та інституціональних реформ. Уточнено визначення інституціональної структури виробництва державних послуг, як упорядкованої сукупності інститутів, які базуються на контрактній парадигмі держави та відповідають вимогам децентралізації, відповідальності та клієнтоорієнтованості. Запропоновано критерії щодо визначення системи показників, які характеризують результати роботи чиновника, закладу та державного управління в цілому. Доведено необхідність верховенства держави як організаційного центру в господарській системі і її панівне становище стосовно кожної підсистеми суспільства. Визначено, що синергетичний ефект у суспільстві залежить від якості свідомо сформованих умов взаємодії суспільних інституцій та проведення низки радикальних змін, які необхідні для сучасного розвитку спільноти кожної країни. Сформульовано провідну місію держави в умовах постіндустріальної трансформації суспільства, яка посилює єдність економічних і соціальних її функцій і покращує якісно трансформацію функцій держави. Виокремлено особливості нового державного управління для формування нового соціально-економічного порядку, в якому фактор «об'єктивності економіки» поступово відтісняється ірраціональною поведінкою людини та посиленням суб'єктивного чинника при прийнятті державних корпоративних управлінських рішень.

Ключові слова: держава, інституціональні зміни, інституціональна структура, економічна система, постіндустріальне суспільство.

ВЛАСТНАЯ РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В ПРОВЕДЕНИИ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ**Жаворонков В.А.**

Целью статьи является исследование властной роли государства в проведении институциональных изменений для модернизации экономической системы, как на общегосударственном, так и на региональном уровне. Произведён сравнительный анализ контрактной и эксплуататорской модели государства для возможности проведения экономических и институциональных реформ. Уточнено определение институциональной структуры производства государственных услуг, как упорядоченной совокупности институтов, которые базируются на контрактной парадигме государства и отвечают требованиям децентрализации, ответственности и ориентации на клиента. Предложены критерии для определения системы показателей, которые характеризуют результаты работы чиновника, организации и государственного управления в целом. Доказана необходимость верховенства государства как организационного центра в хозяйской системе и её господствующее положение относительно каждой подсистемы общества. Определено, что синергетический эффект в обществе зависит от качества созданных условий взаимодействия общественных институций и проведения радикальных изменений, необходимых для современного развития каждой страны. Сформулирована ведущая миссия государства в условиях постиндустриальной трансформации общества, которая усиливает единство экономических и социальных его функций и улучшает качественную трансформацию функций государства. Выделены особенности современного государственного управления для формирования нового социально-экономического порядка, в котором фактор «объективности экономики» постепенно вытесняется иррациональным поведением человека и усилением субъективного фактора при принятии государственных корпоративных управленческих решений.

Ключевые слова: государство, институциональные изменения, институциональная структура, экономическая система, постиндустриальное общество.

THE DOMINANT ROLE OF GOVERNMENT IN CONDUCTING INSTITUTIONAL CHANGES**Zhavoronkov V.O.**

An analysis domineering role of the state in implementing institutional changes for the modernization of the economic system at the national and regional levels. Investigated the contract and exploitative state model for economic and institutional reforms in the country. The institutional structure of production of public services is an ordered set of institutions that are based on the paradigm of the state contract and comply with the decentralization of responsibility and customer orientation. The criteria for determining the system of indicators that characterize the results of the official organization and governance in general. Proved the necessity of the rule of the state as an organizational center in the master system and its dominant position in relation to each subsystem of society. Synergistic effect in society depends on the quality of interaction creates conditions of social institutions and the implementation of radical changes needed for the modern development of each country. Formulated by leading mission of the state in a post-industrial transformation of society, which strengthens the unity of economic and social functions of the state and improve the qualitative transformation of state functions. The features of modern public administration to form a new social and economic order in which the factor of «objectivity economy» is gradually replaced by irrational human behavior and increasing the subjective factor in making public enterprise management solutions.

Key words: government, institutional change, institutional structure, the economic system, post-industrial society.

Розвиток людства, світової спільноти, глобальної соціально-економічної системи – це безперервний процес інституціональних перетворень, неформальних змін з наступним закріпленням їх у формальній інституціональній системі. Для кожної країни світу виникає природне питання, щодо пошуку своєї унікальної інституціональної структури, яка змістовно буде адаптуватися до глобальних процесів та змін сучасності. Одним з найважливіших завдань щодо дослідження механізмів інституціональних перетворень є пошук шляхів гармонізації в часі і просторі різних складових інституціональних систем, особливо це стосується країн з транзитивною економікою.

Формування ринкової економіки потребує динамічного процесу інституціонального облаштування. Якщо цей процес в Україні, наприклад, буде проходити історично-природним шляхом, то для виникнення, відбору та адаптації необхідних ринкових інститутів буде потрібно понад 300 років. Тому держава має зіграти роль ініціатора та генератора створення необхідних умов для виникнення сучасних ринкових інститутів.

Значний внесок у розвиток теорії і практики інституціональних змін здійснили вітчизняні вчені-економісти: Ю. Багал, Т. Боголіб, В. Вишневецький, В. Гець, А. Гриценко, В. Демет'єв, І. Малий, В. Тарасевич, А. Чухно, Ю. Шаров та зарубіжні вчені-економісти Дж. Б'юкенен, Дж. Гелбрейт, К. Ерроу, С. Кірдіна, Р. Коуз, Д. Норт, Р. Нуреев, О. Сухарев, В. Тамбовцев, О. Уільямсон та інші.

Не зважаючи на значну кількість наукових праць та вагомі досягнення щодо проектування та управління інституціональними змінами, залишилась дискусійною низка теоретичних положень і практичних проблем щодо розробки та реалізації моделі інституціональної структури соціально-економічної системи постіндустріального суспільства.

Метою дослідження є аналіз існуючих та пошук нових, більш ефективних механізмів впровадження інституціональних змін в державному регулюванні модернізації економіки як на загальнодержавному, та і на регіональному рівні, особливо в умовах трансформаційної економіки, з широким використанням сучасних інструментів менеджменту та маркетингу.

Держава як інституціональна установа формує універсальні принципи поведінки відносно різних інституціональних об'єктів. Важливою ознакою цих принципів є їх обов'язкова міра безперечного виконання, оскільки вони побудовані на інститутах примусу, насилля та покарання, які санкціоновані та захищені державою. Держава як інститут визначає систему упорядкування суспільних відносин, що об'єднуються певною структурою влади, у структурі управління та адміністративно-територіального устрою. Побудова держави дозволяє створювати розвинуту мережу власних органів, упорядковуючи діяльність окремих ланок суспільства. В той же час, держава – це сукупність людей, які об'єднуються на підставі загального багатства та добробуту.

Порівняння контрактної та експлуататорської моделі, в залежності від ступеня можливості проведення в певній державі необхідних економічних та інституціональних реформ, наведено в табл. 1.

Інституціональна місія держави реалізується за допомогою власних функцій та має прояв в двох напрямках діяльності [1]:

- надає людям особливий економічний та правовий статус свободи і захищає їх у внутрішньому та зовнішньому просторі спеціальними державними способами;

- залучає всіх членів суспільства до сфери суспільної відповідальності шляхом здійснення нагляду, регулювання та контролю за їх поведінкою.

Отже, інституціональна місія держави в трансформаційній економіці полягає в формуванні нового інституціонального середовища, що передбачає:

- ревізію існуючих інститутів, збереження та підтримку тих, що відповідають цивілізаційним перспективам, їх адаптацію до сучасних умов;

- усунення інститутів неадекватних самому ринку та гальмуючих його становлення;

- створення умов для утворення нових інститутів ринку;

- оцінку утримання інститутів та зняття протиріч між ними.

Для підтримки ринкового середовища держава створює інституціональний корсет, що складається зі спеціальних видів діяльності держави (законодавчої, адміністративної, контрольної, моніторингової, захисної), яким відповідають інституціональні інструменти та установчі структури, що встановлюють для господарських агентів універсальний порядок дій.

Функція виробництва суспільних благ є іманентною функцією держави, яка пов'язана з реалізацією державного управління, а одним з його благ є державні (публічні) послуги. Величина витрат суспільства на виробництво цих послуг залежить від інституціональної структури виробництва державних (публічних) послуг. Інституціональна структура – це визначений, упорядкований набір інститутів, що створюють матриці економічної поведінки, які визначають обмеження для господарюючих суб'єктів, що формуються в рамках певної системи координат господарської діяльності.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика контрактної та експлуататорської моделі держави

Назва моделі	Визначення	Характерні риси
Контрактна	Держава виступає організатором економічного порядку, який встановлює загальні правила гри і є гарантом їх виконання; виступає як підприємець, який здійснює економічну діяльність в межах встановлених правил і норм; є персоніфікатором і виразником суспільних інтересів; забезпечує публічність державної політики; обмежує безпосередню участь держави в сферах господарювання	- формування і додержання конституційних меж діяльності, якості державних послуг; - існування великої кількості інститут-ціональних механізмів участі громадян в державній діяльності; - використання інститутів ринку і створення умов для їх формування та функціонування; - наявність альтернативних механізмів специфікації та захисту прав власності; - інституціоналізація соціального контракту між державою, роботодавцями, профспілками, громадськими асоціаціями; - система соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством та громадянами, а також громадян перед суспільством; - розвинуте громадянське суспільство
Експлуататорська	Держава передбачає перевагу інтересів органів державної влади над інтересами суб'єктів ринку, зливається з державним апаратом та правлячих в ньому державних чиновників. Характерними є державний шовінізм, корупція, не виконання законів, створення сприятливих умов для окремих фаворитів	- поширення масштабів корупції; - наявність явища «захват держави», як можливість впливати на визначення основних «правил гри» через приватні платежі державним чиновникам; - негативний імідж держави у населення; - надлишковий правовий формалізм та зарегульованість судової системи; - заперечення передумов для самоорганізації суспільства

Джерело: узагальнено за [2].

Інституціональна структура виробництва – це упорядкована сукупність інститутів, що визначають взаємодію в сфері виробництва (виробники, споживачі та фінансові, контролюючі і регулюючі суб'єкти) та детермінують економічну і соціальну ефективність з позиції суспільства.

З ХХ ст. в економіці ринкового типу виробництво державних послуг виконувалось соціальним агентом держави – бюрократією. Сукупність інститутів, що супроводжують бюрократичний тип виробництва державних благ, складають відповідну бюрократичну інституціональну структуру, яка є фундаментом класичної моделі державного управління (Public Administration) і до неї відносяться:

- бюрократичний етос, який формується за рахунок мотивації «служіння суспільству» в умовах довіри до чиновників;

- наявність соціальних гарантій і принцип конвейєрності просування по службі;

- централізований механізм прийняття рішень;

- казначейський, орієнтований на контроль витрат, механізм фінансування;

- ідеальна неокласична модель взаємодії суб'єктів на політико-економічних ринках.

В останній третині минулого століття, в провідних капіталістичних країнах під впливом групи взаємопов'язаних факторів (фіскальна криза, зміна системи цінностей, вплив глобалізації та ін.) змінилось відношення до бюрократії. Провали держави і

бюрократії, падіння довіри до держави та її агента – бюрократії, підготували в суспільній свідомості підставу для широкомасштабних реформ в сфері державного управління, які отримали назву «новий державний менеджмент».

Окрім бюрократії можливі й інші інституціональні альтернативи виробництва державних послуг – шляхом делегування повноважень державою з виробництва цих благ організаціям приватного та некомерційного сектору. Питання про конкретну інституціональну структуру виробництва вирішується виходячи з таких складових її елементів, як умови формального і неформального соціального контракту, варіанти інфорсменту в сфері виробництва державних послуг та домовленості учасників політико-економічних ринків. Тому розгляд бюрократії, як об'єкта управління, передбачає дослідження питань її реформування та модернізації.

Базові елементи «нового державного менеджменту» (децентралізація повноважень та відповідальності, впровадження конкуренції під час виробництва державних послуг та клієнтоорієнтованості в обслуговуванні, орієнтація на кінцевий результат та соціально значущі впливи) базуються на контрактній парадигмі держави та її сучасній модифікації – концепції Value for Money, що передбачає сервісний характер держави та трансформацію ментальних моделей для максимізації суспільного інтересу. В табл. 2 представлено основні елементи трансформації інституціональної структури виробництва державних послуг.

До особливостей, характерних для країн пострадянського табору, що ведуть до неефективних, з позиції суспільства результатів реформування, можна віднести:

- впровадження реформ «згори», в інтересах бюрократії, на відміну від західних країн, де реформи йшли «знизу» та супроводжувались зростанням прозорості та підзвітності дій влади;

- слабкість базових інститутів інфорсменту в сфері виробництва публічних послуг (судовий механізм, політична конкуренція, позасудовий механізм контролю з боку недержавних інститутів громадянського суспільства), що представляють інтереси споживачів публічних послуг.

На сьогодні можна констатувати, що серед широких наукових кіл немає загально визнаного розуміння місця держави в ринковій економіці, критеріїв класифікації її економічних функцій, оцінки наслідків дій в господарській сфері суспільства. Крім того спостерігається криза довіри до дій держави з боку громадян, сумніви щодо її спроможності успішно розв'язувати гострі проблеми життя людей. В економічній науці за останні десятиліття були піддані аргументованій критиці методологічні засади класичної та неокласичної економічної теорії (мейнстрім), на основі яких були сформовані, визначальні в літературі, уявлення про роль держави в господарській сфері суспільства.

Існує зв'язок, який підкреслює, що робота державного управління залежить від результатів функціонування економічної системи. Для визначення системи показників, які характеризують результат роботи чиновника, закладу та державного управління в цілому, як ступінь досягнення визначених цілей, необхідно притримуватись таких критеріїв [4]: специфічність (цілі мають відповідати сфері компетенції суб'єкта управління); вимірність (досягнення цілі можливо перевірити, в тому числі і перед усім – за допомогою кількісних індикаторів); релевантність (наявність чіткого зв'язку цілі з основною діяльністю суб'єкта); досягненість (цілі мають бути потенційно досягнуті).

Таблиця 2. Основні елементи трансформації інституціональної структури виробництва державних послуг [3]

Складова трансформації	Реалізація в рамках веберіанської системи	Реалізація в рамках «нового державного менеджменту»
Внутрішньоорганізаційний механізм мотивації чиновників	Мотивація служіння суспільству, довіра, соціальний статус та соціальні гарантії	Квазіринковий механізм винагороди та просування за досягнення результатів
Принцип фінансування	Кошторисне фінансування (витрати)	Програмно-цільове (результати)
Об'єкт контролю	Процеси та витрати	Результати
Характер оцінки	Перевірка правильності виконання інструкцій	Оцінка проектів на стадії фінансування та результатів
Критерії результативності	Досягнення результатів в рамках бюджету	Досягнення запланованих показників результативності
Принцип оцінки результатів	Юридичний: законність дій та виконання інструкцій	Економічний: ефективність і результативність
Критерії ефективності та результативності дії державних структур	Цільове використання бюджетних коштів, повнота виконання кошторису, економія бюджетних витрат	Макрорівень: покращення міжнародних індексів Мезорівень: виконання показників регіональних програм Мікро/нано рівень: досягнення показників діяльності установ/чиновника
Суб'єкт контролю	Начальство вищого рівня, політики, виборці	Споживачі, топ-бюрократи, політики
Механізм контролю оцінки	Бюрократичний (атестації, підзвітність)	Суспільно-політичний (підзвітність і прозорість результатів для суб'єктів виробництва державних послуг)
Умови росту суспільної ефективності	Відсутність опортунізму, покращення процесів за рахунок рішень менеджерів	Стимулюючі контракти агентів, подолання асиметрії інформації, ефективний інфорсмент

На сьогодні існують різні системи визначення ефективності державного управління, деякі з них наведено в табл. 3.

Крім того, одним з найвідоміших індексів, який характеризує стан рівня корупції, є індекс сприйняття корупції – CPI (Corruption Perceptions Index), який розроблено міжнародною недержавною організацією Transparency International. Дослідження, які використовуються при складанні цього індексу, в основному включають питання, пов'язані зі зловживанням владою, що мають відношення до особистої користі. Наведені міжнародні показники дають підставу для порівняння та є орієнтиром для політичних рішень в цілях реформування.

Отже, існує цілий ряд методик, індексів та показників, розроблених міжнародними організаціями, для оцінки ефективності та результативності державних органів. Невирішеною частиною проблеми залишаються інституціональні аспекти переходу від минулої, орієнтованої на витрати, до орієнтованої на результати системи управління в суспільному секторі, а також питання оцінки даних результатів і ефективності роботи державних органів.

Таким чином, держава (її економічні органи) посідає особливе місце в структурі господарської системи, оскільки покликана реалізувати спільні цілі всіх суб'єктів і тим самим об'єднати їх. Держава як організаційний центр має верховенство в господарській системі, що виявляється в добровільній чи примусовій підпорядкованості суб'єктів усіх рівнів економічному центру, в ієрархічному характері зв'язків економічних суб'єктів з ним та має панівне становище стосовно до кожної підсистеми суспільства [5].

Таблиця 3. Показники, які характеризують ефективність (якість) державного управління

Назва індексу	Компоненти	Вимір
BERI – Business Environmental Risk	- небезпека націоналізації – експропріація майна іноземних інвесторів без компенсації та рівень преференцій для вітчизняних виробників; - забезпечення виконання контрактних зобов'язань – ступінь обов'язковості для виконання в даному соціокультурному середовищі; - якість інфраструктури – якість зв'язку та транспорту; - швидкість роботи бюрократії – швидкість та ефективність дій митних служб та інших чиновників.	Індекс змінюється від 1 до 4, де 4 максимум
IRGB – International Country Risk Guide	- якість бюрократії – наявність відпрацьованих механізмів навчання чиновників, передача влади без ексцесів; - корупція у державному апараті – вимагання нелегальних платежів на всіх рівнях влади; - панування закону – ступінь готовності громадян керуватися законом при переслідуванні власних інтересів, наявність сильної судової системи; - ризик експропріації приватних інвестицій – ризик конфіскації та націоналізації; - розірвання контрактів державою – ризик відмови держави від власних зобов'язань	Індекс визначається як сума всіх компонентів після приведення перших трьох до десятибальної шкали
GRICS – Governance Research Indicator Country Snapshot	- право голосу та підзвітність – кількісні показники, які вимірюють різні аспекти політичних процесів, громадянських свобод та політичних прав; - політична стабільність – складається з групи показників, які вимірюють імовірність дестабілізації уряду та його вимушеної відставки внаслідок застосування насильства; - ефективність державного управління – якість державних послуг, якість функціонування державного апарату, компетенцію держслужбовців, рівень довіри до політики держави; - якість регулювання – показник спроможності уряду формулювати та застосовувати норми, які сприяють розвитку приватного сектору; - верховенство закону – рівень довіри громадян до законів та відданість до виконання цих законів; - контроль корупції – рівень використання публічної влади в особистих інтересах.	Будується на підставі великої кількості змінних, які беруться з різних джерел, а також використовуються соціологічні опитування експертів та бізнесменів

З позицій цивілізаційного аналізу суспільств Західної цивілізації, як правило, називають держави трьох типів: античні, середньовічні, сучасні [6]. Сучасні держави репрезентовані в основному різними національними формами. Вони забезпечують організацію суспільств, об'єднаних новим типом суспільної залежності, – матеріальною залежністю індивідів.

Джерелом верховної влади сучасної держави стають усі індивіди, кожен з яких набуває статус громадянина, а народ – політичної нації. Зміна характеру верховної влади веде до якісно нової організації суспільного життя, центром якого стає національна держава. В національній державі, де суверенітет належить народу, замість традиції як основи авторитету влади почала утверджуватися влада, що спирається на колективний розум народу [7].

Організація верховної влади, практичні кроки з її забезпечення, в кожному суспільстві мають свої особливості, які залежать від носіїв верховної влади, традицій кожного народу, духовно-культурних цінностей та ментальності людей, впливу зовнішнього середовища тощо.

На думку Т. Парсонса, структура сучасного суспільства передбачає функціонування чотирьох підсистем: політичної, духовно-культурної, соціальної та економічної [8]. Кожна з них існує для реалізації відповідного причинного зв'язку, а отже, практичного забезпечення цілісності суспільства. Відтак практичне функціонування та розвиток суспільства як цілісності забезпечується його організаційним центром, який нині репрезентований національною державою. Ефективність організаційних дій держави залежить від чіткого опису суспільних умов діяльності суб'єктів, стимулюючого впливу на активність останніх, узгодженості індивідуальних, колективних та суспільних цілей. Синергетичний ефект у суспільстві залежить від якості свідомо сформованих інституцій суспільних суб'єктів.

Господарська система на нинішньому етапі розвитку суспільств європейської цивілізації набула форми ринкової економічної системи. Сутність переходу до ринкової господарської системи полягає у зміні характеру зв'язків суспільної залежності в господарській сфері суспільства. Усі економічні процеси в ринковій економіці набувають вартісного виміру, підпорядковуються матеріальному збагаченню. Від участі держави у взаємодії суб'єктів ринку залежить рівень організованості ринкової господарської системи – це визначається мірою суспільної залежності між суб'єктами, яка реалізується стихійно (хаотично) або організовано в пошуку єдності цілей усіх учасників.

Кожна країна формує власну модель ринкової господарської системи, в якій віддзеркалюються особливості історичного розвитку та ментальності її суспільства. Тому й виникають різні моделі господарських систем: ліберальна, патерналістська (японська), соціально-ринкова (німецька), соціал-демократична (скандинавська), економічного дирижизму (французька), соціалістичного капіталізму (китайська), державокерована (Південно-східна Азія) тощо.

Організація державою господарської системи фактично полягає в розбудові системи економічних інститутів. Склад економічних інститутів за кожним функціональним напрямом змінюється, адже постійно виникають нові функції. Водночас у кожному з таких напрямів функціонують базові економічні інститути. Досягнення єдності, узгодженості економічних інститутів у межах як функціональних напрямів, так і господарської системи, є головним завданням держави щодо забезпечення її цілісності.

Для сучасного розвитку суспільства характерна низка радикальних змін, а саме: різке скорочення запасів природних та енергетичних ресурсів; збурення інноваційних процесів у господарській діяльності; поглиблення глобалізації та фінансизації економіки; інформаційна революція та розвиток мережових структур; радикальна зміна системи цінностей людини та її поведінки; взаємозалежність та взаємообумовленість розвитку всіх сфер людської діяльності. Внаслідок цього, з урахуванням фіаско мейнстрім, на перший план висувається проблема переосмислення процесів трансформації функціональної ролі держави та її управління в інституціональній системі.

На державу сьогодні покладається важлива місія збалансування та координації розвитку всіх сфер людської діяльності та забезпечення життєдіяльності людей в довготривалому періоді на різних організаційно-економічних рівнях. В умовах постіндустріальної трансформації суспільства посилюється єдність економічних і соціальних функцій держави, що дозволяє говорити про якісну трансформацію функцій держави. Відбувається кардинальне ускладнення структури суб'єктів управління: на світовій арені разом з національними державами активно діють ТНК, міжнародні і регіональні економічні організації, інтеграційні об'єднання, неурядові організації, навколо яких формуються відносини, що змінюють становище

національних держав. Глобалізація формує нову інституційну структуру, що визначає новий господарський порядок, в якому держави виступають головними суб'єктами, а національні економіки – головними об'єктами глобального управління [9].

В умовах глобалізації на державу, як жорстко ієрархічну організацію, покладається завдання ефективного регулювання міжнародних законів і підтримка функціональних можливостей комунікативних мереж. Виконання державою своєї комунікативної ролі стає малоефективним через неможливості швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища та внутрішніх потреб.

Сьогодні вже недостатньо вести мову про державне регулювання економікою, яка є складовою державного управління. На часі формування нового соціально-економічного порядку, в якому фактор «об'єктивності економіки» поступово відтісняється ірраціональною поведінкою людини та посиленням суб'єктивного чинника при прийнятті державних корпоративних управлінських рішень. До особливостей нового державного управління необхідно віднести: зосередження управлінської діяльності держави на питаннях інтеграції у світове господарство та забезпеченні конкурентоспроможності вітчизняних товарів; продовольчої, енергетичної, екологічної безпеки та взагалі безпеки життєдіяльності людини.

Пошук нових методів та інструментів державного управління складає головне завдання кожного суспільства на шляху досягнення добробуту. Через інститут держави відбувається реалізація потреб, інституційних вимог і їх модифікація, нових правил взаємодії суб'єктів господарської діяльності, їх утвердження в суспільстві через відповідну систему цінностей, функцій та послуг [10]. Кожна нація по-різному використовує інститут держави для досягнення суспільного добробуту.

Державне управління економікою ґрунтується на певних принципах: правове забезпечення подальшого посилення економічної самостійності; дотримання пріоритетів загальнодержавного значення та єдності розвитку продуктивних сил і завдань соціально-економічного розвитку країни; урахування вимог економічної безпеки під час реформування структури господарських комплексів і розміщення нових підприємств.

Таким чином, без інституціонального реформування системи управління не можливо підвищити ефективність держави та закласти необхідні основи динамічного економічного розвитку. Невирішеною частиною проблеми залишаються інституціональні аспекти переходу від минулої, орієнтованої на витрати, до орієнтованої на результати системи управління в суспільному секторі та питання оцінки ефективності роботи державних органів влади.

Тому необхідно розробити та впровадити стратегічно виважену державну політику, яка базується на принципах сучасного стратегічного менеджменту. Для цього необхідно забезпечити моніторинг економічної політики органів влади та показників економіки для об'єктивного визначення проблем, потреб та перспектив розвитку, на основі аналізу яких буде створена концепція державної економічної політики України.

Список використаних джерел

1. *Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований* [монография / под ред. А.А. Гриценко]. – Х.: Форт, 2008. – 938 с.
2. Решетило В.П. Институциональные черты и особенности становления контрактной модели государства // В.П. Решетило // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Выпуск 40-1. – Донецк: ДонНТУ, 2011 – С. 80-84.
3. Капогузов Е.А. Трансформация институциональной структуры производства государственных услуг с позиций неoinституционализма и новой политической экономики / Е.А. Капогузов // Европейский вектор экономического развития: сб. наук. пр. – Вып. 2(13). – Дн.: Дніпропетровський університет ім. А. Нобеля, 2012. – С. 195-199.
4. Жаворонков В.О. Императивы современного менеджмента для эффективного управления государством / Г.В. Жаворонкова, В.О. Жаворонков // Формирование рыночной экономики: сб. наук. пр. – Спец. вып. Стратегичні імперативи сучасного менеджменту: у 2 ч. – Ч. 1. – К.: КНЕУ, 2012. – С. 453-465.
5. Степаненко С.В. Держава в організації господарської системи / С.В. Степаненко, О.М. Волкова // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. Вып. № 2 (44). – Донецк: ДонНТУ, 2013 – С. 85-89.
6. Комаров С.А. Теория страны и права в схемах и определениях / С.А. Комаров. – М., 1997. – С. 32.
7. Сорос Дж. Кризис мирового капитализма: пер. с англ. – М., 1995, с. 100.
8. Парсонс Т. Система современных обществ / Толкотт Парсонс; [пер. с англ. Л.А. Седова, А.Д. Ковалева под ред. М.С. Ковалевой]. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 270 с.
9. Малий І.Й. Нове державне управління економікою в умовах глобалізаційних та інституційних змін / І.Й. Малий // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Вып. № 2 (44). – Донецк: ДонНТУ, 2013 – С. 38-42.
10. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение // THESIS: Теория и история экономических и социальных институтов и систем. – Т.1 – Вып. 2. – М.: Началo-пресс, 1993. – С. 69-91.

References

1. Gritsenko A.A. *Institutsionalnaya arhitektonika i dinamika ekonomicheskikh preobrazovaniy*. [Architectonic and institutional dynamics of economic transformation]. Pod red. A.A. Gritsenko. Harkov. Fort, 2008. 938 s.
2. Reshetilo V.P. *Institutsionalnyie chertyi i osobennosti stanovleniya kontraktnoy modeli gosudarstva*. [Institutional features and peculiarities of the contract state model]. Nauchnyie trudyi DonNTU. Seriya: ekonomicheskaya. Vyipusk 40-1. Donetsk: DonNTU, 2011. S. 80-84.
3. Kapoguzov E.A. *Transformatsiya institutsionalnoy strukturyi proizvodstva gosudarstvennyih uslug s pozitsiyi neoinstitutsionalizma i novoy politicheskoy ekonomii*. [The transformation of the institutional structure of productions of state services from positions of of neo-institutionalism and new political economy]. Evropeyskiy vektor ekonomichnogo rozvitku: zb. nauk. prats. Vip. 2(13). Dn.: Dniproperetrovskiy unversitet im. A. Nobelya, 2012. S. 195-199.
4. Zhavoronkov V.O., Zhavoronkova G.V. *Imperativi suchasnogo menedzhmentu dlya effektivnogo upravllnnya derzhavoyu*. [Imperatives of modern management are for an effective government]. Formuvannya rinkovoyi ekonomiki: zb. nauk. prats. – Spets. vip. Strategichni Imperativi suchasnogo menedzhmentu: u 2 ch. Ch. 1. K.: KNEU, 2012. S.453-465.
5. Stepanenko S.V., Volkova O.M. *Derzhava v organizatsiyi gospodarskoyi sistemi*. [The state is in organization of the economic system]. Nauchnyie trudyi Donetskogo natsionalnogo tehnikeskogo universiteta. Seriya: ekonomicheskaya. Vyip. № 2 (44). Donetsk: DonNTU, 2013 S. 85-89.
6. Komarov S.A. *Teoriya strany i prava v shemah i opredeleniyah*. [Theory of State and Law in diagrams and definitions]. M., 1997. S. 32.
7. Soros Dzh. *Krizis mirovogo kapitalizma: per. s angl*. [Crisis of world capitalism]. M., 1995, s. 100.
8. Parsons T. *Sistema sovremennyih obschestv*. [System of modern societies]. M. : Aspekt Press, 1997. 270 s.
9. Maliy I.Y. *Nove derzhavne upravllnnya ekonomikoyu v umovah globalizatsylnih ta Institutsylnih zmln*. [New state administration an economy is in the conditions of globalization and institutional changes]. Nauchnyie trudyi DonNTU. Seriya: ekonomicheskaya. Vyip. № 2 (44). Donetsk: DonNTU, 2013. S. 38-42.
10. Nort D. *Institutyi i ekonomicheskiiy rost: istoricheskoe vvedenie*. [Institutes and economy growing: historical introduction]. THESIS: Teoriya i istoriya ekonomicheskikh i sotsialnyih institutov i sistem. T.1 Vyip. 2. M. : Nachalo-press, 1993. S. 69-91.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Жаворонков Володимир Олександрович, доцент кафедри економічної теорії, доцент, кандидат економічних наук, Національний авіаційний університет, м. Київ, вул. Дружківська 6-А, кв. 46, zhavor@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Жаворонков Владимир Александрович, доцент кафедры экономической теории, доцент, кандидат экономических наук, Национальный авиационный университет, г. Киев, ул. Дружковская 6-А, кв. 46, zhavor@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Zhavoronkov V.O., Associate Professor, Department of Economics, Associate Professor, Ph.D., National Aviation University, Str. Druzhkovskaya 6-A, Apt. 46, zhavor@ukr.net

УДК 338.47

ПРОБЛЕМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

**Князєва О.А.,
Дем'янчук М.А.**

Предметом дослідження є сукупність теоретико-практичних проблем, які запобігають сталому розвитку підприємств в умовах глобалізаційних перетворень. Мета роботи – визначення передумов сталого розвитку підприємств, їх мотивів та цілей, виявлення основних проблем сталого розвитку підприємств в умовах глобалізаційних перетворень. Методологічною основою проведення роботи є праці вчених, в яких розглянуті загальнотеоретичні питання формування механізму сталого розвитку підприємств та їх успішного функціонування в умовах ринкової економіки. Обґрунтовано, що оптимальна структура передумов переходу підприємств до сталого розвитку повинна розглядатися в єдності економічної, соціальної, екологічної та енергетичної сфер. Викладено мотиви та цілі переходу підприємств до сталого розвитку. Виявлено, що в контексті останніх тенденцій розвитку держави підприємства зустрічаються з низкою проблем, які мають: 1) економічний характер (обумовлено виробничою, фінансовою, інноваційно-інвестиційною та маркетинговою компонентами); 2) соціальний характер (обумовлено такими компонентами як менеджмент, соціально-економічні умови, мотивація праці); 3) екологічний характер (обумовлено такими компонентами: охорона праці, охорона навколишнього середовища та енергетика.).

Ключові слова: глобалізація, сталий розвиток, підприємство, передумови, мотиви, цілі, проблеми.

ПРОБЛЕМЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

**Князева Е.А.,
Демьянчук М.А.**

Предметом исследования является совокупность теоретико-прикладных проблем, которые содержат устойчивое развитие предприятий в условиях глобализационных преобразований. Цель работы - определение предпосылок устойчивого развития предприятий, их мотивов и целей, выявление основных проблем устойчивого развития предприятий в условиях глобализационных преобразований. Методологической основой проведения исследования являются труды ученых, в которых рассмотрены общетеоретические вопросы формирования механизма устойчивого развития предприятий и их успешного функционирования в условиях рыночной экономики. Обосновано, что оптимальная структура предпосылок перехода предприятий к устойчивому развитию должна рассматриваться в единстве экономической, социальной, экологической и энергетической сфер. Изложены мотивы и цели перехода предприятий к устойчивому развитию. Выявлено, что в контексте последних тенденций развития государства предприятия встречаются с рядом проблем, которые имеют: 1) экономический характер (обусловлен производственной, финансовой, инновационно-инвестиционной и маркетинговой компонентами); 2) социальный характер (обусловлен такими компонентами как менеджмент, социально-экономические условия, мотивация труда); 3) экологический характер (обусловлен такими компонентами: охрана труда, охрана окружающей среды и энергетика.).

Ключевые слова: глобализация, устойчивое развитие, предприятие, предпосылки, цели, мотивы, проблемы.

PROBLEMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT ENTERPRISES IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION

**Knyazeva E.A.,
Demyanchuk M.A.**

The subject of the research is a totality of theoretical and applied problems that hinder the sustainable development of enterprises in the conditions of globalization transformations. An aim of work is determination of preconditions for sustainable development of enterprises, their motives and goals, identifying the main challenges of sustainable development of enterprises in the conditions of globalization transformations. The methodological basis of the research are the works of scientists, in that the general theoretic questions of forming of mechanism of sustainable development of enterprises and their successful functioning of a market economy are considered. Reasonably, that the optimal structure of the prerequisites enterprises transition to sustainable development should be seen in the unity of the economic, social, ecological and energy fields. Motives and goals of enterprises transition to sustainable development are stated. Revealed that in the context of recent developments in state, enterprises meet a number of challenges, which include: 1) economic character (due to industrial, financial, innovation and investment and marketing components); 2) social character (due to components such as management, social and economic conditions, labor motivation); 3) ecological character (due to such components: labor protection, environmental protection and energy).

Key words: globalization, sustainable development, enterprise, prerequisites, goals, motives, problems.

Актуальність. Світове співтовариство останнім десятиріччям характеризується революційними науково-технічними та технологічними досягненнями. Період трансформаційних змін розвинутих країн світу свідчить про перехід суспільства від

постіндустріального етапу розвитку до інформаційного. При цьому радикально перетворилися і міжнародні економічні відносини, форми і принципи їхньої організації, що безпосередньо веде до змін у функціонуванні підприємств всіх сфер економічної діяльності. Заглиблення взаємозв'язку і взаємозалежності національних економік закономірно призвело до глобалізації світової економіки. Економічна реальність сучасності свідчить, що перспективи, темпи і загальний напрям соціально-економічного прогресу переважно визначається глобалізаційними процесами. Тому перед економічною наукою постає завдання пошуку нових концептуальних підходів, шляхів і механізмів сталого розвитку.

Однією з нових теоретичних доктрин, що зробила спробу відповісти на глобалізаційні перетворення, є Концепція переходу України до сталого розвитку, в основу подальшого розвитку держави якої покладено інтереси людини, її прагнення жити і творити в гармонії з природою, прийнявши до уваги основні ідеї і принципи, декларовані на конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) [1]. Згідно з нею метою переходу України до сталого розвитку є забезпечення високої якості життя нинішнього і майбутніх поколінь на основі збалансованого розв'язання проблем соціально-економічного розвитку, збереження навколишнього природного середовища, раціонального використання та відтворення природно-ресурсного потенціалу держави. Отже, сучасне перетворення економіки України у процесі інтеграції до світового суспільства та активна участь країни у процесах глобалізації зумовлює необхідність збалансованого розвитку вітчизняних підприємств на основі збереження їх структурних особливостей, потенціалу та ємності.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Проведений аналіз вітчизняних та закордонних досліджень свідчить, що вагомий вплив на формування наукових уявлень про сталий розвиток та глобалізацію формують праці класиків еволюції економічних систем; розробників теорії циклів та криз; дослідників теорії глобалізації; представників концептуального підходу в економіці. Загальнотеоретичні питання формування механізму сталого розвитку підприємств та їх успішного функціонування в умовах ринкової економіки у різні часи розглянуті у працях Л. Вальраса, Дж. Кейнса, М. Кондратьєва, М. Портера, Д. Рікардо, П. Семюелсона, А. Сміта, А. Томпсона, Р. Фатхутдинові, Е. Хансена, Р. Харрода, Дж. Хікса, Т. Хорна, М. Чебикиної, А. Юданова та інших. Системі факторів сталого розвитку приділяється увага такими вченими як О.В. Ареф'євою, Р. Аскоффом, К.Р. Гончаром, І.А. Лукиною, Д.М. Гордянською, Е.С. Грачовою, С. Естерінім, Б.В. Кузнецовою, І.М. Смолейчуком, О.К. Філатовою, Т.І. Фрадиною та іншими.

Постановка проблеми. Незважаючи на суттєві наукові розробки, необхідним залишається дослідження теоретичного та практичного характеру стосовно визначення основних проблем сталого розвитку підприємств в умовах глобалізаційних перетворень.

Тому **метою дослідження** є визначення передумов сталого розвитку підприємств, їх мотивів та цілей, виявлення основних проблем сталого розвитку підприємств в умовах глобалізаційних перетворень.

Предмет дослідження - сукупність теоретико-практичних проблем, які запобігають сталому розвитку підприємств в умовах глобалізаційних перетворень.

У дослідженні використано загальнонаукові та спеціальні *методи* дослідження, зокрема: логічний, системний та статистичний аналіз, систематизація, порівняння.

Результати дослідження. Починаючи з періоду виникнення економічних знань, в тій або іншій мірі, постійно висвітлювалися питання, які в сучасній інтерпретації можна віднести до предмету даного дослідження. Так, наприклад, Аристотель здійснив спробу обґрунтування двоїстого характеру величини вартості. Фома Аквінський вперше ввів у науковий обіг термін «багатство природи». В. Петті вирішив проблему економічної оцінки природних факторів (землі, ресурсів, клімату) нарівні з працею. А. Сміт і Д. Рікардо обґрунтували концепцію трудової теорії вартості. Дж. Мілль фактично похитнув логічні основи трудової теорії вартості і поклав початок «маржинальної революції» в буржуазній політекономії. Мальтус висловив припущення, що за відсутності перешкод населення зростає в геометричній, а виробництво параметрів споживання – в арифметичній прогресії, що призведе до кризи перенаселення та соціально-екологічної катастрофи. К. Маркс досліджував засоби виробництва суспільного користування, випереджуючи появу інформаційної економіки. У. Джевонс, М. Вальрас і К. Менгер обґрунтували концепцію загальної рівноваги соціально-економічної системи. Інституціоналісти довели, що інформаційні фактори є активною компонентою соціально-економічної системи, яка визначає напрямки та рівень ефективності розвитку [2].

Корні концепції сталого розвитку також можна простежити й у післявійськовий період, починаючи з 1945 року, коли уявлення про цілісність біосфери стали розповсюджуватися завдяки працям біологів Ю. Одумом і Н.В. Тимофеев-Рисовським та незалежному впливу «Загальної теорії систем» Л. Фон Берталанфі. Згідно системних уявлень Л. Фон Берталанфі у світі все взаємопов'язано та збиток, який наноситься окремим частинам цілого, може непередбачуваним чином позначитися на стані всієї системи. Під впливом цих ідей припущення про зростання стійкості екосистеми при збільшенні її видового різноманіття та ускладнення структури було вперше висловлено в 1950-і роки відомими екологами Ч. Елтоном і Р. МакАртуром. Ця ідея знайшла широке розуміння і підтверджувалася її прихильниками, у тому числі і методами математичного моделювання. Надалі ці математичні моделі були піддані сумніву, але сама ідея про цілісність біосфери набула широкого поширення та є актуальною і сьогодні.

Починаючи з середини 80-х років XX століття розробляється концепція сталого (самопідтримуючого) розвитку, яка є розвитком вчення В. Вернадського про ноосферу. Узагальнення цієї концепції були зроблені у межах всесвітніх зустрічей на вищому рівні за участі понад 180 країн світу, багатьох міжнародних організацій та провідних учених. Так у 1982 році на всесвітньому саміті у Ріо-де-Жанейро, присвяченому проблемам міжнародної екології, була признана у якості глобальної стратегічного орієнтуру для всесвітнього суспільства. Головними завданнями та основними вимогами сталого розвитку, як було відзначено на Йоганнесбурзькому Саміті у 2002 році, є: викорінення бідності, зuboжіння, зміна нестійких моделей виробництва та споживання, охорона та раціональне використання природо-ресурсної бази економічного та соціального розвитку [1, 3-6]. Основні засади сталого розвитку визначені ООН як стратегія розвитку на XXI століття, яка поєднала три головні компоненти сталого розвитку суспільства: економічну, природоохоронну і соціальну [7].

Економічна компонента полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів та застосуванні природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій для створення потоку сукупного доходу, який би забезпечував принаймні збереження (не зменшення) сукупного капіталу (фізичного, природного або людського), з використанням якого цей сукупний дохід створюється. Водночас перехід до інформаційного суспільства приводить до зміни структури сукупного капіталу на користь людського, збільшуючи нематеріальні потоки фінансів, інформації та інтелектуальної власності.

З погляду *екології*, сталий розвиток має забезпечити цілісність біологічних і фізичних природних систем, їх життєздатність, від чого залежить глобальна стабільність усієї біосфери. Особливого значення набуває здатність таких систем самооновлюватися й адаптуватися до різноманітних змін, замість збереження в певному статичному стані або деградації та втрати біологічної різноманітності.

Соціальна складова орієнтована на людський розвиток, на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зменшення кількості конфліктів у суспільстві. Людина має стати не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Вона повинна брати участь у процесах формування своєї життєдіяльності, прийнятті й реалізації рішень, контролі за їх виконанням. Важливе значення для

забезпечення цих умов має справедливий розподіл благ між людьми, плюралізм думок та толерантність у стосунках між ними, збереження культурного капіталу і його розмаїття, насамперед спадщини не домінуючих культур.

Разом з тим за весь період свого існування, ідея сталого розвитку піддавалася критиці, оскільки в ній ряд авторів вбачали приховане сприяння цілям глобалізації. Позиція критиків ґрунтується на тому, що як сама концепція в цілому, так і її програмні документи не містять механізмів контролю реалізації та примусових заходів за недотримання вимог суб'єктами світового співтовариства. До теперішнього часу в сфері теоретичного знання про процеси сталого розвитку існує три основних підходи - ресурсний, біосферний та інтегративний. На основні аналізу наукової літератури [8-11] авторами доопрацьовано характеристики відмінних ознак основних підходів сталого розвитку (табл. 1).

З таблиці видно, що основним принципом біосферного підходу є підпорядкування розвитку людства природним процесам шляхом відмови від благ цивілізації. Позиція ресурсного підходу - використання біосфери в якості джерела ресурсів зростаючих потреб людства, що передбачається досягти шляхом технічного прогресу. Інтегративний підхід передбачає розвиток людства в згоді з законами природи. Докази авторів інтеграційного підходу будуються на порівнянні з антиподом - «нестійким розвитком», тобто несприятливими тенденціями у розвитку, основним наслідком яких є задоволення потреб сьогодишнього покоління з нанесенням шкоди для майбутніх поколінь.

Таблиця 1. Відмінні ознаки основних підходів сталого розвитку

Відмінні ознаки	Підходи		
	Ресурсний (Антропоцентризм)	Біосферний (Біоцентризм)	Інтегративний (Сталий розвиток)
Представники	Дж. Бруно, Л. да Вінчі, Н. Копернік, М. Лютер, Н. Макіавеллі, Т. Мор, Т. Мюнцер, Т. Парацельс, Ф.Петрарка, Е. Роттердамський, М. Фічіно та інші.	Р. Емерсон, Р. Кетлінн, Р. Ланца, Б. Лоу, Ф. Олмстед та інші.	Л. Браун, В.І. Вернадський, Д. М. Гвішіані, Е. Леруа, А. Печчя, І. Уоллерстайн, П. Т. де Шарденом та інші.
Сутність	Природа розглядається як знеособлене навколишнє середовище, а відповідно етичні норми й правила діють тільки у світі людей, але не поширюються на взаємодії зі світом природи, тобто людина має вищу цінність.	Дика природа вважається священною, яка має внутрішню цінність і володіє моральними правами й волею. Розвиток людства підпорядковано природним процесам відмови від благ цивілізації.	Гармонізація відносин на основі виживання людства та одночасного збереження біосфери.
Характерні риси (Ідеї)	1) людина у своїй діяльності та помислах нічим не обмежена, спроможна на все саме завдяки власним зусиллям; 2) значення людини в цьому світі та досягнення нею щастя; 3) філософія розглядається як помічник людини для знаходження місця в житті.	1) синкретичність світу (з'єднання, об'єднання); 2) біосферний егалітаризм (рівність); 3) екологічне самозабезпечення.	1) почуття глобальності пов'язує в єдине ціле людину, людство та всі інші елементи й фактори світової цивілізації; 2) методологія коеволюції системи «суспільство + природа»; 3) гармонійний синтез біосфери і техносфери з метою формування ноосфери
Пануюча філософія	Біосфера є джерелом ресурсів для задоволення зростаючих потреб людини.	Біосфера – єдина самоорганізована система. Людство – частина біосфери.	Розвиток людства у межах законів розвитку біосфери.
Шляхи досягнення цілей розвитку	Забезпечення «процвітання» людства за рахунок технологічного та технічного прогресу.	Надання біосфері можливості встановлення своїх функцій шляхом відмови людства від благ цивілізації.	Керований збалансований розвиток суспільства, який не руйнує своєї природної основи і забезпечує безперервний прогрес цивілізації. Усвідомлене обмеження споживання ресурсів біосфери. Задоволення потреб з урахуванням можливості відтворення біосфери.
Сфера застосування	Антропоцентризм характерний для філософії Епохи Відродження та постхристиянської цивілізації; переконливо критикується будь-якою з традиційних релігій, екологістами, космистами та іншими.	Біоцентризм характерний для західної філософії індивідуалізму, яка вищою цінністю проголошує людину на протигагу державі і суспільству.	1) стале економічне зростання характерно для США, Китаю і більшості країн західної Європи; 2) наздоганяюче зростання характерно для Південно-Східної Азії та Японії; 3) проривне економічне зростання характерно серед країн СНД.

Загальноприйнятим критерієм сталого розвитку є стійкість. Стійкість – це такий стан соціально-економічної системи, коли немає причин для порушення досягнутої рівноваги. Економічна стійкість має передбачати гнучке реагування на всі зовнішні й внутрішні впливи для того, щоб не запобігати новим обставинам, властивостям і відносинам, а уміло використовувати їх для постійного відновлення та самовдосконалення [1].

Головною умовою сталого розвитку є досягнення ринкової рівноваги, тобто такої симетричності процесів, що збалансовує деструкцію і відновлення, розпад і з'єднання, розподіл і інтеграцію.

Головною метою переходу України до сталого розвитку є забезпечення високої якості життя нинішнього і майбутніх поколінь на основі збалансованого розв'язання проблем соціально-економічного розвитку, збереження навколишнього природного середовища, раціонального використання та відтворення природно-ресурсного потенціалу держави. Необхідність розв'язання проблеми на макрорівні та їх комплексність визначають провідну роль держави при переході на шлях сталого розвитку. Державне регулювання повинно відповідати концептуальним уявленням про функціонування господарського комплексу в межах екологічного простору країни, національну безпеку, суспільну мораль, духовні та культурні цінності суспільства [12].

Перехід України до сталого розвитку можливий не тільки за умов забезпечення сталого розвитку усіх регіонів країни, а ще й за умов забезпечення сталого розвитку вітчизняних підприємств. Підприємство виступає провідним елементом сучасної економіки, що забезпечує ринок товарами та послугами, сприяє розвитку здорової конкуренції, задовольняє потреби споживачів. Таким чином, перехід підприємств до сталого розвитку обумовлено: всесвітньою загрозою деградації навколишнього середовища, яка викликана негативними наслідками науково-технічного прогресу та посилюється вибухонебезпечним приростом населення в країнах, що розвиваються; збереженням та розвитком сукупного капіталу, який забезпечить створення необхідного для поточного та перспективного розвитку комплексу ресурсів; більш раціональним використанням сировинної бази та робочої сили, що забезпечить економічне безпечне виробництво та споживання продуктів або послуг; необхідністю оригінального комбінування ресурсів порівняно з конкурентами для забезпечення та збереження потенціального ринкового успіху на довгостроковій перспективі.

Сталий розвиток економічної системи включає систему ефективних методів господарювання у всіх галузях і сферах економіки, спрямованих на підвищення якості використовуваних ресурсів. У роботах [13-18], які присвячені дослідженню базових положень концепції сталого розвитку, розглядають лише синтез трьох базових компонентів: економічної, соціальної та екологічної. Проте, на думку авторів, їх оптимальна структура повинна доповнювати така компонента як енергетична, оскільки все більшого значення набувають питання, пов'язані з енергозбереженням та використанням нетрадиційних джерел енергії на підприємствах (наприклад, побудова електричних вітряків або ж використання сонячної енергії та інше). Тому сукупність передумов переходу підприємств до сталого розвитку, на думку авторів, необхідно розглядати в єдності економічної, соціальної, екологічної та енергетичної сфер. Оскільки вирішення питань забезпечення сталого розвитку на рівні підприємств не повинно виходити за межі реалізації концепції сталого розвитку на національному й світовому рівні – природні ресурси є визначальним фактором виробництва і споживання, а екологізація виробництва і споживання для підприємств виступає факторами підвищення конкурентоспроможності.

Таким чином, передумовами сталого розвитку підприємств є:

1 – до **економічних передумов** можна віднести: необхідність структурної перебудови і оздоровлення економіки України; відсутність структурних та інституціональних змін в економіці країни; створення умов для зростання економічної активності для частини населення; домінування філософії «споживання», та, як наслідок, виснаження ресурсного потенціалу та деградація навколишнього природного середовища; пріоритет економічної вигоди й ілюзія невичерпності ресурсного потенціалу; виробництво і просування на ринок екологічної продукції і, як наслідок, прискорення економічного зростання за принципом «обігнати не наздоганяючи»; можливість усунути існуючі диспропорції у розвитку продуктивних сил держави; перехід до безперервного інноваційного процесу в практиці управління; широкомасштабне використання інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах як забезпечення переходу до інформаційного суспільства.

2 – до **соціальних передумов** можна віднести: формування демократичного суспільства; розвинута мережа ВНЗ і державних наукових організацій; врахування національних культурних цінностей; ризик диференціації доходів та зростання масштабів бідності; відсутність елементів сталості соціальних структур суспільства та його маргіналізація; поширення у масовій свідомості глибокого розуміння взаємозв'язку між людиною, людством та природою; «харчова криза» (накопичення пестицидів і гербіцидів в продуктах харчування, забруднення поверхневих і підземних вод).

3 – до **екологічних передумов** можна віднести: високий рівень забруднення довкілля та формування нових зон техногенних лих; зменшення видового різноманіття світу живих організмів; глобальне гальмування світової економіки екстерналізації екологічних видатків; перехід до збалансованого природокористування; виникнення екологічної патології (захворювання, генетичні відхилення, скорочення тривалості життя та інше); формування й розвитку екологічно-орієнтованої інноваційної культури; посилення тиску на підприємців для дотримання екологічних інтересів населення.

4 – до **енергетичних передумов** можна віднести: можливість використання нетрадиційних джерел енергії на підприємствах; суттєвий резерв енергозбереження практично на всіх підприємствах; енергозбереження і збалансований розвиток енергетики; впровадження новітніх технологій генерації електроенергії, її транспортування та розподілення; розвиток екологічно чистої енергетики відновлювальних джерел.

Передумови сталого розвитку обумовлюють мотиви підприємств та цілі їх подальшої діяльності. Останнім часом значний вплив на діяльність сучасних підприємств впливають зовнішні та внутрішні фактори, які спонукають до сталого розвитку підприємств, а саме: економічні, фінансові, техніко-технологічні та соціальна відповідальність бізнесу. Для переходу на шлях сталого розвитку кожне підприємство розробляє програму дій (формує цілі діяльності), враховуючи власні, існуючі на цей час тенденції в економічній, соціальній та екологічній сферах (рис. 1).

Сталий розвиток підприємств відбиває сутність особливого стану господарської системи в складному ринковому середовищі і характеризує гарантію цілеспрямованості її руху в сьогоденні та прогнозованому майбутньому. Він синтезує в собі сукупність властивостей самої системи і найважливіших складових її комерційної та господарської діяльності. Сталий розвиток підприємства характеризує процес його зростання, постійність і безперервність його змін в напрямку вдосконалювання з метою переходу підприємства на якісно новий рівень діяльності. Відмінною особливістю сталого розвитку підприємства є те, що на кожному етапі розвитку відбувається зміцнення його змін, покращень на основі циклічного відтворення постійної системи функцій підприємства, що складає зміст процесу його функціонування.

Однак в контексті останніх тенденцій розвитку держави підприємства різних сфер діяльності зустрічаються з низкою проблем, які, на думку авторів, мають економічний, соціальний та екологічний характер.

Економічний характер проблем сталого розвитку підприємств пов'язано з виробничою, фінансовою, інноваційно-інвестиційною та маркетинговою компонентами. Дослідження цих компонентів є дуже важливим, оскільки сталий економічний розвиток підприємства є результатом вмілого, прорахованого управління всією сукупністю виробничо-господарських факторів, що визначають результати діяльності підприємства. Також сталий економічний розвиток підприємства обумовлений наявністю коштів для безперервності саморозвитку, можливості підприємства сприймати інноваційні процеси суспільства та у більшості визначається активністю маркетингової діяльності.

До проблем виробничого характеру можна віднести: зношеність та застарілість технологічного і технічного обладнання підприємств; не повне використання виробничих потужностей підприємств; низька якість матеріально-технічного постачання; недостатній рівень професіоналізму кадрів для контролю за якістю виготовленою продукції (наданих послуг) та інші.

До проблем фінансового характеру можна віднести: нестійкий рівень платоспроможності підприємств; нераціональне використання фінансових ресурсів; брак коштів на придбання новітніх технологій та технічних пристроїв; високий рівень залежності від залучених та позикових коштів та інші.

До проблем інноваційно-інвестиційного характеру можна віднести: недостатня поінформованість фахівців щодо можливостей наявних інноваційних систем, технологій та техніки; низька інвестиційна активність; повільне впровадження у виробничу діяльність новітніх технологій та інші.

Рисунок 1. Сталий розвиток підприємств: передумови, мотиви, цілі

Джерело: розроблено авторами

До проблем маркетингового характеру можна віднести: недостатність уваги організації маркетингової діяльності; недостатній рівень професіональних та висококваліфікованих фахівців у сфері маркетингу; недостатність практики емпіричного і фахового досвіду при прийнятті рішень щодо стратегії розвитку та інші.

Для вирішення проблем даного характеру підприємствам необхідно бути націленим на виконання стратегічних задач національної економіки в цілому; відтворювальний процес повинен відповідати динаміці потреб макросистеми; мати вагому ступінь самостійності й автономності та володіти адекватною системою управління; володіти певним потенціалом, необхідним до самоорганізації та саморозвитку.

Соціальний характер проблем сталого розвитку підприємств пов'язано з такими компонентами як менеджмент, соціально-економічні умови, мотивація праці. Сталий соціальний розвиток підприємства залежить від здійснюваної на нього соціальної політики; діяльності, направленої на соціальний розвиток колективу.

До проблем менеджменту можна віднести: невідповідність організаційної структури стратегії підприємства; недостатність функціонального розподілу праці; протиріччя між традиційними і новітніми методами управління працею; протиріччя між фахівцями різних поколінь у сфері стратегії і повсякденної діяльності; проблеми якісного використання робочого часу згідно з кваліфікацією і досвідом працівника; використання неефективних методів управління персоналом; низький рівень кваліфікації молодих фахівців у сфері управління та іншими.

До проблем соціально-економічних можна віднести: плинність кадрів; невідповідність винагороди праці потребам фахівців у контексті динамічних економічних умов; відсутність (недостатність) організаційних і соціально-психологічних умов праці;

недосконалість корпоративної культури; необхідність забезпечення умов професійного розвитку; повільне зростання рівня освіти та професійної підготовки кадрів; відсутність інноваційно-орієнтованої соціальної політики на підприємствах; недостатній розвиток корпоративної соціальної відповідальності підприємств; відсутність корпоративного пенсійного забезпечення тощо.

До проблем мотивації праці можна віднести: незначний рівень сприйняття працівника як особистості, справедлива оцінка його дій; низький рівень організації робочих місць; відсутність умов однакових можливостей для професійного зростання працівника; обмежене залучення працівників до управління, підтримка їх ініціативності; відсутність (недостатність) забезпечення на підприємстві морально-соціальної захищеності працівника; низький рівень турботи про соціальний розвиток колективу тощо.

Вирішення вищезазначених проблем припускає залучення колективу підприємства в суспільні процеси, його сприяння зростанню добробуту суспільства і рівня соціальної забезпеченості своїх працівників; реалізацію та забезпечення основних соціальних гарантій та прав особистості; працівники підприємств мають бути задоволені життєвими умовами у цілому.

Екологічний характер проблем сталого розвитку підприємств обумовлено такими компонентами: охорона праці, охорона навколишнього середовища та енергетика. Сталий екологічний розвиток підприємства спричинено такими аспектами як виконання вимог природоохоронного законодавства; попередження екологічних ситуацій, які можуть привести до фінансових втрат у вигляді штрафів та компенсаційних виплат; маркетингові дослідження ринку на предмет можливості переорієнтації у випадку зміни зовнішніх умов (наприклад, впровадження нових, більш екологічних технологічних процесів виробництва).

До проблем, пов'язаних з охороною праці, можна віднести: низький рівень спонукання і підтримання зацікавленості у робітників до охорони праці; недостатній рівень виховання свідомого відношення робітників до заходів з охорони праці; відсутність (недостатність) популяризації нових засобів забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці; моніторинг потреб удосконалення управління охороною праці; недостатній розвиток системи страхування від виробничих ризиків та інші.

До проблем, пов'язаних з охороною навколишнього середовища, можна віднести: відсутність екологічних відділів на підприємстві, як б забезпечували дотримання правил і норм та стандартів щодо попередження забруднення навколишнього природного середовища; високий рівень споживання електроенергії на підприємствах; відсутність екологічної складової у програмі підвищення кваліфікації робочого персоналу; економічний збиток, що нанесено довкіллю; недосконалість механізму стягнення плати за наднормове забруднення довкілля та інші.

До проблем енергетичного характеру можна віднести: вичерпання запасів сировинних та енергетичних ресурсів; неефективне застосування енергозберігаючих технологій; відсутність використання нетрадиційних джерел енергії на підприємствах тощо.

Сталий екологічний розвиток підприємства є рушійною силою для впровадження та удосконалення системи управління довкіллям підприємства, який дозволяє підтримувати то підвищувати його економічну ефективність; направлено на поєднання воедино різноманітних аспектів еколого-економічного управління та припускає розробку систематизованого, комплексного плану заходів по досягненню підприємством цілей та задач у сфері раціонального природокористування та охорони довкілля.

Таким чином, основним джерелом виникнення проблем на цьому шляху розвитку підприємств є зовнішнє оточення, яке характеризується мінливістю, непередбачуваністю та надзвичайною нестабільністю. Можливість переходу підприємств до сталого розвитку пов'язано з вирішенням чи пом'якшенням низку докорінних протиріч між інтересами світового суспільства, інтересами окремих країн та регіонів, національно-державними інтересами та інтересами підприємств різних сфер економічної діяльності. Тому такий перехід потребує формування ефективних моделей або механізмів забезпечення сталого розвитку саме підприємств.

Висновки. Період глобалізаційних перетворень характеризується переходом суспільства від постіндустріального етапу розвитку до інформаційного. Вирішення глобальних проблем не можливе без узгодження дій та стратегій розвитку всіх рівнів починаючи від світової економіки переходячи до національних економік та економіки галузей до конкретних підприємств. В процесі дослідження обґрунтовано, що оптимальна структура передумов переходу підприємств до сталого розвитку повинна розглядатися в єдності економічної, соціальної, екологічної та енергетичної сфер. Виокремлено мотиви підприємств, що спонукають їх до сталого розвитку, та їх економічні, соціальні й екологічні цілі при такому розвитку. Також виявлено, що в контексті останніх тенденцій розвитку держави підприємства зустрічаються з низкою проблем, які мають економічний, соціальний та екологічний характер. Економічний характер проблем сталого розвитку підприємств пов'язано з виробничою, фінансовою, інноваційно-інвестиційною та маркетинговою компонентами. Соціальний характер проблем сталого розвитку підприємств пов'язано з такими компонентами як менеджмент, соціально-економічні умови, мотивація праці. Екологічний характер проблем сталого розвитку підприємств обумовлено такими компонентами: охорона праці, охорона навколишнього середовища та енергетика.

В подальших дослідженнях планується розробка механізму забезпечення сталого розвитку підприємства.

Список використаних джерел

1. Доклад Конференции Организации Объединенных Наций по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3 – 14 июня 1992 года (издание Организации Объединенных Наций, в продаже под № R.93.I.8 и исправления), тома I-III.
2. Фоміна М.В. Сталий розвиток в умовах глобалізації: протиріччя та чинники / М.В. Фоміна // Сталий розвиток економіки: всеукраїнський науково-виробничий журнал. - №7'2011 (10). – С.6-11.
3. Доклад Конференции Организации Объединенных Наций по окружающей среде, Стокгольм, 5 – 16 июня 1972 года (издание Организации Объединенных Наций, в продаже под № R.73.II.A.14 и исправление), глава I. 2
4. Доклад Международной конференции по финансированию развития, Монтеррей, Мексика, 18 – 22 марта 2002 года (издание Организации Объединенных Наций, в продаже под № R.02.II.A.7), глава I, резолюция 1, приложение.
5. Доклад Всемирного саммита по устойчивому развитию, Йоханнесбург, Южная Африка, 26 августа – 4 сентября 2002 года, (A/CONF.199/20), / United Nations, New York, 2002 resolution 2, Annex, and resolution 1, annex.
6. World Investment Report 2012. Towards a New Generation of Investment Policies. N. Y. & Geneva: UN, 2012.
7. Integration of developing countries in global supply chains, including through adding value to their exports. Note by the UNCTAD secretariat. 25 March 2011. TD/B/C.I/16. URL: http://unctad.org/en/Docs/cid16_en.pdf.
8. Сталий розвиток регіонів України [Текст] / науковий керівник М.З. Зеуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2009. – 197 с.
9. Концепция устойчивого развития [Электронный ресурс] // Электронный научный журнал «Биосфера». – Режим доступа <http://www.iht.ru/~biosphere/03-2/concept.htm>.
10. Урсул А.Д. Концепция устойчивого развития и проблема безопасности [Электронный ресурс] / А.Д. Урсул, А.Л. Романович. – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000706/>.
11. Потапов А.Д. Козволюция и гармонизация – методологические основы ноосферологии / А.Д. Потапов, С.С. Рядова // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. - Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». – Том 26 (65). – Симферополь, 2013. – № 5. – С. 115-126.
12. Ерофеев П.Ю. Теоретические основы экономики: устойчивое развитие / П.Ю. Ерофеев // Экономическое возрождение России. – 2007. - № 3(13). - С.20-29.

13. Про Концепцію переходу України до сталого розвитку: проект Постанови від 02.07.2004 № 5749 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Режим доступу: <http://www.mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/92.htm>.
14. Шаповалова В.М. Передумови виникнення концепції стійкого розвитку [Електронний ресурс] / В.М. Шаповалова. – Режим доступу <http://www.confcontact.com/2009new/1-shapoval.php>.
15. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження від 24.07.2013 № 1071-р [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. Режим доступу: <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/publish/article>.
16. Сталій розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях : монографія / [Андрєєва Н.М., Баранік В.О., Балашов Є.В. та ін.]; За науковою редакцією д.е.н., проф. Хлобистова Є.В. / РВПС України, ІПРЕД НАН України, СумДУ, ЛНТУ, НДІ СРП. – Симферополь: ПП «Підприємство Фенікс», 2010. – 582 с.
17. Шапар А.Г. Про концепцію переходу України до сталого розвитку / А.Г. Шапар // Екологія і природокористування: збірник наукових праць. – Випуск 9. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 37-61.
18. Князева О.А. Оцінка стійкого розвитку телекомунікаційного підприємства / О.А. Князева, Н.В. Дойсан // Економічний часопис - XXI. – Київ. – 2013, № 5-6 (1). – С. 71-74.

References

1. Report of the United Nations Conference on Environment and Development (1992, June, Rio de Janeiro). № R.93.I.8. United States: New York.
2. Fomina M.V. (2011) Sustainable development in the context of globalization, conflict and factors Staliy rozvitok ekonomiki: vseukrayinskiy naukovy-virobnichiy zhurnal (Sustainable economic development: national scientific production journal), 7'2011 (10), 6-11 (in Ukr.)
3. Report of the United Nations Conference on the Human Environment (1972, June, Stockholm). № R.73.II.A.14. United States: New York.
4. Report of the International Conference on Financing for Development (2002, March, Monterrey). № R.02.II.A.7. United States: New York.
5. Report of the World Summit on Sustainable Development (2002, September, Johannesburg). A/CONF.199/20. United Nations, New York.
6. (2012). World Investment Report. Towards a New Generation of Investment Policies. N. Y. & Geneva: UN
7. (2011). Integration of developing countries in global supply chains, including through adding value to their exports. Note by the UNCTAD secretariat. 25 March 2011. TD/B/C.I/16. URL: http://unctad.org/en/Docs/cid16_en.pdf.
8. Zgurovskiy M.Z. (supervisor) (2009) Sustainable Development of Regions of Ukraine. Kyiv: NTUU «KPI». (in Ukr.)
9. (2002) Conception of steady development. Elektronnyy nauchnyy zhurnal «Biosfera» (Electronic scientific journal «Biosphere»). Retrieved from <http://www.ihst.ru/~biosphere/03-2/concept.htm>. (in Rus.)
10. Ursul, A.D., & Romanovich, A.L. (2001) Conception of steady development and problem of safety. Retrieved from <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000706/> (in Rus.)
11. Potapov, A.D., & Ryadova, S.S. (2013) Coevolution and harmonization - methodological basis noosferologii. Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta imeni V.I. Vernadskogo (Scientific notes of Taurida National University named after VI Vernadskogo), 5, 115-126 (in Rus.)
12. Erofeev P.Yu. (2007) Theoretical Foundations of Economics: Sustainable Development. Ekonomicheskoe vrozozhdenie Rossii (Russia's economic revival), 3 (13), 20-29. (in Rus.)
13. Parliament of Ukraine (2004) On the Concept of Ukraine's transition to sustainable development (draft Resolution). Retrieved from <http://www.mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/92.htm>. (in Ukr.)
14. Shapovalova V.M. (2009) Background of the concept of sustainable development. Retrieved from <http://www.confcontact.com/2009new/1-shapoval.php>.
15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013) About approval of Power strategy of Ukraine on a period 2030 to (Prescript). Retrieved from <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/publish/article>.
16. Andreeva, N.M., Baranik, V.O. et al (2010). In Hlobistov E.V. (Ed.). Sustainable development and environmental safety of society in economic transformation. Simferopol: PP «Pidpriemstvo Feniks» (in Ukr.)
17. Shapar A.G. (2006) About conception of transition of Ukraine to steady development. Ekologiya i priroдокорistuvannya (Ecology and Environmental Sciences), 9, 37-61 (in Ukr.)
18. Knyazeva, O.A., & Doysan N.V. (2013) Sustainable development of the telecommunication enterprise assessment. Ekonomichnij Casopis-XXI (Economic Annals-XXI), 5-6 (1), 71-74.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Князева Олена Альбертівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства та корпоративного управління

Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова

вул. Ковальська 1, м. Одеса, 65029, Україна

e-mail: 7057463@mail.ru

Дем'янчук Марина Афанасіївна, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки та моделювання ринкових відносин

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

вул. Дворянська 2, м. Одеса, 65026, Україна

e-mail: merynew@yandex.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Князева Елена Альбертовна, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономики предприятия и корпоративного управления

Одесская национальная академия связи им. А.С. Попова

ул. Кузнечная 1, г. Одесса, 65029, Украина

e-mail: 7057463@mail.ru

Демьянчук Марина Афанасьевна, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономики и моделирования рыночных отношений

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

ул. Дворянская 2, г. Одесса, 65026, Украина

e-mail: merynew@yandex.ru

DATA ABOUT THE AUTHORS

Knyazeva Elena Albertovna, Doctor of Economics, Full Professor

Odessa National Academy of Telecommunications named after O. S. Popov, Ukraine
1 Blacksmith Street, Odessa, 65029, Ukraine
e-mail: 7057463@mail.ru
Demyanchuk Marina Afanasevna, Ph.D. in Economical Science, Senior Lecturer
Odessa I. I. Mechnikov National University, Ukraine
2 Aristocratic Street, Odessa, 65026, Ukraine
e-mail: merynew@yandex.ru

УДК 331.101.262

ЕФЕКТИВНІСТЬ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Кристиневич С.А.

Ключові слова: людський капітал, інститут, інституціональна ефективність, критерій інституційної ефективності, транзакційні витрати.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Кристиневич С.А.

В статье рассмотрены существующие теоретические подходы к оценке эффективности развития человеческого капитала. Цель работы состоит в концептуализации подходов к измерению эффективности развития человеческого капитала.

Неоднозначность понятия «человеческий капитал» обуславливает разнообразие подходов к его измерению и оценке. Систематизация имеющихся подходов позволяет выделить базовые: 1. Определение эффективности развития на основе прошлых усилий (издержки). 2. Определение эффективности развития на основе отдачи (будущие доходы). 3. Определение эффективности развития с помощью индексов.

Индикативный подход к измерению и оценке развития человеческого капитала имеет ряд преимуществ по сравнению с другими рассмотренными подходами, т.к. измерение развития человеческого капитала с помощью индексов позволяет комбинировать достоинства, преодолевать ограничения натуральных и стоимостных оценок; измеряя и оценивая человеческий капитал, представители первых двух подходов делают значительный акцент на его капитальной природе и меньший на том, что он человеческий. Это «дает им право» использовать теоретико-методологические подходы к измерению и оценке человеческого капитала по аналогии с вещественным капиталом, что ведет к следующей методологической односторонности: человеческий капитал рассматривается статично как накопленный запас и игнорируется его динамическая сторона — развитие. Индикативный подход устраняет этот пробел; индексы дают многофакторную оценку как эндогенных, так и экзогенных условий (учитывают влияние институционального окружения), позволяют рассматривать развитие человеческого капитала в терминах институциональной динамики, тем самым выступая одним из инструментов концепции институциональной эффективности развития человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал, институт, институциональная эффективность, критерий институциональной эффективности, транзакционные издержки.

EFFICIENCY OF HUMAN CAPITAL: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS

Kristinevich S.A.

The article deals with the existing theoretical approaches to evaluating the effectiveness of human capital development. The aim of the work is in the conceptualization of approaches to measuring the effectiveness of human capital development.

The ambiguity of notions «human capital» causes a variety of approaches to its measurement and assessment. Systematization of approaches allows you to emphasize basic: 1. Determination of the effectiveness of development on the basis of past efforts (costs). 2. Determination of the effectiveness of development on the basis of return (future income). 3 Determination of the effectiveness of using indexes.

Indicative approach to the measurement and assessment of human capital has some advantages compared with other approaches considered, as measurement of human capital with the help of the index allows you to combine dignity and overcome the limitations of natural and cost estimates; measuring and evaluating human capital, representatives of the first two approaches represent a significant emphasis on its capital nature and less on the fact that he is human. This «gives them the right» to use the theoretical and methodological approaches to the measurement and assessment human capital, by analogy with real capital, which leads to the following methodological one-sided: the human capital is seen as static, stockpiling and ignored its dynamic side - development. Indicative approach eliminates this gap; multifactorial evaluation indexes give both endogenous and exogenous conditions (take into account the influence of the institutional environment), allow us to consider the development of human capital in terms of institutional dynamics, thus acting as one of the tools for the concept of institutional effectiveness of human capital development.

Key words: the human capital, institute, institutional efficiency, criterion institutional efficiency, transactions costs.

Введение

Несмотря на отсутствие не только общепринятой методики измерения эффективности развития человеческого капитала, но и единого теоретико-методологического подхода, необходимость определения эффективности развития человеческого капитала очевидна. Последнее подтверждается возможностью использования данных о запасах и уровне развития человеческого капитала при:

- планировании повышения качества человеческого капитала в условиях современной тенденции старения населения;
- учете вклада человеческого капитала в социально-экономическое и технологическое развитие;
- оценке человеческого капитала как элемента национального богатства;
- разработке мероприятий в области развития человеческого капитала и повышения его эффективности;
- др.

Современная теория человеческого капитала располагает достаточно мощным инструментарием оценки инвестиционной эффективности развития человеческого капитала на всех стадиях его воспроизводства [1–10]. Ниже рассмотрим некоторые распространенные методики.

Методики определения эффективности развития на основе прошлых усилий (издержки).

Дж. Минцер предложил оценивать нормы отдачи от инвестиций в человеческий капитал на базе стандартного уравнения заработной платы:

$$\ln W = \beta_0 + \beta_1 \times SCH + \beta_2 \times EXP + \beta_3 \times EXP^2 + \beta_4 \times TEN + \beta_5 \times TEN^2 + \varepsilon, \quad (1.1)$$

$\ln W$ – логарифм заработной платы;

SCH – количество лет обучения работника;

EXP – профессиональный опыт работника;

TEN – опыт работы на данном предприятии.

В рамках данной модели коэффициент перед образованием эквивалентен показателю внутренней нормы отдачи инвестиций в образование и показывает процент возрастания заработка работника на каждый дополнительный год обучения.

Л. Туроу описывает накопление капитала следующей функциональной зависимостью:

$$HC = f(K, HC_x, P, EA), \quad (1.2)$$

где HC – произведенный человеческий капитал;

K – физический капитал;

HC_x – вложения человеческого капитала;

P – природные ресурсы;

EA – экономическая способность индивидов к развитию.

Способность к развитию определяется как отношение ожидаемой стоимости заработков к ожидаемой стоимости издержек производства человеческого капитала:

$$EA = \frac{\sum_{i=0}^m \left(\frac{\sum_{j=1}^m (P_j \cdot E_j)}{(1+i+u)^i} \right)}{\sum_{i=0}^m \left(\frac{\sum_{k=1}^s (P_k \cdot C_k)}{(1+i+u)^i} \right)} \quad (1.3)$$

где C_k – издержки приобретения активов человеческого капитала;

P_k – вероятность этих издержек;

u – надбавка за неопределенность;

u' – надбавка к издержкам за неопределенность;

t – время;

m, z – число возможных вариантов заработков;

k, s – число возможных вариантов издержек;

i – процентная ставка;

E_z – заработок;

P_z – вероятность заработков.

Т. Шульц, И. Бен-Порэт предлагают оценивать вложения в человеческий капитал следующим способом:

$$Q_t = B_0 (S_t \times D_t)^{B_1} \times D_2^{B_2} \quad (1.4)$$

где Q_t – объем произведенного человеческого капитала;

t – определенный период времени;

B_0 – коэффициент способности увеличивать человеческий капитал;

S – часть имеющегося запаса человеческого капитала, включенная в производство человеческого капитала

B_1, B_2 – коэффициент менее 1;

D – окупаемые вложения.

Методики определения эффективности развития на основе отдачи (будущие доходы).

Г. Беккер рассматривал работника как комбинацию одной единицы простого труда и известного количества воплощенного в нем человеческого капитала. Его заработную плату (доход) – как сочетание рыночной цены его простого труда и дохода от вложенных в человека инвестиций. Причем, основную часть дохода работнику, по оценкам Беккера, а также расчетам других исследователей, приносит именно человеческий капитал.

Доход работника с учетом получения процента на человеческий капитал можно представить в следующем виде:

$$E = X + \sum_{i=1}^m r_i \cdot C_i \quad (1.5)$$

где, E – доход определенного лица;

X – эффект от первоначального капитала этого лица;

m – количество направлений осуществленных инвестиций;

r_i – отдача (процент) от инвестиций по i -му направлению;

C_i – объем инвестиций по i -му направлению.

Показатели выгод и издержек необходимо привести к одному моменту, т.е. дисконтировать.

Дисконтирование: «чистая приведенная ценность» (net present value – NPV) – наиболее точная мера экономической ценности образования.

$$NPV = \sum_{t=0}^n \frac{B_t - C_t}{(1+i)^t}, \quad (1.6)$$

где NPV – «чистая приведенная ценность потока будущих доходов»;

B_t – доход от образования в период времени t ;

C_t – издержки обучения в период времени t ;

n – число периодов времени;

i – рыночная норма процента.

Критерий «внутренняя норма отдачи» (internal norm of return) – r .

$$\sum_{t=0}^n \frac{B_t}{(1+r)^t} = \sum_{t=0}^n \frac{C_t}{(1+r)^t}, \quad (1.7)$$

где B_t – доход от образования в период времени t ;

C_t – затраты на обучение в период времени t ;

r – внутренняя норма отдачи затрат на образование;

t – число периодов времени.

В настоящий момент времени текущая стоимость потока будущих ежегодных выгод в течение N периодов может быть рассчитана по формуле:

$$V_0 = \frac{B_1}{1+r} + \frac{B_2}{(1+r)^2} + \frac{B_3}{(1+r)^3} \dots + \frac{B_n}{(1+r)^n}, \quad (1.8)$$

где V_0 – текущая стоимость;

r – процентная ставка (ставка дисконтирования);

B_n – выгода (доход), получаемая в период n .

Человек, поступающий в институт, выбирает один из двух альтернативных потоков заработков: поток А начинается сразу после окончания школы, но при этом не очень велик; поток В (выпускники институтов) первые пять лет отрицательный (из-за расходов на обучение), но затем становится положительным и быстро растет, превышая заработки выпускников школ.

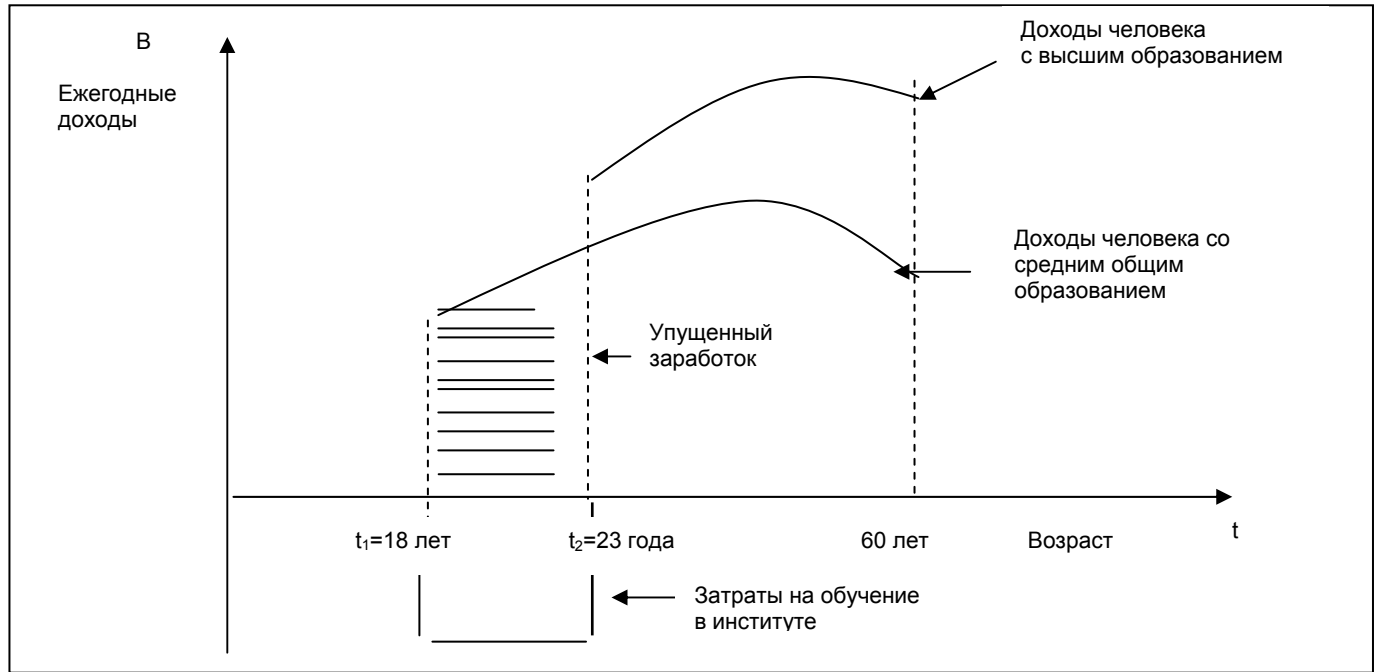

Рисунок 1. Альтернативные потоки доходов выпускников школ и высших учебных заведений

Очевидно, что суммарные заработки за время жизни работников с высшим образованием должны превзойти заработки работников со средним общим образованием.

Дополнительные доходы от высшего образования для многих людей являются стимулом для инвестиций в образование. Суммарные дополнительные доходы, связанные с полученным образованием, должны намного превышать инвестиции в образование, поскольку дисконтирование будущих доходов уменьшает их величину при приведении к настоящему моменту времени. Таким образом, инвестиции в образование выгодны, если текущая стоимость (V_0) потока будущих дополнительных доходов превышает инвестиции в образование, то есть:

$$V_0 = \frac{B_1}{1+r} + \frac{B_2}{(1+r)^2} + \frac{B_3}{(1+r)^3} \dots + \frac{B_n}{(1+r)^n} \geq C, \quad (1.9)$$

где C – общие затраты на высшее образование;

B_n – ежегодная разница в заработках выпускников высших учебных заведений и общеобразовательных школ.

Оценку эффективности человеческого капитала на макроуровне и его вклад в экономическое развитие впервые предпринял Р. Лукас [1]. Используя аппарат производственной функции, он построил следующую модель:

$$Y(t) = K(t)^{1-\alpha} [u h(t) L(t)]^{1-\alpha} [h_a(t)]^{\beta} \quad (1.10)$$

где $Y(t)$ – выпуск (ВВП);

$K(t)$ – накопленный физический капитал;

$L(t)$ – простой классический труд;

u – доля затрат труда на создание человеческого капитала;

$h(t)$ – запас человеческого капитала;

$h_a(t)$ – средний уровень человеческого капитала в целом по экономике в данный момент времени t .

Используя в данном случае аналог производственной функции Кобба-Дугласа и предположение, что производительность человеческого капитала подчиняется закону убывающей отдачи, Лукас вводит в модель экстерналии. Исходя из этого, экономика не должна быть обязательно эффективна, что привносит в модель определенную долю реалистичности.

Разработанная в 1992 году модель Мэнкью-Ромера-Уэйла [3] опирается на модель Солоу и вводит человеческий капитал в производственную функцию в следующем виде:

$$Y(t) = K(t)^{\alpha} H(t)^{\beta} [A(t)L(t)]^{1-\alpha-\beta} \quad (1.11)$$

Обозначим $y_L = Y/AL$, $k_L = K/AL$, $h_L = H/AL$, тогда

$$y = k_L^{\alpha} h_L^{\beta} \quad (1.12)$$

Авторы данной модели, используя одну и ту же производственную функцию как для физического капитала, так и для человеческого пришли к выводу, что единица потребления через инвестиции может быть превращена как в единицу физического капитала, так и в единицу человеческого капитала.

Ю.А. Корчагин. Здесь человеческий капитал учтен в качестве производительного фактора в виде экспоненциальной зависимости от времени [10]:

$$Y = A \cdot K^{\alpha} \cdot L^{\beta} \cdot e^{(\gamma+\delta)t} \quad (1.13)$$

В представленной производственной функции разделены вклад экстенсивного фактора – классического труда (численности персонала) и интенсивного фактора – человеческого капитала, базирующегося на знаниях.

Тогда функция примет вид:

$$Y = AK^{\alpha}L^{\beta}e^{(\gamma_1+\varphi+\delta+\varepsilon)}, \quad (1.14)$$

где Y – выпуск товаров и услуг в стоимостном выражении;

A – интегральная постоянная, зависящая от начальных условий задачи (начальный уровень человеческого капитала, начальные уровни труда и физического капитала, начальный уровень технического развития);

K – физический капитал;

L – классический простой труд;

α и β – коэффициенты эластичности по капиталу и труду;

γ – параметр, определяющий вклад инноваций в темпы прироста выпуска продукции (инновационный параметр);

δ – параметр, определяющий вклад человеческого капитала в темпы прироста продукции;

ε – характеризует вклад в темпы прироста выпуска институционального потенциала.

Таблица 1. Сравнительный анализ методик определения эффективности развития человеческого капитала

Используемый подход	Автор или название методики	Содержание	Возможность использования для решения различных исследовательских задач
1	2	3	4
Определение эффективности развития на основе прошлых усилий (издержки)	Дж. Минцер	Оценка нормы отдачи от инвестиций в человеческий капитал на базе стандартного уравнения заработной платы.	Измерение и оценка человеческого капитала на основе прошлых усилий имеет ряд недостатков:
	Л. Туроу	Способность к развитию определяется как отношение ожидаемой стоимости заработков к ожидаемой стоимости издержек производства человеческого капитала.	во-первых, трудности учета неявных и не прямых инвестиций;
	Т. Шульц, И. Бен-Порэт	Развитие человеческого капитала за счет осуществления индивидуальных затрат.	во-вторых, неоднозначная зависимость между затратами и результатом.
Определение эффективности развития на основе отдачи (будущие доходы)	Г Беккер	Развитие человеческого капитала обусловлено величиной инвестиций и нормой отдачи от них.	Предполагает наличие следующих методологических затруднений, связанных:
	Дисконтирование	Оценка на основе сравнения ставки процента и отдачи от вложений в индивидуальное образование.	во-первых, с невозможностью полного учета множества будущих неденежных выгод от развития человеческого капитала;
	Р. Лукас	Оценка на основе использования производственной функции Кобба-Дугласа.	
	модель Мэнкью-Ромера-Уэйла	Опирается на модель Солоу и вводит человеческий капитал в производственную функцию.	во-вторых, со стохастическим характером будущего, что предполагает дополнительную разработку процедур учета неопределенности и риска;
	Ю.А. Корчагин	Развитие человеческого капитала учтено в качестве производительного фактора в виде экспоненциальной зависимости от времени.	в-третьих, с трудностью разграничения доходов от человеческого капитала и других факторов производства
Определение эффективности развития с помощью индексов	Индекс физического качества жизни	Измеритель качества жизни и благосостояния отдельной страны.	Позволяет получить достаточно целостную, внутренне согласованную картину
	Истинный показатель прогресса	Кроме экономических субиндексов, включает такие факторы, как экологическая обстановка, социальное напряжение, здоровье нации.	
	План благосостояния Вандерфорда-Райли	Показатель, агрегирующий несколько показателей на душу населения.	
	Индекс качества жизни по версии Economist Intelligence Unit	Формируется на основе статистических данных, а также опросов населения.	
	Валовое Национальное Счастье	Не имеет общепринятого количественного выражения.	
	Индекс развития человеческого потенциала	Дает обобщающую характеристику влияния на человеческий капитал наиболее значимых экономических явлений и процессов.	

Источник: составлено автором на основе [1-10].

Описанные выше методики оценки инвестиционной эффективности в теории человеческого капитала как на микро-, так и на макроуровне позволяют заключить: на сегодняшний день степень влияния институтов выносится за «скобки» анализа во

всех представленных методиках, а адекватность и реалистичность моделей подменяется высоким уровнем абстракции и формализации.

Индикативный подход к измерению развития человеческого капитала имеет ряд преимуществ:

- измерение развития человеческого капитала с помощью индексов позволяет комбинировать достоинства, преодолевать ограничения натуральных и стоимостных оценок;
- измеряя и оценивая человеческий капитал, представители первых двух подходов делают значительный акцент на его *капитальной* природе и меньший на том, что он *человеческий*. Это «дает им право» использовать теоретико-методологические подходы к измерению и оценке человеческого капитала по аналогии с вещественным капиталом, что ведет к следующей методологической однобокости: человеческий капитал рассматривается статично как накопленный запас и игнорируется его динамическая сторона – *развитие*. Индикативный подход устраняет этот пробел.
- индикативный подход предполагает многофакторную оценку как эндогенных, так и экзогенных условий (учитывает влияние институционального окружения) и позволяет рассматривать развитие человеческого капитала в терминах институциональной динамики.

Бибблиографические данные (References)

1. Gundlach, E. *The role of human capital in economic growth: new results and alternative interpretation* / E. Gundlach // *Weltwirtschaftliches Archiv*. – 1995. – Vol. 131, № 2. – P. 383–402.
2. Hanushek, E. *Conclusions and controversies about the effectiveness of school resources* / E. Hanushek // *Economic Policy Review*. – 1998. – Vol. 114, № 1. – P. 83–116.
3. Mankiw, N.G. *A Contribution to the Empirics of Economic Growth* / N.G. Mankiw, D. Romer, D. Weil // *Quarterly Journal of Economics*. – 1992. – Vol. 107, № 2. – P. 407–437.
4. Krueger, A. *Education for Growth : Why and for Whom?* / A. Krueger, M. Lindahl // *Journal of Economic Literature*. – 2001. – Vol. 34, № 4. – P. 1106–1136.
5. Knowles, S. *Health Capital and Cross-Country Variation in Income per Capita in the Mankiw-Romer-Weil Model* / S. Knowles, P.D. Owen // *Economics Letters*. – 1995. – Vol. 48, № 1. – P. 99–106.
6. Arellano, M. *Panel Data Models : Recent Developments in J. Heckman and E. Leamer (eds.)* / M. Arellano, B. Honore // *Handbook of Econometrics*. – 2001. – Vol. 5. – P. 58–72.
7. Bhargava, A. *Modeling the effects of Health on Economic Growth* / A. Bhargava, D.T. Jamison, L. Lau, C.J.L. Murray // *Journal of Health Economics*. – 2001. – Vol. 20, № 3. – P. 423–440.
8. Bloom, D. *The Effects of Health on Economic Growth : A Production Function Approach* / D. Bloom, D. Canning, J. Sevilla // *World Development*. – 2004. – Vol. 32, № 1. – P. 1–13.
9. Gyimah-Brempong, K. *Health Human Capital and Economic Growth in Sub-Saharan Africa and OEDC Countries* / K. Gyimah-Brempong, M. Wilson // *Quarterly Review of Finance and Economics*. – 2004. – Vol. 44. – P. 296–320.
10. Корчагин, Ю.А. *Российский человеческий капитал : фактор развития или деградации* / Ю.А. Корчагин. – Воронеж : ЦИРЭ, 2005. – 252 с. (*Korchagin Y.A. Rossijskij chelovecheskij kapital: faktor razvitiya ili degradacii [Russian human capital factor of development or degradation] – Voroneg: CIRE, 2005. – 252 c.*)

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ:

Кристиневич Сергей Анатольевич, доцент кафедры экономической теории, к.э.н., доцент.
Белорусский государственный экономический университет,
г. Минск, 220070, проспект Партизанский, 26, корпус 1, к. 604,
E-mail: kristinevich@rambler.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR:

Kristinevich Sergey, Associate Professor, PhD, Department of Economic Theory,
Belarusian State Economic University,
Minsk, 26, Partizanski Av, Minsk, 220070,
E-mail: kristinevich@rambler.ru

УДК 330.34

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРИВАТНОГО КАПІТАЛУ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОСТУ І РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Олехнович Г.І.,
Синькевич А.Ю.

Ключові слова: взаємодія держави та приватного бізнесу, державно-приватне партнерство, економічний ріст, економічний розвиток, інфраструктура.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГОСУДАРСТВА И ЧАСТНОГО КАПИТАЛА КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА И РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

Олехнович Г.И.,
Синькевич А.Ю.

Одной из актуальных проблем развития мировой экономики в современных условиях выступает взаимодействие государства и частного капитала. В статье помимо общей характеристики этого взаимодействия рассмотрена его роль в качестве фактора социально-экономического развития страны. На богатом фактическом материале, подчерпнутом из мировой практики, показано как развитие форм этого взаимодействия оказывает влияние на экономический рост и развитие национальной экономики.

Ключевые слова: взаимодействие государства и частного бизнеса; государственно-частное партнерство; экономический рост; экономическое развитие; инфраструктура.

STATE AND PRIVATE CAPITAL INTERACTION AS A FACTOR OF COUNTRY'S SOCIAL AND ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT

Olekhnovich G.I.,
Sin'kevich A.Yu.

One of the urgent problems of the world economy in modern conditions favor the interaction of state and private capital. In addition to the general characteristics of the article, this interaction is considered its role as a factor of socio-economic development of the country. On the rich factual material found in the the world practice shows how the development of forms of this interaction affects the growth and development of the national economy.

Key words: *interaction between the state and private business; public-private partnerships; economic growth; economic development; infrastructure.*

Взаимодействие государства и частного капитала эпизодически возникло еще в Древнем Риме. Заметное развитие оно получило в средневековой Европе. Однако только сегодня, в условиях функционирования современной смешанной (государственно-рыночной) экономики такое взаимодействие стало систематическим и постоянным. Причин этого явления несколько:

- **Во-первых**, смешанная (государственно - рыночная) модель национальной экономики во всех странах мира предполагает наличие единого хозяйственного механизма, *построенного* по принципу тесного переплетения функций рынка и государства и *практически координирующего* жизнь всего общества. Выступая в роли особого субъекта экономических отношений, государство, в данном случае, уходит от чисто политических функций и само становится специфическим субъектом экономики. Такой подход к пониманию сути взаимодействия государства и частного бизнеса создает базу как для более широкого его использования, так и для многообразия форм проявления. [1]

С экономической точки зрения взаимодействие государства и частного бизнеса в научной литературе достаточно часто рассматривается как альтернатива *приватизации* государственной или общественной собственности, а также как *развитие института спонсорства и благотворительности*; как *усиление эффективной государственной поддержки и гарантии цивилизованному бизнесу*; как *метод развития эффективной инфраструктуры в регионах и др.* В любом случае в процессе возникающих в рамках этого взаимодействия экономических отношений происходит если не переход всего комплекса правомочий собственности, то, по крайней мере, переход прав владения, пользования и оперативного управления.

С этой точки зрения, отношения возникающие между основными игроками в рамках данного взаимодействия – это надо рассматривать не просто как контракт между представителями государственной власти (государственного предприятия) и бизнеса, подобный договору аренды или договору о совместной деятельности, а как *многогранное соглашение*, особенность которого состоит в том, что государство выступает здесь сразу в двух ипостасях: как договаривающаяся сторона; и как гарант стабильности выполнения заключаемого соглашения на весь срок его заключения, что (заметим!) крайне важно для частного предпринимателя с точки зрения снижения его финансовых рисков.

- **Во-вторых**, в современном понимании взаимодействие государства и бизнеса есть институциональный и организационный альянс между государством и частными компаниями, банками, международными финансовыми организациями и другими институтами. Характер этого взаимодействия, методы и конкретные формы могут существенно различаться в зависимости от зрелости и национальных особенностей рыночных отношений в разных странах.

Развивающееся таким образом взаимодействие, создает свои базовые модели отношений собственности, финансирования и методов управления. При этом рациональное использование государственного капитала в этих моделях является необходимым условием положительной динамики как развитой, так и развивающейся рыночной экономики. С другой стороны, частный капитал отличает мобильность и высокая эффективность использования ресурсов в рамках такого взаимодействия. При безусловном сохранении важнейших национальных объектов у государства возникает возможность передавать часть своих правомочий собственника частному сектору. При этом хозяйственное взаимодействие государства и бизнеса позволяет привлечь в национальную экономику дополнительный капитал, в том числе и иностранный, ослабить остроту бюджетных проблем и разделить между собой возникающие риски.[2]

В настоящее время наиболее активно взаимодействие государства и бизнеса осуществляется в отраслях, составляющих систему жизнеобеспечения экономики и общества. Именно в этих отраслях исторически сложились традиции делегирования государством ряда ключевых правомочий частному сектору, поскольку государство несет ответственность перед обществом за бесперебойное обеспечение его общественных потребностей (public goods).

- **В-третьих**, главной сферой взаимодействия государства и частного бизнеса в развитых странах мира на данном этапе выступает *инфраструктура*, развитие которой, прежде всего, связано с ростом производительности труда в реальном секторе экономики. В силу этого в современной структуре мирового хозяйства наблюдается четкое уменьшение доли реального сектора (промышленность и сельское хозяйство) и увеличение доли «третичных отраслей» (сфера услуг), в которую вовлечено уже около 1/3 активного населения мира, а в отдельных развитых странах этот показатель составляет более 50%. [1]

Отметим также, что в нынешних условиях в сфере услуг нередко выделяют и так называемую «четвертичную сферу», т.е. информационную, куда относят информационные технологии, образование, научные исследования, маркетинг, банковские, финансовые и другие услуги и где также наблюдается широкое развитие разных форм взаимодействия государства и частного бизнеса.

В широком смысле этого слова инфраструктура может быть двух видов: - *инфраструктура, необходимая для хозяйственной деятельности*, как, например, объекты транспортной отрасли и коммунального хозяйства (водоснабжение, канализация, электричество и т.д.); - *социальная инфраструктура*, обеспечивающая жизнедеятельность общества, т.е. школы, больницы, библиотеки и т.д. В наше время инфраструктуры делят также и на инфраструктура рынка и на инфраструктуру предоставляющую различные услуги.

Государство играет основную роль в создании инфраструктуры, поскольку: -частный сектор не может учесть все общеэкономические блага и социальные выгоды, а потому требуется участие государственного сектора; -без такого участия нельзя создать инфраструктуру, доступную для всех (как общественный товар), например, железные дороги или уличное освещение; - создание инфраструктуры только на основе конкуренции может быть неэффективно, а монополия требует государственного контроля; -даже, если конкуренция возможна, государство все равно должно предоставлять общественно полезные товары, так как в противном случае невозможно полностью обеспечить ими население (например, частные школы не могут заменить государственные); -создание инфраструктуры требует больших первоначальных капиталовложений, а период окупаемости достаточно длителен, поэтому мобилизация частного капитала без поддержки государства затруднительна.

Однако финансирование социальных программ, необходимых для решения назревших социальных проблем очень часто оказывается тяжелым бременем для госбюджета, поскольку одних налоговых поступлений явно недостаточно. Выход из патовой ситуации и был найден во взаимодействии государства и частного бизнеса, которое открыло доступ к альтернативным

источникам частного капитала, широко используя для этого преимущества партнерских отношений между государством и бизнесом, совершенствуя законодательную базу, обеспечивая тем самым, гармонизацию интересов обеих сторон. Такой консенсус означает, что инфраструктура должна создаваться государственными службами (доминирующий подход в Европе) или частными коммунальными предприятиями с регулируемой нормой доходности (подход в большинстве штатов США). Все это проистекает из ряда особенностей инфраструктуры.

Таким образом, у государства есть два пути: или самому напрямую обеспечивать общество инфраструктурой или создавать условия для участия в этом процессе частного капитала. Следовательно, инфраструктура - это сфера деятельности в которой требуется наличие специальной государственной экономической политики.

На первых порах взаимодействие государства и бизнеса заключались в основном на транспорте, но в последние годы наблюдается активное его развитие практически во всех отраслях инфраструктуры. Так например, в **США** это проекты, которые адресованы к природоохранной деятельности, жизнеобеспечении сельских населенных пунктов; в **Англии** – школы, госпитали, тюрьмы, оборонные объекты, дороги; в **Канаде** - энергетика, транспорт, защита окружающей среды, водные ресурсы, канализация, рекреационные объекты, информационные технологии, здравоохранение, образование; в **Греции** – транспортные проекты (аэропорт, дороги); в **Ирландии** – дороги, городские транспортные системы; в **Австралии** – транспорт и системы жизнеобеспечения городов (водоснабжение, уличные развязки, коммунально-жилищное хозяйство и др); в **Нидерландах** – общественное жилье, канализация, водоснабжение и другие системы жизнеобеспечения городов; в **Испании** – платные дороги, системы жизнеобеспечения городов и т.д.

По экспертным оценкам, затраты стран OECD и BRICS затраты только на здравоохранение возрастут на 51% с 2010 по 2020 годы до 71 трлн. долларов, и, безусловно, частный сектор будет всецело участвовать в развитии этого сегмента. По сути «нетранспортная» составляющая в этих соглашениях (школы, больницы, очистка воды, переработка отходов, жилищно-коммунальная сфера и т.д.) впервые заняла более половины суммарной стоимости всех проектов. Далее по удельному весу идут общественно-значимые услуги (16%), государственные заказы и оборона (6%), телекоммуникации (5%), окружающая среда (2%). Эта тенденция заметно набирает силу. [4]

Нередки случаи, когда правительство позволяет частному капиталу извлекать прибыль из недоиспользованных площадок на железнодорожных станциях за счет строительства магазинов, офисов, центров отдыха. При этом бизнес берет на себя ответственность по восстановлению объекта и дальнейшей его эксплуатации. Такие методы применяются в преобразовании малых городов в Испании, США и других странах при модернизации и реконструкции устаревших железнодорожных станций с дальнейшей их ориентацией на транзитные перевозки и т.д.

Даже в развивающихся странах, испытывающих острый недостаток бюджетных средств, также наблюдается развитие взаимодействия государства и бизнеса: в 90-е гг. в дорожном хозяйстве этих стран было реализовано 314 проектов (с объемом частных инвестиций в 71 млрд. долл), в портовой инфраструктуре – 169 проектов, (с объемом частных инвестиций в 16 млрд. долл), на железнодорожном транспорте – 70 проектов (с объемом частных инвестиций в 26 млрд. долларов. В 2013 году в странах ЕС удельный вес сфер образования и здравоохранения в соглашениях ГЧП вырос до 35% по стоимости и до 51% по количеству сделок. [5]

Имеет ли все сказанное выше отношение к проблеме экономического роста и развития страны? Да. Самое прямое.

Экономический рост является одной из ключевых целей государства, поскольку он означает рост прибавочного продукта в стране, а следовательно, и прибыли, которая в свою очередь выступает источником дальнейшего расширения и модернизации реального сектора, увеличения благосостояния населения и т.д. Социальное выражение экономического роста характеризуется достаточно широким кругом количественных показателей – это повышение производительности труда; рост научно-технической, технологической и производственной мощи страны; ее безопасности; рост богатства и благосостояния населения; удовлетворение более широкого круга потребностей; снижение социальной напряженности в обществе и т.д.

Значит, экономический рост предполагает увеличение объемов производства материальных и интеллектуальных благ. Следовательно, экономический рост есть увеличение реального ВВП на основе, прежде всего роста производительности труда, как в абсолютных значениях, так и в расчете на каждого жителя (см. рис. 1).

Но рост производительности труда обусловлен не только модернизацией национального производства и высокой профессиональной подготовкой кадров. Немалую роль играет при этом и хорошее состояние инфраструктуры. Их взаимосвязь очевидна, поскольку страны, направляющие значительную часть ВВП на развитие инфраструктуры, отличаются высоким уровнем производительности труда. В тех же странах, в которых в инфраструктуру вкладывается сравнительно меньше средств, производительность труда намного ниже. Практические выводы из этих данных в мировой практике достаточно многочисленны.[3]

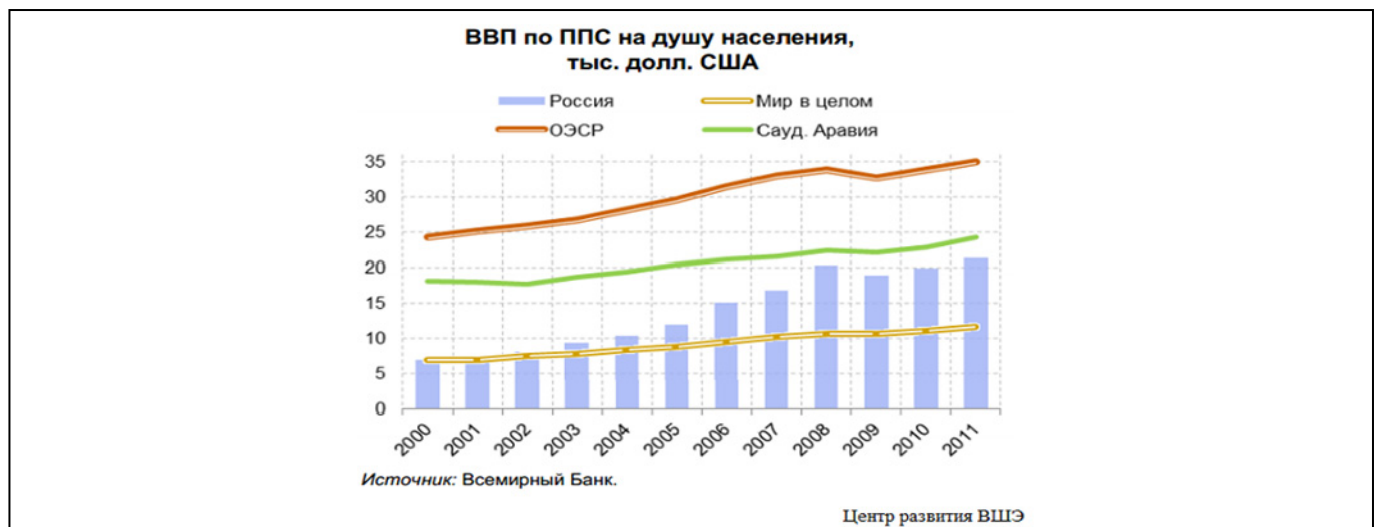

Рисунок 1

Источник: Интерфакс//М.16.05.13//<http://www.interfax.ru/business/307098>.

Экономический рост во многом определяет и экономическое развитие – и в науке, и на практике принято это учитывать. Экономическое развитие – понятие более широкое по содержанию и смыслу, поскольку охватывает не только количественное увеличение производства экономических благ (т.е. экономического роста), но и изменения в сфере экономических отношений (прежде всего отношений собственности и хозяйствования), а также изменения в структуре экономики (появление новых отраслей промышленности).

Для экономического развития характерны качественные показатели - продолжительность жизни, уровень образования, дифференциация доходов, скорость распространения инноваций, уровень энергоёмкости экономики, экологические характеристики и др. Опираясь таким разнообразием качественных и количественных дефиниций, невозможно свести их к единому знаменателю результатов и получить сопоставимые оценки воздействия на экономический рост. Поэтому на практике существует немало разных методик, характеризующих ту или иную ситуацию.[6]

Сравним для примера три показателя экономического развития а именно: ожидаемая продолжительность жизни, начальное образование, доступ населения к чистой питьевой воде и один из показателей экономического роста - ВВП на душу населения. (см. таблицу 1).

Таблица 1. «Сравниваемые критерии для построения «кристаллов развития»

Страны	Доступ к питьевой воде, % населения	Охват населения начальным образованием, %	Ожидаемая продолжительность жизни, лет	ВВП на душу населения, % (США – 100 %)
Албания	85	87	73	13
Босния и Герцеговина	87	95	78	20
Великобритания	100	100	77	79
Германия	100	100	76	68

Источник: Центральная база статистических данных (<http://gks.ru>).

Величину каждого из приведенных показателей можно отобразить в так называемом «кристалле развития» данной страны (т.е. процент по отношению к среднему показателю для соответствующей группы стран). Вершины идеального ромба (эталона) находятся на одинаковом от центра расстоянии, соответствующем 100% - среднему показателю по группе стран. Любая вершина «кристалла развития», находящаяся за пределами «идеального ромба», говорит о достижениях страны, превышающих средние показатели в данной области развития, и, наоборот, если вершина находится внутри «эталона» это показывает отставание от среднего уровня (рис.2).

Таким образом, процесс взаимодействия государства и бизнеса в сфере инфраструктуры во всех его разнообразных формах (аренда, финансовые инициативы, партнерство, контракты, концессии и др.) в долгосрочной перспективе выступает мощным источником экономического роста и развития национальной экономики. Эти отношения подкреплены обоюдными мотивационными установками, поскольку экономику (современную тем более!) нельзя построить сверху и по приказу. Она повсеместно развивается силами частного бизнеса как было уже отмечено выше и только при наличии конкуренции. Роль государства при этом – обеспечить благоприятный экономический и правовой климат для национального и зарубежного бизнеса.

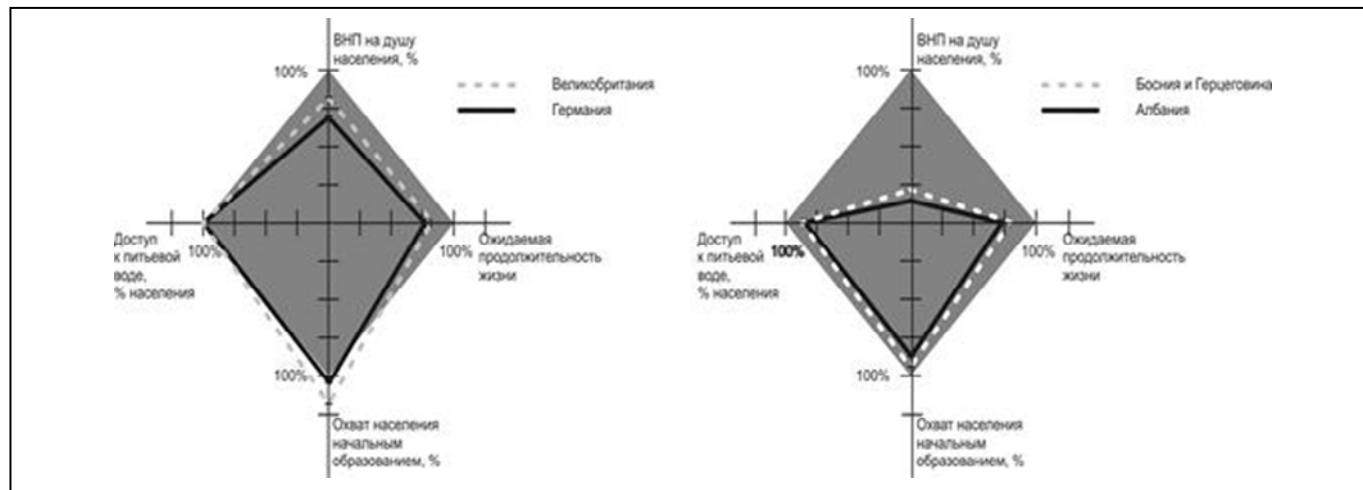

Рисунок 2.

«Кристаллы развития» некоторых европейских стран.

Следовательно, взаимодействие государства и бизнеса сочетает в себе лучшее из двух миров: частного сектора с его гибкостью, управленческими навыками и новейшими технологиями и государственного сектора с возможностями его регулирующих функций, социальными гарантиями и защитой общественных интересов.

Вывод. Развитие национальной инфраструктуры через механизм взаимодействия государства и бизнеса является одним из факторов экономического роста и развития стран с высоким уровнем социальной защиты.[7]

Список использованных источников

1. Клинова М.В. Государство и частный капитал в поисках прагматичного взаимодействия // М. «ИМЭМО РАН». 2009. – С.95-127.
2. Проект закона «О государственно-частном партнерстве» - Министерство экономики Республики Беларусь// Режим доступа: <http://www.economy.gov.by/ru/invpolicy/gov-priv-partnership/Proekt-Zakona-o-GCHP>.
3. Проект федерального закона «О государственно-частном партнерстве» Минэкономразвития РФ// Режим доступа http://economy.gov.ru/minec/about/structure/depRegulatingInfluence/doc20120622_015

4. Международная Организация Кредиторов – WOC (электронный ресурс). Режим доступа: <http://woc-org.com>). (Государственно-частное партнерство: приоритеты и перспективы для Беларуси. Мн. «Тесей» 2.2012.С.157
5. Государственно-частное партнерство: приоритеты и перспективы для Беларуси. Мн. «Тесей» 2.2012.С.155;
6. Министерство экономики Республики Беларусь - «О прогнозировании социально-экономического развития Республики Беларусь» Режим доступа: http://www.economy.gov.by/ru/macroeconomy/o_prognirovanii).
7. Об основах государственно-частного партнерства в Российской Федерации - Законопроект № 238827-6 . 18.10.2013// Режим доступа: <http://www.eg-online.ru/document/law/227737/>

References

1. Klinova M.V. Gosudarstvo i chastnyy kapital v poiskakh pragmatichnogo vzaimodeystviya // М. «ІМЕМО RAN». 2009. S.95-127.
2. Proekt zakona «O gosudarstvenno-chastnom partnerstve». Ministerstvo ekonomiki Respubliki Belarus' : <http://www.economy.gov.by/ru/invpolicy/gov-priv-partnership/Proekt-Zakona-o-GCHP>).
3. Proekt federal'nogo zakona «O gosudarstvenno-chastnom partnerstve» Minekonomrazvitiya RF // http://economy.gov.ru/minrec/about/structure/depRegulatingInfluence/doc20120622_015
4. Mezhdunarodnaya Organizatsiya Kreditorov – WOC : <http://woc-org.com>). (Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo: priority i perspektivy dlya Belarusi. Mн. «Тесей» 2.2012. S.157
5. Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo: priority i perspektivy dlya Belarusi. Mн. «Тесей» 2.2012, S.155;
6. Ministerstvo ekonomiki Respubliki Belarus'. «O prognozirovaniі sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya Respubliki Belarus'» : http://www.economy.gov.by/ru/macroeconomy/o_prognirovanii).
7. Ob osnovakh gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v Rossiyskoy Federatsii - Zakonoproekt №238827-6. 18.10.2013 // <http://www.eg-online.ru/document/law/227737/>

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Олехнович Галина Ивановна, член-корр. АЭНПД РФ, доктор эконом. наук, профессор
Белорусский Государственный Экономический Университет
пр. Партизанский 26, БГЭУ, Минск 220070, Беларусь.

Galina_f25@mail.ru

Синькевич А.Ю. аспирант

Белорусский Государственный Экономический Университет
пр. Партизанский 26, БГЭУ, Минск 220070, Беларусь.

DATA ABOUT THE AUTHORS

Olekhovich G.I., Doctor of Economics, professor, Belarusian State Economic University. Partizansky av.26, Belarusian State Economic University, Minsk 220070, Belarus.

Galina_f25@mail.ru

Sin'kevich A.Yu. postgraduate Student

Belarusian State Economic University. Partizansky av.26, Belarusian State Economic University, Minsk 220070, Belarus

УДК: 336.025+330.43

АНАЛІЗ ЗАЛЕЖНОСТІ ПОДАТКОВОЇ ПОВЕДІНКИ УРЯДІВ ВІД ЗНАЧЕНЬ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ІНДИКАТОРІВ

Соколовський Д.Б.

Темою статті є вивчення потенційного впливу економічних макропоказників на податкову поведінку урядів, що є складовою більш загальної проблеми державної економічної поведінки у сфері податкової політики.

Метою пропонованого дослідження є аналіз і виявлення взаємозв'язків між базовими та похідними макроекономічними показниками, що характеризують стан економічного розвитку держав, і рівнем корпоративного оподаткування, а також формулювання на цій підставі висновків щодо ефективності державної податкової політики та шляхів її коригування.

Предметом дослідження є можлива залежність податкової поведінки державних структур від економічних макроіндикаторів. В рамках дослідження використано економетричні методи.

Проведено аналіз евентуальної взаємозалежності величини корпоративного податкового тиску та низки макропоказників, що відображають певні оцінки національних економічних систем: потужності, заможності, інвестиційної привабливості та сприятливості інвестиційного клімату.

Виявлено, що корпоративна ставка податку використовується урядами в ролі регулюючого інструменту не надто активно, а податкова поведінка урядів подекуди може бути оцінена як неефективна.

Врахування цього факту, а також аналіз причин, що призводять до такої урядової поведінки, можуть сприяти оптимізації управлінських рішень у сфері податкового регулювання. Крім того, результати дослідження допомагають виявити важелі та мотиви поведінки економічних агентів на макрорівні.

Отримані результати є засадою подальших досліджень як загальноекономічних поведінкових принципів і прийняття рішень на макрорівні, так і більш вузької проблематики, такої як проблема «гонки поступок».

Ключові слова: економічна поведінка, корпоративний податковий тиск, податкове регулювання, макроекономічні показники

АНАЛИЗ ЗАВИСИМОСТИ НАЛОГОВОГО ПОВЕДЕНИЯ ПРАВИТЕЛЬСТВ ОТ ЗНАЧЕНИЙ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНДИКАТОРОВ

Соколовский Д.Б.

Темой статьи – изучение потенциального влияния экономических макропоказателей на налоговое поведение правительства, являющееся составной частью более общей проблемы государственного экономического поведения в области налоговой политики.

Цель предлагаемого исследования состоит в анализе и выявлении взаимосвязей между базовыми и производными макроэкономическими показателями, характеризующими состояние экономического развития государств, и уровнем

корпоративного налогообложения, а также формулировка на этом основании выводов относительно эффективности государственной налоговой политики и путей её корректировки.

Предметом исследования является возможная зависимость налогового поведения государственных структур от экономических макроиндикаторов.

В рамках исследования использовались эконометрические методы.

Проведен анализ эвентуальной взаимозависимости величины корпоративного налогового нагрузки и ряда макропоказателей, отражающих определённые оценки национальных экономических систем: мощности, зажиточности (богатства), инвестиционной привлекательности и благоприятности инвестиционного климата.

Определено, что корпоративная ставка налога используется правительствами в качестве регулирующего инструмента не очень активно, а налоговое поведение правительств иногда может быть оценено как неэффективное.

Учёт этого факта, а также анализ причин, приводящих к такому поведению правительства, могут способствовать оптимизации управленческих решений в области налогового регулирования. Кроме того, результаты исследования помогают определить рычаги и мотивы поведения экономических агентов на макроуровне.

Полученные результаты являются основой дальнейших исследований как общеэкономических поведенческих принципов и принятия решений на макроуровне, так и более узкой проблематики, такой как проблема «гонки уступок».

Ключевые слова: экономическое поведение, корпоративная налоговая нагрузка, налоговое регулирование, макроэкономические показатели

ANALYSIS OF DEPENDENCIES BETWEEN STATE TAX BEHAVIOR AND MACROECONOMIC INDICATORS

Sokolovskiy D.B.

Article examines the potential impact of macroeconomic parameters on tax behavior of governments, which can be regarded as integral part of more common problem of state's economic behavior in tax policy area.

We aimed to analyze and to reveal the interaction between base and derivative macroeconomic parameters, characterizing countries' economic development and level of corporate taxation in order to conclude about effectiveness of state tax policy as well as about ways of its improving.

Subject of study is the possible dependence of tax behavior of government institutions from macroeconomic indicators.

In the framework of given study we used econometric methods.

We made an analysis of eventual interdependence between value of corporate tax burden and certain macroeconomic indicators, representing evaluations of national economic systems: power, wealth, investment attractiveness and congenial investment climate.

We revealed that corporate tax rate is used by governments not too actively, while the state tax behavior somewhere can be estimated as ineffective.

Taking into account this fact as well as analysis of reasons causing such government behavior can facilitate the optimization of managerial decisions in the area of tax regulation. Also obtained results help to reveal instruments and motivation of economic agents' behavior on macro-level. They can serve as base for further research concerning principles of behavior in economics in general as well as for examining more narrow areas such as "race to the bottom" problem.

Keywords: economic behavior, corporate tax rate, tax regulation, macroeconomic indicators.

Вступ. Пропоновану статтю присвячено вивченню потенційного впливу економічних макропоказників на податкову поведінку урядів, що полягає в регулюванні корпоративного податкового навантаження і є складовою більш загальної проблеми державної економічної поведінки у сфері податкової політики. У свою чергу, остання проблема є складовою питання ефективного оподаткування взагалі, прийняття рішень у відповідності до чинної економічної ситуації.

Огляд джерел. Класифікацію літератури з поведінкової економіки в ситуації інвестиційного вибору наведено у праці [1]. При цьому автори зазначають, що значну частину обговорення тематики присвячено раціональній індивідуальній поведінці інвесторів. Водночас, поведінкові економісти стверджують, що зазвичай поведінка індивідів не часто відповідає традиційним припущенням щодо раціонального прийняття економічних рішень. Зокрема, в роботі виокремлено окремі поведінкові чинники, що впливають на інвестиційний вибір. Більш ґрунтовний аналіз таких чинників можна знайти у Канемана і Тверські [2], які вказують, що процес ухвалення рішення не є строго раціональним, де збирається вся необхідна інформація, й об'єктивно оціненою. Швидше, особа, що приймає рішення використовує тактику «коротких шляхів». Також дослідження щодо впливу на інвестиційні рішення індивідуально-психологічних і нефінансових чинників подано в П. Ананда й ін. [3], Дж. Агню [4], Д. Кента й ін. [5], Д. Дітріха й ін. [6], Г. Кассара та Х. Фрідмана [7], С. Айенгара й Е. Каменіці [8], Б. де Мігеля й ін. [9], Г. Пфлуга й ін. [10].

Проте, зважаючи на той факт, що в нашому випадку головними суб'єкти прийняття рішень є уряди, тобто назагал неперсоналізовані структури, у статті використовується гіпотеза раціональної поведінки агентів.

Стосовно дослідження державного регулювання інвестиційними ринками в національній економіці, зокрема, протидії утворенню в ній неефективних станів, можна виділити праці Беслі [11] і Тіроль [12; 13].

Зокрема, Беслі аналізує низку причин відмов ринку і розглядає проблеми, які можуть спричинити ринкові відмови (асиметрію інформації, несприятливий відбір, моральний ризик тощо). Він підкреслює необхідність розгляду повного набору запобіжників недосконалому функціонуванню ринку та доходить висновку, що наявність зазначених причин ринкових відмов є вагомим аргументом на користь державного втручання.

Тіроль у [12] досліджує асиметричну інформацію між інсайдерами та аутсайдерами на стадії фінансування. Представленим ним моделі ґрунтуються на засадничих моделях несприятливого відбору та морального ризику при розподілі капіталу. Тіроль зауважує певні обмеження своїх моделей: неврахування асиметрії інформації, відсутність інформаційних переваг для інвесторів, порівняно з емітентами тощо.

Урядову поведінку, зорієнтовану на залучення інвестицій, зокрема, за рахунок зменшення податкового тиску досліджено в [14; 15]. Розглянуто умови прийняття рішень, зроблено огляд емпіричних досліджень впливу оподаткування на потоки прямих іноземних інвестицій. Аналогічні питання проаналізовано С. Джеймсом і С. ван Парісом [16; 17]. Автори досліджували ефекти податкових пільг на інвестиції та провели економітричний аналіз впливу інвестиційного клімату на ефективність зазначених стимулів.

Різні методи та моделі взаємодії уряду й інвесторів були предметом дослідження:

- ✓ економітричні методи (А. К. Гейл і А. Мартінес [18]);
- ✓ динамічні стохастичні моделі загальної рівноваги (А. Алгожина [19, Сю 94]);
- ✓ підхід реальних опціонів (Д. Барбоса й ін. [20, с. 507] тощо).

У [21] за допомоги теоретико-ігрової моделі було досліджено Парето-оптимальність норм взаємної поведінки держави й інвесторів при прийнятті рішень щодо фінансування зниження ризиків інвестиційної діяльності та зроблено висновок стосовно

того, що причиною неефективності виникаючих норм є не випадок, а раціональна поведінка взаємодіючих сторін. Підтвердження цієї тези було отримано шляхом статистичної перевірки по масиву країн ОЕСР.

Проте, в перелічених у джерелах не було досліджено поведінку урядів у залежності від чинників потужності економіки; інвестиційної потужності; багатства економіки; інвестиційної привабливості, тому дослідження зазначеного питання є **актуальним**.

Аналіз зазначених вище питань і виявлення закономірностей дозволять прогнозувати динаміку податкової поведінки та надавати рекомендації щодо регулювання економічної поведінки урядів.

Тому **метою** пропонованого дослідження є аналіз і виявлення взаємозв'язків між базовими та похідними макроекономічними показниками, що характеризують певні сторони економічного розвитку держав, і рівнем корпоративного оподаткування, а також формулювання на цій підставі висновків щодо ефективності державної податкової політики та шляхів її коригування.

Очевидно, що **об'єктом дослідження** є податкова поведінка державних структур, а **предметом** – її можлива залежність від економічних макроіндикаторів.

Використані дані та методи дослідження

Загальновизнано, що величина валового внутрішнього продукту (ВВП) є найвідповіднішою характеристикою економічної потужності країни. Є декілька систем розрахунку ВВП і одиниць його вимірювання. У дослідженні застосовано найбільш природний підхід, за якого ВВП вимірюється в доларах США.

Певною мірою про потужність економіки свідчить і обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Проте цей показник характеризує більш вузький сегмент національної економіки.

Іноді можна зустріти таку назву, як «інвестиційна привабливість», але тоді слід вести мову про її абсолютне значення, а відносною (нормованою) інвестиційною привабливістю вважати похідний показник: відношення обсягу ПІІ до ВВП. Для спрощення термінології для останнього показника вживатимемо термін «сприятливість інвестиційного клімату».

На відміну від потужності економіки країни, заможність останньої визначається відносною величиною ВВП – нормованою на кількість населення, тобто, показником «ВВП на душу населення».

Власне, у пропонованій статті аналізується еventуальна залежність корпоративного податкового навантаження від 4 зазначених чинників.

Для перевірки можливої наявності залежності використовувалася статистична база світової економіки за 2006-2013 рр. Межі періоду пояснюються таким чином: до 2006 року досить утруднено є отримання інформації щодо корпоративних податків у країнах світу. З іншого боку, 2013 рік – це останній більш-менш стабільний рік для економік низки країн, які особисто мене найбільше цікавлять. Проте, певною мірою це твердження справедливо і для Європи взагалі, позаяк 2014 рік є роком війни в Україні, кризи в Росії, санкцій по відношенню до Росії з боку США, Канади, ЄС й і деяких інших країн, рік активізації Ісламської Держави – тобто, численних потужних екстерналій, що викривлюють загальну картину.

Інші особливості вихідного масиву даних полягають у такому.

Позаяк на чинному етапі не стояло завдання відстежити динаміку податкових ставок, то було розраховано середні значення вихідних показників за 7 років. Задля уніфікації кількісні значення вибиралися виключно зі звітності Світового банку [22-25]. Проте статистика СБ не містить вичерпних даних за всіма країнами світу та за всіма показниками (зокрема, є багато пробілів щодо розміру податкового навантаження). Тому в результаті використовується вибірка зі 117 країн світу, для яких можна розрахувати середнє значення за всіма переліченими факторами.

На підставі того, що вихідні дані являють собою масиви статистичної економічної інформації, для їх дослідження логічно застосовувати економетричні методи. Було прийняте принципове рішення на даному етапі не проводити ґрунтовний **економетричний аналіз, обмежившись загальними кількісними порівняннями та візуально-графічними аргументами**.

Результати дослідження. Розглянемо почергово графіки співвідношення ставки корпоративного податку та кожного з незалежних чинників. На рис. 1 показано зазначене співвідношення для обсягу ВВП. Візуально досить очевидно, що величина ВВП не надто реагує на зростання податкового навантаження: з понад 100 країн спостерігається кілька «сплесків», лінія тренду демонструє невеличке зростання. Тобто, можна говорити про несуттєву взаємну пов'язаність (а то і взагалі непов'язаність) податкового навантаження та обсягу ВВП.

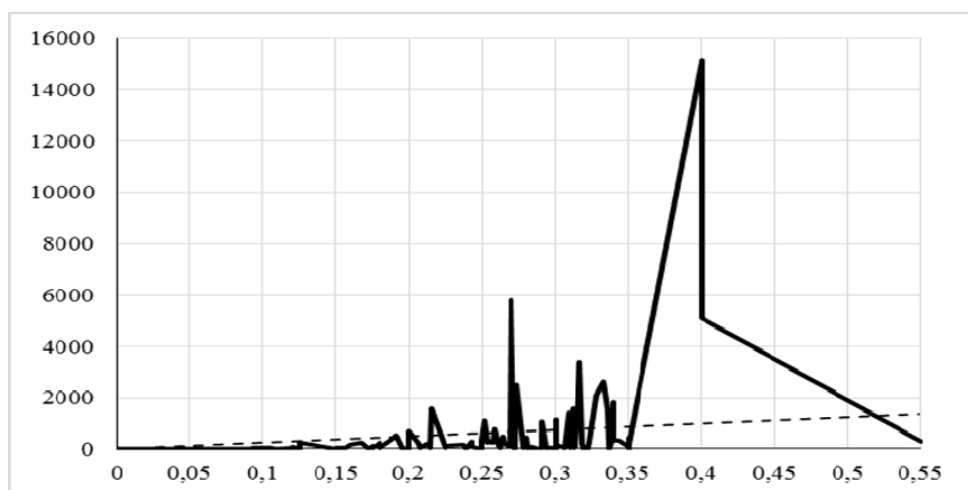

Рисунок 1. Співвідношення величини податкового навантаження та ВВП

Аналогічну картину спостерігаємо для співвідношення ставки корпоративного податку й обсягу прямих іноземних інвестицій (рис. 2). Тобто, в цьому випадку також не доводиться говорити про наявність зв'язку між результируючим і незалежним показниками.

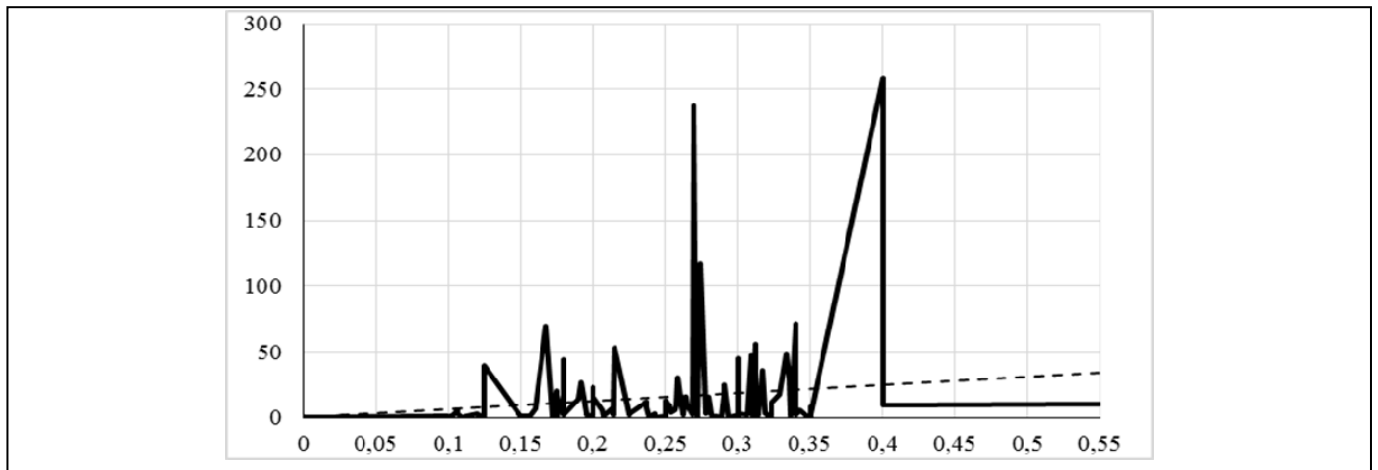

Рисунок 2. Співвідношення величини податкового навантаження та ПІІ

Так само не йдеться про взаємний вплив податкового навантаження та обсягом ВВП на душу населення (рис. 3). Більше того, в даному випадку про взаємний вплив можна казати найменше: графік нормованого на 1 людину ВВП має найбільшу амплітуду відхилень, а лінію тренду, яка в попередніх двох ситуаціях демонструвала хоч мінімальне, але зростання, тут розташовано майже цілком горизонтально.

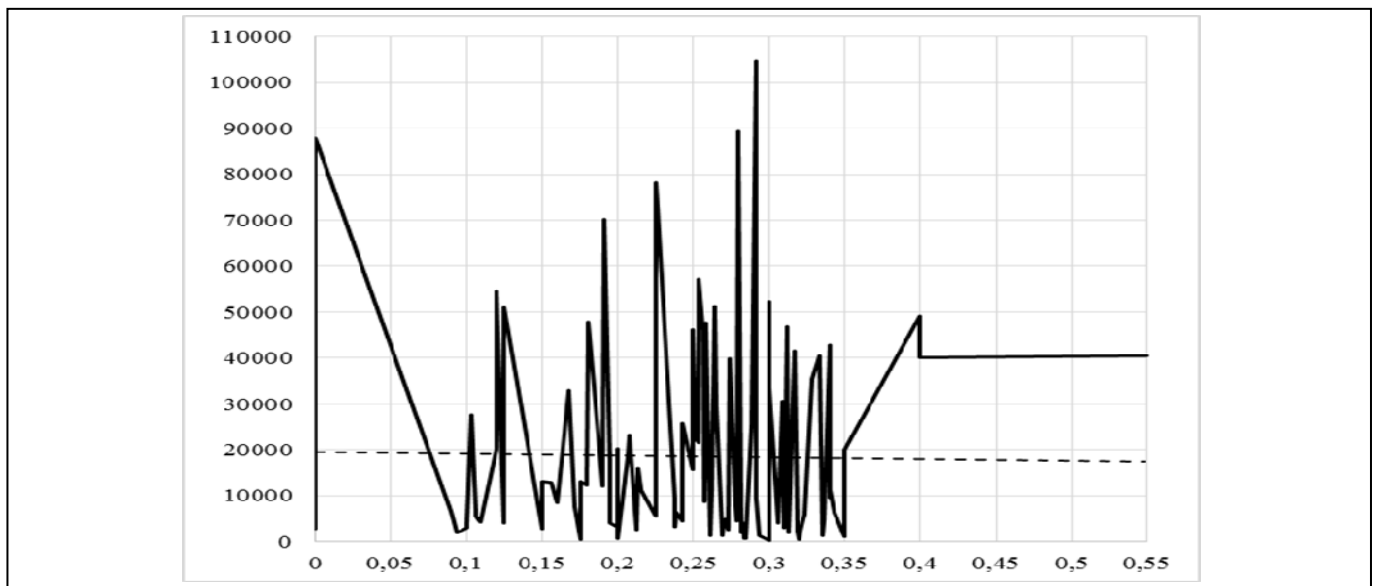

Рисунок 3. Співвідношення величини податкового навантаження та базового показника «ВВП на душу населення»

Отже, можна зробити висновок, що динаміка змін податкового корпоративного тиску не пов'язана з базовими економічними макропоказниками: обсягами ВВП (в абсолютному та відносному вимірюванні) та ПІІ.

Водночас, виявити певні залежності дозволяють складні показники, які утворено з допомогою простих: ВВП та ПІІ, а саме: вектор $(ВВП; ПІІ)$ та скаляр $\frac{ПІІ}{ВВП}$.

Рис. 4 відображає такий процес: якщо для певної країни обсяги ВВП та ПІІ перевищують кожен задані значення (для мал. 4 задано обсяг ВВП – \$468 млрд., обсяг ПІІ – \$13 млн), відповідний маркер розташовуємо на найвищій горизонтальній лінії; якщо ВВП більше за задане значення, а ПІІ менше – на 2-й; якщо навпаки – на 3-й; якщо обидві величини не дотягують до заданих граничних величин – на найнижчій.

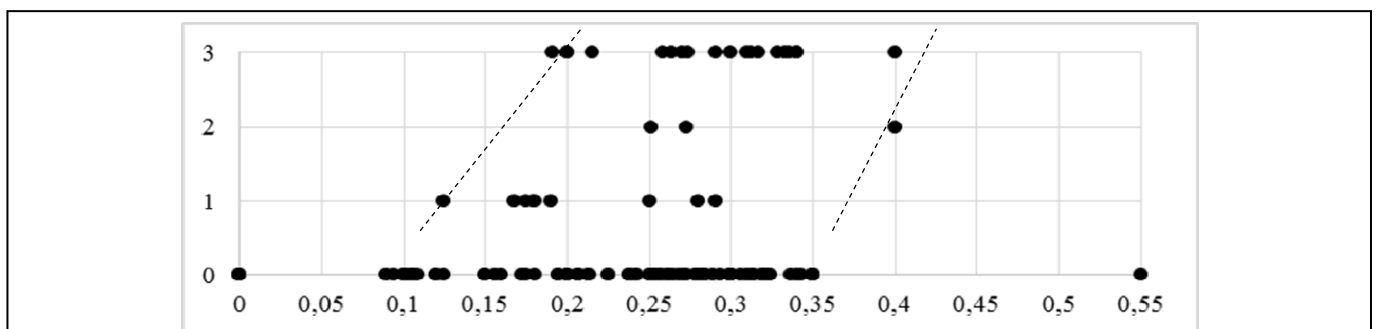

Рисунок 4. Співвідношення величини податкового навантаження та пари базових показників (ВВП, ПІІ)

При цьому по осі абсцис відкладено відповідні ставки корпоративного податку. На графіку добре видно (і підкреслено пунктирами) певний крен графіка праворуч. Це означає, що для потужних, як загалом, так й інвестиційно, економік характерні дещо більші ставки оподаткування в порівнянні зі слабкими.

На рис. 5 наведено графік залежності останнього показника: відношення ПІІ до ВВП.

Безперечно, графіку притаманне досить амплітудне відхилення (хоча і не настільки велике, як у випадку ВВП на душу населення). Втім лінія тренду демонструє досить виразний від'ємний нахил – значно крутіший за нахили графіків із ВВП та ПІІ окремо. Це свідчить також про наявність певної взаємозалежності корпоративного податкового навантаження та показника $\frac{ПІІ}{ВВП}$.

Обговорення результатів

Отже, на підставі аналізу потенційної взаємної залежності між ставкою корпоративного податку та 5 макроекономічними показниками можна прийти до таких висновків.

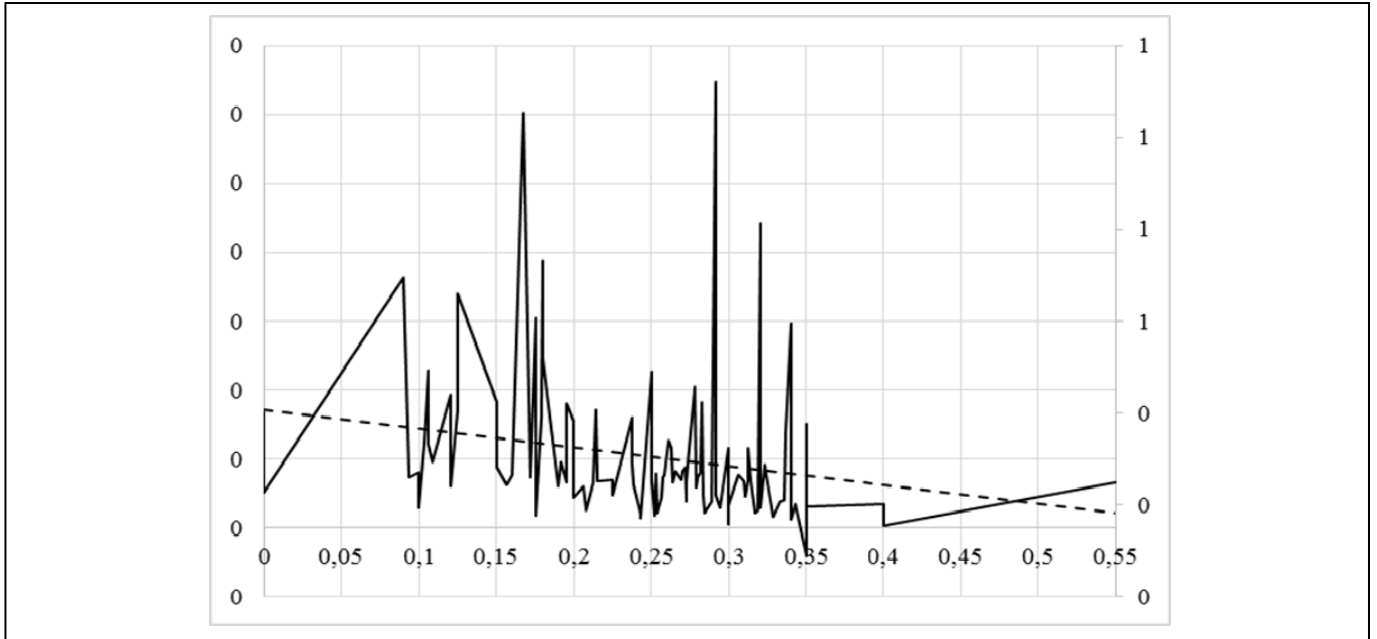

Рис. 5. Співвідношення величини податкового навантаження та похідного показника $\frac{ПІІ}{ВВП}$

Базові показники: обсяг ВВП, обсяг ПІІ, обсяг ВВП на душу населення, а отже і властивості економіки певної країни, які вони уособлюють: загальна потужність економіки, інвестиційна потужність (привабливість) економіки, заможність країни поодиноці практично не впливають на прийняття рішень урядом щодо встановлення та зміни корпоративного податкового навантаження. Є чимало потужних економік із високими корпоративними податками і так само є чимало економічно слабких країн, підприємства яких також піддаються порівняно високому податковому тиску. Водночас, багато і тих, й інших економік, в яких сплачують відносно невеликі податки. Геть те саме можна сказати і про заможні/незаможні країни, і про інвестиційно привабливі/непривабливі.

Насправді, урядові рішення приймаються на підставі більш глибоких зв'язків. Попередньо слід зауважити, що існує порівняно не багато країн економічно потужних й інвестиційно непривабливих і навпаки, слабких економічно, але привабливих у плані інвестицій (рис. 4). Зазвичай, багато інвестицій залучають економічно потужні країни, а слабкі економіки задовольняються невеликими обсягами. Так ось, аналіз спростовує поширену тезу, що економічна й інвестиційна привабливість не в останню чергу досягається з допомогою невеликих податків. Навпаки, виявилось, що в потужних економічно й інвестиційно економік податки, переважно, більше, ніж у слабких. Це можна було би пояснити, що, з одного боку невеликим податковим навантаженням стимулюється інвестиції у слабкі економіки, а також підтримуються їх підприємства; з іншого, потужні економічні системи виступають «дійними коровами», яким, на думку їх урядів, високі податки не зашкодять. Втім, аналіз іншого складного показника – сприятливості інвестиційного клімату: відношення ПІІ до ВВП свідчить, що уряди надто переймаються регулюючою функцією податків: порівняно високий податковий тиск більшою мірою є характерним для економік із не надто сприятливим інвестиційним кліматом і навпаки. Такий стан речей, швидше, вказує на протилежний вектор зв'язку: невисокі податки – сприятливий інвестиційний клімат. Тобто, уряди країн з несприятливим інвестиційним кліматом замість зменшувати податки, швидше, їх збільшують або, принаймні, тримають на фіксованому рівні й наважуються застосувати податковий важіль лише, коли економіка стає мало того, що інвестиційно непривабливою, так ще й слабкою за загально економічною оцінкою. Напевно, такий підхід не можна охарактеризувати як ефективну економічну поведінку.

Висновки

Таким чином, проведено аналіз евентуальної взаємозалежності величини корпоративного податкового тиску та низки макропоказників, що відображають певні оцінки національних економічних систем: потужності, заможності, інвестиційної привабливості та сприятливості інвестиційного клімату. Виявлено, що корпоративна ставка податку використовується урядами в ролі регулюючого інструменту не надто активно. При цьому податкова поведінка урядів подекуди може бути оцінена як неефективна.

Врахування цього факту, а також аналіз причин, що призводять до такої урядової поведінки, можуть сприяти оптимізації управлінських рішень у сфері податкового регулювання. Крім того, результати дослідження допомагають проявити важелі та мотиви поведінки економічних агентів на макрорівні.

Уявляється, що отримані результати можуть слугувати засадами подальших досліджень як загальноекономічних поведінкових принципів і прийняття рішень на макрорівні, так і більш вузької проблематики, такої як, напр., проблема «гонки поступок».

Список літератури

1. Tapia W. Implications of Behavioural Economics for Mandatory Individual Account Pension Systems / W. Tapia, J. Yermo // OECD Working Papers on Insurance and Private Pensions. – 2007. – No11. – OECD Publishing.
2. Kahneman D. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk / D. Kahneman, A. Tversky // *Econometrica*. – 1979. – No47(2). – P. 263-292.
3. Anand P. The ethical investor: Exploring dimensions of investment behavior / P. Anand, C. J. Cowton // *Journal of Economic Psychology*. – 1993. – No14(2). – P. 377-385.
4. Agnew J. Inefficient Choices in 401(k) Plans: Evidence from Individual Level Data // J. Agnew. – Manuscript in preparation. – 2003. – The College of William and Mary.
5. Kent, D. Investor psychology in capital markets: evidence and policy implications / D. Kent, D. Hirshleifer, T. Siew Hong // *Journal of Monetary Economics*. – 2002. – No49. – P. 139-209.
6. Dittrich D. A. V. Overconfidence in investment decisions: An experimental approach / D. A. V. Dittrich, W. Güth, B. Maciejovsky // *The European Journal of Finance*. – 2005. – No11(6). – P. 471-491.
7. Cassar G. Does overconfidence Affect entrepreneurial Investment? / G. Cassar, H. Friedman // *Wharton Research Scholars Journal*. – 2007. – No5(1). – P. 1-31.
8. Iyengar S. S. Choice proliferation, simplicity seeking, and asset Allocation / S. S. Iyengar, E. Kamenica // *Journal Public Economics*. – 2010. – No94. – P. 530-539.
9. de Miguel V. Optimal versus Naive Diversification: How Inefficient Is the 1/N Portfolio Strategy? / V. de Miguel, L. Garlappi, R. Uppal // *The Review of Financial Studies*. – 2009. – No22(5). – P. 1915-1953.
10. Pflug G. Ch. The 1/N investment strategy is optimal under high model ambiguity / G. Ch. Pflug, A. Pichler, D. Wozabal // *Journal of Banking & Finance*. – 2012. – No36(2). – P. 410-417.
11. Besley T. How Do Market Failures Justify Interventions in Rural Credit Markets? / T. Besley // *The World Bank Research Observer*. – 1994. – No9(1). – P. 27-47.
12. Tirole J. *Theory of Corporate Finance* / J. Tirole. – N.J.: Princeton University Press, 2006.
13. Tirole J. Overcoming Adverse Selection: How Public Intervention Can Restore Market Functioning / J. Tirole // *American Economic Review*. – 2012. – No102(1). – P. 29-59.
14. Tax Effects on Foreign Direct Investment. Recent Evidence and Policy Analysis. – 2007, OECD Observer.
15. Tax Effects on Foreign Direct Investment. Policy Brief. – 2008, OECD Observer.
16. James S. Incentives and Investments: Evidence and Policy Implications / S. James. – Investment Climate Advisory Services of the World Bank Group, 2009.
17. Parys, S. van, James, S. The effectiveness of tax incentives in attracting investment: panel data evidence from the CFA Franc zone / S. van Parys, S. James // *Tax Public Finance*. – 2010. – No17. – P. 400-429.
18. Gayle A. C. 2008 The Influence of Government Policy and NGOs on Capturing Private Investment / A. C. Gayle, A. Martinez // OECD Global Forum on International Investment. – 2008, 27-28 March.
19. Algozhina A. Monetary and fiscal policy interactions in an emerging open economy exposed to sudden stops shock: a DSGE approach / A. Algozhina. – 2012. – FIW Working Paper.
20. Barbosa D. The Interaction between Firms and Government in the context of Investment Decisions: A Real Options Approach / D. Barbosa, V. M. Carvalho, P. J. Pereira – 2013. – FEP Working Papers.
21. Sokolovskiy D. The problem of arising the Pareto inefficient norm in relations "investor – government" type / D. Sokolovskiy, O. Sokolovska // Collection of Papers The 14th Annual Doctoral Conference Faculty of Finance and Accounting, University of Economics (Prague, 31 May 2013). – Vol. I. – Prague: Vysoká škola ekonomická, 2013.
22. Total tax rate (% of commercial profits) [Електронний ресурс] // World Bank Open Data. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/IC.TAX.TOTL.CP.ZS>.
23. GDP (current US\$) [Електронний ресурс] // World Bank Open Data. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD/countries>.
24. Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$) [Електронний ресурс] // World Bank Open Data. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD/countries>.
25. GDP per capita (current US\$) [Електронний ресурс] // World Bank Open Data. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>.

References

1. Tapia, W. and Yermo, J. (2007). Implications of Behavioural Economics for Mandatory Individual Account Pension Systems. In: OECD Working Papers on Insurance and Private Pensions, 11: OECD Publishing.
2. Kahneman, D. and Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263-292.
3. Anand, P. and Cowton, C. J. (1993). The ethical investor: Exploring dimensions of investment behavior. *Journal of Economic Psychology*, 14(2), 377-385.
4. Agnew, J. (2003). Inefficient Choices in 401(k) Plans: Evidence from Individual Level Data. Manuscript in preparation, The College of William and Mary.
5. Kent, D., Hirshleifer, D. and Siew Hong, T. (2002). Investor psychology in capital markets: evidence and policy implications. *Journal of Monetary Economics*, 49, 139-209.
6. Dittrich, D. A. V., Güth, W. and Maciejovsky, B. (2005). Overconfidence in investment decisions: An experimental approach. *The European Journal of Finance*, 11(6), 471-491.
7. Cassar, G. and Friedman, H. (2007). Does overconfidence Affect entrepreneurial Investment? *Wharton Research Scholars Journal*, 5(1), 1-31.
8. Iyengar, S. S. and Kamenica, E. (2010). Choice proliferation, simplicity seeking, and asset Allocation. *Journal Public Economics*, 94, 530-539.
9. Miguel, V. de, Garlappi, L. and Uppal, R. (2009). Optimal versus Naive Diversification: How Inefficient Is the 1/N Portfolio Strategy? *The Review of Financial Studies*, 22(5), 1915-1953.
10. Pflug, G. Ch., Pichler, A. and Wozabal, D. (2012). The 1/N investment strategy is optimal under high model ambiguity. *Journal of Banking & Finance*, 36(2), 410-417.
11. Besley, T. (1994). How Do Market Failures Justify Interventions in Rural Credit Markets? *The World Bank Research Observer*, 9(1), 27-47.
12. Tirole, J. (2006). *Theory of Corporate Finance*. N.J.: Princeton University Press, 2006.
13. Tirole, J. (2012). Overcoming Adverse Selection: How Public Intervention Can Restore Market Functioning. *American Economic Review*, 102(1), 29-59.

14. OECD: (2007). *Tax Effects on Foreign Direct Investment. Recent Evidence and Policy Analysis*: OECD.
15. OECD: (2008). *Tax Effects on Foreign Direct Investment. Policy Brief*. OECD Observer.
16. James, S. (2009). *Incentives and Investments: Evidence and Policy Implications*. Investment Climate Advisory Services of the World Bank Group.
17. Parys, S. van, James, S. (2010). *The effectiveness of tax incentives in attracting investment: panel data evidence from the CFA Franc zone*. *Int. Tax Public Finance*, 17, 400-429.
18. Gayle, A. C. and Martinez, A. (2008). *The Influence of Government Policy and NGOs on Capturing Private Investment*. In: *OECD Global Forum on International Investment*, 27-28 March.
19. Algozhina, A. (2012). *Monetary and fiscal policy interactions in an emerging open economy exposed to sudden stops shock: a DSGE approach*. FIW Working Paper.
20. Barbosa, D., Carvalho, V. M. and Pereira, P. J. (2013). *The Interaction between Firms and Government in the context of Investment Decisions: A Real Options Approach*. FEP Working Papers.
21. Sokolovskyi D. *The problem of arising the Pareto inefficient norm in relations "investor – government" type* / D. Sokolovskyi, O. Sokolovska // *Collection of Papers The 14th Annual Doctoral Conference Faculty of Finance and Accounting, University of Economics (Prague, 31 May 2013)*. – Vol. I. – Prague: Vysoká škola ekonomická, 2013.
22. Total tax rate (% of commercial profits) [Електронний ресурс] // World Bank Open Data. : <http://data.worldbank.org/indicator/IC.TAX.TOTL.CP.ZS>.
23. GDP (current US\$) // World Bank Open Data. : <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD/countries>.
24. Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$) // World Bank Open Data. : <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD/countries>.
25. GDP per capita (current US\$) // World Bank Open Data. –: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Соколовський Дмитро Борисович, докторант, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Інститут економіки промисловості НАН України
Панаса Мирного, 26; Київ, 01011
E-mail: dmy.falko@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Соколовский Дмитрий Борисович, докторант, кандидат экономических наук, старший научный сотрудник
Институт экономики промышленности НАН Украины
ул. Панаса Мирного, 26; Киев, 01011
dmy.falko@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Dmytro Sokolovskyi, post-doctoral student, PhD, Senior researcher
Industrial Economics of National Academy of Sciences of Ukraine
Panas Myrny str., 26; Kyiv, 01011
dmy.falko@gmail.com

УДК 911.3:33(476)

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ОБЛАСТЕЙ БІЛОРУСІ

Тетерінець Т.А.,
Чиж Д.А.

Ключові слова: області, соціально-економічний розвиток, диференціація, населення, промисловість, сільське господарство, інвестиції, малий бізнес, заробітна плата, продуктивність праці.

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ОБЛАСТЕЙ БЕЛАРУСИ¹

Тетерінець Т.А.,
Чиж Д.А.

Статья посвящена изучению уровня дифференциации социально-экономического развития областей Республики Беларусь.

Цель: Анализ уровня социально-экономического развития областей Республики Беларусь в контексте основных макропараметров, таких как структура населения и использование трудовых ресурсов, реальный сектор экономики в разрезе областей, изучение взаимосвязи реальных денежных доходов населения и производительности труда в областях Беларуси, подготовка аналитических выводов.

Методы – аналитический, сравнения, экономико-математические.

Результаты работы: Проведенный анализ уровня социально-экономического развития областей Беларуси позволил выявить существенные диспропорции в контексте основных макропараметров, а изучение взаимосвязей основных показателей – выявить «узкие» места и точки роста развития регионов.

Выводы: Разработаны конструктивные предложения, обеспечивающие нейтрализацию экономической асимметрии социально-экономического развития областей.

Ключевые слова: области, социально-экономическое развитие, дифференциация, население, промышленность, сельское хозяйство, инвестиции, малый бизнес, заработная плата, производительность труда.

¹ Региональная панорама Беларуси с целью выявления уровня дифференциации социально-экономического развития основана на областном разрезе без учета г. Минска. Это обусловлено тем, что данный регион обладает статусом столицы, концентрирует в себе большую часть материальных, финансовых и трудовых ресурсов. При этом территориально ограничен и обладает низким природно-экологическим потенциалом. Вышеперечисленные факторы свидетельствуют о некорректности проведения сравнительного анализа социально-экономического развития областей и г. Минска.

DIFFERENTIAL OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF AREAS OF BELARUS

Tsetsiarynets T.A.,
Chyzh D.A.

Article is devoted to studying of level of the differentiation of social and economic development of areas of the Republic of Belarus.

Purpose: *The analysis of level of social and economic development of areas of the Republic of Belarus in the context of the main macroparameters, such as structure of the population and use of a manpower, real sector of economy in a section of areas, studying of interrelation of the real monetary income of the population and labor productivity in areas of Belarus, preparation of analytical conclusions.*

Methods – *analytical, a comparison method, economic-mathematical.*

Results of work: *The carried-out analysis of level of social and economic development of areas of Belarus allowed to reveal essential disproportions in a context of the main macroparameters, and studying of interrelations of the main indicators – to reveal «narrow» places and points of growth of development of regions.*

Conclusions: *The constructive proposals providing neutralization of economic asymmetry of social and economic development of areas are developed.*

Keywords: *areas, social and economic development, differentiation, population, industry, agriculture, investments, small business, salary, labor productivity.*

Устойчивое социально-экономического развития Республики Беларусь и повышение эффективности ее экономики во многом определяются прогрессивностью развития каждого региона, рациональным размещением производительных сил. Не смотря на небольшие размеры республики, отмечается значительные асимметрии в уровне социально-экономического развития и экологической обстановке.

Плотность населения областей Республики Беларуси имеет значительные колебания: наименьший уровень отмечается в северо-восточных районах республики (30 человек на 1 км. кв. в Витебской области) и наибольший - в западных областях (42 человека в Брестской и Гродненской областях). При этом наиболее крупными по площади являются Гомельская, Витебская и Минская области, на долю каждой из которых приходится 19,2-19,3 % территории страны, тогда как удельный вес Гродненской области 12,1 %. Кроме того, низкая рождаемость, которая не обеспечивает простого воспроизводства населения, а также высокий уровень смертности приводит к абсолютному уменьшению численности населения. Демографический ландшафт Беларуси весьма разнороден, что ярко проявляется на уровне регионов.

Наибольшие темпы сокращения населения отмечаются в сельской местности. Удельный вес сельского населения с 2005 года сократился с 27,8 % до 22,7 % в 2014 году. Наибольшие демографические сдвиги произошли в Гродненской и Брестской областях – сокращение сельского населения на 7,7 и 6,3 п.п. соответственно. В результате продолжающегося процесса урбанизации численность городского населения увеличилась и составила более 7 миллионов 325 тысяч человек, т.е. три четверти населения Беларуси – горожане. Наименее урбанизированным регионом является Минская область (56,8 %), так как у нее нет областного центра. Наибольший удельный вес городского населения наблюдается в Могилевской, Витебской и Гомельской областях. Отмечается рост численности населения областных центров и, в основном, городов областного подчинения и крупных промышленных центров (Барановичи, Пинск, Полоцк, Бобруйск, Жодино, Лида, Мозырь, Новополоцк, Солигорск). Остальные городские поселения с численностью меньше 50 тыс. чел находятся в стадии демографической стагнации [1].

Несмотря на то, что в республике реализовано значительное количество государственных программ и инвестиционных проектов по развитию сельских территорий (Государственная комплексная программа развития регионов, малых и средних городских поселений на 2007-2010 годы, Государственная программа устойчивого развития села на 2011–2015 годы, Декрет Президента Республики Беларусь от 7 мая 2012 г. № 6 «О стимулировании предпринимательской деятельности на территории средних, малых городских поселений, сельской местности» и др.) их результативность является недостаточной [2, 3, 4]. Это подтверждается усиливающимися миграционными потоками между сельскими и городскими поселениями.

Наиболее «возрастным» регионом Республики Беларусь является Витебская область, где средний возраст мужчины составил 38,3 лет, женщины – 43,9 лет, а самым «молодым» – Брестская область - 36,9 лет и 42,0 года соответственно.

Во всех областях в разной степени активности наблюдаются одни и те же закономерности, характерные для всей Республики Беларусь: преобладание мужского населения в молодом возрасте над женщинами. В дальнейшем гендерная картина структуры населения несколько меняется: соотношение мужчин и женщин как по республике, так и в региональном разрезе составляет примерно 47 и 53 %.

Наблюдаемый процесс старения населения негативно отражается на формировании трудового потенциала регионов, поскольку ухудшение соотношения возрастных групп моложе и старше трудоспособного возраста сопровождается одновременным сокращением численности трудоспособного населения, и, как следствие, трудовых ресурсов. Регионы сравнительно однородны по удельному весу трудоспособного населения (от 57,7 % в Брестской области до 59,0 % в Гомельской и Могилевской областях). Одновременно на уровне более низких АТЕ эта дифференциация более рельефна: от 48,5 % в Бобруйском районе до 64,1 % в г.Гродно.

Каждому региону свойственны отличительные черты, определяющие воспроизводство и использование трудовых ресурсов. В первую очередь, характер проявления демографических процессов, уровень социально-экономического развития АТЕ, структура экономики, инфраструктурные особенности территории. Локализация трудового потенциала в отдельных районах в значительной мере определена системой расселения, пространственным расположением относительно областных и районных центров, а также исторически сложившимися особенностями развития и размещения производительных сил. При этом одним из главных сдерживающих факторов мобильности трудовых ресурсов является неразвитость доступного по ценовым критериям рынка жилья. Как результат, в регионах отслеживаются две противоположные тенденции: относительная трудоизбыточность в городских поселениях и дефицит трудовых ресурсов, прежде всего, в сельской местности. Вследствие неравномерного социально-экономического развития регионов республики наибольшая численность занятого населения приходится на Минскую область – 691,9 тыс. чел., наименьшая – на Гродненскую область (484,6 тыс. чел.).

Ситуация на рынке труда характеризуется ослаблением ее напряженности. Численность регистрируемых безработных уменьшилась: с 67,9 тыс. чел. на конец 2005 г. до 24,2 тыс. чел. на конец 2014 г., или в 2,8 раза. Уровень регистрируемой безработицы в республике сократился до 0,5¹% от экономически активного населения (от 0,4% в Минской до 0,7% в Витебской, Гомельской и Брестской областях). На местном уровне этот показатель изменяется от 0,1 % в Смолевичском и Минском районах до 1,2 % в Росонском районе.

Таким образом, демографическое развитие регионов Республики Беларусь осложняется вследствие сохранения относительно высокого уровня смертности, прежде всего, среди лиц трудоспособного возраста, отказа части семей от

¹ По оценочным данным

рождения детей, что приводит к сокращению рождаемости до уровня, не обеспечивающего простого замещения родительских поколений, деформации возрастной структуры городского и сельского населения. Перечисленные факторы усиливают демографическое старение населения. В этих условиях демографические перспективы регионов во многом зависят от мер социальной защиты населения.

Трудовой потенциал региона во многом определяет производство валового регионального продукта (ВРП). Наибольший удельный вес ВРП в ВВП отмечается в Минской области - 14,2 %, а наименьший – в Могилевской - 7,5 %. При этом экономическая активность развития регионов на протяжении исследуемого периода остается практически неизменной. Лидером экономического роста выступает Минская область, совокупный темп роста ВРП которой с 2009 г. составил 143,2 %, при этом аутсайдерами остаются Витебская - 113,0 %, Могилевская - 115,5 % и Гомельская области - 115,6 %. Производство ВРП в расчете на душу населения в сопоставимых ценах в Минской области превышало в среднем в 1,5 раза данный показатель в Брестской, Витебской и Могилевской областях. Значительная асимметрия регионов по производству ВРП обусловлена структурой экономики, преобладанием отдельных видов экономической деятельности и производств, обеспечивающих производство продукции и услуг с высоким уровнем добавленной стоимости.

Структура ВРП областей по видам экономической деятельности определяется сложившимся уровнем специализации и концентрации производства во внутриреспубликанском разделении труда. Во всех регионах наибольший удельный вес занимает промышленность, на долю которой приходится от 40 % ВРП (Минская и Гомельская области) до 30 % в Брестской. Сравнительно равномерно развиты регионы по производству добавленной стоимости в секциях «Сельское и лесное хозяйство» (≈10-14%); «Строительство» (≈9-13 %); «Торговля; ремонт автомобилей, бытовых изделий и предметов личного пользования» (≈9-13%). Большая вариабельность наблюдается по секции «Транспорт и связь» (от 5 до 12 %), что обусловлено географическим расположением областей, инженерным оборудованием территории и наличием в них транспортных коридоров. Следует признать, что региональные экономические структуры являются диверсифицированными, что в определенной степени отражает унаследованную региональную структуру экономики с относительно ограниченными структурными преобразованиями за последние 20 лет [5].

Прошедший мировой финансовый кризис и макроэкономическая нестабильность оказали негативное влияние на экономику областей. Промышленности регионов, несмотря на сформировавшиеся положительные тренды, не удалось в полном объеме решить ключевую задачу – повысить конкурентоспособность продукции на внешних рынках, а также комплексно модернизировать предприятия. В 2009 г., а затем и в 2014-2015 гг. промышленные предприятия столкнулись с падением спроса на производимую продукцию, на фоне их неэффективной работы по снижению материалоемкости производства и просчетов маркетинговой политики. В наиболее сложной ситуации оказались регионы с высокой долей машиностроения в структуре производства – Минская, Могилевская и Гомельская области¹.

Валовой выпуск является количественным критерием развития, в то время как величина добавленной стоимости характеризует качественную составляющую производственного процесса. Можно констатировать разновекторную направленность регионально-отраслевого развития областей. Валообразующие регионы, Гомельская и Витебская области, обеспечивая 21 % и 16 % производства промышленной продукции, формируют только 17 % и 10 % валовой добавленной стоимости (ВДС).

Указанные тенденции косвенным образом характеризуют технологическую и инновационную направленность отраслевого развития регионов. Высокие темпы роста валовой продукции, в структуре которой доля доходной части незначительна, свидетельствуют о высокой материалоемкости продукции. В то же время весомый вклад в формирование НДС при одновременно невысоких объемах валового выпуска свидетельствует об эффективности производства, что в большей степени обеспечивается за счет инновационного фактора. Так, наибольший удельный вес НДС в выпуске товаров и услуг по регионам отмечался в Минской (46,2 %) и Брестской областях (45,8 %). Напротив лидеры объемов промышленного производства Гомельская и Витебская области имели наименьший показатели 35,8 % и 34,3 % соответственно.

Наибольший удельный вес в структуре производства промышленной продукции в среднем за последние 5 лет имеет нефтепереработка и производство пищевых продуктов – около 21 %. Приведенные данные свидетельствуют об экономической и социальной значимости промышленности как локомотива экономического развития. Отрасль выступает в качестве инновационного регулятора формирования точек роста в отраслевом и региональном разрезе. Это предопределяет перспективность направлений создания новых высокопроизводительных рабочих мест, обеспечивающих производство продукции с высокой добавленной стоимостью.

Валообразующие отрасли, такие как нефтепереработка, машиностроение, химическая промышленность, распределены по регионам так, что во многом, сглаживается значительная внутрирегиональная концентрация экономической деятельности в рамках ограниченного количества городских поселений. Так, только в 9 городах областного подчинения (Брест, Витебск, Гомель, Гродно, Могилев, Бобруйск, Барановичи, Новополоцк, Жодино) и 5 административных районах (Минский, Мозырский, Жлобинский, Солигорский, Борисовский районы) производится 55-60% объема промышленного производства всех областей.

Высокая степень специализации регионов при прочих положительных условиях ведет к относительной уязвимости, когда экономика может подвергнуться воздействию внешних шоков и необходимости структурной перестройки. Узкоспециализированная структура обрабатывающей промышленности критична с точки зрения долгосрочной основы для устойчивого развития региональной экономики. В то же время в краткосрочной перспективе благоприятная конъюнктура доминирующей отрасли может предопределить динамичное социально-экономическое развитие региона.

На фоне влияния макроэкономической среды на региональный рост, общая динамика за последние годы определялась специфическими шоками. Примером может служить Витебская область, когда темп роста НДС обрабатывающей промышленности в 2012 г. в сравнении с уровнем аналогичного периода прошлого года составлял 143,1%. Данная ситуация переопределила динамичное развитие торговли (191,7%) и обеспечила развитие региона, темп роста ВРП в котором за этот период составил 122,2%. Прекращение экспорта растворителей негативно сказалось не только на динамике развития оптовой торговли, но и в целом на ВРП в 2013 г.

Региональная специализация и эффективность сельского хозяйства, во многом, предопределены имеющимися различиями социально-экономических, природно-климатических и экологических условий. Основными факторами и предпосылками, влияющими на размещение сельского хозяйства областей являются: обеспеченность основными и оборотными средствами, трудовыми ресурсами, качеством земель, система расселения, инженерная обустроенность и загрязненность радионуклидами сельских территорий и др.

¹ По объемам промышленного производства лидерами в республике являются Витебская, Гомельская и Минская области, располагающие такими валообразующими предприятиями, как ОАО «Нафтан», «Белорусский металлургический завод», «Производственное объединение «Белоруснефть», «Мозырский нефтеперерабатывающий завод», ОАО «Беларускалий», ОА «БЕЛАЗ» - управляющая компания холдинга «БелАЗ-Холдинг» и др.

В объеме произведенной продукции сельского хозяйства наибольший удельный вес занимает Минская область, на долю которой приходится почти $\frac{1}{4}$ производимой в стране сельскохозяйственной продукции. На единицу площади сельскохозяйственных земель в Минской, Гродненской и Брестской областях произведено в 1,4 раза больше продукции сельского хозяйства, чем в Могилевской и Витебской областях. В расчете на одного жителя также в Минской и Гродненской областях произведено в 1,4-1,5 раза больше, чем Гомельской и Витебской областях. Плотность поголовья крупного рогатого скота на 100 га сельскохозяйственных земель и поголовья свиней на 100 га пахотных земель наивысшая в аграрноразвитых областях – Гродненской и Брестской.

Основными валобразующими регионами по большинству видов сельскохозяйственной продукции остаются Минская, Брестская и Гродненская области, располагающие объективно лучшими природно-климатическими условиями, внутренними ресурсами. Почвенные и агроклиматические условия определяют региональную специализацию производства отдельных сельскохозяйственных культур. В Минской области производится больше, где-либо зерновых и зернобобовых, картофеля, овощей, в Витебской – льноволокна, в Гродненской – сахарной свеклы. Абсолютным лидером по производству продукции животноводства (реализация скота и птицы на убой (в живом весе), производство молока, производство яиц) также является Минская область.

Индикаторы развития потребительского рынка имеют менее значительные региональные различия, чем показатели развития реального сектора экономики. Так, удельные веса розничного товарооборота областей в общем товарообороте составляют от 9 % в Могилевской области до 14 % в Минской области. В расчете на душу населения наибольший объем розничного товарооборота приходился на Гродненскую, наименьший на Гомельскую область.

Строительная отрасль в региональном разрезе в последнее время развивалась неравномерно. Успешные годы (2008 г. темп роста объема подрядных работ, выполненных по виду экономической деятельности «Строительство» составил 121,1 %, 2010 г. – 112,9 г.) сменялись годами спада (2012 г. – 91,4 %). Наибольший объем подрядных работ на одного жителя региона наблюдался в Минской области. Значительно отстает строительная отрасль в Витебской и Могилевской областях. При достаточно высоких темпах развития жилищного строительства между областями в настоящее время сохраняется разрыв в кв. м общей площади на одного жителя. Наименьшие объемы ввода в эксплуатацию жилых домов на 1 000 населения за последнее время отмечаются в Могилевской и Витебской областях.

Все регионы достаточно плотно охвачены транспортными магистралями. Наиболее высокую обеспеченность железнодорожными путями общего пользования в расчете на 100 тыс. населения имеют Витебская и Брестская области.

Как в целом по экономике, так и в региональной проекции динамика инвестиций в основной капитал характеризуется достаточно устойчивой тенденцией роста. Исключение составляет 2012 г., характеризующийся ярко выраженной рецессией экономического развития регионов, в том числе и в инвестиционной сфере. В этот период объем инвестиций в основной капитал в сопоставимых ценах в расчете на душу населения сократился в среднем на 10-15%. Наибольшее падение зафиксировано в Брестской, Минской и Могилевской областях. По итогам 2013 г. наибольший объем инвестиций в основной капитал в расчете на душу населения в сопоставимых ценах зафиксирован в Минской области – 619,7 тыс. долл. США, наименьший – в Брестской и Витебской областях – 360,5 и 383,1 тыс долл. США. [6].

Практически во всех регионах республики отмечается снижение удельного веса кредитных ресурсов, собственных средств организаций и иностранных инвестиций без учета средств иностранных банков. Снижение доли заемных средств обусловлено высокими процентными ставками кредитных ресурсов, значительными рисками денежно-кредитной сферы, инфляционными ожиданиями и прочими факторами. Тогда как замедление активности внутреннего и иностранного финансирования обусловлено реструктурированием источников инвестиций в основной капитал.

Трансформация инвестиционной политики оказала существенное влияние на формирование технологической структуры инвестиций. Практически во всех областях (за исключением Брестской) наблюдается увеличение доли строительно-монтажных работ и при одновременном снижении затрат на приобретение активной части основных средств – машин, оборудования, транспортных средств. Наибольшие колебания технологической структуры зафиксированы в Минской, Гродненской и Могилевской областях – 17,5, 4,9 и 11,0 п.п. Недостаточность финансирования данных направлений способствует образованию технологического отрыва отечественного производства от ускоряющихся темпов научно-технического прогресса. Отсутствие собственного технологического задела приводит к увеличению импортозависимости экономики и технической отсталости, что в конечном итоге сказывается на уровне ее конкурентоспособности и возможности обеспечивать высокие темпы социально-экономического развития в тактической и стратегической перспективах.

Анализируя результативность структурных деформаций региональной картины инвестиций в основной капитал, следует отметить отсутствие единой направленности инвестиционной политики в региональном разрезе. На протяжении исследуемого временного интервала территориальная структура инвестиций в основной капитал была подвержена существенным колебаниям, вызванным концентрацией капиталовложений в различных регионах республики. К наиболее капиталоемким инвестпроектам можно отнести модернизацию цементных заводов, объектов энергетики, деревообрабатывающих предприятий.

Структура экономики регионов оказывает значительное влияние на экспортные возможности областей. Наибольший экспортный потенциал имеют Минская, Гомельская и Витебская области. Так, экспорт товаров на душу населения в Минской области в среднем начиная с 2008 года превышал показатель в Брестской области в 3,1 раза.

Проведенный ретроспективный анализ уровня социально-экономического развития областей показал, что за последние годы, не смотря на принимаемые меры, не удалось устранить значительный разрыв между регионами (районами и городами областного подчинения) по выручке от реализации продукции, товаров, работ, услуг в расчете на душу населения и одного занятого в экономике. Так, по показателю выручки от реализации продукции (товаров, работ, услуг) (без микро- и малых организаций) на одного среднестатистического по коммерческим организациям Витебская и Гомельская области превышают Брестскую и Могилевскую области в 1,4 раза. Лидирующие позиции этих областей обусловлены высоким показателем выручки АТЕ с нефтеперерабатывающими предприятиями¹.

Основными показателями уровня жизни населения являются реальные денежные доходы населения и номинальная начисленная среднемесячная заработная плата. Анализ темпов роста реальных денежных доходов показывает их незначительную территориальную вариацию. Наибольшие темпы отмечаются в Минской области (261,5 % к 2005 г.), наименьшие – в Гомельской (233,7 %) и Брестской областях (234,3 %). Номинальная начисленная среднемесячная заработная плата в 2013 г. различалась между областями не больше чем в 1,1 раза. Наиболее ярко различия в зарплате проявляются между административными районами. В сельскохозяйственных районах она значительно ниже, чем в индустриально развитых районах. Так, разница между Солигорским районом Минской области и Браславским районом Витебской области составляет более чем в 2 раза.

¹ Например, в г.Новополоцке – 207417,9 тыс. долл. США. на одного среднестатистического, в Мозырском районе – 161675,6 тыс. долл. США в 2013 г.

В Республике Беларусь на протяжении ряда последних лет наблюдается положительная тенденция увеличения числа организаций малого и среднего предпринимательства (МСП). В МСП было занято 1237,9 тыс. работников, примерно 1/3 общей численности по стране. Наибольший прирост организаций МСП зафиксирован в Минской области, наименьший в Витебской и Могилевской областях.

Большая часть субъектов МСП сконцентрирована в Минской области, что объясняется пристойной производственной и социальной инфраструктурой, на ее территории сконцентрированы производственные мощности и квалифицированные кадры, в самом г.Минске имеются значительные рынки товаров и услуг. В целом по республике наблюдается тенденция увеличения количества индивидуальных предпринимателей (ИП). Наибольшее количество ИП зафиксировано в Брестской и Минской областях. Минская область лидирует по количеству МСП, приходящихся на 1000 чел. (10,1 организаций МСП на 1000 чел.). По количеству ИП на 1000 чел. лидируют Гродненская и Брестская области.

Начиная с 2009 г. во всех регионах республики, за исключением Гомельской и Витебской областей, отмечается рост удельного веса МСП в ВРП. Наибольшую роль в экономике регионов субъекты МСП играют в Минской области, наименьшую – в Гомельской области, где их вклад по отдельным показателям не превышает 10-15 %.

Анализ среднесрочной ретроспективы показывает положительные тренды в области изменения структуры частного сектора. Темп увеличения количества МСП опережает темпы роста числа ИП, что свидетельствует о повышении степени правовой упорядоченности бизнеса. В структуре МСП наибольшие темпы роста отмечаются для микроорганизаций, что свидетельствует о переходе части ИП в разряд микроорганизаций. Снижение удельного веса средних и малых организаций говорит о переориентации бизнеса на более гибкие, мобильные формы, которые, к сожалению, не отличаются финансовой устойчивостью.

Наблюдается ярко выраженная региональная дифференциация отраслевой структуры МСП, для которой характерна концентрация сферы услуг в столичном регионе и рассредоточении предприятий реального сектора экономики по областям республики. Наиболее привлекательными видами предпринимательской деятельности являются торговля и общественное питание. Концентрация отечественного предпринимательства осуществляется преимущественно в сферах, не требующих высокой квалификации и специальных знаний. Высокий удельный вес ИП и микроорганизаций характеризуются низким инвестиционным и инновационным потенциалом. Кроме того, снижение количества малых и средних организаций по сравнению с микропредприятиями свидетельствует о низком уровне интеграции в систему кооперационных производственных отношений. Это актуализирует проблемы затрудненного доступа субъектов предпринимательства к финансовым, материально-техническим ресурсам. Сложившаяся картина свидетельствует о регионально-отраслевом расслоении МСП, неэффективности действующих организационно-хозяйственных структур и, как следствие, низкой эффективности его производственно-экономической деятельности.

Уровень экономического развития областей накладывает определенный отпечаток на экологическую ситуацию в регионах. Экономически развитые Минская, Гомельская, Витебская области являются лидерами по выбросам загрязняющих веществ в атмосферный воздух. Так, по выбросам загрязняющих веществ в атмосферный воздух от стационарных источников в расчете на одного жителя Витебская область превышает Брестскую в 3 раза. Около 70 % образующихся отходов в республике приходится на Минскую область, и частности на Солигорский район, что связано с деятельностью Беларуськалия.

Осознание глубины территориальных асимметрий социально-экономического развития, а также особых вызовов, с которыми приходится сталкиваться различным регионам, на основе идентификации конкурентных преимуществ, является важной предпосылкой для разработки мер и механизмов роста и реализации структурных реформ в экономике. Отраслевые и инфраструктурные различия в развитии и размещении производительных сил между регионами и внутри их, определяют перспективы точек/полосов роста. Эти различия ведут также к уязвимости, специфической для каждого региона, особенно потому, что экономика может подвергнуться экзогенным шокам, что может асимметрично повлиять на различные отрасли.

Таким образом, на основе выполненного анализа можно констатировать некоторые пространственно-отраслевые закономерности и диспропорции социально-экономического развития областей и в соответствии с этим предложить основные направления путей решения выявленных проблем:

1. Усиливаются процессы миграции населения из сельских населенных пунктов в городские. Главными направлениями совершенствования расселения на перспективу являются: сдерживающее развитие г. Минска и стимулирование оттока населения в города-спутники, сохранение и эффективное использование потенциала больших и средних городских поселений, а также создание социально-экономических условий для поддерживающего развития малых городов и сельских поселений.

С целью оптимизации системы расселения и административно-территориального деления Республики Беларусь необходимо рассмотреть вопрос целесообразности:

- ликвидации районов, численность населения которых менее 15 тыс. человек и она продолжает уменьшаться (Россонский – Витебская область, Дрибинский, Круглянский, Краснопольский, Чериковский и Хотимский – Могилевская, Брагинский, Кормянский и Наровлянский – Гомельская область);

- оптимизации размеров районов: Верхнедвинского, Полоцкого и Толочинского районов в Витебской области; Бельничского, Костюковичского, Кричевского и Славгородского в Могилевской области; Чечерского, Лоевского и Хойникского районов в Гомельской области;

- слияние г.Минска и Минского района в одну АТЕ.

Целесообразно рассмотреть вопросы, связанные с уточнением границ областей в зависимости от тяготения отдельных районов к нынешним областным центрам (передача Островецкого, Сморгонского и Ошмянского районов Гродненской области в Минскую область в связи со строительством АЭС и др.).

2. Сохраняется существенная дифференциация уровня экономического развития и темпов экономического роста областей, при еще большей контрастности внутрирегионального развития. Региональная политика должна сочетать в равной степени как инструменты выравнивания условий проживания населения на данной территории (доходы, уровень и качество медицинских и бытовых услуг, экологические условия), равнодоступности получения благ, так и стимулировать «экономические точки роста» в данных местностях.

В этой связи структурная модернизация региональной экономики должна предусматривать:

- ускоренное развитие производств и видов деятельности по углубленной переработке местных сырьевых ресурсов без ущерба для экологической ситуации;

- модернизацию действующих промышленных организаций (в том числе градообразующих организаций в малых и средних городах) путем расширения практики субсидирования из местных бюджетов части процентных ставок по кредитам на обновление технологического оборудования и внедрение новых технологий;

- замещения традиционных отраслей производствами высокотехнологичного сектора, использующими технологии 5-го и 6-го технологических укладов.

Особое внимание необходимо уделять развитию малого и среднего предпринимательства (МСП) в виде:

- расширения доступа субъектов МСП к финансовым ресурсам за счет создания Региональных гарантийных фондов для субъектов малого и среднего бизнеса в форме некоммерческих организаций, обеспечивающих МСП доступ к финансовым ресурсам за счет предоставления поручительств (гарантий);

- включения субъектов МСП в производственные технологические цепочки крупных производств на основе развития мелкосерийных производств, организации производства комплектующих и сопутствующих товаров, переработки отходов производства крупных промышленных организаций и др.

3. Отмечается высокая концентрация экономической и деловой активности в пристоличном регионе, в областных центрах и больших городах, приводящая к поляризации экономического пространства страны. Главным средством воплощения региональной политики должны стать конкретные программы и/или отдельные меры воздействия на территориальную структуру экономики, в первую очередь, прямой поддержки развития следующих регионов:

- депрессивных и слаборазвитых регионов. Главная задача программы помощи - замедлить процесс «разбегания» регионов по темпам и уровню развития, сдержать нарастание диспропорций в территориальной структуре страны¹;

- монопоселений, в которых занятость населения зависит от узкого круга предприятий;

- Минской агломерации и городов-спутников. Целесообразно скорректировать программы инфраструктурного строительства в пригородных зонах и планы землепользования в районах, прилегающих к г.Минску, крупным городам, а также градостроительные нормативы применительно к зонам перспективного развития агломераций;

- районов, загрязненных радионуклидами.

4. Несовершенство отраслевой структуры экономики отдельных регионов, которое характеризуется наличием материалоёмких и энергоёмких производств в Витебской и Гомельской областях.

Решение обозначенной проблемы можно осуществить посредством осуществления следующих мероприятий:

- обеспечить углубление специализации и диверсификации экономики регионов путем стимулирования создания новых видов производств с высокой долей добавленной стоимости из местных сырьевых ресурсов;

- активизировать стимулирование кластерного развития экономики регионов, создание комплексной системы государственной поддержки кластерных проектов, что позволит ускорить процесс внедрения новых организационных форм интеграции и кооперации субъектов хозяйствования, осуществляющих различные виды экономической деятельности.

- способствовать развитию государственно-частного партнерства в форме объединения государственных и частных ресурсов в рамках экономически и социально значимых региональных проектов;

- стимулировать производство высокотехнологичных товаров посредством создания совместных предприятий с зарубежными инвесторами, стимулировать трансферт технологий из государственного сектора в негосударственный, предоставлять государственную поддержку организациям, производящим высокотехнологичную продукцию.

5. Отсутствует четкая целенаправленность в распределении инвестиционных ресурсов, что способствует их распылению и снижению экономической отдачи. Повышению эффективности использования инвестиций будет способствовать:

- точечное финансирование «прорывных» инвестпроектов, направленных на развитие конкретных отраслей и территорий (региональных «точек роста»);

- формирование региональной инвестопроводящей инфраструктуры (бизнес-центров, агентств, страховых, лизинговых компаний и др.), инфраструктуры рынка недвижимости;

- стимулирование привлечения частных инвесторов в регионы путем инвестиционных компенсаций, налоговых льгот, льготных кредитов и т.п.;

- реализация проектов государственно-частного партнерства (ГЧП), использование практики концессионных отношений;

- создание информационно-консультативных центров по оказанию услуг потенциальным инвесторам по поиску перспективных проектов, а организациям – по разработке инвестиционных проектов, способных заинтересовать инвестора.

6. Усиливаются диспропорции в уровне доходов и заработной платы жителей больших и малых городов, сельской местности. Для устранения выявленных дисбалансов необходимо:

- активизировать развитие малого и среднего предпринимательства в производственной сфере, создание новых высокопроизводительных рабочих мест;

- повышение мобильности трудовых ресурсов, стимулирования экономической активности и повышения конкурентоспособности незанятых граждан, содействия самозанятости и организации предпринимательской деятельности;

- дифференциация системы социальных льгот и выплат по территориальному принципу, позволяющей оказывать дополнительные виды социальной помощи в сельской местности;

- оптимизация территориального размещения сети учреждений социального обслуживания, укрепления их материально-технической базы;

- развитие социально-культурных центров, имеющих multifunctional характер.

Список использованных источников

1. <http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/otrasli-statistiki/naselenie/> Дата доступа 18.03.2015
2. Указ Президента Республики Беларусь от 07.06.2007 № 265 «Об утверждении Государственной комплексной программы развития регионов, малых и средних городских поселений на 2007-2010 годы»
3. Указ Президента Республики Беларусь от 01.08.2011 № 342 «Об утверждении Государственной программы устойчивого развития села на 2011-2015 годы»
4. Декрет Президента Республики Беларусь от 7 мая 2012 г. № 6 «О стимулировании предпринимательской деятельности на территории средних, малых городских поселений, сельской местности»
5. <http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/regiony-respubliki-belarus/publikatsii/> Дата доступа 18.03.2015
6. http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/otrasli-statistiki/investitsii-i-stroitelstvo/osnovnye-pokazateli-za-period-s-___-po-gody_8/investitsii-v-osnovnoi-kapital/ Дата доступа 18.03.2015.

References

1. <http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/otrasli-statistiki/naselenie/>
2. Ukaz Prezidenta Respubliki Belarus' ot 07.06.2007 № 265 «Ob utverzhdenii Gosudarstvennoy kompleksnoy programmy razvitiya regionov, malyykh i srednikh gorodskikh poseleniy na 2007-2010 gody»
3. Ukaz Prezidenta Respubliki Belarus' ot 01.08.2011 № 342 «Ob utverzhdenii Gosudarstvennoy programmy ustoychivogo razvitiya sela na 2011-2015 gody»

¹ Примером может служить проект Программы социально-экономического развития юго-восточных регионов Могилевской области на период до 2020 года

4. Dekret Prezidenta Respubliki Belarus' ot 7 maya 2012 g. № 6 «O stimulirovanii predprinimatel'skoy deyatelnosti na territorii srednikh, malykh gorodskikh poseleniy, sel'skoy mestnosti»
5. <http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/regiony-respubliki-belarus/publikatsii/>
6. http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/otrasli-statistiki/investitsii-i-stroitelstvo/osnovnye-pokazateli-za-period-s-___-po-___-godu_8/investitsii-v-osnovnoi-kapital/

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Тетеринец Татьяна Анатольевна, доцент кафедры экономики и организации предприятий АПК, к.э.н., доцент
УО «Белорусский государственный аграрный технический университет»
220070, Республика Беларусь, г. Минск, пер. Клумова 11-29
talad79@mail.ru

Чиж Дмитрий Анатольевич, доцент кафедры почвоведения и земельных информационных систем, к.э.н., доцент
УО «Белорусский государственный университет»
220030 г. Минск, пр. Независимости 4
chyzh@yandex.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Tsetsiarynets Tat'iana Anatol'ievna, PhD of Economics Sciences, Associate Professor of «Economics and Organization of agriculture» of Belarus State Agrarian Technical University,
side str. Klumov 11-29, Minsk, Republic of Belarus, 220070
talad79@mail.ru

Chyzh Dmitrii Anatol'ievich, PhD of Economics Sciences, Associate Professor,
Belarus State University
Minsk, Republic of Belarus,
chyzh@yandex.ru

УДК 330.34 + 339.5

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ФАКТОРИ ЗРОСТАННЯ

Турбан Г.В.

Ключові слова: міжнародна торгівля, тенденції розвитку, послуги, регіональні торгові угоди, міжнародні ланцюжки поставок, розвинені країни, фактори, технології, іноземні інвестиції, міжнародна спеціалізація.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ТОРГОВЛЯ: ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ И ФАКТОРЫ РОСТА

Турбан Г.В.

Целью работы являлось выявление тенденций в международной торговле и факторов, определяющих ее перспективы.

Предметом статьи являются тенденции развития международной торговли. Выявлены следующие тенденции: возрастание позиций и роли развивающихся стран, развитие внутрирегиональной торговли, распространение международных цепочек поставок, значительный рост роли услуг в обеспечении международной торговли товарами, возрастание доли малых предприятий в мировом экспорте. Развитие международной торговли в перспективе будут определять следующие факторы: демография, инвестиции, технологии, транспортные расходы, доступ к ресурсам.

При проведении исследования использовались методы анализа и синтеза, системный подход.

Результаты исследования могут быть использованы в практике работы субъектов хозяйствования, органов государственного управления.

Ключевые слова: международная торговля, тенденции развития, услуги, региональные торговые соглашения, международные цепочки поставок, развитые и развивающиеся страны, факторы, технологии, иностранные инвестиции, международная специализация.

INTERNATIONAL TRADE: TRENDS AND GROWTH FACTORS

Turban G.V.

The purpose of the study was to identify trends in international trade and the factors that determine its prospects.

The subject of the article are the trends of development international trade.

Installed the following trends: growth of the position and role of developing countries, the development of intra-regional trade, development of international value chains, significant increase of the role of services in promoting international trade in goods, increase the share of small enterprises in global exports. Development of international trade in the future will determine the following factors: demographics, investment, technology, transportation, access to resources.

The methods of study are analysis and synthesis, systematic approach.

The results of study can be used in the practice of companies, public authorities.

Key words: international trade, trends of development, services, regional trade agreements, international value chains, developed and developing countries, factors, technology, foreign investment, international specialization.

Актуальность исследования тенденций в развитии международной торговли обусловлена рядом причин. С одной стороны, современная экономика отдельных стран мира в значительной степени ориентирована на внешнюю торговлю, зарубежные рынки. С другой – начало 21-го столетия характеризуется стратегической неопределённостью современного мирового развития, обострением социально-экономических противоречий. Поэтому для бизнеса важно учитывать как тенденции в развитии международной торговли, так и геополитические вызовы, что обусловило предмет исследования.

Изучением различных аспектов в развитии международной торговли занимается значительное количество ученых в разных странах мира. Однако это весьма динамично изменяющаяся сфера экономики, требующая постоянного мониторинга. Особое значение при исследовании данной темы имеют официальные публикации международных организаций: Всемирной торговой организации, Всемирного банка, ЮНКТАД и др., использование методов сравнительного анализа, синтеза и группировок.

Целью исследования явилось выявление тенденций в развитии международной торговли и факторов, определяющих ее перспективы.

Исследование показало, что в последние десятилетия развитие международной торговли характеризовалось высокими темпами: по данным экспертов ВТО за период с 1980 по 2012 гг. в целом по миру среднегодовые темпы роста торговли товарами составили 7%, услугами – 8% [1]. В 2013 г. объем мировой торговли товарами составил 18,8 трлн. долл., услугами – 4,7 трлн. долл. Отношение мирового экспорта товаров и услуг к суммарному мировому ВВП достигло 34% в 2013 году по сравнению с 20% в начале 1990-х годов. За последние 20 лет экспортная квота в мировом ВВП увеличилась более чем в 1,5 раза. Данные свидетельствуют о высоком уровне экономической взаимозависимости стран мира. Международные эксперты установили положительную корреляцию - чем больше фирмы и страны имеют доступ к импортируемым ресурсам, тем более экономика интегрируется в международные цепочки поставок и тем больше растет экспорт.

Активными участниками международной торговли выступают как развитые, так и развивающиеся страны. В 2013 году в первую пятерку стран-экспортеров вошли Китай (11,8% общемирового экспорта), США (8,4%), Германия (7,7%), а также Япония (3,8%) и Нидерланды (3,5%). За ними следуют Франция (3,1%), Южная Корея (3%), Великобритания и Гонконг (по 2,9%) [1]. Замыкает первую десятку стран-экспортеров Россия – 2,7% общемирового товарного экспорта (Таблица 1).

В экспорте коммерческих услуг лидирует с большим отрывом США (14,3%), за ними следуют Великобритания (6,3%), Германия (6,2%), Франция (5%) и Китай (4,5%). Далее в первой десятке – Индия (3,3%), Испания, Япония и Нидерланды (по 3,1%), а также Гонконг (2,9%).

Согласно выводов Конференции ООН по торговле и развитию ЮНКТАД и Всемирной торговой организации, мировая экономика в 2014 г. не вышла на путь устойчивого роста. Темпы роста мировой торговли товарами и услугами не вернулись к высоким докризисным показателям. После резкого падения торговли в 2008–2009 гг. и быстрого восстановления в 2010 г., темпы роста торговли товарами снизились до 6% в 2011 г. и до менее чем 3% в 2012 г. и в 2013 г. Это снижение затронуло все страны – и развитые, и развивающиеся, и страны с переходной экономикой. Замедление роста мировой торговли международные организации объясняют, прежде всего, низким уровнем экономической активности в развитых странах. Поэтом одной из ключевых проблем для бизнеса стран, в экспорте которых велика доля продукции обрабатывающей промышленности в ближайшие несколько лет станет медленный рост объемов конечного потребления в развитых странах [4].

Таблица 1. Страны-ведущие экспортеры и импортеры в международной торговле товарами в 2013 г., млрд. долл. США

Экспортеры				Импортеры			
место	страна	объем	доля	место	страна	объем	доля
1	Китай	2,209	11,7	1	США	2,329	12,3
2	США	1,580	8,4	2	Китай	1,950	10,3
3	Германия	1,453	7,7	3	Германия	1,189	6,3
4	Япония	715	3,8	4	Япония	833	4,4
5	Нидерланды	672	3,6	5	Франция	681	3,6
6	Франция	580	3,1	6	Великобритания	655	3,5
7	Республика Корея	560	3,0	7	Гон Конг Китай	622	3,3
8	Великобритания	542	2,9	8	Нидерланды	590	3,1
9	Гон Конг Китай	536	2,8	9	Республика Корея	516	2,7
10	Российская Федерация	523	2,8	10	Индия	477	2,5
Всего мировой экспорт товаров		18,816	100,0	Всего мировой импорт товарами		18,890	100,0

По оценке экспертов МВФ, мировая экономика постепенно начинает возвращаться к высоким темпам роста. Два года - 2013 и 2014 гг. - темпы прироста мировой экономики составляли 3,3%. В 2015 г. прирост мировой экономики составит 3,9%, по прогнозу МВФ, что явное ускорение по сравнению с предыдущими двумя годами. Несмотря на быстрый выход мировой экономики из кризиса 2008 - 2009 гг. - прирост в 2010 г. составил 5,4%, проблемы, приведшие к кризису, потребовали гораздо большего времени для их решения. Экономика развитых стран, возросшая в 2010 г. на 3,1%, в последующие три года росла невысокими темпами - 1,7%, 1,2%, 1,4%. В 2015 г. прирост экономики развитых стран составит, по оценке МВФ, составит 2,2% [4].

Слишком экспансивная кредитно-денежная политика развитых стран, кризис на Украине, ближневосточный конфликт, эпидемия лихорадки Эбола - все эти факторы угрожают экономической стабильности на планете, считают специалисты Международного валютного фонда. Но даже несмотря на возросшие риски, МВФ исключает возможность резкого спада мировой экономики. В то же время, как подчеркивают специалисты фонда, развитие мировой экономики будет идти более медленными темпами, чем прогнозировалось еще в начале 2014 г. При этом особую озабоченность экспертов вызывает сильное ослабление темпов экономического роста в еврозоне. Особым фактором экономического подъема в мире станет направленная на устранение инфляции кредитно-денежная и финансовая политика развитых индустриальных стран. В то же время слишком экспансивная кредитно-денежная политика чревата тем, что она стимулирует к рискованным операциям, предостерегают эксперты. По оценкам МВФ, курс на изменение своей кредитно-денежной политики возьмут в первую очередь США, в то время как в еврозоне и Японии на передний план выйдет такая проблема, как борьба со слишком низкой инфляцией.

Высокая экономическая взаимозависимость стран определяет перспективы развития бизнеса и вызывает необходимость учитывать как текущую ситуацию, так и тенденции в международной торговле.

Одной из тенденций являются значительно более высокие темпы роста международной торговли в сравнении с темпами роста производства: с 1980 по 2013 г. темпы роста мировой торговли почти в два раза превышали темпы роста мирового производства. За период с 1980 по 2013 гг. объемы международной торговли товарами увеличились почти в четыре раза [2].

Другая тенденция в развитии международной торговли – возрастание позиций и роли развивающихся стран. В 1980 г. доля развивающихся экономик составляла 34% в мировом экспорте, в 2013 г. – 49%. При этом существенно увеличилась доля мировой торговли «Юг-Юг» – с 8% в 1990 до 26% в 2013г., а также «Север – Юг» – с 33% до 39%. Торговля между развитыми странами («Север-Север») понизилась с 56% до 35% [1]. За тридцатилетний период значительно изменились позиции в мировой торговле Китая и Республики Корея, которые с 30 и 32 мест в 2008 г. переместились на 1 и 7 в 2013 г. соответственно (Таблица 2).

Эта тенденция, как предполагают эксперты международных организаций, будет действовать и в ближайшие десятилетия, причем развивающиеся страны могут опередить развитые государства по темпам роста внешней торговли и валового продукта в 2–3 раза. Сохранится неравномерность развития отдельных стран. Наряду с благоприятными перспективами стран БРИКС большой потенциал развития имеет так называемая группа – следующие одиннадцать (next eleven). В эту группу входят Бангладеш, Республика Корея, Египет, Индонезия, Иран, Мексика, Нигерия, Пакистан, Филиппины, Турция и Вьетнам.

Таблица 2. Изменение позиций стран в мировой торговле товарами, млрд. долл США, %

Мир	2013			1980	
	объем	место	доля	место	доля
Китай	2,209	1	11,7	30	0,89
США	1,580	2	8,4	1	11,09
Германия	1,453	3	7,7	2	9,48
Япония	715	4	3,8	3	6,41
Нидерланды	672	5	3,6	9	3,64
Франция	580	6	3,1	4	5,7
Республика Корея	560	7	3,0	32	0,86
Российская Федерация	523	10	2,8	-	-
Всего мир	18,816		100,0		100,0

Третья тенденция в развитии международной торговли – уменьшение специализации стран в экспортных поставках и рост их схожести с точки зрения экспорта. Улучшение в области транспорта, телекоммуникаций и информационных технологий, наряду с развитием экономической интеграции и большей открытости торговли привели к повышению уровня мобильности стран. Сравнительные преимущества или международные различия в факторах производства во многих странах стали более слабо выраженными. Более очевидными стали сравнительные преимуществ по географическому фактору.

В-четвертых – развитие внутрирегиональной торговли. Региональные торговые соглашения по данным ЮНКТАД и ВТО охватывают более 50% мировой торговли, в том числе 16% - беспошлинная торговля. Доля внутрирегиональной торговли в экспорте Азии повысилась с 42% в 1990 г. до 52% в 2013 г. (если учитывать Европейский союз как единое целое). В ЕС в 2013 г. она составила 75%. Доля внутрирегиональной торговли в экспорте Северной Америки увеличилась с 41% до 56% (между 1990 г. и 2000 г.) и снизилась до 49% в 2013 г. [1]. Другие географические регионы (Южная Америка, Африка, Ближний Восток и Содружество независимых государств), по данным Всемирной торговой организации, в основном торговали не между входящими странами, а с другими регионами.

Практически все государства за редким исключением являются участниками одного или нескольких соглашений о региональной интеграции. По состоянию на 1 сентября 2014 г. в Секретариате ВТО было зарегистрировано 379 Региональных торговых соглашений (Таблица 3) [1]. Еще около 200 РТС находятся в стадии регистрации. В то время как за период с 1948 по 1994 гг. в ГАТТ было направлено всего 123 нотификации, а фактически на конец 1994 г. зарегистрировано 49 РТС, из них 45 – по товарам и всего 4 – по услугам.

Таблица 3. Количество Региональных торговых соглашений на 1 сентября 2014 г.

Вид регионального торгового соглашения	Количество
Зона свободной торговли (англ. Free Trade Agreement – FTA), согласно ГАТТ ст. XXIV	208
Таможенный союз (англ. Custom Union – CU), согласно ГАТТ ст. XXIV	17
РТС согласно разрешительной оговорки (англ. Enabling clause)	36
РТС по услугам, согласно ГАТС ст. V	118
Всего:	379

Более 80% РТС – Зоны свободной торговли (ЗСТ) по торговле товарами и услугами. Таможенных союзов (ТС) создано 17.

В течение последнего десятилетия XX столетия было зарегистрировано 56 региональных торговых соглашений по товарам и 10 – по услугам. Но резкий всплеск в создании РТС приходится на XXI столетие, в течение которого зарегистрировано 251 соглашение, из них 145 – по товарам. Но наиболее активизировался в этот период времени процесс образования РТС по услугам, которых было создано 106 [3]. В настоящее время ежегодно регистрируется около 50 РТС.

В-пятых, развитие международных цепочек поставок. В настоящее время 30% в общем объеме международной торговли составляет реэкспорт промежуточных товаров [2]. С середины 90-х годов эта доля выросла почти на 10 процентных пунктов, что свидетельствует о повышении международной взаимозависимости в рамках международных производственных цепочек и необходимости учета добавленной стоимости. Согласно расчетов экспертов UNCTAD, 80% мировой торговли связано с производственными сетями, созданными ТНК, 60% - это непосредственно торговля промежуточными товарами и услугами на различных стадиях производственного процесса. Эффективный доступ к импорту промежуточных ресурсов повышает конкурентоспособность фирм в взаимозаменяемом мире.

В-шестых, значительный рост роли услуг в обеспечении международной торговли товарами. Вклад услуг в общий объем торговли, если измерить в добавленной стоимости, увеличился с 1990 по 2008 гг. почти в два раза – с 23% до 45%. Услуги выполняют весьма важную роль при осуществлении международных сделок торговли товарами, так как влияют на величину общих издержек производства. Услуги имеют важное значение для индустриальной торговой политики, особенно те, которые способствуют интеграции малых и средних предприятий в международные системы поставок.

В-седьмых, возрастание роли малых предприятий в мировом экспорте. Мировыми лидерами в данной сфере являются Китай, Гонг Конг, где доля малых и средних предприятий в общем объеме экспорта страны составляет 51%, далее следует Германия – более 40%. В Латинской Америке показатель невелик – 3-5%, в Африке – 0,1%.

В ведущих странах мира сектор МСП играет важную роль в развитии экономики и повышении уровня благосостояния населения. МСП, являясь по определению более мобильными и гибкими, способны быстрее реагировать на постоянно изменяющуюся рыночную конъюнктуру, обеспечивая более высокую эффективность деятельности. Именно такие предприятия становятся локомотивом инноваций, обеспечивают быструю генерацию новых рабочих мест и самозанятость населения при относительном сокращении занятости в традиционных областях. Однако данные процессы происходят неравномерно в различных группах стран, как представлено в таблице 4.

По данным Европейской экономической комиссии ООН, в странах ЕС в 2012 г. на долю МСП приходится более 98 % предприятий (20,7 млн. субъектов), из них 92 % микро-предприятия с числом занятых до 10 человек. МСП создает 58% ВВП и обеспечивается до 67 % занятости (87 млн. человек), доля МСП в общем объеме экспорта стран достигает до 47 %, однако только 13 % экспортной выручки приходится на рынок за пределами Евросоюза [1].

К числу факторов роста мировой экономики в 2015 г. относятся следующие:

- «фискальный импульс» роста в результате замедления консолидации, составляющий в 2014 г., по оценке МВФ, 2,9% ВВП;
- первые эффекты структурных реформ для зоны евро (рынок труда, бюджетная устойчивость, предложение кредита);
- снятие ряда структурных неопределенностей 2014 г. (потолка долга в США, «открытый стресс-тест» в зоне евро [4].

Таблица 4. Характеристика МСП развитых, развивающихся стран и стран с транзитивной экономикой за 2012 г.

Страна	Количество МСП, тыс.	Количество предприятий на одну тысячу жителей	Занятость на МСП, млн. чел.	Доля в общей численности занятости, %	Доля МСП в ВВП, %	Доля МСП в общем объеме товарного экспорта страны, %
Великобритания	2630	46	13,6	49	50-53	30
Германия	2290	37	18,5	46	50-54	
Италия	3920	68	16,8	73	57-60	
Франция	1980	35	15,2	54	55-62	
США	19300	74,2	70,2	54	50-52	13
Япония	6450	49,6	39,5	78	52-55	5
Россия	4600	8	19	22	22	1,1
Китай	10000	131	518	75	66	62,3

Сохраняются и значительные риски дальнейшего замедления роста:

- замедление роста азиатских экономик (прежде всего, Китая) может сохраниться и после восстановления объемов торговли, так как по сравнению с уровнем развития 2000-х гг. размеры этих экономик гораздо больше;
- среднесрочные параметры бюджета США до сих пор не определены, что не исключает возможность повторения бюджетного кризиса в первой половине 2015 г.;
- существует значительный риск неудачного завершения структурных реформ в экономиках зоны евро и в Японии, что будет негативно воспринято инвесторами уже в ближайшее время [4].

В перспективе развитие международной торговли будут определять следующие факторы:

- демография;
- инвестиции;
- технологии;
- транспортные расходы;
- доступ к ресурсам.

Демографические изменения определяют структуру торговли и требования к импорту. Страны со стареющим населением больше потратят на коммуникации, транспортное и медицинское обслуживание. В странах, где растет средний класс, увеличивается доход на душу населения возрастают требования на такие товары как автомобили и мобильные телефоны, оборудование для отдыха. Существенные изменения в рабочей силе также связаны с ростом ее качественных характеристик за счет уровня образования. Непосредственное воздействие на показатели трудовых ресурсов оказывает миграция. Глобальной демографической тенденцией является рост урбанизации. По прогнозам доля городского населения в 2050 г. достигнет 67,1% [1].

Перспективы развития в значительной степени зависят от мобильности капитала в международной экономике. Инвестиции могут привести к появлению новых игроков в международной торговле, особенно в контексте развития международных цепочек поставок и изменить сравнительное преимущество страны, которая уже широко участвует в международной торговле. Для прямого иностранного инвестирования крайне важны внутренние сбережения. Иностранный капитал может служить дополнением внутренних инвестиций. Важность прямых иностранных инвестиций в экономики стран с низким доходом в будущем не должно быть недооценено. Для того, чтобы привлекать иностранный капитал страны с низким доходом должны будут проводить устойчивую макроэкономическую политику и принимать эффективные меры регулирования, обеспечивать прозрачность. Частный капитал также будет важен для стран со средним уровнем дохода.

Согласно данным ЮНКТАД, глобальный поток ПИИ в 2012 г. сократился на 18 %: с 1,6 трлн долл. США, который был зафиксирован в 2011 г., до 1,3 трлн долл. США, оцененному по итогам 2012 г. [5]. В 2013 г. наблюдался умеренный рост потоков ПИИ до 1,4 трлн долл. США и в 2014 г. он ожидается на уровне 1,6 трлн долл. США. Несмотря на эти прогнозы, значительные риски в инвестировании сохраняются, включая структурную неустойчивость в развитых странах и в глобальной финансовой системе, а также неопределенность для инвесторов.

Важнейшим фактором, обеспечивающим конкурентные преимущества товаров и услуг в современной международной экономике являются технологии. Современная наука и научно-технический прогресс обеспечивают в промышленно развитых странах не менее 65-80% экономического роста. В настоящее время доступ развивающихся стран к наиболее современным технологиям осуществляется преимущественно за счет расширенного сотрудничества с ТНК развитых стран в следующих направлениях: 1) торговля технологическими товарами и оборудованием (импорт машин и оборудования); 2) прямые иностранные инвестиции (полностью контролируемые филиалы или совместные предприятия); 3) торговля производственными нефинансовыми активами, принадлежащими ТНК (патентами, авторскими правами, торговыми знаками, правами в системе «франшиз» и др.).

На объем и состав международной торговли непосредственным образом влияют затраты на транспортировку: более высокие затраты уменьшают объем торговли. Снижение транспортных затрат может увеличить диапазон товаров, доступных для международной торговли. Транспортные расходы также чувствительны ко времени, что, с развитием международных систем поставок, становится все более важным фактором. Эмпирические оценки показывают что задержка на одну неделю в отгрузке может уменьшить объем экспорта на 7% или поднять цену поставляемых товаров на 16%, а для чувствительных к своевременной поставке товаров, как комплектующие и материалы, на целых 26 %. Наличие и качество инфраструктуры транспортировки транзитных стран также оказывают существенное влияние на транспортные затраты. Значительное влияние на торговые затраты оказывают таможенные и процедуры управления движением товаров через национальные границы.

Валентность цен на энергию и топливо, по мнению экспертов ВТО неблагоприятно скажутся на транспортных расходах.

Перспективы развития бизнеса, отдельных городов и территорий будут зависеть от его умения системно учитывать весь комплекс внутренних и внешних факторов, определяющих характер и формат настоящего и будущего развития международной торговли в XXI веке.

Список использованных источников

1. Официальный сайт Всемирной торговой организации - <http://www.wto.org/english> - [Электронный ресурс], дата доступа 19.01.2015
2. Материалы к выступлению заместителя Министра экономического развития Российской Федерации А.Е. Лихачева, 9 сентября 2013 г. - [www.economy.gov.ru/wps/wcm/connect/.../Выступление+\(9+09\).rtf?...](http://www.economy.gov.ru/wps/wcm/connect/.../Выступление+(9+09).rtf?...) - [Электронный ресурс], дата доступа 17.01.2015

3. Спартак, А.Н. Перспективы евразийской экономической интеграции и ее позиционирование в глобальном экономическом пространстве // Отделение глобальных проблем и международных отношений РАН .Серия: научные доклады – Москва, 2012. – 54 с.

4. Развитие мировой экономики в 2013 г. и перспективы 2014-2015 гг. – 2015. – Mode of access: www.forecast.ru/_ARCHIVE/Monitoring/2014/2014WorldEco.pdf– Date of access: 12.02.2015.

5. Global FDI recovery derails. Statistics // United Nations Conference on Trade and Development [Electronic resource]. – 2013. – Mode of access: <http://unctad.org/en/pages/newsdetails>. – Date of access: 10.01.2015.

References

1. Oficial'nyy sayt Vsemirnoy trgovoy organizatsii : <http://www.wto.org/english>.
2. Materialy k vystupleniyu zamestitelya Ministra ekonomicheskogo razvitiya Rossiyskoy Federatsii A.E. Likhacheva, 9 sentyabrya 2013 g. : [www.economy.gov.ru/wps/wcm/connect/.../Vystuplenie+\(9+09\).rtf?](http://www.economy.gov.ru/wps/wcm/connect/.../Vystuplenie+(9+09).rtf?).
3. Spartak, A.N. Perspektivy evraziyskoy ekonomicheskoy integratsii i ee pozitsionirovanie v global'nom ekonomicheskom prostranstve // Otdelenie global'nykh problem i mezhdunarodnykh otnosheniy RAN. Seriya: nauchnye doklady. Moskva, 2012. 54 s.
4. Razvitie mirovoy ekonomiki v 2013 g. i perspektivy 2014-2015 gg. 2015. : www.forecast.ru/_ARCHIVE/Monitoring/2014/2014WorldEco.pdf
5. Global FDI recovery derails. Statistics // United Nations Conference on Trade and Development. 2013. : <http://unctad.org/en/pages/newsdetails>.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

ТУРБАН ГАЛИНА ВЛАДИМИРОВНА, К.Э.Н., ДОЦЕНТ, ЗАВ. КАФЕДРОЙ МЕЖДУНАРОДНОГО БИЗНЕСА, БЕЛОРУССКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
220070 г. Минск, пр-т Партизанский 26, к. 225
E-mail: TurbanGV@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

TURBAN GALINA WLADIMIROVNA, PHD, ASSOCIATE PROFESSOR, HEAD OF THE INTERNATIONAL BUSINESS DEPARTMENT, BELARUS STATE ECONOMIC UNIVERSITY
220070, Belarus, Minsk, av. Partizansky 26
E-mail: TurbanGV@mail.ru

ЧИ СПРИЯЄ ВІДКРИТІСТЬ ЕКОНОМІКИ ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ П'ЯТИ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ? – АНАЛІЗ, ЗАСНОВАНИЙ НА ДАНИХ 1992-2011 РР.

Шисонг Чжу,
Чжо Чжан

Всі п'ять країн Центральної Азії проводили політику економічних реформ і відкритості більш ніж 20 років, але це дало різні результати в означених країнах. Тоді, якою саме є роль відкритості економіки в економічному розвитку? В такому разі корисним є проведення систематичного порівняльного дослідження п'яти країн Центральної Азії з цього питання, що також може забезпечити надання теоретичних та практичних рекомендацій щодо подальшої відкритості економіки в цих країнах. В даній статті, що базується на статистичних даних за 1992-2011 рр, проведено порівняльне дослідження ефекту від відкритості економіки в п'яти країнах Центральної Азії. Факти свідчать про те, що є значні відмінності у співвідношенні між відкритістю економіки та економічним зростанням в цих країнах. Наприклад, відкритість економіки відіграє значну роль в сприянні економічному зростанню Киргизстану, в той час як вона має дуже великий вплив на стримування економічного зростання Таджикистану. Крім того, прямі іноземні інвестиції є провідною рушійною силою в сприянні економічному зростанню в Узбекистані й Туркменістані. Тим не менш, зовнішня торгівля та прямі іноземні інвестиції мають незначний вплив на економічне зростання Казахстану.

Ключові слова: відкритість економіки, п'ять країн Центральної Азії, економічний розвиток.

DOES THE ECONOMIC OPENNESS PROMOTE THE FIVE CENTRAL ASIAN COUNTRIES' ECONOMIC DEVELOPMENT? — THE ANALYSIS BASED ON THE DATA OF 1992-2011

Shisong Zhu,
Zhuo Zhang

All of the five Central Asian countries have carried out the policy of economic reform and openness for more than 20 years, but it did get quite different results in the five countries. Then, what is exactly the role of economic openness in economic developping? As for this, it is useful to make systematic comparative study of the five Central Asian countries on this issue, which can also provide theoretical and practical reference to the five Central Asian countries' further openness in economic. And in this paper, based on the 1992-2011 statistics, we have made the comparative studies about the effect of the economic openness in the five Central Asian countries. The facts have told us that: there is a big difference about the relationships between economic openness and economic growth in the five Central Asian countrys. For example, economic openness has a strong role in promoting the economic growth in Kyrgyzstan while it does have a very strong role in inhibiting the economic growth in Tajikistan; Besides, FDI is the main driving force to promote economic growth in Uzbekistan and Turkmenistan. However, the foreign trading and FDI have little impact on the Kazakhstan's economic growth.

Keywords: Economic openness; The five Central Asian countries; Economic development

Introduction. Since its independence the five Central Asian countries have implemented the policy of reform and opening for 20 years to different degrees and have made remarkable achievements in the process of limited integration into the regional and global economy. However, there are still many issues needed to investigate urgently, such as: can the futher developping of the economic openness in both of the depth and breadth in the five Central Asian countries bring in bonuses to Central Asia, how to choose the path and fields of economic openness, and can the economic openness promote the economic development in the five Central Asian countries, and so on. And at present, there is little literature available having made the systematic comparative studies on the relationship between the economic openness and economic development in the Central Asian countries since their independence 20

years ago. Therefore, this paper has made an empirical research on the relationship between the economic openness and economic growth based on the data for the five Central Asian countries during the years of 1992-- 2011 , which has a very important comparative meaning both in academic and practice.

For the research on the economic openness's function that whether it can promote to the economic growth, neoclassicism assumes that it mainly depends on the scale economies which are brought about by trading (Krugman, 1985) to promote capital formation (Rodrik, 1988), as well as to increase the resource allocation's efficiency. While a new growth theory assumes that the endogenous technological progress is the important factor for a country 's economic growth. And the opening up nations have more capacity to absorb foreign advanced technology, then they can enhance the country's technological level and promote the country's economic growth (Grossman and Helpman, 1991; Barro and Sala-i-Martin, 1995). Therefore, some people believe that if a country implemented the policy of economic openness it will develop faster in economic than that insisting on the economic closed policy. In other words they accept in faith that the expand of opening up to the world would promote the economic growth. Many scholars also have proved this point using empirical analysis (Barro, 1991; Edwards, 1998; Sachs and Warner, 1995; Frankel and Romer, 1999). However, some other scholars' (eg Levine and Renelt, 1992; Harrison, 1996; Harrison and Hanson, 1999, etc.) empirical studies have found that opening up has no apparent effect in promoting a country's economic growth.

Since their independence, the five Central Asian countries' economic development and economic restructuring road is not flat. And although after the economic transformation in 1991 all of them adopted the policy of economic openness, every country chose its own ways and degrees to do this, also achieving different results. Specifically speaking, the five Central Asian States actively joined the international and regional organizations, used the advantages of regional economic integration, eliminated some of the external inhibiting factors for the economic growth (Либман А. М., 2005, Малышева Д.Б., 2010, Iskandar Yuldashev, 2011), and made relatively effective trade policies to promote the economic development of their countries. For example the effective foreign trade policy made in Kazakhstan has brought in a rapid development in economy there (Jung-Wan Lee, 2008; Salykova, LN, 2012). The changes in the structure of foreign trade market, especially increasingly trading with China, have greatly contributed to the economic development in the five Central Asian countries, especially in Kyrgyzstan (Bartłomiej Kaminski and Gaël Raballand, 2009). In addition to that, some scholars also study the economic development in the five Central Asian countries from the perspective of the resource sectors which attract the FDI and whether Kazakhstan's economic openness caused the abnormal development of the industry (Kutan AM and Wyzan ML, 2005; Balazs Egert & Carol S. Leonard, 2008). Now there is little research or literature paying attention and making comparative studies on whether economic openness can promote the economic development in Central Asia and if it can, whether it is different in the degrees in the five Central Asian countries, etc. Then, to answer the questions above, this article has made an empirical analysis of the relationship between economic openness, its sub-index and GDP growth in the five Central Asian countries.

Economic openness connotation and the selection of its indicators

Usually the degrees of economic openness can reflect the level of openness to a country or region, from which we can get the degree of its economy's integration into the international economy and the degree of its dependence on the international economy. And there are many indexes available to measure the economic openness. But considering the data accessibility and accuracy, in this paper we will use the foreign trade and foreign dependence to tell the economic openness degrees in the five Central Asian countries. Namely, we will take the sum of dependence on foreign trade and dependence on foreign investment as the evaluation criteria on the economic openness, and the formula is as follows:

Economic openness = Dependence on Foreign Trade + Dependence on Foreign Investment (1)

Where: dependence on foreign trade = export dependence + import dependence (2)

Export dependence = Total Exports/GDP× 100% (3)

Import dependence = Total Imports/GDP× 100% (4)

Dependence on Foreign Investment = FDI/GDP× 100% (5)

The analysis on the status quo of the five Central Asian countrys' economic development and economic openness

1. The analysis on the status of economic development

Since the five Central Asian countries got independence in 1991, their economic developing trend seemingly to be a wavelike developing fettle, which can be divided into four stages, and the GDP data each year can be found in Table 1.

Phase I (1991-1995): In this phase the whole trend of the Central Asian economies was downward. At the end of 1995, compared with 1991, GDP reduced 6% in Uzbekistan, 18% in Kazakhstan, 35% in Kyrgyzstan, 48% in Tajikistan and 26% in Turkmenistan. And the reasons for that are: on one hand the existing producing model was destroyed due to the breaking up of the former Soviet Union and decreased the output. On the other hand, the previous intimate economic cooperation partner--the former Soviet had a serious economic crisis and shrinked its demands for the products of the five Central Asian countries, and beleaguered Central Asian countrys' domestic and foreign economy.

Phase II: (1996-2000), the five Central Asian countrys' economy began to bottom out gradually and the economy started to develop upward. However, due to the influence of the global financial crisis among the emerging economies in 1998, especially that of Russia's economic crisis in 1998, all of the five Central Asian countries devastated the economy except Uzbekistan, with stock market crashing, the financial system paralysing, and the purchasing power of residents decreasing, so in 1999 GDP there began to grow negatively. And the reasons for Kazakhstan's successful surviving in this crisis is that the degree of its economic openness is lower than that in other countries, in particular the economic ties with Russia which is much lower than other four countries (Бешимов Аскар, 2011).

Phase III(2001-2008): at this stage the five Central Asian countries began to develop rapidly and stably. Compared with 2001, in 2008 GDP grew by nearly 500% in Kazakhstan, 445% in Turkmenistan, 145% in Uzbekistan, 377% in Tajikistan and 220% in Kyrgyzstan. And the whole trend of the economy in Central Asia at this stage was upward which mainly benefited from the strong demands for the raw materials of Central Asia in the world market. Besides, the rising of the international energy and mineral prices also promoted the rapid development of their economy. At the same time at this stage the five Central Asian countrys' economic opening up deepened gradually, especially attracted more foreign investment stocks and flows. And foreign investment not only focused on the energy, ore and other raw material industrial sectors, but also expanded to other areas in depth and width.

Phase IV(2008 – present): the five Central Asian countries' economy is largely influenced by the global financial economic crisis as their economic openness carried on, because the degree of integration into the world economy deepen. Especially the falling of the prices of international energy, ore and other raw materials and the decreasing of demands for raw materials in the world market have resulted in a decline in exports of the five Central Asian countries and affected the energy, ore and other raw materials exports and their primary processing-based economies in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan. However, compared to them, the level of Uzbekistan's and Turkmenistan's economic openness is lower, so the impact of the international crisis for them is relatively limited. Besides, the influence of the global financial crisis is greater than that of the crises in emerging economies 10 years ago in both of the breadth and depth, but the former's influential time on the economic development in the five Central Asian countries is shorter than that in 1998. In fact through the economic downturn and adjustment in 2009, the Central Asian countries' economy began to get rid of the negative

effect from the former and grow upward while 10 years ago, it took three years of time for the five Central Asian countries' economy to adjust and recover. And the main reason for that are: after 20 years of development, the geographical structure of foreign trade has become more diversified and they have got rid of the control of the Russian completely. At present the five Central Asian countries trade with 192 countries and regions, including the EU-27, Russia and China, with respectively nearly 60%, 18% and 13% in the total foreign trade in the Central Asian countries (Iskandar Yuldashev, 2011). What is more, the strengthened economic tying with China and the highlights of the function of the regional economic integration with the help of the Shanghai Cooperation Organization in the Central Asian countries have made the five Central Asian countries stifle economic decline quickly in the global financial crisis.

Table 1. Dynamics of GDP, FDI and Dependence on Foreign Investment (DFI) in the countries of central Asia during the years 1992-2011. Unit: For FDI, GDP in million U.S. dollars. For Dependence on Foreign Investment (DFI) in %

Year	Kazakhstan			Uzbekistan			Turkmenistan			Kyrgyzstan			Tajikistan		
	FDI	GDP	DFI	FDI	GDP	DFI	FDI	GDP	DFI	FDI	GDP	DFI	FDI	GDP	DFI
1992	100	24907	0.4	9	12954	0.1	0	3201	0	0	2317	0	9	1909	0.5
1993	1271	23409	5.4	48	13100	0.4	79	3179	2.5	10	2029	0.5	9	1647	0.5
1994	660	21251	3.1	33	12899	0.3	103	2561	4	38	1681	2.3	12	1346	0.9
1995	964	20374	4.7	24	13350	0.2	233	2482	9.4	96	1661	5.8	10	1232	0.8
1996	1137	21035	5.4	90	13949	0.6	108	2379	4.5	47	1828	2.6	18	1044	1.7
1997	1322	22166	6	167	14745	1.1	108	2450	4.4	83	1768	4.7	18	922	2
1998	1161	22135	5.2	140	14989	0.9	62	2606	2.4	109	1646	6.6	30	1320	2.3
1999	1438	16871	8.5	121	17078	0.7	125	2451	5.1	44	1249	3.5	7	1087	0.6
2000	1283	18292	7	75	13760	0.5	131	2905	4.5	0	1370	0	24	861	2.8
2001	2835	22153	12.8	83	11401	0.7	170	3535	4.8	5	1525	0.3	10	1081	0.9
2002	2590	24637	10.5	65	9688	0.7	276	4462	6.2	5	1606	0.3	36	1221	2.1
2003	2092	30834	6.8	83	10134	0.8	226	5977	3.8	46	1919	2.4	32	1554	13.1
2004	4157	43152	9.6	177	12030	1.5	354	6838	5.2	176	2212	8	272	2076	2.4
2005	1971	57124	3.5	192	14308	1.3	418	8104	5.2	43	2460	1.7	55	2312	12
2006	6278	81004	7.8	174	17031	1	731	10278	7.1	182	2834	6.4	339	2830	9.7
2007	11119	104500	10.6	705	22311	3.2	856	12664	6.8	208	3803	5.5	360	3719	7.3
2008	14322	133442	10.7	711	27918	2.5	1277	19272	6.6	377	5140	7.3	376	5161	0.3
2009	13243	115309	11.5	842	32817	2.6	4553	20214	22.5	189	4690	4	16	4978	0.3
2010	10768	148052	7.3	1628	39333	4.1	3631	22148	16.4	438	4794	9.1	14	5642	0.2
2011	12911	188050	6.9	1403	45,359	3.1	3186	28062	11.4	694	6198	11.2	11	6522	0.2

2. The analysis on the status quo of economic openness

The five Central Asian countries, as the export-oriented economy, their foreign trade has become an important driving force for the economic growth there. At the same time economic growth has promoted the development of foreign trade in turn.

1. Dependence on foreign trade

According to the data of GDP, imports and exports trade from 1992 to 2011 in the five Central Asian countries, we can get the value of the export dependence on foreign trade, import dependence on foreign trade and foreign trade dependence by calculating based on the formula (2) - (4) each year since their independence 20 years ago, and the results have been listed in Table 2.

As can be seen from Table 2, the five Central Asian countries' economy depends on the foreign trade highly and has a close link with the outside world, showing us a typical export-oriented economy. Besides, we can find that the changes in the value of dependence on foreign trade is very similar to the changes of GDP value in the five Central Asian countries, which appears to be a wavy change rather than show the U-shaped state inverted by Kuznets. Obviously economy is highly export-oriented economy in the five Central Asian countries where the economic growth and restructuring largely depend on the external market. During the 20 years of independence, the overall trend of the foreign trade volume in the five Central Asian countries is upward. In 1992 Uzbekistan's foreign trade amounted to \$ 9.07 billion, Kazakhstan \$ 37.11 billion, Turkmenistan \$ 3.37 billion, Kyrgyzstan \$ 1.94 billion, Tajikistan \$ 440 million, and in 2011, respectively, have grown to \$ 26.76 billion, \$ 156.08 billion, \$ 34.52 billion, \$ 8.12 billion and \$ 4.76 billion, with an increase of nearly 2-fold, 3-fold, 9-fold, 3-fold and 10-fold, respectively. (Figure 2)

Among the five countries in Central Asia, only Uzbekistan have basically achieved a relatively balanced and smooth development in import and export trade, with little change in dependence on foreign trade while in the other four countries economy appears polarized trend. In 1998 and 1999, Kazakhstan experienced a turning point the export dependence that the volume of the export exceeded that of imports for the first time. And in the recent 10 years the volume of trade surplus continues to increase, for instance: in Kazakhstan, it rose from \$ 340 million in 1999 to \$ 50.78 billion in 2011, with an increase of nearly 148 times; in Turkmenistan it rose from \$ 440 million in 2000 to \$ 9.26 billion in 2011, with an increase of nearly 20 times and continually remained surplus except the time from 1997 to 1999. However, Kyrgyzstan's foreign trade are always on the trade deficit on the whole except in 2001 when the trade balanced in export and import. What is more, the deficit has been increasing and in 2011 it reached \$ 2.04 billion when Kyrgyzstan joined the WTO and its foreign trade dependence increased from 74 to 131. Clearly, joining the World Trade Organization promoted its foreign trade developing and strengthened its ties with the externals.

About the main reasons for the features presented above, I think there are five points as follows:

(1) In recent years the international energy and raw material prices have entered into the era of high prices and the international energy and raw material are also the major exports in the Central Asian countries, such as minerals, energy, as well as finished products, etc, thus greatly enhancing the merchandise trade (Balazs Egert & Carol S. Leonard, 2008).

(2) During the 20 years of the independence in Central Asian states, they have got rid of the dependence on Russian trade, improved the structure of foreign trade market and become more reliable on more other countries, such as: the European Union, China, Japan, India, Turkey, etc, than on Russia on which the trade dependence decreased (Роман Могилевский, 2012).

(3) The development of Bazaar trade made it difficult in collecting export statistics and expanding the trade deficit each year, especially the re-export trade in Kyrgyzstan, which used the Bazaar as the main channel. But the development of Bazaar trade in Kyrgyzstan also brought in huge economic spillover benefits (Bartłomiej Kaminski and Gaël Raballand, 2009).

(4) The progress of the international regional integration in the five Central Asian countries has further advanced. And joining the regional economic organizations has eliminated some of the limitations of foreign trade and promoted the increasing of foreign trade to some extent. (Либман А. М., 2005, Малышева Д.Б., 2010).

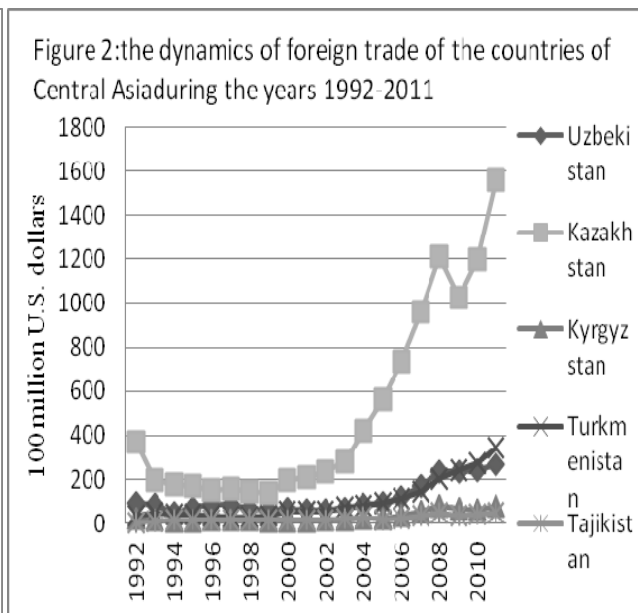
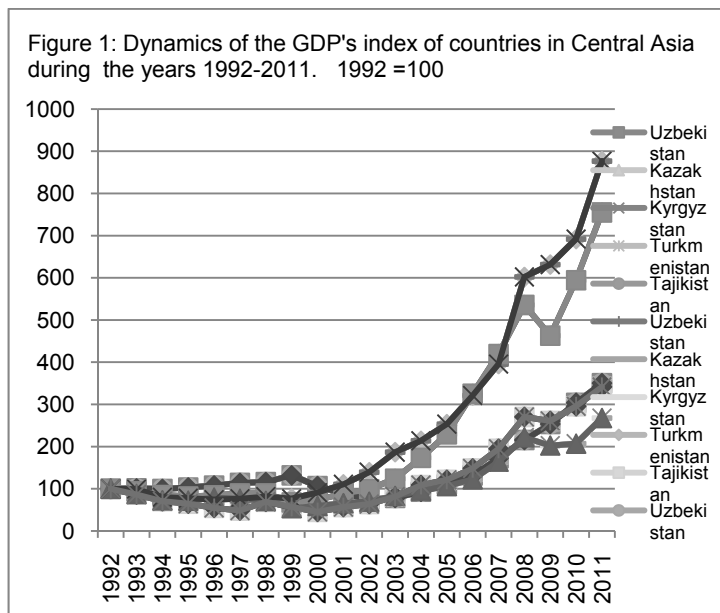
(5) China's economic development, especially the development of western China not only benefited the economies of Central Asia but also promoted the development of the trade and investment in Central Asia and China. In addition, Shanghai Cooperation Organization promoted the cooperation within its member states in the economic field and reduced trade costs. What is more, the construction and using of the oil pipeline in Kazakhstan further promoted the economic and trade development in Central Asia and China (Gaél Raballand & Agnès Andrésey, 2007).

Table 2. Dynamics of Export dependence (DE), Import dependence (DI) and Dependence on Foreign Trade (DFT) in the countries of central Asia during the years 1992-2011. Unit: %

Year	Kazakhstan			Uzbekistan			Turkmenistan			Kyrgyzstan			Tajikistan		
	DE	DI	DFT	DE	DI	DFT	DE	DI	DFT	DE	DI	DFT	DE	DI	DFT
1992	74	75	149	27	43	70	67	38	105	36	48	84	10	13	23
1993	38	47	85	34	31	65	85	61	146	34	41	75	29	42	71
1994	37	47	84	17	21	38	85	85	170	34	40	74	43	55	98
1995	39	44	83	28	28	56	84	84	168	29	42	71	66	72	138
1996	35	36	71	28	34	62	75	75	150	31	57	88	77	80	157
1997	35	37	72	27	30	57	43	69	112	38	46	84	87	94	181
1998	30	35	65	22	23	45	33	71	104	36	58	94	49	71	120
1999	42	40	82	18	18	36	56	83	139	42	57	99	66	83	149
2000	57	49	106	25	22	47	96	81	177	42	48	90	99	81	180
2001	46	47	93	28	28	56	81	77	158	37	37	74	68	77	145
2002	47	47	94	31	29	60	69	53	122	40	43	83	65	53	118
2003	48	43	91	37	31	68	62	57	119	39	45	84	63	73	136
2004	53	44	97	40	33	73	62	60	122	43	51	94	58	70	128
2005	54	45	99	38	29	67	65	48	113	39	58	97	26	53	79
2006	51	40	91	37	31	68	73	35	108	42	79	121	23	57	80
2007	49	43	92	40	37	77	75	39	114	53	84	137	21	69	90
2008	54	37	91	44	41	85	64	40	104	57	93	150	17	72	89
2009	55	34	89	36	36	72	75	45	120	42	79	121	13	56	69
2010	52	29	81	31	31	62	78	45	123	44	82	126	15	61	76
2011	55	28	83	32	27	59	78	45	123	49	82	131	15	58	73

2. Dependence on Foreign Investment

According to the five Central Asian countries' FDI and GDP data and using the formula (5), we can calculate the value of foreign dependence each of the years from 1992 to 2011. As shown in Table 1, its statistical results tell us that the Central Asian States have made significant achievements in attracting FDI since their independence 20 years ago. In 1992, the foreign investment the five Central Asian countries attracted were respectively: \$ 100 million in Kazakhstan, \$ 9 million in Uzbekistan, zero in Turkmenistan and Kyrgyzstan, and \$ 9,000,000 in Tajikistan. Then in 2011 they respectively reached 12.91 billion, 1.4 billion, 3.19 billion, 690 million and \$ 010 million, with increasing by nearly 128 times in Kazakhstan, 155 times in Uzbekistan, springing up in Turkmenistan and Kyrgyzstan.

Of course, similar to the economic growth, the increment of the foreign investment the five Central Asian countries have attracted also appears to be a wave-like development, and shows no stability in increasing, having experienced a cycle of increase and decrease. For example: the degrees of economic contraction in the five Central Asian countries are very different in both of the two economic crises in the years of 1998-2000 and 2008-2011. Besides, the FDI countries try to attract have begun to shrink and the growth rate to attract it also has become slower than before. This shows the strong correlation between FDI and the economies of the five Central Asian countries.

Among the five Central Asian countries, Turkmenistan's dependence on foreign capital is relatively high. In 2009 it had reached 22.5 there while in 2011 it dropped to 11.2. Compared with that Uzbekistan's dependence on foreign capital has been low, with its highest 4.1 in 2011. In fact,

during the first decade in the 20 years of Uzbekistan's independence, the foreign dependence has been hovering between 0-1, and not begin to rise until the recent 10 years there. In particular, in the nearest 10 years after 2001, in the five Central Asian countries the increment of its foreign dependence was higher than that in the previous 10 years, which was mainly due to the high price's operation in international energy and mineral resources in the recent 10 years. At the same time the five Central Asian countries have released their restrictions for the foreign capital to invest into the energy, mineral and raw material sectors, giving birth to the rapid growing of FDI investment and a sharp rising in dependence on foreign capital. Since the financial crisis in 2008, the demand for the international energy drop sharply, especially that for the mineral resources, thus reducing the driving force to invest in those fields and the volume of the FDI the related sectors try to get in the five Central Asian countries. However, the five Central Asian countries, particularly Kazakhstan and Kyrgyzstan, not only encourage FDI to invest in traditional sectors such as energy, ore, material, ect, but also do their best to lead the international capital to invest in transportation, financial services, agriculture, infrastructure improvements and other fields, ect, aslo having achieved good results (Salykova, LN, 2012). So after this worldwide financial and economic crisis, in attracting foreign investment, Kazakhstan has bottomed out only after a year, while Kyrgyzstan is almost not affected at all.

3. Economic openness

According to the data from table 1 and table 2 and using the formula (1), we can calculated the values of the economic openness during the years of 1992-2011 in the five Central Asian countries, and the results can be seen in Table 3. As Table 3 and table 4 shows, similar to the trends of the dependence on foreign trade, the opening degree is also wavily changing in the five Central Asian countries. According to the figures in table 3, after 20 years of economic policy adjustment, economic reconstruction have achieved remarkable success in the five Central Asian countries. Although compared with 1992, economic openness values did not change much in 2011, the content and form of economic openness changed a lot: in 1992 they decided to transform the planned economy into the market economy when the economy was only open for the CIS, especially Russia. While in 2011 the Central Asian countries' economic openness has spreaded to the whole world, especially the European Union, as well as China and other emerging economies where the opening degree has become much bigger than that in Russia on the whole. Specifically speaking, the value of economic openness to Russia in the five Central Asian countries has become less than 20 and they have got rid of the excessive dependence on Russia, so in this global financial crisis the five Central Asian countries can resist it better than before.

Table 3. Dynamics of the dependence economic openness of countries in Central Asia during the years 1992-2011. (Unit:%)

Year	Kazakhstan	Uzbekistan	Turkmenistan	Kyrgyzstan	Tajikistan
1992	149.4	70.1	105	84	23.5
1993	90.4	65.4	148.5	75.5	71.5
1994	87.1	38.3	174	76.3	98.9
1995	87.7	56.2	177.4	76.8	138.8
1996	76.4	62.6	154.5	90.6	158.7
1997	78	58.1	116.4	88.7	183
1998	70.2	45.9	106.4	100.6	122.3
1999	90.5	36.7	144.1	102.5	149.6
2000	113	47.5	181.5	90	182.8
2001	105.8	56.7	162.8	74.3	145.9
2002	104.5	60.7	128.2	83.3	120.9
2003	97.8	68.8	122.8	86.4	138.1
2004	106.6	74.5	127.2	102	141.1
2005	102.5	68.3	118.2	98.7	81.4
2006	98.8	69	115.1	127.4	92
2007	102.6	80.2	120.8	142.5	99.7
2008	101.7	87.5	110.6	157.3	96.3
2009	100.5	74.6	142.5	125	69.3
2010	88.3	66.1	139.4	135.1	76.2
2011	89.9	62.1	134.4	142.2	73.2

Figure 3: Dynamics of the dependence on foreign trade of countries in Central Asia during the years 1992-2011

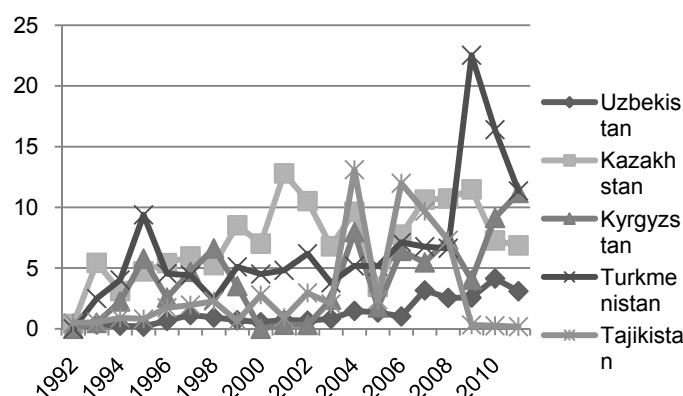
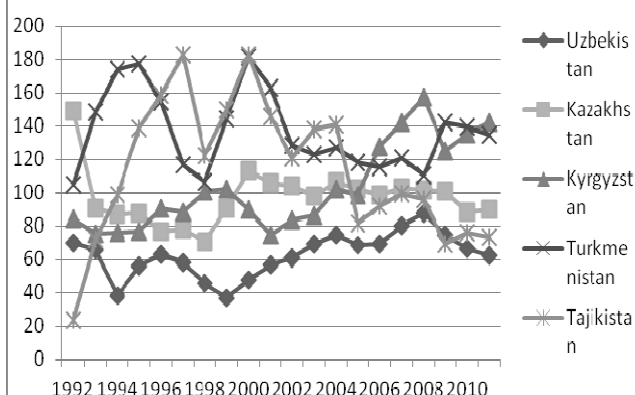

Figure 4: Dynamics of the dependence economic openness of countries in Central Asia during the years 1992-2011

The empirical analysis on the influence of the five Central Asian countries' economic openness on economic growth
Data sources and variable design

As the above statistical information and analysis has initially indicated, there is a correlation between economic openness and economic growth in the five Central Asian countries. As shown in Table 1, Table 2 and Table 3, this article will use the statistics from UNCTAD, State Statistics Committee in the five Central Asian countries for further empirical study on the influence of economic

opening on their economic growth using the following six time series: the GDP of the five Central Asian countries during 1992-2012, economic openness and its four sub-indicators: dependence on foreign trade, foreign dependence, export dependence and import dependence in the five Central Asian countries.

Empirical Analysis

1. Correlation analysis

In this paper, we will use GDP as the dependent variable and use economic openness, dependence on foreign trade, foreign dependence, export dependence, import dependence as independent variables. Then with the help of Eviews 6.0 software we will make an analysis on the correlations between the independent variables and the dependent variable of the five Central Asian countries during the years of 1992-2011. The results have been shown in Table 4 below: on the whole, the independent variables and the dependent variable have little relevance in the five Central Asian countries except in Kyrgyzstan. Among the independent variables, in Uzbekistan and Turkmenistan foreign dependence has the closest relationship with GDP. So we can get that foreign investment plays a very important role in promoting economic development in the five Central Asian countries (except Tajikistan), that there is a big difference about the correlation between exports and economic growth in different countries in Central Asia, and that there is a strong positive correlation between import dependence and GDP in Kyrgyzstan.

2. Regression Analysis

For the further comparison of the independent variables' influence on the dependent variables, for further regression analysis based on the correlation, and in order to make the comparison easier, in this paper we put the regression equation of the independent variable and the dependent variable of the five Central Asian countries in Table 5. As the Table 5 shows, we can get the conclusions that:

Table 4. Correlation coefficient during the five Central Asian country's GDP and its economic openness, dependence on foreign trade, dependence on foreign investment, export dependence, import dependence

	Kazakhstan GDP	Uzbekistan GDP	Kyrgyzstan GDP	Turkmenistan GDP	Tajikistan GDP
Economic openness	-0.02	0.29	-0.23	0.87	-0.58
Dependence on Foreign Trade	-0.07	0.22	-0.39	0.86	-0.59
Dependence on Foreign Investment	0.31	0.87	0.73	0.68	-0.12
Export dependence	0.38	0.24	0.15	0.71	-0.76
Import dependence	-0.54	0.16	-0.66	0.86	-0.21

First, the impacts of economic openness on the economic is different in different countries in the Central Asia. In Kazakhstan and Turkmenistan, that impact is not obvious; In Uzbekistan and Tajikistan the index of that impact is respectively less than 5% and 1% by testing, but the square of the revising is relatively low, so the impact is not obvious, too; In Kyrgyzstan that impact is obvious when the index of that is less than 1%, also with a relatively high Adj. R^2 that reaches 0.737, displaying a high goodness of fit of the regression equation so the impact is positive and obvious there, with a growing of 48.931 million dollars in GDP once increasing 1% in the economic openness. Second, the impact of foreign trade dependence on economic is not obvious in the five Central Asian countries except in Kyrgyzstan and Tajikistan. And the flexible index of that impact is 53.027 in Kyrgyz, while it is -25.246 in Tajikistan. Third, the impact of foreign dependence on economic is obvious in Uzbekistan, Turkmenistan and Kyrgyzstan, with the index of 7559.781, 1136.305, and 298.171, respectively. Fourth, the impact of export dependence on economic is obvious in Kyrgyzstan and Tajikistan. And in Kyrgyzstan the flexible index of that impact is positive: 150.121 while in Tajikistan it is negative: -48.676. Fifth, the impact of import dependence on economic is not obvious in Tajikistan and Uzbekistan. In Kazakhstan and Turkmenistan, the flexible index of that impact is negative, and they are -2897.459, -300.525 respectively. But in line with expectations it is positive in Kyrgyzstan, which means imports have contributed to the economic growing there.

CONCLUSIONS AND Suggestions

1. Conclusions

After 20 years of economic transformation and development since independence, compared with 1991, the five Central Asian countries have made great achievements in economic growth, especially in recent years despite of a wave-like undulating changing. But after entering into the new millennium they begin to develop stably in economy, especially in the past 10 years, having obtained a qualitative change in many aspects, such as in FDI flowing scale, imports, exports and so on. However, the impact of economic openness, dependence on foreign trade, foreign dependence, export dependence and import dependence on the five Central Asian countries' economic development is not the same: 1. Kazakhstan economic openness and its sub-indicators: the impacts of trade dependence, foreign dependence, export dependence, import dependence on the economic growth have little linear correlation.

Table 5. Regression results of economic openness and its sub-index impact on economic growth

Regression equation	Kazakhstan	Uzbekistan	Turkmenistan	Kyrgyzstan	Tajikistan
Economic openness	-64.912 (-0.087)	221.778** (2.592)	-77.212 (-1.008)	48.931*** (7.377)	-24.707*** (-3.021)
Constant	63236.86 (0.862)	4604.288 (0.947)	18827.13* (1.775)	-2401.442*** (-3.415)	5219.142*** (5.307)
Adj. R^2	0.055	0.03	0	0.737	0.299
F-statistic	0.007	1.653	1.016	54.426	9.13
Dependence on Foreign Trade	-240.627 (-0.332)	178.284 (0.972)	-131.896* (-1.805)	53.027*** (7.035)	-25.246*** (-3.107)
Constant	78567.24 (1.187)	7555.61 (0.661)	25415.14** (2.638)	-2605.286*** (-3.406)	5200.301*** (5.459)
Adj. R^2	0.049	-0.003	0.106	0.718	0.313
F-statistic	0.11	0.946	3.261	49.504	9.658
Dependence on Foreign Investment	5264.581 (1.409)	7559.781*** (7.328)	1136.305*** (4.55)	298.171*** (3.881)	-52.591 (-0.512)
Constant	19108.83 (0.655)	8516.588*** (4.78)	743.334 (0.358)	1411.016*** (3.517)	2582.553*** (5.049)
Adj. R^2	0.049	0.735	0.509	0.425	0.04
F-statistic	1.987	53.701	20.71	15.068	0.262

Export dependence	2003.883* (1.796)	327.758 (1.050)	78.314 (0.625)	150.121*** (4.244)	-48.676*** (-4.903)
Constant	-38349.77 (-0.707)	8297.179 (0.835)	2782.873 (0.309)	-3422.107** (-2.364)	4637.966*** (8.835)
Adj. R ²	0.104	0.005	0.033	0.472	0.548
F-statistic	3.225	1.102	0.39	18.0139	24.047
Import dependence	-2897.459** (-2.733)	261.764 (0.710)	-300.525*** (-3.692)	70.523*** (7.164)	-21.411 (-0.916)
Constant	179642.2*** (3.902)	10565.50 (0.931)	26184.71*** (5.197)	-1489.152** (-2.479)	3804.260** (2.44)
Adj. R ²	0.254	-0.026	0.399	0.725	0.008
F-statistic	7.469	0.504	13.636	51.332	0.839

Notes: t-statistics in parentheses. ***: the 1 percent significance level. **: the 5 percent significance level. *: the 10 percent significance level.

Namely, based on the degree of economic openness and its sub-index, economic liberalization has not promoted the economic growth largely in Kazakhstan; 2. Among the economic openness and its sub-indices in Uzbekistan, FDI inflowing has the most significant impact on economic growth, with an increasing of \$ 7.559 billion in the GDP if the dependence on foreign capital increase 1%, indicating that economic liberalization promoted Uzbekistan Stan's economic growth; 3. Economic liberalization has promoted the economic growth in Turkmenistan, particularly the inflows of FDI, which is the most important factor in contributing to the economic growth when dealing with foreign economic relations in Turkmenistan. 4 Among the five Central Asian countries Kyrgyzstan has got the most benefit from the economic opening up, in which economic openness has greatly contributed to its economic development, showing the most clear linear correlation between economic openness and its economic growth, and imports also have contributed to its economic development; 5. The enhancing of economic openness in the level, not only did not promote the economic growth in Tajikistan, but hindered its economic development.

2. Suggestions

Based on the analysis of the relationship between economic openness and economic development, to make the five Central Asian States benefit more from the process of regional economic integration and international economic integration, we have made the following advices:

(1) The five Central Asian countries should intensify efforts to expand the economic opening-up and improve the quality of it, especially Uzbekistan, which should insist further opening up, more participate into the process of the world economy integration in-depth, and abandon the relatively closed economic development policy. But in Tajikistan the excessive opening also did harm to the healthy and orderly development of its economy. Therefore, the five Central Asian countries should make the appropriate opening up strategy to get the economic welfare as much as possible according to its own national conditions.

(2) The five Central Asian countries should adjust the import substitution policies, not to curb imports and promote exports any more. But the export dependence and the import dependence do not have a linear relationship with economic growth and also do not have an ideal effect on economic growth in the five Central Asian countries, especially in Kyrgyzstan where that linear correlation is positive and the import substitution policies have made great damages to the economic development. Therefore, the five Central Asian countries should make appropriate adjustments in the import substitution policy.

(3) The five Central Asian countries should improve the domestic business environment, the operational efficiency of the administrative system and the policy transparency, increase the efforts to fight against terrorism, promote the developing efficiency and fairness under the domestic economic environment (James M. Roberts and Ariel Cohen, 2012), increase the efforts to attract foreign investment, adjust the industrial structure, and guide the domestic and foreign capital to flow to the different departments rationally in case that it would gather in the resource sector, lead to the abnormal development of the domestic industry, and thus get «Dutch disease». Especially in Tajikistan there is a negative correlation between economic openness, its sub-index and economic growth. So economic openness had a negative effect on the economy there, and it should adjust the industrial structure as soon as possible, increase openness in human capital investment, introduce advanced technology, improve the industry chain layout of resource sectors and avoid becoming the raw materials appendage and commodity markets in the process of regional economic integration.

(4) The five Central Asian countries should further adjust the structure of foreign trade in the market to rationalize the structure of FDI sources. The 20 years of economic restructuring process in the five Central Asian countries since their independence, is not only a process of domestic industries restructuring, but also a process of adjusting the market structure of foreign trade and the structure of FDI sources to make them diversified. By doing the above things, they have got rid of the single dependency on Russian and CIS countries. Now they have increased the proportion of foreign trade and FDI with many other countries in the world, for example EU, especially China, India and other emerging countries, promoted the diversification of the foreign trade market, and accessed to the benefits of economic globalization.

References

1. Balazs Egert & Carol S. Leonard. *Dutch Disease Scare in Kazakhstan: Is it real?*. *Open Econ Rev*, 2008, 19: 147–165.
2. Bartłomiej Kaminski, Gaël Raballand. *Entrepot For Chinese Consumer Goods in Central Asia: The Puzzle of Re-exports through Kyrgyz Bazars*. *Eurasian Geography and Economics*, 2009, v. 50: 581-590.
3. Barro, R.. *Economic Growth in a Cross Section of Countries*. *Quarterly Journal of Economics*, 1991, v. 106: 403-407.
4. Бешимов Аскар и Абдыкаимов Октябрь. *Приграничная торговля. Оценка пересечения границ между Кыргызстаном и Узбекистаном*. *Central Asian Free Market Institute*, 2011, Бишкек, с.-27.
5. Edwards, S. *Openness, Productivity and Growth: What Do We Really Know?*. *Economic Journal*, 1998, V.108, March: 383-398.
6. Frankel, J.A. and D. Romer. *Does Trade Cause Growth*. *American Economic Review*, 1999, 89: 379-399.
7. Gaël Raballand & Agnès Andréys. *Why should trade between Central Asia and China continue to expand?*. *AEJ*, 2009, 5: 235–252.
8. Grossman and Helpman. *Innovation and Growth in the Global Economy*. Cambridge: MIT press, 1991.
9. Harrison. A. *Openness and Growth: A Time-series, Cross-country Analysis for Developing Countries*. *Journal of Development Economics*, 1996, V. 48: 419-447.
10. Harrison and Hanson. *Who Gains from Trade Reform? Some Remaining Puzzles*. *Journal of Development Economics*, 1999, 59: 125-154.
11. Iskandar Yuldashev. *20 лет независимости: экономическая политика стран Центральной Азии. The Soviet Legacy and Nation-Building in Central Asia*, 2011, N 5: 1-46.

12. James M. Roberts and Ariel Cohen. *How More Economic Freedom Will Attract Investment to Kazakhstan and Central Asia. Special Report from center for international trade and economics, The Heritage Foundation, 2012, No.113:1-10.*
13. Jung-Wan Lee, and Simon W. Ta. *Adjusting the structure of international trade and its effects on the economic growth of Kazakhstan. International Journal of Trade and Global Markets, 2008, v.1, No.4:355-372.*
14. Kutan A.M., Wyzan M.L. *Explaining the real exchange rate in Kazakhstan, 1996–2003: is Kazakhstan vulnerable to the Dutch disease. Econ Syst, 2005, 29(2): 242–255.*
15. Krugman, P. and E. Helpman. *Market Structure and Foreign Trade. MIT Press, Cambridge, MA. 1985.*
16. Levine, R., and D. Renelt. *A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regression. American Economic Review, 1992, 82(4): 942-963.*
17. Либман А. М. *Взаимодействие государства и бизнеса на постсоветском пространстве: возможности и риск. Общественные науки и современность, 2005, N 4:34-41.*
18. Малышева Д.Б. *Центральноазиатский узел мировой политики. – М.: ИМЭМОРАН, 2010. – 100 с.*
19. Роман Могилевский. *Тенденции внешней торговли стран Центральной Азии. Доклад № 1, Институт государственного управления и политики, УНИВЕРСИТЕТ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ, 2012.—51 с.*
20. Rodrik, D. *Closing The Technology Gap: Does Trade Liberalization Really Help?. Cambridge NBER Working Paper, 1988, No. 2654.*
21. Sachs, J. and A. Warner. *Economic Reform and the Process of Global Integration. Brookings Papers of Economic Activity, 1995, 1:1-118.*
22. Salykova, L. N. *An investigation of foreign trade policy and its impact on economic growth: the case of Kazakhstan (1991–2008). the degree of Doctor of Philosophy, Robert Gordon University, 2012:1-342.*

ДАНИ ПРО АВТОРІВ:

Шисонг Чжу: доктор філософії, доцент, директор Науково-дослідного центру економічних зон "Шовковий шлях", Сінцзянський Педагогічний університет Китаю,
102 Сінй Road, Урумчі, Сінцзян-Уйгурський автономний район 830054, КНР.
E-mail: doctorzss@hotmail.com

Чжо Чжан: магістрант, Школа економічних досліджень в Центральній Азії, Сінцзянський Педагогічний університет Китаю,
102 Сінй Road, Урумчі, Сінцзян-Уйгурського автономного району 830054, КНР.

DATA ABOUT THE AUTHORS

Shisong Zhu: Ph.D., Associate Professor, Director of the Research Centre on Economic zones "Silk Road", Xinjiang Normal University of China,
102 Xinyi Road , Urumqi , Xinjiang Uygur Autonomous Region 830054, P.R. of China.
E-mail: doctorzss@hotmail.com

Zhuo Zhang: master student, School of Economic Research in Central Asia, Xinjiang Normal University of China,
102 Xinyi Road , Urumqi , Xinjiang Uygur Autonomous Region 830054, P.R. of China.

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

УДК 336.142.3

ЕФЕКТИВНІСТЬ БЮДЖЕТНИХ ВИТРАТ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Боголіб Т.М.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання ефективності бюджетних витрат у системі державного регулювання.

Метою дослідження є розкриття сутності ефективності бюджетних витрат у системі державного регулювання.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, структурний, порівняльний, факторний методи, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати роботи. Доведено, що ефективне використання бюджетних коштів являється важливим для будь-якої соціально орієнтованої держави. Розкрито визначальну роль у підвищенні ефективності бюджетних витрат методів управління державними фінансами. Проаналізовано інструменти ефективності бюджетних витрат; обґрунтовано, що програмно-цільовий метод забезпечує розподіл бюджетних ресурсів за цілями, задачами і функціями держави з урахуванням пріоритетів фінансової політики. Узагальнено досвід розвинутих країн, який показав, що базовими принципами ефективного використання бюджетних коштів є прозорість і відкритість бюджетного процесу. Визначено індикатори для оцінки ефективності бюджетних витрат у країнах із розвинутою і трансформаційною економікою. Розроблено підходи до підвищення ефективності бюджетних витрат.

Галузь використання результатів дослідження. Державний, регіональні та бюджети громад. Формування державного, регіональних, бюджетів громад у системі державного регулювання.

Висновки. Виявлено, що існує ряд суттєвих проблем методологічного характеру, серед яких відсутність чітко структурованої системи постановки завдань відносно розвитку держави на довгострокову перспективу, недостатня регламентація процедур оцінки ефективності отриманого фінансування і формалізація системи індикаторів оцінки; відсутність персональної відповідальності за прийняття неефективних управлінських рішень, а також відсутність механізмів дієвого контролю і впливу громадськості на бюджетний процес.

Неефективно застосовується бюджетне законодавство, проблемними є запровадження програмно-цільового методу та організація державних закупок.

Важливим для забезпечення ефективності бюджетних витрат являється підвищення рівня дієвості оперативного впливу держави на процес виконання державних цільових програм за результатами моніторингу, на базі якого аналіз і оцінка будуть тісно пов'язані із системою підзвітності головних розпорядників бюджетних коштів відносно виконання завдань і досягнення цілей.

Система моніторингу повинна лежати в основі державних закупівель, вони мають бути прозорими.

Ключові слова: бюджетні кошти, державні закупівлі, державні цільові програми, державне регулювання, виконання бюджету, ефективність витрат, моніторинг, стандартизація публічних послуг.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ БЮДЖЕТНЫХ РАСХОДОВ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Боголіб Т.М.

Предметом исследования являются теоретические и практические вопросы эффективности бюджетных расходов в системе государственного регулирования.

Целью исследования является раскрытие сущности эффективности бюджетных расходов в системе государственного регулирования.

Методы исследования. В работе использовано совокупность научных методов и подходов, в том числе системный, структурный, сравнительный, факторный методы, что позволило реализовать концептуальное единство исследования.

Результаты работы. Доказано, что эффективное использование бюджетных средств является важным для любого социально ориентированного государства. Раскрыто определяющую роль в повышении эффективности бюджетных расходов методов управления государственными финансами. Проанализировано инструменты эффективности бюджетных расходов; обосновано, что программно-целевой метод обеспечивает распределение бюджетных ресурсов по целям, задачам и функциям государства с учетом приоритетов финансовой политики. Обобщен опыт развитых стран, который показал, что базовыми принципами эффективного использования бюджетных средств являются прозрачность и открытость бюджетного

процесса. Определены индикаторы для оценки эффективности бюджетных расходов в странах с развитой и трансформационной экономикой. Разработано подходы к повышению эффективности бюджетных расходов.

Отрасль использования результатов исследования. Государственный, региональные и бюджеты общин. Формирование государственного, региональных, бюджетов общин в системе государственного регулирования.

Выводы. Установлено, что существует ряд существенных проблем методологического характера, среди которых отсутствие четко структурированной системы постановки задач относительно развития государства на долгосрочную перспективу, недостаточная регламентация процедур оценки эффективности полученного финансирования и формализация системы индикаторов оценки; отсутствие персональной ответственности за принятие неэффективных управленческих решений, а также отсутствие механизмов действенного контроля и влияния общественности на бюджетный процесс.

Неэффективно используется бюджетное законодательство, проблемными являются внедрение программно-целевого метода и организация государственных закупок.

Важным для обеспечения эффективности бюджетных расходов является повышение уровня действенности оперативного влияния государства на процесс исполнения государственных целевых программ по результатам мониторинга, на базе которого анализ и оценка будут тесно связаны с системой подотчетности главных распорядителей бюджетных средств относительно исполнения задач и достижения целей.

Система мониторинга должна лежать в основе государственных закупок, они должны быть прозрачными.

Ключевые слова: бюджетные средства, государственные закупки, государственные целевые программы, государственное регулирование, исполнение бюджета, эффективность расходов, мониторинг, стандартизация публичных услуг.

EFFICIENCY OF BUDGETARY EXPENDITURES IN STATE REGULATION SYSTEM

Bogolib T.M.

Research subject is represented by the theoretical and practical issues of efficiency of budgetary expenditures in the state regulation system.

Research aim is to analyze the efficiency of budgetary expenditures in the state regulation system.

Research methods. The work is prepared on the basis of several scientific methods and approaches including systemic, structural, comparative, factorial methods to achieve conceptual integrity of the research.

Research results. The author proved that the effective usage of budgetary funds is highly important for any socially oriented state; specified the determinant role of methods of state finance management in the increase of efficiency of budgetary expenditures; analyzed instruments of efficiency of budgetary expenditures; substantiated that program and target method provides distribution of budgetary resources on purposes, assignments and functions of the state taking into account priorities of financial policy; generalized the experience of developed countries which showed that the basic principles of efficient usage of budgetary funds are transparency and openness of budgetary process; determined indicators for the assessment of efficiency of budgetary expenditures in the countries with the developed and transformation economy; developed approaches to increasing efficiency of budgetary expenditures.

Branch of applying research results. State, regional and community budgets. Formation of the state, regional and community budgets in the state regulation system.

Conclusions. The author revealed several essential methodological problems, including the absence of distinctly structured system of setting targets for the development of the state in the long-term perspective, insufficient regulation of procedures for the assessment of effectiveness of obtained financing and formalization of the system of assessment indicators; absence of personal responsibility for taking inefficient managerial decisions, as well as absence of mechanisms of effective control and influence of the community on the budgetary process.

Use of budgetary legislation is inefficient and implementation of program and target method and organization of state procurement are problematic.

To increase efficiency of budgetary expenditures it is important to increase the influence of the state on the process of implementing state target programs taking into account the results of monitoring, on the basis of which analysis and assessment will be closely connected with the reporting system of the main administrators of budgetary funds regarding performance of tasks and achievement of aims.

State procurement shall be transparent and based on the monitoring system.

Key words: budgetary funds, state procurement, state target programs, state regulation, budget performance, efficiency of expenditures, monitoring, standardization of public services.

Relevance of the problem. The effective use of budget funds is the most important thing for each socially responsible state and during the period of financial and economical crises and limited budget receipts this problem became relevant. The core role in the increasing of the budgetary efficient expenses play government finance management technologies such as special-purpose program, logic, transparent and clear state procurements system. All the program documents say about the necessity of the special-purpose program development in Ukraine but its practical realization remains deficient today. Among the reasons of this state of affairs are insufficient researches and practitioners' attention to the questions of economical essence of the budget funds utilization efficiency, to the methodological basis of budget programs estimation, to the considering the orientation of government programs while evaluating the efficiency of budgetary expenses.

At the present stage of the development of Ukraine the important thing is further assurance of special-purpose program development as a key factor of efficiency increasing of budgetary expenses, improvement of state procurements system, public involvement to control over the use of budget funds.

Problem investigation degree. Among the remarkable foreign scholars' research studies in the field of methodological basis development of efficiency of budgetary expenses assurance some works of the following authors can be called: K.Adams, N. Afanas'ef, A.Wagner, K. Weiss, A. Illarionov, T.Kovaleva, A. Lavrov, S. Kushin, P. Samuelson, V. Smirnov, J. Stiglitz, S. Fischer, H. Sakhova. The questions concerning effective budgetary expenses system are investigated in the works of such Ukrainian scientists: O. Kyrylenko, I. Lunina, I. Lutyi, D. Popozenko, V. Fedosov.

Problem statement. Despite the defined methodological developing of this problem by some scholars, there are still a lot of questions remained little investigated. The important is to define the role of special-purpose program in increasing efficiency of budgetary expenses, to analyze existing tendencies in this field, to develop some methodological basis of the budget funds utilization efficiency, improvement of state procurements system.

These existing problems specified the **target of the article**, which essence is in discovery of theoretical and methodological basis of estimation budgetary expenses efficiency within the system of government regulation and defining ways and directions of supporting system improvement of the budget funds utilization efficiency in Ukraine.

Basic material presentation. The investigation of the budget funds utilization efficiency shows its lack of clear definition in normative legal acts of Ukraine. The approach of performance and effectiveness represented in budgetary code of Ukraine doesn't give any clear criteria concerning the definition of efficiency of budgetary expenses. There is no vision of performance criteria among different controlling authorities and they investigate illegal, ineffective and inappropriate use of funds in their activity. Due to said, the researchers, while investigating this problem, concentrate on the analysis of cases when there was an ineffective use of budget funds and factors which influence their rise in effectiveness. Except factors of inadequate budget expenses management the researchers also analyze criteria based on which one can draw a conclusion about their optimality for the society and offer different approaches to the defining of indicators depending on directing of budget expenses: to the state administration, social or invest events.

To assure the improvement of budget efficient expenses within the system of government regulation, still the important thing is putting into life all the effective measures concerned the improvement of approaches to the performance estimation of budget funds aiming to improve the quality in state service. Advancing the approaches to the budgetary funds planning is viable that can assist the realization of the main priorities of social and economical regulation [11].

Remarkable way to increase budget expenses efficiency is a special-purpose program. Budgeting is result oriented and assures spreading all budget resources according their goals, objectives and state functions including priorities in financial policy, public importance of expected results of budget funds using. The implementation of special-purpose program into the budgetary process defined the strengthening of accents while making the budget – at first, one should denote the results to be gained and only then the questions of recourses needed to gain these results are coped. The special-purpose program influences all stages of budget process as the result not only planning stages gain special purpose character but also the stages of processing and control. At such a case, during the control stage actual aims are analyzed but not the analysis of meeting some procedures.

One of the principles of the special-purpose program is the implementation of operational monitoring system and the increasing of control effectiveness at all stages of budget process which should be directed, mostly, on prevention of possible irregularities and not their aftermaths [1]. Control action preconditions the increase of monitoring effectiveness and estimation efficiency of using budget funds. Assurance of sequence while conducting the monitoring is an important aspect of making budgetary policy for a mid-term.

Referred to the experience of the development countries one may see that basic principles of budget funds utilization efficiency are transparency and openness of the budget process. The affirmation of viability of state spendings for different purposes must be put in public talks with further insurances of relevant control and audit of utilization efficiency from the side of publicity. The guarantee of systematical report provision by the government authority about the way of programs realization and gained results, producing control procedures and rules at the publicity's and organizations' side over the activity of executive authority and local government, their spending, dismantling all zone with absence of public control. Some part of authority delegation to the non-governmental organizations rendered assistance in increasing the effectiveness of units controlling budget expenses in many world countries.

Learning foreign country experience concerning the implementation of the special-purpose program to raise budget funds utilization efficiency gave the possibility to elicit the main problem questions on the way of its establishment. The main among them are: difficulty in defining state strategic priorities and assurance of their subsequent, methodological issues while implementation of mid-term planning, no accurately prescribed procedures of estimation of public service prime cost achievements level, reconciliation questions of allocation of budget recourses, based on performance, absence of informal budget funds indicator evaluation system for non performance, questions, concerning involving independent experts and community into budget process. A great attention is paid to create profitable financial and economical prerequisites for the development of the competitive landscape in the state service provision field, devoted separate functions to personal structures by state, electronic management implementation as a tool of rise of the budgetary expenses effectiveness. These events help to assure more rational using of the budget funds with further directing free recourses for conducting long-term programs of economic development.

Among main methods and mechanisms of increasing budgeted funds utilization efficiency in FSR countries are: exact submission of executive authority's activity to the state national priorities, implementation of mid-term budget planning, delineation of authority and securing the sources of income to the different budget levels, limitation of numbers of budget projects, implementing the define level of administrative latitude for budget allocation with simultaneous rise of their responsibility, introduction the standards of state services and developing of methodological recommendations concerning their prime cost, estimating the influence of state authorities over the state's and regions' economic development, implementation of independent public authorities performance examination, identification of independent experts' capacities and their selection procedure.

The development of institutional environment within the field of monitoring and control of funds utilization efficiency, defining principles and main budget policy priorities regarding increasing of budgetary expenses efficiency are interrelated with transformational changes in the country.[9].

The evaluation system investigation concerning budget funds utilization in terms of special-purpose programme implementation gave the opportunity to reveal the wide range of outstanding problems. The important thing is to advance the mechanism of budget project development as a separate object of the state dedicated programme, budget projects performance criteria, estimating of budgetary expenses efficiency. Principle of proper budget funds use predicts only adequateness of spending in accordance with goals specified by budgetary purposes and provisions. Effectiveness, in relation to the necessity and sufficiency of planned recourses for achieving the goal of activity is researched in practice rarely.

Principles, methodological approaches to the estimating of budgetary expenses efficiency need to be improved. System of laws and regulations within the field of special-purpose programme is quite branchy. But at the same time there are some criteria of special-purpose programme that are not clearly specified, uncoordinated with each other. First of all, some budget and state dedicated programmes estimation indicators aren't fully coordinated with each other [7].

On the whole, methodology development of estimation of state dedicated programmes has progressive spirit [5]. Approaches to the estimation of different types of programmes, structuring and arrangement of both objects and subjects of providing state and household services are being operated. Simultaneously, laws and regulations are more like recommendatory hence, they are not obligatory to use. Also there are more questions remained handled insufficiently: absence of constant estimating of budgetary funds efficiency, insufficient methodology of estimation and audit of administrative decisions, the absence of criteria and procedure of inclusion the performance for previous periods when planning spending for next periods, the absence of quality estimation methodology and awareness of estimation indicators[1].

We defined some factors of the state procurement system, they influence budget funds efficiency: funds economy while making state procurement, winners selection criteria, efficiency of setting the trigger price, defining the time-frame in planning and providing state procurement.

The investigation we conducted could give us the possibility to improve those methodological approaches which concern providing budgetary expenses monitoring, assist in operational reveal of discrepancies during achieving programmes of assurance budget process transparency. However, the most prominent results can be reached in case of close interconnection of monitoring and estimation with accounting system of the main budget funds controllers in regard with meeting objectives and achieving goals.

Investigation of state special-purpose program and budget projects formation and realization showed that those regulations written in laws and statutory instruments concerning the implementation of special-purpose program into the budget process either aren't implemented or implemented violently. Mutual coordination between state dedicated programmes and budget projects is important in terms of which national budget of Ukraine is composed, the level of financial and budget discipline is increased, responsibility of budget process parties, its openness and transparency that influences budget funds utilization efficiency. Informational provision served for the process of state dedicated programmes and budget projects realization and also making state procurement is on the low level.

Open and transparent budget process is an effective stranglehold on budget funds utilization efficiency. Transparency of budget process means conducting in-time and full income and expense information for the broad circle of citizens, draw social attention, independent experts and research establishments to the budget process at every its stage, developing real community strangleholds on the directing budget funds using [12].

What fundamentally influences effectiveness of state dedicated programmes and budget project realization is their volumes of financial backings, it doesn't give the opportunity to achieve planned performance.

It's necessary to improve the approaches of the development of budget projects realization in order to increase shaping and using funds to keep state establishments [3].

The development of state dedicated programmes, budget projects should be based on long-range and policy documents of social and economical development that will give a chance to guarantee coordination between them during performing both short and long term periods.

High influence aspect of increasing budget expenses efficiency is state financial control actualization. Analysis conducted simultaneously gives the possibility to reveal some features of subjectivity in this process.

Table 1. Structure of budget crimes concerning using the funds of National budget of Ukraine in 2007-2013 according to State financial inspection of Ukraine, %

Indicator	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Funds misuse	18,8	12,5	15,8	10,7	9,1	3,8	4,5
Illegal funds use	81,2	87,5	84,2	89,3	90,9	96,2	95,5

**Origin: State financial inspection of Ukraine*

State regulatory authorities, Counting Chamber of Ukraine, State financial inspection of Ukraine exercise control over budget funds utilization efficiency within cases of misuse and illegal use of funds, it's difficult to operate insomuch as there no criteria of budget funds utilization efficiency.

Table 2. Structure of budget crimes concerning using the funds of National budget of Ukraine in 2007-2012, according to Counting Chamber of Ukraine, %

Indicator	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Illegal use incl. misuse of funds	54,4	37,3	46,9	52,8	41,4	37,2
Ineffective funds use	45,6	62,7	53,1	47,2	58,6	62,8

**Origin: Counting Chamber of Ukraine*

It's very important while specifying goals and objectives of the programme to fix their financial backing sources clearly, especially for a long term time.

Estimation of budget expenses efficiency is one of the notable instruments of budget regulation which can prove receiving budgetary allocations volumes for consummation of budget expenses in future terms, coordinate budget policy with main streams of social and economical development of the country [10]. The more efficacy of estimation will be the more it counts the peculiarities of achievement of functions laid by state on it. It's necessary to validate one standard of state service provision including administrative and social services. While estimating the new programmes implementation efficiency it's essential to compare volume of spending. It's important to make system and all-up analysis of expenses which are defrayed by state and subjects who got such services.

In order to make such estimations it's required to improve already existing strategies for building the system of indicators of budget projects estimation. It's helpful to separate the unit of such indicators into strategic and operational. Strategic criteria should be developed directly by program customers and operational – by doers depending on the tactics they chose to achieve strategic aims. For the development of such indicators it's desirable to invite outside specialists.

Competitive landscape development in the area of state and especially social service provision would assist in increasing of budget funds utilization efficiency. It's assured by means of the development of state-private partnership [4].

Funds expenses of private housing are more effective and rational and incite rise in quality service provision. State should set certain requirements for subjects' service provision and take control over their realizations. In such cases state retains its significant adjustment and functions and administrating some strategically important economic branches, while decreasing the level of tax burden [2].

In order to improve budget regulation aiming to increase budget expenses efficiency it's viable to build a distinct program hierarchy "state dedicated program → budget project → task». Methodology of composing national budget should keep a system where budgeting process should be realized from a perspective of state dedicated programmes with budget projects placing which have to be done in the frames of this program and tasks whose accomplishment will assure budget process realization [10]. Such submission system would help to escape program duplication, assure their more transparent financial backing, assist in disposal of financial backing from the different levels budget. System of indicators should be integrated into budget process, indicators of state dedicated programmes accomplishment should be based on budget process performance criteria.

The important meaning for increasing of budget funds utilization efficiency is the open nature of budget process. First of all it concerns the possibility to have an accesses to every information regarding budgeting, most of all it concerns state dedicated programmes realization at each stage of operating. Transparency and publicity of budget funds utilization should be guaranteed by independent experts and organizations which have to be invited both on the stage of programmes planning and on the stage of their performing.

The improvement of budget process needs an increase of executive's authorities' responsibility for keeping budget discipline. In such case the one who should be liable is an exact civil servant for performing his own duties and not state establishment. It concerns not only following certain budget process procedures such as on-time developing and providing of plan and cost card budget funds controllers activity, provision of operative information concerning budget projects realization and also effectiveness of made administrative decisions.

The development of state procurement system has a prominent meaning in increasing budget funds utilization efficiency because mainly one third of all budget expenses are spread through the procurement. For its improvement it's offered to set distinct terms of planning within the state procurement system because predictability of this process gives a wide range for the attraction of a great deal of state procurement

agents. Implementation of such actions will help to increase the level competitiveness in the field of state procurement system. It's essential also to define at the domestic level and legislatively formalized estimation criteria of procurement item's trigger price with the reference to the periodicals which can be sources of such prices. It's needed to set the requirements of the necessity reason of the procurement itself, what will assist transparency of budget funds utilization, increase the responsibility of main budget funds controllers for making spendings.

Conclusions.

Analysis of methodological approaches of assurance of budget funds utilization efficiency in Ukraine helped to reveal a range of essential methodological problems among which there is absence of distinct structured problem setting concerning the state development for a long term, insufficient estimation procedure regulation of received funding efficiency and formalization of indicators evaluation system; default of personal responsibility for ineffective administrative decisions, and also lack of community's effective control and influence mechanisms on budget process. Strategies for the definition of budget spending structure need to be improved. From the directions of budgetary spending mainly on consumption, it's necessary to concentrate on those spendings which guarantee the achievement of stable socio-economical development of the state. The important thing for the assurance of budget expenses efficiency is increasing the level of effectiveness of operational state impact on the process of state dedicated programmes realization according to monitoring results. On its basis, estimation and analysis will be closely connected with accountability system of main budget funds controllers concerning task performance and goals gaining. The information regarding each stage of budget process, the progress of state dedicated programmes implementation must be open and transparent for subjects of budget process and community.

Considering the main tendencies of budgetary expenses increasing in Ukraine showed insufficient effectiveness in application of rules of fiscal legislation. Principles used for the assistance in increasing of budget funds utilization efficiency on practice or used just in formal way or else are ignored by main budget funds controllers. System of fiscal legislation of Ukraine is in certain questions over regulate and bureaucratic, it leads to administrative management methods, tighten free will of the ways of achieving goals set in the face of main budget funds controllers.

The development of special-purpose program method in Ukraine renders help to systematize and optimize budgetary expenses. It concerns the implementation of budget projects passports, system improvement of long-range and policy documents of socio-economical development of Ukraine. These steps made state budgetary expenses more subordinated, in its turn it would assure more efficiency of budget funds utilization. At the same time conducted comparative analysis of state dedicated programmes and budget projects gave the opportunity to reveal some substantial controversies between long-term state dedicated programmes and short-term budget projects that causes problems concerning with funding of state dedicated programmes during the completing period.

State procurement amount to about 30% in the structure of national budget of Ukraine and their improvement can guarantee substantial result relating to the increasing of budget funds utilization efficiency.

Список використаних джерел

1. Бабяк Н.Д. Контролінг ризиків проектів державно-правового партнерства / Н.Д.Бабяк // *Фінанси України* – 2014. – №6. – с. 95-112.
2. Бюджетна підтримка та податкове стимулювання національної економіки України: монографія / під ред. Л.Л.Тарангул – Ірпін: К.: Фенікс, 2012. – 532 с.
3. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: У 6 т. / Редкол.: М.Я.Азаров (голова) та ін.. – Т. 4: Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі. – К.: НДФІ, 2004. – 368 с.
4. Елерс Герд Стратегії реформ у сфері державних фінансів. Національні програми та міжнародні вимоги (МВФ, ЄС, Світовий банк) / Герд Елерс // *Фінанси України* – 2014. – №7. – с. 7-17.
5. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 №1602-III.
6. Закон України «Про державні цільові програми» від 18.03.2004 №1621-IV.
7. Запатріна І.В., Лебеда Т.Б. Програмно-цільовий метод бюджетування у контексті стратегічного та середньострокового планування / І.В.Запатріна, Т.Б.Лебеда // *Фінанси України*. – 2006. – №4. – с. 38-45.
8. Илларионов А., Пивоварова Н. Размеры государства и экономической рост / А.Илларионов, Н.Пивоварова // *Вопросы экономики*. – 2002. – №9. – с. 18-45.
9. Іголкін І.В. Переваги використання програмно-цільового методу у бюджетному процесі / В.І. Іголкін // *Наукові праці НДФІ*. – 2006. – Вип. 1 (34). – с. 95-100.
10. Коляда Т. А. Бюджетна стратегія як інструмент подолання структурних дисбалансів дохідної частини бюджету України / Т.А. Коляда // *Фінанси України*. – 2014. – №5. – с. 61.
11. Огонь Ц.Г. Доходи бюджету України: теорія та практика: монографія / Ц.Г.Огонь; Київський нац. тор. екон. ун-т. – К., 2003. – 580 с.
12. Шахова Г.Я. Методологические особенности долгосрочного бюджетного планирования: мировой опыт / Г.Я. Шахова // *Финансовый журнал*. – 2009. – №2. – с.99-108.

References

1. Babyak, N.D. (2014). Kontroling ryzykiv proektiv derzhavno-pravovoho partnerstva [Risks controlling of state legal partnership projects]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 6, 95-112 [in Ukrainian].
2. Taranhul, L.L. (2012). Biudzhethna pidtrymka ta podatkovye stymuliuvannya natsionalnoi ekonomiky Ukrainy. [Budgetary support and tax credits of national economics of Ukraine]. (Vols.). Irpin:K.:Fenix [in Ukrainian].
3. Azarov, M. Ya. et al. (2004). Biudzhethna polityka u konteksti stratehii sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy [Budget policy in the terms of social and economical development of Ukraine strategy]. (Vols. 1-6). Redkol. M.Ya. Azarov (Head) et al. (Ed.). Prohramno tsil'ovyi metod u biudzhethnomu protsesi [Special-purpose program in budget process] (Vol.4). K.: NDFI [in Ukrainian].
4. Gerd Ehlers (2014). Stratehii reform u sferi derzhavnykh finansiv. Natsionalni prohramy ta mizhnarodni vymohy (IMF, EU, World Bank) [Reform strategies within state finance field. National programmes and international requirements]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 7, 7-17 [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy "Pro derzhavni prohnozuvannya ta rozroblennya prohram ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku Ukrainy" of 23.03.2000 No.1602-III [State forecasting and socio-economical program development of Ukraine law].
6. Zakon Ukrainy "Pro derzhavni tsil'ovi prohramy" of 18.03.2004 No. 1621-IV [State dedicated programmes law].
7. Zapatrina, I.V., Lebeda, T.B. (2006). Prohramno-tsil'ovyi metod biudzhethuvannya u konteksti stratehichnoho ta serednostrokovoho planuvannya [Special-purpose programme method of budgeting in context of strategic and mid term planning]. *Finansy Ukrainy- Finance of Ukraine*, 4, 38-45 [in Ukrainian].

8. Illarionov, A., Pivovarova, N. (2002). Razmery hosudarstva i ekonomicheskii rost [State size and economical rise]. Voprosy Ekonomiki-Economic queries, 9, 18-45 [in Russian].
9. Iholkin, I.V. (2006). Perevahy vykorystannya prohranno-tsil'ovoho metodu u biudzhethnomu protsesi [Advantages of using special-purpose program in budget process]. Scientific works of NSFI, 1, 34, 95-100 [in Ukrainian].
10. Kolyada, T.A. (2014). Biudzhethna stratehiya yak instrument podolannya strukturnykh dysbalansiv dokhidnoi chastyny biudzhetu Ukrainy [Budget strategy as an instrument of structured imbalances overcoming of revenue side of the budget of Ukraine]. Finansy Ukrainy - Finance of Ukraine, 5, 61 [in Ukrainian].
11. Ohon, Ts.H. (2003). Dokhody biudzhetu Ukrainy: teoriya ta praktyka [Budget income of Ukraine: theory and practice]. Kyivskiy nats.tor.ekon. un-t. Kyiv [in Ukrainian].
12. Shakhova, H.Ya. (2009). Metodologicheskie osobennosti dolgosrochno biudzhethnoho planirovaniya: mirovoy opyt [Methodological peculiarities of long term budget planning: world experience]. Finansovyi Zhurnal – Financial Journal, 2, 99-108 [in Russian].

ДАНІ ПРО АВТОРА

Боголіб Тетяна Максимівна, доктор економічних наук, професор, декан фінансово-гуманітарного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, Київська область, 08401, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Боголіб Тетяна Максимівна, доктор економічних наук, професор, декан фінансово-гуманітарного факультета ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
ул. Сухомлинського 30, г. Переяслав-Хмельницький, Киевская область, 08401, Украина

DATA ABOUT THE AUTHOR

Tatiana Maksimovna Bogolib, Doctor of Economics, Professor, Honored Worker of Education, Dean of Financial and Humanitarian Faculty
SHEE "Pereyaslav-Khmelnytskyi SPU named after Grygoriy Skovoroda"
Sukhomlynsky Str. 30, Pereyaslav-Khmelnytsky, Kiev region, 08401, Ukraine

УДК 330.322(477)

АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА РЕАЛЬНОГО СТАНУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ВНУТРІШНІЙ І ЗОВНІШНІЙ АСПЕКТ

Воронкова О.М.

Високодинамічний розвиток соціально-економічних процесів взагалі та інвестиційних процесів зокрема зумовлює необхідність постійного аналізу реального стану інвестиційної діяльності із врахуванням впливу внутрішніх та зовнішніх чинників. Саме об'єктивна оцінка актуальної ситуації в інвестиційній сфері дозволяє як інвесторам, так і державі оперативно коригувати свою поведінку. Це зумовлює актуальність, наукове та практичне значення даної роботи.

Предметом дослідження є сукупність оціночних критеріїв та показників, які характеризують реальний стан інвестиційної діяльності в національному та міжнародному аспектах. Метою роботи є аналітична оцінка внутрішніх та зовнішніх аспектів реального стану інвестиційної діяльності в Україні та формулювання на цій основі пропозицій щодо її активізації. При здійсненні аналізу реального стану інвестиційної діяльності в Україні використовувалися аналітичні методи спостереження, аналізу та порівняння, метод експертних оцінок. При формулюванні пропозицій щодо активізації інвестиційної діяльності у сучасних вітчизняних умовах застосовано евристичні методи, а також методи узагальнення та екстраполяції.

У роботі здійснено аналітичну оцінку основних внутрішніх показників, які характеризують реальний стан стану інвестиційної діяльності в Україні, а саме: величини інвестиційної складової ВВП, обсягів капітальних інвестицій, обсягів потоків інвестицій в країну та з неї, галузевої структури інвестування, структури капітальних інвестицій за джерелами фінансування та за видами активів. Проаналізовано основні показники міжнародних рейтингів та результати експертних оцінок вітчизняних і зарубіжних фахівців, які характеризують реальний стан стану інвестиційної діяльності в Україні. Актуалізовано перелік основних чинників, які стримують розвиток інвестиційних процесів в Україні.

За результатами дослідження зроблено висновок про те, що причини низької інвестиційної активності в Україні переважно створюються інституціональним середовищем та глибинними соціально-економічними процесами, а не ситуативними явищами. Це означає, що активізацію інвестиційної діяльності необхідно починати із загального покращення соціально-економічного становища в нашій країні.

У статті наголошено, що у вітчизняних реаліях першочерговими заходами щодо активізації інвестиційної діяльності мають стати послідовне здійснення реальних реформаційних перетворень, задекларованих оновленою владою, розмежування бізнесу і влади, кардинальні заходи у боротьбі з корупцією та тіньовою економікою, вдосконалення податкової і митної системи в аспекті їх спрощення та автоматизації, посилення дерегуляція підприємницької діяльності, радикальна зміна інвестиційних пріоритетів державної підтримки.

Результати дослідження можуть бути використані при розробці заходів державної інвестиційної політики, підготовці проектів змін та доповнень до інвестиційного та податкового законодавства України, для вдосконалення аналітичного супроводження інвестиційних проектів, при розробці державних інвестиційних програм, прийнятті інвестиційних рішень.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, капітальні інвестиції, інвестування, інвестиційний процес, аналіз, аналітична оцінка, внутрішні і зовнішні чинники, внутрішні показники, міжнародні рейтинги.

АНАЛИТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА РЕАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ: ВНУТРЕННИЙ И ВНЕШНИЙ АСПЕКТ

Воронкова Е. Н.

Високодинамичное развитие социально-экономических процессов в целом и инвестиционных процессов в частности обуславливает необходимость постоянного анализа реального состояния инвестиционной деятельности с учетом влияния внутренних и внешних факторов. Именно объективная оценка актуальной ситуации в инвестиционной сфере

позволяє як інвесторам, так і державі оперативно коректувати своє поведіння. Це обумовлює актуальність, наукове і практичне значення даної роботи.

Предметом дослідження є сукупність оцінних критеріїв і показників, які характеризують реальне становище інвестиційної діяльності в національному і міжнародному аспектах. Метою роботи є аналітична оцінка внутрішніх і зовнішніх аспектів реального становища інвестиційної діяльності в Україні і формулювання на цій основі пропозицій по її активізації. При здійсненні аналізу реального становища інвестиційної діяльності в Україні використовувалися аналітичні методи спостереження, аналізу і порівняння, метод експертних оцінок. При формулюванні пропозицій по активізації інвестиційної діяльності в сучасних вітчизняних умовах застосовувалися евристичні методи, а також методи узагальнення і екстраполяції.

В роботі проведена аналітична оцінка основних внутрішніх показників, які характеризують реальне становище інвестиційної діяльності в Україні, а саме: величини інвестиційної складової ВВП, обсягів капітальних інвестицій, обсягів потоків інвестицій в країну і з неї, секторальної структури інвестування, структури капітальних інвестицій в розрізі джерел фінансування і видів активів. Проаналізовані основні показники міжнародних рейтингових і результатів експертних оцінок вітчизняних і зарубіжних фахівців, які характеризують реальне становище інвестиційної діяльності в Україні. Актуалізований перелік основних факторів, які впливають на розвиток інвестиційних процесів в Україні.

По результатам дослідження зроблено висновок про те, що причини низької інвестиційної активності в Україні переважно створюються інституційною середовищем і глибокими соціально-економічними процесами, а не ситуативними явищами. Це означає, що активізацію інвестиційної діяльності необхідно починати з загального покращення соціально-економічного становища в нашій країні.

В статті відзначено, що в вітчизняних реаліях першочерговими заходами по активізації інвестиційної діяльності повинні стати послідовне здійснення реальних реформаторських перетворень, задекларованих оновленою владою, розмежування бізнесу і влади, кардинальні заходи по боротьбі з корупцією і тіньовою економікою, вдосконалення податкової і митної системи в аспекті їх спрощення і автоматизації, посилене дерегулювання підприємницької діяльності, радикальне змінення інвестиційних пріоритетів державної підтримки.

Результати дослідження можуть бути використані при розробці заходів державної інвестиційної політики, підготовці проектів змін і доповнень в інвестиційне і податкове законодавство України, для вдосконалення аналітичного супроводження інвестиційних проектів, при розробці державних інвестиційних програм, прийнятті інвестиційних рішень.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, капітальні інвестиції, інвестування, інвестиційний процес, аналіз, аналітична оцінка, внутрішні і зовнішні фактори, внутрішні показники, міжнародні рейтинги.

ANALYTICAL EVALUATION OF THE REAL CONDITIONS OF INVESTMENT ACTIVITY IN UKRAINE: INTERNAL AND EXTERNAL ASPECTS

Voronkova O. M.

Highly dynamic development of socio-economic processes in general and the investment processes in particular provide a necessity for constant analysis of the real conditions of investment activity, taking into account the influence of internal and external factors. It is the objective assessment of the current situation in the investment field that allows both investors and the state to promptly adjust their direction. All these factors provide actuality, scientific and practical value of the study.

The subject of the study is a set of evaluation criteria and indicators that characterize the real conditions of investment activities in the national and international aspects. The aim is to provide analytical evaluation of internal and external aspects of the real conditions of investment activity in Ukraine and on this basis to make suggestions for its activation. Carrying out the analysis of the real state of investment activities in Ukraine, analytical methods of observation, analysis and comparison, the method of expert evaluations have been applied. While formulating proposals for investment activity in the current domestic conditions, heuristic methods, and methods of generalization and extrapolation are applied.

The study carried out an analytical evaluation of the main internal indicators describing the real state of investment activities in Ukraine, namely the value of the investment component of GDP, capital investments, the volume of investment in-flows into and out-flows, the sectoral structure of investment, the structure of capital investments by sources of funding and types of assets. The main indicators of the international rankings and the results of expert assessments of domestic and foreign experts, which characterize the real conditions of investment activity in Ukraine, are analyzed. The list of the main factors that influence the negative development of investment processes in Ukraine is analyzed.

According to the study it is concluded that the causes of low investment activity in Ukraine are primarily connected with institutional environment and deep social and economic processes, rather than situational phenomena. This means that investment activity should begin with general improvement of the socio-economic situation in our country.

It is stated the primary measures that stimulate investment activity should include consistent implementation of real reforms, declared by the government, distinction between business and state policy, radical measures to combat corruption and shadow economy, improvement of the tax and customs system in terms of their simplification and automation, enhanced deregulation of business activity, a radical change in the investment priorities of state support.

The results of the study can be used in the development of public investment policies, the preparation of draft amendments and additions to investment and tax legislation of Ukraine, to improve analytical support of investment projects, the development of public investment programs and investment decisions making.

Key words: investment activity, capital investment, investment, investment process, analysis, analytical evaluation, internal and external factors, internal indicators, international rankings.

Вступ. Подальший розвиток економіки України неможливий без активізації інвестиційної діяльності, яка має стати рушійною силою як прискореного економічного зростання, так й інтеграції нашої держави у європейський економічний простір. Щоб бути рівноправним партнером розвинених європейських держав, Україна має показати істотний рівень економічного розвитку. Ми цілком поділяємо думку, що найважливішим джерелом економічного зростання є інвестиції, економічна природа яких полягає у використанні додаткової частки суспільного продукту, національного доходу для збільшення кількості та якості елементів продуктивних сил суспільства [14, с. 12]. Виконання актуальних завдань соціально-економічної політики України потребує значних фінансових ресурсів, в той же час наша країна залишається на периферії світових інвестиційних потоків. Для цього існує декілька вагомих причин. Світовий досвід доводить, що основні інвестиційні ресурси направлені в країни з стабільними соціально-політичними умовами та ефективним інституційним забезпеченням, де існує можливість належної окупності

інвестиційних вкладень без істотних ризиків. Як зауважує О.Лайко, інвестиційні системи економічно розвинених країн світу включають в себе потужний інституціональний базис, який визначає порядок нормативного регулювання процесу капіталовкладення, включає в себе регулюючі структури, фінансові та інші інститути, які формують сприятливу та ефективну інфраструктуру, а також такий базис забезпечує умови для ефективної реалізації ресурсної та гуманітарної складових інвестиційного потенціалу [6]. Сьогодні на тлі переддефолтового стану та несприятливих міжнародних рейтингів Україна має недосконалий інститут реалізації інвестиційної діяльності, який насамперед характеризується слабкою захищеністю капіталовладень та несприятливим інвестиційним кліматом, і відповідно оцінюється інвесторами як ризиковане інвестиційне поле. І це пов'язано не тільки із важкою військово-політичною та соціально-економічною ситуацією в державі. В багатьох випадках, навіть не зважаючи на зазначені ризики, інвестиції надходять до країн, де відбувається процес розширеного відтворення. Україна ж не може вирватися із замкненого кола: забезпеченість інвестиційними ресурсами є недостатньою для інтенсивного економічного зростання, а таке зростання неможливе без масштабного інвестування. За різними оцінками фахівців, розрахункова потреба в капіталовкладеннях для розширеного відновлення вітчизняної економіки коливається від 1000 до 2000 млрд. дол. США. Для залучення необхідних інвестицій держава має показати іноземним та вітчизняним інвесторам не тільки якісну, але й кількісну динаміку позитивних змін як в інституціональному забезпеченні інвестиційної діяльності, так і в соціально-економічному розвитку. В сучасних вітчизняних реаліях це є надзвичайно гострою проблемою.

Проблематика інвестицій та інвестиційної діяльності в Україні давно і широко обговорюється серед науковців і практиків. В той же час швидкі зміни інвестиційних детермінант та чинників, які на них впливають, змушують фахівців ще активніше звертатися до проблем інвестиційної сфери. Серед останніх досліджень інвестиційної проблематики питання формування та підвищення інвестиційної привабливості України розглядали Н. Агафонова та О. Гаврилюк, питання аналізу та поліпшення інвестиційного клімату в Україні – В.Швець і О.Малютін, результати рейтингової оцінки інвестиційної привабливості з позиції міжнародних рейтингів – О. Ніколайчук і Н. Марченко, питання регулювання інвестиційної діяльності – О. Лабенко та О. Савіцька.

Відаючи належне високому науковому рівню та практичній значимості результатів наведених досліджень, необхідно зазначити, що високодинамічний розвиток соціально-економічних процесів взагалі та інвестиційних процесів зокрема зумовлює необхідність постійного аналізу реального стану інвестиційної діяльності із врахуванням впливу внутрішніх та зовнішніх чинників. Саме об'єктивна оцінка актуальної ситуації в інвестиційній сфері дозволяє як інвесторам, так і державі оперативно коригувати свою поведінку. Це зумовлює актуальність, наукове та практичне значення даної роботи.

Постановка завдання. Метою даної роботи є аналітична оцінка внутрішніх та зовнішніх аспектів реального стану інвестиційної діяльності в Україні та формулювання на цій основі пропозицій щодо її активізації.

Предметом дослідження є сукупність оціночних критеріїв та показників, які характеризують реальний стан інвестиційної діяльності в національному та міжнародному аспектах. При здійсненні аналізу реального стану інвестиційної діяльності в Україні використовувалися аналітичні методи спостереження, аналізу та порівняння, метод експертних оцінок. При формулюванні пропозицій щодо активізації інвестиційної діяльності у сучасних вітчизняних умовах застосовано евристичні методи, а також методи узагальнення та екстраполяції.

Результати дослідження.

Існує багато як наукових, так і методичних підходів до аналізу стану інвестиційної діяльності. Ми будемо пропонувати аналітичну оцінку сучасного стану інвестиційної діяльності в Україні на основі статистичної та емпіричної інформації, яка наявна у загальному доступі і може бути вільно використана потенційними інвесторами, із врахуванням показників міжнародних рейтингів та експертних оцінок як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців.

Ми вже зауважували на тому, що економічне зростання істотно залежить від інвестиційної складової ВВП, тобто частки доданої вартості, яка спрямовується на інвестування. За останні 5 років питома вага капітальних інвестицій у ВВП України знизилась на 31%, проте тенденції її зміни не були однозначними (рис.1.).

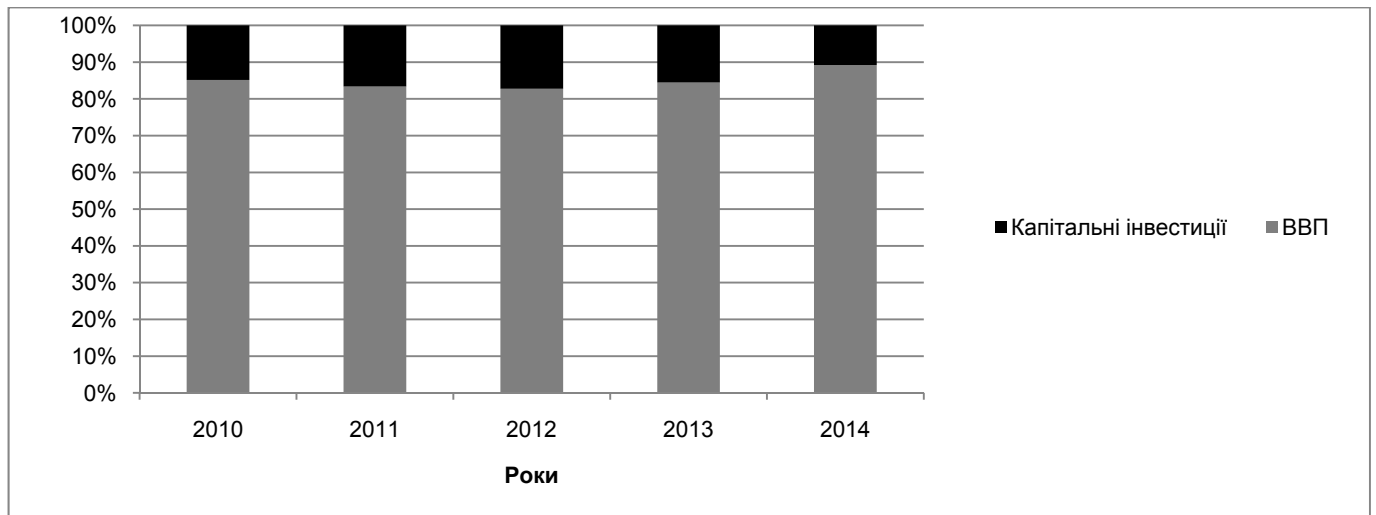

Рисунок 1. Питома вага капітальних інвестицій у ВВП України у 2010–2014¹рр.*

*джерело: розраховано і побудовано автором за даними Державної служби статистики України

¹ дані за січень-вересень 2014 р.

З 2010 р. вона зростала, і у 2012 р. досягла свого максимуму у 21%. Оскільки це було пов'язано із підготовкою і проведенням Євро-2012, мало під собою кототкосткові цілі і не базувалось на концептуальних перетвореннях у інвестиційній сфері, то вже з 2013 р. відбулося скорочення капітального інвестування, яке набуло ще більших розмірів у 2014 р. і було пов'язане із військово-політичними подіями. Хоча тут треба зауважити, що питома вага капітальних інвестицій у ВВП України у 2014 р. є меншою на 20 п/п за відповідний показник у 2000 р. і майже вдвічі меншою показника 1990 р. З цього можна зробити висновок, що причини низької інвестиційної активності в Україні переважно створюються інституціональним середовищем та глибинними соціально-економічними процесами, а не ситуативними явищами.

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

Важливим індикатором стану інвестиційної діяльності є обсяги капітального інвестування. Загальний обсяг капітальних інвестицій в Україні за останні п'ять років зменшився приблизно на 30%, причому тенденція до зменшення зазначеного показника була постійною (таблиця 1).

Таблиця 1. Індекси капітальних інвестицій за видами економічної діяльності, %*

Індекси капітальних інвестицій економічної діяльності	2011	2012	2013	2014 ¹
Усього	118,8	108,5	88,9	77,0
Сільське, лісове та рибне господарство	133,7	112,8	100,1	83,4
Промисловість	141,6	107,5	100,3	74,6
Будівництво	91,0	118,0	95,7	86,1
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	105,6	113,7	92,8	74,8
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	114,7	115,3	56,8	72,9
Тимчасове розміщування й організація харчування	121,2	109,0	85,8	107,2
Інформація та телекомунікації	74,8	101,0	108,7	77,9
Фінансова та страхова діяльність	77,3	126,5	95,0	89,4
Операції з нерухомим майном	125,0	74,1	106,3	83,3
Професійна, наукова та технічна діяльність	171,3	90,7	35,3	69,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	105,7	200,8	49,7	104,1
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	140,9	96,7	58,7	44,7
Освіта	89,9	69,4	64,5	55,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	99,4	127,9	71,9	41,6
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	121,4	96,5	141,3	32,5
Надання інших видів послуг	191,8	29,7	35,6	80,0

*джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України

¹ дані за січень-вересень 2014 р.

Показовим в цьому аспекті є те, що з цей період обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну збільшився на 45%, обсяг прямих інвестицій з України збільшився на 6% (рис. 2). Відповідно, вітчизняні інвестори стали менше інвестувати у національну економіку. Це означає, що вони оцінюють інвестиційний клімат в рідній державі набагато гірше, ніж іноземні. На нашу думку, насамперед це пояснюється політичною заангажованістю державної інвестиційної політики, як, в принципі, і соціально-економічної політики у цілому. Відношення до вітчизняного інвестора в Україні залежить від «кольору» провладної політичної партії. Якщо політичні інтереси вітчизняного інвестора і провладної партії не співпадають, то він залишається незахищеним у правах приватної власності перед політичним рейдерством, а простіше кажучи перерозподілом власності, завуальованим під реприватизацію, націоналізацію і т.і. Таких випадків в Україні вже було багато, і вони були не останніми. Тому український інвестор спокійніше себе почуває в інших державах, де гарантується правовий захист приватної власності.

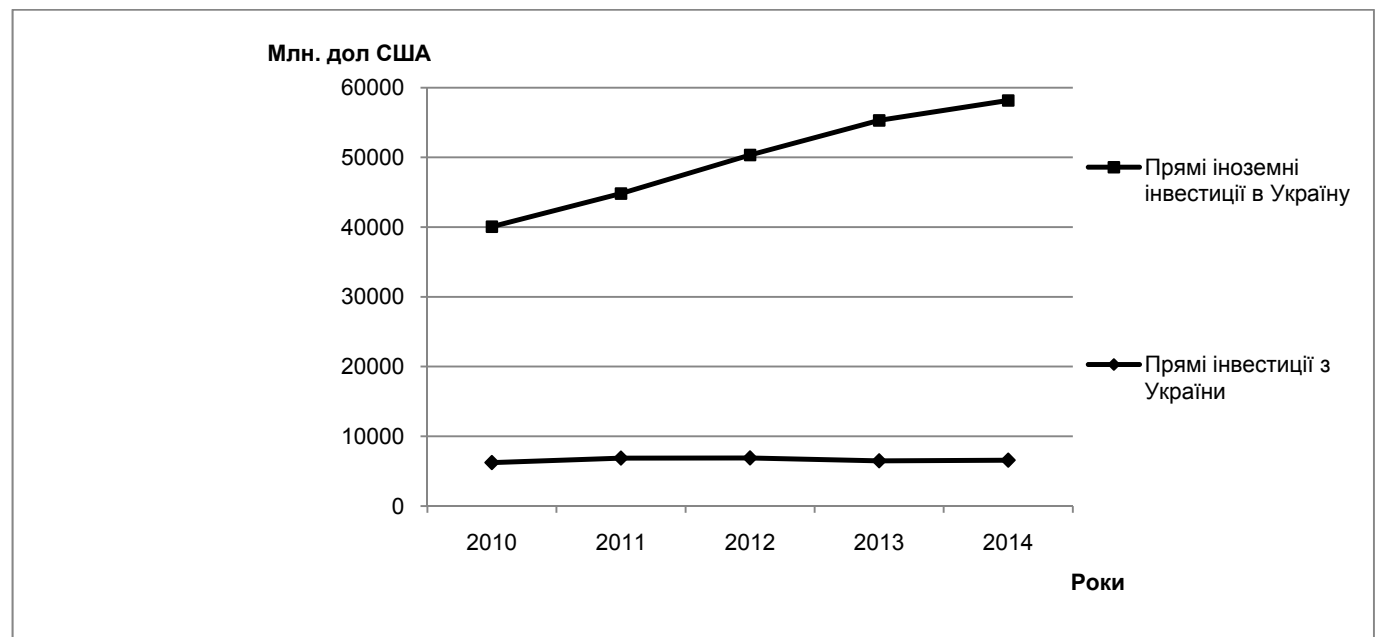

Рисунок 2. Потоки прямих інвестицій в Україну та з України у 2010–2014¹ рр.*

*джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України

¹ дані за січень-вересень 2014 р.

На початку статті ми вже зауважували, що інвестування має забезпечувати не тільки кількісне збільшення, а й покращання якості продуктивних сил суспільства. Це означає, що інвестиційна діяльність має сприяти розширеному відтворенню народного господарства та оптимізації його структури. Відповідно до Закону України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» №5205-VI від 6.09.2012 р. було прийнято Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку пріоритетних галузей економіки» №843-р від 14.08.2013 р., згідно якого пріоритетними галузями економіки визначено [13]:

1. Агропромисловий комплекс за напрямками – виробництво, зберігання харчових продуктів, у тому числі дитячого харчування, а також виробництво біопалива, з орієнтацією на імпортозаміщення.

2. Житлово-комунальний комплекс за напрямками – створення об'єктів поводження з відходами; будівництво, реконструкція і технічне переоснащення у сфері теплопостачання, централізованого водопостачання та водовідведення.
 3. Машинобудівний комплекс за напрямками – виробництво нових та імпортозаміщуючих видів комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, машин і устаткування, електричного устаткування, автотранспортних та інших транспортних засобів.
 4. Транспортна інфраструктура за напрямками – будівництво, реконструкція і технічне переоснащення у сфері транспортної інфраструктури.
 5. Курортно-рекреаційна сфера і туризм за напрямками – будівництво курортно-рекреаційних об'єктів та об'єктів туристичної інфраструктури.
 6. Переробна промисловість за напрямком – імпортозаміщуюче металургійне виробництво.
- Проаналізуємо відповідність галузевої структури капітальних інвестицій визначеному переліку пріоритетних для інвестування галузей економіки (таблиця 2).

Таблиця 2. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності, % до загального обсягу*

Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності	2010	2011	2012	2013	2014 ¹
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Сільське, лісове та рибне господарство	6,1	6,6	6,6	7,1	8,2
Промисловість	30,0	34,3	35,2	39,4	40,6
Будівництво	17,3	13,4	15,3	17,3	17,2
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	10,0	9,4	8,4	8,4	10,2
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	10,4	10,0	11,2	7,0	6,4
Тимчасове розміщування й організація харчування	0,9	0,9	1,0	0,9	0,6
Інформація та телекомунікації	4,6	3,8	3,5	3,7	4,1
Фінансова та страхова діяльність	3,1	2,3	2,5	2,5	3,0
Операції з нерухомим майном	5,4	5,9	4,3	5,2	4,5
Професійна, наукова та технічна діяльність	3,0	4,4	3,1	1,4	1,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,7	1,6	1,8	1,6	1,7
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	4,4	4,7	4,3	3,1	1,3
Освіта	1,0	0,9	0,5	0,4	0,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1,2	0,9	1,1	0,8	0,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,5	0,6	1,0	1,0	0,3
Надання інших видів послуг	0,4	0,5	0,2	0,1	0,0

*джерело: складено і розраховано автором за даними Державної служби статистики України

¹ дані за січень-вересень 2014 р.

Як бачимо, структура капітальних інвестицій за видами економічної діяльності в Україні не відповідає зазначеному вище переліку. Агропромисловий комплекс визначено першим з пріоритетних напрямів інвестування. Наша держава вже давно підтримує сільськогосподарських виробників шляхом надання податкових пільг – їхні податкові платежі є мізерними, а відповідно майже весь прибуток залишається у їх розпорядженні. Зважаючи на це, можна було б очікувати на посилене інвестування даного виду діяльності, причому насамперед за рахунок власних джерел. Проте дані табл. 2 вказують на незначну (на рівні 7%) частку обсягів інвестування сільського господарства у загальному обсязі капітальних інвестицій. Хоча за останні п'ять років і відбулося її зростання на 34 п/п, загальний обсяг капітальних інвестицій у сільське господарство зменшився приблизно на 40%. Це означає, що діючий механізм пільгового оподаткування не спонукав інвесторів вкладати кошти у сільське господарство. Це відноситься і до механізму пільгового оподаткування прибутку підприємств, встановленого Податковим кодексом України з метою посилення інвестиційної активності окремих видів діяльності. З 2010 р. до жовтня 2014 р. майже за всіма видами економічної діяльності відбулося зниження обсягів капітального інвестування. І хоча за окремими видами економічної діяльності (будівництво; оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; інформація та телекомунікації; фінансова та страхова діяльність; діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги) спостерігалось істотне зростання обсягів капітальних інвестицій, воно було тимчасовим і було пов'язане з Євро-2012.

Тому велика надія в аспекті активізації інвестиційної діяльності покладалася на згаданий вище Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць», який набрав чинності з 1.01.2013 р. Відповідні ж аналітичні показники, зокрема таблиць 1 і 2, не тільки не вказують на збільшення капітальних інвестицій та їх частки у загальному обсязі за пріоритетними галузями економіки, а свідчать про загальне погіршення ситуації в інвестиційній сфері. У 2013 р. сільське господарство та промисловість були проінвестовані на рівні 2012 р. Індекс капітальних інвестицій у сфері операцій з нерухомим майном й інформації та телекомунікацій показали незначне зростання на рівні 6–8%. Істотне значення даного індексу на рівні 140% відзначалося тільки у сфері мистецтва, спорту, розваг та відпочинку, проте вже результатами дев'яти місяців 2014 р. у цій же сфері він дорівнював всього 33 %. Станом на жовтень 2014 р. лише діяльність у сфері тимчасове розміщування й організації харчування та діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування мали індекси капітальних інвестицій трохи більші за 100%.

Деяко інша ситуація із галузевою структурою капітальних інвестицій. Основна частка загального обсягу капітальних інвестицій стабільно припадала на промисловість із постійною тенденцією до збільшення – від 30% у 2010 р. до 40,6% у 2014 р. Приблизно такими темпами збільшувалася і відповідна частка сільського господарства і досягла у 2014 р. позначки у 8,2%, хоча це значення є замалим для цієї пріоритетної галузі. Тут треба одразу зауважити, що зазначене збільшення часток у загальному обсязі капітальних інвестицій зумовлене зменшенням загального обсягу інвестування.

Стабільні позиції щодо частки у загальному обсязі капітальних інвестицій займає будівництво (на рівні 17%), торгівля (на рівні 10%), інформація та телекомунікації (на рівні 4%), фінансова та страхова діяльність (на рівні 3%), діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (на рівні 3%). Інші види економічної діяльності показали зниження зазначеної частки, причому багато з них – істотне. Зважаючи на зазначене вище, можна зробити висновок про недосконалість галузевої структури капітальних інвестицій та неефективність вітчизняного механізму стимулювання інвестиційної діяльності у цілому та у пріоритетних галузях економіки зокрема.

Такий же висновок можна зробити і щодо державної підтримки інвестиційної діяльності за рахунок бюджетних коштів, проаналізувавши структуру капітальних інвестицій за джерелами фінансування (табл. 3).

Таблиця 3. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування, % до загального обсягу*

Капітальні інвестиції за джерелами фінансування	2010	2011	2012	2013	2014 ¹
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у т.ч. за рахунок					
коштів державного бюджету	5,8	7,1	5,8	2,4	0,6
коштів місцевих бюджетів	3,4	3,4	3,1	2,7	1,5
власних коштів підприємств та організацій	60,8	58,6	59,7	63,8	71,8
кредитів банків та інших позик	12,3	16,3	17,1	15,3	9,8
коштів іноземних інвесторів	2,1	2,8	1,7	1,8	1,8
коштів населення на будівництво житла	11,1	7,5	8,8	10,6	11,1
інших джерел фінансування	4,5	4,3	3,8	2,4	3,4

*джерело: складено і розраховано автором за даними Державної служби статистики України

¹ Дані за січень-вересень 2014 р.

Наведені у табл. 3 дані свідчать про те, що основним джерелом капітальних інвестицій залишаються власні кошти підприємств та організацій, частка яких у загальному обсязі фінансування за останні п'ять років коливалась на рівні 60%, суттєво збільшившись у 2014 р. Відповідно відбулося незначне зменшення питомої ваги таких джерел фінансування капітальних інвестицій, як кредити банків та інші позики, кошти іноземних інвесторів та інші джерела. Особливо показовим на тлі посилення в аналізованому періоді урядових декларацій про державну підтримку інвестиційної діяльності є стрімке скорочення бюджетного фінансування капітальних інвестицій (за рахунок коштів державного бюджету – в 14 разів, за рахунок коштів місцевих бюджетів – у 3 рази). А це зокрема означає, що кошти міжнародних фінансових організацій, які залучаються на розвиток держави, використовуються неефективно, а іншими словами – просто проїдаються.

Про ефективність використання інвестицій певною мірою свідчать дані про вкладання коштів у окремі види активів (рис. 3).

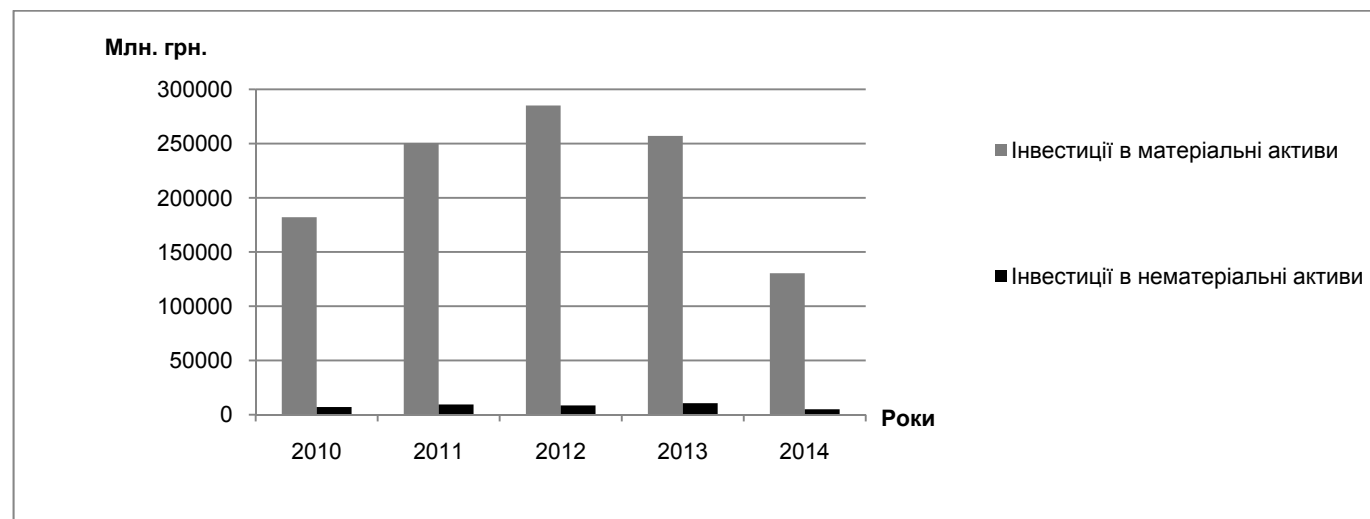

Рисунок 3. Капітальні інвестиції за видами активів у 2010–2014¹ рр.*

*джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України

¹ дані за січень-вересень 2014 р.

В Україні приблизно 96% капітальних інвестицій вкладається у матеріальні активи, і тільки біля 4% – у нематеріальні. Тому про перехід вітчизняної економіки на інноваційну основу говорити поки що передчасно.

Це підтверджується і показниками інноваційної активності українських підприємств, основні з яких наведені у таблиці 4.

Таблиця 4. Основні показники інноваційної активності українських підприємств*

Показники	2010	2011	2012	2013
Питома вага підприємств, які займалися інноваціями, %	13,8	16,2	17,4	16,8
- у % до попереднього року	107,8	117,4	107,4	96,6
Загальна сума витрат на інновації, млн грн	8045,5	14333,9	11480,6	9562,6
- у % до попереднього року	101,2	178,2	80,1	83,3
Питома вага промислових підприємств, які впроваджували інновації, %	11,5	12,8	13,6	13,6
- у % до попереднього року	107,5	111,3	106,3	100
Впроваджено нових технологічних процесів, процесів	2043	2510	2188	1576
- у % до попереднього року	107,9	128,9	87,2	72,0
Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %	3,8	3,8	3,3	3,3
- у % до попереднього року	79,2	100	86,8	100

*джерело: складено і розраховано автором за даними Державної служби статистики України

Частка українських підприємств, які займаються інноваційною діяльністю, коливається на рівні 16%, а промислових підприємств, які впроваджували інновації – 13%. Загальна сума витрат на інновації, як і впровадження нових технологічних процесів, має тенденцію до зменшення. Питома вага реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції також зменшилася і за аналізований період складає біля 3,5%. В сучасному динамічному світі ключовими факторами прискореного економічного зростання давно стали інноваційні, а з такими показниками інноваційної активності Україна неконкурентоспроможна на міжнародній економічній арені. Тут може стати у нагоді передовий азієцький досвід. Ми

погоджуємося з думкою, що «економічне піднесення таких країн як Китай, Гонконг, Японія пояснюється ... наявністю максимально можливої кількості товарних ринків в економічній системі, де створюється значна частка доданої вартості, що, в свою чергу, забезпечило належні умови для відтворення інвестованих у виробництво капіталів. Азійські країни в структурі свого експорту мають близько 90% промислових товарів, з яких до 30% – товари високотехнологічні» [6]. В Україні частка високотехнологічних товарів у десять разів менша, а експортуються переважно товари з низькою доданою вартістю, основну частину з яких складає сировина. Тому ще довго українська продукція не буде конкурентоздатною на міжнародних ринках, а інноваційність економіки – інвестиційною перевагою України.

Тут необхідно зазначити, що конкурентоспроможність країни в зовнішньому аспекті інвестиційної привабливості є одним з ключових критеріїв. У рейтингу Всесвітнього економічного форуму «Індекс глобальної конкурентоспроможності 2014–2015» Україна піднялась на 8 позицій і посіла 76 місце серед 144 країн. Такий підйом відбувся за рахунок більш позитивного сприйняття інститутів та ефективності ринків, а також покращання результатів в освіті, проте, на думку авторів рейтингу, це насамперед пов'язано з політичними очікуваннями після зміни влади. В той же час треба зауважити, що рейтинг був сформований до ескалації конфліктів у Криму та на Донбасі, і відповідні події негативно вплинуть на конкурентоспроможність України в майбутньому. Серед основних індикаторів, які знижують конкурентоспроможність нашої держави, експерти виділяють бюрократизм і неефективну інституціональну структуру, олігополію великих компаній на внутрішніх ринках та низьку конкурентність ринків [7].

Незважаючи на вищезазначене зростання індексу глобальної конкурентоспроможності України, індекс її інвестиційної привабливості (за версією Європейської Бізнес Асоціації) за підсумками четвертого кварталу 2014 р. склав 2,5, що стало найнижчим показником за минулий рік. Найгіршу оцінку отримав інвестиційний клімат – 1,9 бала. Негативні інвестиційні очікування підприємців на наступні три місяці майже не змінилися, оскільки 60% опитаних підприємців засвідчили повну відсутність необхідних змін. Це означає, що потенційні інвестори так і не дочекались реальних реформаційних перетворень з боку оновленої влади, що посилює невдоволення бізнес-спільноти державною інвестиційною політикою [8].

«Підводячи підсумки цього складного і мінливого року, компанії-члени асоціації відзначають, що з початку року вони покладали великі надії на оновлену вертикаль влади і сподівалися на якісні перетворення в регуляторному полі й на покращення інвестиційного клімату в державі. Однак на практиці кардинальних змін на краще так і не відбулося, в основному через анексію Криму, зовнішню агресію і загострення конфлікту на сході», – констатують в ЄБА [15].

Тут за необхідне вважаємо вказати на різницю у поглядах зарубіжних та вітчизняних експертів на причини несприятливого інвестиційного клімату в Україні. На думку учасників круглого столу, проведеного Асоціацією захисту активів, Американською торгівельною палатою в Україні та виданням «Юридична газета» щодо захисту активів у кризовий період, головною загрозою інвестиційному клімату в Україні є рейдерство, корупція у середньому та нижньому ешелонах влади, а також незаконні дії силових відомств [1].

На користь такої позиції свідчить місце України в індексі сприйняття корупції від Transparency International, який є самим відомим індикатором корупційності різних країн світу. У рейтингу 2014 року наша держава посідає 142-е місце із 174 країн, разом з Угандою та Коморськими Островами і є самою корупційною країною Європи [11].

Така ситуація із сприйняттям корупції в Україні майже не зазнає змін. Навіть після «революції гідності» основними кроками нової влади у подоланні корупції стали створення антикорупційного бюро та прийняття Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки». Реальних справ, в принципі, жодних. Тому ми поділяємо висновок, який було зроблено із врахуванням результатів численних міжнародних досліджень, що в Україні інвестиційний ризик істотно перевищує інвестиційний потенціал [4].

Хоча окремі міжнародні рейтинги свідчать про певні позитивні зміни в Україні останнім часом. У рейтингу легкості ведення бізнесу, який формується Міжнародним валютним фондом і Міжнародною фінансовою корпорацією, Україна увійшла у першу сотню, піднявшись зі 112-го місця на 96-те місце. У доповіді «Doing Business 2015: Going Beyond Efficiency» («Ведення бізнесу 2015: Виходячи за межі ефективності») було зазначено, що минулого року в Україні особливого прогресу було досягнуто у сферах реєстрації прав власності та оподаткування. В той же час за такими показниками, як підключення підприємств до мереж електропостачання, ведення зовнішньоторговельної діяльності і вирішення проблем неплатоспроможності Україна посідає найнижчі місця в рейтингу серед країн регіону Європи та Центральної Азії. Експерти зазначають, що «регуляторна система України неузгоджена і містить суперечливі регуляторні норми, податкова система складна, митниця працює неефективно, рівень конкуренції на внутрішньому ринку низький. Все це створює несприятливі умови для ведення бізнесу, багато в чому, зумовлює корупцію, стимулює ухилення від оподаткування та стримує інвестиції» [3].

Така ситуація стала однією із причин розробки урядом Плану відновлення України на 2015-2017 рр., в якому значна увага приділена і покращанню інвестиційного клімату. У даному документі передбачено такі ключові реформаторські кроки, які істотно впливатимуть на інвестиційну діяльність:

- скоротити кількість дозволів та видів господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню;
- прийняти європейські директиви, регламенти і стандарти з безпеки та якості харчової і нехарчової продукції;
- скоротити кількість контролюючих органів;
- запровадити страхування відповідальності суб'єктів господарювання перед споживачами;
- створити Фонд гарантування суверенних ризиків;
- скоротити кількість податків та знизити ставку ЄСВ;
- створити автоматизовану систему адміністрування ПДВ;
- автоматизувати митне оформлення, вдосконалити систему електронного декларування та запровадити концепцію

«Єдиного вікна» на митниці;

- створити «єдиний офіс» для супроводження інвестиційних проектів;
- запровадити стимулюючі механізми інвестиційної діяльності у вигляді території пріоритетного розвитку, що працюють на створення продукції для зовнішніх ринків;
- забезпечити ефективний захист прав приватної власності;
- гармонізувати з законодавством ЄС положення українського законодавства щодо захисту конкуренції тощо [9].

Більшість з цих заходів далеко не реформаторські і вже мали місце у вітчизняній практиці. Зокрема, з 1.01.2012 р. Набрав чинності Закон України «про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна»» від 21.10.2010 р. № 2623-VI. 22.03.2012 р. Верховною радою України прийнято в цілому проект закону України «про індустріальні парки». З 1.01.2013 р. Набрав чинності закон України «про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» від 6.09.2012 р. №5205-VI. Тільки протягом 2014 р. Кількість дозвільних документів скорочено з 143 до 84, кількість центральних органів виконавчої влади, які здійснюють контроль у сфері господарської діяльності – до 28. У напрямі гармонізації українського законодавства з європейським було прийнято закон «про стандартизацію», зроблені кроки щодо адаптації української системи метрології до вимог європейського союзу. Шляхом внесення змін і доповнень до чинного

законодавства уже в 2015 р. Кількість податкових платежів скорочена з 22 до 9, зменшена ставка есв. Разом з тим треба зауважити, що зазначені заходи не мали реального механізму їх реалізації, і відповідно очікуваного покращання не тільки в інвестиційній, а й взагалі в економічній сфері не відбулося.

Відсутність істотних позитивних тенденцій в економічному розвитку України у найближчий період прогнозують і в Міжнародному валютному фонді. В оновленому макроекономічному прогнозі розвитку економіки України, представленому МВФ, у 2015 р. інфляція передбачена на рівні 27%, скорочення реального ВВП – на 5,5%. Разом з тим прогнозується відновлення національної економіки у середньостроковій перспективі, і вже у 2016 р. зростання ВВП може сягнути 2% із наступним прискоренням до 4% [10].

Аналітики української фінансової групи ICU (Інвестиційний Капітал Україна) є ще песимістичнішими в економічних прогнозах для України. В своєму аналітичному звіті з макроекономіки вони передбачають скорочення національної економіки в 2015 р. на 7,6%, у 2016 р. – 0%, і тільки у 2017 р. можливе зростання економіки на 2,6%. Прогнозний показник інфляції у 2015 р. складає 29%, у 2016 р. – майже 18%, у 2017 р. – 15% [12].

З іншого боку, позитивна середньострокова перспектива економічного розвитку стала однією з підстав для прийняття 11.03.2015 р. Радою директорів МВФ рішення про надання Україні розширеного фінансування у розмірі 17,5 млрд. дол. США. В той же час слушною є думка авторитетного британського видання «The Economist» про те, що «фінансування МВФ обмежується підтримкою бюджету: він не може запропонувати довгострокових інвестицій, яких Україна гостро потребує. Цим повинні займатися Європейський союз і США, але наразі вони відійшли на задній план. Але без набагато більшої, довгострокової інвестиційної програми українська економіка продовжуватиме котитися вниз» [2].

Ми підтримуємо думку фахівців, що Україні для виходу з економічної кризи більше потрібна не фінансова допомога, а довгострокові масштабні інвестиції. У вітчизняних реаліях усі урядові спроби активізувати інвестиційну діяльність виявилися неефективними. Тим паче, непередбачуваність та заангажованість державної економічної політики у цілому, нестабільність та непрозорість нормативно-правової бази, неефективна податкова та митна політика, масштабна корупція у всіх ешелонах влади є доказами того, що в Україні державне регулювання інвестиційної діяльності має набагато більший дестабілізуючий, ніж стабілізуючий вплив. Звідси логічно витікає висновок про ймовірну доцільність максимальної дерегуляції інвестиційної сфери в Україні, одним із радикальних напрямів якої є запровадження офшорної зони. А для прийняття таких радикальних рішень потрібне відповідне обґрунтування, яке має базуватись на масштабних наукових та емпіричних дослідженнях.

Висновки. Результати проведеного аналітичного дослідження внутрішніх та зовнішніх аспектів реального стану інвестиційної діяльності в Україні із врахуванням внутрішніх статистичних даних, показників міжнародних рейтингів та оцінок вітчизняних експертів дають змогу сформулювати наступні висновки і пропозиції.

1. Подальший розвиток економіки України неможливий без активізації інвестиційної діяльності, що дозволить покращити не тільки внутрішнє соціально-економічне становище, а й забезпечити національну конкурентоспроможність на міжнародній арені. Словами Н.Агафонової, «сприятливий інвестиційний клімат повинен стати для України своєрідним «трампліном», який дозволить нам покинути зону «бідності» та «постійного застою» та, хоча б на крок, наблизитися до розвинутих в цьому плані європейських держав» [4].

2. Ключовими показниками стану інвестиційної діяльності є величина інвестиційної складової ВВП, обсяги капітальних інвестицій, обсяги потоків інвестицій в країну та з неї, галузева структура інвестування, структура капітальних інвестицій за джерелами фінансування та за видами активів. Усі відповідні кількісні показники показали негативну динаміку, окрім обсягів прямих іноземних інвестицій в Україну, проте останнє пов'язано насамперед з спекуляціями на фінансовому, зокрема валютному, ринку. Якісні показники інвестиційної діяльності свідчать про те, що галузева структура капітальних інвестицій є далекою від оптимальної, інвестиційний процес на дві треті забезпечується за рахунок власних коштів підприємств та організацій, а інноваційна складова інвестиційної діяльності характеризується критично низьким рівнем. З цього можна зробити висновок, що причини низької інвестиційної активності в Україні переважно створюються інституціональним середовищем та глибинними соціально-економічними процесами, а не ситуативними явищами.

3. Майже всі проаналізовані показники міжнародних рейтингів та результати експертних оцінок свідчать про негативну ситуацію не тільки у інвестиційній сфері, а й соціально-економічному середовищі України взагалі. Тому активізацію інвестиційної діяльності необхідно починати із загального покращання соціально-економічного становища в нашій країні.

4. На тлі масштабних урядових декларацій про державну підтримку інвестиційної діяльності відбулося стрімке скорочення бюджетного фінансування капітальних інвестицій, а оцінка кількісних і якісних показників інвестування довели неефективність механізму стимулювання інвестиційної діяльності у цілому та у пріоритетних галузях економіки зокрема. Звідси витікає висновок про ймовірну доцільність радикальної зміни інвестиційних пріоритетів державної підтримки та максимальної дерегуляції інвестиційної сфери в Україні, одним із радикальних напрямів якої є запровадження офшорної зони. На нашу думку, головним пріоритетом державної підтримки в інвестиційній сфері має стати розвиток транзитного потенціалу, а запровадження вільної зони починати з посилення заходів щодо дерегуляції підприємницької діяльності.

5. Високий динамізм внутрішнього та зовнішнього середовища інвестиційної діяльності в Україні доводить необхідність актуалізації основних чинників, які стримують розвиток інвестиційних процесів як у національному, так і міжнародному масштабі. На сучасному етапі до зазначених чинників ми відносимо:

- критичний рівень корупції та тіньової економіки;
- політична нестабільність, системна політична криза;
- істотна заполітизованість економічних відносин, високий рівень неформальних стосунків як бізнес-структур між собою, так і між бізнесом і владою, олігополія на внутрішніх ринках;
- неврегульованість інституційного забезпечення інвестиційної діяльності;
- нерівномірний та несправедливий розподіл податкового навантаження;
- непрозора й обтяжлива митна політика;
- низький рівень інфраструктури тощо.

6. В сучасних умовах складної військово-політичної та соціально-економічної ситуації в Україні посилюються і без того численні істотні інвестиційні ризики, як внутрішні, так і зовнішні. У вітчизняних реаліях першочерговими заходами щодо активізації інвестиційної діяльності мають стати послідовне здійснення реальних реформаційних перетворень, задекларованих оновленою владою, розмежування бізнесу і влади, кардинальні заходи у боротьбі з корупцією та тіньовою економікою, вдосконалення податкової і митної системи в аспекті їх більшої спрощення та автоматизації, посилення дерегуляції підприємницької діяльності, радикальна зміна інвестиційних пріоритетів державної підтримки. А прийняття відповідних визначальних рішень має ґрунтуватись на результатах перманентних масштабних дослідженнях внутрішніх та зовнішніх аспектів реального стану інвестиційної діяльності та чинників, що на нього впливають, тому такі дослідження не втрачають своєї актуальності і надалі.

Список використаних джерел

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economics.lb.ua/business/2015/03/13/298412_eksperti_nazvali_reyderstvo.html
2. [Електронний ресурс] // Новинний журнал «Tyzhden.ua». – Режим доступу: <http://www.tyzhden.ua/News/131889>
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org>
4. Агафонов Н. Інвестиції в Україні: Багато Говорять - Мало Хто Бачив / Н. Агафонов // блог Н. Агафонов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.lb.ua/nataliya_agafonova/175772_investitsii_ukraini_bagato.html
5. Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» № 5205-VI від 6.09.2012р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
6. Лайко О. Інвестиційний процес в Україні: проблеми сучасності та перспективи майбутнього / О. Лайко // Український журнал «Економіст» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ua-ekonomist.com/195-nvestitsyniy-proces-v-ukrayin-problemi-suchasnost-ta-perspektivi-maybutnogo.html>
7. Офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org>
8. Офіційний сайт Європейської Бізнес Асоціації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eba.com.ua>
9. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kmu.gov.ua>
10. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org>
11. Офіційний сайт міжнародної організації Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transparency.org>
12. Офіційний сайт фінансової групи ICU [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icu.ua>
13. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку пріоритетних галузей економіки» № 843-р від 14.08.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
14. Татаренко Н.О. Теорія інвестицій: навч. посіб. / Н.О. Татаренко, А. М.Поручник. – К.: КНЕУ, 2000. – 160 с.
15. Фінансово-економічний журнал «Forbes Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.forbes.ua/ua/news/1386377-eba-investicijnij-klimat-v-ukrayini-ne-pokrashchuetsya>

References

1. [Electronic resource]: http://www.economics.lb.ua/business/2015/03/13/298412_eksperti_nazvali_reyderstvo.html
2. [Electronic resource]: «Tyzhden.ua». <http://www.tyzhden.ua/News/131889>
3. [Electronic resource]: <http://www.doingbusiness.org>
4. Agafonova N. Investitsii v Ukraini: bagato govornat – malo hto bachiv [Investments in Ukraine – much talk, few saw] // Blog of N. Agafonova [Electronic resource]: http://blogs.lb.ua/nataliya_agafonova/175772_investitsii_ukraini_bagato.html
5. Zakon Ukrainy «Pro stimulyvannja investitsynoi diyalnosti v Ukraini u prioritetnih galuzyah ekonomiki z metou stvorennja novih robochih mist» № 5205-VI vid 6.09.2012r. [Law of Ukraine «On stimulate investment in priority sectors of the economy to create jobs»]. [Electronic resource]: <http://www.rada.gov.ua>
6. Layko O. Investitsyniy protses v Ukraini: problemi suchasnosti ta perspektivi maybutnogo [The investment process in Ukraine: problems of the present and future perspectives] // Ukrayinskiy zhurnal «Economist» [Ukrainian magazine «Economist»] [Electronic resource]: <http://www.ua-ekonomist.com/195-nvestitsyniy-proces-v-ukrayin-problemi-suchasnost-ta-perspektivi-maybutnogo.html>
7. Ofitsyiny sait vsesvitnogo ekonomichnogo foruru [Official website of World Economic Forum] [Electronic resource]: <http://www.weforum.org>
8. Ofitsyiny sait Evropeyskoi biznes asotsiatsii [Official website of European Business Association] [Electronic resource]: <http://www.eba.com.ua>
9. Ofitsyiny sait Kabinetu Ministriv Ukraini [Official website of Cabinet of Ministers of Ukraine] [Electronic resource]: <http://kmu.gov.ua>
10. Ofitsyiny sait Mizhnarodnogo valyutnogo fondu [Official website of International Monetary Fund] [Electronic resource]: <http://www.imf.org>
11. Ofitsyiny sait mizhnarodnoi organizatsii Transparency International [Official website of international organization Transparency International] [Electronic resource]: <http://www.transparency.org>
12. Ofitsyiny sait finansovoi grupi ICU [Official website of financial group ICU] [Electronic resource]: <http://www.icu.ua>
13. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukraini «Pro zatverdzhennja pereliku prioritetnih galuzei ekonomiki» № 843-r від 14.08.2013 r. [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval the list of priority economic sectors» № 843-r of 14.08.2013] [Electronic resource]: <http://www.rada.gov.ua>
14. Tatarenko N.O., A.M. Poruchnik Teoriya investitsiy: navch. posib. [The theory of investment: teach guidances]. – K.: KNEU, 2000. – 160 c.
15. Finansovo-ekonomichnyy zhurnal «Forbes Ukraina» [The financial and economic magazine «Forbes Ukraine»] [Electronic resource]: <http://www.forbes.ua/ua/news/1386377-eba-investicijnij-klimat-v-ukrayini-ne-pokrashchuetsya>

ДАНІ ПРО АВТОРА

Воронкова Олена Миколаївна, доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансових ринків
Національний університет державної податкової служби України
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08201, Україна
VoronkovaElena@bk.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Воронкова Елена Николаевна, доктор экономических наук, профессор,
профессор кафедры финансовых рынков
Национальный университет государственной налоговой службы Украины
ул. Университетская, 31, г. Ирпень, Киевская обл., 08201, Украина
VoronkovaElena@bk.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Voronkova Olena Mykolayivna, Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of Department of financial markets
National University of State Tax Service of Ukraine
University street, 31, Irpin, Kiev reg., 08201, Ukraine
VoronkovaElena@bk.ru

ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА ДЕРЖАВОЮ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Гудкова А.О.

Фінансування наукових досліджень і розробок є важливим чинником, що визначає стан науково-технічного потенціалу і в кінцевому підсумку результативність наукової та науково-технічної діяльності. У завдання державної політики щодо підтримки наукової та інноваційної діяльності входить розвиток вітчизняного наукового комплексу в умовах обмежених фінансових ресурсів. У зв'язку з цим йдеться про підвищення ефективності використання коштів федерального бюджету за рахунок використання різних форм фінансування наукових досліджень і розробок.

У статті розглядається стан системи фінансового забезпечення наукового комплексу. Розглянуто застосування різних механізмів впливу на учасників економічних відносин, що стосується комерційної реалізації наукових знань і технологій. Акцентовано увагу на можливостях закритих пайових інвестиційних фондів з побудови ефективних форм легального податкового проектування.

Дослідження проводиться на основі аналізу застосовуваних механізмів фінансування; необхідності інтеграції зусиль держави та бізнесу у вирішенні науково-технічних завдань.

Ключові слова: фінансування, бюджетне фінансування, державні фонди, державно-приватне партнерство, податкове стимулювання, закритий пайовий інвестиційний фонд.

ФИНАНСОВАЯ ПОДДЕРЖКА ГОСУДАРСТВОМ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ И ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Гудкова А.А.

Финансирование научных исследований и разработок является важным фактором, определяющим состояние научно-технического потенциала и в конечном итоге результативность научной и научно-технической деятельности. В задачи проводимой государством политики по поддержке научной и инновационной деятельности входит развитие отечественного научного комплекса в условиях ограниченных финансовых ресурсов. В связи с этим речь идет о повышении эффективности использования средств федерального бюджета за счет использования различных форм финансирования научных исследований и разработок.

В статье рассматривается состояние системы финансового обеспечения научного комплекса. Рассмотрено применение различных механизмов воздействия на участников экономических отношений, касающихся коммерческой реализации научных знаний и технологий. Акцентировано внимание на возможностях закрытых паевых инвестиционных фондов по построению эффективных форм легального налогового проектирования.

Исследование проводится на основе анализа применяемых механизмов финансирования; необходимости интеграции усилий государства и бизнеса в решении научно-технических задач.

Ключевые слова: финансирование, бюджетное финансирование, государственные фонды, государственно-частное партнерство, налоговое стимулирование, закрытый паевой инвестиционный фонд.

FINANCIAL SUPPORT BY THE STATE OF SCIENTIFIC, TECHNOLOGICAL AND INNOVATIVE ACTIVITY IN THE RUSSIAN FEDERATION

Gudkova A.A.

Funding for research and development is an important determinant of the state scientific-technical potential and ultimately the impact of scientific and scientific-technical activities. The objectives of government policy to support research and innovation includes the development of national scientific complex in conditions of limited financial resources. In this regard, it is about improving the efficiency of use of Federal budget funds through the use of various forms of financing of scientific research and development.

The article discusses the state of the system of financial support of the scientific complex. The application of different mechanisms of influence on the participants of economic relations relating to the commercial implementation of scientific knowledge and technology. The attention is focused on the opportunities closed-end mutual funds for building effective forms of legitimate tax planning.

The study is conducted on the basis of the analysis of the applicable financing mechanisms; the need to integrate the efforts of government and business in solving scientific and engineering problems.

Key words: financing, government funding, public funds, public-private partnerships, tax incentives, closed-end investment Fund.

Государство, как основной общественный институт, играет главную роль в разработке стратегической научно-технической и инновационной политики, создании законодательной базы, в финансировании значительной части научных исследований и разработок и в использовании разнообразных косвенных мер по стимулированию инноваций в предпринимательском секторе экономики путем целенаправленной налоговой политики и предоставлении других преференций.

К настоящему времени в целом сформирована современная система государственной поддержки научно-технической деятельности, основными компонентами которой являются:

- финансирование исследований и разработок, обеспечивающее выполнение государственных заданий;
- финансирования создания и развития объектов научно-технической и инновационной инфраструктуры;
- финансирование проектов государственных программ по приоритетным направлениям развития науки, технологий и техники, осуществляемое федеральным бюджетом через субъекты бюджетного планирования с использованием механизма субсидирования и с привлечением дополнительных источников;
- финансирование проектов, предложенных самими учеными, через систему грантов, предоставляемых государственными фондами.

Вместе с тем, высокая стоимость научных исследований и ограниченность денежных ресурсов государственных бюджетов побуждает государство скрупулезно относиться к выбору источников финансирования и механизмов их реализации.

Несмотря на то, что законодательством Российской Федерации установлен приоритет бюджетного финансирования отдельных видов научных исследований над прочими (определено Федеральным законом от 23.08.1996 № 127-ФЗ «О науке и государственной научно-технической политике», далее – Закон «О науке»), определяющим фактором организации финансовых ресурсов для науки является их формирование на многоканальной основе. Многоканальность финансирования подразумевает множественность источников финансирования и может осуществляться любыми субъектами экономической деятельности и органами государственной власти различных уровней способами, не противоречащими законодательству Российской Федерации и законодательству субъектов Российской Федерации.

Российская наука предельно сильно зависит от бюджетного финансирования. За период 2000–2013 гг. доля внутренних затрат в процентах к валовому внутреннему продукту (ВВП) составляла 1,05–1,25% [1, с. 75], в то время как стратегическим интересам государства отвечало бы финансирование на уровне 2–3% ВВП. Такой уровень характерен для большинства стабильно развивающихся стран. Слабый научно-технический сектор, поглощающий менее 2% ВВП, характерен для стран с сырьевой ориентацией экспорта.

Тенденция увеличения прямого финансирования государством научных исследований проявилась в росте относительного показателя бюджетного финансирования затрат на исследования и разработки с 54% в 2010 г. до 65,5% в 2011 г. [1, с. 76].

Сопоставление соответствующих международных показателей позволяет сделать вывод, что в России лидирующее положение по расходам на науку занимает государство. Доля средств организаций частного сектора составляет менее 20%. В ведущих странах ситуация иная: в США соотношение составляет 27% (государство) и 64% (бизнес), в Германии – 27% и 68%, а самое минимальное участие государства в Японии – 15% и 78% соответственно [1, с. 211].

Стратегией развития науки и инноваций в Российской Федерации на период до 2015 года (далее – Стратегия) предусматривалось постепенное снижение в структуре источников финансирования доли федерального бюджета с одновременным повышением доли внебюджетных источников и расширение субъектов внебюджетного финансирования.

Объемы финансирования из внебюджетных источников были определены на основе прогнозных значений доли внебюджетных средств во внутренних затратах на исследования и разработки с учетом ожидаемого позитивного эффекта рекомендации мер по развитию частно-государственного партнерства в научно-инновационной сфере и стимулированию спроса на инновации в предпринимательском секторе.

Общая сумма расходов на реализацию Стратегии в соответствии с рациональным сценарием составляла в ценах текущих лет 4053,5 млрд руб., объем расходов из федерального бюджета – 2688,3 млрд руб., бюджетов субъектов Российской Федерации – 257,1 млрд руб., внебюджетных источников – 1107,1 млрд руб. [2, с. 60]. В этих суммах не были учтены расходы на науку и инновации субъектов Российской Федерации и хозяйствующих субъектов, не связанные непосредственно с софинансированием мероприятий по реализации Стратегии.

Основанием при выделении средств бюджетного финансирования являются положения Бюджетного кодекса Российской Федерации (БК РФ). Регламентация документооборота по финансированию научных и других организаций является прерогативой основного финансового органа России – Министерства финансов Российской Федерации – и регулируется его приказами и другими нормативными актами.

Продолжает оставаться актуальным выбор оптимальных способов финансирования научных исследований с целью добиться наибольшей отдачи от вложенных в науку средств. Основным механизмом финансирования научных исследований является программно-целевой механизм, когда государство выделяет денежные средства на исследования, вошедшие составной частью в государственные программы приоритетного развития направлений экономики. Анализ обоснованности и целесообразности научных исследований, включенных в эти программы, полноте их финансирования и целевому использованию выделенных средств были посвящены многие научные разработки, которые неоднократно доказывали несовершенство применяемого механизма.

Для преодоления недостатков используемого до недавнего времени сметного финансирования в качестве пилотных проектов на протяжении ряда лет предлагались различные усовершенствованные виды финансирования, как например, БОР – Бюджет, ориентированный на результат. Однако по целому ряду причин БОР не получил широкого распространения.

Поиски оптимальных путей бюджетного финансирования продолжаются, в том числе и посредством использования ранее разработанных механизмов, но с учетом тех корректировок, которые введены в бюджетную систему, с одной стороны, и научную сферу, с другой. Используемый в настоящее время механизм финансирования основан на выделении ассигнований в виде субсидий, то есть денежных средств, выделяемых федеральным или региональным бюджетами, или же специальными фондами на безвозмездной и безвозвратной основе на реализацию определенных целей.

Бюджетные научные учреждения получают финансирование на выполнение государственного задания, требования к составу которого определены в БК РФ (статья 69.2).

Ещё одним способом финансирования прикладных научных исследований является заключение государственных контрактов (в том числе и в рамках выполнения различных государственных программ). Отношения сторон в данном случае полностью регулируются Гражданским кодексом Российской Федерации (ГК РФ). Порядок отбора исполнителей на выполнение НИОКР для государственных нужд, процедуры заключения государственных контрактов на выполнение НИОКР по результатам конкурса, а также сопровождения контрактов и приёмки отдельных этапов работ устанавливаются непосредственными государственными заказчиками в соответствии с законодательными нормами.

Кроме бюджетного финансирования существуют различные формы финансовой поддержки помимо государства. К одному из самых распространённых видов целевого финансирования науки относятся гранты. Гранты предоставляются на безвозмездной и безвозвратной основе российскими физическими лицами, некоммерческими организациями, а также иностранными и международными организациями и объединениями. Существует перечень организаций-грантодателей, периодически обновляемый и утверждаемый правительством Российской Федерации, поступления от которых на осуществление конкретных программ, в том числе в области науки, не подлежат налогообложению с точки зрения уплаты налога на прибыль и налога на доходы физических лиц. Как правило, гранты выделяются на конкурсной основе, условия их предоставления свои для каждого фонда и/или конкурса, и устанавливают их сами грантодатели. Выдача гранта оформляется путём заключения грантового соглашения (договора). И хотя ГК РФ не предусматривает такой вид обязательств, как грант, никаких запретов на заключение таких договоров и урегулирование отношений между грантодателем и грантополучателем не установлено. С точки зрения гражданского законодательства наиболее близок к гранту договор пожертвования. Однако существует одно серьёзное отличие между этими двумя видами правоотношений, которое выделяет грантовые соглашения в отдельную категорию. Пожертвование может быть осуществлено и без указания конкретной цели. Что же касается гранта, то его характерной особенностью является именно целевой характер предоставления. Поэтому в грантовом соглашении, как правило, стороны фиксируют следующие моменты: цели, на которые выделяется финансирование; срок реализации проекта; порядок учёта средств гранта, их использования и предоставления отчётности грантодателю; условия взаимодействия сторон в случае установления факта нецелевого использования выделенных средств. Поскольку грант предоставляется на безвозмездной основе, то у грантодателя не возникает каких-либо прав на полученные результаты деятельности грантополучателя, равно как и на оборудование или иные материалы, приобретаемые грантополучателем за счёт средств гранта.

Средства на проведение различных научных работ могут также выделять специализированные отраслевые и межотраслевые научные и научно-технические фонды, в частности государственные фонды: Российский фонд фундаментальных исследований, Российский фонд технологического развития, Российский гуманитарный научный фонд, Фонд содействия развитию малых форм предприятий в научно-технической сфере, Федеральный фонд производственных

инноваций. Правовое положение государственных фондов определяется законодательством Российской Федерации с учетом особенностей, предусмотренных Законом «О науке». Правовое положение негосударственных фондов поддержки научной, научно-технической, инновационной деятельности, созданными юридическими лицами и (или) физическими лицами определяется Федеральным законом от 12.01.1996 № 7-ФЗ «О некоммерческих организациях».

Все виды поддержки научных исследований и проектов производятся на конкурсной основе. Финансирование отобранных проектов осуществляется в рамках договора (как правило, договора на выполнение научно-исследовательских работ), который заключают соответствующий фонд и организация-победитель конкурса. Права на объекты интеллектуальной собственности, на результаты научно-технической деятельности, полученные при выполнении работ, финансируемых за счёт средств фондов, реализуются в соответствии с ГК РФ. Трактовка кодекса в настоящее время сводится к закреплению прав на полученные результаты за организацией-исполнителем с предоставлением Российской Федерации прав на безвозмездное некоммерческое использование этих результатов в целях выполнения работ или осуществления поставок продукции для федеральных государственных нужд.

Важным этапом инновационной политики государства стало введение механизмов, которые должны способствовать развитию связей между различными участниками инновационной системы. Для этого, начиная с 2002 г., государство поддерживает государственно-частные партнерства (ГЧП). ГЧП является механизмом привлечения долгосрочных инвестиций, эффективность которого направлена на развитие инновационных проектов и секторов экономики.

Для реализации проектов ГЧП в Российской Федерации финансирование осуществляется по двум формам:

- договорная форма ГЧП - софинансирование на договорных условиях инвестиционного проекта, которое реализуется в рамках концессионных соглашений (данная форма в настоящее время является мало проработанной, которой присуще отсутствие практического опыта реализации таких соглашений, а также недостаточно проработанная законодательная база);
- долевая форма ГЧП - наиболее распространенная в настоящее время форма сотрудничества государства и бизнеса - заключается в инвестировании частных и публичных средств в уставные капиталы юридических лиц. Это наиболее простая и доступная форма организации партнерства.

Наиболее успешным вариантом долевого формы ГЧП является закрытый паевой инвестиционный фонд. За несколько лет сформировалась существенная практика эффективного применения конструкции паевых фондов и для реализации проектов в рамках ГЧП. В качестве достоинств использования такого типа фонда можно отметить следующие:

- полный контроль над проектом, который достигается за счет одновременного управленческого и инвестиционного участия соинвесторов;
- эффективный способ привлечения частного и публичного финансирования в проект;
- более высокие темпы реализации проекта достигаются за счет возможностей безналогового реинвестирования полученных доходов;
- разделение рисков участников проекта и самого проекта;
- контроль расходования бюджетных средств обеспечивается информационной открытостью инструмента, что нивелирует риски нецелевого использования денег и несанкционированного выбытия имущества;
- информационная прозрачность, в свою очередь, является дополнительной гарантией интересов действующих инвесторов и способствует привлечению в проект новых.

Внесенные поправки в Федеральный закон от 29.11.2001 № 156-ФЗ «Об инвестиционных фондах» существенно расширили возможности управляющих компаний, ориентированных на работу с фондами для квалифицированных инвесторов, по распоряжению имуществом таких фондов. В частности, им предоставлена возможность привлечения долгового финансирования в проекты, а также размещения активов фонда на условиях договоров займа и/или кредита. Таким образом, управляющая компания может предоставлять залог для обеспечения обязательств (за счет имущества фонда) и быть полноправным участником конкурсов по приобретению государственного имущества (в первую очередь, земельных участков и объектов недвижимости).

В настоящее время существует два варианта реализации проектов ГЧП с применением закрытых паевых инвестиционных фондов. Различаются они способом участия государства. Условно эти способы можно обозначить как «максимально прямое» и «опосредованное»:

1) «Максимально прямое» участие государство принимает в реализации проектов, связанных с венчурным финансированием при посредничестве «Российской венчурной компании» (ОАО со 100% участием государства) (РВК). РВК призвана инвестировать средства в создание нескольких десятков венчурных паевых инвестиционных фондов (ПИФов) по всей стране. Эти фонды, в свою очередь, должны профинансировать 100-200 «стартапов» в российской экономике.

2) «Опосредованное» участие вызвано тем, что по действующему законодательству прямое внесение государственного имущества в закрытый фонд невозможно.

Реализация подобных механизмов удовлетворяет задачам реализации национальных проектов, а также целому ряду иных федеральных целевых программ, базовым принципом которых определено развитие различных форм ГЧП с целью привлечения средств внебюджетных источников.

В России ГЧП реализуются в основном в форме крупных инновационных проектов, которые выполняются коллективами, объединяющими представителей науки и промышленности. В основе проектов лежит идея о разделении между государством и бизнесом рисков по развитию новых технологий. Проекты были инициированы Министерством образования и науки и отбирались при участии представителей бизнеса. При отборе проектов не удалось избежать лоббирования; открытым остался вопрос, не финансируются ли из бюджетных средств такие проекты, которые должны поддерживаться только бизнесом. Несмотря на критические замечания, высказываемые в отношении практики применения государственно-частного партнерства, этот способ финансовой поддержки государством научно-технической деятельности имеет хорошие перспективы, исходя из укрепления связей между участниками инновационного процесса. Одновременно с этим возникают и продолжают оставаться неразрешенными вопросы о повышении заинтересованности в негосударственных капиталовложениях.

Перспективным направлением финансирования является совместное финансирование важнейших НИОКР государственным и негосударственным секторами экономики, позволяющее приводить в соответствие общественные и частные интересы, объединять государственные приоритеты с предпринимательской инициативой. На текущий момент, в рамках реализации проектов Стратегического направления, значимая часть ресурсов переведена из сектора исследований в сектор реализации, внедрения и коммерциализации.

В случае, если представители бизнес-сообщества обозначают проблематику, на которой они готовы сконцентрировать собственные ресурсы, и в решении этой задачи есть часть, относящаяся к проблемам научных исследований и разработок, то государство готово разделить риски с бизнесом и финансировать ту часть работы, которая относится к НИОКР, при условии, что основная часть средств (не менее половины или более), а также часть реализации технологических решений, которые будут разработаны, ложится на бизнес.

При этом остается актуальной проблема невосприимчивости промышленности к новым разработкам ученых.

Важнейший исходный посыл состоит в том, что необходимо сконцентрировать усилия на привлечении негосударственных средств. Государство уже оплатило производство научного продукта, и теперь оно может рассчитывать на участие негосударственных средств. Основные причины, по которым негосударственные инвесторы не вкладывают свои средства в науку, это то, что:

- существуют более выгодные и менее рискованные сферы приложения капитала;
- нет заинтересованности в обнарождении через механизм декларирования значительной части доходов, скрытых от налогообложения ввиду несовершенства налоговой системы.

Следовательно, усилия должны быть направлены на то, чтобы нейтрализовать названные выше причины. Первый фактор по мере стабилизации финансовой ситуации в стране становится все менее значительным.

Прямое бюджетное финансирование не является единственно возможным источником средств, направляемых на развитие науки. Для побуждения коммерческого сектора к направлению средств в науку со стороны государства предпринимаются дополнительные шаги в виде экономического стимулирования инвестиционных вложений на инновационные разработки. Государство практикует применение различных механизмов воздействия на участников экономических отношений. Именно применение косвенных мер стимулирования инвестиций в науку является важным направлением политики государства при выработке мер, направленных на повышение действенности российской экономики. Проведение институциональных реформ, направленных на повышение качества институтов, интеграция России в глобальные процессы обусловили необходимость совершенствования налогового законодательства.

Рассмотрим, в какой мере Налоговый кодекс обеспечивает льготные условия налогообложения деятельности научных организаций и организаций, участвующих в производстве и коммерческой реализации научных знаний и технологий.

По замыслу разработчиков, изменения, которые вносились в налоговое законодательство в последние годы, должны были способствовать созданию благоприятных налоговых условий для инновационной деятельности. Основой стало признание законодателем необходимости снижения налоговой составляющей в цене научного и инновационного продукта, создания стимула для расширения спроса на исследования и разработки, для инвестирования в науку и инновационную сферу, для стимулирования малых инновационных предприятий. В частности, предусматривалось увеличить в три раза нормативных расходов налогоплательщиков на научные исследования и конструкторские разработки, осуществляемых в форме отчислений в формирование Российского фонда технологического развития (РФТР), а также отраслевых и межотраслевых фондов.

Со стороны государства был сделан первый шаг, когда налоговые преференции предоставлялись разработчикам, технологически совершенствуемой промышленности. Предоставление более радикальных послаблений (к примеру, когда предприниматели, вкладывающие средства в проведение научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИОКР), могли получить право на 100% вывод этой суммы из-под налогообложения) не предусматривалось.

Изменения, которые были внесены в российское налоговое законодательство в последние годы, затрагивали следующие моменты:

1 Отчисления на формирование отраслевых и межотраслевых фондов финансирования НИОКР признавались как расходы в размере, не превышающем 1,5% валовой выручки организации (статья 262 Налогового Кодекса Российской Федерации – далее НК РФ).

Организации вправе признавать как расходы на НИОКР отчисления на формирование РФТР, а также на формирование иных отраслевых и межотраслевых фондов финансирования НИОКР, зарегистрированных в установленном порядке (статья 262 НК РФ).

2 Расширен перечень фондов поддержки научной (научно-технической) деятельности, поступления из которых признаются целевым финансированием.

К средствам целевого финансирования, не учитываемым как доходы (статья 251 НК РФ), относятся, в частности, использованные по целевому назначению средства, которые были получены из:

- Российского фонда фундаментальных исследований;
- Российского фонда технологического развития;
- Российского гуманитарного научного фонда;
- Фонда содействия развитию малых форм предприятий в научно-технической сфере;
- Федерального фонда производственных инноваций.

Как целевое финансирование признаются также средства, полученные из иных фондов поддержки научной или научно-технической деятельности, которые зарегистрированы в порядке, предусмотренным Федеральным законом от 23.08.1996 № 127-ФЗ «О науке и государственной научно-технической политике» (далее – Закон «О науке»). Конкретный перечень этих фондов определен Постановлением Правительства Российской Федерации от 15.07.2009 № 602 «Об утверждении перечня российских организаций, получающие налогоплательщиками гранты (безвозмездная помощь) которых, предоставленные для поддержания науки, образования, культуры и искусства в Российской Федерации, не подлежат налогообложению».

3 Расходы на НИОКР (в том числе не давшие положительного результата) по перечню, установленному Правительством Российской Федерации признаются в целях налогообложения прибыли в том отчетном (налоговом) периоде, в котором они осуществлены, в размере фактических затрат с коэффициентом 1,5 (на основании статьи 262 НК РФ).

Вопрос подтверждения налогоплательщику соответствия работ Перечню научных исследований и опытно-конструкторских работ (утвержден постановлением Правительства Российской Федерации от 24.12.2008 № 988) относится к компетенции Министерства образования и науки Российской Федерации.

Данный Перечень достаточно широк, содержит 32 позиции, что должно способствовать более доступному получению льгот.

4 Налогоплательщики, применяющие упрощенную систему налогообложения (УСН), вправе учесть расходы на НИОКР как затраты на производство продукции и, тем самым, уменьшить налогооблагаемую базу при расчете налога на прибыль. Такими расходами являются:

- расходы, относящиеся к созданию новой или усовершенствованной производимой продукции (товаров, работ, услуг), в частности, расходы на изобретательство;
- расходы на формирование РФТР, а также иных отраслевых и межотраслевых фондов финансирования НИОКР, зарегистрированных в порядке, который предусмотрен Законом «О науке».

Расходы на НИОКР при применении УСН признаются в общем порядке, то есть после оплаты. При общем режиме налогообложения данные расходы признаются только после завершения исследований (или их отдельных этапов) равномерно в течение одного года. При УСН это правило не действует, так как требование о необходимости завершения исследования (этапов исследования), равно как и требование о равномерности признания расходов в течение одного года закреплено в статье 262 НК РФ. Между тем статья 346.16 НК РФ отсылки к этой норме не содержит, а указывает лишь на статью 262 НК РФ, где приведен состав затрат, признаваемых как расходы на НИОКР.

Расходы на формирование фондов при применении УСН могут признаваться полностью, то есть в размере фактических затрат. При общем режиме налогообложения данные расходы нормируются (как указано выше, не более 1,5%).

Следует отметить, что совершенствование системы налогообложения для лиц, использующих УСН, осуществляется не только на федеральном, но и региональном уровнях. Так, принятый в Омской области закон содержит пакет антикризисных мер и устанавливает виды деятельности, которые могут воспользоваться правом на снижение ставки налога. Пониженные налоговые ставки (5% и 10%) применяются для социально значимой экономической деятельности, сферы научных исследований и разработок, производства продукции с высокой добавленной стоимостью. По отдельным видам деятельности (сельское хозяйство, наука, машиностроение) предусмотрено снижение ставки налога с 15% до 5%, по остальным – до 10%. Такими льготами могут воспользоваться предприятия и предприниматели при условии, если доход от этих видов деятельности составляет не менее 70%.

5 Расширен перечень НИОКР, при выполнении которых можно получить льготу по налогу на добавленную стоимость (НДС).

Данное положение касается НИОКР:

- выполненных за счет средств бюджетов и специализированных фондов;
- выполненных научными организациями и учреждениями образования на основании хозяйственных договоров.

Кроме того льготы по НДС распространяются на выполнение организациями НИОКР, которые относятся к созданию новой продукции и технологий или усовершенствованию производимой продукции и технологий, если в состав данных работ включаются следующие виды деятельности:

- разработка новых технологий;
- разработка конструкции инженерного объекта или технической системы;
- создание опытных образцов машин, оборудования, материалов, обладающих характерными для нововведений принципиальными особенностями и не предназначенных для реализации третьим лицам, их испытание в течение времени, необходимого для получения данных, накопления опыта и отражения их в технической документации.

При выполнении НИОКР учреждениями науки и образования на основе хозяйственных договоров от уплаты НДС освобождаются как головные организации, так и их соискатели, в случае, если они также являются учреждениями науки и образования.

Статья 769 ГК РФ поясняет обязанности сторон при заключении и выполнении хозяйственного договора: исполнитель обязуется провести обусловленные техническим заданием заказчика научные исследования, а по договору на выполнение опытно-конструкторских работ – разработать образец нового изделия и конструкторскую документацию на нее, а заказчик принять работу и оплатить ее.

Вопрос эффективного и прозрачного налогообложения является одним из ключевых для современного бизнеса. Если сгруппировать перечисленные выше льготы в отношении, к примеру, закрытых паевых инвестиционных фондов, то выявится следующая картина.

Инструментарий закрытых паевых инвестиционных фондов предоставляет широкие возможности построения эффективных форм легального налогового проектирования. Определяется это тем, что в силу инвестиционной программы данного инструмента, доход, формирующийся в фонде, находится под особым налоговым режимом, за счет использования которого достигается значительный положительный экономический эффект.

Этот режим касается налогообложения доходов (юридических и физических лиц, а также нерезидентов) и формируется за счет двух принципиальных подходов, характерных для любых типов фондов:

- отсутствие двукратного налогообложения;
- отложенное налогообложение.

Совместное использование внутри фонда этих двух принципов и приводит к значительному синергетическому эффекту.

Отложенное налогообложение определяется тем, что фонд не является юридическим лицом и, соответственно, не несет обязанность уплачивать налоги (в частности, налог на прибыль, образующуюся в фонде). Эта обязанность возложена на пайщиков и исполняют они ее в момент извлечения прибыли, то есть в момент погашения или продажи паев, а также в случае получения промежуточного дохода. Учитывая, что срок действия закрытого паевого инвестиционного фонда может достигать пятнадцати лет, получается, что весь этот период прибыль, образующуюся в фонде, налогообложению не подвергается, а в полном объеме реинвестируется, что создает весьма ощутимый экономический эффект, влияющий на конечную прибыль.

Отсутствие двукратного налогообложения определяется тем, что при инвестировании через закрытый паевой инвестиционный фонд, налогообложение сформированного в фонде дохода осуществляется один раз (при извлечении дохода инвестором). В случае инвестирования через корпоративную структуру налогообложение дохода осуществляется дважды: первый раз налог на прибыль с полученных доходов платит организация-получатель инвестиций, второй раз – инвестор в момент извлечения дохода.

Пайщики-иностранцы юридические лица, действующие на территории Российской Федерации без образования юридического лица, имеют возможность получить дополнительный выигрыш с точки зрения налогообложения при инвестировании через паевой инвестиционный фонд. Для этой категории нерезидентов существует ряд особенностей налогообложения, которые делают их участие в закрытых паевых инвестиционных фондах особенно привлекательными.

Эти особенности следующие:

- доход, возникающий при продаже паев, у этой группы пайщиков на территории Российской Федерации налогообложению не подлежит
- доход, возникающий при погашении паев, у этой группы пайщиков облагается по ставке ниже, чем у резидентов, а именно 15% вместо 24%;

- при налогообложении дохода, возникающего при погашении паев, применяются соглашения об избежании двойного налогообложения, если такие соглашения заключены между Российской Федерацией и страной юрисдикции нерезидента. Если, в соответствии с условиями соглашения, доход, возникающий при погашении паев, на территории Российской Федерации налогообложению не подлежит, а облагается налогом в стране юрисдикции нерезидента, и ставка налога в этой стране ниже, чем 20%, то в этом случае у нерезидента возникает дополнительный выигрыш в части налогообложения дохода.

Что касается отдельных налогов, таких как НДС, налоги на имущество и землю, то их начисление и уплата в закрытых паевых инвестиционных фондах производится в обычном режиме и, соответственно, в части этих налогов при переходе организации проекта не через корпоративную структуру, а через фонд, дополнительных налоговых выигрышей не возникает.

Список использованных источников

1. Наука России в цифрах: 2012. Стат. сб. – М.: ЦИСН, 2012.
2. Стратегия развития науки и инноваций в Российской Федерации на период до 2015 года. Утверждена Межведомственной комиссией на научно-технической политике (протокол от 15.02.2006 №1).

References

1. *Nauka Rossii v tsifrah: 2012. Stat. sb. M.: TsISN, 2012.*
2. *Strategiya razvitiya nauki i innovatsiy v Rossiyskoy Federatsii na period do 2015 goda. Utverzhdena Mezhdovedstvennoy komissiei na nauchno-tekhnicheskoy politike (protokol ot 15.02.2006 №1).*

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Гудкова Ангелина Александровна, к.э.н., начальник отдела,
Федеральное государственное бюджетное научное учреждение
Научно-исследовательский институт – Республиканский исследовательский научно-консультационный центр экспертизы,
Москва, 123317, ул. Антонова-Овсеенко, д. 13, стр. 1.
E-mail: ang-gudkova@yandex.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Gudkova Angelina, PhD, Department Head, Federal state budgetary scientific institution «Scientific Research Institute – Federal Research Centre for Project Evaluation and Consulting Services» (SRI FRCEC),
Moscow, 123317, Antonova-Ovseenko Str. 13, stroenie 1,
E-mail: ang-gudkova@yandex.ru

УДК.339.1

ПРИРОДА ВАЛЮТНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ В ТРАНЗИТИВНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Егоров О.В.

Ключові слова: фінансова нестабільність, валютна криза, фінансова криза, платіжний баланс, сальдо рахунку поточних операцій, девальвація, інфляційне таргетування, монетарне таргетування, грошова маса, макроекономічна стабілізація, структурні економічні реформи.

ПРИРОДА ВАЛЮТНОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ В ТРАНЗИТИВНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Егоров А.В.

Статья посвящена исследованию актуальной проблемы современной экономики: природе и последствиям валютных кризисов. В статье определяется сущность валютных кризисов, специфика их возникновения и проявления в транзитивных экономиках, в частности, в экономике Беларуси, дается анализ мероприятий монетарных властей, направленных на установление макроэкономического равновесия на финансовом рынке.

Предметом исследования являются отношения, складывающиеся по поводу возникновения и проявления валютной нестабильности, а также деятельность монетарных властей по устранению причин и последствий валютной нестабильности в экономике.

Целями настоящего исследования являются определение причин воспроизводства периодических валютных кризисов в экономике Беларуси, выявление общего и особенного в действии этого механизма по сравнению с воспроизводством валютных кризисов в странах с рыночной экономикой, анализ макростабилизационной программы монетарных властей, направленной на достижение макроэкономического равновесия на финансовом рынке.

Основу методологии исследования составляет аналитический метод, дополненный методом функционального анализа (исследуются взаимосвязи между отдельными макроэкономическими параметрами, такими как денежная масса и инфляция, инфляция и девальвация, валютный курс и динамика экспорта).

Результаты исследования. Выявлены особенности воспроизводства валютной нестабильности в Беларуси: кризисы платежных балансов на всех уровнях (как макро, так и микроэкономическом) вызываются фундаментальными структурными проблемами белорусской экономики, прежде всего, наличием большого числа неэффективно функционирующих организаций по преимуществу государственной формы собственности.

Проанализированы макростабилизационные мероприятия белорусских монетарных властей. Сделан вывод о том, что в 2015 году в качестве основного инструмента денежно-кредитной политики, направленной на упрочение валютной стабильности, определено монетарное таргетирование. Содержанием монетарного таргетирования является управление параметрами рублевой денежной базы, через нее – параметрами рублевой денежной массы (агрегат M2*), и далее – параметрами инфляции. Выполнение макростабилизационной программы на 2015 год осложнено накопившимися серьезными структурными дисбалансами экономики, ее долларизацией, неблагоприятной внешнеэкономической конъюнктурой.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы при разработке макростабилизационных мероприятий на финансовом рынке Республики Беларусь.

Ключевые слова: финансовая нестабильность, валютный кризис, финансовый кризис, платежный баланс, сальдо счета текущих операций, девальвация, инфляционное таргетирование, монетарное таргетирование, денежная масса, макроэкономическая стабилизация, структурные экономические реформы.

THE NATURE OF MONETARY INSTABILITY IN THE TRANSITION ECONOMY

Egorov A.V.

The article is devoted to the research of the actual problem of modern economic paradigm: the nature and consequences of monetary crises. The nature of monetary crises, the specificity of their appearance in transition economies, in particular in the economy of Belarus are defined and the analysis of the measures of the monetary authorities directed at the establishment of macroeconomic equilibrium in the financial market is given in the article.

The subject of research is the relations created because of the appearance of monetary instability as well as activity of the monetary authorities directed at neutralization of the causes and effects of monetary instability in the economy.

Research tasks are definition of the causes of periodically reappearing monetary crises in the economy of Belarus, identification of general and particular mechanism in comparison with the reappearing monetary crises in the countries with market economy, analysis of macro-stabilizing program of monetary authorities directed at achievement of macroeconomic equilibrium at the financial market.

The base for research methodology is the analytic approach supplemented with the functional-analytic approach (interconnections between separate macroeconomic parameters such as money supply and inflation, inflation and devaluation, currency exchange rate and dynamics of export are under research).

Results of the research. *The peculiarities of the reappearance of the monetary instability in Belarus were found out: balance of payment crises at all levels (macro and microeconomic) caused by fundamental structural problems of Belarusian economy and first of all by the big number of ineffectively functioning organizations mostly government owned.*

Macro-stabilization measures of Belarusian monetary authorities were analyzed. The following conclusion was made: in 2015 monetary targeting was taken as the main instrument of monetary policy directed at strengthening of monetary stability. The content of monetary targeting is management of parameters of rouble monetary base and through which – the parameters of rouble money supply (aggregate M2), and further – parameters of inflation. The fulfillment of macro-stabilization program for 2015 is complicated by the accumulated serious structural imbalances of the economy, its dollarization, unfavorable external economic conjuncture.*

The scope of the results. *The results of the research can be used in the development of macro-stabilization activities in the financial market of the Republic of Belarus.*

Key words: *financial instability, monetary crisis, financial crisis, balance of payment, current account balance, inflation targeting, monetary targeting, money supply, macroeconomic stabilization, structural economic reforms.*

Введение. Валютной нестабильность является одной из ключевых проблем современной экономики. Со второй половины 80-х годов XX века экономическая наука накопила достаточно весомый потенциал в ее исследовании, который позволил выделить тематику валютной нестабильности (валютных кризисов) в самостоятельный раздел теории устойчивого экономического роста. Усилиями ученых, работающих в данном направлении, установлено, что валютные кризисы имеют несколько иную природу, чем циклические экономические кризисы. Методы и приемы достижения валютной стабильности также отличаются от стандартных антикризисных мероприятий по выводу экономики из состояния рецессии. Вместе с тем, в современной экономике все более острой ставится проблема переплетения валютного и экономического кризисов. Становится очевидным, что мероприятия по достижению равновесия на валютном рынке, должны согласовываться с антициклическими мероприятиями, исходить из того, на какой стадии экономического цикла находится в данный момент экономика.

Актуальность темы исследования определяется следующими обстоятельствами: от степени решенности исследуемых проблем зависит содержание и качество макростабилизационных мероприятий, направленных на создание благоприятных условий для устойчивого экономического роста. Понимание природы валютных кризисов важно для стран с транзитивными экономиками в силу слабости развития рыночных механизмов поддержания макро и микроэкономического равновесия. Особую значимость исследуемая проблематика получает в связи с тем, что в период усиливающейся валютной нестабильности монетарные власти сталкиваются с необходимостью принимать решения и осуществлять макростабилизационные мероприятия в режиме реального времени

Анализ последних исследований и публикаций. Проблеме определения сущности валютного кризиса посвящено множество исследований как зарубежных, так и отечественных авторов. Основоположителем теории валютной нестабильности является П. Кругман (P. Krugman). Развитие модель П. Кругмана получила в работах Р. Флуда (R. Flood), П. Гарбера (P. Garber), других авторов. Классическим исследованием этой проблемы в транзитивной экономике является работа Роналда Мак-Киннона (R. McKinnon) [1].

Следует отметить, что если природа валютных кризисов в рыночной экономике изучена достаточно хорошо, то специфические белорусские условия, вызывающие валютную нестабильность, исследованы недостаточно полно. Ясной картины причин возникновения и характера протекания валютных кризисов в белорусской экономике все еще нет. Более того, сам факт валютной нестабильности, порождаемый особенностями белорусской экономической модели, не находит понимания со стороны большинства отечественных экономистов. По их мнению, для белорусской экономики характерной является такая черта, как стабильность, сочетаемая с высокими темпами экономического роста. Немногие исключения составляют работы В. Усоского [2, С.71- 96], А. Тихонова, И. Пелипася, Д. Крука и некоторых других авторов.

В настоящей статье мы попытаемся использовать в качестве рабочей гипотезы теорию П. Кругмана и осветить с ее помощью ряд проблем роста белорусской экономики. В силу объективных и субъективных причин многие важнейшие аспекты валютной нестабильности белорусской экономики, в частности, оценка последствий накопления отрицательного потенциала периодических валютных кризисов для выработки содержания мероприятий стабилизационной политики, не только не изучены учеными, но, как следствие, не осознаны в практике действия белорусских монетарных властей. Сложность исследования обусловлена еще и тем, что многие проблемы валютной нестабильности вошли в научный оборот в течение нескольких последних лет. Так, например, поднимаемая в статье проблема позитивных и негативных сторон выравнивания платежного баланса страны через проведение так называемой «внутренней девальвации», не имеет общепризнанного в научном экономическом сообществе решения, относится к разряду дискуссионных.

Целями настоящего исследования являются определение причин воспроизводства периодических валютных кризисов в экономике Беларуси, выявление общего и особенного в действии этого механизма по сравнению с воспроизводством валютных кризисов в странах с рыночной экономикой, анализ стабилизационной программы монетарных властей, направленной на достижение макроэкономического равновесия на финансовом рынке.

Содержание основного материала исследования.

Понятие валютного кризиса. Проблеме определения причин возникновения и содержания валютных кризисов посвящено множество исследований. На наш взгляд, наиболее точно раскрывает суть явления теория валютной нестабильности, автором которой является П. Кругман (P. Krugman). Им разработана модель кризиса платежного баланса [3]. Причиной валютного кризиса, по-Кругману, является кризис платежного баланса, который, в свою очередь, возникает вследствие несоответствия между двумя направлениями финансовой политики – монетизацией бюджетного дефицита (устранением его за счет денежной эмиссии) и действием режима курсообразования с фиксированным курсом национальной валюты (или его промежуточного аналога). Погашение бюджетного дефицита за счет денежной эмиссии ведет к инфляции, ухудшению условий торговли (вследствие более быстрого роста внутренних цен по сравнению с внешними) и дефициту счета текущих операций.

Дефицит счета текущих операций создает избыточное давление на курс национальной валюты, что приводит к расходованию золотовалютных резервов и, как следствие – к падению курса национальной валюты. Таким образом, основная причина кризиса платежного баланса заключается в неспособности монетарных властей обслуживать выбранный фиксированный (или промежуточный) режим валютного курса вследствие проведения политики эмиссионного финансирования.

Р. Флуд (R. Flood) и П. Гарбер (P. Garber) развили модель П. Кругмана, включив в нее такой фактор, как рост величины внутреннего кредита [4]. Это дополнение детализирует современный механизм кризиса платежного баланса и объясняет причину, уменьшающую возможности монетарных властей поддерживать фиксированный валютный курс. Современная интерпретация теории валютного кризиса как кризиса платежного баланса носит название модели Кругмана – Флуда – Гарбера.

Дискуссионным является *вопрос соотношения валютного и финансового кризиса*. Существует точка зрения, согласно которой валютный и финансовый кризис – это одно и то же явление (например, Дж. Френкель (J. Frankel), А. Роуз (A. Rose)) [5]. По нашему мнению, понятие финансового кризиса шире, чем понятие валютного кризиса. Валютный кризис является одной из разновидностей финансового кризиса. Не всякий финансовый кризис является валютным. Разновидностью финансового кризиса, который может и не сопровождаться девальвацией валюты, является *долговой кризис*. Долговой кризис проявляется в виде образования так называемых «дутых», переоцененных финансовых активов, которые еще называют «активами-пузырями». Долговой кризис можно определить как кризис ликвидности переоцененных финансовых активов. Долговой кризис при его значительных масштабах может перерасти в *банковский – кризис частной задолженности*, который, в свою очередь, характеризуется подрывом доверия в отношениях между финансовыми институтами, приводящим к проблемам в межбанковском кредитовании, а также в поддержании нормативного уровня ликвидности коммерческих банков. Если банковский кризис распространяется на реальный сектор экономики через нарушение банками режима клиентских платежей и сворачивание кредитования реального сектора, что в дальнейшем ведет к сокращению валового внутреннего продукта (далее – ВВП), можно говорить о том, что финансовый кризис перерастает в кризис *экономический*.

Валютный кризис может вызываться также сверхнормативным накоплением государственного долга, когда у инвесторов появляется недоверие к возможностям Правительства обслуживать внешнюю задолженность страны. В этом случае имеет место *переплетение долгового и валютного кризисов*.

Основным признаком валютного кризиса является нестабильность курса национальной валюты. Внешне валютный кризис проявляется в виде резкого обесценения национальной валюты на 20-30% и более, которое сопровождается сокращением золотовалютных резервов страны.

Роль девальвации в механизме валютного кризиса, ее влияние на платежный баланс. Масштабная девальвация является важной составляющей в механизме действия валютного кризиса. При посредстве девальвации происходит выравнивание платежного баланса. Номинальный обменный курс национальной денежной единицы приводится в соответствие с реальным эффективным обменным курсом. Импорт становится относительно дороже и поэтому сокращается, экспорт – относительно дешевле и поэтому растет.

Более благоприятные условия для экспорта создаются за счет сокращения расходов на рабочую силу в структуре себестоимости. Экспорт становится дешевле за счет снижения себестоимости продукции и услуг, в которой значительную долю занимают расходы на заработную плату. Удельные расходы на заработную плату измеряются при помощи показателя unit labour cost. Unit labour cost (ULC) – цена рабочей силы на единицу выпущенной продукции – является одним из важнейших показателей конкурентоспособности экономики страны. Девальвация национальной валюты направлена на повышение внешней конкурентоспособности экономики посредством снижения реальной заработной платы и уменьшения удельных расходов на заработную плату в цене продукции. Формирование равновесного (в отношении производительности труда) уровня заработной платы, таким образом, является фактором формирования равновесного платежного баланса.

Внешние и внутренние причины возникновения валютного кризиса. Валютный кризис может иметь как внутренние фундаментальные причины, так и внешние технические. Появление валютной нестабильности извне в специальной экономической литературе принято называть *передаточным (трансмиссионным) заражением*. Эффект заражения может возникать в результате девальвации национальной денежной единицы страны – основного экономического партнера. В этом случае трансмиссионное заражение осуществляется по крайней мере по двум основным каналам: через внешнюю торговлю и через реализацию психологических ожиданий субъектов финансового рынка.

Через внешнюю торговлю происходит ухудшение платежного баланса за счет относительного удорожания товаров и услуг страны – экспортера в стране – торговом партнере, в которой произошла девальвация. Психологический механизм передачи девальвации действует следующим образом. Ожидания неизбежной собственной девальвации после девальвации у страны – торгового партнера вызывает стремление избавиться от потенциально неустойчивой национальной валюты, приводит к панике на валютном рынке. Масштабы начавшейся девальвации увеличиваются спекулятивными атаками на национальную валюту. Участники валютного рынка, прогнозируя уменьшение величины золотовалютных резервов и дальнейшее падение курса национальной валюты, стремятся сформировать длинные валютные позиции в иностранной валюте для того, чтобы при последующей конвертации их в иностранную валюту по более выгодному курсу получить доход.

Так в течение нескольких дней – с 16 по 19 декабря 2014 года – на фоне обвальной девальвации российского рубля, произошедшей 15 декабря 2014 года, населением Беларуси было куплено на чистой основе порядка 450 млн. долл. США. Бегство из белорусского рубля в иностранную валюту остановили только чрезвычайные меры правительства: введение 30 % налога на куплю – продажу иностранной валюты и временное закрытие межбанковского валютного рынка на два месяца. В описываемом случае девальвация была вызвана исключительно внешним фактором и передалась из другой страны мгновенно через механизм психологического заражения.

Зависимость курса белорусского рубля от изменения курса российского рубля объясняется структурой белорусского экспорта, примерно половина которого приходится на Российскую Федерацию. Ослабление российского рубля по отношению к твердым валютам приводит к уменьшению стоимости белорусского экспорта в Российскую Федерацию при постоянных объемах экспорта в натуральном выражении. Попытки привязать цены на белорусские товары, экспортируемые в Россию, к твердым валютам имеет ограниченное применение: белорусские товары при этом теряют конкурентоспособность по цене по сравнению с российскими. Стресс-тестирование банковской системы, проводимое Национальным банком Республики Беларусь (далее – Национальный банк), показывает очень сильную уязвимость отечественной экономики в целом и банковской системы, в частности, в зависимости от мирового уровня цен на нефть и курса российского рубля.

Особенности белорусской экономики, вызывающие валютную нестабильность. В белорусской экономике значительная часть бюджетных финансовых ресурсов распределяется государственными предприятиями через коммерческие банки в форме кредита, хотя кредитом по существу эти ресурсы не являются. Доля таких квазикредитов доходит до 50% совокупного кредитного портфеля белорусских банков. Это означает, что большинство финансовых решений в белорусской экономике принимается не банками, а администрацией государственных органов управления исходя не из локальных критериев эффективности, а из критериев государственной системной целесообразности.

Накапливающиеся в белорусской экономике диспропорции порождают периодические валютные кризисы: март 1996 года, январь 2009 года, март – сентябрь 2011 года, декабрь 2014 – январь 2015 года. Причины нестабильности на валютном рынке связаны с политикой искусственного эмиссионного стимулирования внутреннего спроса в условиях фиксированного курса национальной валюты – а именно, стимулирования внутреннего спроса путем наращивания инвестиций в основной капитал с помощью механизма директивного бюджетного и квазибюджетного кредитования в рамках государственных программ развития. Превышение внутренних инвестиций над внутренними сбережениями создает ситуацию хронического отрицательного сальдо текущего счета платежного баланса страны, что в свою очередь приводит к необходимости резкой

корректировки курса белорусского рубля – к девальвации. Ярким примером реализации такого сценария является валютный кризис 2011 года, произошедший вследствие несбалансированного наращивания инвестиционных расходов и политически мотивированного роста заработной платы вне связи с ростом производительности труда в 2010 году.

Особенностью валютной нестабильности в Беларуси является то, что кризисы платежных балансов на всех уровнях (как макро, так и микроэкономическом) вызываются фундаментальными структурными проблемами белорусской экономики, прежде всего, наличием большого числа неэффективно функционирующих организаций по преимуществу государственной формы собственности. Так, на 1 января 2015 года доля убыточных организаций в промышленности составила 12,5 %, работающих с рентабельностью до 5% (недостаточной для осуществления нормального процесса воспроизводства) – порядка 40 %. Девальвация белорусского рубля, в частности, отнесение отрицательных курсовых разниц на прибыль, усугубила проблемы: за первый месяц 2015 года убыточными были уже 28,6% от общего количества организаций [6].

В классическом случае дефицит счета текущих операций должен финансироваться через привлечение иностранных инвестиций и финансовых ресурсов. В экономике Беларуси в силу незначительного притока прямых иностранных инвестиций балансировка происходит за счет долговых инструментов – внешних кредитных заимствований, суммарный размер которых (включая государственные, корпоративные и банковские кредиты) составляет в настоящее время порядка 60% ВВП. На обслуживание только внешнего государственного долга Беларуси в 2015 году необходимо направить около 4,1 млрд. долл. США, что составляет около 6% ВВП. Эта величина сопоставима с совокупной прибылью, генерируемой всеми белорусскими организациями за год. Сопоставление этих двух параметров свидетельствует о том, что эффективность функционирования белорусской экономики такова, что без привлечения внешних источников финансирования инвестиционный потенциал у нее крайне ограничен. Прибыли, генерируемой белорусской экономикой, едва хватает для обеспечения простого воспроизводства. Более высокие темпы роста достигаются за счет искусственного накачивания инвестиционного спроса, что и создает проблему валютной нестабильности.

Макростабилизационные мероприятия. Стандартными мероприятиями, направленными на исправление балансов, в случае, когда в прошлых периодах бюджетные дефициты покрывались посредством эмиссионного финансирования, являются сокращение бюджетного дефицита и ужесточение монетарной политики. Однако, для белорусской экономики таких макростабилизационных мер недостаточно. Кризис платежных балансов на микроэкономическом уровне вызван в ней структурными диспропорциями. Поэтому без устранения последних стабилизационные меры жесткой монетарной политики будут вызывать стагнацию экономики.

Следует отметить, что политика жестких бюджетных ограничений для организаций всех форм собственности, включая государственную, является первичным необходимым условием устранения причин валютной нестабильности. Политика жесткого бюджетирования практиковалась ранее Национальным банком после валютных кризисов января 2009 года и марта-сентября 2011 года. Однако под давлением лоббистов неконкурентоспособных организаций реального сектора экономики монетарные власти проводили такую политику только в течение непродолжительного периода времени, недостаточного для устранения фундаментальных причин валютных дисбалансов. По прошествии всего лишь нескольких месяцев всякий раз возвращалось эмиссионное финансирование и потенциал кризиса платежного баланса начинал накапливаться снова.

После обвального падения курса белорусского рубля к доллару США на 40% правительством с января 2015 года начала реализовываться макростабилизационная программа, направленная на устранение последствий валютного кризиса. В 2015 году в качестве основного инструмента денежно-кредитной политики определено монетарное таргетирование – управление параметрами денежной массы. Таргетируется не курс национальной валюты и не инфляция, а денежная масса.

Отличие монетарного таргетирования от инфляционного таргетирования. Инфляционное и монетарное таргетирование преследуют одну и ту же цель – подавление инфляции, но реализуют ее по-разному. Инфляционное таргетирование предполагает регулирование уровня инфляции посредством управления процентными ставками на денежном рынке. При осуществлении политики инфляционного таргетирования инфляция ограничивается за счет высокой процентной ставки рефинансирования центрального банка. Высокими процентными ставками отсекаются инвестиционные проекты с низкой рентабельностью, которые в наибольшей степени причастны к росту инфляции. Согласно положениям описанной нами выше теории валютной нестабильности повышение процентной ставки – это один из инструментов управления платежным балансом. Исправление платежного баланса происходит в данном случае за счет уменьшения внутреннего спроса.

Следует отметить, что инфляционное таргетирование не является универсальным стабилизационным инструментом, одинаково пригодным для всех ситуаций валютной нестабильности. В Беларуси такое управление инфляцией через величину ставки рефинансирования не работает, так как спрос предприятий на кредиты в условиях мягкой бюджетной дисциплины неэластичен по процентной ставке. Кредиты востребованы не независимо от уровня процентной ставки: предприятиям важно получить кредит, чтобы продолжать функционировать, а затем они добиваются реструктуризации либо рефинансирования своей проблемной задолженности. Издержки по обслуживанию проблемной кредитной задолженности при этом в конечном итоге ложатся на государственный бюджет.

Содержанием монетарного таргетирования является управление параметрами рублевой денежной базы, через нее – параметрами рублевой денежной массы (агрегат $M2^*$), и далее – параметрами инфляции. Практика свидетельствует, что именно у агрегата $M2^*$ существует тесная связь с индексом потребительских цен. Денежная база укрупнено состоит из денежной наличности, кассы банков, обязательных резервов коммерческих банков и денег коммерческих банков на корреспондентских счетах Национального банка. Это ресурсная база Национального банка. Целевой показатель прироста агрегата $M2^*$ на 2015 год составляет 30%, рублевой денежной базы – 10%. Учитывая, что основная доля прироста рублевой денежной массы уже произошла в январе 2015 года в виде переоценки валютных активов в результате девальвации (начисленные курсовые разницы), можно констатировать, что монетарная политика Национального банка на 2015 год является сверхжесткой.

Механизм осуществления монетарного таргетирования. Национальным банком в 2015 году будет проводиться оперативный мониторинг двух параметров: 1) прироста объемов активных операций и 2) показателя покрытия ликвидности. Согласно «Методике расчета банками показателей капитала, левереджа и ликвидности», предусмотренных международными стандартами Базель III, показатель покрытия ликвидности характеризует соотношение суммы высоколиквидных активов и чистого оттока денежных средств в течение последующих 30 дней [7]. Суть методики сводится к постоянному проведению стресс-тестирования на предмет способности коммерческих банков исполнять краткосрочные обязательства при отсутствии обычного финансирования в течение 30 дней.

Роль «корзины валют» в денежно-кредитном регулировании. В 2015 году Национальный банк не таргетирует курс белорусского рубля – уровень корзины валют, а использует значение корзины для определения предела волатильности белорусского рубля. При превышении контрольного значения величины корзины Национальный банк осуществляет валютные интервенции. Таким образом, Национальный банк не задает нормативные параметры курса белорусского рубля и не поддерживает заранее определенный уровень курса за счет расходования золотовалютных резервов, а только сглаживает

острые колебания курса. Такая политика направлена на недопущение чрезмерного расходования ограниченных золотовалютных резервов.

Совместные мероприятия Национального банка и Совета министров по стабилизации денежно-кредитной системы страны. Согласно официальной статистике ВВП Беларуси в январе-феврале 2015 года снизился на 0,6% по сравнению с январем-февралем 2014 года [6]. Наибольшее падение производства фиксируется в промышленной сфере. Белорусская экономика плавно входит в фазу рецессии, вследствие чего главной задачей экономических властей становится стабилизация спада на относительно безопасном уровне, недопущение масштабного финансово-экономического кризиса. Речь уже не идет о поддержании положительных темпов роста ВВП. Для этого нет финансовых ресурсов. Основной задачей становится сохранение макроэкономической стабильности в среднесрочном периоде, то есть сохранение управляемости экономикой.

В сложившейся ситуации меняется политика распределения ресурсов. Ограниченные финансовые ресурсы не должны раздаваться всем убыточным и низкорентабельным организациям «поровну», как это было ранее, а будут распределяться так, чтобы предотвратить возникновение системного экономического коллапса. В белорусских реалиях это выглядит так, что поддерживать правительство финансово будут только системообразующие предприятия по преимуществу государственной формы собственности. Правительство для управления в «ручном режиме» – то есть исполнения директивных указаний со стороны Администрации Президента – отобрало 106 таких предприятий. Особенностью стабилизационной денежно-кредитной политики является сокращение финансирования государственных программ в 1,5 раза по сравнению с 2014 годом. Ставится задача заставить организации работать в условиях жестких бюджетных ограничений.

Как отмечалось выше, при посредстве девальвации происходит выравнивание платежного баланса за счет относительного удорожания импорта и удешевления экспорта. Проиллюстрировать это положение можно на основе статистики внешней торговли Беларуси за январь 2015 года – первого месяца после девальвации декабря 2014 года: положительное сальдо внешней торговли товарами и услугами в январе 2015 года составило 623,0 млн. долл. США против положительного сальдо в сумме 163,9 млн. долл. США в январе 2014 года [8].

Девальвация повышает внешнюю конкурентоспособность за счет снижения удельного веса издержек на труд (ULC) в цене продукта. Однако в этом процессе и есть естественные ограничения. Зарботная плата занимает в Беларуси примерно третью часть в структуре себестоимости продукции (еще примерно по одной трети приходится на комплектующие и сырье). Учитывая, что комплектующие материалы белорусских предприятий на 85% состоят из импортной составляющей, очевидно, что снижение удельного веса зарботной платы в себестоимости продукции в результате девальвации не может компенсировать в равной мере относительное снижение внутренних цен в Российской Федерации. Чтобы добиться равного эффекта в поддержании конкурентоспособности белорусских товаров, при снижении внутренних цен в Российской Федерации вследствие 100% девальвации российского рубля в 2014 году, белорусскую зарботную плату следовало бы уменьшить втрое, что не представляется возможным.

По этой причине, а также по причине возникновения больших рисков для банковской системы, девальвация национальной валюты может дополнять так называемую «внутреннюю девальвацию» – деятельностью правительства по целенаправленному снижению цены труда за счет жесткой экономики бюджетных средств, роста налоговой нагрузки и снижения реальных зарботных плат. «Внутренняя девальвация» призвана решить триединую задачу: увеличить конкурентоспособность экспорта, снизить риски девальвации национальной валюты для банковской системы и не подорвать доверие инвесторов к национальной экономике.

Последствия девальвации национальной валюты для банков. Практика показывает, что при величине девальвации, превышающей 30%, возникает системная угроза стабильности функционирования банковской системы страны. Обесценение национальной валюты ухудшает показатели ликвидности банков, так как увеличивается стоимость обязательств в иностранной валюте относительно активов, номинированных в национальной валюте. Девальвация снижает показатели нормативного капитала банков так как нормативный капитал рассчитывается исходя из контрольного значения в иностранной валюте, пересчитанной в белорусские рубли по официальному курсу Национального банка. Кроме финансовой устойчивости происходит также ухудшение финансового положения банков вследствие возрастания трудностей у клиентов-кредитополучателей в исполнении обязательств, выраженных в иностранной валюте. Результатом масштабной девальвации может стать банковский кризис, признаками которого являются рекапитализация коммерческих банков в размерах более 2% ВВП, увеличение доли просроченной задолженности на величину более 10% объема суммарных активов.

Последствия девальвации для реального сектора экономики. На 2015 год Национальный банк закладывает корреляцию между ростом цен и параметрами девальвации в размере 0,4. Это означает, что на каждый процент прироста девальвации цены вырастут на 0,4 процента. Для предыдущих финансовых кризисов было характерно другое значение корреляции – 0,6, то есть догоняющая инфляция была в полтора раза выше. Параметры инфляции в Беларуси на 2015 год заданы в пределах 18 – 20 % в год.

При проведении политики жестких бюджетных ограничений предприятия и банки лишаются возможности номинально восстановить денежные потоки и ликвидность за счет роста цен. Ограничение параметров инфляции означает, что не все издержки девальвации Правительство планирует перенести на население, как это было ранее. Часть издержек должен взять на себя реальный и финансовый секторы экономики.

Однако, эта задача может оказаться непосильной для белорусской промышленности, которая вошла в стадию рецессии: падение объемов промышленного производства фиксируется на протяжении второй половины 2014 года и первого квартала 2015 года. Общий объем убытков, накопленных за год, на 01.01.2015 уже составил 17,2 трлн. рублей (порядка 1,8 млрд. долл. США в эквиваленте исходя из среднегодового курса доллара в 2014 году) [6]. Рост показывают только предприятия нефтехимии, что несколько сглаживает общую отрицательную динамику промышленного производства.

Затягивание посов без структурных реформ. Как показывает опыт таких стран, как, например, Греция (2010 – 2015 г.г.) и Эстония (2009 – 2011 г.г.), так называемая «внутренняя девальвация», направленная на повышение внешней конкурентоспособности экономики посредством уменьшения удельных расходов на зарботную плату в цене продукции, имеет тяжелые социально - экономические последствия. Для населения – это падение уровня реальной зарботной платы, рост безработицы, для экономики в целом – падение ВВП. Такие жертвы оправданы только в том случае, если одновременно с повышением конкурентоспособности экономики создаются условия для последующего устойчивого экономического роста. Для Беларуси это означает необходимость устранения причин валютной нестабильности, органически присущих действующей экономической модели.

Программу макроэкономической стабилизации, проводимую Национальным банком и правительством, нельзя назвать антикризисной, так как она направлена не на устранение причин валютного кризиса, а лишь на ликвидацию его симптомов. В этом проявляется ее ограниченность и половинчатость. Она решает задачу, как не упасть экономике сильно, но не направлена на создание условий для последующего бескризисного экономического роста.

Выводы. Таким образом, периодически повторяющиеся в экономике Беларуси масштабные девальвации национальной валюты подходят под определение валютных кризисов. Их причины, внешние проявления и характер протекания согласуются с теорией валютной нестабильности П. Кругмана, которая была определена нами в качестве рабочей гипотезы в рамках настоящего исследования. Валютная нестабильность вызывается кризисом платежного баланса. Кризис платежного баланса возникает вследствие несоответствия между двумя направлениями финансовой политики – монетизацией бюджетного дефицита (устранением его за счет денежной эмиссии) и действием режима курсообразования с фиксированным курсом национальной валюты.

Для белорусской экономики характерно эмиссионное финансирование, которое (наряду с избыточным внешним кредитованием) выступает основным фактором, определяющим параметры валютной нестабильности. Политика эмиссионного финансирования используется правительством Беларуси в силу низкой эффективности экономики, сохранившей отраслевую и организационно-управленческую структуру, доставшуюся в наследство от советского единого народнохозяйственного комплекса. Отношения собственности и характер управления в белорусской экономике мало изменились с момента распада Советского Союза: государственная форма собственности является господствующей, а отношения административно-командного управления преобладают над рыночными отношениями.

Макроэкономическая стабильность в современной белорусской экономике достижима только при достаточно низком уровне прироста инвестиций. Прибыли, генерируемой белорусской экономикой, едва хватает для обеспечения простого воспроизводства, более высокие темпы роста достигаются за счет искусственного создания инвестиционного спроса, что и является основной причиной валютной нестабильности.

Эмиссионное финансирование дополняется в белорусской экономике политикой фиксированного обменного курса (или ее промежуточного аналога), с помощью которого создается иллюзия благополучия – ВВП и заработная плата искусственно (вне связи с производительностью труда и реальной эффективностью) завышаются, что ведет к постоянному и постепенному накоплению макроэкономических диспропорций, разбалансированности экономики. Дефицит счета текущих операций в периоды, предшествующие разовой масштабной девальвации, приобретает максимальное значение, которое после девальвации уменьшается до нормального равновесного уровня. Валютные кризисы исправляют платежные балансы. В результате девальвации номинальный обменный курс национальной валюты приводится в соответствие с реальным эффективным обменным курсом. При этом импорт становится относительно дороже и поэтому сокращается, экспорт – относительно дешевле и поэтому растет. Благоприятные условия для экспорта создаются за счет снижения удельных расходов на рабочую силу в структуре себестоимости, то есть снижения реальной заработной платы до равновесного уровня.

Список использованных источников

1. McKinnon, Ronald I. *Financial Control in the Transition from Classical Socialism to a Market Economy* / R. McKinnon // *Journal of Economic Perspectives*. 5 (4) (Fall 1991): P. 107–122.
2. Усоский, В.Н. *Теоретико-методологические основы проведения денежно-кредитной политики в экономике Беларуси* / В.Н. Усоский. – Пинск: ПолесГУ, 2011. – 112 с.
3. Krugman, P. A Model of Balance-of-Payments Crisis / P.A.Krugman // *Journal of Money, Credit and Banking*. 1979 .Vol. 11, N 3. P. 311–325.
4. Flood, R. *Collapsing Exchange Rate Regimes: Some Linear Example* / R. Flood, P. Garber // *Journal of International Economics*. 1996. Vol. 41, N 3-4. P. 223 – 234
5. Frankel, J.A. *Currency Crashes in Emerging Markets: Empirical Indicators* / J.A. Frankel, A.K.Rose // *NBER Working Paper*. – №5437. – Cambridge, Massachusetts, MIT Press. – 1996.
6. Официальная национальная статистика Республики Беларусь: оперативные данные / Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://belstat.gov.by>. – Дата доступа: 20.03.2015.
7. Методика расчета банками показателей капитала, левереджа и ликвидности», предусмотренных международными стандартами Базель III. – утверждена Постановлением Правления Национального банка Республики Беларусь 24 сентября 2012 г. №493.
8. Бюллетень банковской статистики. – 2015. – №1 (187). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nrb.by/statistics/buletin/2015/bulletin2015_1.pdf. – Дата доступа: 20.03.2015.

References

1. McKinnon, Ronald I. *Finansovyy Kontrol v perehode ot klassicheskogo socializma k rynochnoy ekonomike*. // *Jurnal Ekonomicheskikh Perspektiv* [Journal of Economic Perspectives] 5 (4) (Fall 1991): P. 107–122.
2. Usosky, V.N. *Teoretiko-metodologicheskie osnovy provedeniya denezhno-kreditnoy politiki v ekonomike Belarusi* [Theoretical and methodological framework for conducting monetary policy in the economy of Belarus]. Pinsk: PolesGU, 2011. 112 s.
3. Krugman, P.A. *Model krizisa platezhnogo balansa* [A Model of Balance-of-Payments Crisis]. // *Denezhnyj, Kreditnyj i Bankovskij Jurnal* [Journal of Money, Credit and Banking]. 1979. Vol.11, №3. P. 311 – 325.
4. Flood, R., Garber, P. *Razrushaschiesya rezhimy valutnogo kursa: Nekotorie lineinnye primeri* [Collapsing Exchange Rate Regimes: Some Linear Example]. // *Jurnal Mezhdunarodnoy ekonomiki* [Journal of International Economics]. 1996. 41, №3-4. P. 223-234.
5. Frankel, J.A., Rose, A.K. *Padeniya kursov na razvivajushchiesya rynkah: Empiricheskie indikatory* [Currency Crashes in Emerging Markets: Empirical Indicators]. // *NBER Rabochij doklad* [NBER Working Paper]. №5437. Kembriдж, Massachusetts, MIT Press. 1996.
6. *Oficialnaja nacionalnaja statistika Respubliki Belarus: operativnye dannye* / *Nacionalnyj statisticheskij komitet Respubliki Belarus* [Official national statistics of the Republic of Belarus: the operational data of / the National Statistical Committee of the Republic of Belarus]: <http://belstat.gov.by>
7. *Metodika rascheta bankami pokazatelej kapitala, leveredzha i likvidnosti, predusmotrennyh mezhdunarodnymi standartami Bazel III* [The method of calculation of indicators of banks capital, leverage and liquidity under the international Basel III standards] – utverzhdena Postanovleniem Pravlennija Nacionalnogo banka Respubliki Belarus 24 sentyabrya 2012 g. №493.
8. *Bulleten bankovskoj statistiki* [Bulletin of banking statistics]. 2015. №1 (187). : http://nrb.by/statistics/buletin/2009/bulletin2015_1.pdf. – Data dostupa: 20.03.2015.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Егоров Александр Вениаминович, к.э.н., доцент кафедры управления финансами, УО Государственный институт управления и социальных технологий БГУ,
ул. Обойная, 7, Минск, 220004, Беларусь,
e-mail: begalv@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Egorov Alexandre, Ph.D., Associated Professor of the Department of Finance management.
State Institute of Management and Social Technologies of the Belarusian State University,
Shpalernaja str., 7, Minsk, 220004, Belarus,
e-mail: begalv@mail.ru

УДК 336.7

**РИНОК ДОРОГОЦІННИХ МЕТАЛІВ ЯК СКЛАДОВА ВАЛЮТНОГО
РИНКУ ДЕРЖАВИ: ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТОК В УКРАЇНІ**

Кужелєв М.О.

Предмет роботи - комплекс методів формування та розвитку ринку дорогоцінних металів як сегмента валютного ринку України. Метою статті є обґрунтування теоретичних і методичних засад функціонування ринку дорогоцінних металів в Україні та розробка рекомендацій щодо розвитку цього сегменту ринку фінансових послуг у довгостроковому періоді.

Метод і методологія проведення роботи - використані загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема порівняння, наукової абстракції, індукції та дедукції, аналізу та синтезу і тощо.

Результати роботи - досліджено основні тенденції динаміки золотовалютного резерву України за період з 1993 по 2015 рр., Проаналізовано динаміку цін на золото та обсяги монетарного золота центральних банків деяких держав, систематизовано підходи до розуміння сутності ринку дорогоцінних металів та запропоновано рекомендації щодо розвитку цього сегменту ринку фінансових послуг в довгостроковому періоді в Україні.

Галузь застосування результатів - запропоновані методи формування та розвитку ринку дорогоцінних металів як сегмента валютного ринку можуть бути використані для формування монетарної стратегії Національного банку України.

Висновки - ефективність діяльності Національного банку України на сучасному етапі розвитку валютного ринку в цілому і ринку дорогоцінних металів зокрема залишається досить низькою. Причиною такої ситуації є відсутність чітко сформульованих організаційних, методологічних і функціональних підходів до управління золотовалютними резервами держави.

Ключові слова: валютний ринок, ринок дорогоцінних металів, золото, золотовалютні резерви, центральні банки.

**РИНОК ДРАГОЦЕННЫХ МЕТАЛЛОВ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ВАЛЮТНОГО
РЫНКА ГОСУДАРСТВА: ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ**

Кужелєв М.А.

Предмет работы – комплекс методов формирования и развития рынка драгоценных металлов как сегмента валютного рынка Украины.

Цель работы – обоснование теоретических и методических основ функционирования рынка драгоценных металлов в Украине и разработка рекомендаций по развитию этого сегмента рынка финансовых услуг в долгосрочном периоде.

Метод и методология проведения работы - использованы общенаучные и специальные методы, в частности сравнения, научной абстракции, индукции и дедукции, анализа и синтеза и т.п.

Результаты работы – исследованы основные тенденции динамики золотовалютного резерва Украины за период с 1993 по 2015 гг., проанализированы динамика цен на золото и объемы монетарного золота центральных банков некоторых государств, систематизированы подходы к пониманию сущности рынка драгоценных металлов и предложены рекомендации по развитию этого сегмента рынка финансовых услуг в долгосрочном периоде в Украине.

Область применения результатов – предложенные методы формирования и развития рынка драгоценных металлов как сегмента валютного рынка могут быть использованы для формирования монетарной стратегии Национального банка Украины.

Выводы - эффективность деятельности Национального банка Украины на современном этапе развития валютного рынка в целом и рынка драгоценных металлов в частности остается довольно низкой. Причиной сложившейся ситуации является отсутствие четко сформулированных организационных, методологических и функциональных подходов к управлению золотовалютными резервами государства.

Ключевые слова: валютный рынок, рынок драгоценных металлов, золото, золотовалютные резервы, центральные банки.

**MARKET OF PRECIOUS METALS AS A PART EXCHANGE
MARKET STATE: FUNCTIONING AND DEVELOPMENT IN UKRAINE**

Kuzhelyev M.O.

The subject of the work - a set of methods for the formation and development of precious metals market as a segment of the foreign exchange market of Ukraine.

Purpose - to study theoretical and methodological fundamentals of the precious metals market in Ukraine and the development of recommendations for the development of this segment of the financial services market in the long run.

Method and methodology of work - used scientific and special methods, such as comparison of scientific abstraction, induction and deduction, analysis and synthesis, etc.

Results - study the main trends in gold and foreign exchange reserves of Ukraine for the period from 1993 to 2015., Analyzed the dynamics of the gold price and the volume of monetary gold central banks of some countries, a systematic approach to understanding the essence of the precious metals market and provide recommendations for the development of this segment of the financial services in the long run in Ukraine.

Application of results - the proposed methods of formation and development of precious metals market as a segment of the foreign exchange market can be used to form a monetary strategy of the National Bank of Ukraine.

Conclusions - the effectiveness of the National Bank of Ukraine at the present stage of development of the foreign exchange market in general and the precious metals market in particular remains fairly low. The reason for this situation is the lack of clearly defined organizational, methodological and functional approaches to the management of foreign exchange reserves of the state.

Key words: foreign exchange market, precious metals market, gold, foreign exchange reserves, central banks.

Актуальність теми. В умовах стрімкого обвалу курсу національної валюти України та безсистемних коливань курсів долара та євро єдиним надійним матеріальним носієм вартості залишається золото. Крім того, інвестування коштів у

нерухомість чи землю є ризиковим у зв'язку як з військовими діями на території країни, так й з тим, що ціни на них завищені. Проблем на цьому сегменті ринкових відносин додає й високий рівень корумпованості, ускладнення процедур оцінки майна і купівлі-продажу, та зміни в податковому законодавстві, які роблять інвестування тимчасово вільних коштів у нерухомість недоцільним. Ще один сегмент фінансового ринку – ринок цінних паперів так й не став майданчиком для реалізації інвестиційних цілей населення через нерозвиненість інфраструктури, відсутність прозорості та високі «апетити» фінансових посередників.

Саме тому золото знову стало головною інвестиційною ідеєю на національному ринку фінансових послуг та використовується в якості резервного та інвестиційного активу, дозволяючи учасникам ринку диверсифікувати ризики та захистити заощадження. Тобто твердження Карла Маркса, що: «...золото і срібло не можуть задовольняти ту вимогу, яка пред'являється до них як до грошей, – бути вартостями незмінної величини, однак вони мають вартість більш постійної величини, ніж в середньому інші товари» цілком справедливе й сьогодні [1, р. 153].

За даними World Gold Council (WGC) Світовий попит на золото в 2014 році у фізичному вираженні знизився на 4% в порівнянні з 2013 роком і склав 3 тис. 923,7 тонни [2]. Основним компонентом попиту залишаються підприємства ювелірної промисловості (у 2014 році – 2 152,9 тонни, з них: Індія – 223,2 тонни, Китай – 196,9 тонни). Інвестиційний попит на золото склав у 2014 році склав 904,6 тонни (на 2% більше, ніж у 2013 році). Закупівлі золота центральними банками зросли на 17% – до 477,2 тонни [3].

Дорогоцінні метали стали й привабливими для громадян України. У 2014 р. за даними Національного банку України попит на золото з боку банківських клієнтів продовжував збільшуватись, як й попередні п'ять років, а вартість трійської унції золота на кінець лютого 2015 року становила – 33 454,56 грн. [4]. Всі ці факти свідчать про те, що даний ринок має всі підстави для активного розвитку, а створення ефективного інструменту державного регулювання ринку дорогоцінних металів та нових інноваційних платіжних інструментів на ньому є необхідним, як для економіки країни в цілому, так і для окремих суб'єктів економічних відносин.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Висвітленню теоретичних засад функціонування, розвитку та вдосконалення процесу державного регулювання ринку банківських металів присвячені праці вітчизняних та зарубіжних економістів, таких як: О. Матлінг, А. Вільямсон, М. Стоукс, Р. Скотт., Е. Бахтарі, М. Діби та ін.

Однак ряд питань функціонування ринку банківських металів залишаються невирішеними як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Віддаючи належне науковому здобутку вчених, теоретичне обґрунтування розвитку ринку дорогоцінних металів у сучасних умовах потребує подальших досліджень з метою подальшого удосконалення.

Метою статті є обґрунтування теоретичних і методичних засад функціонування ринку дорогоцінних металів в Україні та розробка рекомендацій щодо розвитку цього сегменту ринку фінансових послуг у довгостроковому періоді.

Виклад основного матеріалу. Ринок дорогоцінних металів є складовою валютного ринку та основою золотовалютних резервів країни (ЗВР). Управління золотовалютними резервами держави покладено на Національний банк України, який з метою впливу на курс національної валюти щодо іноземних валют здійснює валютні інтервенції шляхом купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках та регулює загальний попит та пропозицію грошей. Золотовалютний резерв НБУ складається з таких активів [5]:

- монетарне золото;
- спеціальні права запозичення;
- резервна позиція в МВФ;
- іноземна валюта у вигляді банкнот й монет або кошти на рахунках за кордоном;
- цінні папери (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті;
- будь-які інші міжнародно визнані резервні активи за умови забезпечення їх надійності та ліквідності.

Дослідження динаміки золотовалютного резерву України у 2013-2014 рр. свідчить про сталу тенденцію його зменшення. Так, лише за 2013 рік ЗВР України зменшилися на 4,131 млрд. дол. США з 24,546 млрд. дол. США до 20,415 млрд. дол. США (рис. 1) [6].

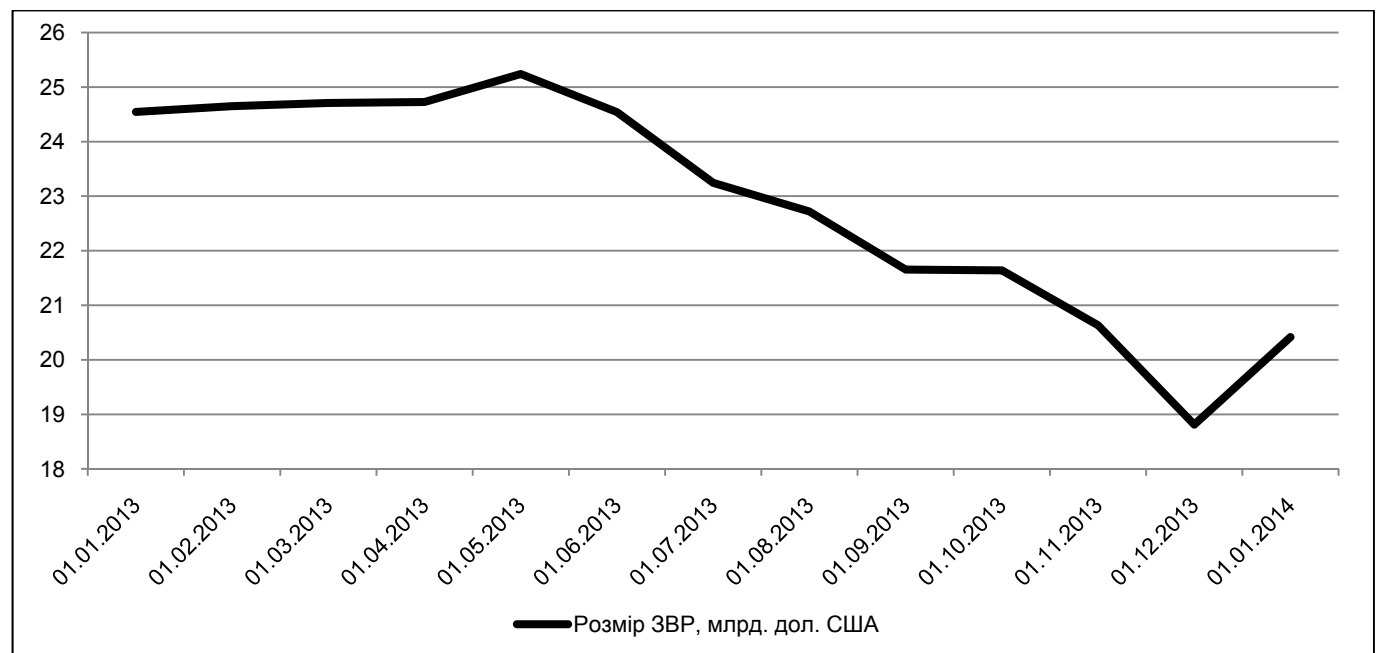

Рисунок 1. Динаміка золотовалютного запасу України у 2013 р.

Аналогічну ситуація склалася й в 2014 році, але темпи падіння ЗВР значно прискорилися й ЗВР України зменшилися на 12,88 млрд. дол. США з 20,415 млрд. дол. США до 7,533 млрд. дол. США (рис. 2) [6].

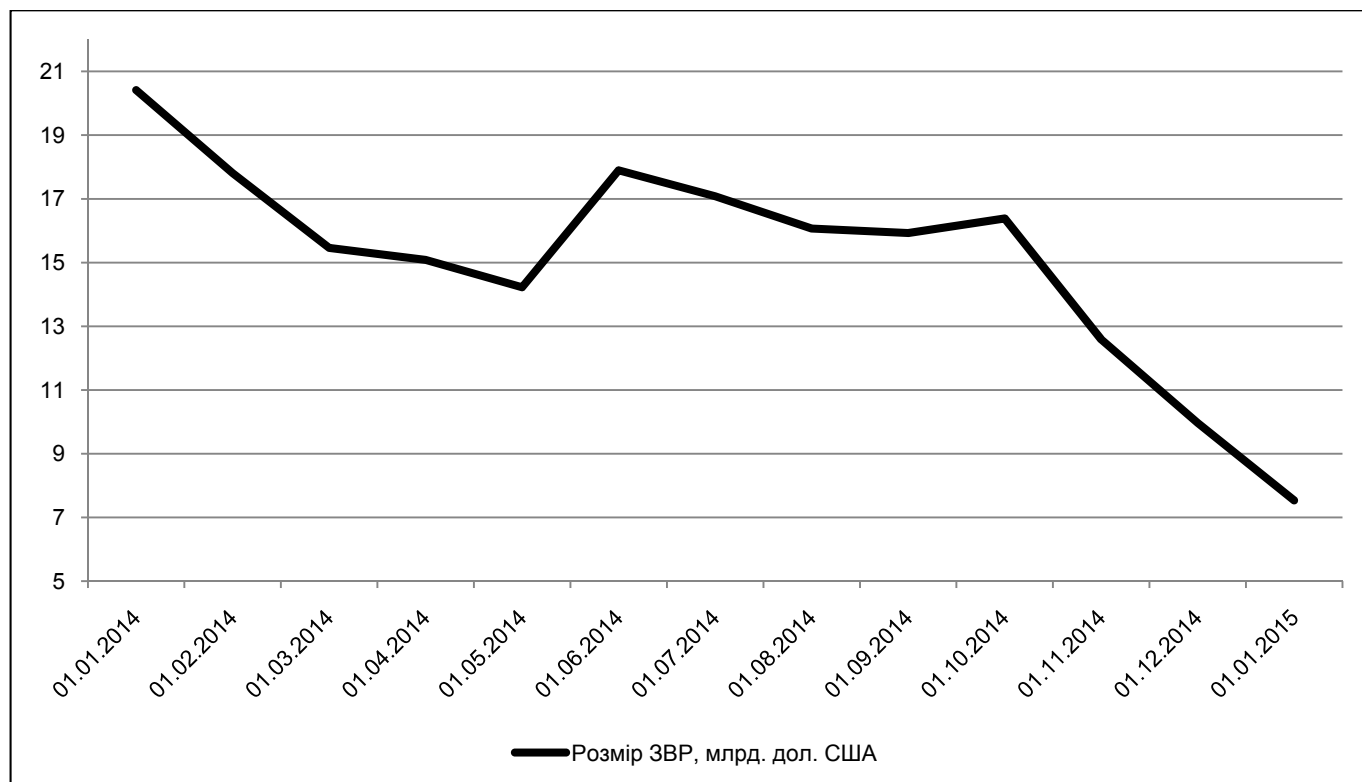

Рисунок 2. Динаміка золотовалютного запасу України у 2014 р.

Загальну динаміку ЗВР України за період з 01.01.1993 по 01.02.2015 рр. представлено на рисунку 3 [6]. Данні НБУ свідчать, що найбільший розмір золотовалютних резервів країни приходить на 01.01.2011 р., коли вони сягнули 34,58 млрд. долл. США, станом на 01.01.2015 резерви впали до рівня 2004 року [6].

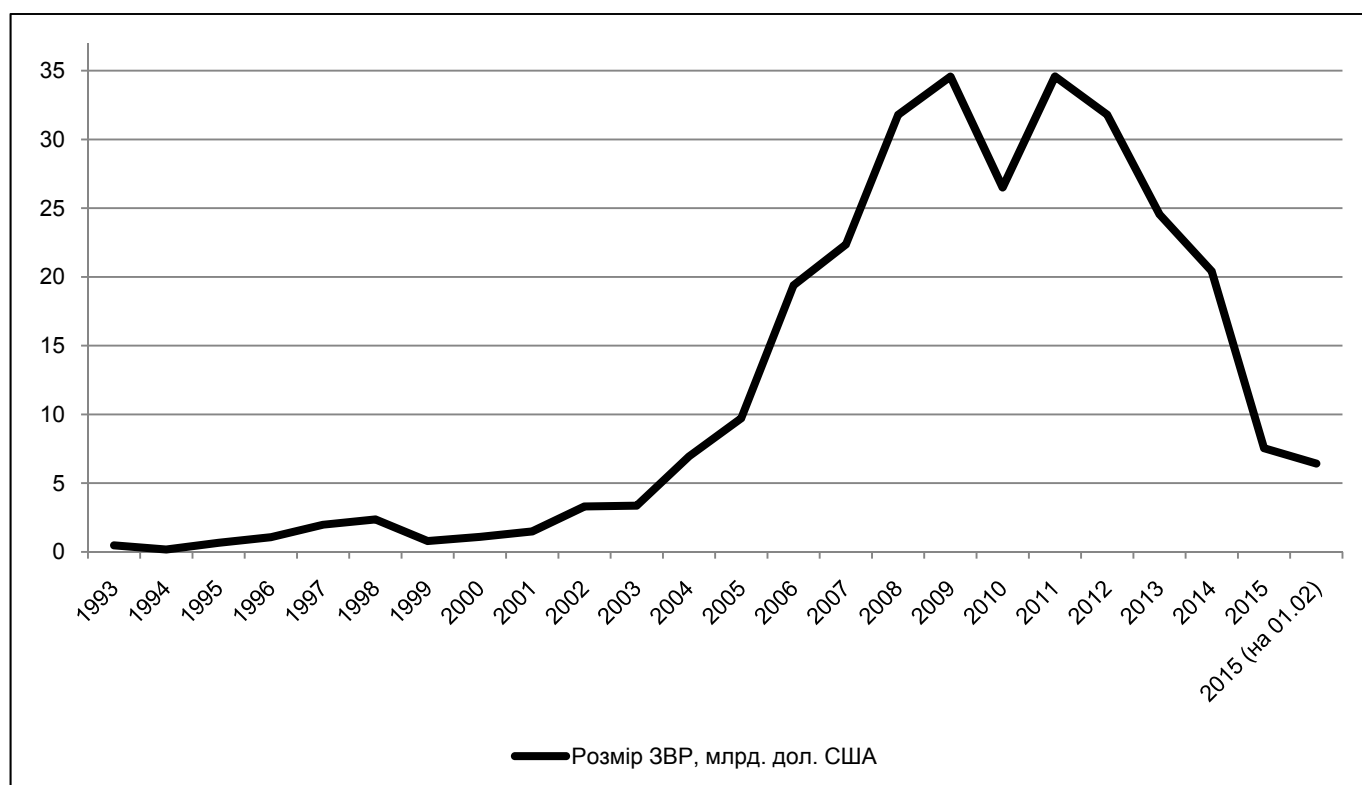

Рисунок 3. Розмір золотовалютних резервів України з 1993 по 2015 рр.

Слід зауважити, що це відбувається на тлі зниження цін та попиту на золото на світових валютних ринках. Так, у 2013 році ціна золота на світовому ринку впала нижче рівня 1981 року і продовжує знижуватися. За підсумками 2014 р. вартість трійської унції трохи зросла (з 1217,8 до 1265,5 доларів за станом на 2.02.2015 р), але низхідний тренд триває (рис. 4).

Відомим є той факт, що ціни на банківські метали (й золото у тому числі) знаходяться у оберненій залежності від процентних ставок на ринку фінансових послуг. Цю залежність прийнято називати «парадокс Гібсона» - в умовах ринку ціни на

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

золото змінюється обернено пропорційно довгостроковим процентним ставкам [8]. Підтвердженням дії «парадокса Гібсона» є тенденції, що склалися на початку XXI сторіччя. На початку 2000-х м'яка монетарна політика потужних економік (США, країни ЄС, Японія, Великобританія) спонукала зростання ціни на золото майже до 2000 дол. США за унцію (рис.4). Тобто, ринкові ціни на золото тісно пов'язані з грошово-кредитною політикою центробанків економічно розвинутих країн світу.

Рисунок 4. Ціна унції золота у 2005-2015 рр. [7]

Слід відмітити, що низькі процентні ставки та нестабільність на фінансових ринках підштовхнула до зростання інтересу переважно до усіх сировинних товарів у цілому. З початком 2000-х років спостерігається стрімке зростання ціни на усі дорогоцінні метали, однак золото мало найбільш стійкий зростаючий тренд, навіть на зважаючи на зниження попиту у 2012 р. [7].

На рисунку 5 представлено золоті запаси світу на прикладі деяких країн на початок 2013 року, що дає змогу порівняти обсяги з Україною. Так частка золота у золотовалютних резервах України у 2013 році становила 7% [9].

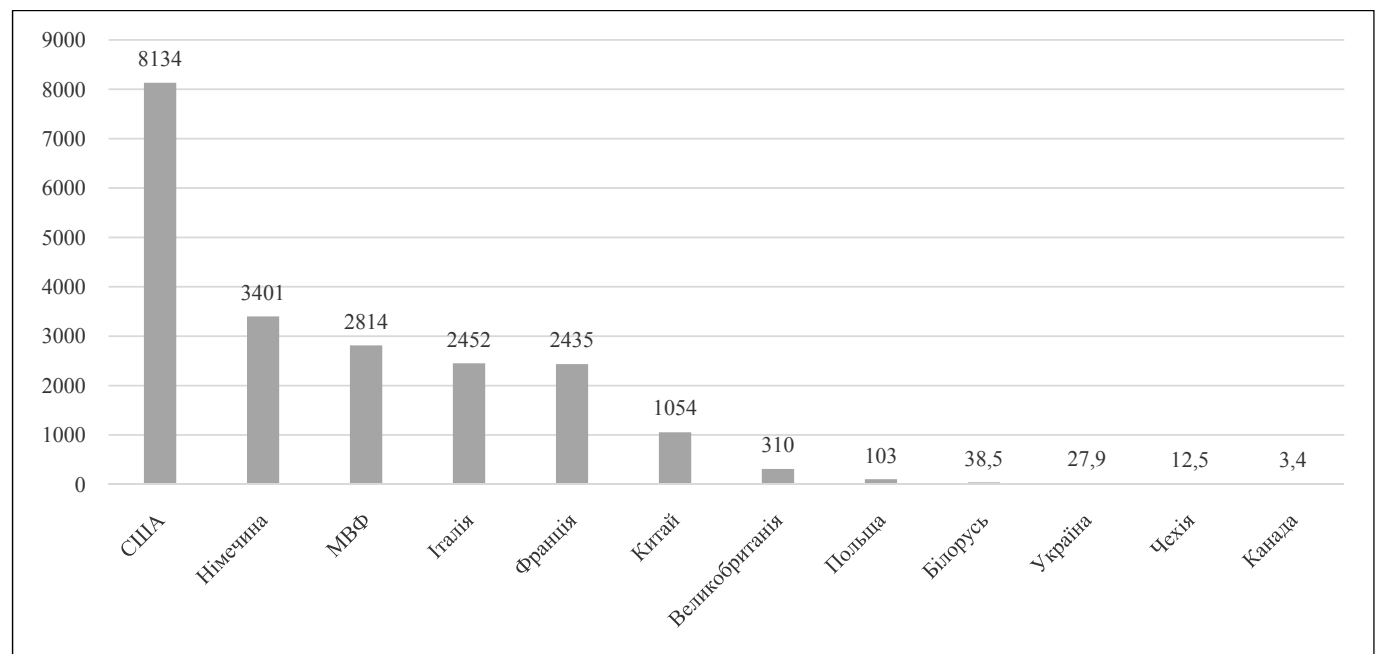

Рисунок 5. Обсяги монетарного золота центральних банків деяких країн (тонни)

Задля збільшення золотих запасів України доцільно активізувати розробку золотих родовищ, яких в Україні близько десяти. Для розробки цих родовищ потрібні значні інвестиції, тобто зараз потрібно створити сприятливе законодавство та гарантувати всебічну підтримку потенційним інвесторам. Перевагами видобутку золота на власній території є підвищення зайнятості, наповнення державного бюджету за рахунок податків та зборів, влиття в економіку країни додаткових коштів та ін.

Крім того, доцільно розглянути можливість введення в обіг такого інноваційного інструменту, як вексель, забезпечений дорогоцінними металами. Вексель забезпечений дорогоцінним металом створює емісійний механізм, так як є одночасно цінним папером і платіжним інструментом. В оборот потрапляють кошти які непотрибуть вилучення, так як вони забезпечені золотом, яке знаходиться у золотовалютному резерві держави. З цього випливає, що золото яке раніше не приносило прибутку стає прибутковим. Держава може випускати такі векселі шляхом надання їх підприємствам, установам, юридичним особам та ін. Їм не потрібно емітувати нові кошти, чи брати їх з бюджету для розрахунку за роботи, послуги та ін. Безперечно такий вид векселя відкриває нові можливості і для підприємств.

Ще однією особливою перевагою забезпеченого золотом векселя є можливість випуску його у іноземній валюті. Законодавством України передбачено, що всі розрахунки у державі проводяться у національній валюті, і лише вексель як цінний папір має право випускатися у іноземній валюті. Це дає змогу підприємствам обирати спосіб розрахунку, в деяких

випадках зменшити втрати від конвертації іноземної валюти в національну, що в часи систематичного росту курсів долара США та Євро, є дуже актуальним [10].

Висновки. Проведений аналіз ринку дорогоцінних металів України, дає змогу виявити певні недоліки його функціонування, основними серед яких – недосконале та недостатнє законодавство, що регламентує діяльність суб'єктів ринку дорогоцінних металів України та некомпетентна поведінка головного регулятора грошово-валютних відносин – Національного банку України. Для вдосконалення та розвитку національного ринку дорогоцінних металів необхідно врахувати світовий досвід проведення операцій з дорогоцінними металами, вдосконалити законодавство, наростити кількість та «асортимент» фінансових послуг як для домогосподарств, так й для юридичних осіб та держави, для цього держава має певним чином активізувати свою діяльність на цьому сегменті ринку фінансових послуг та стимулювати його учасників. Крім того, дослідження показали, що український ринок дорогоцінних металів не повною мірою вивчений й з боку науковців. Таким чином, ситуація на ринку банківських металів в Україні є відображенням загальної економічної ситуації, що склалася в країні.

При дослідженні динаміки золотовалютних запасів України та порівнюючи їх зі світовими, запропоновано шляхи подальшого збільшення золотих запасів України, зокрема шляхом розробки золотих родовищ. Для відкриття цих родовищ потрібні великі інвестиції, тобто державі потрібно створити сприятливе законодавство та гарантувати всебічну підтримку потенційним інвесторам.

Запропоновано введення в обіг такого інноваційного інструменту, як вексель, забезпечений дорогоцінними металами. Обґрунтовано його переваги, так-як вексель забезпечений дорогоцінним металом створює емісійний механізм, та є одночасно цінним папером і платіжним інструментом. Крім того, він виступає як кредитний інструмент та може випускатися номінованим у іноземній валюті. Якщо емітувати векселі, забезпечені золотом, що знаходиться у золотовалютних резервах держави, воно автоматично почне приносити дохід.

Список використаних джерел

1. Marx Karl. A Contribution to the Critique of Political Economy / Marx K. – М. : Progress Publishers, 1977. – 263 p.
2. Gold Demand Trends Q2 2014. World Gold Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gold.org/supply-and-demand/gold-demand-trends/back-issues/gold-demand-trends-q2-2014>.
3. Gold Demand Trends Full Year 2014. World Gold Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gold.org/supply-and-demand/gold-demand-trends/back-issues/gold-demand-trends-full-year-2014>.
4. Курси драгоцєнных (благородных) металлов. Финансовый портал Минфин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/bullion>.
5. Кужельє М.О. Місце банківської системи в структурному регулюванні економіки України // М.О. Кужельє, І.Г. Брітченко / Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – Серія «Економічні науки». – № 1 (21). – 2007. – С. 125-128
6. Золотовалютные резервы Украины. Insiders [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://insiders.com.ua/spravochnik/zolotovalyutnye-rezervy>.
7. Gold price – Major consumer countries. World Gold Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gold.org/investment/statistics/>
8. Robert B. Barsky, Lawrence H. Summers. Gibson's Paradox and the Gold Standard [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nber.org/papers/w1680>
9. Reserves. World Gold Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gold.org/government_affairs/gold_reserves/
10. Кужельє М.О. Оцінювання та регулювання адміністративної гнучкості прийняття рішень в інвестиційній діяльності банків // М.О. Кужельє, М.О. Житар / Науковий вісник НЛТУ України: збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.9. – С. 328-336.

References

1. Marx, K. A Contribution to the Critique of Political Economy. M. : Progress Publishers, 1977.
2. Gold Demand Trend. Q2 2014. World Gold Council: <http://www.gold.org/supply-and-demand/gold-demand-trends/back-issues/gold-demand-trends-q2-2014>
3. Gold Demand Trend. Full Year 2014. World Gold Council: <http://www.gold.org/supply-and-demand/gold-demand-trends/back-issues/gold-demand-trends-full-year-2014>
4. Kursy dragocennyh (blagorodnyh) metallov. Finansovyy portal Minfin: <http://index.minfin.com.ua/bullion>.
5. Kuzheliev M.O., Britchenko I.G. Miske bankiv's'koi' systemy v strukturnomu reguljuvanni ekonomiky Ukraïny // Naukovyy visnyk Poltav's'kogo universytetu spozhyvchoi' kooperacii' Ukraïny. – Serija «Ekonomiczni nauky». No1 (21). 2007. S. 125-128.
6. Zolotovalyutnye rezervy Ukrainy Insiders: <http://insiders.com.ua/spravochnik/zolotovalyutnye-rezervy>.
7. Gold price – Major consumer countries. World Gold Council: <http://www.gold.org/investment/statistics/>
8. Robert, B. Barsky, and Lawrence, H. Summers. "Gibson's Paradox and the Gold Standard": <http://www.nber.org/papers/w1680>
9. Reserves. World Gold Council: http://www.gold.org/government_affairs/gold_reserves/
10. Kuzheliev M.O., Zhytar M.O. Ocinyuvannya ta reguljuvannya administratyvnoi' gnuchkosti pryjnjattja rishen' v investytsijnij dijal'nosti bankiv // Naukovyy visnyk NLTU Ukraïny: zbiryk naukovo-tehnicnyh prac'. L'viv: RVV NLTU Ukraïny. 2014. Vyp. 24.9. S. 328-336.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Кужельє Михайло Олександрович, доктор економічних наук, професор кафедри фінансів
Національний університет Державної податкової служби України
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08201, Україна
e-mail: m-kristo@yandex.ua

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Кужельє Михаил Александрович, доктор экономических наук, профессор кафедры финансов
Национальный университет Государственной налоговой службы Украины
ул. Университетская, 31, г. Ирпень, 08201, Украина
e-mail: m-kristo@yandex.ua

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kuzheliev Mikhailo Olexandrovich, Doktor of Science (Economics), Professor
National State Tax Service University of Ukraine
31, Universitetska street, Irpin, 08201, Ukraine
e-mail: m-kristo@yandex.ua

ОСОБЛИВОСТІ ПРОГНОЗУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТНИМ ДЕФІЦИТОМ В КРАЇНАХ З ТРАНСФОРМАЦІЙНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Лук'яненко І.Г.

Предметом дослідження є бюджетний дефіцит в країнах з трансформаційною економікою та методи його прогнозування та управління.

Метою дослідження є комплексний аналіз особливостей прогнозування та управління тривалим бюджетним дефіцитом, зокрема в країнах з трансформаційною економікою та виокремлення на цій основі першочергових заходів зменшення темпів зростання бюджетного дефіциту та стабілізації економічного стану для української економіки.

В процесі дослідження було використано загальнонаукові методи аналізу і синтезу, методи групування, узагальнення і систематизації даних, а також економіко-математичні методи та моделі.

Результати роботи. Виокремлено основні причини, які призводять до виникнення незбалансованості бюджету в країнах з трансформаційною економікою; досліджено шляхи подолання ними існування тривалого бюджетного дефіциту та обґрунтовано такі, які можуть бути використані в Україні; проаналізовано особливості прогнозування бюджетного дефіциту в країнах з трансформаційною економікою, що дозволило побудувати адекватну економетричну модель для прогнозування та проведення сценарного аналізу зміни дефіциту бюджету для української економіки в залежності від дії зовнішніх шоків та змін основних макроекономічних показників, а також розробити на цій основі першочергові заходи, необхідні для стабілізації економічної ситуації в країні.

Результати дослідження можуть бути використані для формування урядових програм та стратегії розвитку державних фінансів в умовах макроекономічної нестабільності, а також прогнозу дефіциту бюджету як в короткостроковій, так середньостроковій перспективах.

Висновки. Критичний аналіз зарубіжного досвіду дозволив виокремити ключові заходи зменшення темпів зростання бюджетного дефіциту та стабілізації економічного стану для української економіки, одним з яких є повноцінне середньострокове планування бюджетних показників, яке має базуватись на реалістичних прогнозах, що обумовлює необхідність розробки економетричних методів та моделей, які б дозволяли отримувати прогнози з високою точністю з врахуванням взаємозв'язків з основними макроекономічними показниками. Зокрема до таких моделей можна віднести вектор авторегресійні моделі, що було підтверджено побудовою та реалізацією такого типу моделі для прогнозування дефіциту бюджету України. Дослідження загалом підтвердило, що середньострокове прогнозування та планування бюджетної політики, які складають основу Конвергаційних програм, є ефективним засобом управління бюджетним дефіцитом в умовах економічних та структурних перетворень та має сприяти зменшенню темпів зростання дефіциту бюджету та досягненню стабілізації економічної ситуації в Україні.

Ключові слова: тривалий бюджетний дефіцит, методи управління бюджетним дефіцитом, країни з трансформаційною економікою, стабілізація економічного стану, прогнозування, вектор авторегресійні моделі.

ОСОБЕННОСТИ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ БЮДЖЕТНЫМ ДЕФИЦИТОМ В СТРАНАХ С ТРАНСФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКОЙ

Лукьяненко И.Г.

Предметом исследования является бюджетный дефицит в странах с трансформационной экономикой и методы его прогнозирования и управления.

Целью исследования является комплексный анализ особенностей прогнозирования и управления длительным бюджетным дефицитом, особенно в странах с трансформационной экономикой, и, определения на этой основе первоочередных мер по уменьшению темпов роста бюджетного дефицита и стабилизации экономического состояния украинской экономики.

В процессе исследования были использованы общенаучные методы анализа и синтеза, методы группировок, детализации, обобщения и систематизации данных, а также экономико-математические методы и модели.

Результаты работы. Определены основные причины, которые приводят к возникновению несбалансированности бюджета в странах с трансформационной экономикой; исследованы основные направления преодоления ими существования длительного бюджетного дефицита и выделены те из них, которые могут быть использованы в Украине; проанализировано особенности прогнозирования бюджетного дефицита в странах с трансформационной экономикой, что позволило построить адекватную эконометрическую модель для прогнозирования и проведения сценарного анализа изменения дефицита бюджета для украинской экономики в зависимости от внешних шоков и изменений основных макроэкономических показателей, а также разработать на этой основе первоочередные действия, необходимые для стабилизации экономической ситуации в стране.

Результаты исследования могут быть использованы для формирования правительственных программ и стратегии развития государственных финансов в условиях макроэкономической нестабильности, а также прогноза дефицита бюджета в краткосрочной и среднесрочной перспективах.

Выводы. Критический анализ зарубежного опыта позволил выделить ключевые направления уменьшения темпов роста бюджетного дефицита и стабилизации экономического состояния украинской экономики, одним из которых является полноценное среднесрочное планирование бюджетных показателей, которое должно основываться на реалистичных прогнозах, что требует разработки эконометрических методов и моделей, которые позволяли бы получать прогнозы с высокой точностью и с учетом взаимосвязей между основными макроэкономическими показателями. Например, к таким моделям можно отнести вектор авторегрессионные модели, что было подтверждено разработкой и реализацией такого типа модели для прогнозирования дефицита бюджета Украины. Исследование подтвердило, что среднесрочное прогнозирование и планирование бюджетной политики, которые составляют основу Конвергационных программ, являются эффективным способом управления бюджетным дефицитом в условиях экономических и структурных преобразований и должно способствовать уменьшению темпов роста дефицита бюджета и достижению стабилизации экономической ситуации в Украине.

Ключевые слова: длительный бюджетный дефицит, методы управления бюджетным дефицитом, страны с трансформационной экономикой, стабилизация экономического состояния, прогнозирование, векторные авторегрессионные модели.

FORECASTING AND MANAGING FEATURES OF BUDGET DEFICIT IN TRANSITIONAL ECONOMY

Lukianenko I.G.

The object of study is budget deficit in countries with transitional economy and methods of its forecasting and management.

The aim or the study is a comprehensive analysis of the features of forecasting and management of long-term budget deficits, especially in countries with transitional economy and distinguish the basis of priority measures to reduce the growth rate of the budget deficit and stabilize the economic situation of Ukrainian economy.

The study used general scientific methods of analysis and synthesis, methods of grouping, detailing, generalization and systematization of data, as well as economic and mathematical methods.

The results. Author determined the main causes of unbalanced budget appearing in countries with transitional economy; studied ways to overcome long budget deficit and justified those that can be used in Ukraine; analyzed forecasting and management features of budget deficit in countries with transitional economy, that allows to build adequate econometric model for forecasting and conducting of scenario analysis of changes in the budget deficit for the Ukrainian economy, depending on the effect of external shocks and changes in key macroeconomic indicators and to develop on this basis priority measures which are necessary for stabilization of economic situation in the country.

The results can be used to form government programs and strategies for public finances development in terms of macroeconomic instability, as well as to forecast budget deficit in short and medium terms.

Conclusions. Critical analysis of foreign experience allows distinguishing the key measures of reducing the growth rate of the budget deficit and stabilization of the economic situation in Ukraine. One of such measures is a full medium-term planning of budget indicators that should be based on realistic forecast, that causes necessity to develop of econometric methods and models that would allow to obtain forecasts with high accuracy, taking into an account all the relationships with key macroeconomic indicators. In particular, such models may include a vector autoregression model, which was confirmed by the construction and implementation of this type of model the budget deficit forecasting in Ukraine. The study generally confirmed that the medium-term budget forecasting and planning policies that form the basis of Convergence programs is an effective method of managing the budget deficit in terms of economical and structural transformations that should help to reduce the growth rate of the budget deficit and to achieve stabilization of the economic situation in Ukraine.

Key words: long-term budget deficit, methods of the budget deficit management, transition-economy countries, stabilization of economic conditions, forecasting, vector autoregression models.

Актуальність. Проблеми забезпечення фінансової стабільності є одними з пріоритетних та актуальних проблем, які постають перед світовими державами в останнє десятиріччя, особливо перед країнами з трансформаційною економікою, до яких належить і Україна. Саме для них, характерною ознакою є ризик утворення тривалого бюджетного дефіциту, що породжує суттєві фінансові дисбаланси, знижує інвестиційну привабливість та уповільнює економічний розвиток [1,4,6]. Різні країни по-різному реагують на виклики сьогодення, виробляють свої особливі підходи до прогнозування та управління бюджетним дефіцитом, здійснюють пошук специфічних інструментів подолання негативного сальдо бюджету як в короткостроковій, так і довгостроковій перспективах [2,7]. Відповідно, важливим та актуальним завданням є систематизація та критичний аналіз успішного досвіду країн, які змогли за короткий період часу досягти значного зменшення темпів зростання бюджетного дефіциту та стабілізації свого економічного стану, що дозволить використати аналогічні заходи і для української економіки.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Стрімке підвищення інтересу до питань прогнозування та управління бюджетним дефіцитом в контексті забезпечення фінансової стабільності та зменшення темпів зростання бюджетного дефіциту знайшло відображення у появі цілої низки наукових та фахових публікацій, присвячених даній проблематиці [1,2,6,7]. В Україні теоретичними та прикладними аспектами утворення та управління бюджетним дефіцитом, визначенням основних економічних наслідків його тривалого існування, розробкою першочергових заходів щодо його подолання займалось досить широке коло науковців та практиків, які внесли вагомий внесок у дослідженні даного питання, зокрема В. Базилевич, Т.Боголіб, В. Зайчикова, І. Запатріна, О. Заруба, І. Луїна, І. Лютий, А. Машко, В. Опарін, К. Павлюк, Ю. Пасічник, М. Савлук, В. Федосов, І. Чугунов, С. Юрій [1,2,7,11,12]. Серед зарубіжних вчених, що займались даною проблематикою, зокрема питаннями прогнозування та управління бюджетним дефіцитом, слід відзначити А. Лернера, Г. Манківа, Дж. Мартінеза-Варкіза, Д. Перву, Дж. Стігліца, В.Танзі, М. Фрідмена та інших [14 -18].

Постановка проблеми. Не зважаючи на значну кількість праць з даної тематики, актуальними та потребуючими подальшого дослідження залишаються питання, пов'язані з комплексним аналізом особливостей прогнозування та управління тривалим бюджетним дефіцитом, особливо в країнах з трансформаційною економікою та виокремлення на цій основі першочергових заходів зменшення темпів зростання бюджетного дефіциту та стабілізації економічного стану для української економіки. Крім того, актуальними залишаються і проблеми, пов'язані з застосуванням сучасних економіко-математичних методів при емпіричному аналізі та прогнозуванні бюджетного дефіциту як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі, а також оцінка його зміни під впливом внутрішніх та зовнішніх шоків та дестабілізуючих факторів.

Мета і завдання. Метою дослідження є комплексний аналіз, що логічно поєднує теоретичні та практичні проблеми оцінки бюджетного дефіциту та методи управління ним в умовах макроекономічної нестабільності та підвищених ризиків з урахуванням західного досвіду, а також обґрунтування перспективних напрямів прогнозування, оцінювання та управління бюджетним дефіцитом для зменшення темпів його зростання та стабілізації економічної ситуації в Україні. Досягнення мети зумовило вирішення таких основних завдань: виокремити основні причини, які призводять до виникнення незбалансованості бюджету в країнах з трансформаційною економікою; дослідити шляхи подолання ними існування тривалого бюджетного дефіциту та виокремити такі, які можуть бути використані в Україні; виявити вплив бюджетного дефіциту на основні показники соціально-економічного розвитку країни; проаналізувати основні підходи та виокремити особливості щодо прогнозування та управління бюджетним дефіцитом в країнах з трансформаційною економікою; побудувати адекватну економетричну модель для прогнозування та проведення сценарного аналізу зміни дефіциту бюджету в залежності від змін основних макроекономічних показників та розробити на цій основі першочергові заходи, необхідні для стабілізації економічної ситуації в країні.

Результати дослідження. Наявність значного бюджетного дефіциту є достатньо суттєвою проблемою для багатьох країн світу, але особливої гостроти вона набуває для країн з трансформаційною економікою, зокрема України. Протягом останніх років було здійснено ряд заходів щодо зниження темпів зростання від'ємного сальдо українського бюджету, але вони виявились малоефективними, особливо в сучасних кризових умовах. В той же час, такі країни як Польща, Румунія, Чехія, Угорщина, Словаччина, Болгарія, Литва, Естонія, Латвія, Словенія та інші, досягли стабілізації економічного стану та значного зменшення темпів зростання бюджетного дефіциту за відносно короткий проміжок часу, що потребує критичного переосмислення та використання їх досвіду для України. Зауважимо, що незважаючи на офіційне визнання зазначених вище країн як країн із ринковою економікою, їх також можна віднести і до категорії країн з трансформаційною економікою, зважаючи на інтенсивні трансформаційні процеси та структурну перебудову, які притаманні їх економічним системам і до сьогодні [13, с.282].

Ще навіть на теоретичному етапі визначення видів та класифікації бюджетного дефіциту можна виокремити певні відмінності в західному та вітчизняному підходах, які узагальнено відображено в вигляді блок-схеми, наведеної на рисунку.1.

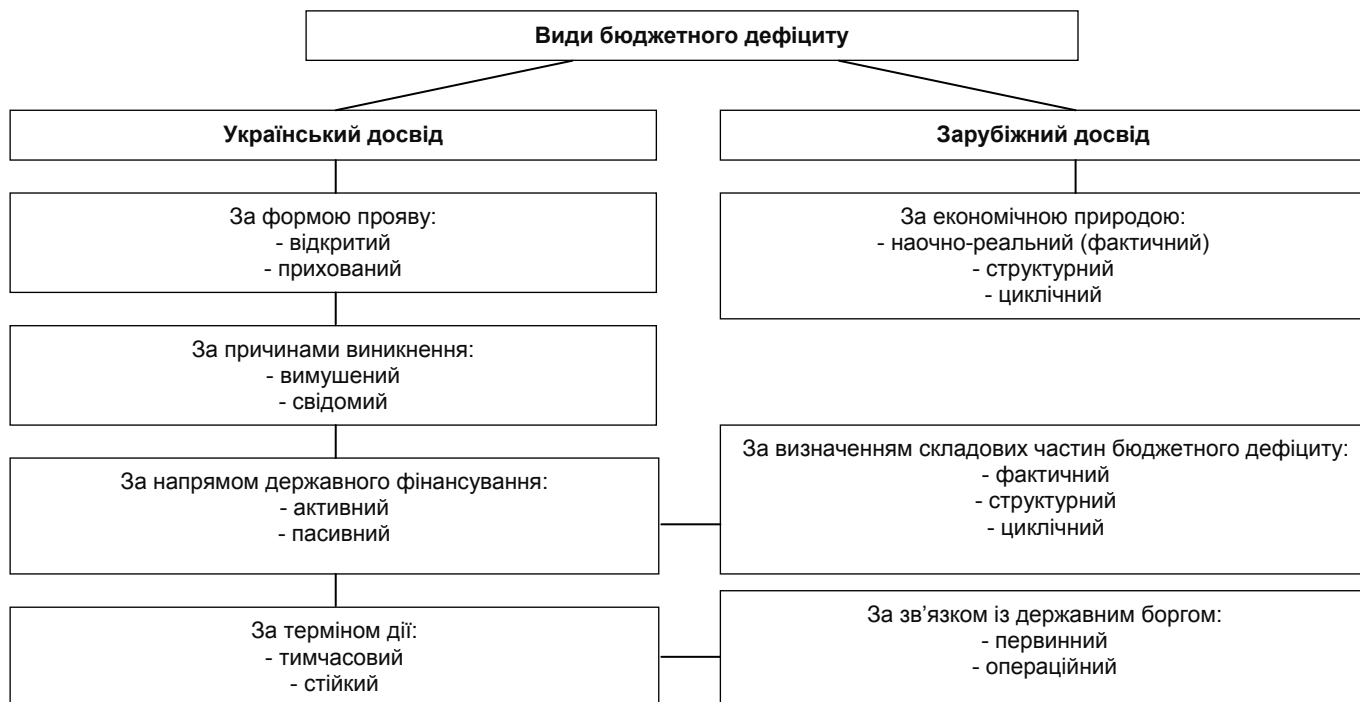

Рисунок 1. Класифікація видів бюджетного дефіциту

**розроблено автором на основі [2, 7, 11,12]*

Як можна побачити з наведеної блок-схеми, українські фахівці застосовують комплексну класифікацію бюджетного дефіциту, розглядаючи його за формою прояву; за причинами виникнення; за напрямом державного фінансування; за визначенням складових бюджетного дефіциту; за терміном дії та зв'язком із державним боргом. В той же час, західні науковці концентруються, в основному, на дослідженні відмінностей між видатками та доходами, які дозволяють визначити ключові фактори утворення бюджетного дефіциту. Саме оперативне регулювання даних інструментів, як показує проведений аналіз західного досвіду, дозволяє не тільки отримувати оперативні прогнози майбутніх значень бюджетного дефіциту, але й визначати найбільш ефективні методи управління бюджетним дефіцитом в залежності від поточної економічної ситуації.

Слід зазначити, що до базових методів управління бюджетним дефіцитом, які зазначаються практично у всіх класичних теоретичних джерелах, відносяться: зростання доходів бюджету та одночасне скорочення витрат; координація процесу залучення зовнішніх і внутрішніх запозичень; запровадження та дотримання критичних показників бюджетного дефіциту; ефективне використання методу секвестеризації бюджету держави для стабілізації економічного стану [11,12]. Однак, як показує дослідження, ряд заходів, реалізованих урядами країн з трансформаційною економікою для подолання критичного рівня дефіциту бюджету, мали певні відміни, що залежали від особливостей національних економічних систем. В таблиці 1 наведено основні методи подолання критичного рівня дефіциту бюджету протягом відносно короткого проміжку часу, що успішно використовувались в окремих країнах із трансформаційною економікою.

Таблиця 1. Методи подолання бюджетного дефіциту в окремих країнах з трансформаційною економікою *

Назва країни	Основні методи подолання бюджетного дефіциту
Польща	Встановлення обмежень боргу (1997) та дефіциту (2004), прийняття Закону про суспільні фінанси, проведення реорганізації органів державного управління відповідно до правил ЄС, планування бюджету на 3-4 роки, зниження частки поточних видатків в загальному обсязі, обмеження дискреційних видатків 1% в реальному вимірі (2011)
Румунія	Встановлення обмежень дефіциту та боргу (2007), прийняття Закону про фінансову відповідальність, проведення реформи в адміністративному апараті, встановлення фінансової консолідації, скорочення соціальних виплат, реформування структури податків, обмеження зростання видатків більше, ніж ВВП до існування дефіциту (2010)
Угорщина	Проведення бюджетної реформи, встановлення прозорості системи прийняття державного бюджету, Закон про фінансову відповідальність (2008), чіткий розподіл функцій між державними органами, конституційне обмеження боргу (з 2016), його щорічне скорочення до рівня 50% від ВВП, але при зростанні реального ВВП
Чехія	Створення нової інформаційної системи державного казначейства на стадіях планування та виконання, встановлення середньострокових цілей, жорсткий контроль над обсягами видаткової частини бюджету, скорочення видатків
Словаччина	Встановлення обмежень боргу (60 %, 2012) та дефіциту (2004), впровадження механізмів автоматичного коригування боргу, обмеження видатків з бюджету, середньострокове бюджетне планування, утворення Фінансової Ради (моніторинг та оцінка)
Литва	Обмеження боргу (1997), встановлення правил здійснення видатків та доходів (2008): збільшення бюджетних призначень не перевищує 0,5% середнього зростання доходів за останні 5 років, скорочення видатків відповідно до зменшення доходів
Словенія	Створення фінансового органу, який відповідає за впровадження фінансових інструментів (2009), спрямування видатків на розвиток економіки, впровадження числових індикаторів макроекономічних показників
Латвія	Встановлення обмежень боргу та дефіциту (2004), впровадження показників якісного контролю виконання бюджету (2010), управління видатками відповідно до зростання доходів, запровадження законодавства про фінансову дисципліну

**Розроблено автором на основі [2, 13-18].*

Як можна побачити з аналізу таблиці 1, особливої активності процес затвердження додаткових бюджетних правил в окремих країнах з трансформаційною економікою набув в останні роки. Це пов'язано передусім із їх прагненням забезпечити фінансову стійкість, підвищити платоспроможність та вдосконалити систему контролю над державними бюджетними інструментами. Головним трендом як розвинених, так і країн з трансформаційною економікою стало орієнтування на впровадження спеціальних Конвергаційних програм (Convergence programs) середньострокового (протягом 3-5 років) управління бюджетом, які фактично можна вважати основною програмою щодо врегулювання та подолання негативних економічних явищ та залучення інструментів, спрямованих на швидше економічне зростання в певній окремій країні. При цьому основною особливістю даних програм є багатоетапне застосування прогнозних значень та кількісного оцінювання взаємозв'язку бюджетного дефіциту із основними макроекономічними та фінансовими показниками на основі застосування економіко-математичних методів та моделей, зокрема методів симулятивних рівнянь та вектор авторегресійних моделей [13,15,16]. Враховуючи західний досвід успішного використання саме вектор-авторегресійних моделей для отримання якісного прогнозу дефіциту бюджету було розглянуто можливість застосування аналогічного підходу для української економіки. Зокрема, використовуючи поняття незбалансованості бюджету як різниці між доходами та витратами, а також достатньо сильний взаємозв'язок показника дефіциту бюджету з рівнем валового внутрішнього продукту та зі зміною державного боргу, було специфіковано найпростішу вектор авторегресійну модель з додатковими екзогенними змінними для короткострокового та середньострокового прогнозування дефіциту бюджету, яка після оцінювання на реальній кварталній інформації за 2002-2014 рр., мала такий вигляд (в дужках надано значення t -статистики):

$$\hat{E}_t = 0.12E_{t-1} - 0.36E_{t-5} + 0.22E_{t-6} - 0.53E_{t-7} + 0.44E_{t-8} + 0.17I_{t-1} + 0.36I_{t-5} - 0.3I_{t-6} + \quad (1)$$

(0.73) (-2.4) (1.6) (-4.3) (2.6) (0.82) (2.3) (-1.76)

$$+ 0.25I_{t-7} + 0.15I_{t-8} + 0.03D_t + 0.17Y_t - 2068.79$$

(1.45) (0.9) (0.85) (3.9) (-0.79)

$$\hat{I}_t = 0.27E_{t-1} - 0.16E_{t-5} + 0.31E_{t-6} - 0.3E_{t-7} - 0.15E_{t-8} - 0.018I_{t-1} + 0.34I_{t-5} - 0.18I_{t-6} - \quad (2)$$

(1.85) (-1.2) (2.3) (-2.7) (-0.9) (-0.1) (2.5) (-1.2)

$$- 0.21I_{t-7} + 0.027I_{t-8} - 0.08D_t + 0.26Y_t - 4835.8$$

(1.4) (0.2) (-2.3) (6.5) (-1.99)

де I_t – доходна частина бюджету в t -му періоді, (млн. грн.); E_t – видаткова частина бюджету в t -му періоді, (млн. грн.); GDP_t – рівень ВВП в t -му періоді, (млн. грн.); D_t – зміна державного боргу в t -му періоді, (млн. грн.). Оцінені коефіцієнти детермінації для рівнянь (1)-(2) відповідно дорівнюють 0.978 та 0.975

Зауважимо, що попередня перевірка часових рядів на стаціонарність за допомогою розширеного Дікі-Фуллера тесту показала, що всі вони є стаціонарними в рівнях, тому їх додаткової трансформації не вимагалось. При цьому, за допомогою критеріїв Акайке (AIC), Шварца (SC) і Ханна-Квінн (HQ), було визначено, що максимальна кількість лагів, які варто включити в специфікацію моделі (1)-(2), дорівнює восьми, з яких статистично значимими є перший, п'ятий, шостий, сьомий та восьмий лаги. Одночасно тест Грейнджера підтвердив правильність специфікації VAR-моделі з включенням додаткових екзогенних змінних. Крім того, значення критеріїв Акайке та Шварца, є найменшими саме для такої специфікації між усіма іншими проаналізованими [5]. Важливою складовою для перевірки стабільності розробленої моделі та аналізу реакції досліджуємих показників на дію зовнішніх шоків є побудова функцій імпульсних відгуків та декомпозицій дисперсій. При цьому функції імпульсних відгуків відображають зміну поточних та майбутніх значень ендогенних показників моделі у відповідь на шок, викликаний зміною одного з них у поточний період часу на одне середньоквадратичне відхилення, а декомпозиція дисперсій дозволяє проаналізувати вплив різноманітних шоків на зміну дисперсії помилки прогнозів для різних періодів упередження.. Графіки розрахованих функцій імпульсних відгуків на основі реалізації моделі (1)-(2) наведено на рис. 2.

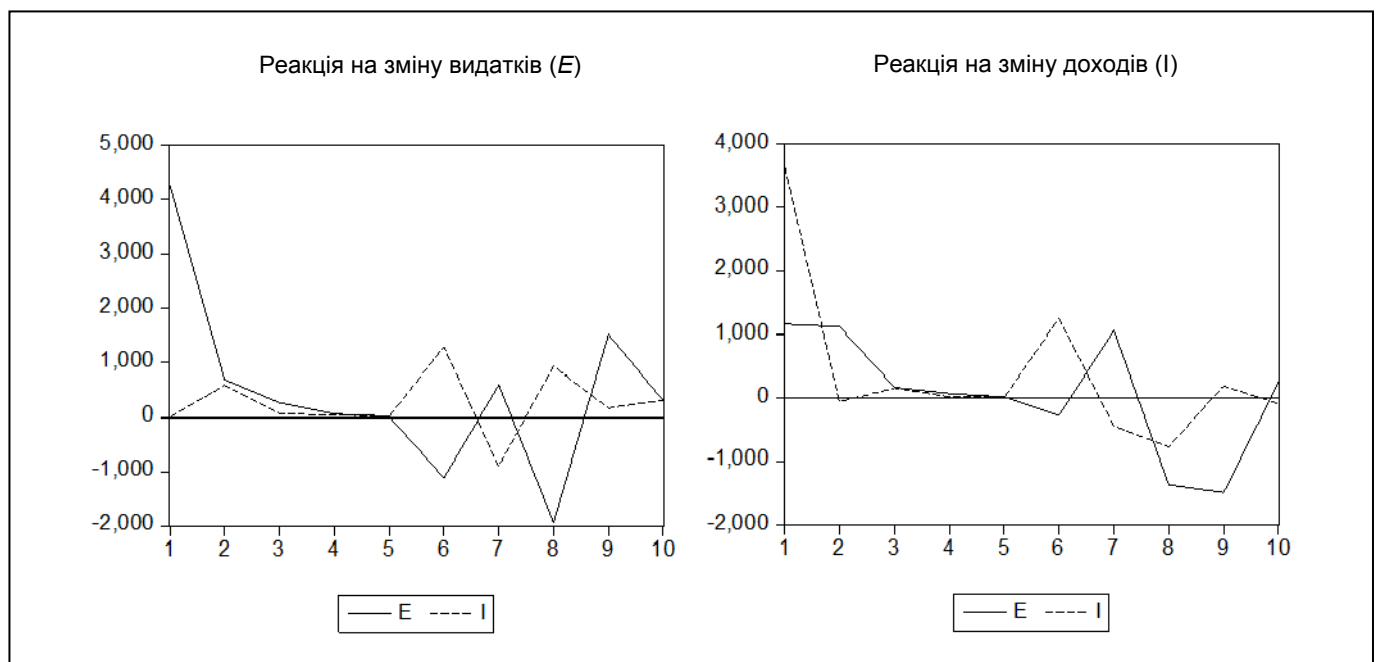

Рисунок 2. Імпульсні функції відгуків реакції видатків (E) та доходів (I) на зміну відповідно в видатках та доходах на одне середньоквадратичне відхилення.

*Розраховано автором.

Як видно з графіків імпульсних функцій відгуків, зображених на рис.2., достатньо суттєвим є вплив шоків на зміну обох досліджуваних показників, при цьому при зростанні доходів зростання витрат відбувається через період, що повторюється при скороченні доходів – витрати зменшуються через період. Це свідчить про взаємозв'язок даних ендогенних показників, на які екзогенні фактори по-різному впливають в різні періоди часу. Крім того, слід відмітити хоча і затухаючий, але відносно тривалий характер дії шоків, що ще раз підтверджує необхідність проведення достатньо виваженої бюджетно-податкової політики та важливість запровадження середньострокового прогнозування та планування. Аналіз графіків декомпозиції дисперсій, наведених на рисунку 3, також підтверджує існування зв'язку між зміною доходів та витрат бюджету, особливо в середньостроковій перспективі. При цьому зміні у доході є більш чутливими до змін у витратах, і з часом такий вплив лише підсилюється..

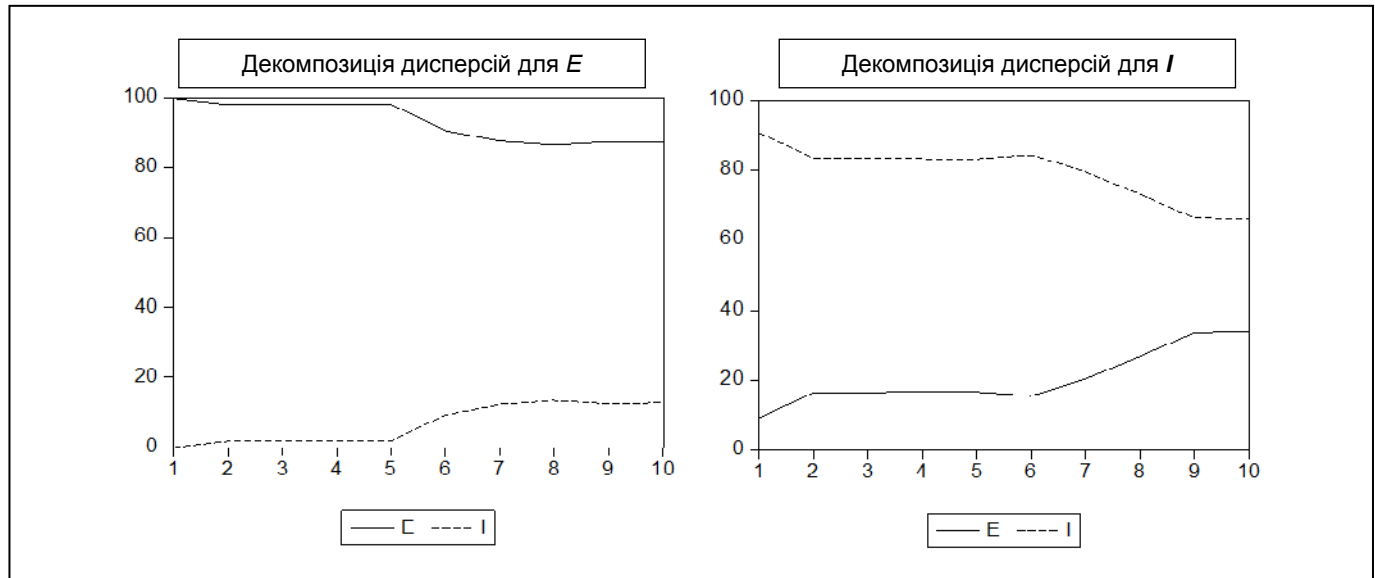

Рисунок 3. Графіки декомпозиції дисперсій показників витратів (E) та доходів (I) моделі (1)-(2)

*Розраховано автором.

Проведений аналіз імпульсних функцій відгуків та декомпозиції дисперсій вказує на стабільність розробленої моделі (1)-(2) та її адекватність. Однак застосування розробленої моделі на практиці для отримання прогностичних значень досліджуваних показників, потребує також оцінки її прогностичної якості. Хоча існує ціла низка критеріїв прогностичної якості, найбільш розповсюдженим з них є показник MAPE (mean absolute percentage error) – абсолютна середня процентна помилка, який розраховується за такою формулою:

$$MAPE = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left| \frac{e_i}{Y_i} \right| \times 100(\%),$$

де n – кількість спостережень; $e_i = Y_i - \hat{Y}_i$ – помилка прогнозу в i -

період часу; $Y_i, \hat{Y}_i$ – відповідно фактичне та прогнозне значення досліджуваного показника в i -період часу. Вважається, що значення показника MAPE менше 10% вказує на високу точність прогнозу, а отже і на високу прогностичну якість моделі. Зауважимо, що розраховане значення показника MAPE для запропонованої моделі (1)-(2) в середньому не перевищує 6%. Таким чином, на її основі можливо прогнозувати майбутні показники бюджетного дефіциту з доволі високою точністю, при умові відсутності в країні несподіваного розвитку кризових подій, наслідком яких буде відчутний злам тенденцій. Саме, протягом 2014 року в Україні відбулось неочікувано значне падіння ВВП, що, відповідно, збільшило помилку прогнозу дефіциту бюджету, розраховану з врахуванням реальних, а не нормативно визначених даних [3]. Не зважаючи на це, слід зазначити, що вектор авторегресійної моделі підтвердили свою дієвість для отримання оперативних прогностичних даних, а також для сценарного аналізу зміни дефіциту бюджету в залежності від зміни ВВП та державного боргу. Зокрема, нами, як приклад, було побудовано та проаналізовано декілька сценаріїв зміни сальдо бюджету в залежності від різної динаміки зміни ВВП та державного боргу за допомогою розробленої VAR моделі (1)-(2). Дослідження різних варіантів можливого розвитку подій, в черговий раз підтвердило думку багатьох науковців та практиків, що скорочення дефіциту бюджету в середньостроковій перспективі є можливим лише за умов утримання падіння ВВП шляхом ефективною економічної політики, спрямованою на стимулювання виробництва, а також виваженої боргової політики, яка б дозволила суттєво скоротити роль запозичень у функціонуванні нашої держави. Крім того, аналіз отриманих результатів за різними сценаріями свідчать про те, що наростання державного боргу швидкими темпами лише негативно впливатиме на незбалансованість бюджету. Через це, як свідчить західний досвід, необхідно створити єдину середньострокову програму щодо жорсткого контролю над зовнішніми позиками та створення умов фінансування бюджету власними ресурсами. Наразі в Україні Кабінетом Міністрів прийнята Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2013-2015 рр [8]. Основними її завданнями є забезпечення економічно безпечного рівня державного боргу на рівні 31% ВВП до 2015 р., поступове зменшення розміру зовнішніх кредитів, реформування боргової політики, при цьому строк кредиту в середньому складатиме 5,2 роки [8]. Крім цього, було розплановано виплати за отриманими позиками Міністерством фінансів до 2040 р., показники довгострокового планування яких наведено на рис. 4. Варто зазначити, що даний прогноз має також переглядатися щорічно, оскільки його значення не включають можливості майбутніх запозичень. Таким чином, прогнозовані витрати на обслуговування та погашення боргу мають бути якомога реалістичними для більш точного планування витрат державного бюджету.

Незважаючи на це, політичні зміни, які відбулись в країні, та вкрай негативне становище економіки вплинули на подальшу діяльність щодо залучення позик

На сьогодні зростання заборгованості через збільшення обмінного курсу, а також відсутність коштів на рахунках, спричиняють перегляд шляхів фінансування бюджетного дефіциту. Кошти від МВФ, які надішли в березні 2015 року сприятимуть покращенню фінансового стану, проте необхідним є вироблення дієвої середньострокової стратегії уряду та визначення, зокрема і на основі аналізу західного досвіду, основних ризиків, які можуть виникнути при її практичному запровадженні.

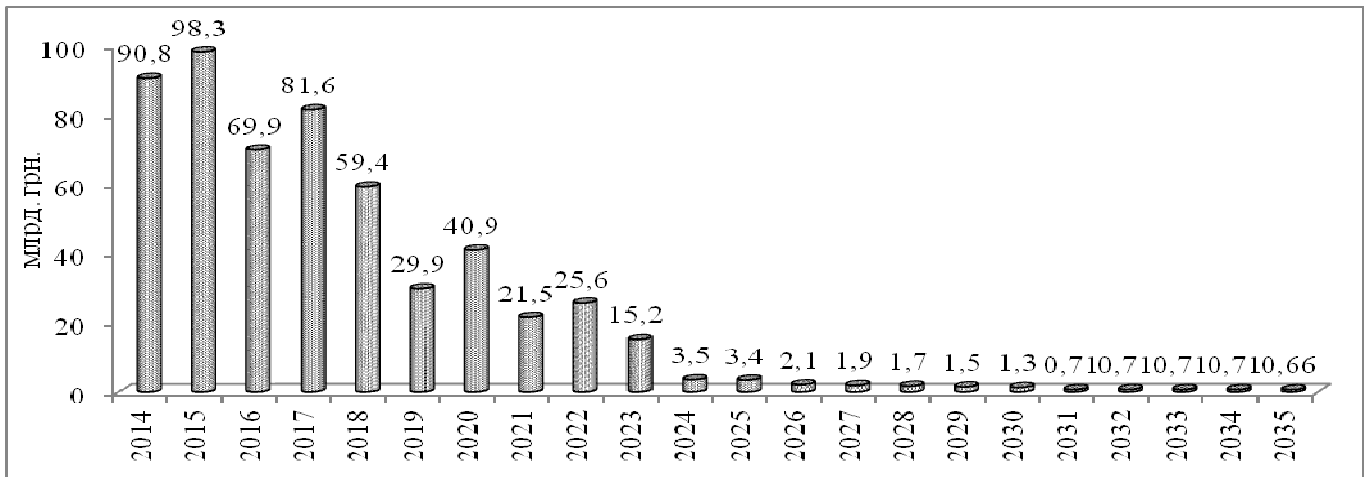

Рисунок 4. Динаміка запланованих виплат за борговими зобов'язаннями в 2014-2035 рр., млрд. грн.

*побудовано автором на основі [8-10].

Висновок Проведений аналіз управління незбалансованістю бюджету протягом останніх років в країнах із трансформаційною економікою виявив основні напрями та послідовність ефективних заходів, спрямованих на зниження темпів зростання бюджетного дефіциту та ризиків дефолту для української економіки. Зокрема, підтверджено необхідність розробки Конвергаційних програм для України, які сприяють визначенню ключових завдань, що підлягають першочерговому вирішенню для досягнення збалансованості бюджету. До основних заходів по стабілізації ситуації можна також віднести: прийняття законів щодо фінансової відповідальності; зменшення витрат на адміністративний апарат; проведення реформи пенсійного фонду по зменшенню пенсійних витрат; реформування податкової системи в частині скорочення кількості податків та зборів, а також розробці нових підходів щодо оподаткування; перегляд витрат на соціальні витрати. Крім того, ключовим завданням залишається удосконалення середньострокового планування бюджетних показників, яке має базуватись на реалістичних прогнозах, що обумовлює необхідність розробки економетричних методів та моделей, які б дозволяли отримувати прогнози з високою точністю, були б простими для застосування на практиці; враховували б взаємозв'язки з основними макроекономічними показниками, а також слугували основою для формування та проведення сценарного аналізу та аналізу чутливості досліджуваних показників на дію зовнішніх та внутрішніх шоків. Зокрема до таких моделей можна віднести вектор авторегресійні моделі, що було підтверджено побудовою та реалізацією такого типу моделей для прогнозування дефіциту бюджету і аналізу сценаріїв можливого розвитку за різних припущень та початкових умов для української економіки.

Загалом, середньострокове прогнозування та планування бюджетної політики, що складають основу Конвергаційних програм, є ефективним засобом управління бюджетним дефіцитом в умовах економічних перетворень та має сприяти зменшенню темпів зростання дефіциту бюджету та досягнення стабілізації економічної ситуації в Україні.

Список використаних джерел

1. Боголіб Т.М. Середньострокове бюджетне планування як бюджетний механізм стимулювання економічної активності в Україні / Т.М. Боголіб // Інвестиції: практика і досвід. – 2011. – №12. – С. 121 – 125.
2. Зайчикова В.В. Удосконалення бюджетного законодавства в контексті європейського досвіду скорочення дефіциту бюджету / В.В. Зайчикова // Фінанси України. – 2011. – №5. – С. 56-67.
3. Закон України «Про Державний бюджет на 2014 рік» із змінами від 27.03.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/719-18
4. Лозицький В.П., Гаєвська О.В. Концептуальні засади запровадження середньострокового планування в Україні / В.П. Лозицький, О.В. Гаєвська // Фінанси України. – 2012. – №9. – С. 37-42.
5. Лук'яненко І.Г., Городніченко Ю.О. Сучасні економетричні методи у фінансах : навчальний посібник / І.Г. Лук'яненко, Ю.О. Городніченко. – К.: Літера ЛТД, 2002. – 350 с.
6. Лук'яненко І.Г. Проблеми управління бюджетним дефіцитом для забезпечення фінансової безпеки України / І.Г. Лук'яненко // Вісник ДДФА (Дніпропетровської державної фінансової академії). Економічні науки, №2(32). – 2014. – С.178-185.
7. Машко А. Дефіцит бюджету: сутність, причини виникнення та проблеми управління / А. Машко // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2012. – Вип. 2 (7). – С. 308-314.
8. Постанова Кабінету Міністрів №320 «Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2013-2015 роки» від 29 квітня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/320-2013-%D0%BF
9. Прогнозні платежі з погашення та обслуговування діючих кредитів (позик) до повного їх погашення станом на 05.02.2014 / Міністерство фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: minfin.gov.ua/file/link/393013/file/Debt_payments.pdf
10. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: minfin.gov.ua
11. Теорія фінансів : підручник. / Під заг. ред. Федосова В. М., Юрія С. І. — К.: Центр учб. л-ри, 2010. — 573 с.
12. Чугунов І.Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку / І.Я. Чугунов. — К.: НІОС, 2003. — 485 с.
13. Convergence Programme of the Czech Republic. – April 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ec.europa.eu/europe2020/pdf/nd/cp2013_czech_en.pdf
14. J. Martinez-Vazquez, J. Boex Budgeting and Fiscal Management in Transitional Countries./ Martinez-Vazquez J., Boex J. – Georgia State University, Working Paper 00-6. – September 2000. – 48 p.
15. D. Pîrveu, E. Clîpici. Budget Deficit Perspectives in Romania. - Universitatea din Pitești/ Pîrveu D., Clîpici E.. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: steconomice.utoradea.ro/anale/volume/2008/v3-finances-banks-accountancy/079.pdf
16. C. Purfield .Fiscal Adjustment in Transition Countries: Evidence from the 1990s./ Purfield C. – IMF Working Paper. – August 2002. – 21 p.
17. J. Stiglitz Stability with Growth: Macroeconomics, Liberalization and Development / Stiglitz J., Ocampo J. A., Spiegel S., et.al. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 567 p.
18. V. Tanzi V. Fiscal policies in economies in transition / Tanzi V.. – Washington DC : International Monetary Fund, 2004. – 182 p

References

1. Bogolib, T.M. *Serednyostrokove byudjetne planuvannya yak byudjetnii mechanism styimulyuvannya ekonomichnoi aktivnosti v Ukraini*. // *Investizii: praktika i dosvid*. 2011. No12. S. 121–125.
2. Zaichikova, V.V. *Udoskonalennya byudjetnogo zakonodavstva v konteksti yevropeiskogo dosvidu skorochennya deficitu byudjetu*. // *Finansi Ukraini*. 2011. No5. S.56-67.
3. *Zakon Ukraini "Pro Dergavni budget na 2014 rik» iz zminami vid 27.03.2014*. zakon4.rada.gov.ua/laws/show/719-18
4. Lozichkii, V.P., Gayevska, O.V. *Konzeptyualni zasady zaprovadgenya serednyostrokovogo planuvannya v Ukraini*. // *Finansi Ukraini*. 2012. No9. S. 37-42.
5. Lukianenko, I.G., Gorodnichenko, Yu.O. *Suchasni econometricni metodi v finansah*. K. : Litera LTD, 2002. 350 s.
6. Lukianenko, I.G. *Problemi upravlinya budgetnim defizitom dlya zabezpechenya finansovoi bezpeki Ukraini*. // *Visnik DDFA. Ekonomichni nauki*, No2(32). 2014. S.178-185.
7. Mashko, A. *Deficit byudjetu: sutnist, prichini viniknennya ta problemi upravlinnya*. // *Socialno-ekonomichni problemi i derjava*. 2012. Vip. 2(7). S.308-314.
8. *Postanova Kabinetu Ministriv No320 «Pro zatverdgenya Serednyostrokovoi stratrgii upravlinya dergavnim borgom na 2013-2015 roki» vid 29 kvitnya 2013 r.* zakon2.rada.gov.ua/laws/show/320-2013-%D0%BF
9. *Prognozni plategi z pogashenya ta obslugovunya diyuchih kreditiv (pozik) do povnogo ich pogashenya stanom na 05.02.2014 / Ministerstvo finansiv Ukraini*. minfin.gov.ua/file/link/393013/file/Debt_payments.pdf
10. *Oficiinii sait Ministerstva Financiv Ukraini* www. minfin.gov.ua.
11. *Teoriya finansiv: pidruchnik / Pid zag. red. Fedosova V.M., Yuriya S.I. K.: Zentr uchb. I-ri*, 2010. 573 s.
12. Chugunov, I.Ya. *Budgentnii mehanizm reguluvannya ekonomichnogo rozvitku*. K. : NHIOS, 2003. 485 s.
13. *Convergence Programme of the Czech Republic. – April 2013*. ec.europa.eu/europe2020/pdf/nd/cp2013_czech_en.pdf
14. Martinez-Vazquez, J., Boex J. *Budgeting and Fiscal Management in Transitional Countries*. Georgia State University, Working Paper 00-6. – September 2000. 48 p.
15. Pirvu, D., Clipici, E. *Budget Deficit Perspectives in Romania*. Universitatea din Pitesti. 2011. steconomice.uoradea.ro/anale/volume/2008/v3-finances-banks-accountancy/079.pdf
16. Purfield, D. *Fiscal Adjustment in Transition Countries: Evidence from the 1990s*. IMF Working Paper. August 2002. 21 p.
17. Stiglitz J., Ocampo J.A., Spiegel S., et.al. *Stability with Growth: Macroeconomics, Liberalization and Development*. Oxford: Oxford University Press, 2006. 567 p.
18. Tanzi, V. *Fiscal policies in economies in transition*. Washington DC : International Moneraty Fund, 2004. 182 p

ДАНІ ПРО АВТОРА

Лук'яненко Ірина Григорівна, завідувач кафедри фінансів, д.е.н., професор,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
вул. Сковороди, 2, кафедра фінансів, НаУКМА, Київ, 04070, Україна
e-mail: luk@kse.org.ua

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Лукьяненко Ирина Григорьевна, заведующая кафедры финансов, д.э.н., профессор
Национальный университет «Києво-Могилянская академия»
ул. Сковороды 2, кафедра финансов НаУКМА, г.Київ., 04070, Украина
e-mail: luk@kse.org.ua

DATA ABOUT THE AUTHOR

Lukianenko Iryna Grygoryvna, head of the Department of Finance, Doctor of Economic Science, Professor,
National University of "Kyiv-Mohyla Academy"
Skovoroda 2, street, Department of Finance, NaUKMA, Kyiv, 04070, Ukraine
e-mail: luk@kse.org.ua

УДК 336.143(477)

ПЕРЕДУМОВИ ТА НАПРЯМКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Перчук О.В.

Предметом роботи є теоретичні основи бюджетної політики як ефективного інструменту впливу на соціально-економічний розвиток країни.

Метою роботи є аналіз проблем бюджетної політики на сучасному етапі та визначення основних напрямів її модернізації в середньостроковій перспективі для забезпечення соціальної та фінансової стабільності в державі.

Методологічною основою дослідження є система загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, таких як системний аналіз, синтез, економіко-статистичні методи. На основі системно-аналітичного методу зроблено теоретичне узагальнення розробок і пропозицій провідних вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем визначення основних напрямів модернізації бюджетної політики.

Результати роботи. Обґрунтовано роль та завдання бюджетної політики в умовах макроекономічної нестабільності. Проаналізовані тенденції розвитку бюджетної політики в останні роки та визначені основні недоліки в процесі формування дохідної та видаткової частин бюджету. Обґрунтовані основні напрями модернізації бюджетної політики України на сучасному етапі.

Галузь застосування результатів. Організація та проведення наукових досліджень у сфері державних фінансів при формуванні основних напрямків реалізації бюджетної політики.

Висновки. Стратегічною метою модернізації бюджетної політики є забезпечення фінансової та соціальної стабільності в країні, яка б відповідала національним інтересам держави. Основними заходами мають стати: підвищення ефективності державних видатків; підвищення ефективності та продуктивності державних інвестицій; розширення фінансової бази місцевих органів влади; підвищення ефективності боргової політики; оптимізації державних цільових та бюджетних програм; впровадження середньострокового стратегічного планування і прогнозування.

Ключові слова: бюджетна політика, бюджетна стратегія, доходи бюджету, видатки бюджету, бюджетне планування, фінансово-економічна криза, національна економіка.

ПРЕДПОСЫЛКИ И НАПРАВЛЕНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Перчук О.В.

Предметом работы являются теоретические основы бюджетной политики как эффективного инструмента воздействия на социально-экономическое развитие страны.

Целью работы является анализ проблем бюджетной политики на современном этапе и определение основных направлений ее модернизации в среднесрочной перспективе для обеспечения социальной и финансовой стабильности в государстве.

Методологической основой исследования являются система общенаучных и специальных методов исследования, таких как системный анализ, синтез, экономико-статистические методы. На основе системно-аналитического метода сделано теоретическое обобщение научных концепций, разработок и предложений ведущих отечественных и зарубежных ученых по проблемам определения основных направлений модернизации бюджетной политики.

Результаты работы. *Определена роль и задачи бюджетной политики в условиях макроэкономической нестабильности. Проанализированы тенденции развития бюджетной политики в последние годы и определены основные недостатки в процессе формирования доходной и расходной частей бюджета. Обоснованы основные направления модернизации бюджетной политики Украины на современном этапе.*

Область применения результатов. *Организация и проведение научных исследований в сфере государственных финансов при формировании основных направлений реализации бюджетной политики.*

Выводы. *Стратегической целью модернизации бюджетной политики является обеспечение финансовой и социальной стабильности в стране, которая бы отвечала национальным интересам государства. Основными мерами должны стать: повышение эффективности государственных расходов; повышение эффективности и производительности государственных инвестиций; расширение финансовой базы местных органов власти; повышение эффективности долговой политики; оптимизации государственных целевых и бюджетных программ; внедрение среднесрочного стратегического планирования и прогнозирования.*

Ключевые слова: бюджетная политика, бюджетная стратегия, доходы бюджета, расходы бюджета, бюджетное планирование, финансово-экономический кризис, национальная экономика.

PRECONDITIONS AND DIRECTIONS OF MODERNIZATION OF THE BUDGET POLICY OF UKRAINE AT THE PRESENT STAGE

Perchuk O.V.

The subject of the research is theoretical principles of budgetary policy as an efficient tool of influence on the social economic development of the country.

The aim is to analyze the problems of budgetary policy at the present stage and identifying key directions of modernization in the medium term to ensure social and financial stability.

The methodological basis of the research is a system of general scientific and special methods of investigation such as system analysis, synthesis, economic and statistical methods. Based on system analytical method, there were made theoretical generalization of scientific concepts, developments and proposals of leading national and foreign scientists on problems identifying key areas of modernization budgetary policy.

Progress made. *The role and objectives of budgetary policy in terms of macroeconomic instability were defined. The tendencies of budgetary policy in recent years were analyzed and major shortcomings in the formation of revenues and expenditures were identified. The basic directions of modernization budget policy of Ukraine at the present stage were grounded.*

Field of results application. *Organizing and conducting research in the area of government finances while forming the principal directions in the budgetary policy realization.*

Conclusions. *The strategic goal of modernization budget policy is to provide financial and social stability in the country which would correspond to the national interests of the state. The key measures are to be taken: efficiency improvement of government expenditures, enhance of the efficiency and productivity of government investments, financial base expansion of local authorities; efficiency improvement of debt policy, target and budget programs optimization, introduction of medium-term strategic planning and forecasting.*

Key words: budget policy, budget strategy, budget revenues, budget expenditures, budget planning, financial and economic crisis, national economy.

Постановка проблеми. В умовах несприятливих довгострокових тенденцій, що посилились у кризовий період розвитку економіки України, та існуванні загрози стійкості бюджету постала потреба в модернізації бюджетної політики держави. Стратегічною метою модернізації бюджетної політики є забезпечення фінансової та соціальної стабільності в країні, яка б відповідала національним інтересам держави. Основні напрями бюджетної політики на сучасному етапі мають бути розроблені відповідно до Програми діяльності Кабінету Міністрів України і з урахуванням виконання програми співпраці з міжнародними фінансовими організаціями.

Ступінь дослідження даної проблеми. Теоретико-методологічні основи бюджетної політики висвітлені в роботах вітчизняних та зарубіжних науковців. Важливу роль у дослідженні бюджетної політики відіграли такі вчені, як: Т.М. Боголіб, С.О.Булгакова, С.В. Васильчак, В.Г. Дем'янишин, Н.Г. Іванова, Т.М. Ковальова, Д.Л. Комягін, Т.Ф. Куценко, Л.В. Лисяк, С.В. Мочерний, Ц.Г.Огонь, В.М. Опарін, І.Я. Чугунов, С.І. Юрій, Ф.О. Ярошенко та ін. Але в сучасній економічній науці у формуванні напрямів реалізації бюджетної політики в кризовий період немає однозначності, тому багато питань є відкритими та дискусійними.

Предметом дослідження є теоретичні засади бюджетної політики як ефективного інструменту впливу на соціально-економічний розвиток країни. **Метою статті** є аналіз проблем бюджетної політики на сучасному етапі та визначення основних напрямів її модернізації в середньостроковій перспективі для забезпечення соціальної та фінансової стабільності в державі. Для досягнення поставленої мети в статті були вирішені такі **завдання**: обґрунтовано роль та завдання бюджетної політики в умовах макроекономічної нестабільності; проаналізовані тенденції розвитку бюджетної політики в останні роки та визначені основні недоліки в процесі формування дохідної та видаткової частин бюджету, а також обґрунтовані основні напрями модернізації бюджетної політики України на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Бюджетна політика є важливим чинником управлінського впливу інститутів виконавчої влади на сферу державних фінансів та бюджетних відносин як при розробці, так і при здійсненні стратегії і тактики регулювання економічної та соціальної сфери шляхом формування, розподілу і перерозподілу державних коштів [1, с.157]. Нові виклики

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

формують запит на розробку ефективної та науково-обґрунтованої стратегії бюджетної політики. Вона має включати не лише перегляд пріоритетів та орієнтирів видаткової політики в умовах невизначеності стосовно економічних перспектив, але й збереження високої динаміки реформ бюджетної системи з метою підвищення дієвості та ефективності бюджетних механізмів [2, с. 5]. При розробці бюджетної політики на сучасному етапі також необхідно враховувати, що вітчизняна економіка переживає глибоку фінансово-економічну та політичну кризу, яка суттєво актуалізувала питання, пов'язані із формуванням ефективної системи наповнення бюджету, необхідності узгоджених дій органів державної влади та місцевого самоврядування щодо протидії фінансово-економічним дисбалансам.

Активізація можливостей бюджетної політики потребує раціонального використання її регуляторного потенціалу, насамперед визначення шляхів підвищення її ефективності [3, с.51]. Ефективність бюджетної політики потрібно оцінювати на основі двох критеріїв: по-перше, фінансової ефективності бюджетної політики, по-друге, її соціально-економічної ефективності.

Бюджетна політика формується у ході бюджетного процесу, вона передбачає розробку механізму мобілізації грошових коштів у бюджет та вибір напрямів їх використання. Держава використовує бюджет для концентрації і цілеспрямованого розподілу фінансових ресурсів для надання суспільних послуг та реалізації загальнодержавних програм. Завдяки цьому уряд може впливати на розвиток суспільного виробництва та створювати стимули для ефективного використання наявних ресурсів. Динаміка виконання бюджету, його обсягу є віддзеркаленням фінансового стану держави. На підтвердження цього доцільно наголосити на незадовільному стані виконання бюджету в останні роки (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка виконання Державного бюджету України в 2012-2013рр.

Показник	2012			2013		
	План, млрд грн	Факт		План, млрд грн	Факт	
		Сума, млрд грн	у % до плану		Сума, млрд грн	у % до плану
ВВП номінальний	1500,0	1459,1	97,2	1576,0	1444,0	91,6
Державний бюджет:						
доходи	384,0	342,3	89,1	363,3	339,2	93,4
видатки	427,0	395,7	92,7	438,8	403,4	91,9
дефіцит	43,0	53,4	124,4	75,5	64,2	85,0

Джерело: розраховано заданими Державної казначейської служби України [4].

Як свідчать дані таблиці, ВВП як джерело формування фінансових ресурсів продовжувало знижуватися у номінальному та реальному виразах, що негативно впливало на виконання доходів та видатків бюджету, а дефіцит бюджету зростав. Крім того, наявність у бюджеті так званого прихованого дефіциту становить загрозу видаткам бюджету (разом із соціальними програмами та ризиком виникнення нової бюджетної заборгованості). Як наслідок маємо фінансову розбалансованість державних фінансів, що залежить від неспроможності держави виконувати фінансову функцію (через недостатність доходів), неконтрольованого зростання державних витрат та неможливості покриття дефіциту за рахунок запозичень на прийнятних умовах.

Динаміка державних видатків у бюджетних розпорядників коштів останнім часом за основними бюджетними програмами засвідчує їх щорічне перевищення над фінансовими можливостями у 1,8-2,5 рази. Для обґрунтування обсягів та структури бюджетних запитів наявна законодавча база, яка дає можливість визначити відповідну потребу у коштах, однак вона не досконала, оскільки була сформована без урахування фінансових можливостей держави. За цих умов обсяги видатків, які не забезпечені бюджетними ресурсами на 2012-2013 рр. згідно з нормативно-правовими актами України, за експертною оцінкою, становили 200-250 млрд грн. [5, с. 9].

На формування доходів і видатків бюджету держави, їх обсяги і динаміку прямо впливає макроекономічна ситуація в країні і безпосередньо обсяг ВВП як джерело фінансових ресурсів. В економіці, де поширені тіньові відносини за низької капіталізації фінансової системи, значного обсягу взаємних неплатежів, сировинної спрямованості експорту, політичної нестабільності наявні серйозні труднощі у формуванні реальних доходів бюджету при досить низькій фінансовій можливості держави, що засвідчує обсяг бюджету за останні 20 років.

Сьогодні під час формування бюджетної політики в сфері доходів необхідно враховувати економічне становище в Україні, завдання національної економіки: стимулювання динамічного розвитку економіки, структурну перебудову економіки, зменшення інфляції, стимулювання розвитку самозайнятості, підвищення добробуту населення. Кінцевою метою формування доходної частини Державного бюджету має бути пошук паритету між інтересами підприємництва та державними інтересами. Це означає, що бюджетна політика доходів не повинна бути тягарем для підприємництва та стримувати його економічний розвиток.

У світовій практиці узагальнюючим показником формування бюджету вважається співвідношення обсягів доходів бюджету, включаючи їхню податкову складову та ВВП, що дає змогу визначити частку ВВП, яка в процесі перерозподілу доходів залишається в державному секторі у вигляді доходів бюджету (табл.2).

Таблиця 2. Податкове й бюджетне навантаження в Україні у 2006-2013 рр., %ВВП

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Доходи зведеного бюджету	31,6	30,8	31,3	31,6	33,7	30,3	31,7	30,4
Податкові надходження	23,1	22,4	23,9	22,7	21,4	25,5	25,6	24,3
Видатки зведеного бюджету	32,3	31,9	32,6	33,6	39,9	31,7	31,7	34,8
Дефіцит бюджету	-0,7	-1,1	-1,3	-2,0	-6,2	-1,4	-3,3	-4,4

Джерело: розраховано за даними Міністерства фінансів України [6].

Потрібно відмітити, що зростання податкового й бюджетного навантаження в Україні протягом останніх років не дає їй змоги досягти конкурентних переваг, компенсувати технологічне й інституціональне відставання та фактично консервує нерозвиненість ринків, їх слабку інтеграцію в світову торгівлю. Крім того, податкова система функціонує в умовах високої залежності надходжень до бюджету не лише від циклів економічної активності, а й поточної кон'юнктури світових ринків щодо вартості енергоносіїв, стану міжнародної фінансової системи, політичної ситуації в країні тощо. Висока собівартість вітчизняної продукції через використання для її виробництва імпортованих енергоносіїв призводить до втрати її конкурентних переваг та недоотримання прибутків, що, у свою чергу, зумовлює зменшення податкових надходжень [7, с.63].

Більшість науковців вважає, що ефективнішою є розробка не податкової, а податково-бюджетної стратегії, де помірні податки поєднуються з ефективними державними витратами, котрі передбачають спрямування податкових надходжень у сфери, від яких залежить довгострокове економічне зростання країни. Таким чином, першорядного значення набуває

відповідність зобов'язань фінансовим можливостям, що досягаються завдяки оптимальному податковому навантаженню та виваженій фінансовій політиці держави.

Досягнення фінансово-економічної стабільності та стійкого прогнозованого розвитку країни можливе насамперед завдяки зміні підходів до формування бюджетів всіх рівнів. Передбачений у Бюджетному кодексі України принцип розмежування і закріплення податків за окремими ланками бюджетної системи не стимулює територіальній громаді та адміністративно-територіальній одиниці до розширення податкової бази та виконання показників державного бюджету, особливо в частині податків і зборів, що зараховуються до відповідного бюджету.

Взаємовідносини державного бюджету з місцевими бюджетами мають забезпечувати стійкий економічний розвиток регіонів шляхом [8, с.55]:

- забезпечення збалансованості бюджетів територіальних громад та оптимального співвідношення державного та місцевих бюджетів;
- зміцнення дохідної бази місцевих бюджетів шляхом перегляду підстав надання пільг за галузевою ознакою з урахуванням їх ефективності;
- комплексного використання програмно-цільового методу під час складання та виконання місцевих бюджетів;
- інтеграції складових середньострокового бюджетного планування у бюджетний процес на місцевому рівні;
- спрямування державних інвестиційних ресурсів, у тому числі коштів державного фонду регіонального розвитку, на розбудову та модернізацію інфраструктури регіонів, що сприятиме збереженню наявних та створенню нових робочих місць;
- удосконалення формульного розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів між державним бюджетом та місцевими бюджетами з урахуванням змін, внесених до актів податкового і соціального законодавства;
- забезпечення зарахування до доходів місцевих бюджетів, що не враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів, частини податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб;
- розмежування повноважень між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на засадах децентралізації влади.

Нагальною потребою, по-перше, є децентралізація фінансових ресурсів шляхом зарахування податків до державного бюджету та залишення їх у частині на територіальному рівні на постійній основі, що має бути закріплено у Бюджетному кодексі України. По-друге, необхідно відмовитися від практики зустрічних потоків фінансових ресурсів за формулою «податки-державний бюджет-субвенції/дотації з державного бюджету громаді за рахунок тих самих податків чи зборів». Звісно, децентралізація фінансових потоків потребує делегування певних повноважень, що сприятиме розвитку місцевого самоврядування і зміцненню державності. Розширення повноважень територіальних громад у сфері управління державними фінансами забезпечить зміцнення бюджетної системи та нівелює питання недоцільної федералізації в Україні. З цих позицій доходи, видатки бюджету та суспільні блага мають стати головними складовими організації й реалізації бюджетної політики в країні у цілому та регіонах зокрема [5, с. 12].

Уряд визначив наступні пріоритетні завдання бюджетної політики в 2015 році:

- утримання граничного обсягу дефіциту державного бюджету в межах 3 відсотків валового внутрішнього продукту;
- утримання обсягу державного боргу на економічно безпечному рівні, але не більше 55 відсотків валового внутрішнього продукту;
- збереження з урахуванням податкового законодавства частки перерозподілу валового внутрішнього продукту через зведений бюджет на рівні, що не перевищує 30 відсотків;
- фінансування дефіциту спеціального фонду державного бюджету за рахунок кредитів, що залучаються державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм;
- фінансування дефіциту загального фонду державного бюджету переважно шляхом здійснення внутрішніх запозичень;
- встановлення розміру мінімальної заробітної плати та посадового окладу (тарифної ставки) працівника I тарифного розряду Єдиної тарифної сітки з урахуванням реального стану розвитку економіки та фінансових можливостей бюджету, що забезпечить їх зростання не нижче індексу споживчих цін;
- встановлення розміру прожиткового мінімуму та рівня його забезпечення на основі зростання показників реального сектору економіки та індексу споживчих цін;
- оптимізація структури і чисельності військових формувань із спрямуванням вивільнених бюджетних коштів на розвиток озброєння та військової техніки, підвищення інтенсивності бойової підготовки і забезпечення соціального захисту військовослужбовців [9].

Бюджетна політика, якщо вона спрямована на проведення всебічної модернізації вітчизняної економіки, здатна створити умови для підвищення її ефективності та поліпшення інвестиційного клімату. Необхідна умова для цього – прийняття видаткових зобов'язань на основі ретельної оцінки їх ефективності та за наявності ресурсів для їх гарантованого виконання в межах прийнятних бюджетних обмежень, забезпечення збалансованості бюджету, перехід до середньострокового бюджетного планування, здійснення оцінки пріоритетності стратегічних завдань, відповідних реальним можливостям. Адже тільки завдяки комплексному підходу до визначення пріоритетних напрямів бюджетної політики можливо здійснити перерозподіл ресурсів на користь ефективних напрямів державної політики.

Підвищенню ефективності й результативності бюджетного управління на сучасному етапі розвитку державних фінансів сприятимуть завдання бюджетної політики: визначення чітких правил оцінки обсягу видаткових зобов'язань, підвищення відповідальності за достовірність їх фінансово-економічних обґрунтувань; забезпечення впровадження інструментів підтримки інновацій органами державної влади та місцевого самоврядування; підвищення ефективності механізму державно-приватного партнерства та використання державних інвестицій.

Активізації можливостей бюджетної політики у системі державного регулювання сприятиме також: підвищення наукового потенціалу країни, залучення висококваліфікованих іноземних та вітчизняних фахівців; вдосконалення механізму соціального захисту населення, збільшення фондів оплати праці у бюджетній сфері, оптимізація масштабів і форм підтримки економіки, що передбачає впровадження заходів щодо забезпечення безумовного виконання всіх законодавчо визначених зобов'язань із виплати соціальних допомог і компенсацій, підтримку громадян із рівнем доходів нижче прожиткового мінімуму (у зв'язку з цим виникає необхідність розширення повноважень органів місцевого самоврядування при формуванні та застосуванні інструментів соціальної політики); підвищення ефективності функціонування пенсійної системи, що забезпечить соціально прийнятний рівень пенсій у співвідношенні із заробітною платою; підвищення рівня доходів бюджетної системи за рахунок поліпшення адміністрування вже існуючих податків (водночас за окремими напрямками можлива оптимізація оподаткування з метою стимулювання і розширення підприємницької діяльності – перш за все, інноваційної спрямованості); чітке визначення та розширення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері міжбюджетних відносин, а також зміцнення їхньої фінансової основи [10, с. 19]. Підвищення рівня фінансового забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування за рахунок власних доходів – це передумова для підвищення ефективності витратання бюджетних коштів, підвищення стабільності та передбачуваності доходів місцевих бюджетів, створення умов для оптимізації взаємовідносин між суб'єктами бюджетного процесу.

Отже, основними напрямками модернізації бюджетної політики України в середньостроковій перспективі мають стати такі:

1. Повноцінне застосування механізму середньострокового бюджетного прогнозування (прогнозовані показники майбутніх періодів мають бути обґрунтованими та відображати конкретні завдання головних розпорядників бюджетних коштів).
2. Перехід до середньострокового бюджетного планування (потрібно законодавчо закріпити систему державного стратегічного планування і врегулювати часові межі та строки встановлення індикативних та планових показників).
3. Підвищення ефективності державних видатків (потрібно затвердити чітку методику визначення пріоритетних проектів розвитку, фінансування яких здійснюватиметься за бюджетні кошти, впровадити принцип співфінансування інвестиційних проектів між владою та приватними інвесторами, запровадити регулярний моніторинг стану реалізації найбільш потужних інвестиційних проектів, що фінансуються за рахунок бюджетних коштів).
4. Удосконалення та розширення застосування програмно-цільового методу бюджетування (очікувані результати бюджетних програм повинні мати кількісне вираження, що сприятиме більш якісній оцінці ефективності різних програм і відбору тих, які матимуть максимально можливий ефект за мінімальних затрат).
5. Розширення фінансової бази місцевих органів влади (збільшити обсяги надходжень місцевих бюджетів: закріпити за місцевими бюджетами частини податку на прибуток підприємств, розширити джерела її кошику доходів, які не враховуються при розрахунку міжбюджетних трансфертів і залишаються у розпорядженні органів місцевого самоврядування тощо).
6. Підвищення ефективності боргової політики (зменшити обсяг запозичень на внутрішньому ринку, передусім для фінансування поточного споживання, здійснити диверсифікацію інструментів залучення боргових ресурсів).
7. Забезпечення прозорості й відкритості бюджетного процесу (головним розпорядникам коштів державного бюджету необхідно регулярно звітувати про досягнення й актуальні проблеми сфер та галузей, політику яких вони реалізують, а також має бути публічною інформація про фінансовий стан цільових соціальних фондів, регулярні публікації даних щодо структури й динаміки надходжень до зазначених фондів та їх видатків).

Висновки. Основною метою модернізації бюджетної політики має стати стабілізація національної економіки та формування сприятливого макроекономічного середовища, проведення ефективної фінансової політики, дотримання жорсткої фінансової дисципліни, підвищення рівня прозорості та раціональності бюджетного процесу, закладення основ кардинальної реструктуризації економіки у напрямі інноваційної моделі шляхом створення привабливого інвестиційного клімату, належних умов розвитку малого і середнього підприємництва, стимулювання національного бізнесу у створенні конкурентних товарів і послуг та їх виведення на міжнародні ринки.

Список використаних джерел

1. Васильчак С.В. Основні напрями бюджетної політики на сучасному етапі /С.В. Васильчак // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. - №22. - С.155-161
2. Бюджетна політика в Україні в умовах ризиків сповільнення економічної динаміки: [аналітична доповідь]. – К.:НІСД. – 2012 – 25 с.
3. Волохова І.С. Міжбюджетні відносини в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / І.С. Волохова. – О.: Атлант, 2010. – 234 с.
4. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2013 р.- К.: Рахункова палата України - 2014 р. / - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ac-rada.gov.ua/Visnovok_2013.pdf
5. Огонь Ц.Г. Бюджет: взаємозалежність зобов'язань і фінансових можливостей держави /Ц.Г. Огонь // Фінанси України. – 2014. - №2. – С. 7-18.
6. Бюджет України – 2013 р. / - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=404574&cat_id=404610
7. Коляда Т.А. Бюджетна стратегія як інструмент подолання структурних дисбалансів дохідної частини бюджету України /Т.А. Коляда // Фінанси України. – 2014. - №5. – С. 61-73.
8. Радіонов Ю. Актуальні проблеми розвитку міжбюджетних відносин / Ю. Радіонов // Економіка України.- 2011. – № 5. – С. 54-64.
9. Проект основних напрямів бюджетної політики в 2015 р. / - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=398593&cat_id=398592
10. Кудряшов В. Стан державних фінансів та напрями їх оздоровлення /В. Кудряшов // Економіка України - 2011. – № 3. – С. 14-26.

References

1. Vasylychak S.V. Osnovni napryamy byudzhethnoyi polityky na suchasnomu etapi [The main directions of budget policy at present]. Naukovy visnyk NLTU Ukrainy [Scientific Bulletin NLTU of Ukraine], no 22 (2012): 155-161.
2. Byudzhethna polityka v Ukraini v umovakh ryzykiv spovilnennya ekonomichnoyi dynamiky: [analytichna dopovid]. [Fiscal policy in Ukraine in terms of risk slowing economic dynamics [analytical report]]. Kyiv. NISR. 2012. 25 p.
3. Volokhova I.S. Mizhbyudzhetni vidnosyny v Ukraini: suchasnyy stan ta perspektivy rozvytku [Intergovernmental relations in Ukraine: current status and prospects] / I.S. Volokhova. O.: Atlant, 2010. 234 p.
4. Vysnovky shhodo vykonannya Derzhavnogo byudzhetu Ukrainy za 2013 r.[Conclusions on the implementation of the State Budget of Ukraine for 2013 year]- K.: Raxunkova palata Ukrainy - 2014 r. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: www.ac-rada.gov.ua/Visnovok_2013.pdf.
5. Ogon Cz.G. Byudzheth: vzyemozalezhnist zobov'yazan i finansovykh mozhlyvostey derzhavy Finansy Ukrainy [Budget: interdependence liabilities and financial capacity of the state] Finansy Ukrainy [Finance Ukraine], no 2 (2014): 7-18.
6. Byudzheth Ukrainy – 2013 r. [The budget of Ukraine - 2013] [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=404574&cat_id=404610
7. Kolyada T.A. Byudzhethna strategiya yak instrument podolannya strukturnykh dysbalansiv doxidnoyi chastyny byudzhetu Ukrainy [The budget strategy as a tool to overcome the structural imbalances of budget revenues Ukraine]. Finansy Ukrainy [Finance Ukraine], no 5 (2014): 61-73.
8. Radionov Yu. Aktualni problemy rozvytku mizhbyudzhethnykh vidnosyn [Actual problems of intergovernmental relations]. Ekonomika Ukrainy [Economy of Ukraine],no 5 (2011): 54-64.
9. Proekt osnovnykh napryamiv byudzhethnoyi polityky v 2015 r. [The draft budget policy guidelines in 2015] [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=398593&cat_id=398592
10. Kudryashov V. Stan derzhavnykh finansiv ta napryamy yix ozdorovlennya [Public finances and the direction of their improvement]. Ekonomika Ukrainy [Economy of Ukraine],no 3 (2011): 14-26.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Перчук Оксана Валентинівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»

провул. Костюка, буд. 18, м. Переяслав-Хмельницький, 08403, Україна
e-mail: ruru23@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Перчук Оксана Валентиновна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, денежного обращения и кредита ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»
переулок Костюка, дом 18, г. Переяслав-Хмельницкий, 08403, Украина
e-mail: ruru23@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Perchuk Oksana Valentinovna, Candidate of Economic Sciences, associate professor of Board of Finance, Money Turnover and Credit SHEE "Pereyaslav-Khmelnytskyi SPU after Grygoriy Skovoroda"
Lane Kostiuk, 18, Pereyaslav-Khmelnytskyi, 08403, Ukraine
e-mail: ruru23@ukr.net

УДК 336:33.012.23

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ (НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ)

Полоник С.С.,
Хоробрих Е.В.,
Литвинчук А.А.

Ключові слова: фінансові ресурси, бюджет, дохід, витрати, баланс, структура, національна економіка, фінансування.

УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСАМИ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ)

Полоник С.С.,
Хоробрих Э.В.,
Литвинчук А.А.

В статье рассматривается механизм управления финансами в условиях рыночной экономики на примере Республики Беларусь. Предмет исследования – финансовые ресурсы, являющиеся основой бюджетной системы. Цель исследования – анализ составляющих бюджетной системы Республики Беларусь и определение путей совершенствования управления финансами республики в условиях рыночной экономики. Методы исследования – диалектический подход, системный, метод сравнительного анализа. Определена структура бюджета Республики Беларусь, принципы его формирования, функции деятельности, приведена структура кругооборота финансовых ресурсов страны. Проведен анализ основных параметров консолидированного бюджета Республики Беларусь за период 2009 – 2013 гг. (доходы, расходы, баланс бюджета в абсолютном выражении и в % к ВВП). Отдельно рассмотрены расходы бюджета на национальную экономику в консолидированном бюджете, республиканском и местном. Предлагаются меры по совершенствованию управления финансами Республики Беларусь в условиях рыночной экономики, которые могут быть применены при разработке государственными органами консолидированного бюджета и программ социально-экономического развития республики.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, бюджет, доход, расход, баланс, структура, национальная экономика, финансирование.

FINANCIAL MANAGEMENT IN A MARKET ECONOMY (THE REPUBLIC OF BELARUS)

Polonik S.S.,
Khorobrikh E.V.,
Lytyunchuk A.A.

The article discusses the mechanism of financial management in a market economy on the example of the Republic of Belarus. Subject of research - the financial resources that are the basis of the budget system. The purpose of research - analysis of the components of the budgetary system of the Republic of Belarus and to identify ways of improving the financial management of the republic in a market economy. Research methods - dialectical approach, system, method of comparative analysis. The structure of the budget of the Republic of Belarus, the principles of its formation, function activity, shows the structure of the circulation of financial resources. The analysis of the main parameters of the consolidated budget of the Republic of Belarus for the period 2009 - 2013 years. (Revenues, expenses, balance the budget in absolute terms and in% of GDP). Separately considered budget expenditures on the national economy in the consolidated budget, national and local. Proposes measures to improve the financial management of the Republic of Belarus in the market economy, which can be applied in the development of the state bodies of the consolidated budget and socio-economic development of the country.

Key words: financial resources, budget, income, consumption, balance, structure, national economy, finance.

В условиях глобализации экономики эффективное и ответственное управление финансами имеет фундаментальное значение для всех стран, в том числе и Республики Беларусь, с точки зрения обеспечения стабильности, устойчивости национальных бюджетных систем, а также общей финансовой безопасности и устойчивого экономического роста. Финансовые ресурсы – это фонды денежных средств аккумуляционного характера, предназначенные для обеспечения расширенного воспроизводства и выравнивания уровней экономического и социального развития страны, это объект и инструмент управления экономикой государства. Учитывая их сложную функциональную и территориально-производственную структуру, объемы финансирования и результаты деятельности, для рационального использования и распределения ресурсов весьма актуальной является проблема совершенствования управления финансовыми ресурсами для стабильного финансового обеспечения и расширенного воспроизводства отраслей национальной экономики. В условиях рыночных отношений кардинально изменилась структура управления финансами, что привело к существенным переменам в их перераспределении между уровнями государственной власти и обусловило необходимость преобразования всей системы формирования и использования финансовых ресурсов государства и хозяйствующих субъектов. Этому вопросу посвящены труды как отечественных, так и зарубежных авторов – В.К. Сенчагов, В.Я. Шахова, Ю.Г. Швецова, Х. Мартинес, С. Уоллес, Л.С. Черной,

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

О.В. Малиновская, И.П. Скобелева, А.В. Бровкина, А.С. Колесов, О.В. Врублевская, В.Г. Гусаков, Ю.А. Гаджиев, В.Н. Лаженцев, А.В. Улюкаев, Т.В. Сорокина, А. Гринспен и др.

Финансовое обеспечение деятельности государства во всех сферах национальной экономики осуществляется за счет средств государственного бюджета, как основного финансового плана формирования и использования денежных средств для обеспечения функций государственных органов, экономического и социального развития страны. В связи с этим целью настоящего исследования является разработка предложений по совершенствованию управления финансами в условиях рыночной экономики на примере Республики Беларусь, а предметом исследования – финансовые ресурсы. В бюджетную систему как самостоятельные части включаются республиканский и местные бюджеты. Консолидированный бюджет Республики Беларусь (бюджет республики) составляют бюджеты шести областей, г. Минска и республиканский бюджет. Бюджетное устройство в Республике Беларусь основывается на принципах единства бюджетной системы, полноты, реальности, гласности и самостоятельности всех бюджетов, входящих в бюджетную систему, и определяется административно-территориальным делением.

Экономическое содержание финансовых ресурсов как инструмента управления раскрывается через выполнение ими следующих функций: рационализации структуры производства, накопления, потребления; обеспечения темпов экономического роста; обеспечения социальных гарантий населения с учетом их занятости; формирование доходов населения; правоохранительной деятельности; охраны окружающей среды и др.

Исходя из вышеперечисленных функций осуществляется кругооборот финансовых ресурсов страны, структура которого представлена в таблице 1 [1].

В Республике Беларусь финансовым ресурсам как инструменту обеспечения производства общественных товаров и регулирования внешнего эффекта придается большое значение. В настоящее время накоплена практика использования финансовых ресурсов для регулирования экономики.

Несмотря на накопленную в республике практику использования финансовых ресурсов для регулирования экономики и достигнутые положительные экономические показатели в стране в прошедшей пятилетке, которые свидетельствуют о положительных тенденциях, наметившихся в социально-экономическом развитии страны, таких, как рост ВВП, увеличение объемов капитальных вложений в основной капитал и реальных доходов населения, имеют место и негативные моменты.

Таблица 1. Структура кругооборота финансовых ресурсов страны

Основные элементы финансовых ресурсов	Распределение финансовых ресурсов	Формы использования финансовых ресурсов
Прибыль	Финансовые ресурсы хозяйствующих субъектов	Расходы хозяйствующих субъектов за счет прибыли и амортизационных отчислений
Амортизационные отчисления	Консолидированный бюджет	Расходы консолидированного бюджета
Налоги, неналоговые поступления	Целевые бюджетные фонды	Расходы целевых бюджетных фондов
Единый социальный налог	Внебюджетные фонды	Расходы внебюджетных фондов
Прочие поступления	Ассигнования, инвестиции	Использование ассигнований, инвестиций и прочих поступлений

К их числу относятся: наличие большого числа убыточных предприятий; чрезмерно большая кредиторская и дебиторская задолженность организаций, что приводит к существенным потерям налоговых источников бюджета, сокращает долю прибыли в финансовых ресурсах; низкий уровень денежных средств в кредитно-банковской сфере в финансовом обороте; незначительный объем средств населения, вовлекаемых в хозяйственный оборот; утечка промышленного капитала через теневые структуры и др.

Учитывая достоинства и недостатки существующих показателей оценки достаточности финансовых ресурсов, считаем целесообразным исходить из принципа сбалансированности объема финансовых ресурсов органов власти каждого уровня и их полномочий, соблюдение которого позволяет государству обеспечивать выравнивание уровня социально-экономического развития населения, оптимизировать отношения с центром, что создает условия для экономического роста.

Анализ основных данных консолидированного бюджета Республики Беларусь за период 2009 – 2013 гг. (доходы, расходы и баланс бюджета в абсолютном выражении и в % к ВВП) свидетельствует, что состояние государственных финансов было достаточно стабильным и сложившийся дефицит в 2009 – 2010 гг. не превышал порогового значения (не более 3% к ВВП) (таблица 2). Начиная с 2011 г. в республике снова был обеспечен профицит и в 2013 г. консолидированный бюджет исполнен с профицитом в размере 1,5 трлн руб., или 0,2% ВВП (в 2012 году – 0,5% ВВП), что в определенной мере было обусловлено необходимостью сдерживания бюджетных расходов с целью снижения инфляционных процессов (рисунок 1). Бюджетно-налоговая политика была направлена на обеспечение макроэкономической стабильности экономики, создание условий для эффективного экономического роста и улучшения качества жизни населения. Были усилены меры по проведению взвешенной бюджетной политики, имеющей целью поддержание оптимального уровня налоговой нагрузки при одновременном повышении эффективности расходов бюджета и сохранении его бездефицитности [4, 5, 6, 7].

Таблица 2. Основные параметры консолидированного бюджета Республики Беларусь в 2009 – 2013 гг., млрд руб. [2, 3]

Показатели	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.		2013 г.	
				млрд руб	в % ВВП	млрд руб	в % ВВП
1	2	3	4	5	6	7	8
1. ДОХОДЫ – всего	46 740,8	48 754,2	85 608,4	157 956,0	29,8	189 232,2	29,7
НАЛОГОВЫЕ ДОХОДЫ, из них:	41 304,7	44 874,9	73 445,9	138 012,8	26,0	164 922,3	25,9
Подоходный налог	4 305,3	5 380,8	9 316,4	19 318,5	3,6	26 991,8	4,2
Налог на прибыль	4 607,7	5 580,4	8 688,9	19 534,6	3,7	21 525,1	3,4
Налоги на собственность	1 626,7	1 850,1	2 549,2	5 188,0	1,0	7 590,9	1,2
ДС	12 083,1	16 226,4	26 498,5	45 456,9	8,6	56 223,3	8,8
Акцизы	3 637,4	4 350,2	5 599,5	11 190,7	2,1	17 518,6	2,8
Налоговые доходы от внешнеэкономической деятельности	7 969,5	5 776,2	15 146,9	25 474,9	4,8	23 327,5	3,7
НЕНАЛОГОВЫЕ ДОХОДЫ	5 322,0	3 769,6	12 000,5	19 600,8	3,7	24 018,5	3,8
БЕЗВОЗМЕЗДНЫЕ ПОСТУПЛЕНИЯ	114,1	109,7	161,9	342,4	0,1	291,4	0,0
2. РАСХОДЫ (функциональная классификация)	49 200,8	52 979,8	79 428,2	155 169,2	29,3	187 751,4	29,5

Продовж. табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8
Общегосударственные расходы	8 053,5	10 187,7	15 842,7	34 608,7	6,5	45 560,4	7,2
из них государственная инвестиционная программа	4 994,3	6 033,7	7 530,4	18 163,5	3,4	28 036,2	4,4
Национальная оборона	1 323,7	1 543,0	2 719,8	5 048,1	1,0	6 265,3	1,0
Судебная власть, правоохранительная деятельность и обеспечение безопасности	2 433,9	2 941,4	4 294,5	8 155,5	1,5	11 486,7	1,8
Национальная экономика	16 359,9	12 411,7	15 517,2	29 893,7	5,6	31 163,2	4,9
Охрана окружающей среды	396,9	495,9	557,3	862,4	0,2	729,8	0,1
Жилищно-коммунальные услуги и жилищное строительство	3 042,6	3 896,1	6 208,2	12 084,1	2,3	15 894,0	2,5
Здравоохранение	5 354,0	6 462,4	10 382,5	20 371,1	3,8	25 255,7	4,0
Физическая культура, спорт, культура и средства массовой информации	1 414,2	1 730,8	2 594,7	5 160,4	1,0	6 042,6	0,9
Образование	6 767,1	8 341,9	13 711,5	25 973,9	4,9	32 238,0	5,1
Социальная политика	4 055,0	4 968,9	7 599,6	13 011,3	2,5	15 040,1	2,4
Средства экономии	-	-	-	-	-	-1 924,4	-0,3
РАСХОДЫ (экономическая классификация)	49 200,8	52 979,8	79 428,2	155 169,2	29,3	187 751,4	29,5
ТЕКУЩИЕ РАСХОДЫ, из них:	33 059,8	39 428,0	63 847,8	120 820,9	22,8	146 184,3	23,0
Заработная плата	9 257,9	11 531,7	18 616,3	34 714,9	6,5	43 930,9	6,9
Начисления на заработную плату	2 470,8	3 078,9	4 991,0	9 587,9	1,8	11 949,9	1,9
Обслуживание государственного долга Республики Беларусь	1 069,3	1 110,0	3 296,5	7 531,7	1,4	6 614,2	1,0
Текущие бюджетные трансферты	11 584,7	13 709,7	21 591,3	40 469,1	7,6	47 738,9	7,5
КАПИТАЛЬНЫЕ РАСХОДЫ	11 161,5	13 633,0	15 157,0	34 171,7	6,4	44 277,5	7,0
ПРЕДОСТАВЛЕНИЕ КРЕДИТОВ, ССУД, ЗАЙМОВ ЗА ВЫЧЕТОМ ПОГАШЕНИЯ	4 979,5	-81,2	423,4	176,6	0,0	-768,0	-0,1
Финансовый резерв	-	-	-	-	-	-1 924,4	-0,3
Дефицит (профицит)	-2 459,9	-4 225,6	6 180,2	2 786,8	0,5	1 480,8	0,2
Финансирование	2 459,9	4 225,6	-6 180,2	-2 786,8	-0,5	-1 480,8	-0,2
Внутреннее финансирование	-9 023,2	-409,8	-15306,4	950,2	0,2	4 504,8	0,7
Внешнее финансирование	11 483,1	4 635,4	9 126,3	-3 737,0	-0,7	-5 985,6	-0,9

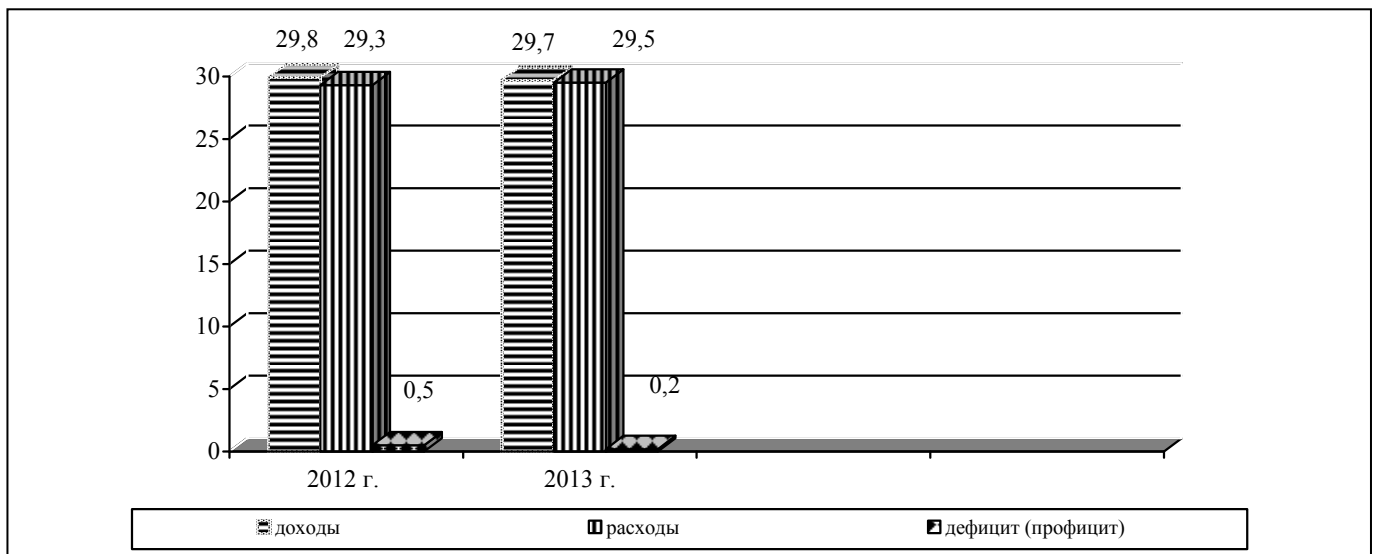

Рисунок 1. Параметры консолидированного бюджета Республики Беларусь в 2012 – 2013 гг., % ВВП [3]

По итогам 2013 г. доходы консолидированного бюджета составили 189,2 трлн руб. и увеличились по сравнению с 2012 годом в реальном выражении (скорректировано на индекс потребительских цен) на 1,3%. Отношение доходов консолидированного бюджета к ВВП составило 29,7 % (в 2012 году – 29,8 %) рисунок 2 [3].

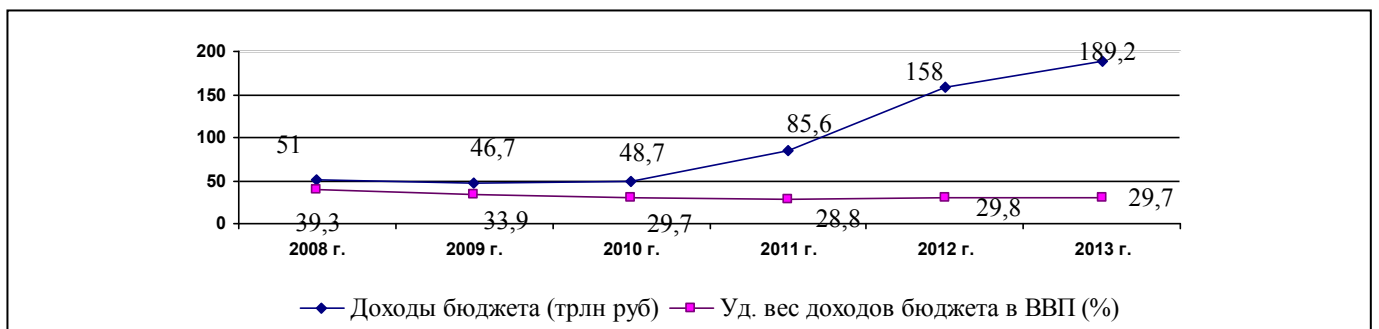

Рисунок 2. Динамика доходов консолидированного бюджета за январь-декабрь 2008 – 2013 гг.

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

По итогам 2013 г. доходы консолидированного бюджета увеличились по сравнению с 2012 годом в реальном выражении на 1,3% и сформированы за счет налоговых поступлений. Формирование налоговых доходов в 2013 году на 92,9 % обеспечено поступлениями налога на добавленную стоимость (34,1%), подоходного налога (16,4%), налоговых доходов от внешнеэкономической деятельности (14,1%), налога на прибыль (13,1%), акцизов (10,6%), налогов на собственность (4,6 %) Изменение структуры налоговых доходов по сравнению с 2012 годом вызвано, главным образом, уменьшением в 2013 году доли налогов от внешнеэкономической деятельности (на 4,3 п.п.) в результате снижения темпов роста ввозных таможенных пошлин, доли налога на прибыль (на 1,1 п.п.) за счет снижения темпов роста прибыли в экономике, а также ростом удельного веса подоходного налога (на 2,4 п.п.) за счет роста заработной платы и акцизов (на 2,5 п.п.) за счет увеличения их ставок (рисунок 3).

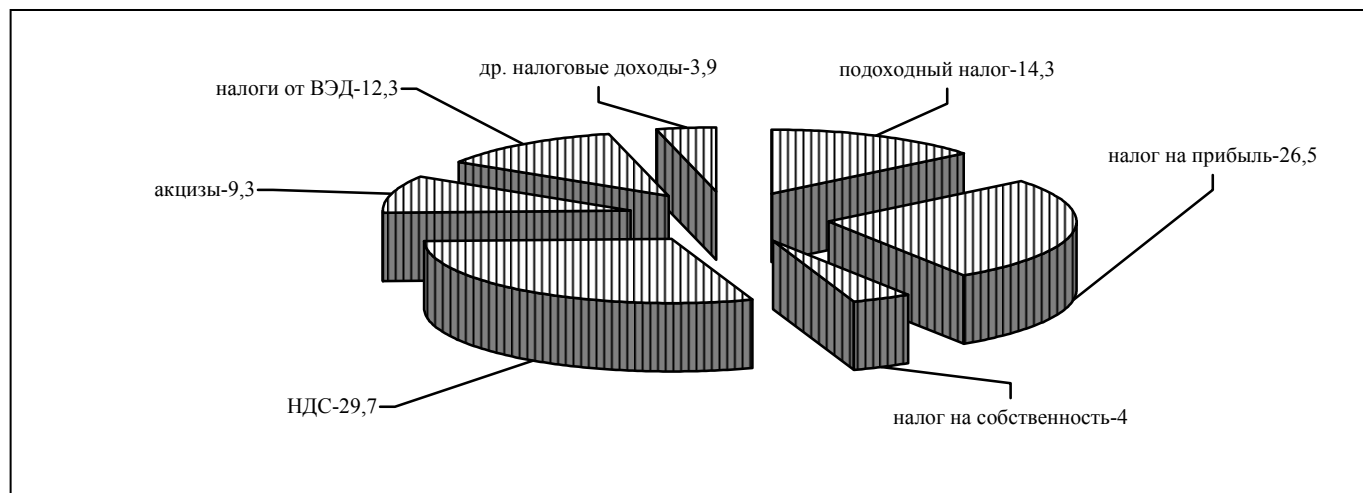

Рисунок 3. Структура налоговых доходов консолидированного бюджета за 2013 г. (в %-ном выражении) [3]

В структуре консолидированного бюджета 56,0% составляли доходы республиканского бюджета и 44,0% доходы местных бюджетов (без учета безвозмездных поступлений).

Расходы консолидированного бюджета в 2013 году на 2,3% выше уровня 2012 года в реальном выражении (скорректировано на индекс потребительских цен). Относительно ВВП расходы бюджета увеличились на 0,2 п.п., составив 29,5% ВВП [6, 7]. Бюджетная политика в области расходов в 2013 году была направлена на повышение эффективности государственных расходов при сохранении бездефицитного бюджета с целью ограничения инфляционных процессов при обеспечении исполнения социальных обязательств государства.

Значительную часть расходов консолидированного бюджета (45,6 трлн руб.) в разрезе функциональной классификации занимали общегосударственные расходы. Объем средств, направленных на финансирование социальной сферы (здравоохранение, физическая культура, спорт, культура и средства массовой информации, образование, социальная политика) составили 41,9% от общих расходов бюджета.

Расходы бюджета на национальную экономику определены в размере 31,2 трлн руб., или 16,6% всех бюджетных расходов. При этом особо следует отметить, что более 53% бюджетных расходов на национальную экономику направлено на поддержку сельского хозяйства за счет перераспределения отдельных статей расхода (например, расходы на промышленность, энергетику, строительство и архитектуру были сокращены в 2013 г. по сравнению с 2009 г. на 23,7 п.п.). Государственная поддержка организаций реального сектора экономики осуществлялась, главным образом, в виде компенсации (возмещения) процентов по кредитам банков.

Кроме того, к этой группе относятся расходы, связанные с общими экономическими вопросами, в том числе мероприятия по санации и банкротству, мероприятия и программы по развитию предпринимательства, а также расходы на прикладные научные исследования, научно-технические программы и проекты, связанные с национальной экономикой.

В разрезе экономической классификации значительная часть бюджетных средств была направлена в 2013 г. на выплату заработной платы и начислений на зарплату работников бюджетного сектора – 55,9 трлн руб. По сравнению с 2012 годом такие расходы увеличились на 6,7% в реальном выражении, составив 29,8% от общего объема бюджетных расходов и 38,2% от текущих расходов. На капитальные расходы направлено 44,3 трлн руб. бюджетных средств, или 23,6% всех расходов. По сравнению с 2012 годом капитальные расходы увеличились на 9,5% в реальном выражении [7, 8].

Источниками финансирования расходов на государственную поддержку отраслей национальной экономики являются бюджеты всех уровней. В итоге получается, что бюджет финансирует разнообразные направления деятельности в области национальной экономики. В 2007 году в них было направлено 30,1% расходов консолидированного бюджета Республики Беларусь, а в 2013 году – 16,6%. Расходы на национальную экономику в разрезе составляющих бюджета приведены в таблице 3.

В расходах республиканского бюджета доля затрат на отрасли национальной экономики снизилась с 37,0% в 2007 году до 15,64% в 2013 году. В местных бюджетах этот показатель в течение 2007 – 2013 гг. был на уровне 10 – 12,9%, т.е. существенно не изменился.

Несмотря на снижение за анализируемый период удельного веса расходов на национальную экономику в абсолютном выражении, наблюдалась положительная тенденция. Как свидетельствуют данные таблицы 2, сокращение удельного веса бюджетных расходов на отрасли национальной экономики не может завершиться полным отказом от бюджетного финансирования этих затрат. Поэтому и в условиях рынка будут существовать такие расходы, которые требуют обязательного привлечения государственных средств, ибо, во-первых, продолжает функционировать (хотя и в меньших размерах) государственный сектор экономики, требующий разработки и реализации государственных инвестиционных программ, в соответствии с которыми и осуществляется бюджетное финансирование капитальных затрат; и, во-вторых, для стабилизации экономики и развития предпринимательства необходима финансовая помощь государства [8].

При оценке данного процесса необходимо исходить из того, что снижение прямого бюджетного финансирования отраслей экономики должно иметь разумные пределы и быть научно обоснованным. Следует отметить, что только через стабилизацию экономики можно увеличить доходы бюджета.

Таблица 3. Расходы бюджета на отрасли национальной экономики за период 2007 – 2013 гг., в процентах к расходам бюджета (без учета в составе бюджета средств Фонда социальной защиты населения – ФСЗН) [2, 8]

	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.
<i>Консолидированный бюджет Республики Беларусь</i>							
Расходы - итого	100	100	100	100	100	100	100
Национальная экономика	30,1	32,5	33,25	23,43	19,53	19,26	16,6
<i>Республиканский бюджет Республики Беларусь</i>							
Расходы - итого	100	100	100	100	100	100	100
Национальная экономика	37,0	42,0	42,74	25,52	17,37	20,12	15,64
<i>Местный бюджет Республики Беларусь</i>							
Расходы - итого	100	100	100	100	100	100	100
Национальная экономика	11,94	10,0	12,3	12,3	12,91	12,04	12,32

Для достижения этого необходимы определенные государственные инвестиции в отрасли хозяйства вне жесткой зависимости от дефицитности или сбалансированности государственного бюджета на текущий момент с учетом приоритетов этих вложений, экономической обоснованности их размера, условий предоставления и поиска возможных источников их покрытия.

Исходя из вышеизложенного и учитывая мнения ведущих специалистов в данном направлении, можно заключить, что одной из приоритетных задач финансовой политики Республики Беларусь в условиях рыночной экономики является совершенствование механизма управления финансовыми ресурсами, осуществляемого средствами государственного бюджета. Но при этом следует учесть, что управление бюджетным финансированием текущих затрат (особенно в рыночной экономике) имеет весьма ограниченные рамки, а в условиях мирового рынка расширяется практика долгосрочных вложений: в основные фонды, природные ресурсы и т.п. Предлагается:

1. Оказание государственной поддержки приоритетным направлениям национальной экономики, обеспечивающим повышение эффективности промышленного производства, энергосбережения, возрождения села и развития регионов посредством льготных кредитов, бюджетных ссуд, а также прямого вложения капитала в наиболее перспективные инвестиционные проекты и государственные программы;
2. Предотвращение неоправданного вывоза финансовых ресурсов по заниженным внутрикорпоративным ценам;
3. Усовершенствование системы налогообложения;
4. Создание специальных фондов для осуществления государственной поддержки кредитования в агропромышленном комплексе;
5. Усовершенствование механизма банкротства предприятий путём увеличения периода санации с 2,5 до 6 лет, когда предприятие еще имеет возможность, реализовав некий прорывной проект, избежать ликвидации;
6. Создание механизма, позволяющего разграничить функции общегосударственных, региональных и местных органов в области инвестиций, а также обеспечить их полномочия надежными и стабильными источниками финансирования, закреплёнными законодательными актами;
7. Рассмотреть теневой сектор как резерв увеличения объема легальных финансовых ресурсов по мере совершенствования законодательства и усиления контроля за ее соблюдением;
8. При выдаче разрешений на право освоения и пользования недрами земли предлагается использовать систему аукционов, которая обеспечит дополнительный доход бюджета;
9. Привлечение денежных средств, находящихся на руках у населения, в финансовый оборот республики через создание законодательной базы, гарантирующей полную сохранность и возврат вкладов населения.

Список использованных источников

1. Найденова, Т.А. Формирование финансовых ресурсов региона (на примере Республики Коми). Автореф. дис. канд. экон. наук. Сыктывкар, СГУ, 2004, 176 с.
2. Статистический ежегодник 2014 г. Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.belstat.gov.by/uploads/bgd_files/1411048042526635.zip
3. О состоянии государственных финансов Республики Беларусь январь-декабрь 2013 г. Министерство финансов Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://minfin.gov.by/upload/bp/doklad/1411048042526635.pdf>
4. О социально-экономическом положении Республики Беларусь и состоянии государственных финансов. Аналитический доклад за 2010 год. Официальный сайт Министерства финансов Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minan.gov.by/rmenu/budget/analytic-data/>
5. О социально-экономическом положении Республики Беларусь и состоянии государственных финансов. Аналитический доклад за 2011 год. Официальный сайт Министерства финансов Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minan.gov.by/rmenu/budget/analytic-data/>
6. О социально-экономическом положении Республики Беларусь и состоянии государственных финансов. Аналитический доклад за 2012 год. Официальный сайт Министерства финансов Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minan.gov.by/rmenu/budget/analytic-data/>
7. О социально-экономическом положении Республики Беларусь и состоянии государственных финансов. Аналитический доклад за 2013 год. Официальный сайт Министерства финансов Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minan.gov.by/rmenu/budget/analytic-data/>
8. Сорокина, Т. В. Финансовое обеспечение государственной поддержки отраслей национальной экономики Республики Беларусь / 142. ISSN 1648-9098. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. Белорусский государственный экономический университет, 2013. 1 (29). 142–150

References

1. Naidenova, T.A. Formirovanie finansovih resursov regiona (na primere Respubliki Komi) (Formation of financial resources in the region (for example, the Komi Republic)), Author's abstract. dis. cand. ehkon. Sciences. Syktyvkar, SSU, 2004, 176 p.
2. Statisticheskii ejegodnik 2014 g. Nacionalnii statisticheskii komitet Respubliki Belarus (Statistical Yearbook 2014 National Statistical Committee of the Republic of Belarus), Minsk, 2014, http://www.belstat.gov.by/uploads/bgd_files/1411048042526635.zip
3. O sostojanii gosudarstvennyh finansov Respubliki Belarus' janvar'-dekabr' 2013 g. Ministerstvo finansov Respubliki Belarus' (On the state of the public finances of the Republic of Belarus in January-December 2013 the Ministry of Finance of the Republic of Belarus), Minsk, 2013, <http://minfin.gov.by/upload/bp/doklad/1411048042526635.pdf>

4. О social'no-jekonomicheskom polozenii Respubliki Belarus' i sostojanii gosudarstvennyh finansov. Analiticheskij doklad za 2010 g. Oficial'nyj sajt Ministerstva finansov Respubliki Belarus' (On the socio-economic situation of the Republic of Belarus and the state of public finances. Analytical Report for the year 2010. Official website of the Ministry of Finance of the Republic of Belarus), Minsk, 2010, <http://www.minan.gov.by/rmenu/budget/analytic-data/>
5. О social'no-jekonomicheskom polozenii Respubliki Belarus' i sostojanii gosudarstvennyh finansov. Analiticheskij doklad za 2011 g. Oficial'nyj sajt Ministerstva finansov Respubliki Belarus' (On the socio-economic situation of the Republic of Belarus and the state of public finances. Analytical Report for the year 2011. Official website of the Ministry of Finance of the Republic of Belarus), Minsk, 2011, <http://www.minan.gov.by/rmenu/budget/analytic-data/>
6. О social'no-jekonomicheskom polozenii Respubliki Belarus' i sostojanii gosudarstvennyh finansov. Analiticheskij doklad za 2012 g. Oficial'nyj sajt Ministerstva finansov Respubliki Belarus' (On the socio-economic situation of the Republic of Belarus and the state of public finances. Analytical Report for the year 2012. Official website of the Ministry of Finance of the Republic of Belarus), Minsk, 2012, <http://www.minan.gov.by/rmenu/budget/analytic-data/>
7. О social'no-jekonomicheskom polozenii Respubliki Belarus' i sostojanii gosudarstvennyh finansov. Analiticheskij doklad za 2013 g. Oficial'nyj sajt Ministerstva finansov Respubliki Belarus' (On the socio-economic situation of the Republic of Belarus and the state of public finances. Analytical Report for the year 2013. Official website of the Ministry of Finance of the Republic of Belarus), Minsk, 2013, <http://www.minan.gov.by/rmenu/budget/analytic-data/>
8. Sorokina, T.V. Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos, 2013, 1 (29), pp. 142–150

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Полоник Степан Степанович – заместитель декана экономического факультета, доктор экономических наук, профессор, Белорусский государственный университет

Республика Беларусь г. Минск, 220050, ул. К. Маркса 31,

Хоробрых Элеонора Викторовна – ведущий научный сотрудник, кандидат экономических наук, доцент, Институт экономики Национальной Академии Наук Беларуси

Республика Беларусь г. Минск 220072 ул. Сурганова 1, корп. 2.

Литвинчук Анна Анатольевна – аспирантка Белорусского государственного университета, научный сотрудник, Институт экономики Национальной Академии Наук Беларуси

Республика Беларусь г. Минск 220072 ул. Сурганова 1, корп. 2.

litva-1986@yandex.ru,

DATE ABOUT THE AUTHORS

Polonik S.S. – directs the Department of Management at the Faculty of Economics, Doctor of Economics, Professor, Belarusian State University,

Republic of Belarus, Minsk, 220050, Minsk, st. Marx 31,

Khorobrikh E.V. – leading Researcher, PhD, Associate Professor, Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus

Republic of Belarus, Minsk 220072 st. Surganova 1/2,

Lytvynchuk A.A. – postgraduate student of economic faculty of BSU, a research assistant, Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus

Republic of Belarus, Minsk 220072 st. Surganova 1/2,

litva-1986@yandex.ru

УДК: 336.226.322

ЗАЛЕЖНІСТЬ СИСТЕМ УНІВЕРСАЛЬНИХ АКЦИЗІВ ВІД ЕКОНОМІКО-ІНСТИТУЦІЙНИХ ЧИННИКІВ

Соколовська О.В.

Стаття розглядає чинні системи універсальних акцизів країн світу, які включають ПДВ, податок з обороту, податок з продажів та їх комбінації. З метою визначення взаємозв'язку між цими системами та економіко-інституційними чинниками: розміром тіньового сектору; часом, що витрачають економічні агенти на виконання податкових зобов'язань; рівнем економічної свободи, використано методи статистичного та порівняльного аналізу. В результаті визначено, що країни, які мають системи універсальних акцизів, відмінні від ПДВ, характеризуються значно гіршими економіко-інституційними показниками порівняно з країнами, де застосовується лише ПДВ. Отримані результати можуть бути застосовані при доцільності обґрунтування змін системи податків на споживання в Україні.

Ключові слова: універсальні акцизи, ПДВ, тіньова економіка, виконання податкових зобов'язань, економічна свобода.

ЗАВИСИМОСТЬ СИСТЕМ УНИВЕРСАЛЬНЫХ АКЦИЗОВ ОТ ЭКОНОМИКО-ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ

Соколовская Е.В.

Статья рассматривает действующие системы универсальных акцизов стран мира, которые включают налог на добавленную стоимость, налог с оборота, налог с продаж и их комбинации. С целью определения взаимосвязи между этими системами и экономико-институциональными факторами: размером теневых сектора экономики; временем, которое тратят экономические агенты на уплату налогов; уровнем экономической свободы, были использованы методы статистического и сравнительного анализа. В результате было выявлено, что государства, которые используют системы универсальных акцизов, отличные от НДС, характеризуются значительно худшими экономико-институциональными показателями по сравнению со странами, где применяется только НДС. Полученные результаты могут быть использованы при обосновании целесообразности изменений системы налогов на потребление в Украине.

Ключевые слова: универсальные акцизы, НДС, теневая экономика, выполнение налоговых обязательств, экономическая свобода.

RELATION BETWEEN UNIVERSAL EXCISES TAXES AND SOME ECONOMIC AND INSTITUTIONAL FACTORS

Sokolovska O.V.

Article deals with current systems of universal excises tax in countries, which include value-added tax, turnover tax and sales tax and their combinations. In order to determine relations between those systems and economic and institutional factors, such as shadow economy size, tax compliance time, index of economic freedom we used statistical and comparative analysis. As a result we revealed that states applying universal excises taxes, other than VAT, are characterized by worse economic and institutional parameters as compared to countries applying only VAT. Obtained results can be used in order to provide advisability of changes in consumption taxes in Ukraine.

Key words: universal excise tax, VAT, shadow economy, tax compliance, economic freedom.

Вступ. На сьогоднішній день в Україні триває дискусія щодо доцільності впровадження в країні універсального акцизу, відмінного від ПДВ (податку з обороту або податку з продажів), або у чистому вигляді або в рамках створення гібридної системи універсальних акцизів¹. Причини цієї дискусії полягають у наявності значних проблем, пов'язаних з адмініструванням ПДВ, поверненням ПДВ з експорту тощо, що призводить до зростання масштабів ухилення від сплати цього податку. Наразі ця проблема також є актуальною для тих, хто переводить власний бізнес із тимчасово невідконтрольних територій на територію України.

Актуальність. Тому неодноразово підіймалось питання щодо доцільності заміни ПДВ на інші види універсальних акцизів або створення гібридної системи. Проте, впровадження конкретних заходів потребує ґрунтовного попереднього дослідження чинної ситуації у країнах світу, де впроваджено системи універсальних акцизів, відмінні від ПДВ.

Проблематикою доцільності заміни ПДВ іншими універсальними акцизами та/або створення гібридних систем універсальних акцизів, займалися такі зарубіжні учені як J. Stiglitz, M. Keen, M. Howard, D. Antic, J. Whalley, J. Gravelle та вітчизняні дослідники О. Бетлій, К. Бліщук, Г. Третяк, В. Треробчук, О. Мороз, Л. Шморгун. Проте на сьогоднішній день проблеми зв'язку інституційних факторів та універсальних акцизів приділено недостатньо уваги, а це важливо, оскільки ці фактори відіграють значну роль у ефективності чинної системи оподаткування.

Предмет дослідження: системи універсальних акцизів у країнах світу.

Мета дослідження: дослідити взаємозв'язок між системами універсальних акцизів і такими чинниками як розмір тіньового сектору економіки; час, витрачений економічними агентами на виконання їх податкових зобов'язань; рівень економічної свободи.

Методи дослідження: статистичні методи, порівняльний аналіз, логічне узагальнення результатів.

Результати дослідження. Аналіз світового досвіду показує, що у низці країн використовуються такі системи універсальних акцизів, відмінні від ПДВ.

Податок з обороту (*turnover tax*) у чистому вигляді застосовується у таких державах як Гаїті, Нідерландські Антильські острови, Північна Корея. Гібридні форми з використанням податку з обороту застосовуються у Аргентині, де він поєднується з ПДВ, та у Бразилії, де одночасно використовуються загальнодержавний ПДВ (IPI), місцевий ПДВ (ICMS), муніципальний податок з послуг (ISS), загальнодержавний збір з валового обороту (PIS-PASEP/ COFINS).

У низці країн (ПАР, Кенія тощо) існує податок з обороту, яким обкладається діяльність малого бізнесу, який виступає як різновид презумптивного оподаткування.

Податок з продажу (*retail sales tax, singlestage sales tax*) застосовується у США, Демократичній республіці Конго, Белізі, Екваторіальній Гвінеї, Еритреї, Гамбії, Гондурасі, Афганістані, Джибуті, Малайзії, М'янмі, Свазіленді, Тонга.

У таких країнах як Канада, Австралія, Нова Зеландія, Сінгапур, Гонконг тощо цей податок (податок на товари та послуги – *goods and service tax, GST*), працює за принципом ПДВ.

Гібридні системи з використанням цих податків існують у Індії, де ПДВ використовується разом з податком з продажів та податком з послуг та у Пуерто-Рико, де застосовується комбінована система податку з продажів та податку за використання (*Sales and Use Tax, SUT*)² [8].

На сьогоднішній день відсутні універсальні акцизи у Катарі, ОАЕ, Омані, Палау, Сент-Вінсент і Гренадіні, Новій Каледонії, Мальдівах, Кувейті, Макао, Ліберії, Іраку, Гібралтарі, Фолклендських островах, Кайманових островах, Бермудських островах, Бахреїні. Проте слід зазначити, що у найбагатших і найрозвиненіших країнах регіону Перської затоки – Саудівській Аравії, ОАЕ, Катарі – планується впровадження універсального акцизу у вигляді ПДВ.

Для цілей даного дослідження визначимо такі групи економіко-інституційних чинників:

- тіньовий сектор;
- час, витрачений економічними агентами на сплату власних податкових зобов'язань (*tax compliance*);
- рівень економічної свободи.

Системи універсальних акцизів і розмір тіньового сектору економіки

На даний час при визначенні та класифікації економіки, яка безпосередньо не спостерігається, використовується методологічний підхід Економічної комісії ООН для Європи (ЄЕК ООН – UNECE), який знайшов своє відображення у Системі національних рахунків 1993 р. (SNA-1993). Цей підхід був розроблений при участі спеціалістів МВФ, Світового банку, ОЕСР й наразі використовується у діяльності цих організацій та ЄС.

Світовою практикою визнається чотири групи економіки, що не спостерігається (далі – НСЕ) (*non-observed economy*): тіньове виробництво, незаконне виробництво, виробництво в неформальному секторі та виробництво домашніх господарств для їх власного кінцевого використання.

Також окремою групою виділяються недоліки у програмі збирання основних даних. Ці п'ять груп називаються проблемними областями НСЕ, а види діяльності, за якими відсутні основні дані зважаючи на їх приналежність до однієї або декількох з цих проблемних областей, в сукупності складають економіку, що безпосередньо не спостерігається (рис. 1.).

На думку експерта з оцінювання розмірів неформальної економіки F. Schneider, тіньова економіка включає все легальне ринкове виробництво товарів та послуг, яке навмисно приховується від органів влади з таких причин:

- уникнення сплати податків з доходів, податків на додану вартість тощо;
- уникнення сплати соціальних відрахувань;
- уникнення відповідності певним легальним нормам ринку праці, таких як мінімальна заробітна платня, максимальна кількість робочого часу, стандарти безпеки тощо;

¹ Під гібридними системами універсальних акцизів для цілей даного дослідження розуміються системи, у яких ПДВ вживається разом з податком з обороту та/або податком з продажів на загальнодержавному та/або місцевому рівнях.

² Податок за використання (*use tax*) – різновид податку на споживання, який справляється у окремих штатах США за придбання товарів поза даним штатом

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

- уникнення виконання певних адміністративних зобов'язань, таких як участі у статистичних опитуваннях або заповнення інших форм адміністративної звітності [7, с.3].

При оцінці розмірів тіньової економіки, F. Schneider не включає типові види нелегальної діяльності, зокрема розповсюдження наркотичних речовин, пограбування тощо, а також неформальну діяльність домогосподарств.

Тобто, згідно методологічного підходу UNECE, F. Schneider для оцінки розмірів тіньової економіки включає лише один вид НСЕ – тіньове виробництво.

На рис. 2. наведено дані щодо розміру тіньової економіки 162 країн світу у регіональному розрізі за період 1999-2007 рр.

Рисунок 1. Розмежування економіки, що спостерігається, та НСЕ

Складено за [1; 4; 5]

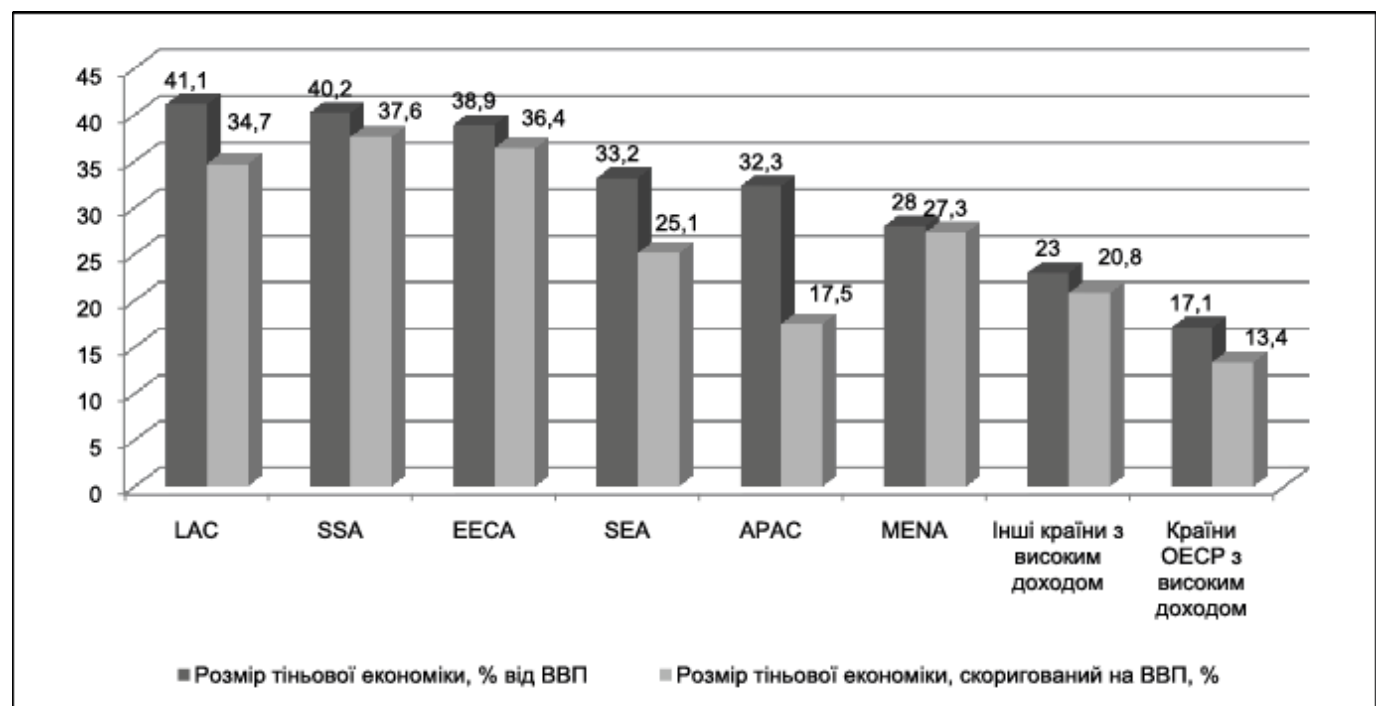

Рисунок 2. Розмір тіньової економіки країн світу у регіональному розрізі

Складено за [7, с. 11-12].

Позначення регіонів наведено відповідно до класифікації Світового банку, який розрізняє шість світових регіонів:

Латинська Америка та Карибські острови (*Latin America and the Caribbean, LAC*);

Тропічна Африка (на південь від Сахари) (*Sub-Saharan Africa, SSA*);

Європа та Центральна Азія (*Europe and Central Asia, EECA*);

Південна Азія (*South Asia, SEA*);

Східна Азія та країни Тихоокеанського регіону (*East Asia and Pacific, APAC*);

Близький Схід та Північна Африка (*Middle East and North Africa, MENA*).

З метою удосконалення порівнянь, окремо в аналізі було виділено два регіони з відповідної класифікації країн Світового банку по доходах:

- країни ОЕСР з високим рівнем доходів (*high income OECD*);

- інші країни з високим рівнем доходів (*other high income*) [3].

З рис. 2. видно, що у країнах Латинської Америки та Карибських островів було відзначено найбільший рівень тіньової економіки – 41,1%; на другому місці за цим показником знаходились країни регіону Тропічної Африки (40,2%), і на третьому розташувались країни Європи та Центральної Азії (38,9%). Найнижчий рівень тіньової економіки 17,1% відзначався у країнах ОЕСР з високим рівнем доходів.

Після коригування цього показнику на ВВП країн, на перше місце за розмірами тіньової економіки вийшли країни Тропічної Африки – 37,6%, на другому опинились країни Європи та Центральної Азії – 36,4%, на третьому – країни Латинської Америки та Карибських островів – 37,4%. У країнах ОЕСР з високим рівнем доходів розміри тіньової економіки, скориговані на ВВП, також були найнижчими.

Таблиця 1. Час, що витрачається економічними агентами на сплату податків у країнах світу, 2014 р.

Країна	Загальний час сплати податків, годин	Кількість годин на сплату		
		Податок на доходи корпорацій	Податки на працю	Податки на споживання
Бразилія	2600	736	490	1374
Болівія	1025	110	507	408
Нігерія	908	378	379	152
Республіка Конго	602	275	146	181
Аргентина	405	105	84	216
Грузія	362	191	56	115
Україна	350	100	100	150
Мексика	334	170	64	100
Уругвай	312	88	114	110
Польща	286	62	124	100
Угорщина	277	35	146	96
Китай	261	59	110	92
Індія	243	45	93	105
Зімбабве	242	78	96	68
Туреччина	226	49	80	97
Німеччина	218	41	134	43
Хорватія	208	60	96	52
Кенія	202	43	51	108
ПАР	200	100	50	50
Греція	193	78	46	69
Латвія	193	28	99	66
Корея	187	82	80	25
Молдова	185	42	88	55
Білорусь	183	83	59	41
США	175	87	55	33
РФ	168	53	76	39
Австрія	166	47	52	67
Румунія	159	25	80	54
Нова Зеландія	152	34	59	59
Кіпр	147	29	78	40
Франція	137	26	80	31
Малайзія	133	26	77	30
Канада	131	45	36	50
Данія	130	25	65	40
Нідерланди	123	25	64	34
Швеція	122	50	36	36
Великобританія	110	37	48	25
Австралія	105	37	18	50
Джибуті	82	30	36	16
Сінгапур	82	32	10	40
Саудівська Аравія	64	30	34	0
Швейцарія	63	15	40	8
Люксембург	55	19	14	22
ОАЕ	12	0	12	0

Складено за [6, с. 159-162].

F. Schneider виділяє такі чинники, недостатній рівень розвинутості яких призводить до появи та розповсюдження тіньової економіки:

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

- тягар сплати податків та соціальних відрахувань;
- якість інститутів;
- державне регулювання;
- надання суспільних послуг;
- дотримання податкової моралі;
- політика протидії ухиленню від сплати податків та інших обов'язкових платежів (deterrence);
- розвиток сільськогосподарського сектору;
- розвиток офіційної економіки;
- розвиток самозайнятості (self-employment) [7, с.8-9].

Вплив цих чинників майже повністю врахований у значенні індексу економічної свободи та частково – у показнику часу сплати податків.

Системи універсальних акцизів та час, витрачений економічними агентами на виконання податкових зобов'язань

Показник часу сплати податків враховує такі показники як якість інститутів, рівень регулювання, рівень надання суспільних послуг, дотримання податкової моралі, політику протидії ухиленню від сплати податків та інших обов'язкових платежів.

У табл. 1 наведено дані щодо часу, який було витрачено економічними агентами у окремих країнах світу на сплату податків на доходи корпорацій, податків на працю та податків на споживання у 2014 р.

Аналіз даних [6], які частково наведені у табл. 2, засвідчив, що найбільше часу на сплату податків витрачається у Бразилії – 2066 годин, з яких більша частина (1374 години) приходить на сплату податків на споживання. На передостанньому місці знаходиться теж країна Латинської Америки – Болівія, проте її показник загального часу майже вдвічі нижчий за показник Бразилії – 1025 годин, і більша частина приходить на сплату податків на працю.

Менше всього часу на сплату податків, серед 189 досліджуваних країн, витрачається у ОАЕ – 12 годин, проте в країні повністю відсутні податки на споживання. Серед країн, де є ці податки, найменше загального часу на їх сплату витрачається у Люксембурзі – 55 годин, причому 22 з них – на податки на споживання. Україна займає 156 місце за загальним терміном сплати податків – 350 годин, причому 150 годин витрачається на сплату податків на споживання, по 100 годин на сплату податків на дохід та на працю відповідно. Стосовно податків на споживання, у тих країнах де вони існують, найменше всього часу на їх сплату 8 годин витрачається у Швейцарії, найбільше, як уже зазначалось – у Бразилії. Знову відзначається значний розрив між останнім та передостаннім місцями: на передостанньому місці за цим показником знаходиться Пакистан – 514 годин. Україна за цим показником знаходиться на 157 місці в світі.

Системи універсального акцизу та індекс економічної свободи

Індекс економічної свободи (*index of economic freedom*) щорічно розраховується дослідницьким центром *The Heritage Foundation* для більшості країн світу. Індекс базується на 10 індексах, вимірюваних за шкалою від 0 до 100, при цьому показник 100 відповідає максимальній свободі, а 0 мінімальній.

Індекс економічної свободи включає такі індекси:

- захисту прав власності (*property rights*);
- свободи від корупції (*freedom from corruption*);
- податкової свободи (*fiscal freedom*);
- витрат уряду (*government spending*);
- свободи бізнесу (*business freedom*);
- свободи трудових відносин (*labor freedom*);
- монетарної свободи (*monetary freedom*);
- свободи торгівлі (*trade freedom*);
- свободи інвестування (*investment freedom*);
- фінансової свободи (*financial freedom*).

За 2014 р. індекси економічної свободи було розраховано для 178 країн світу. Для Афганістану, Іраку, Лівії, Ліхтенштейну, Судану, Сирії, Сомалі та Косово з причин відсутності достовірних статистичних даних цей індекс не було визначено. Значення цього індексу для окремих країн за 2014 р. наведено у табл. 2.

Таблиця 2. Індекси економічної свободи для окремих країн світу, 2014 р.

Країна	Індекс економічної свободи	Місце країни у світі	Місце країни у регіоні
1	2	3	4
Гонконг	89,6	1	1
Сінгапур	89,4	2	2
Нова Зеландія	82,1	3	3
Австралія	81,4	4	4
Швейцарія	80,5	5	1
Канада	79,1	6	1
Чилі	78,5	7	1
Естонія	76,8	8	2
Ірландія	76,6	9	3
Маврикій	76,4	10	1
США	76,2	12	2
ОАЕ	72,4	25	2
Колумбія	71,7	28	2
Ботсвана	69,8	36	2
Латвія	69,7	37	17
Польща	68,6	42	19
Уругвай	68,6	43	5
Словаччина	67,2	50	22
Румунія	66,6	57	27
Руанда	64,8	65	4
Казахстан	63,3	69	11
ПАР	62,6	72	6

1	2	3	4
Саудівська Аравія	62,1	77	8
Киргизстан	61,3	82	15
Словенія	60,3	88	36
Уганда	59,7	92	9
Монголія	59,2	96	19
Замбія	58,7	100	12
Буркіна-Фасо	58,6	102	13
Молдова	57,5	111	39
Джибуті	57,5	112	18
Бразилія	56,6	118	21
Кенія	55,6	122	23
Індія	54,6	128	26
Греція	54,0	130	40
Китай	52,7	139	30
Таджикистан	52,7	140	31
РФ	52,1	143	41
Гаїті	51,3	151	24
Білорусь	49,8	153	42
Бірма	46,9	161	38
Україна	46,9	162	43
Болівія	46,8	163	26
Аргентина	44,1	169	27
Туркменістан	41,4	172	41
Зімбабве	37,6	175	46
Венесуела	34,3	176	28
Куба	29,6	177	29
Північна Корея	1,3	178	42

Складено за [1].

Як видно з табл. 2, на першому місці серед країн світу знаходиться Гонконг (89,6). Друге-четверте місця також посідають країни Східної Азії та Тихоокеанського регіону (Сінгапур, Нова Зеландія, Австралія). Серед європейських країн найвищий рейтинг має Швейцарія – 80,5. Україна за цим показником знаходиться на 163 місці серед 178 країн світу, посідаючи 43 місце у регіоні.

Останні 10 місць займають країни регіону Тропічної Африки (Демократична республіка Конго, Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Зімбабве) та Латинської Америки та Карибських островів (Куба, Венесуела, Аргентина). Тобто країни тих регіонів, які відзначаються найбільшим рівнем тіньової економіки (рис. 2).

Висновки. Проведене дослідження дозволило зробити висновки стосовно взаємозв'язку систем універсальних акцизів та економіко-інституційних показників.

Найбільша кількість країн з найвищим показником рівня тіньової економіки, що використовує універсальні акцизи, відмінні від ПДВ, розташована у регіонах Латинської Америки і Карибських островів та Тропічної Африки. За оцінками, країни Латинської Америки відзначались максимальним обсягом тіньової економіки порівняно з іншими регіонами світу. За показником тіньової економіки, скоригованим на ВВП, перше місце у світі належить країнам регіону Тропічної Африки.

Майже у 90% країн, де використовуються системи універсальних акцизів, відмінні від ПДВ, час на сплату податків на споживання перевищує цей показник для інших податків.

Всі країни, у яких використовуються системи універсальних акцизів, відмінні від ПДВ, знаходяться після 90 місця серед 178 країн світу за показником економічної свободи. Серед 10 країн з найнижчим рейтингом економічної свободи у світі, у половині застосовуються системи універсальних акцизів, відмінні від ПДВ.

Тобто, країни, що мають системи універсальних акцизів, відмінні від ПДВ (податок з обороту, податок з продажів, гібридні системи універсальних акцизів), характеризуються значно гіршими економіко-інституційними показниками порівняно з країнами, де застосовується лише ПДВ.

Список використаних джерел

1. 2015 Index of Economic Freedom [Електронний ресурс]. – The Heritage Foundation. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/>
2. Building the System of National Accounts – non-observed sector. [Електронний ресурс]. – Eurostat. – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Building_the_System_of_National_Accounts_-_non-observed_sector
3. Country and Lending Groups [Електронний ресурс]. – The World Bank. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/about/country-and-lending-groups>
4. Eurostat's Tabular Approach to Exhaustiveness Guidelines. – Eurostat, 2005. – 90 p.
5. Measuring the Non-Observed Economy A Handbook. – OECD, 2002. – 233 p.
6. Paying Taxes 2015: The global picture. The changing face of tax compliance in 189 economies worldwide / PwC and World Bank Group, 2014. – 168 p.
7. Schneider F. The Shadow Economy: An Essay / F. Schneider // Department of Economics, Johannes Kepler University of Linz, 2014 – 23 p.
8. Worldwide VAT, GST and Sales Tax Guide 2014 / EYGM Limited, 2014. – 856 p.

References

1. 2015 Index of Economic Freedom. The Heritage Foundation. <http://www.heritage.org/index/>
2. Building the System of National Accounts – non-observed sector. – http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Building_the_System_of_National_Accounts_-_non-observed_sector
3. Country and Lending Groups / The World Bank. <http://data.worldbank.org/about/country-and-lending-groups>
4. Eurostat's Tabular Approach to Exhaustiveness Guidelines. Eurostat, 2005. 90 p.
5. Measuring the Non-Observed Economy A Handbook. OECD, 2002. 233 p.

6. *Paying Taxes 2015: The global picture. The changing face of tax compliance in 189 economies worldwide* / PwC and World Bank Group, 2014. 168 p.
7. *Schneider F. The Shadow Economy: An Essay* / Department of Economics, Johannes Kepler University of Linz, 2014 23 p.
8. *Worldwide VAT, GST and Sales Tax Guide 2014* / EYGM Limited, 2014. 856 p.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Соколовська Олена Василівна, к.е.н., старший науковий співробітник відділу вивчення міжнародного досвіду та європейської інтеграції Науково-дослідного інституту фінансового права Державної фіскальної служби України
вул. К. Маркса, 31, м. Ірпінь, Київська обл., Україна, 08201
e-mail elena.lukyanenko@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Соколовская Елена Васильевна, к.э.н., старший научный сотрудник отдела изучения международного опыта и европейской интеграции Научно-исследовательского института финансового права Государственной фискальной службы Украины
ул. К. Маркса, 31, г. Ирпень, Киевская обл., Украина, 08201
email elena.lukyanenko@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Olena Sokolovska, Cand. Sci. (Econ.), Senior Researcher, Department of international experience and European integration, Research Institute of Financial Law, State Fiscal Service of Ukraine
Karla Marksa str., 31, Irpin, Ukraine, 08201
email elena.lukyanenko@gmail.com

УДК 338.24

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Русіна Ю.О.,
Стріжко К.В.

Предметом роботи є фінансово-економічна безпека вітчизняних та зарубіжних суб'єктів господарювання. Метою роботи є визначення значення поняття «фінансово-економічна безпека підприємства», розгляд дієвих методів стабілізації економічної безпеки підприємств у розвинених країнах світу.

Методологія проведення роботи. Під час проведення дослідження були використані методи аналізу, синтезу, логічного узагальнення.

Результати роботи. У статті розглянуто питання фінансово-економічної безпеки. Визначено сутність понять безпека, економічна безпека, фінансово-економічна безпека підприємства. Виявлено методи забезпечення фінансово-економічної безпеки зарубіжних суб'єктів господарювання.

Висновки. Фінансово-економічна безпека вітчизняних підприємств досягається за рахунок забезпечення показників фінансової стійкості, платоспроможності, ліквідності, ресурсного потенціалу, протистояння різноманітним загрозам.

Ключові слова: безпека, економічна безпека, фінансово-економічна безпека підприємства

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Русина Ю.А.,
Стрижко Е.В.

Предметом работы является финансово-экономическая безопасность отечественных и зарубежных субъектов хозяйствования.

Целью работы является определение значения понятия «финансово-экономическая безопасность предприятия», рассмотрение действенных методов стабилизации экономической безопасности предприятий в развитых странах мира.

Методология проведения работы. Во время проведения исследования были использованы методы анализа, синтеза, логического обобщения.

Результаты работы. В статье рассмотрены вопросы финансово-экономической безопасности. Определена сущность понятий безопасность, экономическая безопасность, финансово-экономическая безопасность предприятия. Выведены методы обеспечения финансово-экономической безопасности зарубежных субъектов хозяйствования.

Выводы. Финансово-экономическая безопасность отечественных предприятий достигается за счет обеспечения показателей финансовой устойчивости, платежеспособности, ликвидности, ресурсного потенциала, противостояния разнообразным угрозам.

Ключевые слова: безопасность, экономическая безопасность, финансово-экономическая безопасность предприятия.

PROVISION OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY: FOREIGN EXPERIENCE

Rusina Y.O.,
Strizhko K.V.

The subject of the work is the financial and economic security of domestic and foreign entities.

The aim is to determine the meaning of «financial and economic security» consideration of effective methods of stabilization of economic security companies in developed countries.

The methodology of the work. During the study used methods of analysis, synthesis, logic synthesis.

Results. The questions of financial and economic security. The essence of the concepts of security, economic security, financial and economic security. Detected by providing financial and economic security of foreign entities.

Conclusions. Financial and economic security of domestic enterprises by the performance achieved financial stability, solvency, liquidity, resources, resistance to various threats.

Key words: security, economic security, financial and economic security, financial and economic security of the enterprise.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток економіки України характеризується швидкими змінами факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, в якому функціонує підприємство, що викликають загрозу його фінансовим інтересам,

спричиняють високий рівень фінансових ризиків. Існуючі загрози можуть впливати на рівень ефективності виробництва, його конкурентоздатність та конкурентоздатність продукції, раціональне використання усіх видів ресурсів, забезпечення високого рівня рентабельності, платоспроможності та фінансової стійкості. Однією з умов, що забезпечують успішне функціонування та розвиток як суб'єктів господарювання, так і економіки взагалі, є фінансово-економічна безпека на різних рівнях управління. Тому дуже важливим завданням, щодо організації роботи підприємства, є забезпечення високого рівня фінансово-економічної безпеки. Певний позитивний досвід запозичимо у країн з розвинутою економікою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади фінансово-економічної безпеки досліджували багато науковців. Свій внесок у розвиток теорії фінансово-економічної безпеки, організації системи управління фінансово-економічною безпекою, методів та засобів взаємодії з іншими складовими безпеки внесли такі вчені: І. Аніщенко, О.В. Баженова, Л. Абалкін, О.Барановський, І.Бланк, Л. Біркен, І. Бінько, М.Білик, Т. Васильців, Е. Гудвін, В. Геєць, О.Грунін, К. Девіс, А. Козаченко, Т. Лоурі, А. Ляшенко, Б. Мізюк, В. Мунтіян, О.Новикова, В.Пономарьов, В. Сенчагов, В. Шликов, Й. Шумпетер, Л.Шемаєва, А. Шаваєв та багато інших.

Постановка завдання. Виявити методи забезпечення фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання країн з розвинутою економікою задля впровадження позитивного практичного досвіду на вітчизняних підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж розглядати сутність і значення фінансово-економічної безпеки підприємства слід розглянути узагальнене поняття «безпека». Безпека у перекладі з грецької означає «володіти ситуацією».

За Великим тлумачним словником сучасної української мови «безпека» – це стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [1]. А за Тлумачним словником В. Даля, безпечний – значить не небезпечний, не загрозовий, не шкідливий, зберігаючий, вірний, надійний [2].

Отже, в абсолютному розумінні значення слова «безпека» – це стан з повною відсутністю небезпек. Однак, навряд чи таке можливо в реальному світі. Тому, сьогодні поняття «безпека» трактують не лише як відсутність небезпек та загроз.

Протягом останніх десятиріч застосування поняття «безпека» значно розширилось. Наведемо декілька визначень даного поняття.

Безпека – здатність об'єкта, явища, процесу зберігати свою сутність і основну характеристику в умовах цілеспрямованого, руйнівного впливу ззовні або в самому об'єкті, явищі, процесі [3].

Безпека об'єкта – захищеність життєво важливих інтересів об'єкта від загроз, як внутрішніх, так і зовнішніх [3].

Безпека – це насамперед заходи або дії, що забезпечують недопущення і оперативне реагування на відповідні загрози заради безпечного функціонування [4].

Економічна безпека – найважливіша якісна характеристика економічної системи, яка визначає її здатність підтримувати нормальні умови функціонування; стійке забезпечення ресурсами та розвиток, а також послідовну реалізацію економічних інтересів.

Досягнення національної безпеки держави неможливе без фінансово-економічної безпеки підприємства – первинної ланки національної економіки.

Виділяють наступні підходи до розуміння суті економічної безпеки підприємства:

1. Економічна безпека як захист від несанкціонованого доступу до інформації. Поняття економічної безпеки підприємства розглядалося як забезпечення умов збереження комерційної таємниці й інших секретів підприємства.

2. Економічна безпека як захист від методів кримінальної конкуренції. Забезпечення економічної та інформаційної безпеки підприємництва – процес, спрямований на відгородження підприємницьких структур та фізичних осіб, від застосування по відношенню до них методів кримінальної конкуренції і від іншої діяльності, що завдає їм шкоду внаслідок порушення законодавства чи ділової етики. Безпека підприємництва – це такий стан цивілізованого бізнесу, при якому відсутня економічна чи інша шкода, яка б наносилася бізнесу навмисно чи не навмисно фізичними особами чи соціальними організаціями (у тому числі і юридичними) з порушенням закону чи етики підприємництва [5].

3.Економічна безпека підприємства як захист від загроз. За цим підходом науковці виділяють таке поняття як стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних джерел небезпеки чи економічних загроз. У межах цього розуміння економічної безпеки підприємства можна виділити підхід, згідно якого, вважається, що повністю захиститися від можливих збитків неможливо, а тому захист має бути спрямований на їх мінімізацію [6].

4.Економічна безпека підприємства як стан стійкості чи рівноваги або ефективного використання його ресурсів. Прихильники такого підходу розуміють економічну безпеку підприємства як такий стан його корпоративних ресурсів (капіталу, персоналу, інформації, технологій, техніки та устаткування) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективне їхнє використання, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам), стабільне функціонування та стійкий розвиток. За такого підходу забезпечення економічної безпеки підприємства певною мірою отожднюється з діяльністю, спрямованою на мінімізацію економічного ризику.

5.Економічна безпека як залежність від гармонізації інтересів підприємства з інтересами суб'єктів його зовнішнього середовища. Група українських вчених на чолі з А. Козаченко пропонують розуміти економічну безпеку «...як міру гармонізації у часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами, пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища, що діють за межами підприємства» [7].

Якщо узагальнити вищезазначені підходи, то можна стверджувати, що економічна безпека підприємства є багатоаспектним поняттям, що:

- пов'язане з його спроможністю існувати в довгостроковому періоді;
- залежить від стану як складових його внутрішнього середовища підприємства (що визначається ефективністю управління підприємством), так і від впливу його зовнішнього середовища.

За об'єктами захисту виділяють фінансову економічну безпеку, яка передбачає забезпеченість фінансовими ресурсами, достатніми для розширеного відтворення та виконання існуючих зобов'язань, фінансову стійкість, захищеність від зовнішніх та фінансово-економічних інтересів підприємства. Їй належить центральне місце у системі економічної безпеки підприємства, бо вона виражає мету та узагальнює результати його господарської діяльності.

Це пояснюється тим, що рівень фінансової безпеки будь-якого підприємства визначає його можливості забезпечувати інші складові його економічної безпеки. І навпаки, зміни в будь-якій сфері підприємства в кінцевому результаті відображаються у його фінансовій безпеці.

На перших етапах розвитку вітчизняної науки фінансову безпеку досліджували на рівні держави, проте вона неможлива без фінансової безпеки суб'єктів її господарювання. У науковій літературі існують різні погляди на визначення фінансової безпеки підприємства.

Барановський А.О. визначає фінансову безпеку, як:

- ступінь захищеності фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин;

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

- рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства, верств населення, підприємства, організації, установи, регіону, галузі, сектора економіки, ринку, держави, суспільства, міждержавних утворень, світового співтовариства фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань;

- стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, розрахункової, інвестиційної, митно-тарифної та фондової систем, а також системи ціноутворення, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх та зовнішніх негативних впливів, здатністю відвернути зовнішню фінансову експансію, забезпечити фінансову стійкість (стабільність), ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання;

- якість фінансових інструментів і послуг, що запобігає негативному впливу можливих прорахунків і прямих зловживань на фінансовий стан наявних та потенційних клієнтів, а також гарантує (у разі потреби) повернення вкладених коштів [8].

Ревенчук Н.І. вважає, що фінансова безпека підприємства – це захист від можливих фінансових втрат і попередження банкрутства підприємства, досягнення найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів [9].

Бланк І.О. трактує фінансову безпеку підприємства як кількісно та якісно детермінований рівень його фінансового стану, що забезпечує стабільний захист його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки стійкого розвитку в поточному та перспективному періоді [10].

Горячева К.С. визначає фінансову безпеку підприємства як такий його фінансовий стан, котрий характеризується збалансованістю і якістю фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до загроз, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів, а також забезпечувати ефективний і сталий розвиток цієї фінансової системи [11].

Дослідники Нікіфоров П. О. та Куперівська С. С. вважають фінансово-безпечною компанію ту, яка виважено і оптимально підходить до використання і управління своїми фінансовими ресурсами, здійснює чіткий їх контроль, оперативно реагує на будь-які загрози, внутрішні чи зовнішні, з метою їх мінімізації або уникнення без шкоди для загальної діяльності [12].

Папехін Р. С. каже, що фінансова безпека визначає граничний стан фінансової стійкості, в якому повинно знаходитися підприємство для реалізації своєї стратегії, характеризується спроможністю підприємства протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам [13].

За Спіфановим А. О. фінансова безпека – це стан підприємства, що:

1) дозволяє забезпечити стабільність, платоспроможність і ліквідність у довгостроковому періоді;

2) забезпечує достатню фінансову незалежність; задовольняє потреби підприємства у фінансових ресурсах для стійкого розширеного відтворення;

3) здатен протистояти існуючим і виникаючим небезпекам, що прагнуть завдати фінансової шкоди підприємству або змінити всупереч бажанню структуру власного капіталу, або примусово ліквідувати підприємство;

4) забезпечує достатню гнучкість при прийнятті фінансових рішень, захищає фінансові інтереси власників підприємства [14].

Дослідники Кириченко О.А., Лаптев С.М., Пригунов П.Я., Захаров О.І. визначають фінансову безпеку як стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів підприємства, виражений у найкращих значеннях фінансових показників прибутковості і рентабельності бізнесу, якості управління, використання основних і оборотних засобів підприємства, структури його капіталу, норми дивідендних виплат по цінних паперах підприємства, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану підприємства і перспектив його технологічного і фінансового розвитку [10]. Фінансова безпека – визначає граничний стан фінансової стійкості, в якому повинно знаходитися підприємство для реалізації своєї стратегії, характеризується здатністю підприємства протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам [10].

Виходячи з багатоманітності наведених визначень, можна відзначити, що серед визначень фінансової безпеки простежуються спільні риси та підходи: ефективне використання корпоративних ресурсів, підтримання оптимального рівня стійкості та розвитку з поступовим задоволенням фінансових інтересів підприємства, захищеність від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Отже, проаналізувавши наведені визначення, фінансово-економічна безпека підприємства – це такий його фінансово-економічний стан, який забезпечує захищеність його фінансово-економічних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз та створює необхідні фінансово-економічні передумови для стійкого розвитку в поточному та довгостроковому періодах.

Забезпечення фінансової безпеки підприємства передбачає застосування наступних заходів:

- максимізація величини прибутку;
- підвищення рівня рентабельності його активів та власного капіталу;
- достатність фінансових ресурсів на всіх етапах економічного розвитку;
- фінансова стійкість та стабільність;
- безпека операційної, фінансової та інвестиційної діяльності;
- позитивний імідж.

Фінансова безпека представляє такий стан, за якого підприємство: знаходиться у фінансовій рівновазі, забезпечується стійкістю, платоспроможністю і його ліквідністю в довгостроковому періоді; задовольняє потреби у фінансових ресурсах для стійкого розширеного відтворення; забезпечує достатню фінансову незалежність та захищеність фінансових інтересів власників підприємства; здатне протистояти існуючим і виникаючим небезпекам та загрозам, що призводять до фінансового збитку [15].

Аналіз та оцінка рівня фінансової безпеки підприємства є основою для пошуку шляхів її забезпечення. Дослідження здійснюються за допомогою показника оцінки фінансового стану підприємства.

Фінансовий стан підприємства – це економічна категорія, що відображає стан капіталу в процесі його кругообігу і здатність суб'єкта господарювання до саморозвитку на даний момент часу. У зв'язку з тим, що фінансовий стан підприємства характеризується рівнем фінансової стійкості, структурою джерел фінансування, здатністю розраховуватися за борговими зобов'язаннями, рівнем рентабельності й оборотності капіталу, тому для оцінки фінансового стану підприємства використовують показники прибутковості, ділової активності, фінансової стійкості, платоспроможності, майнового стану.

Фінансова безпека підприємства підтримується, перш за все, за рахунок забезпеченням платоспроможності, коли всі зобов'язання підприємства покриваються фінансовими активами. Зона ризику на підприємстві характеризується недостатністю ліквідних активів для покриття всіх зобов'язань. А це пов'язано з наявністю у підприємства дебіторської заборгованості. Відсутність платоспроможності свідчить про те, що підприємство перебуває в стані банкрутства.

Проблема ліквідності, яка полягає у здатності активу конвертуватися в кошти без значної втрати в ціні дебіторської заборгованості, є ключовою на кожному підприємстві. Тому виділяють кілька проблем: оптимальний обсяг, оборотність, якість дебіторської заборгованості. Рішення цих проблем вимагає кваліфікованого управління дебіторською заборгованістю, що є одним зі способів зміцнення фінансового стану підприємства. Заходи щодо повернення дебіторської заборгованості входять у групу найбільш діючих мір підвищення ефективності за рахунок внутрішніх резервів підприємства та можуть швидко принести позитивний результат. Повернення заборгованості в стислий термін – реальна можливість поповнення дефіцитних оборотних коштів.

Головним фактором задовільного фінансового стану виступає високий рівень прибутковості основної діяльності. Тому для підприємства досить важливим є досягнення високого рівня ефективності формування, розподілу і використання ресурсів у процесі виробничо-господарської діяльності. Тому, слід приділяти увагу питанню економії ресурсів, яка є найбільш доцільною чи найоптимальнішою за конкретних умов, що склалися на підприємстві [16]. Управління фінансовою безпекою підприємства має на меті освоєння та інтеграцію різних видів ресурсів, використання яких потребує певних витрат.

З іншого боку, витрати підприємства та управління ними безпосереднім чином впливають на фінансову безпеку підприємства, оскільки обмежують його прибуток, впливають на рентабельність та певним чином – на ліквідність підприємства.

Підприємство має робити тільки ті витрати, які або дозволяють одержати дохід, або зменшити можливі витрати в майбутньому. Наприклад, витрати на дослідження ринку, витрати на рекламу, витрати на закупівлю нового обладнання і т.і. традиційно вважаються продуктивними, тобто здатними принести прибуток; а витрати на сплату штрафів, ліквідацію аварій і катастроф – непродуктивними, котрих варто уникати. Першою й основною сферою виникнення витрат на забезпечення фінансової безпеки підприємства повинно стати, перш за все, інформаційне забезпечення, тобто витрати на пошук інформації про загрози зовнішнього та внутрішнього характеру. Для забезпечення фінансової безпеки підприємства потрібно, щоб воно розпоряджалося залученими коштами (кошти, одержані в грошовій або в натуральній формі від різних учасників економічного процесу з метою отримання економічної вигоди в результаті економічної діяльності суб'єкта господарювання) так, щоб у майбутньому не тільки забезпечити зворотність і збереження грошей, а й одержати додатковий прибуток і забезпечити ліквідність активів у цілому. Завдяки залученому капіталу підприємства досягається інтенсивний шлях економічного розвитку і відбувається забезпечення фінансової безпеки підприємства як основи стійкості й стабільності господарюючого суб'єкта.

Важливість вивчення теоретичних засад та розробка прикладних рекомендацій щодо підвищення рівня економічної безпеки підприємства в країнах, які переходять до ринкових відносин, зумовлена, в першу чергу, призупиненням темпів розвитку бізнесу в умовах виходу зі світової фінансової кризи. Відповідно необхідні проведення системно-структурного аналізу та імплементація позитивного світового досвіду забезпечення економічної безпеки підприємства.

В економічно розвинених державах світу більше приділяється увага питанням розробки теоретико-прикладних засад розвитку підприємництва, формуванню сприятливого економіко-правового середовища для ведення підприємницької діяльності. Такі фактори вважаються ключовими при забезпеченні економічної безпеки підприємства як головні чинники її підвищення. Натомість, питання, що стосуються забезпечення безпосередньо економічної безпеки підприємства, актуальні в країнах, які докорінно змінюють систему державного устрою (зокрема, перебувають на стадії ринкової трансформації економіки) та/чи перебувають у кризовому стані (наприклад, у післявоєнний період, період гострих соціальних конфліктів чи економічних криз).

У розвинених країнах розробляються цільові стратегічні планові документи щодо зміцнення економічної безпеки підприємств, регіонів, галузей. У таких умовах суб'єкти підприємницької діяльності, виконуючи свою вагомую соціальну та економічну місії у суспільстві, опиняються у ситуації належного рівня захищеності свого майна та інтересів від впливу чинників зовнішнього середовища. Тому цей досвід становить значний інтерес як для розвитку системи безпеки вітчизняних суб'єктів господарської діяльності, так і для безпеки національної економіки.

Усвідомлюючи пряму залежність між сприянням розвитку малого та середнього бізнесу та рівнем економічної безпеки підприємства, в економічно розвинених країнах протягом останніх 15 – 20-ти років було знято більшість адміністративно-законодавчих обмежень, створено сприятливі фінансово-економічні та податкові стимули розвитку підприємництва. Внаслідок впровадження такого комплексу заходів країни Західної Європи та Японія посідають на сучасному етапі розвитку світової економіки провідні позиції за рівнем розвитку бізнесу та показниками економічної безпеки підприємств та високі місця у міжнародних рейтингах за рівнем сприятливості економіко-правового середовища для ведення бізнесу. У зв'язку з цим ці країни є особливо інвестиційно привабливими.

Уряди багатьох розвинених країн (у тому числі Японії, США [17]) офіційно визнають об'єктивне існування ризиків, пов'язаних з посиленням агресивності ринкового середовища та загостренням конкуренції у різних сферах діяльності на внутрішньому і світовому ринках. Це вимагає спеціальних організаційних та ресурсних заходів підтримки та забезпечення стійкості та безпеки підприємств, зокрема, сектору малого і середнього бізнесу в цих екстремальних ситуаціях. Уряд Японії визнає, що в умовах глобалізації економіки, швидких та масштабних змін саме підприємства цього сектору економіки більшою мірою, ніж великі потребують допомоги та державної підтримки [18].

У розвинених країнах світу позитивним є те, що крім моніторингу рівня розвитку підприємництва, розробки і реалізації пропозицій щодо удосконалення державного регулювання його розвитку, до переліку основних завдань органів державного управління входить:

1) створення структурних підрозділів ведення політики у сфері економічної безпеки підприємництва за галузево-територіальною ознакою (досвід США, де крім Адміністрації малого бізнесу питання забезпечення економічної безпеки підприємництва покладено на регіональні відділення Міністерства внутрішньої безпеки серед малих підприємств [19]);

2) розробка документів стратегічного планового характеру, а також операційних заходів щодо зміцнення економічної безпеки підприємництва (досвід Японії [17], у якій серед офіційно закріплених стратегічних планових документів, які систематично розробляє та реалізує Міністерство економіки, торгівлі та промисловості, передбачено документ під назвою «Підвищення стійкості підприємств сектору малого і середнього підприємництва та розвиток систем економічної безпеки підприємництва». Крім того, урядова стратегія посилення конкурентоспроможності Японської промисловості на світових ринках передбачає сім основних стратегічних напрямів її реалізації, серед яких п'ятий напрям стосується безпосередньо розвитку системи економічної безпеки бізнесу. До основних операційних завдань стратегії внесено посилення фінансової підтримки, поліпшення умов створення нових підприємств, розвиток загальнонаціональної системи забезпечення економічної безпеки та ін. [10]);

3) здійснення систематичного моніторингу внутрішнього та зовнішнього ринків та розробка рекомендацій як для органів державного управління, так і безпосередньо підприємств щодо заходів, метою реалізації яких є посилення конкурентних позицій національних підприємств, захисту їх економічних інтересів (досвід США, Японії, Німеччини, Великобританії та Франції [20]);

4) ведення роботи щодо зміцнення інституційної бази захисту права власності. Зокрема, у цьому напрямі країнами ЄС укладено спільну угоду з права інтелектуальної власності між органами влади, академічними і промисловими структурами та науково-дослідними установами. Існує угода про невиконання зобов'язань за таким договором, згідно з яким всі учасники виконують умови договору доти, поки не реалізують мету створення спільних науково-дослідних та конструкторських робіт [18]. Надзвичайно популярною серед інтелектуальної еліти Європейського Союзу є Сьома Рамкова Програма. Метою цієї спеціальної програми є підтримка наукової діяльності, що проводиться в рамках міжнародного співробітництва, від спільних проектів і створення мереж до координації дослідницьких програм. Сюди ж входить співпраця між ЄС та третіми країнами. Програма Співпраця також поділяється на тематичні підпрограми, кожна з яких працюватиме наскільки це можливо автономно, але в той же час знаходяться у тісному зв'язку, що дозволяє здійснювати міждисциплінарний підхід до областей науки, що має спільні інтереси. Для програми Співпраця було визначено десять тематичних областей: здоров'я; продукти

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

харчування, сільське господарство та біотехнології; інформаційні та комунікаційні технології; нанонауки, нанотехнології, матеріали та нові технології виробництва; енергія; навколишнє середовище (у тому числі зміна клімату); транспорт (включаючи космонавтику); соціально-економічні та гуманітарні науки; безпека; космос. Чільне місце серед досліджень посідає напрям безпеки, в якому основну питому вагу займає економічна безпека підприємства;

5) пошук та забезпечення джерел фінансування ризикового капіталу, в тому числі в інтересах інноваційної діяльності з метою підвищення рівня НДКР в довгостроковій перспективі (досвід країн ЄС). Це, як правило, фінансування інвестицій як у новостворені підприємства, так і високотехнологічні, а також у розвиток сектору динамічних високотехнологічних дослідницьких малих і середніх підприємств. Для забезпечення останнього ведеться робота у напрямі формування сприятливого макроекономічного клімату, стабільності фінансових ринків, податкового режиму та регулювання прав на інтелектуальну власність [18];

6) надання гарантій за інвестиціями в акціонерний капітал та гарантій за позиками підприємств. У багатьох розвинених державах світу вагомими елементами безпеки підприємництва є функціонування страхових і гарантійних фондів, кредитної кооперації, яка обслуговує клієнтів, традиційно не привабливих для комерційного банківського кредитування (практично вся сфера малого підприємництва) [20];

7) здійснення роботи з планування життєвого циклу функціонування підприємств у різних галузях та сферах економіки та надання консультацій з питань забезпечення високої життєздатності підприємств відповідно до їх життєвих циклів, ведення конкурентної боротьби та сприяння розвитку підприємництва у перспективних сферах (досвід Фінляндії [7]);

8) підтримка підприємств, які розпочинають діяльність створенням фондів та механізмів фінансування різних етапів їх становлення (досвід практично всіх країн ЄС, Мексики [21]).

Усвідомлюючи, що серед економічних ризиків функціонування підприємств, зокрема малого і середнього бізнесу, вагоме місце займають нелегітимні та/чи напівлегітимні дії з боку підприємств великого бізнесу, монополістів тощо, у таких країнах як, Німеччина, Японія, США та інші законодавчо закріплені права та механізми реалізації прав підприємств у разі дискримінаційних дій щодо них. Така практика дозволяє удосконалити характеристики конкурентного середовища, що особливо важливо для країн, які перебувають на посттрансформаційному етапі розвитку економіки. Діяльність органів державного управління у сфері забезпечення економічної безпеки підприємств та підприємництва повинна носити системний характер та бути спрямованою в основному на стимулювання малого та середнього бізнесу, зважаючи на те, що в великому бізнесі більше можливостей захистити себе самостійно.

Важливу роль щодо забезпечення економічної безпеки підприємства у розвинених країнах відіграє страхова сфера, яка виступає головним ризикознижувачим чинником та бере участь у забезпеченні доступу підприємств до фінансових ресурсів та конкурентних позицій на зовнішніх ринках.

Основні потоки капіталу страхових компаній спрямовуються у галузі з високими темпами зростання. У розвитку страхової сфери є прихований резерв економічного сприяння підприємству (особливо малому та середньому, інноваційним проектам підприємств) та зміцненню економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності. У стратегічних документах органів державного управління страхування розглядається як інституціональний чинник забезпечення національної конкурентоспроможності, стабільності і зміцнення економічної безпеки країни та сектору підприємництва; передбачені заходи щодо відновлення позицій держави як суб'єкта страхової діяльності та механізми сприяння входженню на ринок великих провідних іноземних страхових компаній.

Одним з механізмів ефективного захисту майнових інтересів суб'єктів підприємницької діяльності – страхувальників у розвинених державах є створення страхових гарантійних фондів у формі неприбуткових державних чи комунальних організацій. Одночасно ці інституції відіграють роль додаткового елемента системи фінансово-кредитного сприяння розвитку підприємств. Фінансові ресурси цих фондів формуються за рахунок обов'язкових відрахувань від сум, які надходять до страхових компаній від того, чи іншого виду страхування. Управління фондами та прийняття рішень щодо переліку економічних ризиків суб'єктів підприємницької діяльності, які підлягають відшкодуванню, а також рішень щодо виплат страхових сум здійснюються страховою радою гарантійного фонду (сформованою представниками державних органів управління та органів місцевого самоврядування). Витрати на адміністрування діяльності гарантійних фондів покриваються за рахунок їх інвестиційної діяльності. Вагомою є роль страхових гарантійних фондів у зміцненні безпеки підприємницької діяльності (зокрема у секторі малого підприємництва) покриттям таких ризиків, як втрата прибутку, збитки від виробничих перерв, неплатежі контрагентів, неповнення кредиту чи позики, ризики, пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю підприємств [18]. Механізм страхового гарантування використовується також для забезпечення економічної безпеки експортно орієнтованих підприємств. Особливої актуальності набуває це питання в умовах глобалізації світової економіки.

Запозичення позитивних аспектів проаналізованого досвіду зміцнення економічної безпеки підприємств в Україні приділяється недостатня увага.

Упровадження такого комплексу заходів на макро- та мезорівні економіки призведе до:

- забезпечення високої фінансової ефективності роботи, фінансової стійкості та незалежності підприємств;
- забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу вітчизняних підприємств;
- досягнення високої ефективності менеджменту, оптимальної та ефективної організаційної структури підприємств;
- досягнення високого рівня кваліфікації персоналу та його інтелектуального потенціалу підприємств;
- мінімізація руйнівного впливу наслідків виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього середовища;
- якісна правова захищеність усіх аспектів діяльності підприємств;
- забезпечення захисту інформаційного поля, комерційної таємниці і досягнення належного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів та відділів підприємства;
- ефективна організація безпеки персоналу, його капіталу та майна, а також комерційних інтересів підприємства.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, фінансово-економічна безпека підприємства повинна забезпечуватися за рахунок: досягнення фінансової стійкості, платоспроможності і ліквідності підприємства, а також за рахунок якості формування та використання ресурсного потенціалу; протистояння загрозам економічній безпеці підприємства; поліпшення правової захищеності усіх сфер діяльності підприємства; підтримання високого рівня кваліфікації персоналу; досягнення високої конкурентоспроможності підприємства.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Автор, керівник проекту і гол. редактор В. Т. Бусел. — Київ, Ірпінь: ВТФ Перун. 2001, 2005
2. Даль, В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. — М.: Рус. яз., 1998. — Т. 1. А–З. — 699 с.
3. Великий Ю.М. Особливості кризового стану вітчизняних підприємств і методів його оцінки / Ю.М. Великий, О.Ю. Проскура // Фінанси України. — 2002. — №10. — С. 29–34.

4. Вербицька Г.Л. Управління економічним ризиком / Г.Л. Вербицька // *Фінанси України*. – 2004. – № 4. – С. 34–41.
5. Висящев В.А. Государственное регулирование экономической безопасности предпринимательской деятельности / В.А. Висящев, Т.М. Гладченко // *Менеджер*. – 2003. – № 3 (25). – С. 112–115.
6. Галасюк В. Риск как один из неотъемлемых факторов бизнеса / В. Галасюк, М. Сорока // *Економіка, фінанси, право*. – 2002. – № 7. – С. 17–22.
7. Богомолов В.А. Экономическая безопасность / В.А. Богомолов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 302 с.
8. Барановський О.І. Фінансова безпека: монографія / О.І. Барановський // Інститут економічного прогнозування. – К.: Фенікс, 1999. – 318 с.
9. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: монографія / Н.Й. Реверчук. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.
10. Бланк І.А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И.А. Бланк. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.
11. Горячева К.С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка організації та управління підприємствами» / К.С. Горячева. – К., 2006.
12. Нікіфоров П.О. Сутність і значення фінансової безпеки страхової компанії / П.О. Нікіфоров, С.С. Кучерівська // *Фінанси України*. – 2006. – № 5. – С. 86–94.
13. Папехин Р.С. Факторы финансовой устойчивости и безопасности предприятия: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. екон. наук: спец. 08.00.10 / Р.С. Папехин. – Волгоград, 2007. – 21 с.
14. Єпіфанов А.О. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / А.О. Єпіфанов, О.Л. Пластун, В.С. Домбровський. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 295 с.
15. Антикризисове фінансове управління підприємством: навч. посібник / [Салига С.Я., Ляшенко Н.В., Даций Н.В., Корецька С.О., Нестеренко Н.В., Салига К.С.]. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 208 с.
16. Ареф'єва О.В. Планування економічної безпеки підприємств / О.В. Ареф'єва, Т.Б. Кузенко. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 170 с.
17. Біла О.Г. Робочий капітал – передумова поточної ліквідності підприємств / О.Г. Біла // *Фінанси України*. – 2003. – № 10. – С. 56–61.
18. Горбатовская Н.В. Организационное развитие как элемент системы обеспечения экономической безопасности предприятия / Н.В. Горбатовская // *Социально-экономические аспекты промышленной политики*. – Донецк, 2007. – Т.3. – С. 94–98.
19. Білов Г.О. Деякі аспекти методики попередження ризику рейдерського набігу на підприємство / Г.О. Білов // *Економічний вісник НГУ*. – 2008. – № 3. – С. 111–115.
20. Бланк І.А. Основи фінансового менеджменту / І.А. Бланк. – Т. 2. – К.: Ника-Центр, 1999. – 512 с.
21. Бріггем Е. Основи фінансового менеджменту / Е. Бріггем; пер. з англ. – К.: Молодь, 1997. – 1000 с.

References

1. Great Dictionary of Modern Ukrainian / Author, Project Manager and home. Editor VT Busel. - Kyiv, Irpin: WTF Perun. 2001, 2005
2. Dahl, W. explanatory dictionary velykoruskoho living language: In 4 t. - M.: Eng. lang., 1998. - Vol 1. AL. - 699 p.
3. Great YM Features national crisis pre-acceptance and methods of assessment / YM Great, A. Proskura // *Finance of Ukraine*. - 2002. - № 10. - P. 29-34.
4. Verbytska GL Managing economic risk / GL Verbytska // *Finance of Ukraine*. - 2004. - № 4. - P. 34-41.
5. Vysyashev VA Gosudarstvennoye regulatsionnoye upravleniye ekonomicheskoy bezopasnosti predprynimatelskoy activities / VA Vysyashev, TN Hladchenko // *Manager*. - 2003. - № 3 (25). - P. 112-115.
6. How Galasyuk V. Risk factors неотъемлемых one IZ business / Galasyuk V., M. Soroka // *Business, Finance, Law*. - 2002. - № 7. - S. 17-22.
7. Bogomolov VA Economic Safety / VA Bogomolov. - M.: UNITY-DANA, 2006. - 302p.
8. Baranowski AI Financial Security: monograph / AI Baranov-sky // *Institute of Economic Forecasting*. - K.: Phoenix, 1999. - 318 p.
9. Reverchuk NY Managing the economic security businesses nytskykh structures: monograph / NY Reverchuk. - Lviv: LBI NBU, 2004. - 195 p.
10. Form IA Manage fynansovoy bezopasnostyu enterprise / IA Blank. - K: Elga, Nika Center, 2004. - 784 p.
11. Goryachev KS Mechanism of financial security pidp-ryemstva: Author. Thesis. for obtaining sciences. degree candidate. Econ. sciences specials. 08.06.01 «Economics and management of enterprises» / KS Hot offer islands. - K., 2006.
12. Nikiforov PA The essence and importance of financial security insurance company / PA Nikiforov, S. Kucherivska // *Finance of Ukraine*. - 2006. - № 5. - S. 86-94.
13. Papehyn RS Factors fynansovoy Stability and security of the enterprise: Author. Thesis. soyskanye to Class uchenoy candidate. ekon. sciences specials. 08.00.10 / RS Papehyn. - Volgograd, 2007. - 21 p.
14. A. Epifanov Financial security companies and banks: monograph / AA Epifanov, AL Plast, VS Dombrovskyy. - Amounts: State University «UAB NBU», 2009. - 295 p.
15. Crisis financial management now: teach. guidances-nickname / [Salyga SJ, Lyashenko NV, NV Datsiy, Koretskaya S., N. Nesterenko, Salyga KS]. - K.: tsetre textbooks, 2005. - 208 p.
16. AV Arefeva Planning Economic Security companies / AV Arefeva, TB Kuzenko. - K.: Izd Europe. University Press, 2005. - 170 p.
17. White OG Working capital - a prerequisite current liquidity sub-enterprises / OG White // *Finance Ukrayiny*. - 2003. - № 10. - P. 56-61.
18. Horbatovskaya NV How Orhanyzatsyonnoye Development element sys-we Provision ekonomicheskoy enterprise security / NV Horbatovs-kai // *Socio-Economic Aspects promyshlennoy policy*. - Donetsk, 2007. - Vol 3. - P. 94-98.
19. Bilov GO Some aspects of prevention methods of risk-sky raider raid on the company / HO Bilov // *Economic Bulletin NSU*. - 2008. - № 3. - P. 111-115.
20. Form IA Fundamentals of Financial Management / IA Blank. - Vol 2 - K.: Nick Centre, 1999. - 512 p.
21. Brihhem E. Fundamentals of Financial Management / E. Brihhem; Per. from English. - K.: Young, 1997. - 1000 p.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Русіна Юлія Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київський національний університет технологій та дизайну
вул. Закревського, б. 45, кв.111 м. Київ, 02217, Україна
e-mail: rusmaxrus@meta.ua

Стріжко Катерина Володимирівна, студент
Київський національний університет технологій та дизайну
Пр. Голосіївський б.114/1, кв. 23 м. Київ, 03127, Україна
e-mail: katya_strizhko@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Русина Юлия Александровна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и финансово-экономической безопасности

Киевский национальный университет технологий и дизайна

ул. Закревского, д. 45, кв.111 м. Киев, 02217, Украина

e-mail: rusmaxrus@meta.ua

Стрижко Екатерина Владимировна, студент

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Пр. Голосеевский б.114 / 1, кв. 23 м. Київ, 03127, Україна

e-mail: katya_strizhko@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHORS

Rusina Julia, PhD in Economical Science, Associate Professor

Kyiv National University of Technology and Design

45, Zakrevskogo street., Kyiv, 02217, Ukraine

e-mail: rusmaxrus@meta.ua

Strizhko Kateryna, student

Kyiv National University of Technology and Design

114 / 1 Holosiyivsky avenue, Kyiv, 03127, Ukraine

e-mail: katya_strizhko@mail.ru

ЗМІСТ

Економіка знань, інноваційна економіка

БОГДАН Н.І. Інновації в державному секторі: світова практика та завдання Білорусі	7
ПАВЛОВ К.В. Розвиток традиційних промислів в регіонах як фактор імпортозамінної моделі модернізації економіки Росії	14
СМИРНОВ Є.В. Біхевіористична природа проактивності як передумова інноваційного розвитку підприємства	20

Економіка та управління

БАЗИЛЕВА М.М. Соціальний капітал та його мотиваційні особливості в сучасній Білорусі	28
ВОЛОСОВИЧ С.В. Кластерна стратегія розвитку вільних економічних зон	33
ГЕРАСЕНКО В.П., РУСАК І.М. Теоретико-методичні рекомендації оцінки конкурентоспроможності малих і середніх міст республіки Білорусь	37
КІРДАН О.П. Особливості забезпечення ефективного розвитку аграрного сектора економіки України та збалансованості учасників аграрного ринку	45
КЛЯУЗЗЕ В.П., СЕЧКО Л.К. Дослідження проблем управління охороною праці в республіці Білорусь	50
КОВАЛЕНКО О.В., ЄРЬОМЕНКО Г.С. Маркетинг персоналу як комплекс реалізації кадрової стратегії промислового підприємства	56
КУДРИЦЬКА Н.В. Когнітивна модель розвитку транспортної системи України	61
МІРОШНИЧЕНКО Д.А. Формування корпоративної культури інструментами внутрішнього PR	66

Економічна теорія

БАЛАШЕВИЧ М.Й., ХІНЕВИЧ Л.М. Конкурентоспроможність продукції як фактор зовнішньоекономічної безпеки	71
БАРАННИК Л.Б. Нові параметри соціальних проблем в ХХІ столітті	78
БІЛА С.О. Монетарні рецепти антикризової політики в Україні як складова глобалізаційних процесів	84
ВОРОБІЙОВА Л.В. Ідеї фізичної економії в організації сучасної системи господарювання	90
ГЛЕБА Т.І. Роль інституційного капіталу в процесі еволюції системи відтворення капіталу	95
ГОРДЕЙ О.Д. Соціально-економічні чинники зниження рівня життя населення у кризовий період розвитку України	99
ЖАВОРОНКОВ В.О. Владна роль держави в проведенні інституціональних змін	105
КНЯЗЄВА О.А., ДЕМ'ЯНЧУК М.А. Проблеми сталого розвитку підприємств в умовах глобалізації	110
КРИСТИНЕВИЧ С.А. Ефективність розвитку людського капіталу: теоретико-методичний аспект	117
ОЛЕХНОВИЧ Г.І., СИНЬКЕВИЧ А.Ю. Взаємодія держави та приватного капіталу як фактор соціально-економічного росту і розвитку країни	121
СОКОЛОВСЬКИЙ Д.Б. Аналіз залежності податкової поведінки урядів від значень макроекономічних індикаторів	125
ТЕТЕРІНЕЦЬ Т.А., ЧИЖ Д.А. Диференціація соціально-економічного розвитку областей Білорусі	131
ТУРБАН Г.В. Міжнародна торгівля: тенденції розвитку та фактори зростання	137
ШИСОНГ ЧЖУ, ЧЖО ЧЖАН Чи сприяє відкритість економіки економічному розвитку п'яти країн центральної Азії? – Аналіз, заснований на даних 1992-2011 рр.	141

Фінанси, грошовий обіг, кредит

БОГОЛІБ Т.М. Ефективність бюджетних витрат в системі державного регулювання	149
ВОРОНКОВА О.М. аналітична оцінка реального стану інвестиційної діяльності в Україні: внутрішній і зовнішній аспект	154
ГУДКОВА А.О. Фінансова підтримка державою науково-технічної та інноваційної діяльності у Російської Федерації	163
ЄГОРОВ О.В. Природа валютної нестабільності в транзитивній економіці	168
КУЖЕЛЄВ М.О. Ринок дорогоцінних металів як складова валютного ринку держави: функціонування та розвиток в Україні	174
ЛУК'ЯНЕНКО І.Г. Особливості прогнозування та управління бюджетним дефіцитом в країнах з трансформаційною економікою	179
ПЕРЧУК О.В. Передумови та напрямки модернізації бюджетної політики України на сучасному етапі	185
ПОЛОНІК С.С., ХОРОБРИХ Е.В., ЛИТВИНЧУК А.А. Управління фінансами в умовах ринкової економіки (на прикладі республіки Білорусь)	190
СОКОЛОВСЬКА О.В. Залежність систем універсальних акцизів від економіко-інституційних чинників	195
РУСІНА Ю.О., СТРИЖКО К.В. Забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства: зарубіжний досвід	201

СОДЕРЖАНИЕ

Экономика знаний, инновационная экономика

БОГДАН Н.И. Инновации в государственном секторе: мировая практика и задачи Беларуси	7
ПАВЛОВ К.В. Развитие традиционных промыслов в регионах как фактор импортозамещающей модели модернизации экономики России	14
СМИРНОВ Е.В. Бихевиористическая природа проактивности как залог инновационного развития предприятия	20

Экономика и управление

БАЗЫЛЕВА М.Н. Социальный капитал и его мотивационные особенности в современной Беларуси	28
ВОЛОСОВИЧ С.В. Кластерная стратегия развития свободных экономических зон	33
ГЕРАСЕНКО В.П., РУСАК И.Н. Теоретико-методические рекомендации оценки конкурентоспособности малых и средних городов республики Беларусь	37
КИРДАН А.П. Особенности эффективного развития аграрного сектора экономики Украины и сбалансированности участников аграрного рынка	45
КЛЯУЗЗЕ В.П., СЕЧКО Л.К. Исследование проблем управления охраной труда в республике Беларусь	50
КОВАЛЕНКО Е.В., ЕРЕМЕНКО А.С. Маркетинг персонала как комплекс реализации кадровой стратегии промышленного предприятия	56
КУДРИЦКАЯ Н.В. Когнитивная модель развития транспортной системы Украины	61
МИРОШНИЧЕНКО Д.А. Формирование корпоративной культуры инструментами внутреннего PR	66

Экономическая теория

БАЛАШЕВИЧ М.И., ХИНЕВИЧ Л.М. Конкурентоспособность продукции как фактор внешнеэкономической безопасности	71
БАРАННИК Л.Б. Новые параметры социальных проблем в XXI веке	78
БЕЛАЯ С.А. Монетарные рецепты антикризисной политики на Украине как составляющая глобализационных процес сов	84
ВОРОБЬЁВА Л.В. Идеи физической экономии в организации современной системы хозяйствования	90
ГЛЕБА Т.И. Роль институционального капитала в процессе эволюции системы воспроизводства капитала	95
ГОРДЕЙ О.Д. Социально-экономические факторы снижения уровня жизни населения в кризисный период развития Украины	99
ЖАВОРОНКОВ В.А. Властная роль государства в проведении институциональных изменений	105
КНЯЗЕВА Е.А., ДЕМЯНЧУК М.А. Проблемы устойчивого развития предприятий в условиях глобализации	110
КРИСТИНЕВИЧ С.А. Эффективность развития человеческого капитала: теоретико-методический аспект	117
ОЛЕХНОВИЧ Г.И., СИНЬКЕВИЧ А.Ю. Взаимодействие государства и частного капитала как фактор социально-экономического роста и развития страны	121
СОКОЛОВСКИЙ Д.Б. Анализ зависимости налогового поведения правительств от значений макроэкономических индикаторов	125
ТЕТЕРИНЕЦ Т.А., ЧИЖ Д.А. дифференциация социально-экономического развития областей Беларуси	131
ТУРБАН Г.В. Международная торговля: тенденции развития и факторы роста	137
ШИСОНГ ЧЖУ, ЧЖО ЧЖАН Способствует ли открытость экономики экономическому развитию пяти стран центральной Азии? - Анализ, основан на данных 1992-2011 гг.	141

Финансы, денежное обращение, кредит

БОГОЛИБ Т.М. Эффективность бюджетных расходов в системе государственного регулирования	149
ВОРОНКОВА Е.Н. Аналитическая оценка реального состояния инвестиционной деятельности в Украине: внутренний и внешний аспект	154
ГУДКОВА А.А. Финансовая поддержка государством научно-технической и инновационной деятельности в российской федерации	163
ЕГОРОВ А.В. Природа валютной нестабильности в транзитивной экономике	168
КУЖЕЛЕВ М.А. Рынок драгоценных металлов как составная часть валютного рынка государства: функционирование и развитие	174
ЛУКЬЯНЕНКО И.Г. Особенности прогнозирования и управления бюджетным дефицитом в странах с трансформационной экономикой	179
ПЕРЧУК О.В. Предпосылки и направления модернизации бюджетной политики Украины на современном этапе	185
ПОЛОНИК С.С., ХОРОБРЫХ Э.В., ЛИТВИНЧУК А.А. Управление финансами в условиях рыночной экономики (на примере республики Беларусь)	190
СОКОЛОВСКАЯ Е.В. Зависимость систем универсальных акцизов от экономико-институциональных факторов	195
РУСИНА Ю.А., СТРИЖКО Е.В. Обеспечение финансово-экономической безопасности предприятия: зарубежный опыт	201

CONTENTS

Economy knowledge, Innovative economy

BOHDAN N.I. Innovation in the public sector: international practice and challenges for Belarus.....	7
PAVLOV K.V. Traditional activities in the region as import-substitution model of modernization Russian economy	14
SMYRNOV I.V. Behavioral nature of proactivity as a precondition for innovative development company	20

Economy and Management

BAZYLEVA M.N. Social capital and motivational features in modern Belarus	28
VOLOSOVICH S.V. Cluster development strategy for free economic zones	33
GERASENKO V.P., RUSAK I.N. Theoretical and methodological recommendations of the evaluation competitiveness of small and medium-sized cities of Belarus	37
KIRDAN O.P. Features ensure the effective development of the agricultural sector of Ukraine's economy and balance of participants in the agricultural market.....	45
KLIAUZE V.P., SECHKO L.K. THE Investigation of issues of occupational safety and health management in the republic of Belarus ...	50
KOVALENKO E.V., EREMENKO A.S. Marketing staff as a complex in the realization of industrial enterprise staffing strategy	56
KUDRITSKAYA N.V. A Cognitive model of Ukraine's transport system	61
MIROSHNICHENKO D.A. Formation of corporate culture via internal PR	66

Economic theory

BALASHEVICH M.I.,KHINEVICH L.M. Competitiveness of goods as a factor of external economic security	71
BARANNIK L.B. New parameters of social problems in the XXI century	78
BILA S.O. Monetary recipes for anti-crisis Ukrainian policy as a component of globalization processes	84
VOROBIOVA L.V. Ideas of physical economy in the organization of the modern economic system	90
HLEBA T.I. The role of institutional capital in the process of the evolution of the capital reproduction system.....	95
HORDEI O.D. The social and economic factors decline in living standards during the crisis period of development of Ukraine	99
ZHAVORONKOV V.O. The dominant role of government in conducting institutional changes	105
KNYAZEVA E.A., DEMYANCHUK M.A. Problems of sustainable development enterprises in conditions of globalization	110
KRISTINEVICH S.A. Efficiency of human capital: theoretical and methodical aspects	117
OLEKHNOVICH G.I., SIN'KEVICH A.YU. State and private capital interaction as a factor of country's social and economic growth and development	121
SOKOLOVSKIY D.B. Analysis of dependencies between state tax behavior and macroeconomic indicators	125
TSETSIARYNETS T.A., CHYZH D.A. Differential of social and economic development of areas of Belarus	131
TURBAN G.V. International trade: trends and growth factors	137
SHISONG ZHU, ZHUO ZHANG Does the economic openness promote the five central Asian countries' economic development? — The analysis based on the data of 1992-2011	141

Finance, Monetary circulation and Credit

BOGOLIB T.M. Efficiency of budgetary expenditures in state regulation system	149
VORONKOVA O.M. Analytical evaluation of the real conditions of investment activity in Ukraine: internal and external aspects	154
GUDKOVA A.A. Financial Support by the state of scientific, technological and innovative activity in the Russian Federation	163
EGOROV A.V. The nature of monetary instability in the transition economy	168
KUZHEL'YEV M.O. Market of precious metals as a part exchange market state: functioning and development in Ukraine.....	174
LUKIANENKO I.G. Forecasting and managing features of budget deficit in transitional economy	179
PERCHUK O.V. Preconditions and directions of modernization of the budget policy of Ukraine at the present stage	185
POLONIK S.S., KHOROBRIKH E.V., LYTVINCHUK A.A. Financial management in a market economy (the republic of Belarus).....	190
SOKOLOVSKA O.V. Relation between universal excises taxes and some economic and institutional factors	195
RUSINA Y.O., STRIZHKO K.V. Provision of financial and economic security: foreign experience.....	201

До авторів збірника

Шановні автори!

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» приймає до друку у науковому збірнику «Економічний вісник університету» статті з економічної тематики

1. Умови опублікування статті.

1.1. Подана до публікації стаття повинна актуальною, мати новизну, містити постановку завдань (проблем), опис основних результатів дослідження, отриманих автором, висновки.

1.2. Відповідати правилам оформлення.

2. Правила оформлення.

2.1. Рекомендований обсяг статті – 8-12 сторінок, формату А4 через інтервал 1. Поля: верхнє, нижнє, лівє, правє – 2 см. Абзац – 1 см. Шрифт; Arial. Розмір – 12. Вирівнювання тексту по ширині. Автоматична розстановка переносів включена. Нумерація сторінок не ведеться. Мова – українська, російська, англійська. Текстовий шрифт та шрифт формул повинні бути різними. Формули чіткі, із загальноприйнятим використанням символів. Таблиці компактні, з назвою та нумерацією. Ілюстративні матеріали повинні бути якісними, розміщуються в тексті.

2.2. Обов'язковим є список використаних джерел у кінці статті (не посилатися на підручники та застарілу літературу; роботи не тільки вітчизняних, а й зарубіжних авторів). Посилання на інших дослідників та на ту чи іншу роботу повинні позначатися в тексті у квадратних дужках порядковим номером.

2.3. Назва статті має бути коротка, але максимально точно відображати досліджувану проблему.

2.4. Текст статті повинен бути уважно вчитаним, зрозумілим і лаконічним.

2.5. Рубрикація тексту – необхідний елемент всіх статей. Стаття має містити вступ: актуальність, ступінь дослідження даної проблеми вченими, предмет дослідження, мету дослідження, завдання дослідження, методи, постановку проблеми, результати дослідження, висновки.

2.6. Стаття має обов'язково містити:

Блок 1 – українською мовою: УДК; назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

Блок 2 – російською мовою: назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

Блок 3 – англійською мовою: назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

За умови, якщо стаття подається російською чи англійською мовою анотація українською мовою не подається.

Блок 4 – повний текст статті.

Блок 5 – бібліографічні дані.

Блок 6. – бібліографічні дані в романському алфавіті (References). Бібліографічне посилання містить: прізвище, ім'я, по-батькові (всіх авторів в транслітерації). Транслітерація назви статті [Назва статті англійською мовою]. Транслітерація назви журналу, том, випуск, рік видання, сторінки.

Блок 7. – дані про автора: прізвище, ім'я, посада, вчене звання, науковий ступінь, адресні дані, організація, де працює (навчається) автор, електронна пошта, (додатково: службовий та домашній телефони);

Блок 8 – дані про автора в тій же послідовності російською та англійською мовами.

Анотація має включати наступні аспекти:

- предмет, мету роботи;
- метод або методологію проведення роботи;
- результати роботи;
- галузь застосування результатів;
- висновки.

Обсяг анотації до 1 сторінки формату А4.

Анотація подається українською, російською та англійською мовами.

Англомовна анотація має бути написана якісно англійською мовою, без використання on-line – перекладачів.

У разі використання on-line – перекладачів стаття до друку не приймається.

Цитовані посилання мають бути подані літерами латинського алфавіту.

3. Обов'язковими є рецензії фахівця у відповідній галузі науки, для аспірантів та здобувачів – віза наукового керівника.

4. Назви файлів повинні відповідати прізвищам авторів.

5. У разі невиконання вищевказаних вимог редакція не приймає статей до друку.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Довідки за телефонами; +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068)3558320

Сайт збірника наукових праць: www.economik.phdpu.edu.ua Електронна адреса: ekon.dek@mail.ru

Редакційна колегія

К авторам сборника

Уважаемые авторы!

Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» принимает к печати в научном сборнике «Экономический вестник университета» статьи по экономической тематике

1. Условия опубликования статьи.

1.1. Представленная к публикации статья должна быть актуальной, обладать новизной, содержать постановку задач (проблем), описание основных результатов исследования, полученных автором, выводы.

1.2. Отвечать правилам оформления.

2. Правила оформления.

2.1. Рекомендуемый объем статьи - 8-12 страниц, формата А4 через интервал 1. Поля: верхнее, нижнее, левое, правое - 2 см. Абзац - 1 см. Шрифт: Arial. Размер - 12. Выравнивание текста по ширине. Автоматическая расстановка переносов включена. Нумерация страниц не ведется. Язык - украинский, русский, английский. Текстовый шрифт и шрифт формул должны быть разными. Формулы четкие, с общепринятым использованием символов. Таблицы компактные, с названием и нумерацией. Иллюстративные материалы должны быть качественными, размещаются в тексте.

2.2. В конце статьи помещается Список использованных источников (не ссылаться на учебники и устаревшую литературу; работы не только отечественных, но и зарубежных авторов). Ссылки на других исследователей и на ту или иную работу должны обозначаться в тексте в квадратных скобках порядковым номером.

2.3. Название статьи должно быть коротким, но максимально точно отражать исследуемую проблему.

2.4. Текст статьи должен быть внимательно вычитанным, понятным и лаконичным.

2.5. Рубрикация текста – необходимый элемент всех статей. Статья должна содержать введение: актуальность, степень исследования данной проблемы учеными, предмет исследования, цель исследования, задачи исследования, методы, постановку проблемы, результаты исследования, выводы.

2.6. Статья должна обязательно содержать:

Блок 1 - на украинском языке: УДК; название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

Блок 2 - на русском языке: название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

Блок 3 - на английском языке: название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

При условии, если статья представляется на русском или английском языке аннотация на украинском языке не подается.

Блок 4 - полный текст статьи.

Блок 5 - библиографические данные.

Блок 6. - Библиографические данные в романском алфавите (References). Библиографическая ссылка содержит: фамилию, имя, отчество (всех авторов в транслитерации). Транслитерация названия статьи [Название статьи на английском языке]. Транслитерация названия журнала, том, выпуск, год издания, страницы.

Блок 7. - Данные об авторе: фамилия, имя, должность, ученое звание, ученая степень, адресные данные, организация, где работает (учится) автор, электронная почта, (дополнительно: служебный и домашний телефоны);

Блок 8 - данные об авторе в той же последовательности на русском и английском языках.

Аннотация должна включать следующие аспекты:

- предмет, цель работы;
- метод или методологию проведения работы;
- результаты работы;
- область применения результатов;
- выводы.

Объем аннотации - 1 страница формата А4.

Аннотация подается на украинском, русском и английском языках.

Англоязычная аннотация должна быть написана качественным английским языком, без использования on-line - переводчиков. При использовании on-line - переводчиков статья в печать не принимается.

Цитируемые ссылки должны быть представлены буквами латинского алфавита.

3. Обязательными являются рецензия специалиста в соответствующей области науки, для аспирантов и соискателей - виза научного руководителя.

4. Названия файлов должны соответствовать фамилиям авторов.

5. В случае невыполнения вышеуказанных требований редакция не принимает статей в печать.

Постановлением президиума ВАК Украины от 10 февраля 2010 № 1-05/1 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в новый перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Справки по телефонам: +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068) 3558320

Сайт сборника научных трудов: www.economik.phdpu.edu.ua. Электронный адрес: ekon.dek@mail.ru

Редакционная коллегия

To the authors of Bulletin

Dear authors!

State Higher Educational Establishment "Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogic University after Grygoriy Skovoroda" accepts economic articles for printing in the scientific collection "University Economic Bulletin"

1. Conditions of publishing the article.

1.1. Article for publication shall be up-to-date, have novelty and contain description of tasks (problems), the main results of research and conclusions.

1.2. The article shall comply with the designing rules.

2. Designing rules:

2.1. Recommended size of article is 8-12 pages of format A4 with interval 1. Fields: upper, lower, left, right – 2 sm. Indent – 1 sm. Font: Arial. Size – 12. Text justification is on width. Automatic hyphenation is on. Pages are not numbered. Languages are Ukrainian, Russian and English. Text font and formula font shall be different. Formulae shall be clear with generally accepted symbols. Tables are compact with name and numbering. Text shall contain qualitative illustrative materials.

2.2. Presence of list of references at the end of the article is obligatory (please do not refer to manuals and old sources; refer not only to the works of Ukrainian, but also to the works of foreign authors). References to other researchers or to other works shall be marked in the text by the sequence number in square brackets.

2.3. Name of the article shall be short and shall maximally reflect the object of research.

2.4. Text of the article shall be proof-read, understandable and concise.

2.5. Headings of the text constitute necessary element of all the articles. The article shall contain introduction: actuality, volumes of researches performed on the problem, subject of research, aim of research, tasks of research, methods, formulation of problem, results of research, conclusions.

2.6. The article shall contain:

Block 1 – in Ukrainian: UDK; name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

Block 2 – in Russian: name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

Block 3 – in English: name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

On condition of submitting the article in Russian or English, annotation in Ukrainian is not necessary.

Block 4 – complete text of article.

Block 5 – bibliography.

Block 6. – bibliography in Latin letters (References). Bibliographic reference shall contain: surname, name, patronymic (all the authors in transliteration). Transliteration of the article name [Name of the article in English]. Transliteration of name of magazine, volume, issue, year of issue, pages.

Block 7. – information about the author: surname, name, position, science degree, address, employment (educational institution, e-mail, (additionally working and home phone numbers.

Block 8 – information about the author in the same sequence in Russian and English.

Annotation shall include the following aspects:

- subject and aim of research;
- method or methodology of research;
- results of research;
- application of results;
- conclusions.

Volume of annotation should not exceed 1 page of A4 format.

Annotation is provided in Ukrainian, Russian and English.

Annotation in English shall be written in good English, without using the on-line translators. In case of using on-line – translators, the article is not accepted for printing.

Citations shall be given in Latin letters.

3. Review of the specialist in the corresponding branch of science, for post-graduate students and doctoral candidates – visa of research advisor are obligatory.

4. Name of files shall correspond to the surnames of authors.

5. In case of incompliance with the above mentioned requirements, the Editorial Board does not accept the articles for printing.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles "University Economic Bulletin" was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

Tel.; +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068)3558320

Website of scientific bulletin: www.economik.phdpu.edu.ua E-mail: ekon.dek@mail.ru

Editorial Board

Міністерство освіти і науки України

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 25/1

Головний редактор Т. М. Боголіб

Переяслав-Хмельницький
2015

Підписано до друку 25 березня 2015 року. Формат 60х84/8.
Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Обл.–вид. арк. 26,88.
Ум. др. арк. 25,11. Наклад 300 примірників.

Министерство образования и науки Украины

ГВУЗ «Переяслав–Хмельницкий государственный педагогический
университет имени Григория Сковороды»

Экономический вестник университета

Сборник научных трудов
ученых и аспирантов

Выпуск 25/1

Главный редактор Т. М. Боголиб

Переяслав–Хмельницкий
2015

Подписан к печати 25 марта 2015. Формат 60x84/8.
Гарнитура тип Arial. Печать офсетная. Обл.–изд. л. 26,88.
Ус. п.л. 25,11. Тираж 300 экземпляров.

Ministry of Education and Science of Ukraine
SHEE «Pereyaslav–Khmelnyskiy State Pedagogical University after
Grygoriy Skovoroda»

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post–graduate students

ISSUE 25/1

Chief editor T. M. Bogolib

Pereyaslav–Khmelnyskiy
2015

Signed for print on March 25, 2015. Format 60x84/8.
Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet 26,88.
Issued sheets 25,11. 300 copies.